

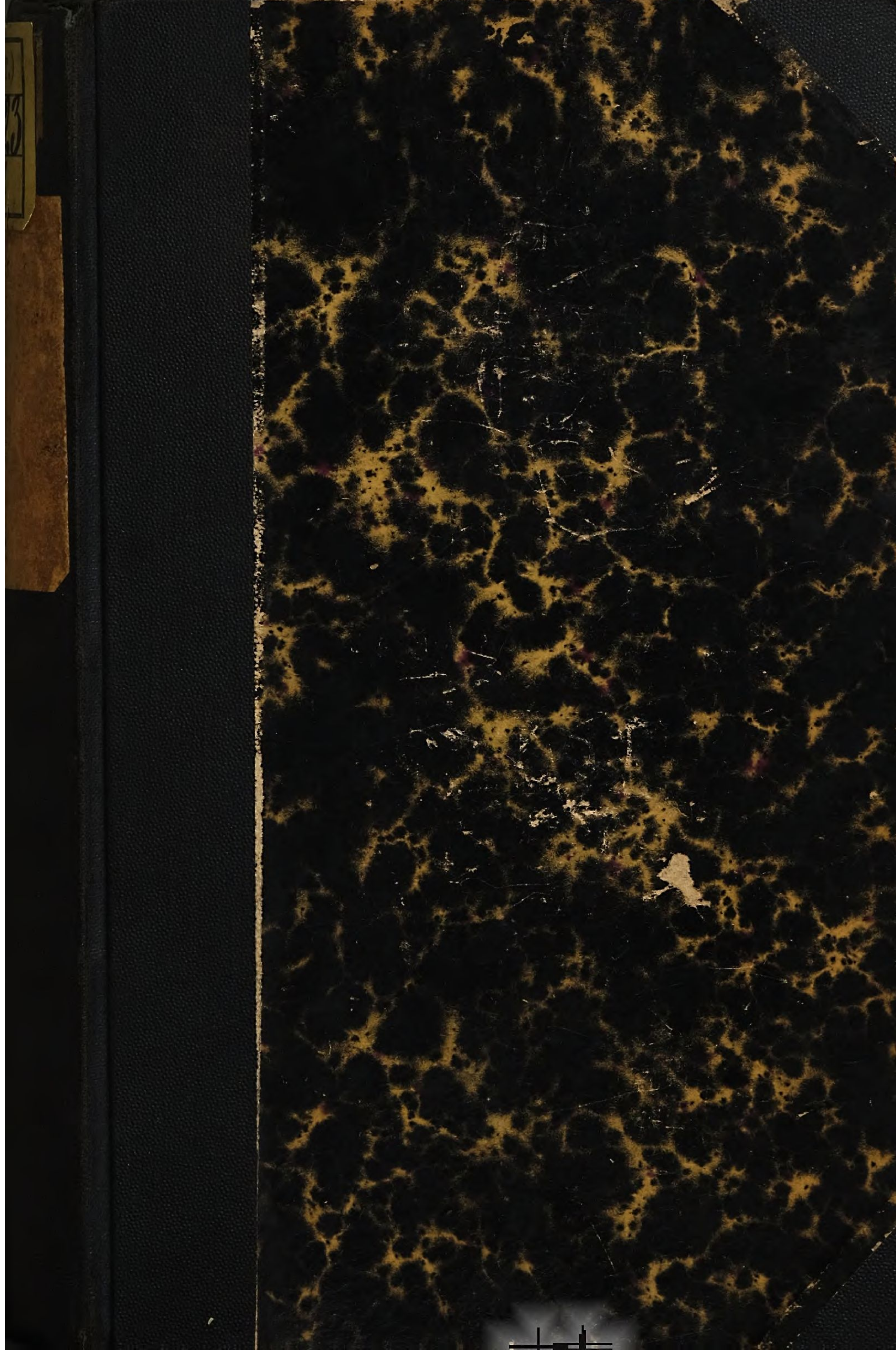
Kālidāsa

Kālidāsa's Abhijnānaśākuntala Acts I.- VII Complete. Edited with a Preface,
a Close English Translation, Various Readings, Notes etc. by P. N.
Patankar B. A

Poona 1889

A.or. 4523 h

urn:nbn:de:bvb:12-bsb11542008-0

A. Or.

4523 h

Yalidasa

THE

ABHIJNĀNA
ŚAKUNTALĀ

OF

KĀLIDĀSA

ACTS I-VII.

BY

P. N. PATANKAR B. A.

6472

PRICE
Two Rupees.

ॐ
KĀLIDĀSA'S

ABHIJNĀNAŚĀKUNTALA

ACTS I.—VII.

COMPLETE

EDITED WITH A PREFACE,

A CLOSE ENGLISH TRANSLATION,

Various Readings, Notes &c.

BY

P. N. PATANKAR B. A.

POONA

SHIRALKAR & Co., BUDHWAR PETH, CITY.

1889.

Price Two Rupees.

KALIDASA'S

ABHINAVASAKHINATA

COMPLETE

EDITED WITH A PREFACE

PRINTED AT SHIRALKAR & Co.'s

'ARYA VIJAYA' PRESS

POONA CITY.

Union's Agents, Bombay &c.

BY

P. N. PATANKAR B.A.

POONA

SHIRALKAR & Co., BOMBAY PRINTING CO.

1880

Price Two Rupees

DEDICATED

To

RAO SAHEB

SADASHIV DHONDDEV SATHAYE

ALIAS

MAMASAHEB

1st Grade Assistant Superintendent

Railway Mail Service

BOMBAY,

As a humble token of gratitude and affection

BY

His nephew

P. N. PATANKAR.

DEDICATED

SADASHIV DHONDEY SATHAYE

A LIA

MAMASAHIB

1st Grade Assistant Superintendent

Railway Mail Service

BOMBAY

As a humble token of gratitude and affection

BY

His nephew

P. N. PATANKAR

CORRECTIONS.

(SOME MINOR ERRORS HAVE BEEN OMITTED IN THIS LIST.)

Page	Line	For	Read
iii	3rd from bottom	objects	objections
13	3rd from bottom	कण्वस्व	कण्वस्य
15	15	exibits	exhibits
„	19	How.	How?
16	12	bruizing	bruising
19	15	hy	by
23	4	एतत्	एनत्
„	7th from bottom	after	After
„	6th „ „	D E F G	C D E F G O
„	5th „ „	(कण्ठ)	(O कण्ठ)
27	7	स्निग्ध°	बद्ध°
30	11	eonfact	contact
36	2	ह्यि	म्हि so wherever ह्य oc- curs again in प्राकृत.
39	17	was	were
41	4	प्रकाशतस्त्र°	प्रकाशस्तत्र°
„	7	संवर्धना°	संरक्षणा°
42	3	प्रेषिता	पेसिदा
43	14	form.	form ?
46	9	सक्कारं	सक्कारं
47	18	(the force)	(the force of)
48	18	उतसृत्य	उपसृत्य
55	1	लज्जावह	लज्जावहे
57	12	boor	boar.
66	12	wishes	Wishes
„	18	sweatmeats	sweetmeats
68	17	thinver	thinner
69	19	मांढ्येन	मांढव्येन
„	22	मृगया गुणानाम्	मृगयागुणानाम्.

70	5th from bottom	उज्छाहह°	उच्छाहहे°
„	last	सरोधम्	सरोषम्
71	2	जीर्णक्रक्षस्य	जीर्णक्षस्य
72	last but 1	उत्साह उत्तंत	उत्साहउत्तंत
79	11	either	neither
102	2	सहषम्	सहर्षम्
133	last but, 1	b°वा	b A°वा
229	10		Add 'May you rest yourself'
239	6	श्यलं	श्यालं
241	1	पारिदोसिअं	पारिदोशिअं
248	1	का-	काम-
254	4	°त्सवः । प्रत्या°	°त्सवः प्रत्या°.
263	3	कथितवानास्म	कथितवानस्मि
264	1	अवसा-	अवसाणे
268	18	and	as
276	10	°लवस्स	लेवस्स
320	7	सौभाग्य	सौभाग्य
328	2	°कथा°	°कथ°
372	5	पार्थिवाः	पार्थिवः

NOTES.

2	29	अभिज्ञानशकु°	अभिज्ञानशकु°
19	14	add 'to' after	'peculiar'
42	25	°मारीचा°	°मारीचा°

PREFACE.

The present edition of the *Abhijnānasākuntala* is based on a collation of the following Ms. and printed editions.

(1) The first is a Kāshmīr Ms. originally in Sarada characters transliterated into Roman characters and printed in Germany by Dr. Karl Burkhard. It has the following colophon : समाप्तं चेदमभिज्ञानशकुंतलाख्यं महानाटकम्॥ कृतिः श्रीप्रसादासादितसर्वविद्यस्य महाकवेः कालिदासस्य । संवत् ३३ वै. शु. ति. सप्तम्याम् । &c. Dr. Burkhard infers the date of the Ms. to be not later than 1676 A. D. I have named this Ms. 'A'. This and the three following were kindly lent to me by Dr. R. G. Bhandarkar.

(2) The next is a Ms. belonging to the Deccan College collection. It is a very correct and legibly written Ms. in Kāyastha characters, consisting of 27 leaves, each side containing 14 lines, having marginal explanatory notes which are principally extracts from some commentary. It was written by a scholar named Krishnadāsa probably at Benares. It bears the following colophon in verse वसुनवमुनिचंद्रे वत्सरे पौषमासे शशिकरततपक्षे सप्तमी सौरियुक्ता सकलभुवनरम्ये पत्तने कामशत्रोरलिखदतिमनोज्ञं नाटकं कृष्णदासः । . Thus it is about 150 years old. It is one of the best representatives of a class of the Mss. known as *Deva-nāgarī*. I have called it 'B.'

(3) The next is another Ms. belonging to the Deccan College collection. It considerably agrees with B, but sometimes widely differs from it. It consists of 48 leaves with 10 lines to the page. The mode of writing is the same as that of B. It bears no date ; but it is probably nearly as old as B. I have called it 'C.' An old *ṭīpṇī* belonging to the above collection of Mss. was also obtained along with these. It contains mainly a collection of the translation of the prakṛita passages in the play, containing here and there explanatory notes, like those in B. This *ṭīpṇī* I have named 'C's accompaniment'.

(4) The Ms. which I have called 'D' belongs also to the same collection. It is written in a very bold hand in बालबोध characters on fine old paper, and consists of 61 leaves. It bears no date. It is, however, a comparatively recent copy. But it does not appear to have been much used and may therefore be at least 50 years old. It is incorrect in many places ; but the mistakes being generally of the scribe's, the readings can be easily ascertained. This Ms. very widely differs from those already described.

(5) The next is a Ms. belonging to the late-lamented Gangā-dhar Sāstrī Dātār who kindly placed it at my disposal. It is a very incorrect copy, agreeing mostly with B. It bears the following date : शके १७७२ साधारणनामसंवत्सरे भाद्रपदशुक्लचतुर्दशी भृगुवासरे इदं-

पुस्तकलेखनं समाप्तम् । Thus it is 39 years old. It consists of 70 leaves with 6 lines to the page. It has a separate टिप्पणी for the प्राकृत passages ; but this belongs to a different Ms. of the same type. I have called it 'E's accompaniment.'

(6) The sixth copy used by me is an edition of the text published at Calcutta about 20 years ago. I have chosen it as a representative of the Bengal text of the play. It is accompanied by a commentary written by a modern scholar named श्रीकृष्णनाथ born and educated in a family of sanskrit scholars of the old school. I have designated this copy as 'F'.

(7) 'G'—This is the second edition of the play published by Monier Williams.

(8) 'I'—This is the second edition of Isvarachandra's text.

(9) 'M'—This is the second edition published by Mr. Godbole. I had used in the beginning a Bombay copy (N), but finding it unnecessary for my purpose I rejected it further on.

(10) This is a Ms. belonging to Mr. Bandunana Ranade, one of our distinguished citizens of the old school. It was kindly lent to me by the accomplished gentleman through Messrs. Shiralkar & Co. It is very carefully written on thick modern foolscap, in beautiful बालबोध characters, having occasionally marginal notes, either original or extracted from commentaries. It is carefully revised and corrected. It consists of 70 leaves with 9 lines to the page. It belongs to a distinct class of Mss. of this play, many times agreeing with D, and very often with A and F. It bears the following colophon: शालिवाहनशकाब्दाः १७६७ फाल्गुने मासि कृष्णाष्टम्यां समाप्तिं पक्वाण । रानडे इत्युपनामकशामरायसूनोर्विष्णोरस्ति । शिवं पुण्याख्यपत्तने लिखितं । piously adding the following verses:—दत्तो मानुषदेह एष भवतु त्वत्तोषणं नाचरन् । सत्तोयादिभिरहंैरनुदिनं यत्तो विलासादिषु ॥ वित्तोपास्तिपरायणो न हि भवच्चित्तोऽभवं श्रीपते । त्वत्तो नास्ति दयानिधिर्नरहरे मत्तो न मत्तः परः ॥ अनित्यानि शरीराणि विभवो नैव शाश्वतः । नित्यं संनिहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥ It is itself 44 years old ; and from further information obtained from its owner, it appears to be a copy of a Ms. belonging to a learned old Sastri of this city, which Ms. by itself was more than fifty years old, probably older still. Thus the original of this Ms. can be traced to more than hundred years back. I have called it 'O.'

(11). 'S' This is a recent copy of an original belonging to the Madras side. It belongs to the learned Chiefs of Kurundwad and was procured for me by my friend Mr. Ramchandra Ballal Godbole, Head Master, Yashvantrao Maharaj English School, Nasik. It is accompanied by a modern commentary. It contains in all 116 leaves, a separate section being made for each Act. It is fairly correct and written in good बालबोध characters. It bears the following colophon: श्रीलक्ष्मीहयवदनपरब्रह्मणे नमः ॥ श्रीमहाकविप्रणीतं अभिज्ञानशाकुंतलं नाम नाटकं श्रीवैखानसकुलतिलकश्रीनवासाचार्यविरचितया साकं नावल्याकं (some words here appear to be Telugu) श्रीमद्रामानुजताताचार्यस्य नाट्यैर्यग्रहारस्थरामकृष्णशास्त्रिणश्च

साहाय्यकेन श्रीहरितकुलतिलकानंताचार्यवर्यतनयेन आसरस्वतीतिरुवैकटाचार्येण श्रीभार-
द्वाजकुलतिलकश्रीनृसिंहाचार्यवर्यतनयेन वंगीपुरं रामकृष्णमाचार्येण च परिशोधितं श्रीमच्च-
त्रपुरवार्ति सरस्वतीनिलयाख्यमुद्राक्षरशालाद्वये मुद्रापितं सद्विजेजीयताम् ॥ अथ प्रक-
टनम् ॥ श्रीमद्वैखानसकुलतिलकेन श्रीनिवासाचार्येणास्य नाटकस्य गुरुलघुभेदेन व्याख्या-
द्वयमकारि तत्र गुरुव्याख्यैवांकपंचकपर्यंतं मुद्रिता षष्ठसप्तमयोस्त्वंकयोरशिथिलपुस्तका-
लाभाद्यत्र शैथिल्याद्ग्रंथपातस्तत्र साहित्यटीकाख्यलघुव्याख्या च संयोजितेति वेदितव्यं
विद्वद्भिः ॥ ईग्रंथं मुंदुकेन्निविशेषमुल्लुचेपिपरिशोधिचियुन्नामुकाबद्धिदीनिनितरुल मुद्रिपं
गूढदु ॥ सा॥तिरुवैकटाचार्युलु ॥ रामकृष्णमाचार्युलु ॥ सन् १८७४ जनेवारि नेल ॥
इदं सव्याख्यानं शाकुंतलनाटकं श्रीमंतराजेश्री बापूसाहेब कुरुंदवाडकर याणी विद्वल
बेहरे याकडून लिहविलें. शके १८०३ श्रावण वद्य ३० सौम्यवारः ॥. From
the date on the original it appears to be 15 years old. This
Ms. greatly agrees with D, now and then agreeing with the Bengal
copy. It has passed through learned hands and ought therefore
to be reckoned among the best representatives of that side.
Moreover from its agreement with the older texts procured from the
south it may be taken to be a fairly old edition and as such worthy
of being relied on. (See also commentaries, No. 4' below).

(12) The last is a Ms. from Kumbhakonum kindly procured
for me by Mr. G. R. Nandargikar of N. E. School Poona, from
his friend Mr. T. Sankarrao of Kumbhakonum. It belongs to this
gentleman's family पुरोहित, with whose family it has been lying for
nearly 60 years. And from the appearance of the Ms. it may
safely be assigned to a much older date. It agrees mostly with D S
but occasionally with A. It is revised and corrected in many places
the corrections being mostly made to agree with the later Devanâ-
garî copies. I have called this Ms. 'T.'

Besides the copies of the text above described the following
commentaries have been used by me :—

(1) The first is Râghavabhaṭṭa's commentary, named अर्थद्योत-
निका, printed and published by Mr. Godbole in his editions of the
play. It is now sufficiently well-known. The author is a learned
one. He quotes numerous authors and determines the figures of
rhetoric with great critical acumen. But he often at-
tempts at improving upon original readings by proposing
new ones coined by himself; and as to the *variae lectione*, he
does not advance any arguments to support the readings that he
has chosen; nor does he try to trace the readings to any
original source; he notices readings from many other
copies and often explains them as he thinks proper, but
very rarely makes a comparison between these and his own readings.
(In the notes I have not quoted the faulty passages from his
commentary. I only refer the reader to his comments on
the following passages in support of the objects laid
here. For proposed readings see अर्कस्योपरि शिथिलं &c. Act ii.,
त्वमापि कुसुमबाणान् &c. Act iii., न तु ग्रीष्मस्यैवं &c. Act iii. शैलानामवरोहतीव &c.

Act vii., and many other passages. For the second objection, see in his commentary पूर्वार्धेनोत्थाय Act iii., मअणसंतत्ता वि &c. Act iii., कथं नु तनया° Act iv., गीतमाकर्ण्य Act v., तदाप्रियापि प्रमदा Act v., &c. &c.). He is more technical than natural in his explanations and the work thereby loses much of its merit as help to the student of the drama. Making allowance for these defects, his commentary ranks among the most elaborate and learned ones in the literature; for the disquisitions on the Alamkāras it stands unrivalled and in this respect may as safely be depended on as original works on the science. He has also tried to apply the principles of dramaturgy to the composition and has thereby considerably swollen the body of his work. The following verses are given at the end : नाट्यालंकृतिशास्त्रतत्त्वविदुषाभिज्ञानशाकुंतल-
व्याख्येयं सरसा निशातमतिना श्रीराघवेण स्फुटा । अर्थद्योतनिकाभिधा ध्वनितदर्शालं
क्रियानिर्भरा श्रीविश्वेश्वरपत्तने विरचिता तद्भक्तियुक्तात्मना ॥ सहृदयहृदयाः सुजना नि-
पुणा नित्यं विलोकयन्त्वेनाम् । स्यात्प्रवृत्तिरेव न हि न हि वस्तुकृतिविद्वेषतोऽन्येषाम् ॥
concluding with ॥ इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणपारावारीणभट्टश्रीपृथ्वीधरात्मजश्रीमत्प-
दवाक्यप्रमाणपारावारीणसहित्यरत्नाकरसकलशास्त्रप्रवीणभट्टश्रीराघवविरचिताभिज्ञानशाकुं-
तलव्याख्यार्थद्योतनिकाभिधा संपूर्णा ॥. Thus his father's name was पृथ्वीधर who too appears to have been a learned Brahman. Raghavabhaṭṭa is without doubt a comparatively modern writer. But any conclusions on the point of his age must await further evidence and research. I have named his commentary 'R.'

(2) The second printed commentary is that of Śrīkrishṇanāth an inhabitant of पूर्वस्थली on the bank of the Bhâgîrathî. The commentary is named प्रवेशिका. This Brahman too belongs to a learned family and his commentary displays the vast reading of its author. He appears to be particularly well-read in the Purāṇas, and probably, as a consequence, is not generally very deep in his interpretations on this work. But making allowance for the superficial nature of his comments, he will be found to be very exact in explaining, in his own way of course, almost each and every word and each and every point worthy of notice. His explanations are much fuller than those of Râghavabhaṭṭa, and he has a far greater command over expressions. His paraphrase of the original passages will be a good reading for young students; it is replete with quotations from lexicons and never fails to give a synonym for each word. He concludes his commentary with the following verse नवाष्टसप्तशुभ्रांशुमि-
ताद्वे शकभूपतेः । महानवम्यां टीकेयं समाप्तिपदमागता ॥ नवद्वीपासन्नभूमौ श्रीमद्भागीरथी-
तटे ग्रामं पूर्वस्थलीं नाम विद्धि वासस्थलीं मम ॥ which gives his date 1789 Saka. The commentary together with the text was published two years later by श्रीपीतांबरवंद्योपाध्याय in the Sanskrit Press at Calcutta. To the text and the commentary of श्रीकृष्णनाथ I have given the same name 'F.'

(3) The next commentary is that of काट्यवेम called 'कुमारगिरिराजी-

यम्.' It is wanting in a few leaves at the end of the first Act. It is an old Ms. now in the possession of a friend who kindly lent it to me when half of my work had been already done the Ms. bears no date. Monier Williams, who had obtained a copy of this commentary, gives the following information about its author. 'He was the son of Kāṭa Bhūpa, minister of Vasanta (himself the author of a dramatic work called Vasanta-râjîya), king of Kumāragiri, a place on the frontiers of the Nizam's dominions. He must have lived after the commencement of the sixteenth century, as he quotes हलायुध, the author of the Kavirahasya.' It is doubtful whether his name is काटयवेम, काटयेवम or काटवेम. But the last is not supported by our Ms. As to his commentary, it is the production of a sound scholar and able expositor. He appears to possess the genius to appreciate, and easily penetrates into the suggested sense of words. His explanations at once command approbation and show how naturally he catches at the ideas of the poet. Like Rāghavabhaṭṭa, he too applies the principles of dramatic composition to the present work. He occasionally quotes parallel expressions from other works. But, the commentary, being of a higher order, does not explain minor difficulties and hence, although learned and in many respects superior to the Arthadyotanikā, it is not of sufficient use to junior students. This commentary I have designated 'K.'

(4) The fourth valuable commentary is that embodied in the Ms. S. (See description of the editions of the text—No. 11.). Srinivāsāchārya is the learned author of this commentary. He is a modern commentator, most probably of an earlier date than श्रीकृष्ण-नाथ. He belongs to the Madras Presidency. He is as able to treat of works like the present as Kāṭagavema, perhaps a thought more. He has written two expositions, one smaller (called साहित्यटीका) and the other higher (named शाकुंतलव्याख्या). These were probably printed in the Madras Presidency some 15 years ago, at Chinnapore, by a number of learned S'āstris. (who appear to have added the index to the verses and a short plot that appears at the end of the Ms.) The author of the present commentary thus introduces himself to his readers :—वैखानसान्वयपयोधिमुगांकमूर्तिः श्रीकौशिको विजयते स हि तिमयाख्यः । श्रीवैकटेशचरणांबुजनित्यपूजापूताकृतिर्गुणनिधिर्महितो मनीषी ॥ तस्य पुत्रोऽस्ति विद्यानां स्वयंवरपतिः कविः । व्याख्याता नाटकादीनां श्रीनिवास इति श्रुतः ॥ यं श्रीनिवास-मखिलागमसारसिंधुकुंभोद्भवं बुधजनाः परिकीर्तयन्ति । सोऽहं विचार्य भरतादिमुनिप्र-णीतं शास्त्रं कर्वाद्रिरचितानि च नाटकानि ॥ न्यायं फणींद्रफणिति कपिलस्य तत्र काणाद-तत्रमथ जैमिनिना कृतं च । टीकां करोमि विदुषां परितोषणाय शाकुंतलस्य वृषशैलपतेः प्रसादात् ॥ व्याख्यायते मया किञ्चिन्नूतनं नात्र कुत्रचित् । पूर्वसूरिभिरुक्तेषु सारानुद्धृत्य रच्यते ॥ He refers to the various works above mentioned and in one place (p. 11 of the commentary), to a commentary on the Mālavikāgnimitra, written by himself. Himself a poet, he would hardly have needed recommendations, had his poetical works been known; it is probable that he wrote some dramatic

work. He has made full use of the commentary of Kāṭayavema. Which others his older commentators were, cannot be ascertained. He does not name Kāṭayavema. But the name can be easily inferred from the quotations from the कुमारगिरिराजीय occasionally followed by the words इत्येके. Like many other writers, he certainly wilfully omist the name. But there are no traces of Rāghavabhaṭṭa's commentary having been used by him in the preparation of his own. As to the merits of his own production, he appears everywhere the true interpreter in the light of common sense, without departing from acknowledged ways of interpretation. And, thus set forth his explanations graced by vast erudition, impress his reader with a high idea of his abilities. The whole of the commentary is worth publishing, but as it would have swollen the present edition to an enormous size it could not be given in this edition. I have designated the commentary 'S', which name I have already given to its text.

(5). The next is not an independent commentary but a collection of extracts from Rāghavabhaṭṭa, Kāṭayavema, and rarely others whose names cannot be ascertained. It is a separate Ms. accompanying the Ms. E. It possesses no special merit, except where it contains some explanations independent of the above-mentioned commentators. I have quoted such explanations whenever they appeared important or remarkable. I have given it the same name as the Ms. it accompanies.

I have occasionally inserted quotations from the beautiful paraphrase that Isvarachandra has given in his edition. I have named it 'I', in the same way as his text. Extracts from the commentaries used by Monier Williams in the preparation of his editions, have been occasionally quoted, the name of the original, being specified in each place.

On a comparison of the ages of the several copies above described, it will be seen that A is the oldest edition that we have collated. From the age specified in B, it stands second in age to A. C is probably as old as B. Next to B, according to our inference, come T and O. D E are much later copies; F S still later. But the test of age as specified in the Mss. themselves or as inferred by us from their appearance is not sufficient for our purpose. We must find out whether there is any outside proof, upon which we can draw lines of demarcation between the various classes of the text of Sakuntala, hitherto recognised as genuine or otherwise. The work is independently read, at the different centres of learning in India, in all the Presidencies. The two classes of the text that are most widely known are those used in Bengal and Bombay. These two classes only have gained recognition among men of learning, and on good grounds. They very widely differ from each other. There have been different commentators on both. They belong to different provinces and to different schools of learning. We must then first try to determine, as far as possible, if either of the two

classes was prior to the other, and if so, which was prior to which. One main source of evidence on this point is the reading of the quotations from this play that occur in the oldest works in the literature. The second point of evidence lies in the possibility of finding the oldest Mss. of the play, all belonging to one and the same class. The third is the age of the commentaries that have been written by their various authors. This is the primary evidence that must be gathered and considered in the investigation. The secondary evidence consists of the propriety or otherwise of the readings and the cruder and more refined forms of expressions and passages in the body of the work.

With regard to the primary evidence, we have one fact worthy of note. The recension called Bengali has been followed by the Sāhitya-darpana, one Ms. of which bears the date 1504 of the Christian era. This fact alone is sufficient to prove that at least beyond the beginning of the 16th century, the recension called 'Devanagari' was not a recognised one. Of our twelve copies A F G M S read तु for तत् in the verse on p. 133. Commenting, on this Srīnivāsāchārya, one of our best commentators says, ध्वनिकारेणापि निपातानां रसादिव्यञ्जकत्वोदाहरणेऽयं श्लोकस्तु 'न चुबितं तु' इत्येवोदाहृतः । Thus it is clear that the best authors gave preference to the reading which is mainly that of the Bengali recension.

Secondly, the oldest Ms. that we have got, viz., that of Dr. Burkhard, belongs to the Bengali class. The earliest copies of the play, that were published by different editors, all follow the Bengali recension. Rāghavabhaṭṭa speaking of the प्राकृत used in the play, in his comments on the speech of नटी, alludes to a पुरातनपुस्तक and another पुराणपुस्तक. He says that in the पुरातनपुस्तक, अय्य is read for the prakrit of अर्य while in the later ones we find अज्ज for it. In Dr. Burkhard's Ms. we find the former form everywhere. German scholars have instituted a like investigation based on the forms पेक्ख and देक्ख of the root दृश्. Our Ms. O, of which we shall have to say more further on, reads अय्य for अज्ज like A. The age of O we have already traced to a century back. From this it appears that the older recension is that followed by the copies A and O. At least, at or before the time when Rāghavabhaṭṭa composed his commentary, it may be inferred that the class of older Mss. was recognised as a distinct one; and his remark is therefore highly worthy of note and serviceable in further investigation on the point. A Palmyra-leaf Ms. in Talagu characters in the possession of Dr. Bhandarkar, who believes it to be a very old Ms., was once consulted on one point. It was found that it agreed with the copies that we have found to be the oldest among those collated for this edition. Our copy F which is our chosen representative of the Bengali recension belongs evidently to the older class.

Thirdly the age of the commentators on the work will help us, to some extent, in determining the oldest text. The older commentators who have written on the Bengali recension are Sankara and Chandra Sekhara. The commentary of the former is again found to be older than that of the latter. Chandra-Sekhara is believed to have lived in the fifteenth century. It is said that Sankara alludes to the readings of the Devanâgarî recension. We very earnestly desired to see his commentary personally. But it was not available to us. The evidence from the readings which may have been alluded to there, will be more valuable to us since we expect that they will be found to agree with the readings of our copies DOST. But we cannot say any thing of it in this edition. The oldest commentator on the Devanagarî text is supposed to be Kâtayavema. Monier Williams thinks that he must have lived after the commencement of the 16th century. At any rate we can say that his commentary is not the oldest of those known to us. The second well-known commentator on the Devanagarî recension is Râghavabhaṭṭa. He is presumably a much later commentator than Kâtayaveme. Relying on the above evidence we can safely say that the older recension is Bengali and that the recension known as the Devanâgarî is a much later one than the other.

The two copies A and F, which we have recognised as representatives of the Bengali recension do not appear to come directly from one and the same source. They both contain the interpolations and amplifications which are liberally criticised by scholars. They both contain some names of the dramatis personæ, different from those found in the Devanâgarî copies. Thus they agree in distinguishing themselves from the Devanâgarî class. But, mutually they do not agree. Each of them belongs to a different part of the country as widely separated as Bombay is from Ceylon. The one is originally written in Sârada characters, the other in Bengali, characters. The names of the dramatis personæ are, in some cases, not the same in both, and there is occasional divergence in the arrangement of the scenes. And rarely the one contains a scene or so which is not to be met with in the other. So that although one in their general appearance, A and F belong each to a separate class. We shall speak more of this further on.

Now on a comparison of the Mss. belonging to the class known as Devanâgarî, it will be found that these Mss. likewise do not all agree among themselves. Some of them have in their body traces of intimate connection with the Bengali recension, while others make for themselves quite an independent class. Of the former type are the copies D O S T collated by us; of the latter type are the Mss. B C E and the printed copies I and M. Of these the Ms. O is particularly remarkable. With T it is the oldest representative of its species. Its original was in the possession of a

learned Sâstri of this city. And it has been copied for the use of a gentleman who bears no mercenary care for Sanskrit literature. It is in fact a chosen copy made at a time when Sanskrit Mss. of various sorts were multiplying for the use of the students of the Poona College which was 'founded in 1821 as a Sanskrit College exclusively for Brahmans.' Moreover it has been largely used by its owner in the course of his own study and corrections have often been made in it after careful revision. Thus revised and corrected, the Ms. has yet preserved its unique character. Superficially seen, it neither follows the Bengalî recension, nor the Devanagarî. It does not contain the so-called amplications found in the Bengalî copies, nor does it yet possess the purism of the Devanagarî copies which are popular at present. On a more careful perusal it will be found to have a leaning to the Bengal copies. But yet it differs from either of the copies A and F as much as they differ between themselves. Nevertheless, O is, without doubt, much more intimately connected with the copies of the North and the North-East. It stands exactly midway between A and F. It presents us readings which partly follow A and partly F. Such a double agreement is especially to be met with in the ending acts of the play; and further on, it shows greater leaning to A. It may be concluded from this, that O presents to us a certain phase in the transition of the text from one form into another.

Now with this partial agreement with A and F, O shows remarkable agreement with D S T particularly in the first five Acts. We thus see that A belongs to a distinct species of the Bengalî recension and F to another; that O belongs to a distinct species of the Devanagarî recension, and D S T to another. And D S T differ from A F much more widely than O and thus make a different class. Still from the general resemblance of O to D S T, we may reckon all the copies D O S T as belonging to the same class. We must now determine the position of the copies B C E G I M. Of G we shall have occasion to speak further on. M has mostly followed B or I, and it may therefore be left out of consideration, so far as our present purpose is concerned. E has considerable agreement with B or I and the difference that may be seen is not important enough to assign to it a separate class. If therefore we determine what class B C I belong to, we shall have assigned a position to their sister copies. Among them B is the oldest copy made as far back as a century and half of years; it has passed through the hands not of an illiterate scribe but of a learned writer; it is a very neatly written Ms., almost everywhere correct, and carefully annotated by its writer; the annotations consist mainly of extracts from the commentary of Râghavabhaṭṭa; it is difficult to determine if the extracts which cannot be traced to Râghavabhaṭṭa's commentary, do belong to any commentary at all; they may have been taken from the stray marginal notes of some other Ms.

It has been presumed that the recension which is followed by B is older and purer than the Bengali. But the authority for this is merely the verbal verdict of 'most scholars.' That it is older cannot be admitted when we consider the facts already noted (vide p. vii. & viii. It only remains to consider whether the recension followed by this class is 'purer.' If it can be proved to be at least 'purer' if not older, it will, have some claim on our attention; but if it is found to be neither 'older' nor 'purer' we shall feel constrained to give preference to another class that may be worthy of the title. Our older critics have probably mistaken purism for purity. We here subjoin a table showing the readings of the two classes under which we have proposed to place our Devanagarî copies, and thus enable the reader to compare and choose the readings according to his own judgment enlightened merely by common sense.

Act.	page.	Reading supported by the majority of the copies D O S T.	Reading supported by the majority of the copies B C I M.
i.	52	°प्रतिहततरुस्कंध°	°प्रतिहततरुः स्कंध°
„	54	यथा न भविष्यति तथा प्रय- तिष्यामहे ।	यथा न भवति तथा प्रयति- ष्यामहे ।
ii.	61	°दर्शनाश्वासि	°दर्शनायासि
iii.	109	अभ्रयामः	अर्धयामः
„	116	जुत्तमणोरहाइं	वुत्तमणोरहाइं
„	124	रक्ख विणअं	रक्ख आविणअं
iv.	175	दुक्करं अहं करेमि	दुक्करं अहं करोमिचि
v.	226	आदिष्टपूर्वः	उपदिष्टः or उद्दिष्टः.

In a similar connection and in this very sense, the word occurs in Málavikágnimitra v. and Ratnavali iv. The usual term is सिद्धदेश and not सिद्धोपदेश or सिद्धोद्देश.

„	228	तिरोऽभूत्	जगाम
vi.	236	गंठिभेदअ	गंडभेदअ
„	237	वज्झस्स	वहस्स
„	243	कादंबरीसाक्खिअं	कादंबरीसहीअं
„	310	शरव्याः	शरव्यम्
„	312	भुतपूर्वो	भुतपूर्वम्
„	314	No इति after the verse.	Add इति after the verse.
vii.	359	वासवानियोज्यः	वासवानुयोज्यः.

Quotations like these may be multiplied. This difference will corroborate a conclusion that the class 'Devanâgarî' does not contain only one kind of Mss., but that there are two vastly different species in it. Secondly, we may infer, that looked at merely by the light which a comparison of the above readings can throw, the class which D O S T represent is of a superior order. In this second con-

clusion we shall be perhaps charged with assuming too much and probably of labouring under a prejudice. We have already given our reasons for our conclusion, and we once more recapitulate them: (1) That D O S T present to us a text which is older than that presented by B C I M; (2) That there is greater agreement between D O S T and the oldest copies; (3) that the readings in D O S T are generally preferable to those in B C I M, first on the authority of parallel use and secondly by the light of common sense. The Devanâgarî class comprises two distinct species of the text, the older and superior one being represented by D O S T and the later and inferior one being represented by B C I M. If there be any critics who differ from us on this point, their criticism on our judgment will be most welcome to us.

Proceeding with the above conclusions, we may further test the reliability of the class of D O S T by comparing their readings with those of the older copies A F, and if we find that all the copies A D F O S T support a particular reading we must justly show preference to it. This has been my main procedure in the preparation of this edition.

Now we have to consider one more serious question connected with the recension of our play. This concerns the interpolations and amplifications found in the Bengali recension. The only ground that is somewhat authoritatively advanced against such passages is that they are not worthy of the author to whom they are ascribed. This may be true in a large measure. But there are not sufficient data to prove that they are wholly to be rejected. Among these portions there will be found some speeches that cannot be safely denied to be the production of the genius of Kalidâs. The only test that can be applied to these is to see whether they contain any expressions or ideas unusual in the works of the great poet. With this test we shall be able to strike off some parts from the work. But as regards the rest, especially in Act iii., the critic will falter at each step in the attempt. For it cannot be said that there is any indecency in these parts; nor is there any expression, so offensive to good taste as the words *ज्ञातास्वादो* &c. in the *Meghadûta*. The amplified scene is excellently adapted to the whole and will enhance the beauty of the play in representation. But even assuming that such portions are genuine for the most part, we shall find it difficult to account for the omissions, made in the later copies. If a guess on such a dubious point be hazarded, we may say that the portions that have been omitted, appear to contain rather too much love-matter for the gravity of the teacher and the tender age of the student of the play. This is the first dramatic work that was to be placed in the hands of students. And the keen foresight of some scholar may have induced him to lop off such portions as the above. They may have remained in the work till it was more used for representation than for reading. And

when the time may have come for using it as a text for reading, it may have been adapted by some scholar to the age and understanding of the student. This same intention may have led to the further linguistic improvements made in various places, which altered the work to the form which it bears in the class of Mss. repiented by B C I M. Arguments like these are often suggested by readers and we have inserted them only to keep them on record. We have already said, this is a mere guess and we cannot prove on any substantial grounds that the portions are or are not genuine. We only so far feel sure that the text represented by A and F is the oldest; that that represented by O shows a certain phase in the transition of the play from one form into another; that D S T present to us a text, which being not touched and finished by spurious hands is more genuine than that in B C I M. The copies D S T are more intimately related to the original than B C I M, and D S T therefore ought to be followed by those who aim at making out a reliable text of the play. The text of F appears vitiated when compared with that of A. With A, O agrees considerably; O again has very great agreement with D S T; and if there is found a remarkable agreement between the Ms. A, which belongs to the farthest North, and the Ms. T which belongs to the farthest south, it is right to conclude that the readings where they agree are more genuine than others. Our edition therefore is in the main a reproduction of the text of D O S T supported by A and F. The attempt of Monier. Williams tends in the same direction, though he has shown rather too much preference to the class of B C I M.

As already declared this edition has been issued for the use of students preparing for the Previous Examination of the Bomay University. It therefore supplies to them almost all the general and technical information on the various points in and about the text. I have reviewed the question of recension so far as was possible for me with the very limited materials that could be availed of upon it. I have made an attempt to introduce a few such alterations in the text as appeared necessary and sufficient to make the readers aware that the text hitherto popularly read, is not the reliable one. Of course I have not gone too far as regards the alterations, but, in principle, I have proposed a grand departure, in accordance with the few data that lead me to come to a conclusion at which none have yet arrived. Though I have thus taken a bold step, my regard for the abilities, research, and work of those who have preceded me in the field is not in the least impaired and I have lost no opportunity to avail myself of the advantages that they yielded at every step; to them my grateful acknowledgments are due. I must however own here that my attempt has considerably failed in the first Act as some of the Mss., which have been my principal guides

were not available in the beginning. As regards other matter in connection with the play I have supplied the students with an extract from the Mahabharata giving the original story in its popular mythical form. To this I have attached a versified plot of the play, composed by myself ; it is expected to help the memory of the students in giving the substance of any of the Acts. The third help offered is the English Translation. I must say a word on this particular. It has been questioned what use I meant in giving a literal translation of the whole work. The objections taken to the translation are that it encourages habits of laziness in the student and that it does not encourage originality. The use, which I mean in subjoining a literal translation, is to help the students to catch the spirit of each and every word, sentence, speech and stage-direction. Unaccustomed to make a good literal translation when preparing for the lower examinations and aiming then at a general grasp of the subject, rather than a critical and accurate knowledge of each and every peculiarity, the students often find themselves unable to apprehend the force and propriety of each word in the text. The present translation of course is not at all intended to supersede the one given in the class by the Professors, but it will serve as an excellent help to them in reading the text with themselves before entering the class. As to the objection that it would encourage habits of laziness, my first answer is that judging from our daily experience, not giving the translation would not lessen the habits of laziness that already exist. Rather, the translation being given below the text, a sight of it would encourage the student to compare and think why a passage was translated in a particular way. Every intelligent student instinctively proceeds to do this when the help is actually before his eye. Every experienced teacher will admit this fact. So instead of checking, it will encourage originality in the student. Moreover the translation of the easier passages in a play is different from the translation of *Æsop's Fables* or the *Panchatantra*. In the case of the new student, it requires guidance from the very beginning and at every step. No one would of course take objection to the literal translation of the more difficult passages. With such objects in view a translation of the whole has been given. Now with regard to the merits of the translation, I am fully aware, that owing to my own limited command over the English language, there will be found many faults in the words and constructions. I have, however, availed myself of all the good help that could be fairly got from the former editors, and have got up the translation to a form in which it will not be found unworthy of being placed in the hands of college-students. But of this my readers are better judges. A description of the characters in the play and some information about the

poet's age and life, could not be got ready in time, and have not therefore been given here. The additional readings have a special importance about them, since the Mss., from which they have been given, have preeminently influenced the present collation. The small essay on Indian dramaturgy will acquaint the student with the elements of the science and art. Lastly copious notes have been added at the end which contain every necessary comment and information from a large field of sources. Only such extracts are given from commentaries as are to the point, all superfluities being avoided. The important variants have been fully discussed, and the intricate parts in the translation have been clearly explained. Figures of rhetoric are given on the authority of the commentators ; the meters of the verses have been named in each place and a key to the meters is given in Appendix C. The names of the two most common meters, अनुष्टुप् and आर्या, have not been given in the notes, as they can be recognised by all the students at first sight. The editions of the works referred to in the notes are those commonly used by students ; so no special list of 'works consulted' is added. Extracts showing parallel ideas and similar use of words and expressions have been copiously given ; they are expected to make the notes more interesting. The various readings given below the text will in some cases not be clearly made out at first sight. Space prevented me from enlarging the extracts, but this defect will not greatly affect the purpose, as almost all the important various readings have been again quoted in the notes, where they are liberally discussed.

Now I have to pray to my learned readers that this is the first attempt in a difficult branch of work, of one who has no pretensions to learning. With a small reading and a smaller faculty for research and only a moderate knowledge of the English language, I have made bold to issue a new edition of this important play as only an humble attempt in a certain direction in which it was thought desirable to step. My attempt is feeble, as my knowledge is small. But I hope for a re-assurance in the generosity of learned minds. I pray that my faults be corrected and my merits praised if any. If so much be done I shall feel myself amply rewarded. If encouraged by such support, I shall make every improvement, that may be suggested, in a second edition, if the work fortunately reach one.

Before concluding I must thank the owners of the several Mss., who kindly placed them at my disposal. Among these gentlemen was the late lamented Gangadhar Shastri Dátar by whose death our city has sustained a heavy loss. He was an authority on धर्मशास्त्र and had latterly instituted a practical branch of work for the regeneration of the Hindu religion. My thanks are due to his heirs for allowing their Mss. to remain in my possession until my work reached its end.

I heartily thank my friends Mr. Ramchandra Ballal Godbole and Mr. G. R. Nandargikar for good help in the beginning of the work.

My warmest thanks are due to Dr. R. G. Bhandarkar, whose sympathy for my attempt and kindly interest in its progress have placed me under deep obligations. Prof. V. S. Apte deserves my best thanks for frequent help. Lastly, my sincere thanks are due to Messrs. Shiralkar & Co., of this city, for their initial help for the work and the generous kindness with which they encouraged me all along.

But over and above all my deepest gratitude is due to the Great Being, Who enabled me to surmount mighty difficulties in my way and led me safely to its end, through occasionally most discouraging circumstances.

Poona May 1889.

P. N. P.

I heartily thank my friends Mr. Ramchandra Ballal Gobbale and Mr. G. R. Nandargikar for good help in the beginning of the work. My warmest thanks are due to Mr. R. G. Khandekar, whose sympathy for my attempt and kindly interest in its progress have placed me under deep obligations. Prof. V. S. Apte deserves my best thanks for frequent help. Lastly, my sincere thanks are due to Messrs. Shrinani & Co., of this city, for their initial help for the work and the generous kindness with which they encouraged me all along.

But over and above all my deepest gratitude is due to the Great Being, Who enabled me to surmount mighty difficulties in my way and led me safely to its end, through occasionally most discouraging circumstances.

Poona Nov 1889.

P. N. P.

अथ^a

अभिज्ञानशाकुन्तलम् ।

प्रथमोऽङ्कः.

या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिहुतं या हविर्या च होत्री
ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् ।
यामाहुः सर्वबीजप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः
प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः^b ॥ १ ॥

THE

ABHIJNĀNA ŚĀKUNTALA.

ACT I.

May the Ruler-of-all preserve you, Who is manifested in the eight visible forms, viz., that which was the first creation of the Creator (viz., water) that which bears the oblation offered according to the prescribed rule (viz., fire), that which is the sacrificer, the two that define (mark) time (viz., the Sun and the Moon), that which having for its property the object of hearing (i.e. sound) remains pervading the universe (viz., ether), that which they call the origin of all seed (viz., the earth), and that by which beings have breath (viz., air) !

^a A अथ शकुन्तलानाटकं लिख्यते । श्रीगणेशायनमः । .

^b A स्रष्टुः सृष्टिः. पिबति विधिः. E ये द्वौ कालौ. G भूतप्रकृः.

A F प्रसन्न for प्रपन्न. A C D नः for वः.

—नान्द्यन्ते—

सूत्रधारः—नेपथ्याभिमुखमवलोक्य^a—आर्ये यदि नेपथ्य-
विधानमवसितमितस्तावदागम्यताम्^b ।

—प्रविश्य^c—

नटी—अज्जउत्त इअं म्हि^d । आणवेदु अज्जो को णिओओ
अणुचिठ्ठीअदुत्ति^e । [आर्यपुत्र इयमस्मि । आज्ञापयत्वार्यः-
कोनियोगोऽनुष्ठायितामिति ।]

सूत्रधारः^f—आर्ये अभिरूपभूयिष्ठा परिषदियम्^g । अद्य
खलु कालिदासग्रथितवस्तुनाभिज्ञानशाकुन्तलनामधेयेन नवेन
नाटकेनोपस्थातव्यमस्माभिः^h । तत्प्रतिपात्रमाधीयतां यत्नःⁱ ।

(At the end of the Benediction)

SÚTRADHÁRA—(Looking towards the tiring-room)
Lady, if the performance of the toilet is over, please
come here.

(ENTER NATÍ.)

NATI—Here I am, my dear. May your honour
command what piece of business is to be performed.

SUTRA—Lady, this audience consists mostly of
learned men; moreover we are to serve today with a
new drama, the name of which is Abhijnàna Śa-
kuntala, the matter being composed by Kálidása.
So let pains be taken with respect to each actor.

^aD F अलमतिविस्तरेण—नेप०. ^bA F तदि०. D तादितस्तावत् ।
E G तर्ही०. ^cF G नटी-प्रविश्य. ^dA अय्य. B D एसम्हि. C M
इयंम्हि. E only इअंम्हि; others om ँ. ^eB D अज्जउत्तो.
D यदुत्ति. M om. आणवेदु &c. ^fसू०—दृष्ट्वा. ^gB om. आर्ये.
B D om. इयम्. A अभिरूपप्रायभूयिष्ठेयं परिषत्. F इयं हि र-
सभावविशेषदीक्षागुरोर्विक्रमादित्यस्याभि०. ^hA अस्यां च किलका०.
F अस्यां च का०. D श्रीमत्का०. A D E om. अभि०धेयेन. C G
लारुयेन. C F G नवेन before अभि०. ⁱA आस्थीयताम्.

नटी—सुविहिदप्पओअदाए अज्जस्स ण किंपि परिहा-
इस्सदि^a । [सुविहितप्रयोगतयार्यस्य न किमपि परिहा-
स्यते ।]

सूत्रधारः—आर्ये कथयामि ते भूतार्थम्^b ।

आ^c परितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् ।

बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥ २ ॥

नटी—अज्ज एवं णेदं^d । अणन्तरकरणिज्जं^e दाव अज्जो
आणवेदु । [आर्य एवं न्विदं । अनन्तरकरणीयं तावदार्य
आज्ञापयतु ।]

NATI—By virtue of your having excellently ar-
ranged the representation nothing will be wanting.

SUTRA—Lady, I tell you the fact. I do not con-
sider the skill in representation satisfactory until
(it cause) the satisfaction of the learned; the mind
of the (well-) instructed, although powerful, has no
confidence in itself.

NATI—So indeed it is, my lord ! Let your honour
now command what is next to be done.

^aA अय्यस्स ण किं चि परि०. C परिठारिइस्सदि. D किंवि.
F सुविदिद. M किंवि. ^bA वेदयामि. E om. ते. ^cB अपरि०.
^dA नटी—एवं णेदं (The sanskrit of it in the text in A is
एवमेतत्). B C E F G एवं. B F ण्णेदं. ^eA णीअं दाणि अ-
य्यो. B दाव आणवेदु अज्जो. D दाह अज्जो. M om. दाव. F
दाणी for दाव.

सूत्रधारः—किमन्यदस्याः परिषदः श्रुतिप्रसादनतः सङ्गीतात्^a ।

नटी—अज्ज कदमं उण उदुं अधिकरिअ गाइस्सं^b ।
[आर्य कतमं पुनर्ऋतुमधिकृत्य गास्यामि]

सूत्रधारः—तदिममेव तावदचिरप्रवृत्तमुपभोगक्षमं ग्रीष्म-
समयमधिकृत्य गीयताम्^c । संप्रति हि

सुभगसलिलावगाहाः पाटलसंसर्गसुरभिवनवाताः^d ।

प्रच्छायसुलभनिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः ॥ ३ ॥

SUTRA—What else than music which would charm the ears of this audience ?

NATI—Well, dear; with reference to which season shall I sing ?

SUTRA—Then please sing with reference to this very season which has just set in and which is (so) suited to enjoyment. For at present, the days are such in which it is pleasant to bathe in cold waters, in which the sylvan breezes are fragrant on account of the contact of “pātala” flowers, in which sleep is easily obtained in thick shades (and) which are delightful at the close.

^a B °दः सं-दनंतरकरणीयमस्ति C °दहेतोः सं°; then follows B. D om. परिषदः; °दनमृते. O G om. संगीतात्. A °न्यत् ।; °सादहेतोरिममेव नातिचिर°; °ष्मकालम°; °यतां तावत्, thus omitting नटी's speech. F श्रुतिप्रमोदहेतोर्गीतात्कर° ।. M om. सङ्गीतात् and the following speech, continuing तदिम°. ^b B om. अज्ज; °दरं for दमं; समस्सिअ. C D om. अज्ज. D रुदुं. E °रं; समस्सरिअ; om. उण. F G अध for अज्ज. ^c B प्रसादहेतोस्तर्हिममेवताव° °यतां तावत् । D कालं for समयं. F आर्ये नन्विम°. G नन्वि°. ^d A E °टलि°. M °र्गि.

नटी—तह ।—इति गायति—^a [तथा ।....]

ईसीसिचुम्बिआइं भमरेहिं सुउमारकेसरसिहाइं^b ।

अवदंसअन्ति पमदा दअमाणाओ सिरीसकुसुमाइं^c ॥ ४ ॥

[ईषदीषचुम्बितानि भ्रमरैः सुकुमारकेसरशिखानि ।

अवतंसयन्ति प्रमदा दयमानाः शिरीषकुसुमानि ॥]

सूत्रधारः—आर्ये सुष्ठु गीतम् । एष हि गीतरसावबद्धचित्तवृत्तिरालिखित इव स्थितः सर्वतो रङ्गः^d । तदिदानीं कतमत्प्रकरणमाश्रित्यैनमाराधयामः^e ।

NATI—So I do (sings).

Tender-hearted young females put on the S'irîsha-flowers as ear-ornaments, which are gently kissed by bees, and which are crested with delicate filaments (or, the ends of whose filaments are delicate).

SUTRA—Beautifully sung, my dear. For the audience, here, appears on all sides as if painted in a picture having the feelings (lit: state of the mind) bound up by the influence of (thy) song.

Now then, resorting to what performance shall we gratify them ?

^a A तथा गायति-. ^b A खणचु०; सुहअसुउ०. C E इसि० D हीं. F खणचु०; हिं उहसु०. ^c Excepting A others have दअमाणा पमदाओ. B D E F G M ओदंसअं (यं D) ति C उदंसअंति. ^d B C D E G M साधु गीतम् । अहो राग (E व-त्य for बद्ध) बद्ध०—इव सर्वतो रङ्गः; F following these has रागापहतचि०—इव विभाति सर्व०. ^e A जनम् for एनम्; ०यावः०. E कतमं प्रकार०. F ०तमं प्रयोगमा०.

नटी—णं अज्जमिस्सेहिं पढमं एव्व आणत्तं अहिण्णाण-
साउन्दलं णाम अपुव्वं णाडअं पओएण अधिकरीअदुत्ति^a ।

[नन्वार्यमिश्रैः प्रथममेवाज्ञप्तमभिज्ञानशाकुन्तलं नामापूर्वं
नाटकं प्रयोगेणाधिक्रियतामिति ।]

सूत्रधारः—आर्ये सम्यगनुबोधितोऽस्मि । अस्मिन्क्षणे
विस्मृतं खलु मया^b । कुतः ।

तवास्मि गीतरागेण हारिणा प्रसभं हृतः ।

एष राजेव दुष्यन्तः सारङ्गेणातिरंहसा ॥ ५ ॥

—इति निष्क्रान्तौ ।

प्रस्तावना ।

NATI—Indeed, your honour already ordered that the new play called Abhijnána Śākuntala should be exhibited by way of representation.

SUTRA—Lady, I am well-reminded; I certainly forgot it this while. For, by the ravishing melody of thy song I was forcibly carried away as king Dushyanta here by an antelope of great speed.

(Exeunt.)

(END OF THE INTRODUCTION).

^a A णं पढमं येव अय्येण आणत्तं जधा ण अभिण्णाणसउंत-
ला णाम अपुरव्वं णा०. B ण for णं; जेव्व; ०णत्त; पओए. C प-
ठमं; पऊए. D om. णं; ०ही; पुढमं; ज्जे०; om. अपुव्वं; ०कारी०.
E ०ओए. F णं पढमं ज्जेव्व अज्जेण आण०—०ण्णाणसउंतलं णाम
अउव्वं णाडअं अहिणीअदुत्ति ।. G सउं०. M ०ओए. ^bA सू-
भवतु सम्यगनुप्रबोधितोऽहमस्मिन्क्षणेखलुविस्मृतंमयातत्. B D
अवबो०. F ०यैतत्. ^cA नेपथ्याभिमुखमवलोक्य before एष &c.
F दुष्मन्तः शार०.

ततः प्रविशति मृगानुसारी सशरचापहस्तो राजा रथेन सूतश्च^a ।

सूतः—राजानं मृगं चावलोक्य ।—आयुष्मन्^b

कृष्णसारे ददच्चक्षुस्त्वयि चाधिज्यकार्मुके ।

मृगानुसारिणं साक्षात्पश्यामीव पिनाकिनम् ॥ ६ ॥

राजा—सूत दूरममुना सारङ्गेण वयमाकृष्टाः^c । अयं पुन-
रिदानीमपि^d

ग्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने दत्तदृष्टिः^e

पश्चार्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाद्भूयसा पूर्वकायम् ।

(THEN ENTER IN A CHARIOT THE KING AND THE CHARIOTEER, THE KING HAVING A BOW WITH AN ARROW AFFIXED IN HIS HAND AND CHASING AN ANTELOPE.)

CHAR—(Looking at the king and at the antelope) Long-lived one! Casting my eye on the black-antelope and on thee with thy strung bow, I behold, as it were, Siva himself pursuing the antelope.

KING—Charioteer, we have been drawn very far away by the antelope there. And even yet, with the eyes repeatedly cast on the chariot pursuing him, so gracefully (thus appearing graceful) on account of the bending of his neck, entering as much as possible (for the most part) into the fore-part of his body by (contracting) the hinder half

^a A °शति रथयातकेन मृ०; om. सशर; °स्तो राजा दु-
प्यन्तः सूतश्च । B om. सशर. C °शरः रथेन चापहस्तो राजा
सूतश्च । D om. स. F °ति रथारूढः स-स्तो मृगमनुसरन् राजा
सूतश्च । ^b A om. आयुष्मन्. ^c A राजा—सुदूरमनेन कृष्णसारेण
वयः; ^d om. पुनर्. F सोयमिदा°. ^e B C D E G M बद्धदृष्टिः.

^aदर्भैरर्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः^b कीर्णवर्त्मा

^cपश्योदग्रप्लुतत्वाद्वियति बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति ॥७॥

तदेष कथमनुपतत एव मे प्रयत्नप्रेक्षणीयः संवृत्तः^d ।

सूतः—आयुष्मन् उद्धातिनी भूमिरिति मया रश्मिसंय-

मनाद्रथस्य मन्दीकृतो वेगः^e । तेन मृग एष विप्रकृष्टान्तरः^f ।

संप्रति समदेशवर्तिनस्ते न दुरासदो भविष्यति^g ।

through fear of the descent of the arrow, strewing his path with the half-chewed Darbha-grass dropping from his mouth open on account of exhaustion, look! by reason of his lofty boundings, he flies more into the sky than along the ground. How then (is it that) he can be seen with difficulty by me yet pursuing him?

CHAR—Long-lived one, the ground being uneven (rugged) I have lessened the speed of the chariot; so the antelope has left a long distance between (him and us). Now being on an even ground he will not be hard for you to capture.

^aA F शप्पैः. ^bA वितत. ^cA °ग्रप्लुति°. ^dB D omit this line. C अनुपदमे°; om. मे. E F -सविस्मयम्- before the line. E °वं; also यत्न for प्रय°. A अनुपातिन ए°. F G °वृत्तोऽयं मृगः; om. तदेष. ^eD E G उत्स्वातिनी. A भूमिरियम् । मया° वेगो म°. F om. आयुष्मन् & मया. °दीभू°; ^fA तेनैष ते मृगो वि°-रः संवृत्तः. D om. तेन-°न्तरः. F तेन-°कृष्टः संवृत्तः । संप्रति हि. ^gA संप्रति तु समदेशवर्ती न दुरासदो भविष्यति । F follows A reading हि for तु and inserting ते after न.

राजा—तेन हि मुच्यन्तामभीषवः^a ।

सूतः—यदाज्ञापयस्यायुष्मान् ।—रथवेगं निरूप्य ।—^bआयुष्मन् पश्य पश्य । एते^c

मुक्तेषु रश्मिषु निरायतपूर्वकाया

निष्कम्पचामरशिखा निभृतोर्ध्वकर्णाः^d ।

आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीया^e

धावन्ति ते मृगजवाक्षमयेव रथ्याः^f ॥ ८ ॥ *ant. fem.*

KING—So then let go the reins.

CHAR—As the long-lived one commands. (Exhibiting—or, beholding the—speed of the vehicle). Long-lived one, see! see! The reins being let loose, thy horses here gallop (dash on) as if through impatience of the speed of the antelope, with the foreparts of their bodies full-stretched, not (allowing themselves) to be surpassed-or surmounted-even by the dust raised by themselves, with the crests of the Chamaras motionless and with the ears bent backwards which were (before) erect.

^a A om. तेनहि B om. हि. D विमु°. ^b A D M support the text; others read यथाज्ञा°. A तथाकृत्वा रथवेगान्तरं निरूपयन्. F इति भूयो रं गं सूचयित्वा. ^c D om. one पश्य. E F एते हि before the verse. A only has एते; others om. it. ^d A उच्चकर्णाः. F स्वेषामपि प्रसरतां रजसामलंघ्याः. ^e D ०द्धतै. F निष्कम्पचामरशिखाश्च्युतकर्णभंगाः. ^f F धावन्ति वर्त्मनि तरन्ति नु वाजिनस्ते. Excepting A all have अमी.

W. 992. राजा — सत्यम् । अतीत्य हरितो हरींश्च वर्तन्ते वाजिनः^a ।
तथा हि^b ।

यदालोके सूक्ष्मं, व्रजति सहसा तद्विपुलतां
यदर्धे विच्छिन्नं, भवति कृतसंधानमिव तत्^c ।

प्रकृत्या यद्वक्रं, तदपि समरेखं नयनयो-
न मे दूरे किञ्चित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात्^d ॥९॥

सूत, पश्यैनं व्यापाद्यमानम् ।—इति शरसंधानं नाटयति^e ।

नेपथ्ये—भो भो राजन् आश्रममृगोऽयं न हन्तव्यो न ह-
न्तव्यः^f ।

KING—Right; the horses have outstripped the horses of Sûrya and Indra; for, by the velocity of the chariot what appears minute (or faint) to my sight, at once assumes bigness; what is divided in half, becomes as if united; that also which is naturally crooked appears straight to the eyes; nothing to me is at a distance, nothing even for a moment by my side! Charioteer, see him being killed (aims the arrow).

(BEHIND THE SCENE.)

O KING!—That's a deer belonging to the hermitage, please don't kill it; don't kill it.

^aA हरिहरीनापि हरयो वर्तन्ते । F सहर्ष-नूनमतीत्य हरिणं हरयो वर्तन्ते । ^bD F om. तथाहि. F substitutes यतः. ^cF दृष्ट्वा वि०. ^dA न मे दूरे किञ्चिद्भवति न च पार्श्वे रथजवात्. B C E न मे पार्श्वे कि०. D मे किञ्चित्पार्श्वे. ^eA om. this line. D om. सूत; तदेनं पश्य मया व्या०. F सूतः-पश्यैनं व्यापाद्यम् । राजा—शरसंधानं नाटयति । C पश्य पश्य. ^fA omits this speech and the stage-direction in the next. C om. one न हन्तव्यः.

सूतः—आकर्ण्यवलोक्य च ।—आयुष्मन् अस्य खलु बाण-
पातवर्तिनः कृष्णसारस्यान्तरे तपस्विन उपस्थिताः^a ।

राजा—ससंभ्रमम् ।—तेन हि निगृह्यन्तां वाजिनः^b ।

सूतः—तथा ।—इति रथं स्थापयति^c ।

ततः प्राविशत्यात्मना तृतीयो वैखानसः^d ।

वैखानसः—हस्तमुद्यम्य—राजन् राजन् आश्रममृगोऽयम् ।
आश्रममृगोऽयम्^e ।

CHAR—(Listening and looking) Long-lived one! Hermits have appeared between us and the black-antelope lying in the descent of the arrow.

KING—(in haste) Then, then please restrain the horses.

CHAR—Yes (thus stops the chariot).

(Then enter a hermit with two others—lit:—himself as the third with two others.)

HERM—(Raising his hand) O king! O king! That's a deer belonging to the hermitage; it belongs to the hermitage.

^aB सारंगस्या०. D कृष्णसारंगस्या०. E तेऽस्य खलु. F पा-
तपथवर्तिनः कृष्णसारस्यांतरायौ तपस्विनौ संवृत्तौ. A G पथ for
पात. B C D G M ते after खलु. A om. उपस्थिताः.

^bExcepting A all read प्रगृ०. F ०तामभीषवः. ^cA ०था
करोमि; इत्युक्त्वार०. ^dA every where तापस for वैखानस.
F सशिष्यो वै०. ^eA ससंभ्रमं हस्तमुद्य०. B C D ०मुदस्य. B
C E G M राजन् आश्रम मृगोऽयं न हंतव्यो न हंतव्यः ।. D
om. one न हंतव्यः. F भो भो before राजन्.

न खलु न खलु बाणः संनिपात्योऽयमस्मिन्

मृदुनि मृगशरीरे पुष्पराशाविवाग्निः ।

क वत हरिणकानां जीवितं चातिलोलम्

क च निशितनिपाता वज्रसाराः शरास्ते^a ॥ १० ॥

तत्साधुकृतसंधानं प्रतिसंहर सायकम्^b

आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि ॥ ११ ॥

राजा—एष प्रतिसंहृतः ।—यथोक्तं करोति^c ।

वैखानसः—सदृशमेतत्पुरुवंशप्रदीपस्य भवतः^d ।

Not indeed, not indeed should that arrow be thrown on the tender body of the deer, like fire on a heap of flowers. Where alas! is the extremely delicate life of the tender deer, and where thy arrows whose strength is like that of the thunder-bolt and whose descent is hard? (What a contrast between them! how awful and grievous the contact would be!). Please therefore take back the well-aimed arrow. Your weapon is for the protection of the distressed; not for striking at the innocent.

KING—Here it is taken back (does accordingly).

HERM—Worthy is it of you who are the light of Puru's race. It is right in you whose birth has

^a A M om. the verse न खलु &c. तूल for पुष्प D E F.

^b B E अपि च. F तदाशु. ^c F सप्रणामम्—एष प्र० त एव ।

D संप्रति संहृतः । D F G M इति य०. ^d A सहर्ष—साधु भोः

सदृ० जातस्य; om. प्रदीपस्य. F शमेवैत०.

जन्म यस्य पुरोर्वशे युक्तरूपमिदं तव

पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि^a ॥ १२ ॥

इतरौ—बाहू उद्यम्य—सर्वथा चक्रवर्तिनं पुत्रमाप्नुहि^b ।

राजा—सप्रणामम्—प्रतिगृहीतं तपोधनवचनम्^c ।

वैखानसः—राजन्^d समिदाहरणाय प्रस्थिता वयम् । एष
खलु कण्वस्य कुलपतेरनुमालिनीतीरमाश्रमो दृश्यते । न चेद-
न्यकार्यातिपातः प्रविश्य प्रतिगृह्यतामातिथेयः सत्कारः ।
अपि च^e ।

taken place in Puru's race; obtain a son thus en-
dowed with merits, who shall be a supreme ruler.

The others—(Raising their arms) Assuredly you
will have a son who shall be a supreme ruler in the
world.

KING—(With a bow) The word of the holy her-
mit is accepted.

HERM—Noble king, we have set out for getting
fuel. Yonder you see the hermitage of our lord-
hermit Kanva beside the bank of the Mālīnī. If it
does not interfere with any other business please
go there and accept the reception due to a guest;

^aA om. the verse जन्म &c. ^bC हुमुदस्य so D. F त-
रोऽपि हस्तमु०. A अवाप्नुहि. ^cB तमार्यव०. F ब्राह्मणव०. C
D E G M om. त०नम्. ^dA om. राजन्. ^eA एष चास्मदुरोः
काश्यपस्य संसक्तहिमवत्सानुरनु०. E G स्य महर्षेरुपमा०. E
seems also to read कुलपतेः before महर्षेः. F एष चास्म-
दुरोः कण्वस्व कु-तेःसाधिदैवत एव शकुंतलया. A तत्प्रविश्यात्र—
तामतिथिसत्कारः. B अन्यः का० so C D. D om. प्रति. F
पातस्तदत्रप्र—तामतिथिसत्कारः G तत्प्र०.

रम्यास्तपोधनानां प्रतिहतविघ्नाः क्रियाः समवलोक्य^a ।

ज्ञास्यासि कियद्भुजो मे रक्षति मौर्वीकिणाङ्क इति ॥ १३ ॥

राजा—अपि संनिहितोऽत्र कुलपतिः^b ।

वैखानसः—इदानीमेव दुहितरं शकुन्तलामतिथिसत्काराय
नियुज्य दैवमस्याः प्रतिकूलं शमयितुं सोमतीर्थं गतः^c ।

राजा—भवतु । तां द्रक्ष्यामि । सा खलु विदितभक्तिं मां
महर्षेः करिष्यति^d ।

and moreover having seen the rites of the hermits satisfactory (or, pleasantly going on) the obstacles to them being removed by you, you will know how (effectually) your arm having the mark of the scar of the bow-sting protects (them).

KING—Is the lord-hermit present there?

HERM—Having just directed his daughter Sakuntalá to give due reception to guests, he is gone to Somatirtha, to propitiate any unfavourable fortune (of hers).

KING—Very well. I shall see her. She will then communicate to the sage my respect for him (lit:—she will make me one whose respect for the sage is communicated to him).

^a A धन्या स्तः; °घ्ना for °घ्ना. F धर्म्या°. ^b A अयं for अपि. B अयि for अपि. ^c A अद्वैवानवद्यांदुः—°राय संदिश्य—°र्थ (प्रभासम्). D °रे नियुज्य. F आदिश्य; so O, having also °कूलवर्ति. ^d F M तामेव. D स्वगतम्—तां. A सा मां विदि°. A om. खलु. F °क्तिर्मा °र्षये निवेदयि°. G M °र्षेः कथयिष्यति. O तां तावद्द्रक्ष्यामि । विदितभक्तिर्मां महर्षेः कथयिष्यति सा.

वैखानसः—साधयामस्तावत् ।—इति सशिष्यो निष्क्रान्तः ।—

राजा—सूत चोदयाश्वान् । पुण्याश्रमदर्शनेन तावदात्मानं पुनीमहे^a ।

सूतः—यदाज्ञापयसायुष्मान् ।—भूयो रथवेगं निरूपयति ।—^b

राजा—समन्तादवलोक्य ।—सूत अकथितोऽपि ज्ञायत एव यथायमाभोगस्तपोवनस्येति^c ।

सूतः—कथमिव^d ।

राजा—किं^e न पश्यति भवान् । इह हि नीवाराः शुकगर्भकोटरमुखभ्रष्टास्तरूणामधः^f

HERM—Meanwhile, we beg your leave. (Exit with his pupils).

KING—Charioteer, drive the horses. We shall purify ourself by the sight of the holy hermitage.

CHAR.—As the Long-lived one commands (again exhibits the motion of the chariot).

KING—(Looking about) Charioteer, even though not told, it is already clear that it is the tract of the penance grove.

CHAR.—How.

KING—Why, don't you see, here there are wild-rice-grains fallen beneath the trees from the mouths

^aB ०र्शनसंभावनादा०. C सूत नो०. D ०र्शनसंभावनयात्मा०. F om. तावत्. ^bA परिक्रम्य रथयातकं निरूप०. F G M इति-भूयो. ^cA ०द्विलोक्य. D om. अपि. E om. अयं. B C D E M have आश्रमाभो०. ^dA E कथमिति. O om. इव. ^eA om. किम्. ^fE शुककोकको०.

प्रस्निग्धाः कचिदिङ्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः ।
 विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते मृगा-
 स्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्पन्दरेखाङ्किताः^a॥१४॥
 सूतः—सर्वमुपपन्नम्^b ।
 राजा—स्तोकमन्तरं गत्वा ।—अपिच^c ।

कुल्यांभोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूला^d
 भिन्नो रागः किसलयरुचामाज्यधूमोद्गमेन ।
 एतेचार्वागुपवनभुवि च्छिन्नदर्भाकुरायां
 नष्टाशंका हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति ।

of the hollows having parrots in the interior; in some places are seen stones yet oily on account of being used in bruizing ingudi-fruits; the deer, by reason of the growth of confidence, endure the sound (of the chariot) with their movements undisturbed; and the paths to the water-places are marked with lines by the drippings from the ends of the bark-garments.

CHAR.—All is quite true.

KING— (Going a little further) And moreover, the trees have the foot (bottom) of the trunks washed by the water of the canals rippling with the breeze, the colour (appearance) of the light of the tender sprouts is altered by the rising of the smoke of ghee; here before us on the garden-ground, the sprouts of the Darbha-grass on which, have been cut off, the fawns, fearless as they are, pace at their ease.

^aA लेखा°. B निष्पन्द so C E. ^bC D E F G O अपि च कुल्यां° before सूत's speech. B C सर्वं समु. E °न्नमेव. ^cA B om. अपिच. ^dB M om. the verse कुल्यांभो° &c. A प्रसृतचा°. D धूतमू°.

तपोवननिवासिनामुपरोधो मा भूत् । एतावत्सेव रथं स्थापय
यावदवतरामि^a ।

सूतः—धृताः प्रग्रहाः । अवतरत्वायुष्मान् ।

राजा—अवतीर्य ।— विनीतवेषेण प्रवेष्टव्यानि तपोवनानि
नाम । इदं तावद्गृह्यताम् ।—इति सूतायाभरणानि धनुश्चोपनीयार्प-
यति ।—^b सूत यावदाश्रमवासिनः प्रत्यवेक्ष्याहमुपावर्ते तावदा-
र्द्रष्टाः क्रियन्तां वाजिनः^c ।

There must not be any disturbance to the dwellers of the penance-grove. Stop the chariot at this very place, while I alight.

CHAR.—I have drawn in the reins; let the Long-lived one alight.

KING—(Getting down) Penance-groves of course must be entered with a modest dress. So please take this (thus takes the ornaments and the bow to the charioteer and hands them to him.) Charioteer while I return, having paid visit to the inmates of the hermitage, let the horses be watered and refreshed.

^aB C D E O only have सूत before तपोवन°. D om. नि so E G F आश्रमोपरो°. A O मा तपोवन—नामु-धो भूत्. A तदे°. B D E °रावः. E G अत्रैव. F तदिहैव. O °द-हमवतरामि. ^bA only om. सूत which others have after अवतीर्य. A also om. नाम; °वेश्यानि त°. F अवतीर्यात्मानमवलोक्य च; वेशेन; om. नाम. O तथाकृत्वा for अवतीर्य; विनीत-वेशप्रवेश्यानि. A तदिदमाभरणं तावत्प्रगृह्यताम्—इति सूतायाभरणं दत्त्वा धनुश्चोत्सृज्य—. F तदिमानि तावद्गृह्यतामाभरणानि धनुश्च इति सूतस्यार्प°. G °तस्य; om. अर्पयति. O follows G. M °तस्य. ^cA °दहमुपास्य महर्षीनुपावर्ते ता°. F सूतः—गृह्णाति । राजा—याव-क्ष्य निवर्तिष्ये ता°. G यावदहमा°. E आश्रमवासिनो यावदवेक्ष्याह°.

सूतः—तथा ।—इति निष्क्रान्तः^a ।

राजा—परिक्रम्यावलोक्य च^b ।—इदमाश्रमद्वारम् । यावत्प्र-
विशामि ।—प्रविश्य । निमित्तं सूचयन्^c ।

शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य^d ।

अथवा भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र ॥ १५ ॥

—नेपथ्ये—

इदो इदो सहीओ^e । [इत इतः सख्यौ ।]

राजा—कर्णं दत्त्वा ।—अये दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप
इव श्रूयते । यावदत्र गच्छामि^f ।—परिक्रम्यावलोक्य च ।—

CHAR.—Yes (exit).

KING—(Walking round and looking about) Here is the entrance of the hermitage. I will enter. (Entering, indicating an omen). The hermitage is peaceful; yet my arm throbs; where can there be its fruit here? or why, things that are to be, find vents every where.

(BEHIND THE SCENE.)

This way, this way, friends.

KING—(Listening) Ah! I hear some thing like a talk to the right of the garden-yard. I should like to go there. (Walking round and looking). Ah!

^aA F सू-यदा (F था) ज्ञापयत्यायुष्मानिति०. E ०ष्क्राम-
ति. ^bE om. च. ^cF O पदं for द्वारं. F तावत्प्र०. F

प्रविश्य प्रवेष्टकेन निमित्तं सूचयित्वा. A विमृशति before the
verse. E F O अये before it. ^dO मिहस्यात्. ^eA F

पिअसही. C ०हीयो with one इदो. F पिअ स०. ^fA ०णेन

कुसुमपादपवीथीमा०; om. श्रूयते. D ०णेन वाटिकायाः आ०. C ०टि-
कायामाला०. O ०कां समालापः श्रूयते ।

अये^a एतास्तपस्विकन्यकाः स्वप्रमाणानुरूपैः सेचनघटैर्बालपा-
दपेभ्यः पयो दातुमित एवाभिवर्तन्ते^b ।—निपुणं निरूप्य—अहो
मधुरमासां दर्शनम्^c ।

शुद्धान्तदुर्लभमिदं वपुराश्रमवासिनो यदि जनस्य^d ।

दूरीकृताः^e खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः ॥ १६ ॥

यावदिमां छायामाश्रित्य प्रतिपालयामि—विलोकयन्स्थितः^f ।

—ततः प्रविशति यथोक्तव्यापारा सह सखीभ्यां शकुन्तलाऽ ।—

शकुन्तला—इदो इदो सहीओ^h । [इत इतः सख्यौ ।]

there are hermit-girls coming up just hither to water the young plants, with watering-jars fitted to their size. (Eying attentively) Oh! Sweet is this (lit:-their) sight! If such a form rare in the haram (itself) is possessed by (belongs to) one inhabiting a hermitage, garden-plants are certainly set aside by wild plants by the force of their qualities. I shall meanwhile stay in this shade and wait. (Stands looking).

(THEN ENTER SAKUNTALA WITH TWO FEMALE-FRIENDS ENGAGED AS ABOVE-DESCRIBED.)

SAK.—This way, this way, friends.

^aA om. अये; ^bA घटकै ऽदपान्सिचन्त्य इतः. B णानुमान-
रूः. O ऽकन्याः; मन्दं मन्दमितः. ^cA णं निर्वर्ण्य—अहो माधुर्य-
कांतं खलु दर्शनमासाम् ।. C D E F G om. निपुणम्. O
om. the stage direction. ^dA om. the verse here. O
ऽनो मुनिजनस्य. ^eC ऽता खलु. ^fA तद्यावदेतां. F G M O
इति विः. O ऽदेनांच्छाः ऽत्य प्रकलयामीति विः. F ऽताश्छा-
यामिभाः. ^gB ति सह सखीभ्यां यथो—रा शः. ^hA om. this
line so F.

अनसूया^a—हला सउन्दले तुवत्तो वि तादकस्सवस्स अ-
स्समरुक्खआ पिअदरेत्ति तक्केमि । जेण णोमालिआकुसुमपेल-
वा तुमं वि एदाणं आलवालपूरणे णिउत्ता ।^b [हला शकु-
न्तले त्वत्तोऽपि तातकाश्यपस्याश्रमवृक्षकाः प्रियतरा इति
तर्कयामि । येन नवमालिकाकुसुमपेलवा त्वमप्येतेषामालवा-
लपूरणे नियुक्ता ।]

शकुन्तला—ण केवलं तादणिओओ एव्व । अत्थि मे

ANA.—Dear Sākuntalā, I think the plants of the hermitage are dearer to your papa Kanva even than yourself, since although you are as delicate as the flower of Navamalika, even you are ordered to fill their basins with water.

SAK.—It is not only my father's order. I have

^a A सख्यौ for अन°. F एका for it. ^b A °उंतले तईत्तो वि रुवु; पिअत्ति तक्केम्ह; एदस्स आल°. B दादक° so C. D रुसवो येण णो°. E पूलणे णिवुत्ता. F तत्तो वि; कण्णस्स °रात्ति. A °आ पेलवा वि तुमं एदस्स. D येण °मयेहवा (surely mis-copied for पेलवा). O रुख्खा; तक्केम्मि; जं णेण; °मल्लि°; °लवावि तुमं; °वालसेअणे. F तत्तोवि °दकण्णस्स; °रात्ति; °मपरिपेलवा वि तुमं; °बालपरिऊरणे. G °वा वि तुमं. B C D E M only तुमं वि.

सोदरसिणेहो एदेसु ।-वृक्षसेचनं निरूपयति ।-^a [न केवलं
तातनियोग एव । अस्ति मे सोदरस्नेह एतेषु ।]

राजा^b—कथमियं सा कण्वदुहिता । असाधुदर्शी खलु

a brotherly affection for them (waters the plants).

KING—What? Is this that daughter of Kanva? Truly his reverence Kàsyapa does not judge proper-

^a A सहि । ण केवलं तातणिओओत्ति । बहुमाणो जाव
ममावि । सोदरीसिणेहो एदेसु अत्थि य्येव । वृक्षसेकं निरूपयति.
B सिणिहो; om. इति; निरू० C ना for ण; इति वृ०; निरू०. D
om. मे and इति. E व्वं; सिणिहो; om. इति. O व्वं; मम वि
खु; सोदरिअसिणिहो; om. इति. F हला अणसूए ण-लं
तादस्स णिओओ । ममावि एदेसुं सहोअरसिणेहो । इति वृ-नं
नाटयति. G हला अणसूए; ०हो वि; इति वृ-नं निरू०.
M केअलं; सणेहो; इति वृ-नं रू०. ^b Before the
king's speech A has उभे-हला सउंतले । उदअं लंभिदा
गिम्हकालकुसुमदाइणो गुम्मआ । इदाणीं अदिकंतसमए वि (०या
नपि) रूखए (वृक्षान्) सिंचम्ह । तसुणो (तस्मात्) अणहिसं-
धिदपुरवो (०नभिसंधितपूर्वो) धम्मो भविस्सदि । शकु०-अहिणं
दणीअं मंतेध । नाओेन सिंचति । F has before the line
द्वितीया-सहि सउंतले । उदअं लंभिदा एदे गिम्हआलकुसुमदाइ-
णो अस्समरूखआ । दाणिं अदिकंतकुसुमसमए वि रूखके सिं-
चम्ह । तेण अणहिसंधिगुरुको धम्मो भविस्सदि । शकु०- हला-
पिअंवदे । रमाणिज्जं मंतेसि । इति भूयो वृक्षसेचनं नाटयति । A
राजा-निर्वर्ण्य स कौतुकम्-कथमि-ता । अहोविस्मयः शुद्धान्त दु-
र्लभ &c. ; then श०- एसो वादेरि &c. ; then राजा निर्व-
र्ण्य असाधु०; om. खलु; धर्मचरणे नि०; then इदं किला०. D-इयं

तत्रभवान्काश्यपः य इमामाश्रमधर्मे नियुक्ते ।

इदं किलाव्याजमनोहरं वपु-

स्तपःक्षमं साधयितुं य इच्छति ।

ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया

समिल्लतां छेतुमृषिव्यवस्यति ॥ १७ ॥

भवतु । पादपान्तरित एव विश्वस्तां तावदेनां पश्यामि ।-

तथा करोति ।-^a

ly, in as much as he appoints her to the duty of a hermitage (i.e. proper to hermits) certainly that sage, who wishes to make this inartificially charming form, capable of (undergoing) austerities, does decidedly set himself to cut the fuel plant with the edge of the leaf of a blue lotus. Well; I will see her (while she is) unreserved, concealing myself behind this tree. (Does accordingly).

हि सा-; भगवान्का°; om. खलु. ईहति for इच्छति. E राजा-आत्मगतम्-; om. खलु. O राजा-आत्मगतम् । सा कथमियं &c.; om. खलु; यदिमा°; having the verse इदमुपहित &c. before इदं कि°. F राजा-निर्वण्यात्मगतम्-; °हिता शकुन्तला-सविस्मयम्-; खलु भगवान्कण्वः; अहो before असाधु°; तपःक्षमं; शमील° G शमील°. C इदमुप° &c. after this verse. A विश्वस्तभावामेनां; om. the verse इदं कि°. C before this line इदमुपहि°.

^aO om. एव. C D विश्रब्धं for विश्वस्तां. B E O M विश्रब्धं. F G M इति तथा क°.

शकुन्तला—सहि अणसूए अदिपिणद्धेण वक्कलेण पिअं-
वदाए णिअन्तिदम्हि । सिद्धिलेहि दाव णं^a । [सखि अनसूये
अतिपिनद्धेन वल्कलेन प्रियंवदया नियन्त्रितास्मि । शिथि-
लय तावदेतत् ।]

अनसूया—तह ।—इति शिथिलयति^b ।— [तथा ।]

प्रियंवदा—सहासम् ।—एत्थ पओहरवित्थारइत्तअं अत्तणो
जोव्वणं उवाळह । मं किं उवालंभेसि^c । [अत्र पयोधरवि-

SAK.—Dear Anasuya, I am quite tied up by Priyamvada by this very tightly fastened bark-garment. Please loosen it.

ANA.—Yes (loosens it).

PRIYAMVADA—(With a laugh) There chide your

^a A श०—हला अण० । ०द्धेण पिअं—ए वक्क०; ता सिद्धि०. C स-
हि अनसूए D णियंति०. E ०लेन. O अदअपिण० (अदयपिन०);
दिढं णिअंदिदम्हि; शिथिलेहि दावदेणं. F हला for
सखी; दाए दढपीडिदा म्हि; ता सिद्धि०. ^b A om. तह having
अनसूया शिथिलयति; so F O. ^c A प्रियं—सस्मितम्—पओ-
रइत्तअं अप्पणो. B C om. सहासम्. C विस्पर (probably
miscopied for विस्तार); मं किं उवालंभेसि. D मि—पश्य प-
योह० ०त्तकं; जोव्वणं उपालंह; ०लंहेसि. E om. सहासम्; जौवणं;
०वालहसि. O om. सहासम्; अद्ध दाव पओहरविद्धारइत्तं अत्तणो
जव्वणं उवाळह. F एत्थ दाव पओ—त्थारहेतुअं; जोव्वणारंभं उवा-
लहस्स. A F M O om. मं किं उवालंभेसि. after this line
D E F G have राजा—सम्यगियमाह (D om. this) । इदमुप-
हितसूक्ष्मग्रंथिना स्कन्ध (कण्ठ) देशे । स्तनयुगपरिणाहाच्छादिना
वल्कलेन । वपुरभिनवमस्याः पुष्यति (पुष्पति C D) स्वां न शोभाम्
(स्वामिभिर्याम् E. For this line O has प्रथममिव वयोऽस्याः
पुष्यति स्वां न शोभाम्.) । कुसुममिव पिनद्धं (पिनद्धं D E; निष-
ण्णं O) पाण्डुपत्रोदरेण (०रेषु O) ।

स्तारयित् आत्मनो यौवनमुपालभस्व । मां किमुपालभसे ।]

राजा—काममननुरूपमस्या वयसो वल्कलं न पुनरलंका-
रश्रियं न पुष्यति । कुतः^a ।

सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यं

मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ।

इयमधिकमनोज्ञा वल्कलेनापि तन्वी

किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम्^b ॥१८॥

शकुन्तला—अग्रतोऽवलोक्य ।—एसो वादेरिदपल्लवङ्गुलीहिं

youth which has caused your bosom to expand. Why do you chide me?

KING—To her age a bark-garment is unsuited : true; but not that it does not make up for the beauty of ornaments; for, a lotus appears beautiful though it be surrounded by weeds, the spot of the Moon, though dark, heightens her beauty; this slender lady is more attractive even in a bark-garment. What may not serve charming forms as an ornament?

SAK.—(Looking forward) This kesara-tree as it

^a A अप्रतिरू०. O सम्यगियमाह । अथवा कामम०. E F G अथवा काम०. E F G O वपुषः for वयसः. E om. both नs. B C D पुष्पति. ^b B अनुवद्धं. D रम्या for तन्वी. F has the following verse after this: कठिनमपि मृगाक्ष्या वल्कलं कान्तरूपं न मनसि रुचिभंगं स्वल्पमप्यादधाति । विकचसरसि जायाः स्तोकनिर्मुक्तकण्ठं निजमिव कमलिन्याः कर्कशं वृन्तजालम् ।.

तुवरेदि विअ मं केसररुक्खओ । जाव णं संभावेमि ।—परिक्रामति^a । [एष वातेरितपल्लवाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव मां केसरवृक्षकः । यावदेनं संभावयामि ।]

प्रियंवदा—हला सउन्दले एत्थ एव्व दाव मुहुत्तअं चिट्ठ । [हला शकुन्तले अत्रैव तावन्मुहूर्तं तिष्ठ]

शकुन्तला—किंणिमित्तं । [किंनिमित्तम् ।]

प्रियंवदा—जाव तुए उवगदाए लदासणाहो विअ अअं केसररुक्खओ पडिभादि^b । [यावत्त्वयोपगतया लतासनाथ इवायं केसरवृक्षकः प्रतिभाति ।]

were makes me hasten (towards it) with the finger-like leaves tremulous with the breeze. So I shall do honour to it. (Walks round).

PRIYAM.—Dear Sakuntala, please stand first there for a while.

SAK.—For what purpose ?

PRIYAM.—That with thee by its side the kesara-tree appears as if in company with a creeper.

^a A B C D om. अग्रतोऽवलोक्य. F सहीओ after the stage-direction. A B D O F °ल्लवां°. D E °लिहिं°. O °ळिहिं°. A तुवरावेदि. A बऊलरु°. O रुक्खो. F °लीहिं किं-पि वाहरेदि विअ मं चूअरुक्खओ ता जा°. A राज्ञःसंनिकर्षमागच्छति ।. O तथा करोति; so F इति तथा क°. G इति परि°.

^b A एसा ताद कस्सवेण तुमं विअ संवडिदा अलिदए माहवीलदा । पेक्ख णं । किं विसुमरिदा दे । श°—अत्ता वि विसुमरिस्सदि—इति तत्समीपमागच्छति । प्रियंव°—उंतले चिट्ठ इध ज्येव मुहुत्तअं दाव बऊलरुक्खसमीवे । शकु-किंति । प्रि°—तए समीवडिदाए लदासणाधो विअ मे बऊलरुक्खओ पडिभादि ।. B C D E I M om. श°'s speech. G M °बग°. B F °हादि. F °उंतले इध ज्जेव मु°; प्रि°—तए समीवडिदाए लदासनाधो; चूअ for केसर.

शकुन्तला—अदो वखु पिअंवदा सि तुमं^a । [अतः
खलु प्रियंवदासि त्वम् ।]

राजा—प्रियमपि तथ्यमाह प्रियंवदा । अस्याः खलु^b

अधरः किसलयरागः कोमलविटपानुकारिणौ बाहू ।

कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम्^c ॥ १९ ॥

अनमूया—हला सउन्दले इअं सअंवरवह सहआरस्स तुए
किदणामहेआ वणजोसिणित्ति णोमालिआ । णं विसुमरिदा
सि^d । [हला शकुन्तले इयं स्वयंवरवधूः सहकारस्य त्वया कृत-
नामधेया वनज्योत्स्नेति नवमालिका । एनां विस्मृतासि ।]

SAK.—Hence are you Priyamvada (a sweet-speaker).

KING—Priyamvada speaks truth though sweet; for, her lower lip has the colour of a young sprout, her arms take after tender branches, and lovely youth, like a flower, has graced her limbs.

ANA.—Dear Sakuntala, here is Navamálíká the choice-wife of the Sahakara, to which you have given the name of Vanajyotsnî. You have forgotten her.

^a A om. तुमं. D अदो सि पि-दा तुमं. O अदो खु सि पि-दा. F अदो ज्जेव तुमं पिअंवदात्ति भणीआसि. ^b A एषा for प्रियंवदा. B C D G I M °ह शकुंतलां प्रियंवदा. F अवितथमाह प्रियंवदा । तथाह्यस्याः. O इयमपि तथ्यमाह । अस्याः°. ^c C °शोभनी°. E °नत्थं. ^d A सउंतले every where for सउंदले. तए for तुह; °महेअरस वणदो (for जो here and every where else) सिणी (तोषिणी) णो°, om. णं &c. B णज्जोसि°. O णु एणां (नन्वेनां). F °दोसिणी.

शकुन्तला—तदा अत्ताणं वि विस्मरिस्सं^a ।—लतामुपेत्याव-
लोक्य च ।—हला रमणीए कखु काले इमस्स लदापाअवमिहुण-
स्स वइअरो संवुत्तो^b । णवकुसुमजोव्वणा वणजोसिणी बद्ध-
पल्लवदाए उवभोअक्खमो सहआरो ।—पश्यन्ती तिष्ठति^c । [त-
दात्मानमपि विस्मरिष्यामि । ... । हला रमणीये खलु काल
एतस्य लतापादपमिथुनस्य व्यतिकरः संवृत्तः । नवकुसुमयौ-
वना वनज्योत्स्ना स्निग्धपल्लवतयोपभोगक्षमः सहकारः । ...]

प्रियंवदा—अणसूए जाणासि किंणिमित्तं सउन्दला वण-
जोसिणिं अदिमेत्तं पेक्खदिदत्ति^d । [अनसूये जानासि किंनि-
मित्तं शकुन्तला वनज्योत्स्नामतिमात्रं पश्यतीति ।]

SAK.—Then I should forget even myself; (going to the creeper and observing) friend, at a pleasant time has the union of this pair of tree and creeper taken place. Vanajyotsnî has acquired youth in the form of new blossoms and the Sahakàra possessing new foliage has grown capable of enjoyments (stands gazing).

PRIYAM.—Anasûyà, do you understand with what object Sakuntala looks so much at Vanajyotsnî?

^a A om. तदा—°रिस्सं ।; and has उपगम्य for लतामुपेत्य. O तहा जइ अत्ताणं पि विस्सु°. F G पि for वि. ^b A om. कखु. °दव°. O °णिज्जे; om. कखु. F °णीओ कखु कालो—°णस्स रदि-
अरो संवु°. ^c A इअं णवकुसुमजोव्वणा । अअं पि बद्ध फलदाए उ°. C °व्वणवणज्जोसिणा. B C D E °भोग°; इति प°. F जेण ण—णा णोमालिआ अअंपि बहुफलदाए &c. F इति. O ज-
णवकुसुमजोव्वणवणजो—णी; °दाए एसो उव होग° रो—इति वि-
भायंती तिष्ठति ।. M इति प°. ^d A O हला before अणसूए. B C D E I M om. णिमित्तं. F O G सस्सितम्—. O अवि
जाणासि. D अदिमेत्तअं O अदिमेदं; पेक्खदिदत्ति.

अनसूया—ण कखु विभावेमि । कहेहि^a । [न खलु विभावयामि । कथय ।]

प्रियंवदा—जह वणजोसिणी अणुरूवेण पाअवेण संगदा अवि णाम एव्वं अहं वि अत्तणो अणुरूवं वरं लहेअंत्ति^b । [यथा वनज्योत्स्नानुरूपेण पादपेन संगता अपि नामैवमहमप्यात्मनोऽनुरूपं वरं लभेयेति ।]

शकुन्तला—एसो णूणं तुह अत्तगदो मणोरहो^c ।—कलशमावर्जयति ।— [एष नूनं तवात्मगतो मनोरथः । ...]

राजा^d—अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्या-

ANA.—No surely I do not. Let me know it.

PRIYAM.—(She means) ‘Just as Vanajyotsnî is united with a proper (mate in) the tree, so shall I hope to obtain a husband worthy of me?’

SAK.—This is certainly an idea of your own (empties the jar).

KING—May she be expected to be the offspring of some female not of the same class with the lord-

^aता कधेहि मे. A om. कहेहि. ^bA जधा वणदोसिणी अणु-
सदिसेण पादवेण संगदा णोमालिआ; °म एव्वं अहंपि; °रं लहेमिच्छि.
C O जहा. C लहे अत्ति. D पिअपाअवेण; लभेअं. E लहेत्ति.
O °णी सरिसेण पा°; एव्वं णाम अहं &c., लहेयत्ति. F °दोसि°;
°दा तह for अपिणाम एव्वं. °A एसो अत्तणो दे चित्तगदो मणोर-
धो । &c. E om. णूणं. F एस दे अत्तणो चित्तगदो म°. ^dBe-
fore this speech F has अन-हला सउंतले इअं तादकण्णेण
तुमं पि सहत्थेण (स्वहस्तेन) संवद्धिदा माहवीलदा । ता कधं इमं
विमुमरिदासि। श°-तदो अत्ताणं पि विमुमरिस्सं-लतामुपेत्यावलोक्य
च सहर्षम्-अच्चरीअं अच्चरीअं । पिअंवदे पिअं दे णिवेदेमि । प्रि-
सहि किं मे पिअं । श-असमए खु एसा आमूलादो मुउलिदा माह-

त^a । अथवा कृतं संदेहेन^b ।

असंशयं क्षत्त्रपरिग्रहक्षमा

यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः ।

सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु

प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः^d ॥ २० ॥

तथापि तत्त्वत एनामुपलप्स्ये^e ।

शकुन्तला—ससंभ्रमम्^f—अम्मो । सलिलसेअसंभमुग्गदो
णोमालिअं उज्झिअ वअणं मे महुअरो अहिवट्ठइ ।—भ्रमरबाधां

hermit. But why, away with doubt! Undoubtedly she is fit for marriage with the war-like race, in as much as my noble heart has conceived a longing for her. For, with respect to matters which are subjects of doubt, the turns of the minds of the good are the (deciding) authority. Nevertheless I will know her rightly.

SAK.—With confusion—Oh Help me! a bee rising through the disturbance caused by the pouring

वीलदा । उभे—सत्वरमुपगम्य । सहि सच्चं सच्चं । श—सच्चं किं ण पेक्खध । प्रि—सहर्षं निरूप्य—सहि तेणाहि पडिप्पिअं दे णिवेदेमि । श०—किं मे पडिप्पिअं । प्रि. आसण्णपाणिग्गहणासि तुमं । श०—सासूयमिव—एसदे अत्तणो चित्तगदो मणोरहो । ता ण दे वअणं सुणिस्सं । प्रि. सहि ण कखु परिहासेण भणामि सुदं मए तादकण्णस्स मुहादो तुह कल्लाणसूअअं एदं णिमित्तं त्ति । अणसू—हला पिअंवदे अदो ज्जेव ससिणेहा सउंतला माहवीलदां सिंचदि । श०—जदो वहिणी मे भोदि तदो किं त्ति ण सिंचेमि । इति कलसमावर्जयति ।

^aF भवेत् for स्यात्. ^bA om. कृतंसंदेहेन. ^cA एवम्०.

^dD E ०रणस्यवृत्तयः. ^eA वेदितुमिच्छामि । C E एवैनां so F G. ^fA भ्रमरसंपातं नाटयति for ससम्भ्रमम्.

निरूपयति^a— [अम्मो । सलिलसेकसंभ्रमोद्धतो नवमालिका-
मुज्झित्वा वदनं मे मधुकरोऽभिवर्तते । ...]

राजा—विलोक्य—सस्पृहम्^b ।

चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि बहुशो वेपथुमतीं^c

रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः^d ।

करौ व्याधुन्वत्याः पिवसि रतिसर्वस्वमधरं^e

वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती^f ॥२१॥

of the water has left the Navamalika and is flying at my face. (Shows the trouble caused by the bee).

KING—(Eying, and wistfully) You that repeatedly come in contact with her tremulous sight with its quivering eye-corners; you that passing close to her ear, hum softly as if speaking something private (holding a private talk); you that while she waves her hands taste her nether-lip which is the essence of (the delights of) love; You O bee ! are certainly fortunate while we on account of our having to ascertain the reality (about her) are undone !

^a A संवृतो for सं-दो अणुवट्ठइ. D °सेअसंभमादो; अहिइवइ (अभिभवति). O सेअणसंभंतो; °आं for °अं. M B रूपयति. F अम्म; °वट्ठदि. ^bB D E M om, विलोक्य, C both. F G reverse the order. F G have before चलापा°, साधु बाध-
नमपि रमणीयमस्याः । यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते ततस्ततः प्रेरित
लोल (वाम F) लोचना । विवर्तितभ्रूरियमद्य शिक्षते भयादका-
मापि हि दृष्टिविभ्रमम् । अपि च—सासूयमिव. ^cD O चलापागं
दृष्टः. ^dA °कगतः. ^eB C D F G करं. A B C D E O
°न्वत्याः. ^fA देवे मौग्ध्यान् (A also notices वयं मौग्ध्यान्मौ-
ग्ध्यान्मधु°).

शकुन्तला—ण एसो दुष्टो विरमदि । अण्णदो गमिस्सं ।
—पदान्तरे स्थित्वा सदृष्टिक्षेपम्—कहं इदो वि आअच्छदि । हला
परित्ताअह मं इमिणा दुव्विणीदेण दुष्टमहुअरेण अहिहूअ-
माणं^a । [न एष दुष्टो विरमति । अन्यतो गमिष्यामि । ...
कथमितोऽप्यागच्छति । हला परित्रायेथां मामनेन दुर्विनीतेन
दुष्टमधुकरेण अभिभूयमानाम् ।]

उभे—सस्मितम् ।—का वअं परित्तादुं । दुस्सन्दं अक्कन्द ।

SAK.—This wicked (insect) won't stop. I'll move
aside. (Standing at another step; casting the eye).
How, even here it comes. Friends defend me (who
am) being troubled by this ill-natured wicked bee.

BOTH—(With a smile) What are we to defend

After चलापांगां &c. F has the following अपिच ।
लोलां दृष्टिमितस्ततो वितनुते सभ्रूलताविभ्रमामाभुग्नेन विवर्तिता
बलिमता मध्येन कम्प (also म्प्र) स्तनी । हस्ताग्रं विधुनोति
पल्लवानिभं सीत्कारभिन्नाधरा जातेयं भ्रमराभिलंघनभिया वाद्यैर्विना
नर्तकी । C has after चलापांगां &c. साध्वसाराधनमप्यस्या
रमणीयम् । यतोयतः &c. having प्रेषित for प्रेरित; बलाद् for
भयाद् and विभ्रमान् for विभ्रमम् । अपिच लोलं दृष्टिं विभ-
जते; विवर्तनैर्बलिमता मध्येन कम्पस्तनी । भयाद् for भिया.

^a A शकु०—परित्ताअध मं इमिणा कुसुमपाडच्चरेण अहिभू०. B
अण्णदो; repeats परित्ताअह once again; अभिभूअ०. C ०सो
ऊष्टो; ०णदो; ०स्से; repeats परित्ताअह like B; अहिभूअ०. D
०हं विदो वि; परित्तायह परित्तायह; अभिभूयमाणं. E अण्णदो; परि-
त्ताह परित्ताह; अहिहवभा०. O हळा परित्ताएहि परित्ताएहि;
om. दुष्ट—रेण; परिहूअ०. F शकु. हला परित्ताअध परित्ताअध मं
&c. G धिटो for दुष्टो; so I. G परित्ताअध परित्ताअध. I om.
दुष्ट. M पडिहू०.

राअरक्खिदाइं तवोवणाइं णाम^a । [के आवां परित्रातुम् ।
दुष्यन्तमाक्रन्द । राजरक्षितानि तपोवनानि नाम ।]

राजा—अवसरोऽयमात्मानं दर्शयितुम्^b । न भेतव्यं न
भेतव्यम्^c—इत्यर्थोक्ते । स्वगतम् ।—राजभावस्त्वभिज्ञातो भवेत् ।
भवतु । एवं तावदभिधास्ये^d ।

शकुन्तला—पदान्तरे स्थित्वा । सट्टाष्टिक्षेपम् ।—कहं इदोवि
मं अणुसरदि^e । [कथमितोऽपि मामनुसरति ।]

you? Cry to Dushyanta. Penance-groves of course
are protected by kings.

KING—That's the time to show myself. Fear
not, fear not. (With this half-said-to himself) But
my royal character would be recognized. Well, I
shall now say thus.

SAK.—(Standing at another step, casting her eye)
How even hither it follows me.

^a A विहस्य केवलं (केवअं v. l. infra). A F G केवअं. B
C D E I रक्खिदव्वाणि; णाणि णाम. F का अम्हो परित्राणे
एत्थदाव दु०—०द । जदो राअ०; om. णाम । ^b A ०रः खल्वयं म—
मात्मा० ०तुम्—उपसृत्य न&c.; ०क्तेऽपर्वाय—एवं राजाहमिति प्रतिज्ञातं
भवति । भवतु । अतिथिसमुचिताचारसत्कारमवलंबिष्ये । B C E G
I M प्रकाशयितुम् for दर्श०. D प्रदट्टयितुम्. F ममास्माकमा-
त्मा०. ^cC has one नभेतव्यम्. ^dE अभिधेयं तावद०. O ०तम्
—किं राज भावस्तु विज्ञा०. F एवं हि राजाहमस्मीतिपरिज्ञानं भवि-
ष्यति । भवतु । अतिथिसमाचारमेवावलंबिष्ये. ^eBefore स्थि-
त्वा &c., A has सत्रासम्—ण एसो मे पुरदो अदिधट्ठो विरमदि ता
अण्णदो गमिस्सं—इति पटांतरेण &c. In the same place O has
ण एस दुट्ठो विरमदि ता अण्णदो गमिस्सं—पदान्तरे. F in the same
place न एस दुव्विणीदो विरमदि ता अण्णदो गमिस्सं—पदान्तरे. A
हद्धी कधं इ०. F हद्धी हद्धी कधं; after अणुसरदि, ता परि-
त्ताअध मं. B ०रइ. O ०सरेदि.

राजा—सत्वरमुपसृत्य^a ।—

कः पौरवे वसुमतीं शासति शासितरि दुर्विनीतानाम् ।

अयमाचरत्यविनयं मुग्धासु तपस्विकन्यासु^b ॥ २१ ॥

—सर्वा राजानं दृष्ट्वा किञ्चिदिव संभ्रान्ताः ।—

अनसूया —अज्ज ण क्वु किंवि अच्चाहिदं । इअं णो पि-
असही महुअरेण अहिहूअमाणा कादरीभूदा । —शकुन्तलां द-
र्शयति^c । [आर्य न खलु किमप्यत्याहितम् । इयं नौ प्रियसखी
मधुकरेणाभिभूयमाना कातरीभूता ।]

राजा—शकुन्तलाभिमुखो भूत्वा ।—अपि तपो वर्धते^d ।

KING—(Hastily moving forward) Who is that that acts immodestly (lit:—practises rudeness) towards the innocent hermit-girls, while Paurava the chastiser of the ill-behaved rules the earth ?

[ALL (THE GIRLS) SEEING THE KING BECOME SOMEWHAT CONFUSED.]

ANA.—Good sir, there is nothing very dangerous. Our dear friend here was frightened as she was troubled by a bee. (Points to Sakuntala).

KING—(Turning towards Sakuntalà) Is your penance prosperous ?

^a A उपेत्य for उपसृत्य. so O. F उपगम्य for the same; and आः before the verse. ^b A कन्यकासु; so F. ^c A om. अज्ज; चि for वि; इअं उण णो; आउलीकिअमाणा for अहि-णा. O om. पिअ; आउली-णा like A. F सख्यौ for अनसूया; पि for वि; किं णु क्वु इअं पिअसही दुठमहु-ण आउली-णा &c., दर्शयतः. ^d A शकुन्तलामुपेत्य-भवति अपि तपस्ते वर्धते. B C D E F I अयि.

—शकुन्तला साध्वसादवचना तिष्ठति^a ।—

अनसूया—दाणिं अदिहिविसेसलाहेण^b । हला सउन्दले^c
गच्छ उडअं । फलमिस्सं अग्वं उवहर । इदं पादोदअं भवि-
स्सदि^d । [इदानीमतिथिविशेषलाभेन । हला शकुन्तले ग-
च्छोटजम् । फलमिश्रमर्घमुपहर । इदं पादोदकं भविष्यति ।]

राजा—भवतीनां सूनृतयैव गिरा कृतमातिथ्यम्^e ।

प्रियंवदा—तेण हि इमस्सि पच्छाअसीअलाए सत्तवण्णवे-

(SAKUNTALA STANDS SPEECHLESS THROUGH AWE.)

ANA.—By now having (to pay respects to) a distinguished guest. Dear Sakuntala, go to the hermitage (and) get materials of reception together with some fruit. The water (here) will serve for (washing) the feet.

KING—Reception has already been done by your courteous words.

PRIYAM.—So then, your honour will please re-

^a A F °ला ससाध्वसावनतमुखी (A °खी अवचना) ति°.

^b A अन—राजानं प्रति—इदाणि (so O); धि for हि (so F).

^c Before हला स—ले A has प्रियं°—साअदं अग्वस्स; O in the same place has स्वागदमज्जस्स om. प्रियं. ^d A गच्छ तुमं

उडआदो; °मीसं उवाहर पादोदअं । अत्थि एवेवः O हविस्सदि

for भ°. F प्रि—साअदं अज्जस्स । हला सउतले गच्छ उडआदो

फलमिस्सं अग्वमाअणं उवहर इदं पि पादोदअं भविस्सदि—इति

घटं दर्शयति. ^e A भवतु सूनृतयैव कृ°; om. भवतीनां. F वाचा

for गिरा.

दिआए मुहुत्तअं उवविसिअ परिस्समविणोदं करेदु अज्जो^a ।
[तेन ह्यस्यां प्रच्छायशीतलायां सप्तपर्णवेदिकायां मुहूर्तमुपवि-
श्य परिश्रमविनोदं करोत्वार्यः ।]

राजा—ननु यूयमप्यनेन धर्मकर्मणा परिश्रान्ताः । त-
न्मुहूर्तमुपविशत^b ।

अनसूया—हला सउन्दले उइदं णो पज्जुवासणं अदिही-
णं । ता एत्थ उवविसम्ह ।—सर्वे यथोचितमुपविशन्ति^c ।— [हला
शकुन्तले उचितं नः पर्युपासनमतिथीनाम् । तदत्रोपविशामः।]

move your weariness (lit;—effect removal of w.) sitting
for a while on the seat (raised ground) beneath the
Saptaparna, which is cool by reason of the thick
shade.

KING—You too must have been fatigued with
that charitable deed. So please sit awhile.

ANA.—Dear Sukuntala, it is proper for us to do
honour to guests; so we'll sit here. (All take seats
in due places).

^aA om, हि; °स्सि दाव पादवच्छाआसीदलाए छत्तवेदिआए
अय्यो उवविसिअ मुहुत्तअं परीसमं अवणेदु । B मुहुत्तं. C °स्सि
पद्दालाए संतवणवे—ए मुहुत्तं. D पछाय; °वण; मुहुत्तं. F तवोवण
for स—ण्ण; करोदु. O °स्सि दाव; पछाय; °दळाए; सत्पवर्ण; अ-
य्यो उपाविसिअ—°दु; om. अज्जो at the end. F अन°—इमस्सि
दाव पच्छाअसीदलाए सत्त—ए उवविसिअ अज्जो परिस्समं अवणे-
दु. ^bAll but A F om. धर्म and तन्मुहूर्तमुपविशत ।. All

but A नूनं for ननु. B C D E अनेनैव. D om. परि. O om.
ननु. ^cA प्रियं° for अन. with जनान्तिकम्. अदिधिपय्यु°;
इध उव°—सर्वा उपविशन्ति (D has the same stage direc-
tion.) B C D E G I M om. ता and O alone gives
यथोचितम्. O ता अद्द.

शकुन्तला—आत्मगतम् ।—किं णु वखु इमं पेक्खिअ तवो-
वणविरोहिणो विआरस्स गमणीअहि संवुत्ता^a । [किं नु
खल्विमं प्रेक्ष्य तपोवनविरोधिना विकारस्य गमनीयास्मि
संवुत्ता ।]

राजा—सर्वा विलोक्य ।—अहो समानवयोरूपरमणीयं सौ-
हार्दं भवतीनाम्^b ।

प्रियंवदा—जनान्तिकम् ।—अणसूए को णु वखु एसो महु-
रगम्भीराकिदी चउरं पिअं आलवन्तो पहाववन्दो विअ ल-
क्खीअदि^c । [अनसूये को नु खल्वेष मधुरगम्भीराकृतिश्चतुरं
प्रियमालपन्प्रभाववानिव लक्ष्यते ।]

SAK.—(To herself) How should it be that seeing him I have become susceptible of an emotion inconsistent (improper) in a penance-grove !

KING—(Looking towards all the girls) Most delightful is this your friendship by reason of similar age and form !

PRIYAM.—(Aside) Anasuya, who should this person of a sweet dignified form be, talking so pleasantly and sensibly and appearing, as he does, like one possessed of majesty ?

^aO G F जणं after इमं. O दहूय for पेक्खिअ. तवोधनं.
^bB C D G I M सम for समान; भवतीनां सौहार्दम् । F अ-
त्रभवं. E probably through mistake omits the king's
speech. ^cA om. अणसूए; °राइदी; महुरं for चतुरं पिअं; प-
हाववंतं दक्खिणं विअ करेदि. B चउरगंभी°; so C D E G M
O. F दुरवगाहगं°. B महुरमहुरं आल°. C महुरं for चउरं;
so D E O. O पहावंतो विअ दिस्सअदि. F महुरं आ-तो
पहुत्त (प्रभुत्व) दाक्खिणं वित्थारेदि.

अनसूया—जनान्तिकमेव—सहि मम वि अत्थि कोदूहलं ।
 पुच्छिस्सं दाव णं^a । —प्रकाशम् ।— अज्जस्स मधुरालावजणिदो
 वीसंभो मं मन्तावेदि^b कदमो अज्जेण राएसिवंसो अलंकरी-
 आदि कदमो वा विरहपज्जुस्सुअजणो किदो देसो किणिमित्तं
 वा सुउमारदरो वि तवोवणागमणपरिस्समस्स अत्ता पदं उव-
 णीदो^c । [सखि ममाप्यस्ति कौतूहलम् । प्रक्ष्यामि तावदेन-
 म् ।....आर्यस्य मधुरालापजनितो विस्सम्भो मां मन्त्रयते कतम
 आर्येण राजर्विवंशोऽलंकियते कतमो वा विरहपर्युत्सुकजनः
 कृतो देशः किनिमित्तं वा सुकुमारतरोऽपि तपोवनागमनपरि-
 श्रमस्यात्मा पदमुपनीतः ।]

ANA.—(Aside yet) Friend, I also have that cu-
 riosity. Let me ask him. (Aloud) I am made to
 speak by the confidence raised by your honour's
 courteous words.—What royal family is adorned by
 your honour; what dominion is left by you with its
 people anxious on account of your separation; also
 with what object is this person, though so delicate,
 brought to undergo (lit:—brought to subjection to)
 the toil of coming to the penance-grove?

^aA alone has जनान्तिकमेव; ममावि; एयेव after अत्थि;
 ता पु०. O om. अत्थि. F हला; ममावि; ता पु०. ^bA अय्य-
 स्स णो om. मं; मन्त्रयति for मन्तावेदि (in the Sanskrit.)
 B विस्सासो for वीसंभो; so C D (D om. मं) E O G.
 F आलावेदि for मन्तावेदि. ^cA कदमं एण अय्यो वण्णं अलंक-
 रेदि । किणिमित्तं वा सुउमारेण अय्येण तवो—रीसमस्स अत्ता प-
 ठीकदो. B om. गमण so C E. D तवोवणस्स अत्तायं उ०.
 M राएसिणो वंसो. O रेअदि; पत्तदं (पात्रतां). F G I M
 णगमण.

शकुन्तला—आत्मगतम् ।—हिअअ मा उत्तम्म । एसा तुए चिन्तिदं अणसूआ मन्तेदि^a । [हृदय सोत्ताम्य । एषा त्वया चिन्तितमनसूया मन्त्रयते ।]

राजा—आत्मगतम् ।—कथमिदानीयात्मानं निवेदयामि कथं वात्मापरिहारं करोमि । भवतु । एवं तावदेनां वक्ष्ये । —प्रकाशम्^b ।— भवति यः पौरवेण राज्ञा धर्माधिकारे नियुक्तः सोऽहमविघ्नक्रियोपलम्भाय धर्मारण्यमिदमायातः^c ।

SAK.—(To herself) O Heart! Do not be anxious. Here Anasuya inquires what you have been thinking of.

KING—(To himself) How shall I now declare myself? Or, how shall I conceal (lit; make concealment of) myself? Well I'll now say thus; (aloud) lady, I am he, who is appointed by the Paurava king to the duty (superintendentship) of charity, come to this religious grove to see (know) that the acts of piety are free from obstacles.

^a A F जंत (तु F) ए चिन्तिदं तं अण०. B स्वगतम्—; ०सा खु; दाणीं अण०. C E खु; दे चिन्दिदाणि अण०. D स्वगत; खु दे चिन्दिदाणि om. आत्मगतम्. O मा उत्तम्म once more; दाणीं अण०. I चिन्दिदाणि. ^b A रा०—स्वगतम्—०दये; ०त्सपरिहारं. B भवत्वेनां तावदेवं वक्ष्ये. D प्रकाशयामि for नि—मि. E om. आत्मगतम्. O आवेदयामि; भवतु तावदेवं वक्ष्ये. F स्वगतम्; आत्मनः परिहारं; om. एनां वक्ष्ये. ^c A भवति वेदविदस्मि; om. यः; आश्रमिणां before अविघ्न. D om. इदं. E om. राज्ञा. O om. भवति; आश्रमिणां like A. F भवति वेदविदस्मि राज्ञः पौरवस्य नगरधर्मा—क्तः पुण्याश्रमदर्शनप्रसंगेन धर्मार०.

अनसूया—सणाहा दाणिं धम्मआरिणो^a । [सनाथा
इदानीं धर्मचारिणः ।]

—शकुन्तला शृङ्गारलज्जां निरूपयति^b ।—

सख्यौ—उभयोराकारं विदित्वा । जनान्तिकम् ।—हला सउ-
न्दले जइ एत्थ अज्ज तादो संणिहिदो भवे^c । [हला श-
कुन्तले यद्यत्राद्य तातः संनिहितो भवेत् ।]

शकुन्तला—सरोषम्—तदो किं भवे^d । [ततः किं भवेत् ।]

सख्यौ—इमं जीविदसव्वस्सेण वि अदिहिविसेसं किदत्थं
करिस्सदि^e । [इमं जीवितसर्वस्वेनाप्यतिथिविशेषं कृतार्थं
करिष्यति ।]

ANA.—The pious people (lit:—those who perform religious duties) have now got their guardian (here).

(SAKUNTALA MANIFESTS ABASHMENT CAUSED
BY THE SENTIMENT OF LOVE).

THE FRIENDS—(Observing the expressions of both
—Sakuntala and the guest) Dear Sakuntalá, if your
papa was present here to-day.

SAK.—(Angrily) What should happen then ?

THE FRIENDS—He should make this distinguished
guest gratified, by means of all that belongs to
his life.

^a A F सणाधा; om. दाणिं. F अज्ज(अद्य)स-हा धम्म°. ^b O शृं-
गारलब्धि रूप°. F नाटयति. M रूप°. ^c A जइ अज्ज तादो इध
स°. O प्रियं° for सख्यौ; om. अत्थ; हवे for भवे. ^d A सभ्रू-
भेदम् F I M om. सरोषम्. ^e A O S अतिथि only. S कृ-
तार्थकरिष्यति. A उभे for सख्यौ—; तदो इमं अदिधि जी-णावि
कदत्थं करे.

शकुन्तला—तुझे अवेध । किंवि हिअए करिअ मंतेध ।
ण वो वअणं सुणिस्सं^a । [युवामपेतम् । किमपि हृदये कृत्वा
मन्त्रयेथे । न युवयोर्वचनं श्रोष्यामि ।]

राजा—वयमपि तावद्भवस्यौ सखीगतं किञ्चित्पृच्छामः^b ।

सख्यौ—अज्ज अणुग्गहो विअ इअं अब्भत्थणा^c । [आर्य
अनुग्रह इवेयमभ्यर्थना ।]

राजा—भगवान्काश्यपः शाश्वते ब्रह्मणि वर्तते । इयं च
वां सखी तदात्मजोति कथमेतत्^d ।

SAK.—Away with you ! You speak something of your own making (lit:—having construed something in your own heart). I won't listen to you.

KING—We also ask you, at the same time, something about your friend.

THE FRIENDS—Honoured sir, this request is as much as a favour.

KING—The venerable Kásyapa leads a life of (lit:—remains in) perpetual celibacy ; and your friend here is his daughter : how so ?

^a A सरोषम्—; कहुअ; ण कखु सुणिस्सं; परावृत्य तिष्ठति. B तुए अवेदं; मंतेह. C तुम्हे दुए अवेद किं पि मंतेह. D श०—उहे वि किंपि. E तुम्हे दुवे वि एदे किं पि. O •अए किं; •नेदं. S om. तुम्हे अवेष. ^b A C G alone have भवत्यौ others भवत्योः. F O S alone give किञ्चित्. ^c F अणुग्गहे वि अ—णा. C om. अज्ज. D om. इअं—णा. O इअमणुग्गहो खु अब्भत्थणा. S खलु for विअ; om. इअं. ^d A F G alone have वर्तते others स्थित इति प्रकाशः. D तत्र भवान्शाश्वते परब्रह्मणि स्थित इति प्रसिद्धम्. F तत्रभवान्कण्वः शा०. A वां others वः.

अनसूया—सुणादु अज्जो । अत्थि कोसिओत्ति गोत्तणा-
महेओ महाप्पहावो राएसी^a । [शृणोत्वार्यः । अस्ति कौशिक
इति गोत्रनामधेयो महाप्रभावो राजर्षिः ।]

राजा—प्रकाशतस्त्रभवान्^b ।

अनसूया—तं णो पिअसहीए पहवं अवगच्छ^c । उज्झि-
आए सरीरसंरक्खणादिहिं तादकस्सवो से पिदा^d । [त-
मावयोः प्रियसख्याः प्रभवमवगच्छ । उज्झितायाः शरीरसंव-
र्धनादिभिस्तातकाश्यपोऽस्याः पिता ।]

राजा—उज्झितशब्देन जनितं मे कौतूहलम् । आ मूला-
च्छ्रोतुमिच्छामि^e ।

ANA.—Let your Honour hear. There is a royal saint of high power, the name of whose family is Kausika.

KING—The revered one is well-known.

ANA.—Know him to be the father (lit:—the origin) of our dear friend. Papa Kasyapa is her father by reason of the protection &c. of her person since she was abandoned.

KING—The word 'abandoned' has raised my curiosity. I like to hear from the beginning.

^aO S कौसिअ इति किदगो°. ^bA only प्रकाशस्तत्र भ-
वान्; others अस्ति । श्रूयते. ^cA तंसहीअणे (ए णो ?) प°.
D तं हिं णो. F S om. पिअ. ^dA only संरक्खण; O gives
it in the च्छाया while it has संवद्धण in the प्राकृत.
Others संवद्धण excepting D which has संवहण. ^eA B
F S कुतूहलम् । तदा मू°.

अनसूया—सुणादु अज्जो । पुरा किल तस्स राएसिणो उग्गे तवसि वट्टमाणस्स किंवि जादसङ्केहिं देवेहिं मेणआ णाम अच्छरा णिअमविग्घकारिणी प्रेषिता^a । [शृणोत्वार्यः । पुरा किल तस्य राजर्षेरुग्रे तपसि वर्तमानस्य किमपि जातशङ्केर्दे-वैर्मेनका नामाप्सराः नियमविघ्नकारिणी प्रेषिता ।]

राजा—अस्येतदन्यसमाधिभीरुत्वं देवानाम् । ततस्ततः^b ।

अनसूया—तदो वसंतोदारसमए से उम्मादइत्तअं रूवं पेच्छिअ—इत्यर्थोक्ते लज्जया विरमति^c । [ततो वसन्तावतारसमये ऽस्या उन्मादयितृ रूपं प्रेक्ष्य । ...]

ANAL.—May your Honour hear. Once upon a time the royal saint being engaged in severe austerities, the gods, with suspicion caused through something, sent an Apsaras by name Menakà to cause (create, raise) an obstacle to his discipline.

KING—The gods do possess such dread for others' practices of penance; well, what next?

ANAL.—Then at the time of the setting in of spring, looking upon her intoxicating beauty...[—with this half-said leaves off (speaking) through shame].

^a A om. सु०—०ज्जो. B C D E M गोदसीतीरे in this speech. O inserts it in the margin. B C D E G I M पेसिदाणि०—०णी. ^b B C E G I M om. ततस्ततः. ^c A ०दअ-समए ताए उ०; ०त्यर्थे ल०. B ०तउदारस०; पेच्छिअ. C तदा वसंतोद्धार०. D वसंते उदा०—ए ईदिसं उ०. E उद्धार०. O ०सं-दावद्धार०; ताए; दट्ठूअ F ०तावदाररमणीए समए उम्मादहेतुअं ताए रू०; इत्यर्थोक्तेन लज्जां नाटयति.

राजा—पुरस्तादवगम्यत एव । सर्वथाप्सरःसंभवैषा^a ।

अनसूया—अह इ^b । [अथ किम् ।]

राजा—उपपद्यते ^c ।

मानुषीषु कथं वा स्यादस्य रूपस्य संभवः ।

न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात्^d ॥ २४ ॥

—शकुन्तलाधोमुखी तिष्ठति^e ।—

राजा—आत्मगतम् ।—लब्धावकाशो मे मनोरथः । किं तु सख्या परिहासोदाहृतां वरप्रार्थनां श्रुत्वा धृतद्वैधीभावकातरं मे मनः^f ।

KING—I do understand the sequel ; so then she has an Apsaras for mother.

ANA.—Just so.

KING—That's right. How else would there be among human females, the birth of such a form! The flash quivering with lustre does not rise from the surface of the earth ?

(SAKUNTALA STANDS WITH THE FACE HUNG DOWN).

KING—(To himself) My desire has found scope. But then, having heard of a desire for a husband, as expressed in jest by her friend, my mind has been agitated through (lit;—having caught) a feeling of indecision (as to whether and to whom she is likely to be given in marriage).

^aA D भवतु । पु०. B C G I M परस्ता०. B E I om. अव. om. M ज्ञायते for अव-ते. ^bA अध ई. ^cA युज्यते. ^dO तले for तलात्. F ंषीभ्यः कथं नु स्या०. ^eO श-कुन्तला सत्रीडाधोमु०. E भूत्वा तिष्ठति. ^fA स्वगतम्. A D om. सख्या. A त्वापि न श्रद्धते का०. G M सख्याः. S cm. परि-हास. F हंत ल०, om. किंतु &c.

प्रियंवदा—सस्मितं शकुन्तलां विलोक्य नायकाभिमुखी भूत्वा ।
पुणो वि वक्तुकामो विअ अज्जो^a । [पुनरपि वक्तुकाम इवार्यः।]

—शकुन्तला सखीमङ्गल्या तर्जयति^b ।—

राजा—सम्यगुपलक्षितं भवसा । अस्ति नः सच्चरितश्रव-
णलोभादन्यत्प्रष्टव्यम्^c ।

प्रियंवदा—अलं विआरिअ । अणिअन्तणाणुओओ तव-
स्सिअणो णाम^d । [अलं विचार्य । अनियन्त्रणानुयोगस्त-
पस्विजनो नाम ।]

राजा—सखीं ते विज्ञातुमिच्छामि^e ।

PRIYAM.—(Smilingly looking upon Sakuntalà, turning towards the hero) Your Honour appears to have a desire of saying something further.

(SAKUNTALA CHECKS HER FRIEND WITH THE FINGER.)

KING—You have rightly guessed. We have another thing to inquire, through a liking for hearing the deeds of the good.

PRIYAM.—Enough of deliberating. One who is a hermit may, as such, be asked questions unreservedly.

KING—I wish to know more about your friend.

^a A शकुन्तलां सस्मितं वि०; ०खी. A D om. भूत्वा. D S किं पुणो०. E वीक्ष्य for वि-क्य; om. विअ. O ०मुखं स्थित्वा; किं वि उणो०; om. वि; उत्तु०. F om. नाय—०त्वा; ०ज्जो लक्खीअदि. ^bO ०यते. ^cA D alone om. अपि which others have before प्रष्टव्यम्. ^dA F तेणाहि विआरिदेण अलं (अलं वि० F). O F खु before तव०. F om. णाम. ^eA उप-पद्यते । भवति स०. B D E I M इति स०; ज्ञातु०. C S om. वि. F एतत्प्रच्छामि.

वैखानसं किमनया व्रतमा प्रदाना-

द्यापाररोधि मदनस्य निषेवितव्यम् ।

अत्यन्तमात्मसदृशेक्षणवल्लभाभि-^a

राहो निवत्स्यति^b समं हरिणाङ्गनाभिः ॥ २५ ॥

प्रियंवदा—अज्ज धम्मचरणे वि परवसो अअं जणो । गुरुणो उण से अणुरूपवरप्पदाने संकप्पो^c । [आर्य धर्मचरणेऽपि परवशोऽयं जनः । गुरोः पुनरस्या अनुरूपवरप्रदाने संकल्पः ।]

राजा—आत्मगतम् ।—न दुरवापेयं खलु प्रार्थना^d ।

Is she to observe the vow of a hermit, denying scope to the god of love, until (the time of) her being given (in marriage), or is she to pass her life, to the last, in the company of the female deer, beloved of her on account of their having eyes resembling her own?

PRIYAM.—Good sir; even in doing religious duty, the lady (lit.--this person) is in the power of another person; nevertheless her father intends (lit.--has the intention) to give her to a husband suited to her.

KING—(To himself) Our hope here is not certainly hard to fulfil.

^aB D E M O S °तमेव मदिरे°. C I F °मेव सदृशे°. O notices आत्मस° as a variant. ^bO S °हो नु व°. ^cA वि एसो पराहीणो जणो ।; वरप्पडिवादणे संक°. T एस before गुरु°. O S म्मा. D किदो संक°. E °म्माचअणे. F धम्माअरणपरवसो एस ज°; om. the stop. ^dA न खलु दुर्लभैषा प्रार्थना. T दुरापा. S om. न so B. C न before खलु, om. it in the beginning. D दुरापेयं खलु प्रार्थना. E om. खलु. A S B C D E have आत्मगतम् at the end of the line instead of at the beginning. F सहर्षमात्म°; om. न खलु &c.

भव हृदय साभिलाषं संप्रति संदेहनिर्णयो जातः ।

आशङ्कसे यदग्निं तदिदं स्पर्शक्षमं रत्नम् ॥ २६ ॥

शकुन्तला—सरोवमिव ।—अगमूए गमिस्सं अहं^a । [अनसूये गमिष्याम्यहम् ।]

अनसूया—किंणिमित्तं । [किंनिमित्तम् ।]

शकुन्तला—इमं असंवद्धपलाविणि पिअंवदं अज्जाए गो-
दमीए गिवेदइस्सं^b । [इमामसंवद्धप्रलापिनीं प्रियंवदामा-
र्यायै गौतम्यै निवेदयिष्यामि ।]

अनसूया—सहि ण जुत्तं अकिदसक्कारं अदिहिविसेसं उ-
ज्झिअ अस्समवासिणो जणस्स सच्छंददो गमणं^c । [सखि न

O Heart? be now desirous (have now a desire for her); there has been a clearing of the doubt. That here which thou fearest to be fire is a jewel that can be (safely) touched.

SAK.—(As if with anger) Anasúya, I am going.

ANA.—For what purpose?

Sak.—I will tell the lady Gautamî about that Priyamvada who is talking non-sense.

ANA.—It is not proper, my dear, for one who dwells in a hermitage to go away at pleasure neg-

a O सासूयमिव । अगमूए अहं गमिस्सं । S D गमिष्यामि
तावदहम्. F अहं गमि°; so G. b A °द्धालाविणीं. D °वेदिदुं.
so S T. F गदुअ गिवेदइ°. c O सच्छंदगमणं. B ण ते जुं.
so C D E. G ण जुत्तं ते. M °सेसं विसज्जिअ for उज्झि-
—णस्स.

युक्तमकृतसत्कारमतिथिविशेषं उज्जित्वाश्रमवासिनो जनस्य
स्वच्छन्दतो गमनम् ।]

—शकुन्तला न किञ्चिदुक्त्वा प्रस्थितैव^a ।—

राजा—आत्मगतम् ।—आः कथं गच्छति ।—ग्रहीतुमिच्छन्पु-
नरात्मानं निगृह्य^b ।—अहो चेष्टाप्रतिरूपिका कामिजनमनोवृ-
त्तिः^c । अहं हि

अनुयास्यन्मुनितनयां सहसा विनयेन वारितप्रसरः ।
^dस्थानादनुचलन्नापि गत्वेव पुनः प्रतिनिवृत्तः ॥ २७ ॥

lecting a distinguished guest to whom reception has
not been given.

(SAKUNTALA DOES START OFF WITHOUT SAYING
ANY THING).

KING—(To himself) Fie ! how ! does she go ?—
(Wishing to seize her, but restraining himself).
Oh ! The state of a lover's mind is (so) like
(actual) gestures ! For, intending to follow the her-
mit's daughter, (but) suddenly with my (act of)
starting prevented by (the force) decorum, (pre-
vented from starting by my sense of decorum) I
have, as it were, gone and come back, though even
without rising from my seat !

^aO S om. एव. F उत्तरमदत्त्वैव प्रस्थिता. ^bA O S T
support the text, others om. आः—°ति having instead
ग्रहीतुमिच्छन्निगृह्यात्मानम्. ^cE अहो चेष्टापि मनोवृत्तिरूपा ।
F °ष्टानुरूपिणी then follows O. O चित्त for मनो. B C
om. जन. D A कामिनो वृ°. ^dF स्वस्थानादचल°.

प्रियंवदा—शकुन्तलां निरुध्य ।—हला ण दे जुत्तं गन्तुं^a ।
[हला न ते युक्तं गन्तुम् ।]

शकुन्तला—सभूभङ्गम् ।—किंणिमित्तं^b । [किंनिमित्तम् ।]

प्रियंवदा—रुक्खसेअणे दुवे धारेसि मे । एहि दाव । अ-
त्ताणं मोचिअ तदो गमिस्ससि ।—इति बलादेनां निवर्तयति^c ।—
[वृक्षसेचने द्वे धारयसि मे । एहि तावत् । आत्मानं मोच-
यित्वा ततो गमिष्यसि ।]

राजा—भद्रे वृक्षसेचनादेव परिश्रान्तामत्रभवतीं लक्षये ।
तथा ह्यस्याः^d

PRIYAM.—(Stopping Sakuntalá) Friend it is not proper for you to go.

SAK.—(Contracting the brow) For what reason?

PRIYAM.—You owe me two waterings of trees ; come first ; you may go after having rid yourself. (Thus forcibly turns her).

KING—Good lady, I find her lady-ship fatigued by the very (duty of) watering the trees. For,

^a A उतसृत्य for निरुध्य. A गच्छिदुं. S सहि for हला ; so B. A F हला चंडि. F णारिहसि गंतुं. T O S उपरुध्य for निरुध्य and F उपेत्य for the same. ^b A किं ति. C E स-भूभेदम्. F परिवृत्य स० । किं त्ति. ^c A दुवे मे धा०. T सेअणके. O ०अणिए; om. मे; दावदा; ०चिआ. S द्वे इमे; तस्मादेहि. E om. मे. F दु वे मेरुक्खसेअणके धारेसि. A F तेहिं दाव अत्ताणं मोआवेहि तदो ग०. G सेअणाइं दुवे. F om. एनां. ^d A नि-वारयति । ०चनकात्परि०. B om. तथा ह्यस्याः. F तर्कयामि for लक्षये. A ०नकादेव.

स्रस्तांसावतिमात्रलोहिततलौ^a बाहू घटोत्क्षेपणा-

दद्यापि स्तनवेपथुं जनयति श्वासः प्रमाणाधिकः^b ।

^cबद्धं कर्णशिरीषरोधि वदने घर्माम्भसां^d जालकं

बन्धे स्रंसिनि चैकहस्तयमिताः पर्याकुला मूर्धजाः ॥२८॥

तदहमेनामनृणां करोमि ।-इत्यङ्गुलीयं दातुमिच्छति^e ।

-उभे नाममुद्राक्षराण्यनुवाच्य परस्परमवलोकयतः^f ।-

राजा—अलमस्मानन्यथा संभाव्य । राज्ञः परिग्रहोऽयम्^g ।

her arms with the shoulders drooping (or with the shoulder-joints slackened) have their under-surface excessively red on account of lifting the water-pot; even yet an excessively strong breathing causes a heaving of her breast; on her face has gathered a cluster of drops of perspiration which obstructs (the play of) the Sirîsha flower on her ear; and the tie (of the hair) being unloosed, the irregularly hanging hair has been grasped in one of her hands.

I will, therefore, make her rid of her debt. (Offers to give his ring).

(BOTH READING THE LETTERS ON THE SEAL,
LOOK TOWARDS EACH OTHER).

KING—You need not think strangely of us; it is a royal gift (—implying ‘either to you or to me’).

^a A करौ for तलौ. ^b O थुर्न (थुन?) जहति श्वासाः प्रमाणाधिकाः. ^c B E I M स्रस्तं for बद्धं. ^d सा जा° in A. ^e A त्वयि before करोमि—स्वमङ्गुलीयकं प्रयच्छति । T अनृणामेनाम्. S करिष्यामि. E अथ for तदहम्. F ददाति for दातु°. ^f A मुखं after परस्परं. F प्रतिगृह्य नामाक्षराणि वाचयित्वा पर°. ^g A अलमस्माकमन्यथा संभावितेन. O notices °ग्रहोयमिति राजपुरुषं मामवगच्छत as a variant which is found in B C D E G I M T. G प्रतिग्र°.

प्रियंवदा—तेण हि णारिहदि एदं अङ्गुलीअअं अङ्गुलीवि-
ओअं । अज्जस्स वअणेणेव्व अणिरिणा णाम एसा^a ।—किंचिद्वि-
हस्य—हला सउन्दले मोइदा सि अणुअम्पिणा अज्जेण अहवा
महाराएण । गच्छ दाणिं^b । [तेन हि नार्हसेतदङ्गुलीयकमङ्गु-
लीवियोगम् । आर्यस्य वचनेनैवानृणा नामैषा । .हला शकुन्तले
मोचितास्यनुकम्पिनार्येणाथवा महाराजेन । गच्छेदानीम् ।]

शकुन्तला—आत्मगतम् ।—जइ अत्तणो पहविस्सं ।—प्रका-
शम् ।—का तुमं विसज्जिदव्वस्स रुंधिदव्वस्स वा^c । [यद्यात्मनः

PRIYAM.—Then surely, this ring must not suffer (lit :—does not deserve) separation from that finger. She is already free from her debt by the very word of your Honour. (Smiling a little) Dear Sakuntalá, you have been freed by the compassionate gentleman—or rather-Lord. You can go now.

SAK.—(To herself)—(Yes,) if I were master of

^a A °दि एदं अण्णो अङ्गुलीअअविओअकारणं । अय्यस्स तुह वअणेण एसा अरिणा येव मम. T om. हि & इदं °ओअस्स; तुह for अज्जस्स; om. णाम. O हि एददङ्गुळिअअं अङ्गुळिविओअं अज्जस्स णारिहदि. O T तुह वअणे°. S तव for आर्यस्य having आर्यस्य before अङ्गु-ओअं. BCDEGIM °स्स वअणेण अणिरि-णा दाणिं एसा. F वँअणादो ज्जेव अणिणा एसा भोदु. T om. हि, एदं, and णाम. ^b A परिवृत्य अपवार्य; अन°—हला &c. T किंचिद्विवृत्य. O विवृत्य for विहस्य. S om. किंचिद्विहस्य. A मो-आविदासि. F मोहाविदासि; राएसिणा for महाराएण । ता कहिं दाणिं गमिस्ससि. A महाणुभावेण । कदण्णा (कृतज्ञा) दाणिं भविस्ससि. ^c A श°—अपवार्य निःश्वस्य । ण इदं विसुमरिस्सदि जइ अत्तणो पहवे । प्रि° किं दाणिं संपदं (सांप्रतं) जइ ण गच्छ-

प्रथविष्यामि ।...का त्वं विसर्जितव्यस्य रोद्धव्यस्य वा ।]

राजा—शकुन्तलां विलोक्य । आत्मगतम् ।—किं नु खलु यथा वयमस्यामेवमियमप्यस्मान्प्रति स्यात् । अथवा लब्धावकाशा मे प्रार्थना^a । कुतः ।

वाचं न मिश्रयति यद्यपि मद्वचोभिः^b

कर्णं ददात्यभिमुखं^c मयि भाषमाणे ।

कामं न तिष्ठति मदाननसंमुखी सा^d

भूयिष्ठमन्यविषया न तु दृष्टिरस्याः ॥ २९ ॥

myself. (Loudly) What are you to dismiss me or detain me ?

KING—(Looking at Saskuntalá, to himself)—May I hope that she feels respecting me what I feel respecting her ? (Lit :—Is it likely that she is disposed towards me as I am towards her ?) But why ? My desire has found scope. For, although she does not mingle her words with mine, she turns her ear towards me, while I speak ; it is true that she does not stand with her face facing mine ; nevertheless, her sight has scarcely any thing else for its object, (lit:—has mostly not any other thing &c.).

सि। श०—इदाणि किंपि तए वत्तव्वं । जदा मे रोइस्सदि तदा गमिस्सं । D का उण तुमं. F आत्मगतम्—ण एदं जणं परिहरिस्सं जइ अत्तगो पहविस्सं । प्रियं०—किं दाणि ण गच्छीअदि । शकु०—दाणि किं तुह आअत्तम्हि । जदो मे रोअदि तदो गमिस्सं. O S वा रुंधि०. S प्रियंवदा in the place of प्रकाशम् probably through mistake.

^aA O स्वगतम्; om. अपि. F S विलोकयन्नात्म०; om. नु. D om. तथा & अपि. F om. एवं; तथा after प्रति; मनोवृत्तिः for प्रार्थना. A लब्धगाथा मे प्रा०. ^bमद्वचोभिः F I M A; others मे व०. ^cA अवहिता. ^dस्वीना I M. F ०स्वीयम्; so A.

—नेपथ्ये—

भो भोस्तपस्विनः । संनिहितास्तपोवनसत्त्वरक्षायै भवत ।
प्रत्यासन्नः किल मृगयाविहारी पार्थिवो दुष्यन्तः^a ।

तुरगखुरहतस्तथा हि रेणु-

र्विट्पाविषक्तजलार्द्रवल्कलेषु ।

पतति परिणतारुणप्रकाशः^b

शलभसमूह इवाश्रमद्रुमेषु ॥ ३० ॥

अपि च^c ।

तीव्राघातप्रतिहततरुस्कन्धलग्नैकदन्तः^d

(BEHIND THE SCENE.)

O Ye hermits ! Be here (present) for the protection of the animals in the penance-grove ! Just near us is come the king Dushyanta amusing himself with the chase—on account of which, the dust raised (beaten up) by the hoofs of horses, having an appearance like the light of the evening sun falls like a swarm of locusts upon the trees of the hermitage, on the branches of which are suspended wet bark-garments (for drying).

Moreover, an elephant, frightened by the sight of

^aO has one भोः. C om. सत्त्व. F °स्विनः । तपोवनसंनिहितसत्त्वरक्षणाय सज्जीभवन्तु भवन्तः ; राजा for पार्थिवो. D स्विनः । तपोवन संनिहिताः प्रभवन्तु भवन्तस्तपोवनसत्त्वरक्षायै.

A T om. दुष्यन्तः. A अवहितास्तपोवने सत्त्वरक्षायै भवन्तु भवन्तः. ^bE पतति च परितोऽरुः ; O notices this in the margin.

^cFor अपि च A has राजा-अहोधिक् । एष खलु तथा निभृत-चारी भूत्वा । तीव्रा°. ^dरुः स्क° B C I M. F °वातादभिमुखत° ; भग्नै°. A °पातप्र°.

पादाकृष्टव्रततिवल्यासङ्गसंजातपाशः^a ।

मूर्तो विघ्नस्तपस इव नो भिन्नसारङ्गयूथो

धर्मारण्यं प्रविशति गजः स्यन्दनालोकभीतः^b ॥३१॥

—सर्वाः कर्णं दत्त्वा किञ्चिदिव संभ्रान्ताः ।—

राजा—आत्मगतम् ।—अहो धिक् । पौरा अस्मदन्वेषिण-
स्तपोवनमुपरुन्धन्ति । भवतु । प्रतिगमिष्यामस्तावत्^c ।

अनसूया—अज्ज इमिणा आरण्णअवुत्तन्तेण पज्जाउल ह्म ।

the chariot, enters the penance-wood, like an incarnate obstacle to our penance, having scattered (dispersed) the herds of deer, with one of his tusks stuck in the branch of a tree, broken off (or having struck, by means of one his tusks, against the branch of a tree dashed at) with a mighty blow and having a snare formed (round his body) by the coils of the creepers dragged along by his legs.

(ALL LISTEN AND BECOME SOMEWHAT BEWILDERED).

KING—(To himself) O Fie ! The town-people looking after us disturb the penance-grove. Well, we will go for the present.

ANA.—Good sir, we are uneasy at this account of

^a A प्रौढासक्त°. O क्रोडाकृ°. F प्रौढाकृ°; व्यासञ्जना-
ज्जात°. T क्रीडाकृष्ट. ^b B C D T व्रजति हि. E व्रजति स. S
व्रजति च. A F विरुजति. ^c B C E मदन्वे°. D °रान्मद°; संप्रति
गमि°. O अपवार्य । आत्मगतम्—; om. अहो; मद°. S सैनिका
मद° for पौरा &c.; °मिष्यामि ता°. F स्वगतम्—अहो धिक् कथम-
पराद्धस्तपस्विनामस्मि । भवतु प्रतिगच्छामि तावत्. A प्रमादः
after धिक्; मदन्वेषिणः सैनिकास्त°—न्ति । तदपराद्धं तपस्विनाम
स्माभिः; गमिष्यामि । सर्वाः कर्णं दत्त्वा ससंभ्रममुत्तिष्ठन्ति ।

अनुजानीहि णो उडअगमणस्स^a । [आर्य अनेनारण्यक-
वृत्तान्तेन पर्याकुलाः स्मः । अनुजानीहि न उटजगमनाय ।]

राजा—ससम्भ्रम्—गच्छन्तु भवत्यः । वयमप्याश्रमपीडा
यथा न भविष्यति तथा प्रयतिष्यामहे^b ।

—सर्व उत्तिष्ठन्ति^c ।—

सरुयौ—अज्ज असंभाविदअदिहिसकारं भूओ वि पेक्खण-
णिमित्तं लज्जेमो अज्जं विण्णविदुं^d । [आर्य असंभावित्तातिथि-

the wild beast. Please give us leave to go to the hermitage.

KING—(With haste) Your lady-ships may go; we also will so exert ourselves that there will be no disturbance to the hermitage.

(ALL RISE.)

THE TWO FRIENDS—Noble sir, we are ashamed to

^a C आरणिअ; °मणाअ. D आअस्मिअ for आरण्णअ; °णाय. E आरणिअ; °णाय. O अरण्णउत्तं; °णीहि; °णाय. S अनेना-
रण्यगजवृ०. सरुयौ for अनसूया in F G I M. F महाभाअ
इमिणा हत्थिसंभमेण; °मणे. T °ण्णगअवु०. A T °णाअ. A इमि-
णा अक्कंदिदेण पय्या०. ^bFor ससंभ्रमम् B C have got असंभ्र-
मम् as part of the speech. D I असम्भ्रमम् as a stage
direction. B I M भवति. O T बाधा for पीडा. F before
Raja's speech has अन०—शकुंतलां प्रति । हला सउंतले पज्जा-
उला अज्जा गोदमी भविस्सदि ता एहि सीग्धं एकत्था होम्ह ।
श०—गतिरोधं रूपयित्वा । हद्दी हद्दी उरुत्थंभविळ्भलम्हि संवु-
त्ता ।; then राजा—स्वैरं स्वैरं for असम्भ्रमं; om. वयमपि; बाधा
for पीडा; अहमपि यतिष्ये after तथा. T om. अपि. ^cO सर्वा
उ०. A D F om. it. ^dA om. अज्ज. E G M only give
the text. B C I सकारा. D also °रा; °ज्जस्स; विण्ण०. A
O T असंभाविदसकारं. S असंभावितसंस्कारं. F महाभाअ ।

सत्कारं भूयोऽपि प्रेक्षणनिमित्तं लज्जावह आर्यं विज्ञापयितुम् ।]

राजा—मा मैवम् । दर्शनेनैव भवतीनां पुरस्कृतोऽस्मि^a ।

शकुन्तला^b—अणसूए अहिणवकुससूर्इए परिवखदं मे चलणं कुरवअसाहापरिलगं च वक्कलं । ताव परिपालेध मं जावणं मोआवेमि । [अनसूये अभिनवकुशसूच्या परिक्षतं मे चरणं कुरवकशाखापरिलगं च वल्कलम् । तावत्परिपालयतं मां यावदेनन्मोचयामि ।]—राजानमवलोकयन्ती सव्याजं विलम्ब्य सह सखीभ्यां निष्क्रान्ता ।

request your honour to pay visit again, when reception proper to a guest has not been given to you.

KING—Don't say so; don't. I am honoured by your very sight (already).

SAK.—Anasúyá, my foot has been pricked by the point of a young kusa-blade, and the bark-garment is caught by the branch of kurabaka. Please, wait for me until I free it. (Looking at the king pretendedly delaying, exit with her friends).

विदिदभूइहोसि संपदं उवआरमज्झत्थदाए अबरद्धम्ह तं मरिसेहि असंभाविदसत्कारं भूओवि पच्चवेक्खणणिमित्तं अज्जं विण्णवेम्ह ।
A वि दाव पच्चवेक्खण; °ज्जामो; °वेहुं; before असंभाविद, A follows F, having जं दाणि after संपदं.

^aA B T om. एव. E om. one मा. O S T सत्कृतः for पुरस्कृतः. F संभूतसत्कारः for it. ^bB C E F G I alone have शकुन्तला's speech here. O notices it in the margin. In the same place, A has उभे—हला सउंतले । एहि सिग्घदरं । आउला अय्या गोदमी भविस्सदि । श०—सव्याजविलंबितं कृत्वा-त्मगतम्—हद्दी । ऊरुत्थंभेण विअलम्हि संवुत्ता । रा०—स्वैरं स्वैरं गच्छन्तु भवत्यः । वयमावेगमाश्रमस्यापनेष्यामः । श०—स व्याज-विलंबितं कृत्वा परिक्रम्य सखीभ्यां सह निष्क्रान्ता । T O S om. रा—न्ती, C E G °जानमेवाव°, in the stage-direction.

राजा^a—मन्दौत्सुक्योऽस्मि नगरगमनं प्रति । यावदनु-
यात्रिकान्समेत्य नातिदूरे तपोवनस्य निवेशयेयम् । न खलु
शक्नोमि शकुन्तलाव्यापारादात्मानं निवर्तयितुम् । मम हि

गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं^b चेतः ।

^cचीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य ॥ ३२ ॥

—इति निष्क्रान्ताः सर्वे^d ।

इति प्रथमोऽङ्कः ।

KING—I am slackened in my eagerness for going to the city. Meanwhile, I will join my followers and make them encamp at no great distance from the penance-grove. I am certainly unable to divert myself from occupying myself about Sakuntalà; for, my body goes forward, (while) the mind not agreeing with it flies backward, like the sign-flag of a banner borne against the wind.

(Exeunt all.)

END OF ACT I.

a A राजा—उत्थाय सखेदम्; नगरं प्रति; °त्रिकजनं. O °या-
यि°; संप्रति after ममहि. E S T मंदौत्सुको°. A G T S °श-
यामि. T S प्रत्यवेक्ष्य for समेत्य. F निश्चस्य—गताः सर्वा भवतु
अहमपि गच्छामि शकुन्तला दर्शनादेव मन्दौ° &c.; °त्रिकानतिदू°;
°यामि; शक्नोऽस्मि for शक्नोमि; दर्शन before व्या°. b असं-
स्थितं F & I. A असंवृतं. c A चिह्नांशुक. d A सचिन्तः स्वालि-
तानि पदानि दत्त्वा निष्क्रान्तः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

—ततः प्रविशति विषण्णो विदूषकः^a ।—

विदूषकः—निःश्वस्य ।—हा हदोम्हि एदस्स मिअआसी-
लस्स रण्णो वअस्सभावेण^b । अअं मिओ अअं वराहो अअं
सहूलो त्ति मज्झण्णे वि गिम्हविरलपाअवज्जाआसु वणराईसु
आहिण्डीअदि^c । पत्तसंकरकसाआणि कटुण्हाणि गिरिणई-
जलाणि पीअन्ति^d । अणिअदवेलं सुल्लमंसभूइटो आहारो अ-

ACT II.

(Then enter the dejected Vidushaka.)

Vid.—(Sighing)—Alas ! I am undone in
being an associate of this king addicted to the
chase. With cries of ‘ there’s a deer, there a boor,
there a tiger !’, we have been roving even at mid-
day, through the wild groves, where the shade of

^aO S F om. विषण्णो. A परिश्रान्तो for it. ^bA श्रमं
नाटयति । निःश्वस्य । भो दिदो म्हि; णिविण्णो after °वेण.
D दीर्घं निश्वस्य. B C D E G I M भो दिष्टं (G translat-
ing the latter word by दिष्टम् with E’s accompaniment;
others दृष्टम्) after निःश्वस्य and णिविण्णोम्हि after वअ-
स्सभावेण. F भो for हा; णिविण्णो after व-ण. M मिअ°;
मओ. ^cExcepting A F O S T all have °दि अडवीदो अ-
डवी. I M for अडवी have अटवी in the Sanskrit. A
आफंडिअदि. F om. दि and the stop. ^dF उण्हकडु°
B C D E G I M कडुआणि (F M इं). T कसाइताणि. A
मए पत्त°; °आइं पीअंते कडुआइं उण्हाइं गि-इं ।

ण्हीअदि^a । तुरगाणुधावणकण्डिदसंधिणो रत्तिं वि णिकामं
सइदव्वं णत्थि^b । तदो महन्ते एव्व पच्चूसे दासीएपुत्तेहिं स-
उणिलुद्धएहिं वणग्गहणकोलाहलेण पडिबोधिदो म्हि^c । ए-
त्तिएण वि पीडा ण णिकमदि^d । तदो गण्डस्स उवरि पि-
ण्डओ संवुत्तो^e । हिओ किल अम्हेसु ओहीणेषु तत्तहोदो मि-

the trees is scanty in (this) hot season. We have been drinking of the lukewarm waters of the mountain-streams, embittered by being filled with leaves (shed by the trees). At irregular hours we have been eating food which chiefly consists of

^a C आहरिअदि so D. B अदिवेलं. E अल्हिअदि. F °लं च उण्णोणमंसभूइठं भुंजीअदि. O °ष्ठं आहारं असिअदि. S probably follows O. A सूलमंससऊणमंसभूइठं अण्हीअदि । T °ठं ; अहियदि. ^b O S संखुहिअ (संक्षुभित S). E t स्वण्डि°. C om. वि. D om. अगु; हीणंग for कण्डिद. B C I G M रत्तिम्मि वि. F तुरअगआणां च सद्देण रत्तिं पि मे णत्थि पकामसु-इदव्वं. A तुरगआण-(यान)-खंडिदसंधिबंधणाणं अंगाणं रत्तिं पि णत्थि पकामं सइदव्वं. T संखुहितसत्थिणो रत्ति°. ^c O T दासीउत्ते°; सगण. S श्वगण. T om. पडि. B उत्ते°. C I गाहण. D सउणलुवए°. F om. तदो; साउणिअलु°; कण्णोबघादिणा वणगमणको°. S एतावत्यपि. A तदो मम मह°; सऊणलु°; °हिं कण्णघादिणा; वणगहण; पडिबोधिआमि । विचिन्त्य ।; °वि मे पाणा ण णिकंता. ^d B C D (D इतिएण) E I G M एत्तएण दारिणि वि पीडा ण णिकमदि. F एत्तिकेणवि मे पीडा ण संवुत्ता. ^e C writes something quite incoherent after गंडस्स upto पविट्टस्स. D T पिडिआ °त्ता. E G पिडिआ °त्ता. F जदो for तदो; विप्फोडओ for पिंडओ. O पिटकाः संवृत्ताः. S पिट्टिका संवृत्ता. A सासूय विहरय । तदो गंडो-वरि पिडिआ सं°.

अआणुसारेण अस्समपदं पविट्ठस्स तावसकण्णआ सउन्दला
णाम मम अधण्णदाए दंसिदा^a । संपदं णअरगमणस्स कहं
वि ण करेदि^b । अज्ज वि तस्स तं एव्व चित्तअंतस्स अक्खीसु
पभादं आसि^c । का गदी । जाव णं किदाचारपरिकम्माणं
पेक्खामि^d ।-परिकम्मावलोक्य च ।-एसो वाणासणहत्थाहिं
जवणीहिं वणपुप्फमालाधारिणीहिं पट्टिवुदो इदो एव्व आअ-
च्छदि पिअवअस्सो^e । होदु । अङ्गभङ्गविअलो विअ भविअ

flesh roasted on spits. Even at night I am not able to sleep soundly, having my joints bruised by riding after him. Then at the earliest dawn I am roused, with the noise of taking the forest, by those whore-sons, the bird-hunters. With all this, the trouble is not over. Then a pimple has grown upon the boil; since, yesterday, while we were

^a B जदो हिआह; मिआणु०. E तवस्सीकण्ण०. F तेण हि किल अम्हेसु तत्थभअदा मिआणुसारिणा; पविट्ठेण मम; °दाए सउन्तला णाम कावि तवस्सिकण्णआ दिट्ठा. G I M मिआणु०. M om. णाम. A om. किल; तत्तभवदो मआणु०. ^b A °स्सकिल; °स्स मण क० B C E G I M. F तं पेक्खिअ सं-स्स कथंपि ण. A संकथंपि (संकथामपि); om. वि. ^c M से for तस्स. O अज्ज सविसेसं तं एव्व चिदयतस्स मे पहादं आसीदच्छिसु so S T. F एवं जेव्व चि-स्स मे पहादा अच्छीसु रअणी. A संचित्तअंतस्स विभादं अच्छीसु; ता का०. ^d O S alone give कर्माणं others क्रमं (क्रमं). E om. च. F किदआरपरिग्रहं पिअवअस्सं. S has वअस्सं पे०. T has क्रमं णं in the प्राकृत but only °क्रमं in the छाया. A काहिं (कुत्र) after °क्रमं. ^e A राआ after एसो. F एसो वाणासणहत्थो हिअअणिहिदपिअअणो वण-हारी इदो०. A जवणीहिं पट्टिवुदो वण-धारी इदो &c. A om. पिअ-स्सो ।

चिद्विस्सं । जइ एव्वं वि णाम विस्समं लहेअं ।—इति दण्डका-
 ष्ठमवलम्ब्य स्थितः^a ।— [हा हतोऽस्मि एतस्य मृगयाशी-
 लस्य राज्ञो वयस्यभावेन । अयं मृगोऽयं वराहोऽयं शार्दूल इति
 मध्याह्नेऽपि ग्रीष्मविरलपादपच्छायासु वनराजिष्वार्हिष्यते ।
 पत्रसंकरकषायाणि कटुष्णानि गिरिनदीजलानि पीयन्ते । अ-
 नियतवेले शूल्यमांसभूयिष्ठ आहारोऽश्यते । तुरगानुधावनक-
 ण्डितसंधे रात्रिमपि निकामं शयितव्यं नास्ति । ततो महसेव
 प्रत्यूषे दास्याःपुत्रैः शकुनिलुब्धकैर्वनग्रहणकोलाहलेन प्रति-
 बोधितोऽस्मि । इयतापि पीडा न निष्क्रामति । ततो
 गण्डस्योपरि पिण्डकः संवृत्तः । ह्यः किलास्मास्ववहीनेषु तत्रभ-
 वतो मृगयानुसारेणाश्रमपदं प्रविष्टस्य तापसकन्यका शकुन्तला
 नाम ममाधन्यतया दर्शिता । सांप्रतं नगरगमनस्य कथामपि
 न करोति । अद्यापि तस्य तामेव चिन्तयतोऽक्ष्णोः प्रभात-

left behind, his Highness happening to enter the ground of a hermitage, in pursuit of the chase, my misfortune showed him a hermit-girl named Sakuntala. Now he does not even make mention of going to the city. Today too as he was thinking of the same girl, his eyes saw the day dawn.—What help is there ? I'll meanwhile pay him a visit (now that) his usual decorations must have been done (lit:—him whose usual &c.)—(Walks round and looks)—There is my dear friend coming just hither, surrounded by

^a A ता जाव णं उवसप्पामि । किंचिदुपसृत्य । भोदु ।
 अंगसम्मद्विहलो दाणिं भविअ इध य्येव चिद्विस्सं । T om. पिअ.
 D अंगमेत्तेण विअलो णाम भवीअ. F om. विअ and जइ. A
 जदो एव्वं वि दाव वीसामं लहेमि. T अज्ज for जइ. A तिष्ठति.
 T प्रवेशकः at the close of the speech.

मासीत् । का गतिः । यावत्तं कृताचारपरिकर्माणं पश्यामि..
एष बाणासनहस्ताभिर्यवनीभिर्वनपुष्पमालाधारिणीभिः परि-
वृत इत एवागच्छति प्रियवयस्यः । भवतु । अङ्गभङ्गविकल इव
भूत्वा स्थायामि । यद्येवमपि नाम विश्रमं लभेय ।]

—ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टपरिवारो राजा^a ।—

राजा—^b

कामं प्रिया न सुलभा मनस्तु तद्भावदर्शनाश्वासि^c ।

अकृतार्थेऽपि मनसिजे रतिमुभयप्रार्थना^d कुरुते ॥ १ ॥

—स्मितं कृत्वा^e ।—एवमात्माभिप्रायसंभावितेष्टजनचित्तवृत्तिः
प्रार्थयिता विडम्ब्यते^f ।

female Yavana attendants, with bows in their hands, wearing garlands of wild-flowers.—Well, I'll stand being as it were crippled by paralysis of my limbs, if, in this way at least, I might obtain (some) relief. (Stands leaning on his wooden staff).

[THEN ENTER THE KING HAVING THE RETINUE AS DESCRIBED (ABOVE)].

KING—True, the beloved lady is not easy to gain ; but the mind feels comforted by having observed the state of her heart. Even though the object of love may not be realised, a longing on the part of both causes pleasure. (Smiling) Thus is an expectant mortified in as much as he imagines the feelings, of the person he sues to, in accordance with his own bent of mind.

^aB •ष्टवेषो राजा. F •ष्टो राजा. O •ष्टः सप०. S उद्दिष्ट for निर्दिष्ट. ^bF O S T आत्मगतम् before the verse. A सचिन्तं निःश्वस्यात्मगतम् in the same place. ^cAll but A F G T O नाश्वासि. ^dA उभयं. ^eA स्मृतिमभिनीय विहस्य. C E सस्मितम् ।. ^fF विप्रलभ्यते ।. B C E G तद्यथा before the verse. T तथाहि in the same place.

स्निग्धं वीक्षितमन्यतोऽपि नयने यत्प्रेरयन्त्या तया
 यातं यच्च नितम्बयोर्गुरुतया^a मन्दं विलासादिव ।
 मा गा इत्युपरुद्धया^b यदपि सा सासूयमुक्ता सखी
 सर्वं तत्किल^c मत्परायणमहो कामी^f स्वतां पश्यति ॥२॥

विदूषकः—तथास्थित एव ।—भो वअस्स ण मे हत्थपाआ
 पसरन्ति । ता वाआमेत्तएण जीआवइस्सं^c । [भो वयस्य
 न मे हस्तपादं प्रसरति । तद्वाङ्मात्रेण जापयिष्यामि ।]

राजा—सस्मितम्—कुतोऽयं गात्रोपघातः^d ।

That she looked tenderly, although casting her eyes in another direction, that she moved slowly as it were through dalliance, on account of the heaviness of her hips, that when stopped (by her friend) with the words 'Do not go', she addressed her angrily; all that had sole reference to me! Ah! (how) the lover looks upon (such things) as his own (as having reference to himself)!

VIDU.—(Standing in the same manner) O friend! I cannot extend my arms and legs (lit:—they do not go forward). So with words only I invoke victory on you.

KING—(With a smile) Whence came this paralysis to your body?

^aD गुरुभरात्. ^bA C E G अवरुद्धया. ^cD खलु. ^dA F कामः. A परिक्रामति as a stage direction at the end.
^eA राअं for वअस्स; om. ता. O हत्थौ मे ण प्पसरदो । वाअमेत्तं एवप्पसरदि । विअइ होइ । S वाङ्मात्रेण विजयी भव for ता &c. E आलावयिस्सं. F महाराअ for वअस्स. A F हत्थो पसरदि जआवीअसि जअदु जअदु भवं. A om. ता. T हत्था पसरदि । वाआमेत्तेण विअई होइ । ^dA F T alone have सस्मितम्, (F with विलोक्य before it).

विदूषकः—कुदो किल सअं अच्छी आउलीकरिअ अ-
स्सुकारणं पुच्छेसि^a । [कुतः किल स्वयमस्याकुलीकृत्याश्रु-
कारणं पृच्छसि ।]

राजा—न खल्ववगच्छामि^b ।

विदूषकः^c—भो वअस्स जं^d वेदसो खुज्जलीलं विडम्बेदि तं
किं अत्तणो पहावेण णं णईवेअस्स । [भो वयस्य यद्वेतसः कु-
ब्जलीलां विडम्बयति तत्किमात्मनः प्रभावेण ननु नदीवेगस्य ।]

राजा—नदीवेगस्तत्र कारणम् ।

विदूषकः—मम वि भवं । [ममापि भवान् ।]

राजा—कथमिव^e ।

VIDU.—Whence indeed having pained the eye
yourself, you ask the cause of tears ?

KING.—Surely I do not understand you.

VIDU.—O friend ! The cane imitates the motions
of a hunch-back—Does it do so with its own power
or on account of the force of the stream ?

KING.—The force of the stream is the cause in
that case.

VIDU.—In mine, too, you.

KING.—How ?

^aO मे अच्छी. S कुतोपि; स्वयमेव. F कवं कुदोत्ति सअं जेव्व
अच्छी भंजिअ अच्छु. E कुतो जेव्व सअं आकु°. A कदुअ; अंसु;
च after किल. T एव्व after सअं. ^bS अहमव. G भिन्नार्थ-
मभिधीयताम् at the end; O notices this in the margin.
A वयस्य न &c. ^cA om. the four speeches beginning
with वि—भो वअस्स. ^dT om. जं. O उद for णं. T अह-
वा. ^eT om. इव.

विदूषकः—एवं राअकज्जाणि उज्झिअ एआरिसे आउ-
लप्पदेसे वणचरवुत्तिणा तुए होदव्वं । जं सच्चं पच्चहं सावद-
समुच्छारणेहि संखोहिअसंधिवन्धाणं मम गत्ताणं अणीसो म्हि
संवुत्तो । ता पसादइस्सं विसज्जिदुं मं एकाहं वि दाव विस्स-
मिदुं^a । [एवं राजकार्याण्युज्झित्वैतादृश आकुलप्रदेशे वन-
चरवृत्तिना त्वया भवितव्यम् । यत्सस्यं प्रत्यहं श्वापदसमुत्सार-
णैः संक्षोभितसंधिवन्धानां मम गात्राणामनीशोऽस्मि संवृत्तः ।
तत्प्रसादयिष्यामि विसर्जयितुं मामेकाहमपि तावद्विश्रमितुम् ।]

VIDU.—That you should thus neglect your kingly duties and lead the life of a forester in such a dreary place! To tell you the truth, I have come to be no (longer) master of my limbs, the joint-tethers of which have been chafed by daily pursuits of the beasts of chase. So I beg you the favour to give me leave to rest (myself) at least for one day.

^a A सरोषमिव । भो तए णाम राअकय्याइं; तादिसे अ (च) कीला (क्रीडा) पसादे (°सादान्) वणअरेक्कवुत्तिणा हो°. T जं एवं राअ°; तारिसेसु; °सेसु; तं सच्चं; संखुहिद; विसज्जेहि. O °सेसु सावदकुळाउळप्पदेसेसु तुए वण°; तं for जं; अणुसरणेहि for समुच्छारणेहि; मे for मम; विसज्जेहि मं. B अत्तणो for मम. C अमाणससंचारे. D अरण्णप्पदेसे. E om. सच्चं. S त्वया before राअ°; एतादृशेषु; अहं पुनः for जं; संक्षु°; मे गा°; तस्मात्प्रसीदतु भवान्; विसर्जयतु. F जुत्तं णाम एवं जं तुए रज्जक°—°अ तादिसं अक्खलिदपदं पदेसं च व—णा होदव्वंत्ति । किं एत्थ मंतीअदु । अहं उण बम्हणो पच्चहं सापदाणुसरणेहि सं°; अत्तणो अंगाणं; om. संवुत्तो; ता पसीद मे एक्कहमपि दाव विसमीअदु । G अमाणससंचारे; सावदाणुसरणेहि. B C D E M O तारिसे for एआरिसे. A °इसउणाणुगमणेहि; बन्धणाणं अंगाणं अणी°—°त्तो । सप्रणयम् । ता पसीद । मं वज्जेहि एक्काहं पि दाव वीसमीअदु ।

राजा—स्वगतम् ।—अयं चैवमाह । ममापि काश्यपसुताम-
नुस्मृत्य मृगयाविक्रवं चेतः । कुतः^a ।

न नमयितुमधिज्यमास्मि शक्तो^b

धनुरिदमाहितसायकं मृगेषु ।

सहवसतिमुपेत्य यैः प्रियायाः

कृत इव मुग्धविलोकितोपदेशः^c ॥ ३ ॥

विदूषकः—राज्ञो मुखं विलोक्य ।—अत्तभवं किं वि हिअए
करिअ मन्तेदि । अरण्णे मए रुदिअं आसि^d । [अत्रभवा-
न्किमपि हृदये कृत्वा मन्त्रयते । अरण्ये मया रुदितमासीत् ।]

KING—(To himself) He also speaks thus. My mind too has grown weary of the chase, thinking now and then of Káshyapa's daughter; for I am not able to bend, this strung bow, having the arrow fixed on it, on the deer which having come to dwell in the company of my beloved, have as it were given her instruction in lovely glances.

VIDU.—(Looking at the king's face) Your Highness has been thinking of something with yourself, [lit:—consulting (yourself about something) having thought of it in your mind] I have (of course) been crying in a desert.

^a E उपसृत्य for अनुस्मृत्य which O notices in the margin. F T O S आत्मगतम्. S वयस्यश्चैवमाह. F अयमेवमाह; कण्व for काश्यप; °गयां प्रति निरुत्सुकं चेतः । तथाहि for कुतः. T °यायां वि°; तथाहि like F. A आत्मगतम्—; om. च; °सृत्य. ^bA F मुत्सहिष्ये. ^cO °कनोप°. F लोचनकान्तिसंविभागः. ^dO ण्णे रुदिदं मए. S ण्येषु खलु मया रुदितम्. F कखु before मए; om. आसि. D किं अर°. T om. मए & आसि. A भो अत्थभवं हिअएण किं पि मन्तेदि; om. आसि.

राजा—सस्मितम् ।—किमन्यत् । अनतिक्रमणीयं सुहृदा-
क्यमिति स्थितोऽस्मि^a ।

विदूषकः—चिरं जीअ ।—गन्तुमिच्छति^b । [चिरं जीव ।]

राजा—वयस्य तिष्ठ । सावशेषं मे वचः^c ।

विदूषकः—आणवेदु भवं । [आज्ञापयतु भवान् ।]

राजा—विश्रान्तेन भवता ममान्यस्मिन्ननायासे कर्मणि
सहायेन भवितव्यम्^d ।

विदूषकः—किं मोदअखज्जिआए^e । [किं मोदक-
खादिकायाम् ।]

KING—(With a smile) What else ? I am at a
stop since a friend's word is not to be transgressed.

VIDU.—Live long ! (wishes to go).

KING—Friend, wait; I have yet to say something
(lit:—my speech has a part remaining).

VIDU.—May your Highness command.

KING—While resting, you should be my help-mate
in another easy business.

VIDU.—Is it in eating sweatmeats ?

^a A सस्मितामिव. F O S om. मे which others have
before सुहृ०. O S T वचन for वाक्य. F om. किमन्यत्. O
किमुच्यते. T om. सस्मितम्. ^b C F सपरितोषम्. F तेण हि तुमं
चिरं—इत्युत्थातु०. O ताद चि०. A om. ग—ति. T तेण हि चि०.
^c O one more तिष्ठ; चनम्. F तिष्ठ शृणु सा०. om. वयस्य. A
om. वयस्य. T शृणु मे सा—षं वचः. ^d M om. अन्यस्मिन्. C
E G I एकस्मिन्. O असहाये for अ—से. T माप्यस्मिन्. ^e F
खज्जिआए. B C D I M खण्डिआए. E O T खंडेसु. S खादने.
A साभिलाषम्. अवि for किम्. B D E I M continue the
speech thus तेण हि अअं सुगहीदो जणो. C E follow them
putting अअं before जणो.

राजा—यत्र वक्ष्यामि^a ।

विदूषकः—गहिदो खणो । [गृहीतः क्षणः ।]

राजा—कः कोऽत्र भोः ।

—प्रविश्य ।—

दौवारिकः—प्रणम्य ।—आणवेदु भट्टा । [आज्ञापयतु भर्ता ।]

राजा—रैवतक^b सेनापतिस्तावदाह्वयताम् ।

दौवारिकः—तह [तथा]—इति निष्क्रम्य सेनापतिना सह पुनः प्रविश्य^c ।—एसो अण्णावअणुक्कण्ठो भट्टा इदो दिण्णदिट्ठी एव्व चिट्ठदि । उवसप्पदु अज्जो^d । [एष आज्ञावचनोत्कण्ठो भर्तेतो दत्तदृष्टिरेव तिष्ठति । उपसर्पत्वार्यः ।]

KING—Where I will say.

VIDU.—I have pledged my word.

KING—Who is there ?

(ENTER DOOR-KEEPER.)

DOOR-K.—May your Majesty command.

KING—Raivataka, just call the Commander of the forces.

DOOR-K.—Yes. (Goes and enters again with the Commander) There is his Majesty desirous of giving a word of command, with his sight cast in this direction. May your Honour approach him.

^a E F यद्व०. O यत्प्रव (त्र व ?). B E I M om. वि.'s speech. T om. यत्र. ^b A रेवक. ^c F C E om. पुनः; so O S. D om. सह. रेव० जं भट्टा आणवेदि इति निष्क्रान्तः । ततः प्रविशति सेनापति दौवारिकश्च । ^d A om. this whole speech here. B वट्टइ. C एव्व भट्टा. D भट्टा अण्णा०; ता उप०. E ता उ०. F एदु एदु अज्जो । एस आलावदिण्णअण्णो भट्टा इध उजेव चिट्ठदि; णं before अज्जो. G अण्णावणुक्क०. O T om. एव्व following G.

सेनापतिः—राजानमवलोक्य ।—दृष्टदोषापि स्वामिनि मृगया
केवलं गुण एव संवृत्ता^a । तथा हि देवः

अनवरतधनुर्ज्यास्फालनकूरपूर्व^b

रविकिरणसहिष्णु स्वेदलेशैरभिन्नम्^c ।

अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यं

गिरिचर इव नागः प्राणसारं विभर्ति ॥ ४ ॥

—उपेत्य ।—जयतु जयतु स्वामी । गृहीतश्वापदमरण्यम् । किम-
द्यापि स्थायीते^d ।

Com.—(Looking at the king) The chase has only had a virtuous effect on his Majesty, although it is seen to have evil effects; for his Majesty, like an elephant living among mountains, has his body (presents a figure), the front of which is hardened by incessant friction of the bow-string, which is capable of enduring the sun's rays, which (i.e. whose skin) is unbroken (not run through) by the least particles of perspiration, which though growing thin is not observed (to be doing so) on account of being thoroughly developed (all its muscles being fully developed), and which has strength as its essence (which is full of life and spirit).—(Approaching)—Victory, victory to your Majesty! The beasts have been tracked in the forest (lit:—the forest has its beasts tracked). Why does my Lord yet delay?

^aA °पि मृगया स्वामिनि खलु के°; om. देवः in the next clause. E स्वामिनो. F °क्य स्वगतम् ।; गुणायैव सं°. O S विलोक्य. O अदृष्टदोषः स्वामिनि मृगयाविहारः । केवलं गुण एव संवृत्तः. S अदृष्टदोषे स्वा°; गुणायैव सं°; but notices the above as a variant. T following O has after °हारः, सगुणः संवृत्तः only. ^bF कर्मा for पूर्वम्. ^cA B F T °हिष्णुः; B स्वेदले°. A F °न्नः for न्नम्. ^dAfter the verse A has दौवारिकः—एसो कखु अणुवअणदिण्णकण्णो इदो दिण्णदिट्ठी एयेव भट्टा

राजा — सेनापते मन्दोत्साहः कृतोऽस्मि मृगयापवादिना माठव्येन^a ।

सेनापतिः — जनान्तिकम् । — सखे स्थिरप्रतिबन्धो भव । अहं तावत्स्वामिनश्चित्तवृत्तिमनुवर्तिष्ये । — प्रकाशम् । — प्रलपत्येव वै-
धेयः । ननु प्रभुरेव निदर्शनम्^b ।

KING — Commander, I am made void of energy by Māthavya disapproving of the chase.

COM. — (Aside) Friend, be firm in thy opposi-
tion. While I shall follow the bent of his Majesty's
mind. (Aloud) Let the fool babble. Your Ma-

तुमं पडिपाले दि । ता उवसप्पदु अय्यो ।; then सेना० —; उपसृत्य
for उपेत्य; स्वामिन् for स्वामी having a stop before it; गृ-
हीतं प्रचारसूचितश्वा०. A B C किमन्यदवस्थीयते. D ०दप्रायम-
ण्यम्; किमन्यदपसीवते. E G I M O T one जयतु only. E
किमन्यदत्रावस्थी०. F उपगम्य; ०ति for ०तु; स्वामिन् गृहीतमृग-
प्रचारं सूचितश्वापदमरण्यं तत्किमन्यदनुष्ठीयताम्. G किमिति स्थी-
यते. T उपगम्य. O S T निगृ-दप्रचारमर०.

^aF O S T भद्रोत्साहः; A F O माधव्येन; C E G I मा-
ठव्येन; B D M S माठव्येन; T मांठव्येन. B C D E G I M
om. सेनापते. A has भद्र before it. F भद्रसेन instead of
से-ते. ^bA माधव्य for सखे; अहमपितावत्; om. वृत्तिः देव प्र-
लपत्येव; ०र्शनं मृगया गुणानाम्. B प्रवृत्तिबन्धो; अनुवर्तयिष्ये. B
D E M S T वैधेयः which O notices in the margin.
C वर्तयि०. E स्थिरप्रतिज्ञो; this MS has confounded the
whole sentence by senseless transpositions, it seems
to have राजानं प्रति for प्रकाशम्, देव before प्रल०. F स-
खे माधव्य; ०तिज्ञो; देवप्रलपत्ये०; पश्यतु देवः before the verse.
G पश्यतु &c. like F. O ०तिज्ञो. पश्यतु &c. noticed in the
margin, as a correction. S स्थिरप्रज्ञो; ०भुरेवात्र नि०. T
दृढप्रतिज्ञो; देव प्रल०; also विदूषकं प्रति before जना०.

मेदश्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः^a

सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः^b ।

उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले

मिथ्या हि व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः^c ॥५॥

विदूषकः—कृतकरोषम्—अत्तभवं पकिदिं आपण्णो । तुमं
दाव अडवीदो अडवीं आहिंडन्तो णरणासिआलोलुवस्स जि-
ण्णरिच्छस्स कस्स वि मुहे पडिस्ससि^d । [अत्रभवान्प्रकृ-

jesty's self is an instance here. With the waist made thin by the reduction of fat, the body being light, becomes fit for exertion (easy movement); the spirit of the beasts is observed to be affected through fear or anger; and it is a glory to the archers that the arrows should be successful on the moving mark; falsely indeed do they call hunting a vice; where is there such an amusement as this?

Vid.—(With seeming anger) His Highness is now brought to himself (lit :—his natural state). You may meantime rove from forest to forest and fall into

^a मेदच्छेद E S T. ^b E दृश्यते T उपलक्ष्यते. ^c मिथ्यैव B C E G I M T. A F O S मिथ्या हि. D मिभ्याभिः. ^d A दाव पडिदिं आवण्णो; पुणो for दाव; आहिंड(म्रम) जाव मअआलू विअ जुण्णरिक्खस्स मुहे. A alone कृतकरोषम्. B वि before जिण्ण. C आहिंडितो; om. जिण्ण. D रुसवस्समुहे. E अरे उच्छाह इति before अत्तः; तुमं जेव दासीए पुत्तो इदो आअज्ज अड०—हिंडिअमाणो णर०. F सरोषम् अबेहि रे उच्छाहह० (so G); दासीएपुत्तो after दाव; डंतो जाव सिआलमिअलोलुअस्स; णिवदिदो होहि. O notices G's variant in the margin. णासिआमिसलो०; णिपदिस्ससि. S om. णर; णासिआमिस०; निप०. T सरोधम्—; अहिंडिअ then like O.

तिमापन्नः । त्वं तावदटवीतोऽटवीमाहिण्डमानो नरनासिका-
लोलुपस्य जीर्णऋक्षस्य कस्यापि मुखे पतिष्यसि ।]

राजा—भद्र सेनापते आश्रमसंनिकृष्टे स्थिताः स्मः । अ-
तस्ते वचो नाभिनन्दामि । अथ तावत्^a ।

गाहन्तां माहिषा निपानसलिलं शृङ्गेर्मुहुस्ताडितं

छायावद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु ।

विश्रब्धं क्रियतां वराहततिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले

विश्रामं लभतामिदं च शिथिलज्याबन्धमस्मद्धनुः^b ॥६॥

सेनापतिः—यत्प्रभविष्णवे रोचते^c ।

राजा—तेन हि निवर्तय पूर्वगतान्वनग्राहिणः । यथा च

the mouth of some old bear longing for mans' nose.

KING—Good Commander ! We are in the neigh-
bourhood of the hermitage. Hence I do not approve
of your words; so today, let the buffaloes enter the
water of the tanks repeatedly splashed with their
horns; let the herd of deer, forming groups under
the shade busy itself in rumination; let the herds
of boars be engaged in digging up the Musta-grass
in the pool and let this our bow with the tie of its
string unloosed enjoy repose.

Com.—As it pleases your Majesty.

KING—So then, call back the forest-beaters who

^a A संनिकर्षे वर्तामहे. B G °ष्टस्थि°. D वृत्तं for वचः.
F om. भद्र; स्थितोऽस्मीति वचनं ते ना. ° O किं बहुना before आ-
श्रम°; so S T. S तद्वचनं ना. ° T ततस्ते व°. ^b A विश्रब्धैः
क्रि° so B. B स्वेच्छावद्ध°; पति for तति; मुस्ताछितिः; विश्रा-
न्ति. E क्रियता for लभता. F °श्रब्धैः. F M °पतिभिः. S वि-
श्रान्तिलभ°. ° A F यथा for यत्. D T प्रभवे.

न मे सैनिकास्तपोवनमुपरुन्धन्ति तथा निषेद्धव्याः । पश्य^a ।

शमप्रधानेषु तपोधनेषु

गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः ।

स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्ता-^b

स्तदन्यतेजाऽभिभवाद्भवान्ति ॥ ७ ॥

सेनापतिः—यदाज्ञापयामि स्वामी^c ।

विदूषकः—गच्छ संपदं दासीएउत्त । धंसिदो दे उच्छा-
हवृत्तन्तो^d [गच्छ साम्प्रतं दास्याःपुत्र । ध्वंसितस्त उ-
त्साहवृत्तान्तः ।]

have gone ahead; and let my soldiers be warned in order that they should not disturb the penance-grove. See (remember) that in the hermits (lit:--persons whose wealth is penance) in whom forbearance (freedom from passion) is the foremost principle, there lies concealed an essence (energy) whose nature it is to burn; which (essence) they put forth, as sun-stones do when provoked by another (opposing) essence although (they are originally) harmless to the touch.

Com.—As your Majesty commands.

Vid.—Avaunt now thou whore-son. All that thy tale of exciting (his Highness) is balked.

^aA तेन निवर्त्यन्तां वनः; च सै—वनं दूरात्परिहरन्ति तथा &c. C D E G I M om च. F पुरोगतान्धनुर्ग्राहिणः; च मे; वनं नाभिरुन्धन्ति दूरात्परिहरन्ति च तथा &c. O S च मे वनं दूरात्परिहरिष्यन्ति. T यथा तपोवनं मम सै. ^bF अपि for इव; दहन्ति for वमन्ति. ^cA देवः for स्वामी. F यथाज्ञा. ^dA C D E I M धंसिदु दे. B C D E I M S om. गच्छ उत्त. B धंसेदु दे F भो उच्छाहहेदुअ गिक्रम गिक्रम. for the whole speech. G भो for संपदं. O T वि०—उद्ग्रे रे उत्साह उत्तंतं; om. संपदं. and धंसि-तन्तो.

०० ०० ००

०० ०० ००

—निष्क्रान्तः सेनापतिः^a ।

राजा—परिजनं विलोक्य ।—अपनयन्तु भवस्यो मृगयावेशम् । रैवतक त्वमपि स्वं नियोगमशून्यं कुरु^b ।

परिजनः—जं देवो आणवेदि ।—इति निष्क्रान्तः^c । [य-
देव आज्ञापयति ।]

विदूषकः—कदं भवदा णिम्मच्छिअं । संपदं एदस्सि
पादवच्छाआए अविरललदाविदाणसणाधे आसणे णिसीददु
भवं जाव अहं वि सुहासीणो होमि^d । [कृतं भवता निर्मक्षि-

(EXIT COMMANDER.)

KING—(Looking at the attendant) Please put off the hunting-dress. Raivataka, thou also look to thy own office.

ATTENDANT—As your Majesty commands. (Exit).

VIDU.—You have driven off every fly (lit:—You have made the place free from flies. i. e. there is none now to interrupt us here). Now let your High-

^a F सेनापतिर्निष्क्रान्तः. O से०—तथेति नि०; om. से—तिः. T om. से—तिः. ^b A अवलोक्य; भवन्तो. D S T om. स्वं. E भवन्तो; स्वनियो०. F परिजनानवलोक्य; मृगयावेशमपनयन्तु भवन्तः; स्वनियो०. ^c A भट्टा for देवो; न्तः परिजनः. F महाराओ. ^d A सहासम्—कदो भवदा णिद्धूमओ दंसपडीआरो (निर्धूमको दंशप्रतीकारः) ता संप०; आवसपादवच्छाआपरिवुदे विदा०—णे जधासुहं उवविसदु भवं; वि सुहासणत्थो; उभौ उपविष्टौ thus om. the two next speeches. B विरइअलदा०—ण दंसणीआए; so C D I M. E following B has आसन्नवेदिआए for आसणे. F संपदं before णिम्म०; ता इमस्सि. F G ०च्छाआविरइदविदा०—णाहे सिलाअले उवविसदु भवं. O T दाणिं after भवदा; दंसणिज्जाए for सणाधे. S दाणिं like O.

कम् । सांप्रतमेतस्यां पादपच्छायायामविरललतावितानसना-
थ आसने निषीदतु भवान् यावदहमपि सुखासीनो भवामि ।]

राजा—गच्छाग्रतः ।

विदूषकः—एदु भवं^a । [एतु भवान् ।]

—उभौ परिक्रम्योपविष्टौ ।—

राजा—माढव्य अनवाप्तचक्षुःफलोऽसि । येन त्वया द-
र्शनीयं न दृष्टम्^b ।

विदूषकः—णं भवं अग्गदो मे वट्टदि^c । [ननु भवा-
नग्रतो मे वर्तते ।]

राजा—सर्वः कान्तमात्मानं पश्यति । तामाश्रमललामभूतां
शकुन्तलामधिकृत्य ब्रवीमि^d ।

ness sit on this seat having on it a bower of densely
grown creepers, in this shade of trees; while I too
will sit at my ease.

KING—Lead the way (go forward).

VIDU.—This way your Highness.

(BOTH WALK ROUND AND SIT).

KING—Madhavya, you have not obtained the
fruit of your sight (you have not realised the final
end of the sight given to you), that you did not see
what ought to be seen.

VIDU.—You are already before me.

KING—Every one thinks oneself (and all that

^a B F S T एदु एदु. Oइदो इदो भवं. ^b A F सखे माध-
व्य. B सखे माढव्य; वस्तु न दृष्टम्. C I वस्तु like B. D वprob-
ably with the following स्तु omitted through mistake.
E सखे for माधव्य. F G द्रष्टव्यानां परं न दृ०; O notices it
in the margin. ^c F जेव्व मे अग्गदो. O अहिवट्टइ. ^d A अ-
हं तु तामेवाहमाश्र०. B आत्मीयं for आत्मानं so G O S T. F
सर्वः खलु कान्तमात्मानं पश्यति. T सर्वः खलु आत्मीयं कान्तं. F
G O S अहं तु तामेवाश्र०.

विदूषकः—स्वगतम् ।—होदु । से अवसरं ण दाइस्सं ।—प्र-
काशम् ।—भो वअस्स ते तावसकण्णआ अढभत्थणीआ दीस-
दि^a । [भवतु । अस्यावसरं न दास्ये । भो वयस्य ते ता-
पसकन्यकाभ्यर्थनीया दृश्यते ।]

राजा—विदूषे ।

निवारितनिमेषाभिर्नेत्रपङ्क्तिभिरुन्मुखः ।

नवामिन्दुकलां लोकः केन भावेन पश्यति^b ॥ ८ ॥

सखे न परिहार्ये वस्तुनि पौरवाणां मनः प्रवर्तते ।

belongs to oneself) to be beautiful. I speak with reference to that Sakuntala who is the ornament of the hermitage.

VIDU.—(To himself) Well; I will not allow him time (to continue his reverie). (Aloud) O friend! It appears you want (wish to get) a hermit's daughter.

KING—Fie! fool! With what feeling do people with faces turned upwards look upon the new digit of the moon, with lines of eyes, the winking of which is prevented? Friend, the mind of the descendants of Puru will never have a yearning for a forbidden object.

^a A F अववार्य भोदु ण से पसरं (परस्सअं=प्रश्रयं) वट्टईस्सं; भो व अस्स जदा दाव सा तावसकण्णआ अप्पत्थणीआ ता किं ताए दिट्ठा-
ए. D om. से. F G after 'काशम् ।, भो जइ सा तावसकण्णआ अगढभत्थणीआ ता किं &c., like A; O notices this margi-
nally. O T 'स्स अज्ज दावसकण्णआ किं अढभत्थणीआ दी-
सदि. S अपि for किं following O. T शकुन्तला before किं.

^b All but A B F T om. this verse; A gives it after the next verse. T निराकृतनिमे°. A चिरंगतनिमे°. T om. वि-
दूषे. A अविशेषज्ञ for it.

सुरयुवतिसंभवं किल मुनेरपत्यं तदुज्जिताधिगतम् ।

अर्कस्योपरि शिथिलं च्युतमिव नवमालिकाकुसुमम्^a ॥९॥

विदूषकः—विहस्य ।—जह कस्स वि पिण्डखज्जुरीहि उ-
व्वोजिदस्स तितिलीए अहिलासो भवे तह इत्थिआरअणप-
रिभाविणो भवदो इअं अब्भत्थणा^b । [यथा कस्यापि पि-
ण्डखज्जुरैरुद्देजितस्य तन्तिण्यामभिलाषो भवेत् तथा स्त्रीरत्न-
परिभाविनो भवत इयमभ्यर्थना ।]

That daughter of the sage is really the offspring of a celestial nymph, abandoned by her and found by him, like a flower of the Navamālikā loosened and dropped on an Arka-tree.

VIDU.—(Laughing) Just as one who has lost his relish for dates should have a desire for the tamarind, so is this your desire who have lost interest (or liking) in the beautiful ladies of your harem.

^a A मूर्ख परिहार्येऽपि वस्तुनि दुष्यन्तस्य मनः प्र०; after this portion, वि०—ता कधं मेदं । राजा—ललितान्यंसंभवं &c.; माल-
तो for मालिका; after the verse, वि०—जई वि ण कस्सवस्स
महेसिणो ओरसा धूदा (दुहिता) किं ताए दिट्ठाए; then राजा—
अविशेषज्ञ and the following verse after which it gives
न च सा मादृशानामप्रार्थनीया समासतः । समिन्मध्यकालागुरुख-
ण्डवत् । B पौराणां. D प्रवर्तते मनः. S सख्येव परि० (pro-
bably miscopied for सखे न परि०). F om. सखे; च after न;
दुष्यन्तस्य for पौ—णां; after this portion S वि०—तस्मात्क-
थमेतद् । राजा—सुर० &c., F वि०—ता कधेहि । राजा—ललिताप्स-
रोभवं &c. ^b A भो जधा कस्सावि; ०रीहिं; तितिलिआणं; ०सो भो-
दि तथा इत्थीरअण; पत्थणा. B णं before भवदो. F भो जधा;
०ण्डी; ०न्तिडीए सद्धा भोदि तथा अन्तोउरइ—णपरिभोइणो; पत्थणा.
G अन्तोउरइत्थि०. O अंतउरत्थीरण्ण. A I M तितिली. G F
०न्तिडी. Othres ०न्तिणी. O T तितिणीफले.

राजा—न तावदेनां पश्यसि येन त्वमेवमवादीः^a ।

विदूषकः—तं कखु रमणिज्जं जं भवदो वि विम्हअं उप्पा-
देदि^b । [तत्खलु रमणीयं यद्भवतोऽपि विस्मयमुत्पादयति ।]

राजा—वयस्य किं बहुना ।

चित्रे निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगा

रूपोच्चयेन मनसा विधिना कृता नु ।

स्त्रीरत्नमृष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे

धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः^c ॥ १० ॥

KING—You have not seen her; hence you said so.

VIDU.—That must certainly be attractive which excites wonder even in you (inspires you with admiration).

KING—Friend, why go a long way (why shall I give you a lengthy description of her beauty; I describe her in brief)? Was she endowed by the Creator with life, having first drawn her in a picture; or formed by him by the mind from a collection of the beauty (of the universe)? Remembering the All-powerfulness of the Creator and the form of that lady, she appears to me a different creation altogether (an extraordinary creation) of the jewel of women (the most beautiful of women).

^aA F O S T त्वमेवम् others om. त्वम्; तावदेनां न जानासि येन &c. E T तेनत्व°. ^bO S T जेव्व before जं. A जणआदि. A F णाम जं. ^cE विधिना परिकल्पिता नु. A ०येन विहिता मनसा कृ°. F चित्ते; सर्वयोगान्; ०येन विधिना विहिता कृशांगी.

विदूषकः—जइ एव्वं पच्चादेसो दाणिं रूववदीणं^a । [य-
द्येवं प्रत्यादेश इदानीं रूपवतीनाम् ।]

राजा—इदं च मे मनसि वर्तते ।

अनाघ्रातं पुष्पं किसलयमलूनं कररुहै-

रनाविद्धं रत्नं मधु नवमनास्वादितरसम् ।

अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद्रूपमनघं

न जाने भोक्तारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः^b ॥११॥

विदूषकः—तेण हि लहु परित्ताअदु भवं । मा कस्स वि-
तवस्सिणो इड्ढुदीतेल्लचिक्कणसीसस्स आरण्णअस्स हत्थे पडि-
स्सदि^c । [तेन हि लघु परित्रायतां भवान् । मा कस्यापि

VIDU.—If so, ladies of beauty are now cast in the back-ground.

KING—And it further comes to my mind, that her faultless form is like a flower not (yet) smelled (by any one); like a tender sprout not plucked by the nails; like a precious stone (or pearl) not yet perforated; like fresh honey whose flavour is not (yet) tasted, or like the fruit of meritorious deeds never obstructed (i. e. never disturbed in its continuity, and thus free from any fault all the while it lasts); I do not know to whom as the enjoyer, will Fate resort here.

VID.—Then, then, let your Honour help at once! Let her not fall into the hands of some hermit of the

^a A सविस्मयम्—om. जइ एव्वं. E °देसो विअ रू°. F स-
व्वधा प—सो वखु सा रू°. O T om. दाणिं. ^b A F अनामुक्तं र-
त्नं; कमिव (F कमिह); भुवि for विधिः. C °क्ता तं. ^c A परिण-
अदु; om. the stop after भवं. T बलहुअं (लघुवशकं ac-

तपस्विन इङ्गुदीतैलचिक्कणशीर्षस्यारण्यकस्य हस्ते पतिष्यति ।]

राजा—परवती खलु तत्रभवती । न च संनिहितोऽत्र गुरुजनः ^a ।

विदूषकः—अथ भवन्तं अन्तरेण कीदिसो से दिट्टिराओ ^b ।
[अथ भवन्तमन्तरेण कीदृशोऽस्या दृष्टिरागः ।]

राजा—निसर्गादेवाप्रगल्भस्तपस्विकन्याजनः । तथापि तु ^c

अभिमुखे मायि संहृतमीक्षितं

हसितमन्यनिमित्तकृतोदयम् ।

forest whose head is greasy with the oil of 'Ingudi.'

KING—Her ladyship is not master of herself ; either is her father (viz., Kanwa) present here.

VID.—Well regarding yourself what kind of feeling was observed in her eyes ?

KING—Daughters of hermits are persons bashful by very nature. But yet, as I turned my face towards her, her sight was withdrawn (from me); her face wore a smile (seemingly) caused by some different cause;

according to its own translation.) इह वा कस्स; निपददु. O
•हुअरं; जहा मा. F लहुं लहुं गच्छदु भवं मा जाव सा कस्स°. B I
M S णं before भवं; O gives it in the margin. B C D
E I M तेल्लमिस्स.

^a A F संनिहितगुरुजना. B om. न—°ना. D om. खलु. O
•वती कण्वदुहिता; O S om. अत्र. T हि for च. ^b B अत्तभवदो
उवरि केरिसो. O notices भवद उवरि. E अत्थभवदो उवरि कि-
दिसो से अणुराओ दिट्ठो. C D I M अत्तभवन्तं. S अथात्रभ°. F
अथ तुह उवरि की°; चित्तराओ. A चित्ताणुराओ. O T अह
तत्तभ°. ^c A सखे स्वभावादप्र°. A C T °न्यकाजनः. E om.
कन्या. F वयस्य स्वभावादेवाप्रगल्भास्तपस्विकन्यकाः.

विनयवारितवृत्तिरतस्तया

न विवृतो मदनो न च संवृतः^a ॥ १२ ॥

विदूषकः—किं णु कखु सा दिठ्ठमेत्तस्स तुह अङ्गं आरोह-
दि^b । [किं नु खलु सा दृष्टमात्रस्य तवाङ्गमारोहति ।]

राजा—सखीभ्यां मिथःप्रस्थाने पुनः शालीनतयापि मयि
भूयिष्ठमाविष्कृतो भावस्तत्रभवत्या । तथा हि ० ।

दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे

तन्वी स्थिता कतिचिदेव पदानि गत्वा ।

love, its action being withheld by modesty, was neither laid bare nor concealed by her.

VIDU.—What? Do you mean she will seat herself on your lap as soon as you were seen?

KING—Again in going along with her friends, she laid bare her feeling, to a great degree, although with bashfulness; since, having gone only a few steps, the slender (beautiful) lady, stopped suddenly

^a A मुखं मयि; न च संवृतः. B संवृतवीक्षणम्. E S वृत्तिरित-
स्तः. A F °त्तकथोदयम्. ^b A om. णु; भवदो दि—स्स य्येव; °हदु.
C D E G M णं कखु दि°. B ण कखु—तुअ अंतिअमारोह-
दि. C °के आरो°. E ण खु. F विहस्य—किं दिठ्ठिमेत्तेण जेव्व भ-
वदो अङ्गमारोहदु. I ण कखु दि°. O om. णु. ° T अधृष्टतया
तयापि काममाविष्कृतो &c. repeating the subject in त—त्या.
S om. पुनः, मयि and त—त्या; सखीभ्याम् after मिथः. स-
खीभ्याम् is om. in B D E G I M O. O इतः for मिथः.
A O F त—त्या before मयि. कामम् for भूयिष्ठम् in B D E
I M. B D O om. अपि and पुनः. C G °पि ममाविष्कृ°.
E om. पुनः. F सलीलया for शा—या. A °लीनया; तदा खलु
for तथाहि.

आसीद्विवृत्तवदना च विमोचयन्ती

शाखासु बल्कलमसक्तमपि द्रुमाणाम्^a ॥ १.३ ॥

विदूषकः—तेण हि गहीदपाहेओ होहि । किदं तुए उ-
बवणं तवोवणं त्ति पेक्खामि^b । [तेन हि गृहीतपाथेयो भव ।
कृतं त्वयोपवनं तपोवनमिति पश्यामि ।]

राजा—सखे तपस्विभिः कैश्चित्परिज्ञातोऽस्मि । चिन्तय
तावत्केनापदेशेन सकृदप्याश्रमे वसामः^c ।

विदूषकः^d—को अवरो अवदेसो । णं भवं राआ ।
[कोऽपरोऽपदेशः । ननु भवान् राजा ।]

saying her foot was pierced by the point of Darbha grass ; and she stood with the face turned towards me, (seemingly) freeing her bark-garment, though it was not entangled in (caught by) the branches of the shrubs.

VIDU.—Then be provided with provisions for the way (journey; i.e. be prepared to start on the enterprise of winning her hand.) I see thou hast turned this penance-grove into a pleasure-garden.

KING—Friend, I am known (to be here) by some of the hermits : so find out with what pretext we might stay at least for once at (this) hermitage.

VID.—What other pretext? Well! You are the king.

^a E •कुरेषु; विवृत्तनयना. ^b F ग—ओ किदो सि तए अदो
अणुरक्क तवोवणं त्ति तक्केमि. O T जइ एव्वं. O S तवोवण उब-
वणं. S इदानीं तपो°. ^c A om. तप°—स्मि. E O कैश्चित्तप°;
E (O in the margin) •वत्तपोवने; om. सकृ°—मे. F G
O •शेन पुनर (O सकृद) प्याश्रमं (G O •श्रमपदं) गच्छामः.
S like O; इहस्थः before परि°. T following O has •श्रमे प-
रिवसामः. ^d B C D E I •सो तुम्हाणं राआणं । णीवारच्छट्ठभाअं
अम्हाणं उवहरंतु त्ति । thus om. Raja's speech. M •सो

राजा—ततः किम् ।

विदूषकः—गीवारच्छट्भाअं अम्हाणं उवहरन्तु त्ति^a ।
[नीवारषष्ठभागमस्माकमुपहरन्तिवति ।]

राजा—मूर्ख अन्यद्भागमेतेषां रक्षणे निपतति यद्गन्-
राशीनपि विहायाभिनन्द्यम् । पश्य^b

यदुत्तिष्ठति वर्णेभ्यो नृपाणां क्षयि तत्फलम् ।

तपःषड्भागमक्षय्यं ददत्यारण्यका हि नः^c ॥ १४ ॥

—नेपथ्ये ।—

हन्त सिद्धार्थो स्वः ।

KING—What of that ?

VIDU.—That they should pay your sixth portion of wild-rice.

KING—Fool ! Another portion falls (before us i.e. comes to our hands) by protecting them ; which is to be greeted in preference to heaps of jewels. Behold, that income of kings which is raised from the (different) classes (in the kingdom) is perishable ; while the foresters confer upon us one-sixth of (their) penance, which will never perish.

(Behind the scene).

Joy ! Joy ! Our object is accomplished.

तुमं राआणं । then following B C &c. A एसो चित्तेमि मा
खु से (अस्य) अलीअपरिदेविदोर्हि समार्धं भंजिहिसि—चित्तायित्वा
—को अण्णो उवाओ । णं &c. S कः परोऽप०. O तुमं for भवं. T
follows B C &c. having तावसा before अम्हाणं, and om. त्ति.

^a A छट्भाअं सामी उवहरद्दु त्ति. O तावसा before अम्हा-
णं; °हरन्ति. S षड्भागमारण्यका अस्मा०. ^b A °न्यं भागमेते र-
क्षिणे निर्वपन्ति ।; om. यद्. B C विद्मूर्ख. E °क्षणेन जायते.
F G अन्यमेव भा—मेते तपस्विनो (G मे) निर्वपन्ति यो रत्न०—न्द्य-
ते ।. O T °क्षणेनैव. O तद्ग०; नन्दनीयम्. S T om. मूर्ख. ^c F D
तद्धनम्. A आरण्यको जनः.

राजा—कर्णं दत्त्वा ।—अये धीरप्रशान्तस्वरैस्तपस्विभिर्भवि-
तव्यम्^a ।

—प्रविश्य ।—

दौवारिकः—जेदु जेदु भट्टा । एदे दुवे इसिकुमारआ
पडिहारभूमिं उवट्टिदा^b । [जयतु जयतु भर्ता । एतौ द्वौ
ऋषिकुमारौ प्रतीहारभूमिमुपस्थितौ ।]

राजा—तेन ह्यविलम्बितं प्रवेशय तौ^c ।

दौवारिकः—एसो पवेसेमि ।—इति निष्क्रम्य ऋषिकुमारा-
भ्यां सह प्रविश्य ।—इदो इदो भगवन्ता^d । [एष प्रवेशया-
मि ।....इत इतो भगवन्तौ ।]

—उभौ राजानं विलोकयतः^e ।—

प्रथमः—अहो दीप्तिमतोऽपि विश्वसनीयतास्य वपुषः ।

KING—(Listening) Hush ! Of grave calm voice,
they appear to be hermits.

(ENTER DOOR-KEEPER.)

DOOR-K.—Victory, Victory to your Majesty ! There
there are two young hermits at the door-keeper's
post.

KING—Then, then, bring them in without delay.

DOOR-K.—Here I do. (Exit and re-enter with
two young hermits) this way, this way, divine sirs !

(BOTH LOOK AT THE KING.)

FIRST.—O wonder ! Though possessed of splend-

^aE om. अये. S स्वरः. T ंन्तवचनैस्त°. ^bE M one जेदु
only. T O ंदे खु दु°. ^cA F om. तेन हि. A om. तौ. ^dA
अअं for एसो; निष्क्रान्तः । ततः प्रविशतस्तापसौ दौवारिकश्च ।
भवन्ता for भअ° in A M B C G. E प्रविशति for प्र°श्ये.
C ऋषिकुमारौ for उभौ. O तहेति निष्क्रम्य &c. ^eD अवलो-
कयतः. A om. उ-तः.

अथवोपपन्नमेतद्विषय्यो नातिभिन्ने राजनि । कुतः^a ।

अध्याक्रान्ता वसतिरमुनाप्याश्रमे सर्वभोग्ये^b

रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं संचिनोति ।

अस्यापि द्यां स्पृशति वशिनश्चारणद्वंद्वगीतः^c

पुण्यः शब्दो मुनिरिति मुहुः केवलं राजपूर्वः ॥ १५ ॥

द्वितीयः—गौतम अयं स बलभित्सखो दुष्यन्तः^d ।

प्रथमः—अथ किम् ।

our his person has the quality of inspiring confidence. Or rather, such a fact is consistent (only natural) in the king who is scarcely (lit:—not greatly) different from hermits ; since, he also has been leading an order of life where all find support (just as hermits resort to residence in a hermitage open for enjoyment to all—who come as guests) ; he also day by day accumulates merit by means of protection (of the earth) ; (just as hermits accumulate merit by practising Yoga for the protection of the world) ; also the holy title of 'Hermit' belonging to him, who has controlled his passions, only preceded by (the attribute) 'Royal,' repeatedly reaches the skies, being praised by pairs of celestial bards (just as the title of 'hermit' belonging to hermits themselves is sung everywhere by every one).

SECOND—Gautama ! Is this Dushyanta the friend of Indra ?

FIRST—Who else ?

^a A तापसौ राजानं दृष्ट्वा; om. अस्य. A F G •मेतदस्मि-
नृषिकल्पे राजनि. D •मेतदपि तपस्विभ्यो नाति°. A तथाहि for
कुतः. ^b O अद्याक्रा°. ^c E S अद्यापि द्यां; T notices it in
the margin. ^d E च स. O S पार्थिवो दु°.

द्वितीयः—तेन हि

नैतच्चित्रं यदयमुदधिश्यामसीमां धरित्री-

मेकः कृत्स्नां नगरपरिघप्रांशुबाहुर्भुनक्ति ।

आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यै-

रस्याधिज्ये धनुषि विजयं पौरुहूते च वज्रे^a ॥ १६ ॥

उभौ—उपगम्य ।—विजयस्व राजन्^b ।

राजा—आसनादुत्थाय ।—अभिवादये भवन्तौ^c ।

उभौ—स्वस्ति भवते ।—फलान्युपहरतः^d ।

SECOND—Then surely, it is not wonderful (there is no wonder) that single as he is, with arms as long (and big) as the bolts of city-gates, he reigns over the whole earth (upto regions) where its limits are darkened by the oceans; for the gods bearing hostility to the demons hope for victory in their battles (depending) on his strung bow and on Indra's thunder-bolt !

BOTH—(Approaching) Victory to thee! (Noble)king!

KING—(Rising from his seat) I salute you.

BOTH—Hail to thee! (Present fruits).

^a C प्राय for प्रांशु. BCDEIMOST •सन्ते सुरयु-
वतयो बद्धवैरा (O यस्त्यक्तभोगा). But T corrects बद्धवैरा: by
त्यक्तभोगा: and S सक्त as a variant for बद्ध. A सुरसमि-
तयः. O om. तेन हि. ^b A उपसृत्य—स्वस्ति भवते ।—फलान्युपन-
यतः । राजा सादरमुत्थाय—अभिवादये भवन्तौ । सप्रणामं गृहीतासन
उपाविश्य । किमाज्ञापयतो भवन्तौ. BCDEIT om. उभौ.
E स्वस्ति भवते for विज-•न्. ^cBCD भगवन्तौ. ^dF •पनयतः.
T gives this and the following speech as a correction
of its original text.

राजा—सप्रणामं परिगृह्य ।—आज्ञां श्रोतुमिच्छामि^a ।

उभौ—विदितो भवानाश्रमवासिनामिहस्थः । तेन भवन्तं प्रार्थयन्ते^b ।

राजा—किमाज्ञापयन्ति ।

उभौ—तत्रभवतः कण्वस्य महर्षेरसांनिध्याद्रक्षांसि न इष्टिविघ्नमुत्पादयन्ति^c । तत्कतिपयरात्रं सारथिद्वितीयेन भवता सनाथीक्रियतामाश्रम इति^d ।

राजा—अनुगृहीतोऽस्मि ।

KING—(Accepting with a bow) I wish to know (your) order.

BOTH—The men living in the hermitage know you to be here; so they request you.

KING—What do they command ?

BOTH—On account of the absence of the great sage, the revered Kanva, the evil spirits cause obstacles to our sacrifice; so you will please make the hermitage possessed of a master (by staying here) for a few nights, accompanied by your charioteer.

KING—I am obliged to you.

^a B C D G I om. श्रोतुम्. E आगमनकारणं पृच्छामि. F आगमनप्रयोजनं श्रो०. M S T आज्ञापयितुमि०. ^b A ऋषी for उभौ; अभ्यर्थय०. B C D E G I M मसदामि०. D om. नः. F वानिहस्थस्तपस्विभिः । ते च भवन्तमभ्यर्थयन्ति । T तेन हि भ०. ^c A वतः काश्यपमुनेरसांनिध्याद्रक्षांसि परापतिष्यन्ति । विघ्नमुत्पादयितुमिच्छन्ति । D घमाचरन्ति । F कुलपतेः for महर्षेः. S अत्रभव०. O om. महर्षेः. T gives इष्टेर्विघ्न० ; others इष्टिविघ्न०. ^d B om. भवता. E रात्रमायुधसध्रीचा सार०; सनाथः क्रि०. F कतिपयदिवसमात्रं. S त्रं सारथि-नायुध सध्रीचा भवता.

विदूषकः—अपवार्य ।—एसा दाणिं अणुऊला ते अब्भत्थ-
णा^a । [एषेदानीमनुकूला तेऽभ्यर्थना ।]

राजा—स्मितं कृत्वा—रैवतक मद्बचनादुच्यतां सारथिः
सवाणकार्मुकं रथमुपस्थापयेति^b ।

दौवारिकः—जं देवो आणवेदि^c । —इति निष्क्रान्तः
[यद्देव आज्ञापयति ।]

उभौ—सहर्षम् ।—

अनुकारिणि पूर्वेषां युक्तरूपमिदं त्वयि ।

आपन्नाभयसत्त्रेषु दीक्षिताः खलु पौरवाः^d ॥ १७ ॥

राजा—सप्रणामम् ।—गच्छतां पुरो भवन्तौ । अहमप्यनु-
पदमागत एव^e ।

VIDU.—(Aside to the king) Now here is a request fa-
vourable to you.

KING.—(Smiling) Raivataka, ask the Charioteer
in my name to get the chariot with bow and arrows.

DOOR-K.—As your Majesty commands. (Exit).

BOTH.—(With joy) Quite worthy is it of you who
do your duty like your ancestors. The descendants
of Puru have surely initiated themselves in(performed
the initiation-ceremony for) the sacrifices of removing
the fear of the distressed !

KING.—(With a bow) You may go forward. I
too am just coming.

^a A F अअं दाणिं (F भअदो) अणुऊलगलहत्यो. B दाणिं
ते अणुरूवा अवरा अब्भत्थणा. C दाणिं ते अवरा अणु०—ला अ-
ब्भ०. D दे अणु—ला अवरा अब्भ०. O इयं दाणिं अणुऊलतरा
अब्भ. S om. ते. T इयं दाव परा पेछणा (०दपरा प्रेरणा). ^b B C
D E G I M सवाणासनं रथ०. A उपनयेति. T सस्मितम् for
स्मि—त्वा. A O S om. स्मि—त्वा. ^c S जयतु भर्ता यद्दे०. A
भट्टा for देवो. ^d A ०त्रेण, having ऋषी for उभौ. ^e O भग-
वन्तौ. A F om. पुरो. F om. अपि. O S om. सप्रणामम्.

उभौ—विजयस्व । —इति निष्क्रान्तौ^a ।

राजा—माधव्य अप्यस्ति शकुन्तलादर्शने कुतूहलम्^b ।

विदूषकः—पदमं सपरिवाहं आसि । दाणिं रक्खसवुत्तंतेण विन्दू वि णावसेसिदो^c । [प्रथमं सपरिवाहमासीत् । इदानीं राक्षसवृत्तान्तेन विन्दुरपि नावशेषितः ।]

राजा—मा भैषीः । ननु मत्समीपे वर्तिष्यसे^d ।

विदूषकः—एस रक्खसादो रक्खिदो म्हि^e । [एष राक्षसाद्रक्षितोऽस्मि ।]

—प्रविश्य ।—

दौवारिकः—सज्जो रथो भट्टिणो विजअप्पत्थाणं अवे-

BOTH—May you be victorious ! (Exeunt.)

KING—Madhavya, have you the curiosity to see Sākuntalā ?

VIDU.—It was already running down (i. e. not so great. Or it was over-flowing at first); and now by the mention of demons not a drop is left (of it).

KING—Do not fear. You will surely be near me.

VIDU.—Here am I saved from the demons.

(ENTER DOOR-KEEPER.)

DOOR-K.—The chariot is ready awaiting your Ma-

^a T राजन्वि०. O S ०स्व राजन्. A ऋषी for उभौ; इत्युत्थाय नि०. ^b A ०र्शनकौतुकम्. F ०स्ति ते कु-लं श-र्शनं प्रति । T O किम् for अपि. O S ०र्शनकु०. T सखे for माधव्य. ^c C सपरिवार (ह ?). E अपरिवाह. F ०मं अपरिबाध आसी; ०तेण सपरिबाधं । A बाधं for वाहं;—सभयम्—रक्खस—ण उण सं-षदं विसेसिदं । ^d A भविष्यसि for व-से. F एव वर्ति०. ^e A एसो चक्काकीभूदो०. F एस तुह रधचक्करक्खीभूदो म्हि । जइ ण को वि आअत्तिअ विग्घं करेदि । G एस तव चक्करक्खीभूदो०. T O एवं जदि रक्ख०.

कखदि^a । एस उण णअरादो देवीणं आणत्तिहरओ करभओ
आअदो^b । [सज्जो रथो भर्तुर्विजयप्रस्थानमपेक्षते । एष
पुनर्नगरादेवीनामाज्ञप्तिहरः करभक आगतः ।]

राजा—सादरम् ।—किमंवाभिः प्रेषितः^c ।

दौवारिकः—अह इं । [अथ किम् ।]

राजा—ननु प्रवेश्यताम्^d ।

दौवारिकः—तह । —इति निष्क्रम्य करभकेण सह प्रविश्य ।—
एसो भट्टा । उवसप्प^e । [तथा ।.... एष भर्ता । उपसर्प ।]

करभकः—जेदु जेदु भट्टा । देवी आणवेदि^f । आआमि-

jesty's starting for victory. Also there has arrived Karabhaka from the city bearing a message (lit:—order) from the Queen-mother ; (or bearer of messages from &c.).

KING—What ? Sent by my mother.

DOOR-K.—Yes.

KING—Then, please bring him in.

DOOR-K.—Yes (Exit and re-enter with Karabhaka). Here is his Majesty. Go forward.

KARA.—Victory ! Victory to your Majesty ! The

^a A ०अपत्थाणं उदिकखदि. B C D E पेक्खदि. F जअदु जअदु भट्टा; भत्तुणो. T ०अपत्थाणं. S जयतु भर्ता सज्जो०. ^b O उपगतः. A णं सआसादो (सकाशात्) thus om. आण—ओ. A O S उपस्थितः for आ—दो. D ०णात्तिए कर०. E अंवाणं आणत्तिअरो. ^c A अज्जूभिः for अंवा०. E om. सादरम्. ^d A T om. ननु; F तेन हि for it. ^e A for तह, जं भट्टा आणवेदि । इति निष्क्रान्तः । ततः प्रविशति दौवारिकेण सह करभकः । om. the latter part of the speech. E ०सप्प णं ।. F O T उपसप्पदु भवं. ^f E M T one जेदु only. A O S T उपसृत्य—जेदु०. E प्रविश्य प्रणम्य च ।. F उपसृत्य प्रणम्य च. A F S देवीओ आण-

णि चउत्थदिअहे पउत्तपारणो मे उववासो भविस्सदि । तहिं दीहाउणा अवस्सं संणिहिदेण होदव्वं त्ति^a । [जयतु जयतु भर्ता । देव्याज्ञापयति । आगामिनि चतुर्थदिवसे प्रवृत्तपारणो म उपवासो भविष्यति । तत्र दीर्घायुषावश्यं संनिहितेन भवितव्यमिति ।]

राजा—इतस्तपस्विकार्यम् । इतो गुरुजनाज्ञा । द्वयमप्यनतिक्रमणीयम् । किमत्र प्रतिविधेयम्^b ।

Queen-mother tells you. "On the fourth day from this my fast will have its after-day meal (the first meal which is to be eaten on the day next to the fast.) There the Long-lived one should be present without hesitating."

KING—Here is the duty of the hermits : Here a command of elders. Neither is to be violated. What should be done here ?

वेन्ति । E अंबा आण०. After आणवेदि B has राजा—किं किं करभक. C has किं किं only. F has after ०न्ति, राजा—किं माज्ञापयन्ति ।

^a A आगामिणि चउत्थे दिअसे पुत्तपिण्डओ (दाणओ) णाम उववासो भ०; तत्थ for तहिं. B पालणो. E उछअदिअहे for चउ—हे; om. मे; तस्सि दिअहे. F G पुत्तपिण्डपालणो णाम उव०; अम्हे संभावइदव्वत्ति. B C D E I M ०स्स संभावइदव्वत्ति । D चउत्थे दि०. D O S T णिउत्तपारणो. O S translate it निर्वृत्त०. T निवृत्त D T ०घायुसा. O ०उणा तुए अव०. ^b A —संकुलम्—माधव्य ।; उभयमप्यनुल्लंघनीयं मया । कथमत्र प्र०. C D om. प्रति. D om. अपि. F O S ०विधातव्यम् । F इतस्तपस्विनां कार्य०; उभयमनतिक्रमणीयम् । तत्किम०.

विदूषकः—तिसंकू विअ अंतराले चिड^a । [त्रिशङ्कु-
रिवान्तराले तिष्ठ ।]

राजा—सत्यमाकुलीभूतोऽस्मि^b ।

कृतयोर्भिन्नदेशत्वाद्बैधभिभवति मे मनः ।

पुरः प्रतिहतं शैले स्रोतः स्रोतोवहो यथा^c ॥ १८ ॥

—विचिन्त्य ।—सखे त्वमम्बाभिः पुत्र इति प्रतिगृहीतः । अतो
भवानितः प्रतिनिवृत्त्य तपस्विकार्यव्यग्रमानसं मामावेद्य तत्रभ-
वतीनां पुत्रकृत्यमनुष्ठातुमर्हति^d ।

VIDU.—Hang (lit;—lie or stand) in the sky like Trisañku.

KING—I am surely perplexed. The duties having each a different locality, my mind is divided into two, like the stream of a river separated (lit:—broken or split) by a rock (lying) in its course. (Pondering) Friend, you are regarded as a son by Mamma; so, you will please return hence and letting Mamma know that I have my mind called off by the business of the hermits, please perform the duty of a son for her sake.

^a A अंतरे. F G अन्तरा. ^b A आकुलोऽस्मि । O T कृतं परिहासेन and S अलं परि° before सत्य°. ^c F G शैलैः. F स्रोतोवहां. E स्रोतस्तिस्त्रोततो (त्रिस्त्रोतसो ?). O S स्रोतोवहं; T स्रोतोवहे. ^d A सखेदं चिन्तायित्वा—सखे माधव्य; तद्भवा°—°त्य तत्रभ—नां पुत्रकार्यम—ति । तपस्विकार्यव्यग्रिताः स्म इत्यावेदय । B मां त—°र्यव्याकुलमानसमाकुलमावे°. C E निवर्त्य. D अम्बा-याः. E सखे माधव्य; पुत्रत्वमनु°. F सखे माधव्य ।; त्वमप्यम्बा-भिः पुत्र इव गृहीतः स भवा°; °ग्रतामस्माकमावे°; °कार्य°. O S alone give अम्बाभिः, others अम्बया. O पुत्र इव परिगृ°; अ-तो भवा°; मां तपस्वि°. S स भवा°; °ग्रतां निवेद्य. T परिगृ°; ततो भ°; °वृत्तः; °ग्रं मामावे°; om. पुत्र.

विदूषकः—णं क्खु मं रक्खसभीरुअं गणोसि^a । [ननु खलु मां राक्षसभीरुकं गणयसि ।]

राजा—सस्मितम् ।—कथमेतद्भवति संभाव्यते^b ।

विदूषकः—तेण हि जहा राआणुएण गन्तव्वं तह गमिस्सं^c । [तेन हि यथा राजानुजेन गन्तव्यं तथा गमिष्यामि ।]

राजा—ननु तपोवनोपरोधः परिहरणीय इति सर्वाननुयात्रिकांस्त्वयैव सह प्रस्थापयामि^d ।

विदूषकः—सगर्वम्—तेण हि जुवराओ म्हि दाणिं संबुत्तो^e ।

VIDU.—You think me fearful of demons; eh?

KING—(With a smile) How is it possible in your Honour?

VIDU.—Well, then; I will go as the younger brother of the king.

KING—Good, I send all the followers with yourself so that disturbance to the penance-grove will be avoided.

VIDU.—(With pride) So then, I have now become the would-be king.

^a A साधु रक्ख—अं मं गणईस्सदि । B ण हु मं रक्खोभीरुअं गणोहि । D ण क्खु. E ०रुं. F भो मा र—अं मं अवगच्छ । T मा खु मं र—अं गणेअसु (गणयस्व). S follows T having सि for सु. A O F S T read रक्खस; others रक्खो. ^b A महाब्राह्मण कथ०. B S om. सस्मितम्—. F स्मितं कृत्वा—भो महाब्राह्मण कथमिदं त्वयि स०. G S भो महाब्राह्मण. T त्वयि स०. ^c B तह इ (ग?) च्छामि. C जह अणुए०. A F O S T only have तेण हि. C D E I M T गच्छामि for ग—स्सं. F राआणुअ विअ गच्छिदुं इच्छेमि. ^d A सर्वमनुयात्रिकजनं. A S om. एव. E S om. ननु. F ०र्वानेवानु०; प्रेषयिष्यामि. M आनुया०. O राजा—तथास्तु । ननु &c. ^e A जुअराआ क्खु अम्हि सं०. B संबुत्तो दाणिं । C E

[तेन हि युवराजोऽस्मीदानीं संवृत्तः ।]

राजा—आत्मगतम् ।—चपलोऽयं बटुः । कदाचिदस्मत्प्रा-
र्थनामन्तःपुरेभ्यः कथयेत् । भवतु । एनमेवं वक्ष्ये । —विदूषकं
हस्ते गृहीत्वा । प्रकाशम् ।—वयस्य ऋषिगौरवादाश्रमं गच्छामि ।
न खलु सत्यमेव तापसकन्यकायां ममाभिलाषः । पश्य^a ।

क वयं क परोक्षमन्मथो

मृगशवैः सममेधितो जनः ।

KING—(To himself) This chap is fickle. He might perhaps communicate my desire (for Sakuntalà) to the ladies in the harem. Well, I'll tell him thus. (Taking Vidúshaka by the hand; aloud) Friend, I go to the hermitage from reverence for the sages; I have not in reality any desire for the hermit-girl. Behold, what a difference there is between us and one (lit:—where we and where one) unacquainted with

om. दाणिं. F om. तेण हि ।. O दाणिं म्हि. T om. म्हि. A F
G only give सर्गवम्, O noticing it in the margin.

^a A F °वतु । एवं तावद्वक्ष्यामि ।. B स्वगतम् ।; °न तावेदेवं
वक्ष्ये. °न्यायां शकुन्तलायां सत्यमेव ममा°. C अन्तःकरणेभ्यः खलु
ता—यां सत्यमेवाभिलाषः ।; om. पश्य. D om. अयम्; सत्यमेव
before ममाभि°. E om. प्रकाशम् and मम. F ब्राह्मणबटुः; इ-
मामस्म°; °पुरिकाभ्यो निवेदयेत्; °षकस्य हस्तं गृ°; सखे माधव्य
for प्रकाशम्; °श्रमपदं प्रविशामि; अभिलाषो मे. G शकुन्तलायां
ममा°. O om. एनम्; om. प्रकाशम्; खलु ता—यामभिलाषः सत्यं
मे. S महर्षिगौ°; खलु ता—न्यायां शकुन्तलायामभिलाषः. T एव-
मेनम्; शकुन्तलायां before ममा°.

परिहासविजल्पितं सखे

परमार्थेन न गृह्यतां वचः^a ॥ १९ ॥

विदूषकः—अह इ । [अथ किम्]^b

—इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

(affairs of) love, brought up in the company of fawns ! Friend, let not words uttered in jest be taken in earnest.

VIDU.—All right.

(Exeunt.)

END OF ACT II.

^a A विकल्पितं सखे; गृह्यते वचः. F सह वर्द्धितो जनः; विकल्पितम्. ^b A एवं णेदं । सोत्थि भवदे । F एवं ण्णेदं । राजा—माधव्य त्वमपि स्वनियोगमनुतिष्ठ । अहमपि तपोवनरक्षार्थं तत्रैव गच्छामि ।

अथ तृतीयोऽङ्कः^a ।

—ततः प्रविशति यजमानशिष्यः^b ।—

शिष्यः—कुशानादाय—अहो महाप्रभावः पार्थिवो दुष्य-
न्तः । यत्प्रविष्टमात्र एवाश्रमं तत्रभवति राजानि निरुप-
वानि नः कर्माणि संवृत्तानि^c ।

का कथा बाणसंधाने ज्याशब्देनैव दूरतः ।

हुंकारेणैव धनुषः स हि विघ्नानपोहति^d ॥ १ ॥

ACT III.

(Then enter a Pupil of the Sacrificer
viz., of Kanva.)

PUPIL—(Gathering kusá-grass) How supremely
powerful king Dushyanta is ! Since, the worthy
Prince had merely entered the hermitage, when our
rites became free from obstacles. What need of at-
taching the arrow (to the bow), when by the mere
sound of the bow-string, as if by a menacing sound

^a G अथ तृतीयाङ्कादौ विष्कम्भः । ^b कुशानादाय य-प्यः
B E F G I M. C O S कु-य after °प्यः. ^c A D T alone
give the stage-direction; O is ambiguous. A F G alone
महाप्रभावः, others महानुभावः. A om. पा-वो; om. यत्; एव
सारथिद्वितीये तत्र-वतीदमाश्रमपदं निवृत्तरक्षोविघ्नं संवृत्तम् । नि-
रु-नि च नः; °णि सिद्धानि. B यजमानशिष्यः-; यत्र for यत्.
B C D om. मात्र. B C D I M °रुपद्रवाणि नः; प्रवृत्तानि भ-
वन्ति. C D om. यत्. E यस्मिन् for यत्; om. त-ति; आश्रम
(मं?) तत्र before निरुः; °द्रवाणि प्रवृत्तानि नः क-णि भवन्ति.
F विचिन्त्य सविस्मयम्-; येन for यत्; सारथिद्वितीये before रा-
जानि. G राजा दुः; येन प्रः; om. राजानि. O °श्रमपदमत्रभः; भ-
वन्ति for संवृत्तानि. S खलु after °भावः; श्रमपद तत्र. T like
W with ष्ट for द्र. ^d A °ब्देनैव. C °रेणैव, so E O T. F न्यपो.

यावदिमान्वेदिसंस्तरणार्थं दर्भानृत्विग्भ्य उपनयामि^a ।—परि-
क्रम्यावलोक्य च आकाशे^b ।— प्रियंवदे कस्येदमुशीरानुलेपनं
मृणालवन्ति च नलिनीपत्राणि नीयन्ते^c ।—श्रुतिमभिनीय^d ।—
किं ब्रवीषि । आतपलङ्घनाद्वलवदस्वस्था शकुन्तला । तस्याः
शरीरनिर्वापणायेति^e । तर्हि यत्नादुपक्रम्यताम्^f । सा हि खलु
भगवतः कुलपतेरुच्छ्वसितम्^g । अहमपि वैतानिकं शान्त्युद-

made by the bow, he turns away obstacles (even while they are) at a distance ! Now I will take this kusa-grass to the priests, for strewing it on the altar. (Walks round and looks.—In the air) Priyamvadà, for whom do you take this Usira-ointment and lotus-leaves with stalks (unplucked) ? (Listening) What do you say ? That Sakuntalà is excessively unwell from injury caused by heat, (so you take these things) to cool her body ? Then proceed with care ; for she is the very breath of the divine lord of hermits. I too will send the soothing holy

^a A F उपाहरामि. F एतान् for इमान्. G S उपहरामि. S
•णार्थान्दर्भान्. T •संस्तरणानृत्वि•. ^b A om. अवलोक्य च. O T
•काशे लक्ष्यं बद्धा. ^c A •णालवलयवन्ति च कमलिनीप•. F •नी-
दलानि नी•. O om. च. S च after •णि, om. before it. ^d आ-
कर्ण्य for this in B D E M. ^e A दाहे in the place of श-
रीर. B इति तस्याः. E निर्वाणा•. F किं कथयसि; अमुस्थश•. S
•रीरसंतापनिर्वा•. ^f A अहो for तर्हि. B तर्हि त्वरिततरं गम्यताम्;
so CDEIM having •रितं ग. F G प्रियंवदे यत्नादुपचर्यताम्.
T त्वरितं य•. ^g A सखी यतस्तत्रभवतः कुलपतेस्तदुच्छ्वसितम्, तद्
being bracketed. B सखी सा खलु भ•; so C. DEIM सखि
then fol. B. F हि तत्रभवतः कु-तेर्द्वितीयमुच्छ्व•. G om. खलु.
S T om. हि.

कमस्यै गौतमीहस्ते विसर्जयिष्यामि । -इति निष्क्रान्तः^a ।

विष्कम्भकः^b ।

-ततः प्रविशति कामयमानावस्थो राजा^c ।

राजा—^d

जाने तपसो वीर्यं सा बाला परवतीति मे विदितम् ।

अलमस्मि ततो हृदयं तथापि नेदं निवर्तयितुम्^e ॥ २ ॥

-मदनबाधां निरूपयन्^f ।-भगवन् कामदेव न ते मय्यनुक्रोशः ।

water of the sacrifice for her, by Gautamî. (Exit).

END OF THE MONOLOGUE.

(Then enter the king in the state of a lover.)

KING—I know the power of penance ; I (also) know that the maiden is not her own master; nevertheless I am not able enough to turn my heart from her. (Representing the torments of love) O Divine lord Love ! Thou hast no pity on me. Whence indeed hast thou got this sharpness, having as thou

^a A°निकशा°; प्रहेष्यामि. B °र्जयामि. All but A S have तावद्वैता°. D om. अस्यै. F अस्या एव. ^b A प्रवेशकः. B C D E I S T शुद्धवि°. G S T O प्कम्भः. O इति वि°. ^c A I कामयाना°. G कमनीयमा°. F G समदनावस्थो. O °मानो राजा. ^d B D S T alone have no stage direction here. A स-वितर्कम्. C चिन्ताकुलम्. E सचिन्ताकुलम्. F G O सचिन्तं निः-श्वस्य. I M निःश्वस्य. ^e F G for the 2nd line have न च निम्नादिव सलिलं निवर्तते मे ततो हृदयम्. O giving this reading, also reads before it अथ निम्नादिव सलिलं तस्या न नि-द्वर्तते चेतः, noticing अलमस्मि &c. in the margin. ^f A स-वन्यम्. B C D E I M निरूप्य. F G O om. the st. dir.

कुतश्च ते कुसुमायुधस्य सतस्तैक्ष्ण्यमेतत् । -विचिन्त्य- आं
ज्ञातम् ^a ।

अद्यापि नूनं हरकोपवद्वि-

स्त्वयि ज्वलत्सौर्व इवाम्बुराशौ

लमन्यथा मन्मथ मद्विधानास्

भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः ^b ॥ ३ ॥

भगवन्कुसुमायुध त्वया चन्द्रमसा च विश्वसनीयाभ्यामभिसं-
धीयते कामिजनसार्थः । कुतः ^c ।

dost flowers for thy weapons? (Recollecting) Yes, I see. Surely even yet the fire of the wrath of Siva burns in thee, as the submarine fire in the ocean; otherwise, Oh Tormentor, how couldst thou be thus hot to men like me, when ashes were the only thing that remained of thee. O Flower-arrowed Divine one, the Moon and thou who should be relied on (as

^a A °वन् काम । एवमप्युपपद्यते न ते; तीक्ष्णत्वम्, om. एतत्. B C D °वन्मन्मथ । कुतस्ते कु-स्य शरतैः; स्मृ (C स्मि) त्वा for विचिः; आः ज्ञाः. D अपि च । भगः. E भगवन् कुसुमायुध कुत-स्ते like B, having विचिन्त्य as in the text. F मन्मथ for कामदेव; om. न ते म-शः & च; स्मृत्वा आं. G S T om. भ-गवन् to उष्णः here; I M om. both the passages alto-gether. O om. सतः. ^b G S T इत्थमुष्णः. ^c A सासूयम्-कुसुः; °नीयनामा(म?)भ्यामभिसं; कथमिति for कुतः. C D E F अपि च in the place of भगवन्. F D अभिसं. F om. भ-ध; अतिविश्वः; om. जन. D om. कुतः. Before this passage O has अथवा अनिशमपि &c. (see verse 5), then मदन-बाधां निरूपयन्-भगः; त्वयापि च-सापि वि-भ्यामुभाभ्यामतिः. T उभाभ्यामतिः.

तव कुसुमशरत्वं शीतरश्मित्वमिन्दो-

र्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु ।

विसृजति हिमगर्भैरग्निमिन्दुर्मयूखै-

स्त्वमपि कुसुमबाणान्वज्रसारीकरोषि ॥ ४ ॥

अथवा

अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे

यदि मदिरायतनयनां तामधिकृत्य प्रहरतीति^a ॥ ५ ॥

sources of consolation), deceive the whole class of lovers; since, with respect to men in my condition, the two things, viz., thy having flowers for thy arrows and the Moon's being cool-rayed, appear untrue: the moon, with her beams full of cold, emits fire, (and) thou too makest thy flower-arrows as powerful as the thunder-bolt. But still, the Fish-bannered god is highly esteemed by me though incessantly causing pain to my mind, in as much as he strikes me on account of that lady of long and sprightly eyes. (Walks round in dejection.) Where

^a D •दिरारुणन•. E S मयि for यदि. The order of the verses from 2 to 5, each being preceded by the appropriate words or expressions which introduce it, is found to vary in the several Mss. as follows;—A B C D E F have 2, 3 and 4 as in the text (T is somewhat awkward as will be seen below); B D E F have 5 as in the text; A C T om 5. I M om. 4 & 5. O has 5 before 4. G S have this order-2, 4, 3 5. After the last verse B D E F G S read भगवन् कन्दर्प (B F om. कर्प; E काम for it) । एवमुपालब्धस्य ते (E उपालप्स्यसे) न मां (D om. मां) प्रत्यनुक्रोशः । वृथैव सङ्कल्पशतैरजस्वमनङ्ग नीतोऽसि मया वि (B F ति) वृद्धिम् । आकृष्य चापं श्रवणोपकण्ठे मय्येव योग्य (F G युक्त; S युक्तं त) स्तव बाणमोक्षः ॥

—सखेदं परिक्रम्य ।—क नु खलु संस्थिते कर्मणि सदस्यैरनुज्ञा-
तः श्रमक्लान्तमात्मानं विनोदयामि^a ।—निःश्वस्य ।—किं नु खलु
प्रियादर्शनादृते शरणमन्यत् । यावदेनामन्विष्यामि^b ।—सूर्यम-
वलोक्य ।—इमामुग्रातपां वेलां प्रायेण लतावलयवत्सु मालिनी-
तीरेषु ससखीजना शकुन्तला गमयति । तत्रैव तावद्गच्छामि^c ।
—परिक्रम्य स्पर्शसुखं रूपयित्वा ।—अहो प्रवातसुभगोऽयमुद्देशः^d ।

indeed shall I amuse myself wearied with fatigue, (now that I am) permitted (to go) by the priests at the sacrificial session, the ceremony having been over? (Sighing.) What other source of consolation indeed have I but the sight of my beloved? So I shall seek her. (Looking at the Sun) Sakuntala probably passes this time of severe heat, along with her friends on the banks of the Mâlinî covered with bower-like enclosures of creepers. I will just go

^a A om. परिक्रम्य. A ज्ञातविश्रान्तिः श्रान्तमात्मना वि-
नो°. B F om. the st. dir. B ज्ञातश्रमं क्ला°. D S T सव-
नकर्मणि. F .लु निरस्तविघ्नैस्तपस्विभिरनु-तः खिन्नमा°. O ज्ञात-
विश्रमः. O T विनोदयिष्यामि. T ज्ञातः (?) विश्रमः (?)
क्ला°. T has after .दयिष्यामि ।, अपि च । अद्यापि नूनं &c.
^b A अन्विष्ये. B C E .न्विष्यामि. All but A B C D have
मे after खलु; O inserts it in the margin. F om. निःश्व-
स्य; न च for किं-.लु. S अन्विच्छामि. ^c A उग्रतमां वे.; .रेषु
तत्रभवती स-ना गम°; गमिष्यामि. B F उग्रतपां. B C भवतु त-
त्रैव गच्छामि. C D E I M S उग्रातपवे°. D भवतु तत्रैव गमि-
ष्यामि. F तत्रभवती श°; भवतु तत्रै°. O .येण रम्यलतामण्डपेषु.
O T तावदहं ग°. T उदग्रातपां; गमयिष्यति । त°. ^d A .म्य ।
साह्लादं वायुस्पर्शं निरूपयन्. B .म्यावलोक्य च संस्पर्शं रू°. E
like B has निरू°. Before the st. dir. C D F G have
परिक्रम्यावलोक्य च । अनया बालपादपवीथ्या सुतनुरचिरं गतेति

शक्यमरविन्दसुरभिः कणवाही मालिनीतरंगाणाम् ।

अङ्गैरनङ्गतसैरविरलमालिङ्गितुं पवनः^a ॥ ६ ॥

—परिक्रम्यावलोक्य च ।— अस्मिन्वेतसपरिक्षिप्ते लतामण्डपे सं-
निहितया शकुन्तलया भवितव्यम् । तथा हि^b ।

अभ्युन्नता पुरस्तादवगाढा जघनगौरवात्पश्चात् ।

द्वारेऽस्य पाण्डुसिकते पदपङ्क्तिर्दृश्यतेऽभिनवा^c ॥ ७ ॥

there. [Walks round.—Represents the pleasure caused by the contact (of the breeze to the body)] How pleasant this place is with its sweet breeze ! The breeze, fragrant with lotuses and wafting the spray of the waves of the Mâlinî, is worth being closely (fully) embraced with the limbs burning with love. (Walks round and observes) Sakuntalâ is probably present in this bower of creepers enclosed by canes. For, in its entrance of white sand, is seen a recently-made line of foot-prints, raised in the fore-part and deepened in the hinder part in consequence of the heaviness of her hips. I shall be meanwhile

तर्कयामि । कुतः संमीलन्ति न तावद्धन्धनकोषास्तयावचितपुष्पाः ।
क्षीरस्निग्धाश्रामी दृश्यन्ते किसलयच्छेदाः ॥; D तत्रभवती for सु-
तनुः; C सुतनुरधिगतेति; संमीलयं (one मात्रा is superfluous)
ति. C स्पर्शं निरूप्य. E गोऽयं देशः. D F G स्पर्शं रू०, D
wrongly inserts नि. F वनोद्दे०. I M T संस्पर्शं रू०.

^a A C D E F शक्योऽर०. A मदनगलानैरङ्गैः पीडितमा०.
C D तथा हि before the verse. F निर्दयमालि०. ^b A मण्डपके
श०. C लतावलयम०. E O before the st. dir. अनयापादपवी-
थ्या तत्रभवती अचिरं गतेति तर्कयामि. E अनया before श-या.
F विलोक्य । हन्तास्मिन्वेतसलता०. G M तया for श-या. S
सत्यमस्मि०. A G M have अधो (Aऽव०)विलोक्य after तथा हि.
^c A अल्पनिहिता पुर०.

यावद्विदुषान्तरेणावलोकयामि । —परिक्रम्य तथा कृत्वा । सह-
षम् ।—अये लब्धं नेत्रनिर्वाणम्^a । एषा मे मनोरथप्रियतमा
सकुसुमास्तरणं शिलापद्मधिशयाना सखीभ्यामन्वास्यते । भ-
वतु । श्रोण्याभ्यासां विस्रम्भकथितानि ।—विलोकयन्स्थितः^b ।—
—ततः प्रविशति यथोक्तव्यापारा सह सखीभ्यां शकुन्तला^c ।—

सख्यौ—उपवीज्य ।—हला सउन्दले अवि सुहाअदि दे
णलिणीपत्तवादो^d । [हला शकुन्तले अपि सुखायते ते न-
लिनीपत्रवातः ।]

looking from behind the branches. (Walks round and does so;—With delight) Oh! I have found the eternal bliss of my eyes! Here my sweetheart (the most beloved lady of my heart) reclining on the stone-slab having on it a covering of flowers, is waited on by her friends. All right. I shall hear their unconstrained conversation. (Stands looking.)

(THEN ENTER SAKUNTALA ENGAGED AS DESCRIBED, TOGETHER WITH HER FRIENDS.)

FRIENDS—(Fanning) Dear Sakuntalā, is the wind of the lotus-leaves agreeable to you?

^a A F om. प-म्य. A खलु ने-र्वाणम् ।. B C D S T om. सहर्षम्. O inserts it by way of correction. B •र्वाणम्. E अवलोक्य च for त-र्षम्. S T •न्तरित एवाव.
^b A •षा-म-थभूमिः प्रि-मा मे; लताव्यवहितः श्रो-मि याव-दासां (अ) विप्रलब्धकथिं; तथा कुर्वन्स्थितः. C om. मे. C D •तमा कुसुं. F प्रिया मे; •भ्यामुपास्यते; लताव्यवहितः शृणोमि विश्वस्तकथितान्यासाम्. O S तावदासां. O •स्त्रब्धकं. S •रणशि-लां; •ना सह सखीं. T •षा मम मनोरथप्रार्थना । प्रिं. ^c A •ति यथानिर्दिष्टा श-ला सख्यौ च । S यथानिर्दिष्टव्यां. ^d A I M O सस्नेहम् after •ज्य. A सहि सं. A B वत्तवां. B C D E उपवीजयतः. B C D E I M सुहाअदि. O उपविश्य. S om. ते.

शकुन्तला—किं वीअअन्ति मं सहीओ^a । [किं वीज-
यतो मां सख्यौ ।]

—सख्यौ विषादं नाटयित्वा परस्परमवलोकयतः^b ।

राजा—बलवदस्वस्थशरीरा खल्वत्रभवती दृश्यते । —सवि-
तर्कम् ।— तत्किमयमातपदोषः स्यादुत यथा मे मनसि व-
र्तते । —साभिलाषं निर्वर्ण्य ।— अथवा कृतं संदेहेन^c ।

स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयं

प्रियायाः साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम् ।

SAKU.—Why do my friends fan me ?

(THE FRIENDS LOOK AT EACH OTHER EXPRESSING
DEJECTION.)

KING—Surely the lady appears excessively indis-
posed. (Guessing) Then is it a complaint caused by
heat, or as it is in my mind ? (Eying wistfully) But
why, the person of my beloved, of which the bosom
is smeared with Usira, and which has loose lotus-
stems only for bracelets, appears lovely although ail-
ing. Granted that the pain caused by the force of
love and of the hot-weather, is similar; nevertheless,

^a A वेदनां नाटयित्वा । किं वा वी०. B om. मां. F सखेदम् ;
पिअसहीओ. S किं मां वी०. ^b A उभे सविषादं मुखमन्योन्यं
पश्यतः । शकुन्तला सखेदं निःश्वसिति । F सविषादं for वि-त्वा.
D I T have । between °त्वा & प०. ^c A alone gives ख-
ल्वत्रभवती. A S अस्वस्था, thus om. शरीर. A om. दृश्यते
& तत्; किमत्राय०; उभयथा for उत यथा. All but A F have
शकुन्तला in the first part. B C D E I विचिन्त्य for सा-
र्ण्य; om. स-र्कम्. D दृ-ते श-ला; om. अयम्. F तत्रभवती
for ख-ती; सु for स्व. O after स्यात् ।, किं मदनदोषो वा स्यात्
उभयं मे-ते ।; om. सा-र्ण्य. S तत्रभवती श-ला; तत्किमात-
पो वा मदनदोषो वा स्यात् । उभयथापि मे &c.

समस्तापः कामं मनसिजनिदाघप्रसरयो-

न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराद्धं युवतिषु^a ॥ ८ ॥

प्रियंवदा—जनान्तिकम् ।—अणसूए तस्स राएसिणो पढय-
दंसणादो आरहिअ पज्जुस्सुआ विअ सउन्दला । किं णु कखु
से तण्णिमित्तो अअं आतङ्को भवे^b । [अनमूये तस्य राजर्षेः
प्रथमदर्शनादारभ्य पर्युत्सुकेव शकुन्तला । किं नु खल्वस्या-
स्तन्निमित्तोऽयमातङ्को भवेत् ।]

अनमूया—सहि मम वि ईदिसी आसङ्का हिअअस्स । होदु ।
पुच्छिस्सं दाव णं ।—प्रकाशम् ।—सहि । पुच्छिदव्वासि किंपि ।
बलिअं कखु दे संदाबो^c । [सखि ममापीदृश्याशङ्का हृदय-
स्य । भवतु । प्रक्ष्यामि तावदेनाम् ।..सखि प्रष्टव्यासि किमपि ।
बलीयान्खलु ते संतापः ।]

the injury inflicted by summer-heat is not thus charming on young ladies.

PRIYAM.—(Aside) Anasúyá, Sakuntalà has been somewhat sad (lit;—as if she was sad) ever since she first saw that Royal Saint. May it be that this her indisposition is on his account?

ANA.—Friend, my heart too has such suspicion. Well, let me ask her. (Aloud) Friend I wish to ask you some thing. Your suffering has certainly been very severe.

^a B C D E I M शिथिलितम्; किमपिकम् (E रमणीयं).
O °स्तौशीरं. T notices the text as a variation, agreeing with B C & c. ^b A om. this speech. B C D सहि अण°. D आकंदो भ°. E अहिअं for आरहिअ; F आरम्भिअ for it. F °सुअमणा स-ला । ण कखु से अण्णणिमित्तो आतंको भवे । O °आ आपण्णा वि अ (पि च); om. णु कखु; °मित्त एव्व अ°. S आ-पन्नेव after °त्सुका. T °आ आवणा विअ; °त्तं एव्व अ°. ^c A om. this speech. F एआरिसी आसंका; बलीओ कखु दे अं-गाणं सं. M बलवं कखु. O T खु ई°. S makes प्रकाशम्—&c. a speech of प्रियंवदा.

शकुन्तला—पूर्वार्धेन शयनादुत्थाय ।— हला किं वक्तुकामा-
सि^a । [हला किं वक्तुकामासि ।]

अनसूया—हला सउन्दले अणभन्तरा वखु अम्हे मदण-
गदस्स वुत्तन्तस्स । किंदु जादिसी इदिहासणिवन्धेसु कामअ-
माणणं अवत्था सुणीअदि तादिसिं दे पेक्खामि । कहेहि ।
किणिमित्तं अअं दे संदावो । विआरं वखु परमत्थदो अजाणिअ
अणारम्भो पडिआरस्स^b । [हला शकुन्तले अनभ्यन्तरे स्व-
ल्वावां मदनगतस्य वृत्तान्तस्य । किंतु यादृशीतिहासनिबन्धेषु

SAKU.—(Raising the upper half of her person from the bed) Friend, what do you wish to say?

ANA.—Dear Sakuntalá, we of course are inexperi-
enced in matters concerning love; but then your state
appears to me like the state of lovers of which we
hear in legendary accounts. Tell me. Whence is

^a A om. the speech. B C E I •न पुष्पशय्यामुदस्य. D
•न शय्यामुदस्य । हला अणसूए &c. F भण जं for किं; before
this speech this copy has राजा—वक्तव्यमेव । शशिकरवि-
शदान्यस्यास्तथा हि दुःसहनिदाघशंसीनि । भिन्नानि श्यामिकाय
मृणालनिर्माणवलयाणि । O पुष्पशयः; so S T, but T gives
this as a correction having originally •यनमुदस्य । ^b A
अणंतरण्णा; om. वखु; तथा वि किं तु; •हासगदेषु मअणवुत्तंतेसु का-
—माणस्स अं; तादिसं च लक्खम्ह । ता कधेहि; दे अअं आआसो.
B अणभेण्णतरा; •दिसि. C वअं for अम्हे; •णकदस्स. D om.
वुत्तंतस्स. E S परिहारस्स for पडिं. F अलब्भं; •म्हे दे मणो-
गदं; •हास—कथाणुबंधेषु; तादिसी तुहात्ति तक्केमि ता कधेहि; दे अअं
आआसत्ति; om. वखु; किल पडिं. O •तराओ; समवध्धा सुं;
अअं दे. S समवस्था; •मित्त एष ते आयासः. S T णिबंधणेषु. T
•गदउत्तं; •त्तो अअं &c. All but A F O T om. अअं, S
having एष for it.

कामयमानानामवस्था श्रूयते तादृशीं ते पश्यामि । कथय ।
किंनिमित्तमयं ते संतापः । विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वाना-
रम्भः प्रतिकारस्य ।]

राजा—अनसूयामप्यनुगतो मदीयस्तर्कः । न हि स्वाभि-
प्रायेण मे दर्शनम्^a ।

शकुन्तला—आत्मगतम् ।—बलवं क्व मे अहिणिवेसो । दा-
णिं वि सहसा एदाणं ण सक्रणोमि णिवेदिदुं^b । [बलवान्खलु
मेऽभिनिवेशः । इदानीमपि सहसैतयोर्न शक्नोमि निवेदयितुम् ।]

प्रियंवदा—सहि सुहु एसा भणादि । किं अत्तणो आतंकं
उवेक्खसि । अणुदिअहं क्व परिहीअसि अंगेहिं । केवलं ला-
वणमई छाआ तुमं ण मुंचदि^c । [सखि सुष्टेष्वा भणति ।

this your malady ? For, without knowing the dis-
order as it really is, there can be no application
of remedy.

KING—My idea occurs to Anasúyà too. So then
what I observed was not (merely) owing to my own
bent of mind.

SAK.—(To herself) My attachment has certainly
been powerful. Even yet I cannot at once tell them
(of it).

PRIY.—Friend, she says well; why do you neglect
your disorder ? Day by day your limbs are wast-
ing away (lit:—thou art wasting away in limbs).

^a A F G O om. न हि—नम्. A •सूयामप्य•. F G •यया-
पि मदी—कोऽवगतः. O •यामप्यधिगतस्तर्को मदीयः. S •धि for •नु;
om. मे. T तर्को मदीयः. ^b A च for क्व •सो । ण अ सक्रणो-
मि &c. E •णि पिअसहीणं ण. F बलीओ मे आआसो ण स—मि
सहसा णि. G has । after दाणिं पि. O S T एदाणं before
वि; om. दाणिं. ^c A किं णेदं अत्तणो उवद्वं निगूहसि; अ for

किमात्मन आतङ्गमुपेक्षसे । अनुदिवसं खलु परिहीयसेऽङ्गैः ।
केवलं लावण्यमयी छाया तां न मुञ्चति ।]

राजा—अवितथमाह प्रियंवदा । तथा हि^a ।

क्षामक्षामकपोलमाननमुरः काठिन्यमुक्तस्तनं

मध्यः क्लान्ततरः प्रकामविनतावंसौ छविः पाण्डुरा ।

शोच्या च प्रियदर्शना च मदनक्लिष्टेयमालक्ष्यते

पत्राणामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी^b ॥ ९ ॥

शकुन्तला—कस्स वा अण्णस्स कहिदव्वं । आआसइ-
त्तिआ दाणिं वो भविस्सं^c । [कस्य वान्यस्य कथयितव्यम् ।
आयासयित्रीदानीं वां भविष्यामि ।]

Only your lovely complexion does not leave you.

KING—Priyamvadà says right, since, the face has the cheeks very much emaciated, the bosom has the breasts deserted by firmness, the waist has grown extremely slim, the shoulders have altogether drooped, the complexion has grown pale; like the MádHAVÎ creeper touched by a wind which scorches the leaves, this lady afflicted by love appears pitiable and yet lovely.

SAK.—Well to whom else am I to speak ! I shall now become a troubler to you.

कखु; •ण्णमण्णछा. B C D E पडिही०. B णवर for केवलं; तुमं
after •चदि. F प्रि०—सुट्ठु कखु ए०; किं एदं अ—णो उबहवं णि-
गूहसि; अंगेसुं; केवलं after •छाआ. G M सहि सउंदले.

^a A तथा ह्यस्याः. ^b A मध्यं क्लान्ततरं. F मदनग्लानेय०. E
तपसा for मरुता. O मध्यं क्षामतरं. T •रुताश्लिष्टा. ^c A इदं क-
धईदव्वं. B सहि क—ण्णस्स कहिस्सं. C प्रकाशम्. O T alone
give कहिदव्वं others, except A, कहइस्सं. O S T किं दु be-
fore आआ०. All but A F O T have सहि in the beginning.

उभे—अदो एव्व णिब्बन्धो । सिणिद्धजणसंविभत्तं हि दुक्खं सज्झवेदणं होदि^a । [अत एव निर्वन्धः । स्निग्धजनसंविभक्तं हि दुःखं सह्यवेदनं भवति ।]

राजा—

एष्टा जनेन समदुःखसुखेन बाला

नेयं न वक्ष्यति मनोगतमाधिहेतुम् ।

दृष्टो विवृत्य बहुशोऽप्यनया सतृष्ण-

मत्रान्तरे श्रवणकातरतां गतोऽस्मि^b ॥ १० ॥

शकुन्तला—सहि जदो पहुदि मम दंसणपहं आअदो सो तबोवणरक्खिदा राएसी तदो आरहिअ तग्गदेण अहिलासेण एतदवत्थम्हि संवुत्ता^c । [सखि यतः प्रभृति मम दर्शनपथ-

BOTH—Just therefore is (this our) importunity. For, grief shared with an affectionate person makes the suffering endurable.

KING—Asked by one to whom happiness or unhappiness is in common with her, the maiden will not but mention (give out) the cause of her affliction concealed in her heart; I, although repeatedly longingly looked at by her having laid bare (her heart), have been impatient to hear (what she says) upon this.

SAK.—Friend, since the time the Royal Saint who protects the penance-ground met my eye (lit:—came

^a A णो णि°. F सहि अदो. All but A F O S क्खु before णि°. T om. it in the छाया. A T om. सिणिद्धजण. O inserts it in the margin. A F O S T क्खु for हि after •त्तं. ^b A •नया सहावम् । अत्रोत्तरं श्र°. D दृष्टे वि° (probably incorrectly copied). I notices अत्रोत्तरश्र° among its variants. O सेयं for नेयं. ^c A •हुदि सो—एसी मम दं—हं गदो । तदो—हिअ उग्गदेण. A S T give सलज्जम् as a st. dir.

मागतः स तपोवनरक्षिता राजर्षिस्तत आरभ्य तद्गतेनाभिला-
षेणैतदवस्थास्मि संवृत्ता ।]

राजा—सहर्षम् ।—श्रुतं श्रोतव्यम् ।

स्मर एव तापहेतुर्निर्वापायिता स एव मे जातः ।

दिवस इवाभ्रश्यामस्तपासये जीवलोकस्य^a ॥ ११ ॥

शकुन्तला—तं जइ वो अणुमदं ता तह बट्ठह जह तस्स
राएसिणो अणुकंपणिज्जा होमि । अण्णहा सिंचध मे उदअं^b ।
[तद्यदि वामनुमतं तत्तथा वर्तेथां यथा तस्य राजर्षेरनुकम्प-
नीया भवामि । अन्यथा सिञ्चतं म उदकम् ।]

in the way of my sight) I have become thus indis-
posed through a longing for him.

KING—(With joy) What was (wished) to be heard
is heard ! Love was the cause of (my) suffering; the
same has become a cooler to me, as a day darkened
by clouds becomes the cooler of living beings at the
end of the hot season.

SAK.—So, if you approve of it, then busy yourself
so that I shall be an object of compassion of the
Royal Saint. Otherwise, pour me the water (of my
funeral obsequies).

C D E F G •एसी इत्यर्धोक्ते लज्जां नाटयति—उभे—कहेदु पि-
असही । श०—तदो &c., F having slight variations. O no-
tices it in the margin. S गतः for आअदो. O S om. सः.

^a A D F G O S T have अभ्रश्याम while the rest five
give अर्धश्यामः. F यच्छो. ^b A एवं for तं; अहिमदं; तं for
ता; तथा मंतेधं मां जधा; ण्णधा मां सिंचध दाणि उदएण. All
but A O S T have अण्णहा अवस्सं सिंचध मे तिलोदअम् ।
But F reads ता जइ—दं तदो तह पवुट्टिदव्वं जधा—मि त्ति अ-
ण्णधा सुमरेध मं. E varies slightly. O S T om. तं and ता.
O T पसिंचआ.

राजा—संशयच्छेदि वचनम्^a ।

प्रियंवदा—जनान्तिकम् ।—अनसूया दूरगमममहा अक्ख-
मा इअं कालहरणस्स । जस्सि बद्धभावा एसा सो ललाम-
भूदो पौरवाणं । ता जुत्तं से अहिलासो अहिणंदिहुं^b । [अ-
नसूये दूरगतमन्मथाक्षमेयं कालहरणस्य । यस्मिन्बद्धभावैषा स
ललामभूतः पौरवाणाम् । तद्युक्तमस्या अभिलाषोऽभिनन्दितुम् ।]

अनसूया—जनान्तिकम्—सहि जह भणासि^c ।—प्रकाशम् ।—
सहि दिट्ठिआ दे अणुरूढो अहिणिवेसो । साअरं वज्जिअ काहिं
वा महाणई ओदरइ^d । [साखि यथा भणासि । .. सखि

KING—The words have removed (all) doubt.

PRI.—(Aside) Anasúya! Being far-gone in love she is unable to bear loss of time. He, on whom she has fixed her heart, is the ornament of the descendants of Puru; so it is proper that her desire should be approved of.

ANA.—(Aside) Friend, you are right. (Aloud) Fortunately your affection is well-placed. Or, whither

^a A O S T विमर्श for संशय. A °चनम् । एतावत्कामफलं यत्नफलमन्यत् । F following A has अहो विमर्ष°; एतदेव काम°; after अन्यत् ।, एतावदवस्थापि मां सुखयति । ^b A अपवार्य—; दूरेग°; इअ अक्ख; °भावा सो वि ल°; ता तुरिदव्वं से°लासं अणुवट्ठिहुम् । B अहिणं—हुं अहिलासे. F दूरगदो से मोण(मणो?)-रहो अक्ख° °स्स; om. the next part. ^c A अपवार्य for ज—कम्; om. तह. F om. the speech. O S T alone have ज—कम्—सहि; others only तह जह भ°. ^d A से for दे; अहि-लासो; °ईए गंतव्वं. S M उज्जिअ for वज्जिअ. B C D E G I M T have प्रकाशम् &c. as प्रियंवदा's speech, the following speech being made a continuation of it. F om. both. S appears to omit प्रकाशम्. OST दे अणुरूढो;

दिष्ट्या तेऽनुरूपोऽभिनिवेशः । सागरं वर्जयित्वा कुत्र वा महानद्यवतरति ।]

प्रियंवदा—को दाणिं सहआरं अंतरेण अदिमुत्तलदं पल्लविदं अर्हदि^a । [क इदानीं सहकारमन्तरेणातिमुत्तलतां पल्लवितामर्हति ।]

राजा—किमत्र चित्रं यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तेते^b ।

अनसूया—को उण उवाओ भवे जेण अविलम्बितं णिहुअं अ सहीए मणोरहं संपादेह^c । [कः पुनरुपायो भवेद्येनाविलम्बितं निभृतं च सख्या मनोरथं संपादयावः ।]

प्रियंवदा—णिहुअंति चिन्तणिज्जं भवे । सिग्घंति सुअरं^d । [निभृतमिति चिन्तनीयं भवेत् । शीघ्रमिति सुकरम् ।]

will the great river descend but to the Ocean?

PRI.—Who indeed but the Sahakāra deserves the Atimukta-creeper covered with foliage?

KING—What wonder is there that the Visàkhàs follow the new digit of the moon? (That her friends should approve of her desire.)

ANA.—Now what should be the way by which we should accomplish the object of our friend without delaying and with secrecy?

PRI.—‘With secrecy’ is to be considered; ‘soon’ is easy.

others reverse the order. S makes the following speech a continuation of अनसूया’s speech.

^a All but A O S T have सहेदि for अर्हदि. ^b A चित्राविशा.; after तैते, अयमत्रभवतीभ्यां क्रीतो जनः. C om. अत्र. F om. the speech. ^c A जेण सहीए अ—दं णिगूढं मणो. C om. अ. D O S सहीमणो. F पिअंवदे को. ^d S has only णिहुतं ति सुअरं (probably miscopied). A णिपुणं पअदिदव्वं ति चि. A F ग्वंति ण दुक्करं. F om. भवे.

अनसूया—कहं विअ । [कथामिव ।]

प्रियंवदा—णं सो राएसी इमस्सि सिणिद्धदिट्ठीए सूइदा-
हिलासो इमाइं दिअहाइं पजाअराकिसो लक्खीअदि^a । [ननु
स राजर्षिरस्यां स्निग्धदृष्ट्या सूचिताभिलाष इमान्दिवसा-
न्प्रजागरकुशो लक्ष्यते ।]

राजा—सत्यमित्थंभूतोऽस्मि । तथा हि^b ।

इदमशिशिरैरन्तस्तापाद्विवर्णमणीकृतं

निशि निशि भुजन्यस्तापाद्गुणप्रसारिभिरश्रुभिः ।

अनभिलुलितज्याघाताङ्कं मुहुर्मणिवन्धना-

त्कनकवलयं स्रस्तं स्रस्तं मया प्रतिसार्यते^c ॥ १२ ॥

प्रियंवदा—विचिन्त्य ।— हला मअणलेहो से करीअदु । तं

ANA.—How, how ?

PRI.—Thus that the Royal Saint having his desire manifested by affectionate glances towards her, appears now-a-days emaciated with sleeplessness.

KING—I have really become so; for, I have been pushing back this golden-bracelet repeatedly slipping down from the wrist without being obstructed (without hitching) on the scar of the friction of the bow-string, having the jewels made water-less (soiled) by tears hot from internal burning, which every night flow from the eye-corner placed on the arm.

PRI.—(Thinking) Friend, let her love-letter

^a A °दिट्ठी सू°; विअ ल°. D S F °ट्ठिआ. F °स्सि जणे. B C O T °ट्ठिसू°. ^b All but A O S °भूत एवास्मि. ^c A ता-
पैर्; प्रवृत्तिभि; °ङ्कान्. F अशिशिरतरैरन्तस्तापैर्विवर्णमलीमसम् ।;
प्रवर्तिभि; °ङ्कान्; पुनः for मया. F G O S अनतिलु°. T gives
ति for भि as a correction. O S प्रसर्पि.

सुमणोगोविदं करिअ देवसेसावदेसेण से हत्थअं पावइस्सं^a ।
[हला मदनलेखोऽस्याः क्रियताम् । तं सुमनोगोपितं कृत्वा दे-
वशेषापदेशेन तस्य हस्तं प्रापयिष्यामि ।]

अनसूया—रोअइ मे सुउमारो पओओ । किं वा सउंद-
ला भणादि^b । [रोचते मे सुकुमारः प्रयोगः । किं वा श-
कुन्तला भणति ।]

शकुन्तला—किं णिओओ वो विकप्पीअदि^c । [किं
नियोगो वां विकल्प्यते ।]

प्रियंवदा—तेण हि असणो उवण्णासपुव्वं चित्तेहि किंपि
ललिअपदबंधणं^d । [तेन ह्यात्मन उपन्यासपूर्वं चिन्तय कि-
मपि ललितपदबन्धनम् ।]

be prepared. I shall deliver it into his hand under the
pretext of the remainder of (an offering of flowers
made to) gods, having concealed it among the flowers.

ANA.—I like the nice plan. But what does Sa-
kuntala say ?

SAK.—Will your desire (direction) be doubted ?

PRI.—So then, think out some composition of
beautiful words, setting forth yourself.

^a A अणसूए for हला; दाणिं करीअडु; तस्स रण्णो हत्थे पा-
डइस्सं ।. B M O F S T देव(O F S T देवदा)पसादावदेसे
ण. C देवमाल्याप° (सेवापदे° in the Prakrit.) B C इमं दे°.
F °लेहणं दाणिं से; अहं तं. F S तस्स रण्णो हत्थं पावइस्सं ।.
D E G I M इमं दे-ण सु-दं क°. ^b A °ओ वि. F सहि रो°;
एसो प°. O फणदि. ^c A सलज्जम्-; om. किं; वि for वो. C
हला. B C D E I M को णिओओ विक°. F G सहीणिओओ वि
वि°. ^d A शकुन्तलां प्रति । °पुरवं अत्त°; सुललिदं पदबंधणं.
B C D G I दाव किं. E दाव विल°. M दाव ल°; om. किं पि.
F °ण्णा-साणुरूअं-°हि ल-पदावलिवंधं गीदिअं.

शकुन्तला—चिंतेमि । किंदु अवहीरणभीरुअं वेवइ मे हि-
अअं^a । [चिन्तयामि । किंत्ववधीरणाभीरुकं वेपते मे हृदयम् ।]

राजा—

अयं स ते तिष्ठति संगमोत्सुको

विशङ्कसे भीरु यतोऽवधीरणाम् ।

लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं

श्रिया दुरापः कथमीप्सितो भवेत्^b ॥ १३ ॥

सख्यौ—अत्तगुणावमाणिणि को दाणिं सरीरणिव्वावइ-
त्तिअं सारदिअं जोसिणिं पडंतेण वारेदि^c । [आत्मगुणाव-

SAK.—I do; but my heart trembles for fear of being disregarded.

KING—Oh timid lady! Here stands he desirous of union with you, from whom you fear disregard. An expectant may or may not obtain Fortune how will one desired by Fortune be hard (for her) to obtain?

FRIENDS—O undervaluer of your own merits! Who will indeed keep off with the end of a garment the autumnal moon-light which cools the body?

^a A चितईस्सं । F gives the text. FOST alone give किं दु; all others have उण वे°. BCDEGIM हला चिंतेमि अहं. ^b A श्रियो. F विहस्य. S आत्मगतम्—. AGM सहर्षम्—. ^c A om. सरी—त्तिअं. OST make this a speech of प्रियं°. DF have before the speech अपि च । अयं स यस्मात्प्रणयावधीरणामशङ्कनीयां करभोरु शङ्कसे । उपस्थितस्त्वां प्रणयोत्सुको जनो न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् । F GOST अयि अत्त°. F को णाम संदावणिव्वाणहेतुअं सा°. A F आदवत्तेण for पड—ण. OS णिवारइस्सदि. A वारइस्सदि.

मानिनि क इदानीं शरीरनिर्वापयित्रीं शारदीं ज्योत्स्नां पटान्तेन वारयति ।]

शकुन्तला—सस्मितम् ।—णिओइआ दाणिं मिह ।—उपविष्टा चिन्तयति^a ।— [नियोजितेदानीमस्मि ।]

राजा—स्थाने खलु विस्मृतनिमेषेण चक्षुषा प्रियामवलोकयामि^b ।

उन्नमितैकभ्रूलतमाननमस्याः पदानि रचयन्त्याः ।

कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन^c ॥ १४ ॥

शकुन्तला—हला चितिदा मए गीदिआ । असण्णिहिदाणि उण लेहणसाहणाणि^d । [हला चिन्तिता मया गीतिका । असंनिहितानि पुनर्लेखनसाधनानि ।]

प्रियंवदा—इमस्सि सुओदरसुउमारे णलिणीपत्ते णहेहि

SAK.—(Smiling) Now I have applied myself. (Sits and contemplates.)

KING—Rightly, indeed, do I observe my beloved, with the eye which has forgotten to wink ! While she is engaged in composing the lines, her face, with one creeper-like eye-brow raised up, discloses her love for me, with the thrilling cheek.

SAK.—Friend, I have thought out a verse; but writing materials are not at hand.

PRI.—Let the letters be printed with the nails

^a A om. the speech. E O om. st. dir. F om. दाणिं.

^b C E F G I M have यतः at the end. ^c A पुलकाञ्चितेन कथं. ^d A F give the text. B °तिदं मए गदिवत्थु । ण कखु स°; so C D E I M. G O S T ण कखु स°. S गीतिः.

णिविखत्तवणं करोहि^a । [अस्मिच्छुकोदरसुकुमारे नलि-
नीपत्रे नखैर्निक्षिप्तवर्णां कुरु ।]

शकुन्तला—यथोक्तं रूपयित्वा ।—हला सुणुह दाव णं सं-
गदत्था ण वत्ति^b । [हला शृणुतामिदानीमेनां संगतार्था न वेति ।]

उभे—अवहिद म्ह । [अवहिते स्वः ।]

शकुन्तला—वाचयति ।—

तुज्झ ण आणे हिअअं मम उण कामो दिवा वि रत्ति वि ।

णिग्घिण तवेइ बलिअं तुइ जुत्तमणोरहाइं अंगाइं^c ॥ १५ ॥

[तव न जाने हृदयं मम पुनः कामो दिवापि रात्रिमपि ।

निर्वृण तपति बलीयस्त्वयि युक्तमनोरथान्यङ्गानि ॥]

राजा—सहसोपसृत्य ।—^d

on this lotus-leaf which is as soft as a parrot's breast.

SAK.—(Doing as directed) Friends, now hear if it has a consistent sense.

BOTH—We are attentive.

SAK.—(Reads) I do not know thy heart; but Oh Ruthless one! both night and day, Love has been vehemently inflaming my limbs, which have fixed my desires on thee.

KING—(Suddenly going forward) Oh slender-

^a A णं इ०; ०त्ते पत्तच्छेदभत्तीए; करोदि । तदो सुणम्ह से अ-
क्खराइं. E णिहितव. F णं इ०; ०त्ते पदच्छेदभत्तीए; ०हि आलि-
हीअदु. ^b A तथा कृत्वा; om. हला. B दाणि संगदत्थं ण

वोत्ति; so C D E G I M. O ०थोदिष्टं रू०. A O F T alone
have दाव for दाणि. F om. णं. ^c A पठति ।; ०वा अ रत्ति

च । णिक्खिब; तुह हुत्त—(अभिमुख)—म०. B F णिक्खिब. D तुह.

E निःकिप; उत्तम०. G रत्ति पि. B C G I M वुत्तम०. S रा-

त्रिरपि. F दावइ; तुह हत्थ. F O S T मअणो. ^d A सहर्षमुपगम्या.

तपति तनुगात्रि मदनस्त्वामनिशं मां पुनर्दहत्येव ।

ग्लपयति यथा शशाङ्कं न तथा हि कुमुद्वर्ती दिवसः ॥१६॥

सख्यौ—विलोक्य सहर्षमुत्थाय—साअदं अविलंबिणो म-
णोरहस्स^a । [स्वागतमविलम्बिनो मनोरथस्य ।]

—शकुन्तलाभ्युत्थातुमिच्छति^b ।

राजा—अलमलमायासेन ।

संदष्टकुसुमशयनान्याशुक्लान्तविसभङ्गसुरभीणि ।

मुरुपरितापानि न ते गात्राण्युपचारमर्हन्ति^c ॥ १७ ॥

framed lady, Love has been incessantly inflaming thee, but it actually burns (consumes) me; for, daylight does not so cause the lotus-bed to fade, as it does the Moon.

FRIENDS—(Joyfully rising at the sight of the king)
Welcome to undelaying hope !

(SAKUNTALA TRIES TO RISE.)

KING—Don't trouble yourself. Your limbs whose fire is vehement, which have scorched the flowery bed, and which are fragrant with the disordered lotuses instantly fading under them, are not capable of such courtesy.

F अवसरः स्खल्यमात्मानं दर्शयितुम् । before the st. dir.

^aAll but A F G S om. उत्थाय, and all but A F G om. विलोक्य. A जघाचिदिदफलस्स अवलं°. F जघासमीहिद फलस्स अवि°, ^bA आत्मगतं ससाध्वसं च—हिअअ तथा उत्त-
म्मिअ दार्णि ण किञ्चि पडिवज्जसि । इत्युत्था°. F उत्थातु°.

^cA one अलम्; संस्पष्ट; °शुविर्वर्णितमृणालवल्लयानि । गुरुसं-
तापा°. F °शुविमार्दितमृ° like A. C आयासवेगेन. E S one
अलम्. I आशु क्ला°.

अनसूया—इदो शिलातलेकदेशं अणुगेण्हादु वअस्सो^a ।
[इतः शिलातलैकदेशमनुगृह्णातु वयस्यः]

—राजोपविशति । शकुन्तला सलज्जा तिष्ठति ।—^b

प्रियंवदा—दुवेणं पि वो अण्णोण्णाणुराओ पच्चक्खो । स-
हीसिणेहो उण मं पुणरुत्तवादिणिं करेदि^c । [द्वयोरपि वा-
मन्योन्यानुरागः प्रत्यक्षः । सखीस्नेहः पुनर्मा पुनरुत्तवादि-
नीं करोति ।]

ANA.—May our friend grace a part of the stone-
seat here.

(The king takes the seat. Sakuntala stands
with bashfulness.)

PRI.—The mutual affection between you both,
is obvious; but love for my friend makes me speak
the same thing again.

^aBCDEIM अलंकरेदु for अनु०. CDE लप्पदे०. S
अतः प्रियवय०. F महाभाओ; before this speech, it
has ससाध्वसमात्मगतम्—हिअअ तथा उत्तम्मिअ दाणिं ण किंपि
पड्विज्जसि । ^bA राज्ञा—उपविश्य; before शकु०, it has प्रियंव-
दे । कच्चित्सखी वो नातिबाधते शरीरसन्तापः । प्रियं०—सख्या सहो-
पविष्टा ।—लब्धोसदो संपदं उवसमं गमिस्सदि कालेण । अण०—जना-
न्तिकम् ।—पिअंवदे कालेण त्ति किं । पेक्ख मेहणादाहदं विअ मज्जरिं
निमेषांतरेण पच्चागदं पिअसहिं । F has instead of राजोपवि-
शति ।, शकु०—किंचिदपसरति । राज्ञा—उपविश्य—कच्चित्सखी वो
नातिबाधते शरीरतापः । प्रियं०—सस्मितम्—दाणिं लब्धोसदो उवसमं
गमिस्सदि ।; then शकु—सल०. S उपविष्टः. BIOS सलज्जं
ति०. D after उपविशति, has प्रियंवदे कच्चित्सखी वो (न?)
बाधते शरीरतापः । प्रियं०—लब्धोत्सवो दाणीं उवसमं गमिस्सदि ।
^cA F महाभाअ । दोण्हं पि. BCDEIOST om. उण.
M णु for वि.

राजा—भद्रे नैतत्परिहार्यम् । विवक्षितं ह्यनुक्तमनुतापं जनयति^a ।

प्रियंवदा—आवण्णस्स विसअवासिणो जणस्स अत्तिहरेण रण्णा होदव्वं त्ति एसो वो धम्मो^b । [आपन्नस्य विषयवासिनो जनस्यार्तिहरेण राज्ञा भवितव्यमित्येष वो धर्मः ।]

राजा—नास्मात्परम् ।

प्रियंवदा—तेण हि इअं णो पिअसही तुमं उद्दिसिअ इमं अवत्थंतरं भअवदा मअणेण आरोविदा । ता अरुहसि अब्भुववत्तीए जीविदं से अवलंबिदुं^c । [तेन हीयं नौ प्रियसखी त्वामुद्दिश्येदमवस्थान्तरं भगवता मदनेनारोपिता । तदर्हस्यभ्युपपत्त्या जीवितमस्या अवलम्बितुम् ।]

राजा—भद्रे साधारणोऽयं प्रणयः । सर्वथानुगृहीतोऽस्मि^d ।

KING—Good Lady, it must not be neglected; for what one wishes to speak causes repentance if not spoken.

PRI.—It is your (avowed) duty that the king should be the remover of the distress of a distressed person living in his kingdom.

KING—None else.

PRI.—So then, this our dear friend has been reduced to this altered condition by the divine Love, on account of you. So you will please sustain her life by favouring her.

KING—Good Lady, this longing is common (to us both); I am obliged to you in every way.

^a A उच्यताम्—विव०. ^b A F प्रि०—तेण हि सुणादु अज्जो । रा०—अवहितोऽस्मि । B C D E I om. जणस्स. E om. त्ति. F om. आवण्णस्स; णं एसो. O S T णु ए०. A om. this and the fol. speech. M om. णि. ^c A om. तेण हि पिअ; ईदिसं अव—रं णीदा ।; अब्भुवत्तीए. A F O S T तुमं ज्जेव. F पाविदा for आरो०. ^d A रा०—अनुगृहीतोऽस्मि only.

शकुन्तला—प्रियंवदामवलोक्य ।—अलं अंतेउरविरहपञ्च-
अस्स राएसिणो उवरोहेण^a । [अलमन्तःपुरविरहपर्यु-
त्सुकस्य राजर्षेरुपरोधेन ।]

राजा—

इदमनन्यपरायणमन्यथा

हृदयसंनिहिते हृदयं मम ।

यदि समर्थयसे मदिरेक्षणे

मदनबाणहतोऽस्मि हतः पुनः^b ॥१८॥

अनसूया—वअस्स बहुवल्लहा राआणो सुणीअंति । जह
णो पिअसही बंधुअणसोअणिज्जा ण होदि तह णिव्वाहेहि^c ।
[वयस्य बहुवल्लभा राजानः श्रूयन्ते । यथा नौ प्रियसखी व-
न्धुजनश्चोचनीया न भवति तथा निर्वाह्य ।]

SAK.—(Looking at Priyamvada) Enough of dis-
tracting his Majesty who is anxious an account of
separation from the ladies in his harem.

KING—Oh sprightly-eyed Lady, that art placed
near my heart, if thou takest this my heart, which
has none else for its super-eminent object, to be
otherwise, I, already slain by the arrows of Love
that I am, am slain again !

ANA.—Friend, kings are reported to have many
beloveds: Bear so through (the affair) that our dear
friend will not be grieved at by her relatives.

^a A F O S T only अलं, T having it in the छाया;
others हला किं. A सस्मितम् for प्रि-क्य. A F हला अलं वो
अंते—स्सुएण राएसिणा अव—(A उव)—रुद्धेण. ^bBefore the
verse A G have सुन्दरि. A F S •तोऽपि हतः. ^cA णो सही
बंधुअणे असोअणीआ भोदि तथा णि. C णिव्वहेहि. I M •व्वत्तेहि.

राजा—भद्रे किं बहुना ।

परिग्रहबहुत्वेऽपि द्वे प्रतिष्ठे कुलस्य मे ।

समुद्रवसना चोर्वी सखी च युवयोरियम्^a ॥ १९ ॥

उभे—णिच्चुद म्ह^b । [निर्वृते स्वः ।]

प्रियंवदा—सदृष्टिक्षेपम् ।—अणसूए एसो इदो तदो दिण्ण-
दिट्ठी उस्सुओ मिअपोदओ मादरं अण्णेसदि । एहि । संजो-
एम णं ।—इत्युभे प्रस्थिते^c । [अनसूये एष इतस्ततोदत्तदृष्टिरुत्सु-

KING—Good lady, why say much (why go a round about way)? Even in the multitude of my wives two will be the causes of permanence to my family: the Earth clothed in the ocean and this friend of yours.

BOTH—We are happy.

PRI.—(Casting the eye) Anasūyā, there the fawn is seeking its mother, casting its eyes this way

^a A om. किं बहुना. T om. भद्रे. A धर्मेणोल्लेखिता लक्ष्मीः. F G O S रसना चो. ^b A अणुग्गाहिदम्ह ।. ^c A before this speech has शकु०—हला मरिसावेध लोअवालं जं किं च अम्हेहि उवआरादिक्कमेण वीसंभपलाविणीहि भणिदं । सख्यौ—जेण तं मंतिदं सो मरिसावेदु । अण्णस्स जणस्स को अच्चओ (अत्ययः) । परोक्खं को वा किं ण मंतेदि । राजा—सस्मितम्—अपराधमिमं ततः सहिष्ये । यदिरम्भोरुतवाङ्गरेचितार्थे । कुसुमास्तरणे क्लृमापहं मे । सुजनत्वादनुमन्यसेऽवकाशम् । प्रियं०—एत्तिएण उण दे तुट्ठी भवे । शकु०—स-रोषमिव—विरम दुल्ललिदे । एदावत्थाए वि मे कीळसि ।: F in the same place has शकु०—हर्षं सूचयति । प्रियं०—जनान्तिकम्—अणसूए पेक्ख पेक्ख मेहवादाहदं विअ गिम्हे मोरीं क्खणे क्खणे प-च्चाअदजीविदं पिअसही ।; then following A om. किं च and उव—मेण; having सस्मितम् after सख्यौ, सो ज्जेव्व मरि०, om. जणस्स; after अच्चओ, शकु०—अरिहदि क्खु महाराओ इमं वि-

को मृगपोतको मातरमान्विष्यति । एहि । संयोजयाव एनम् ।]

शकुन्तला—हला असरण म्हि । अण्णदरा वो आअच्छ-
दु^a । [हला अशरणास्मि । अन्यतरा युवयोरागच्छतु ।]

उभे—पुहवीए जो सरणं सो तुह समीवे वट्ठइ ।—इति नि-
ष्क्रान्ते^b । [एथिव्या यः शरणं स तव समीपे वर्तते ।]

and that; come, we shall take it (to the mother).
(Both set out.)

SAK.—Friends, I am helpless (companionless),
let one of you come here.

BOTH—He, who is the help of the Earth, is near
you. (Exeunt.)

सोदुं; °क्खं वा ण किं को मं°; in the verse, तवाङ्गसङ्गमृष्टे, कृमा-
पहेऽत्र । स्वज°; प्रियं°—सोपहासम्—णं एत्तिकेण उण तुट्ठी भवि-
स्सदि ।; विरम विरम दुव्विणीदे एदावदवत्थं गदाए मए कीलसि ।

A बहिर्विलोक्य as the st. dir. making it a speech of अ-
नुसूया, पिअंवदे । एसो मअपोदओ; °स्सुओ णूणं मादरं परिठ्ठमट्ठं
अण्णेसदि । ता संजोअईस्सं दाव एनं । इत्युत्तिष्ठति । प्रियं°—णं
चवलओ कखु एसो । एआइणी णिओजेदुं ण पारेसि । ता अहं पि
दे अणुवट्ठिदुं करईस्सं । उभे प्रस्थिते । F बहिःसट्ठपिक्खेपम् पि-
अंवदे (making it thus अनुसूया's speech) एस तवस्सिमिअ-
पोदओ, fol. A om. उस्सुओ, संजोएमि णं । प्रियं°—हला चबलो;
ण णं सं—दुं पारेसि । ता अहं पि सहाअत्तणं करिस्सं । इत्युभे प्रस्थिते ।
Dसहि एहि. O अदट्ठए मादरं. S om. एसो. A D F O S T
इदो तदो, others only इदो. A F S alone om. जह wh.
others give before एसो.

^a A हला अ—रा वो गच्छदु । अण्णधा असरणम्हि । D मा
गच्छदु for आअ°. F हला इदो अण्णदो ण वो गंतुं अणुमण्णे जदो
असहाइणी म्हि । T om. हला. ^b A जो पु°; om. वट्ठइ. F स-
स्मितम्—तुमं दाव असहाइणी जाए पहवीणाहो समीवे वट्ठदि । इति
नि°. O om. वट्ठइ.

शकुन्तला—कहं गदाओ एव्व^a । [कथं गते एव ।]

राजा—अलमावेगेन । नन्वयमाराधयिता जनस्तव समीपे
वर्तते^b ।

किं शीतलैः क्लमविनोदिभिरार्द्रवाता-

न्संचारयामि नलिनीदलतालवृन्तैः ।

अङ्गे निधाय करभोरु यथासुखं ते

संवाहयामि चरणावुत पद्मताम्रौ^c ॥ २० ॥

शकुन्तला—ण माणणीएसु अत्ताणं अवराहइस्सं ।—इत्यु-
त्थाय गन्तुमिच्छति^d ।—[न माननीयेष्वात्मानमपराधयिष्ये ।]

SAK.—How? Have they gone?

KING—Do not be agitated; you already have your worshipper here beside you. Shall I set in motion moist breezes with the cool fans of lotus-leaves, which drive away fatigue; or, O Beautiful Lady, may I, to comfort you, lightly press your feet which are as red as red-lotuses, having placed them in my lap?

SAK.—I shall not make myself in fault with those whom I must respect. (Rises and offers to go.)

^a A गदं. BCDO गदे. E om. the speech. F पिअसहीओ at the end. T गदा ए०. ^b BCDO ST अलमलमा०.

D तदुच्यताम् at the end. F सुन्दरि अल०; ते सखीभूमौ व०.

S om. ननु. ^c A F ०र्द्रवातं; अङ्गे निधाय for संवाहयामि and vice versa. O वतैः संभावयामि. F किं शीकरैः क्लमविमर्दिभिः;

वृन्तम्. ^d A ०ए जणे; अवस्थासदृशमुत्थाय प्रस्थिता. F ०सुं जणे-

सुं; अव-य (like A) प्रस्थातुमिच्छ०. S ०य प्रस्थिता.

राजा—सुन्दरि अपरिनिर्वाणो दिवसः । इयं च ते समवस्था^a ।

उत्सृज्य कुसुमशयनं नलिनीदलकल्पितस्तनावरणम् ।

कथमातपे गमिष्यसि परिबाधापेलवैरङ्गैः^b ॥ २१ ॥

—इति बलादेनां निवर्तयति^c ।—

शकुन्तला—पौरव रक्ख विणअं । मअणसंतत्तावि ण हु अत्तणो पहवामि^d । [पौरव रक्ष विनयम् । मदनसंतप्तापि न खल्वात्मनः प्रभवामि ।]

राजा—भीरु अलं गुरुजनभयेन । दृष्ट्वा ते विदितधर्मा तत्रभवान्नात्र दोषं ग्रहीष्यति कुलपतिः । पश्य ।

KING—Beautiful one, the day has not yet cooled. And this is your condition. Leaving the flowery bed where lotus-leaves form the covering of thy breasts, how will you move in the heat with limbs so delicate as to be easily susceptible of being injured. (Turns her back by force.)

SAK.—Puru's son ! Harm not modesty. Although inflamed by love I am no master of myself.

KING—Timid Lady ! No need of being afraid of your elders. The revered Lord-hermit who knows all rules of duty will, on consideration, not find fault here. See, many daughters of kings are known to

^a A णोऽयं दिः; अवस्था. B C I M om. परि. O F G M शरीरावस्था. ^b A कदलीदलसंवृतावरणे; परिपाण्डुरपे. B E T S कल्पितं स्तः. F O वरणा. E S T पेशलैरङ्गैः. F कोमलैरङ्गैः. ^c A om. the st. dir. F om. एनां. ^d A F do not give this speech here. B C E I M अविणअं. F D रक्ख रक्ख. O T om. म-वि & हु. S मदनहस्तगतापि; om. हु. A F इदो तदो इतिओ संचरंति ।

गान्धर्वेण विवाहेन बह्व्यो राजर्षिकन्यकाः ।

श्रूयन्ते परिणीतास्ताः पितृभिश्चाभिनन्दिताः^a ॥ २२ ॥

शकुन्तला—मुंच दाव मं । भूओ वि सहीजणं अणुमाणइ-
स्सं^b । [मुञ्च तावन्माम् । भूयोऽपि सखीजनमनुमानयिष्ये ।]

have married by the Gándharva form of marriage and received the approval of their elders.

SAK.—Leave me awhile; I shall again ask my friends to approve of it.

^a C ननेत्र (न तत्र?). B M T .न्न तत्र. C परिग्र०. D रा०—अलमाशङ्क्या । दिष्ट्या विदि०. D I O S .वानत्र दोषं न ग्र०. O रा०—अलमलमाशङ्क्या; .ष्ट्वापि. O S alone give पश्य; others, but A F, having अपिच. A om. this speech. F यतः for पश्य; सुन्दरि अलं गुरुजनाद्वयेन न ते विदि०—वान्कण्वः स्वेदमुपयास्यति । यतः; .ह्व्योऽथ मुनिकन्य०; .श्चानुमोदिताः. S अलं भीरु गु०; श्रुत्वापि ते. T दृष्टवानपि ते.
^b Before this speech A has शकु०—सहीमेत्तसरणा कं वा सरणईस्सं । राजा—इदानीं ब्रीडितोऽस्मि । श०—ण कखु अय्यं देव्वं उवालहामि । राजा—किमनुकूलकारिण उपालभ्यते दैवस्थ । श०—कधं दाणिं उवालभिस्सं जो अत्तणो अणीसं परगुणोहिं मं ओहासेदि । राजा—स्वगतम्—अप्यौत्सुक्ये महति न वरप्रार्थनासु प्र-
तार्याः काङ्क्षन्त्योऽपि व्यतिकरसुखं कातराः स्वाङ्गदाने । आबा-
ध्यन्ते न खलु मदनेनापि लब्धास्पदत्वादाबाधन्ते मनसिजमपि क्षिप्तकालाः कुमार्यः । शकु०—प्रस्थितैव—। राजा—स्वगतम्—कथ-
मात्मनः प्रियं न करिष्ये । —उत्थायोपसृत्य पटान्तादवलम्बते । ;
then शकु०—पोरव मुंच मं, om. the latter part. F मुंच मुंच मं ण कखु अत्तणो पहवामि अहवा सहीमेत्तसरणा किं दाणिं एत्थ करिस्सं; F then nearly follows A thus: रा०—धिग् ब्री०—

राजा—भवतु । मोक्षयामि^a ।

शकुन्तला—कदा । [कदा ।]

राजा—

अपरिक्षितकोमलस्य ताव-

त्कुसुमस्येव नवस्य षट्पदेन ।

अधरस्य पिपासता मया ते

सदयं सुन्दरि गृह्यते रसोऽस्य^b ॥२३॥

-इति मुखमस्याः समुन्नमयितुमिच्छति । शकुन्तला परिहरति नाम्नेन ।

KING—Yes, I'll leave you.

SAK.—When ?

KING—Charming one ! Thirsty as I am, I shall just gently taste the water of this your nether-lip which is tender being not bitten (yet), as the honey of a fresh-blown flower which is tender being unscathed before, is softly sipped up by the thirsty bee. (Offers to raise her head : Sakuntala wards off.)

स्मि; कखु अहं महाराअं भणामि दे०-मि । रा०-अनुकूलकारि दैवं
कथमुपालभ्यते । श०-णि ण उ-स्सं जं मं अत्त-सं कहुअ प-
हिं लोहावेदि । राजा-स्व०-हति दयितमा-सु प्रतीपाः-नेनैव-
लब्धान्तरत्वा०-र्यः । शकु०-गच्छत्येव-। राजा-न कथ०-यं क०-
प्ये । उपसृत्य पटान्तमव०. Then A F differ widely from
the text (see नेपथ्ये after the next verse). D T O होदु
मु०. S आर्य तावन्मुञ्च माम्. O विसज्जेहि मं. O T पेक्खिस्सं.
T om. भूओ वि.

^a O रा०-विसर्जयिष्यामि. A भवति मो०. ^b O I यावत्
for तावत्.

(BEHIND THE SCENE.)

^a Between कदा and नेपथ्ये A has राजा—यदा सुरतज्ञो भविष्यामि । शकु०—मअणावहद्धो वि ण अत्तणो कण्णआअणो प-
हवदि । भूओ वि दाव सहीअणं अणुमाणईस्सं । राजा—मुहूर्तमुपविश्य
—ततो मोक्ष्यामि । शकु०—कृतककोपा—पौरव रक्ख विणअं । इदो
इदो इसीओ संचरंति । राजा—दिशोऽवलोक्य—कथं प्रकाशमस्मि नि-
र्गतः ।—ससम्भ्रमम् ।—शकुन्तलां मुक्त्वा तैरेव पदैर्निवर्तते ।—शकु०—
स्तोकमुपगम्य साङ्गभङ्गम् ।—पौरव । अणिच्छापूरओ वि दंसणमेत्त-
सुहदो ण ते अअं जणो विसुमरिदव्वो । राजा—सुन्दरि त्वं दूरमपि
गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे । दिनावसानच्छायेव पुरो मूलं वनस्प-
तेः ॥ शकु०—स्तोकमिव गत्वा—हद्धो । ण मे चरणा पुरोमुहा पहव-
ति । इमोहिं अय्यउत्तस्स कुरवणहिं ववहिदा पच्छादो लदामण्डव-
अस्स पेक्खिस्सं दाव से भावानुबन्धं ।—तथा करोति— । राजा—प्रिये ।
मामेवमनुरागैकरसं समुत्सृज्य प्रस्थितैवासि निरपेक्षं गन्तुम् । अनिर्द-
योपभोग्यस्य रूपस्य मृदुनस्तथा । दारुणं खलु ते चेतः शिरीषस्येव
बन्धनम् ॥ शकु०—इमं सुणिअ ण मे अत्थि विहवो गंतुं । रा०—
किमिहाहं संप्रति प्रियाशून्ये करोमि । गमिष्यामि प्रस्थितः (st.dir.?) ।
—भूमिं विलोक्य—हन्त व्याहतं मे गमनम् । मणिबन्धविगलितमिदं स-
ङ्क्रान्तोशीरपरिमलं तस्याः । हृदयस्य निगडमिव मे मृणालवलयं स्थितं
पुरतः ॥—सबहुमानमादत्ते—शकु०—हस्तमवलोक्य—अम्मो । दुब्ब-
लसिढिलदाए पढभट्टं पि एदं मुणालवलअं मए ण विण्णादं । राजा
—वलयाभरणमुरासि विनस्य—अहो सुखस्पर्शः । अनेन लीलाभरणेन
ते प्रिये विहाय कान्तं भुजमत्र तिष्ठता । जनः समाश्वासित एष दुः-
खभागचेतनेनापि सता न तु त्वया ॥ शकु०—अदो अवरं असमत्थमिह
विलांबिदुं । भोडु । एदेण य्येव ववदेसेण से अत्ताणअं दंसईस्सं ।—
इत्युपगच्छति— । राजा—दृष्ट्वा सहर्षम्—अये । जीवितेश्वरी मे प्राप्ता ।
परिदेवितानन्तरं प्रसादेनोपकर्तव्योऽस्मि खलु दैवस्य । पिपासाक्षाम-

चक्रवाकवहुए आमंतेहि सहअरं । उवट्ठिआ रअ-

O female-Chakravāka ! Take leave of thy

कण्ठेन याचितं चाल्पयाचिना । नवमेवोज्झिता चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ शकु०—राज्ञः प्रमुखे स्थिता—। अंग । अद्वपधे सुमारिअ एदस्स हत्थमंसिणो मुणालवलअस्स कदे सण्णिअत्त (संनिवृत्ता) म्हि । आचक्खिदं मे हिअएण तए (त्वया) गहिदं ति । ता खिव(क्षिप)इदं । मा मुणिअणे अत्ताणअं मं च सूअईस्ससि । राजा—एकेनाभिसन्धिना प्रत्यर्पयेयम् । नान्यथा । शकु०—केण । रा०—यदीदमहमेव यथास्थानं निवेशये । शकु०—स्वगतम्—का गदी । राजा—इमं शिलापट्टमेव संश्रयावः ।—उभौ परिक्रम्योपविष्टौ—। राजा—शकुन्तलाहस्तमादाय स्वगतम्—हरकोपाग्निदग्धस्य दैवेनामृतवर्षिणा प्ररोहः संभृतो भूयः किंस्वित्कामतरोरयम् ॥ शकु०—हर्षरोमाञ्चं रूपयन्ती—तुवरअदु अय्यउत्तो । राजा—स्वगतम् इदानीमस्मि विश्वस्तो भर्तुराभाषणेन ।—प्रकाशम्—सुन्दरि नातिश्लिष्टः सन्धिरस्य मृणालवलयस्य । यदि तेऽभिप्राय एतदन्यथा घटयिष्यामि । शकु०—विहस्य—कालक्खेवो कुसलो । जं दे रोअदि । रा०—सव्याजविलम्बितम् । अवमुच्यावलम्बय च—। सुन्दरि दृश्यतामिदम् । अयं हि ते श्यामलतामनोहरो विशेष शोभार्थमिवोज्झिताम्बरः । मृणालरूपेण नवो निशाकरः करं समेतो भयकोटिराश्रितः । शकु०—ण दाव णं पेक्खामि । पवणकंपिणा कण्णुप्पलरेणुणा कलुसीकदा मे दिट्ठी । राजा—सस्मितम्—यदि मन्यसे तदाहमेनां वदनमारुतेन विशदां करिष्ये । शकु०—अणुकंपिदा भवेअं । किं उण ण दे वीससामि । रा०—मा मैवम् । नवो हि परिजनः सेव्यानामादेशात्परं न वर्तते । शकु०—एसो एव्व दे अञ्चुवआरो (उपकारो—पचारो?) अवीसंभजनओ । रा०—नाहमेवं रमणीयमात्मनः सेवाकालं शिथिलयिष्ये ।—मुखमुन्नमयितुं प्रवृत्तः—। शकुन्तला कामप्रतिषेधं रूपयन्ती विहरति—। रा०—अये पर्यश्रुतां ते गतं चक्षुः । अलमस्मान्प्रत्यविनयशङ्कया । उन्नीयतामाननम् ।—शकुन्तला किञ्चिद्दृष्ट्वा स्थिता—। रा०—मुखमुन्नमय्याङ्गुलीभ्यां स्वगतम्—चारुणा स्फु-

णी । [चक्रवाकवधूः आमन्त्रयस्व सहचरम् । उपस्थिता रजनी ।]

mate; night has arrived.

रितेनायमपारिक्षतकोमलः । पिपासतो ममानुज्ञां करोत्येव प्रियाधरः ॥
 शकु०—पडिण्णादं मंथरो विअ अय्यउत्तो संवुत्तो । राजा—सुन्दरि
 कर्णोत्पलसंनिकर्षादीक्षणसादृश्येन मूढोऽस्मि । —मुखमारुतेन नेत्रं
 सिंचति—। शकु०—भोदु पईदित्थम्हि संवुत्ता । लज्जामि उण अणु-
 वआरिणी पिअआरिणो अय्यउत्तस्स । रा०—किमन्यत् । इदमप्युप
 कृतमबले सुरभि मुखं ते मया यदाघातम् ।—सस्मितम्— न तु क-
 मलस्य मधुकरः संतुष्यति गन्धमात्रेण ॥ शकु०—असंतोसेण किं क-
 रईस्ससि । राजा—इदमिति व्यवसितः । F having the verse
 गान्धर्वेण &c. with its introductory sentence, between
 इसीओ संचरन्ति and दिशोऽवलोक्य, follows A thus:—
 •निर्गतोऽस्मि ।; om. स-भ्रमम् ।; हित्वा for मुक्त्वा; पदान्तरे प्र-
 तिनिवृत्य for स्तो—म्य; वि संभाषणमेत्तपरिचिदो अअं जणो ण
 विसु०; दिषावसाने च्छा०; स्तोकमन्तरं गत्वात्मगतम् ।; हद्दी हद्दी इमं
 सुणिअ ण मे;•हा पसरंति भोदु इमोहि पज्जंतकु—हि ओवारिदसरीरा
 भाविअ पे०; तथाकृत्वा स्थिता; कथमेवं प्रिये अनु-सं मामुत्सृज्य
 निरपेक्षैव गतासि ।; मृदुनः कथम्; कठिनं खलु; संप्रति प्रि—न्ये
 किमस्मिन्नलतामण्डपे करोमि ।; om. गमि०—•वय; •बन्धाद्गलि०; डं
 एदं; ण मए परिण्णादं; मृणालवलयमुरासि निक्षिप्य; अहो स्पर्शः; ण
 समत्थ; अब्रदेसेण; उपसर्पति; •देवनान०; याचितं चाम्बु पक्षिणा;
 संमुखे स्थित्वा अज्ज अद्ध—कदे पडिणिवुत्त म्हि । आचक्खिदं मे;
 ता णिक्खि; मा मं अत्ताणं च मुणिअणेसुं पआसइस्सदि।; •र्पयामि ।;
 om. नान्यथा; केण उण; •वेशयामि; शकु०—आ का गदी भोदु एदं
 दाव । इत्युपसर्पति; इतः शिलापट्टैकदेशं संश्र०. रा०—श-लाया
 ह०-य-अहो स्पर्शः । हर०; शकु०—स्पर्शं रूपयित्वा । तुवरदु तुवरदु
 अज्जउ०; राजा—सहर्षमात्मगतम्; विश्वसितः । भ—षणपदमेतत् ।;
 तेऽभिमतं तदन्य०; स्मितं कृत्वा for विहस्य; om. काल—•सलो;

शकुन्तला—कर्णं दत्त्वा ससंभ्रमम् ।—पौरव सअं मम सरी-
रवुत्तंतोवलंभाअ अज्जा गोदमी इदो एव्व आअच्छदि । ता
विडवंतरिदो होहि^a । [पौरव स्वयं मम शरीरवृत्तान्तोपल-
म्भायार्या गौतमीति एवागच्छति । तद्विद्वत्पान्तरितो भव ।]

SAK.—(Listening—with haste) Paurava, the vene-
rable Gautamî is coming just hither in person to
obtain information about my health; therefore be
concealed behind the branches.

जवा दे रो०; ०लम्ब्य प्रतिमोच्य—। सु०; om. इदम्; अयं स ते; ०हरं;
०मेत्योभयकोटिमाश्रितः; पवणकंपिदकण्णु०; यद्यनुमन्यसे तदहमे०;
०दां करवाणि; तदो अणु०; किं तु उण; शकु०—अअं ज्जेव अच्चाअरो
अविस्सासजणओ । रा०—नाहमे०; सेवावसरं; शकु०—प्रति—न्ती
विरमति । राजा—अयि मदिरेक्षणे अलमस्मदविनयशङ्कया । शकु०—
किञ्चिद्दृष्ट्वा ब्रीडावनतमुखी तिष्ठति ।; ०ज्ञां ददातीव प्रिया०; परि-
ण्णाणमंथरो; om. संवुत्तो; राजा—कर्णो—क्षणमूढोऽस्मि ।—मु—न चक्षुः
सेवते ।; ०दित्थदंसणम्मिह; सुन्दरि किम०; ०पकृतिपक्षे सुर०; om. स
—तम्; ननु कम०; शकु०—सस्मितम्—असंतोसे उण किं करेदि ।;
after the king's speech, शकु०—वक्त्रं दौकते ।. For the
speech 'behind the scene' A has only अय्या गोदमी.
F णं उव०.

^aA D F O S T alone give कर्णं दत्त्वा०. D O S T alone
सअं. B C E G I M असंसअं (असंशयम्) which is given
by S too before स्वयं. G I M ०भस्स. D ०भत्थं. Others
०भाअ. M जाव for ता. B C D E G I ताव for it. A पौरव
एसा मम; ०भाअ तादस्स धम्मकणीअसी उवडिदा । ता. F अज्ज-
उत्त एसा कखु तादकण्णस्स धम्मकणीअसी मम वुत्तंतोपलंभणाणि-
मित्तं अज्जा गोदमी आअच्छदि.

राजा—तथा । - आत्मानमावृत्य तिष्ठति^a ।

-ततः प्रविशति पात्रहस्ता गौतमी सख्यौ च^b ।

सख्यौ—इदो इदो अज्जा गोदमी^c । [इत इत आर्या गौतमी ।]

गौतमी—शकुन्तलामुपेत्य ।- जादे अवि लहुसंदावाइं दे अंगाइं^d । [जाते अपि लघुसंतापानि तेऽङ्गानि ।]

शकुन्तला—अत्थि मे विसेसो^e [अस्ति मे विशेषः ।]

गौतमी—इमिणा दग्धोदण्ण निराबाधं एव्व दे सरीरं भविस्सदि ।-शिरसि शकुन्तलामभ्युक्ष्य ।-वच्चे परिणदो दिअ-

KING.—Yes. (Stands concealed.)

(THEN ENTER GAUTAMÎ WITH A VESSEL IN HER HAND, ALSO ENTER THE TWO FRIENDS .)

FRIENDS—This way, this way, venerable Gautamî.

GAU.—(Approaching Sakuntalâ) child, are thy limbs relieved of the suffering.

SAK.—I feel some change for the better.

GAU.—By this Darbha-water, your body will be quite free from illness. (Sprinkling the water on

^a A O T S include तथा in the st. dir. A तथा करोति.

^b A F om. सख्यौ च. T उदकपा०. O S T तापमी for गौतमी.

^c A F om. the speech. B one इदो. ^d D E बाले for जादे.

A गौ०—उपसृत्य—अच्चाहिदं । इध देवदासहाआ चिठ्ठसि । शकु०—इदाणि येव मालिणिं अवादिण्णाओ पिअंवदा—मिस्साओ । गौ०—दग्धोदकेन शकुन्तलामभ्युक्ष्य—वत्से निराबाधा त्वं चिरंजीव अवि&c.;

F differs from A thus:—om. उ—त्य; जादे अच्चाहिदं सु-णिअ आअदा इदं शांतिउदअं—दृष्ट्वा समुत्थाप्य च—इध; °हाइणी चि०; अणसूआपिअंवदाओ मालिणिं ओदी०. गौ०—शान्त्युद०; जादे नि—धा मे चि०; अवि दे ल०; °इ ।—इति स्पृशति ।. ^e A F om. मे. C किलेसो for वि०. F अम्मो अ०. G अज्जे अ०. O अज्ज (अद्य) अ०.

हो । एहि । उडजं एव्व गच्छम्ह ।—प्रस्थिताः^a । [अनेन
दर्भोदकेन निरावाधमेव ते शरीरं भविष्यति ।..वत्से परिणतो
दिवसः । एहि । उडजमेव गच्छावः ।]

शकुन्तला—आत्मगतम् ।—हिअअ पढमं एव्व सुहोवणदे
मणोरहे कादरभावं ण मुंचसि । साणुसअविहाडिअस्स कहं दे
संपदं संदावो ।—पदान्तरे स्थित्वा । प्रकाशम् ।—लदावलअ संदा-
वहारअ आमंतेमि तुमं भूओ वि परिभोअस्स । — दुःखेन
निष्क्रान्ता शकुन्तला सहेतराभिः^b । [हृदय प्रथममेव सुखोप-
नते मनोरथे कातरभावं न मुञ्चसि । सानुशयाविघाटितस्य कथं
ते सांप्रतं संतापः । लतावलय संतापहारक आमन्त्रये त्वां
भूयोऽपि परिभोगाय ।]

Sakuntala's head.) Child, the day has drawn to its
close ; come, we shall directly go to the hermitage.
(They set out.)

SAK.—(To herself) O Heart ! You did not leave
your timidity(reserve) while hope already approached
you with ease. How should you now be grieved being
regretful after separation? (Standing at another step,
aloud) O Enclosure of creepers, remover of (my)
affliction, I bid thee farewell again to find enjoyment
with thee. (Sorrowfully exit Sakuntalā with the others)

^a C एव्वं दे. D O संति(शान्ति) दढभो°. A F om. इमि-
—क्ष्य & प्रस्थिताः; ता एहि. F om. वच्छे. O om. सरीरं; प्र-
स्थिता. S मन्त्रितदर्भो°. T सत्तिद° (शीतद°). ^b A श°—अर-
वार्य—हिअअ मणोरधदुल्लहं जणं षाविअ कालहरणं करेसि । अणुसअ-
विघाट्टिदस्स कथं दे संपदं ।—पदानि गत्वा प्रतिनिवृत्य प्रकाशम्—
लदाघरअ आमंतेमि तुमं पुणो वि परिभोआअ । इति निष्क्रान्ता ।
F—कथांचिदुत्थाय स्वगतम्—; om. एव्व; °हे कालहरणं करेसि । सं-
पदं अणुभव दाव दुक्खं ।—पदान्तरे प्रातिनिवृत्य—प्रकाशम्—लदाहर

राजा—पूर्वस्थानमुपेत्य । सनिःश्वासम् ।—अहो विघ्नवसः
प्रार्थितार्थसिद्धयः । मया हि^a

मुहुरङ्गुलिसंवृताधरोष्ठं

प्रतिषेधाक्षरविक्रवाभिरामम् ।

मुखमंसविवर्ति पक्ष्मलाक्ष्याः

कथमप्युन्नमितं न चुम्बितं तु^b ॥ २४ ॥

क नु खलु संप्रति गच्छामि । अथ वा । इहैव प्रियापरिभुक्तमु-

KING—(Going to the first place; sighing) How full of obstacles are (the ways of) the fulfilments of desired objects ! For, some how I raised up the face of the maiden of eyes of long eye-lashes, which (face) had the lower lip repeatedly protected (by her) with the fingers, which (face) appeared charming as it uttered with perplexity words of refusal, (and) which she drew away towards the shoulders; (and) yet I did not kiss it. Now, where shall I go ? Or, I shall rather stay for a time in this very enclosure of creepers

सं—हर; पुणो वि प—भोअत्थं ।—इति निष्क्रान्ते—। D कादरं भा०;
०सअं विहडिदस्स कर्हि दे संपदं ।. D O T वि पच्चवेक्खणस्स ।.
E ०सअं विह०; om. संपदं. G I M alone give ०भोअस्स;
others ०आअ. O ०सअकंपिदस्स कुदो दे संपदं ।. S ०शयं वि०;
कथं नु ते सांप्रतं प्रतीकारः ।; om. तुमं ।. S T दुःखदुःखेन.
T ०सअं विअंपिदस्स कर्हं दे संपदं; also in the margin कथं ते
सांप्रतं प्र० like S; नि—न्ता ताभिः ।.

^a A ०नमेत्य; ०र्थितसि०. C D तथा हि for मया हि. ^b ०वा-
भिधानम्. I B C D E O T तत् for तु.

क्ते लतावलये मुहूर्तं स्थास्यामि । -सर्वतोऽवलोक्य^a ।-

तस्याः पुष्पमयी शरीरलुलिता शय्या शिलायामियं

क्लान्तो मन्मथलेख एष नलिनीपत्रे नखैरर्पितः ।

हस्ताद्द्रष्टुमिदं विसाभरणमित्यासज्यमानेक्षणो

निर्गन्तुं सहसा न वेतसगृहाच्छक्रोमि शून्यादपि^b ॥२५॥

which my love left after having diverted herself in it. (Looking all round) Here is her flowery bed on the stone-slab, disordered by her limbs; here is the faded love-letter printed on the lotus-leaf with the nails; here the lotus-ornament has dropped from her hand; thus with the eyes fixed (or fastened, on this thing and that), I am not able to depart at once from this cane-bower, although vacant.

^a A साम्प्रतं ग०; ०व तावत्प्रि-भुक्तेऽतिमुक्तकलता०. B om. खलु. B C ०प्रियाभु०. D मुक्तल०. E प्रियतमाभु०; सर्वमव०. A D om. मुहूर्तं. S om. संप्रति. F ०रिभुक्ते लतामण्डपे मु-र्तं तिष्ठामि ।
^b A कान्ते for क्लान्तो; ०मित्यासाद्य हीनेक्षणान्. A F ०हादी-शोऽस्मि शू०. D लुठिता शय्या. F कान्तो for क्लान्तो. G शक्तो-ऽस्मि शू०. After this verse A has हा हा धिक् । न सम्य-गाचेष्टितं मया प्रियामासाद्य कालहरणं कुर्वता । इदानीं रहःप्र-त्यासत्तिं यदि सुवदना यास्यति पुन न कालं हास्यामि प्रणयिदुर-वापा हि विषयाः । इति क्लिष्टं विघ्नैर्गणयति च मे मूढहृदयं प्रियायाः प्रत्यक्षं किमपि च तथा कातरमिदम् ।; F has the same with these variations:—विचिन्त्य-अहो धिगसम्यक्चेष्टितं प्रियां समासाद्य काल-ता मया । तदिदानीम्; प्रकृतिदुर० ०तरमिव ।

—नेपथ्ये^a ।—

राजन्—

सायंतने सवनकर्मणि संप्रवृत्ते

वेदीं हुताशनवर्तीं परितः प्रयस्ताः ।

छायाश्चरन्ति बहुधा भयमादधानाः

संध्यापयोदकपिशाः पिशिताशनानाम्^b ॥२४॥

राजा—अयमहमागच्छामि । —निष्क्रान्तः^c ।

इति तृतीयोऽङ्कः ।

(BEHIND THE SCENE.)

O King! The evening sacrificial rites having begun, the shadows of evil spirits, brown like evening clouds, inspiring fear in various ways, move scattered round the altar on which the fire is (kindled).

KING—Here I am coming. (Exit.)

END OF ACT III.

^a All but A D F O S T have आकाशे for नेपथ्ये. D O om. राजन्. A राजन् राजन् ।. F भो भो राजन् ।. ^b For प्रयस्ताः A has प्रयस्ताम्, D T प्राविष्टाः, F G प्रकीर्णाः, O प्र-शस्ताम्, & S प्रवृत्ताः. A F सन्ध्याभ्रकूटकपि. ^c C E om. अहम्. G I M S T अयमयमाः.

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

—ततः प्रविशतः कुसुमावचयमभिनयन्त्यौ सख्यौ^a ।—

अनसूया—पिअंवदे जइ वि गंधव्वेण विवाहविहिणा
णिव्वुत्तकल्लाणा सउंदला अणुरूबभत्तुगामिणी संवुत्तेत्ति णि-
व्वुदं मे हिअअं तह वि एत्तिअं चित्तिणिज्जं^b । [प्रियंवदे
यद्यपि गान्धर्वेण विवाहविधिना निर्वृत्तकल्याणा शकुन्त-
लानुरूपभर्तृगामिनी संवृत्तेति निर्वृतं मे हृदयं तथाप्येताव-
च्चिन्तनीयम् ।]

प्रियंवदा—कहं विअ । [कथमिव ।]

अनसूया—अज्ज सो राएसी इट्ठिं परिसमाविअ इसीहिं
विसज्जिओ अत्तणो णअरं पविसिअ अंतेउरसमागदो इदोगदं

ACT IV.

(Then enter the two friends gathering flowers.)

ANA.—Priyamvada, although my heart is happy that Sakuntalà has been united with a husband worthy of her, the auspicious ceremony having been completed by the Gandharva form of marriage, still there is this matter for concern.

PRI.—How, how ?

ANA.—Now that his Majesty, being permitted to go by the hermits having finished the sacrifice, has

^a A D M नाटयन्त्यौ. D O S मापचयं. ^b A भट्टिभाइणी
संवुत्ता तथा वि ण णिव्वुदं मे हिअअं । F पिअसही सउं०; भत्ति-
भाइणी ०त्ता तह वि मे ण णिव्वुदं हिअअं । A I M alone om.
हला which the rest give before पिअं०. B ०णा वुत्तक०;
भत्तुगब्भिणी. O S om. जइ वि. I M om. विवाह. S एतच्चि०.

वृत्तंतं सुमरोदि वा ण वत्ति^a । [अद्य स राजर्षिरिष्टिं परि-
समाप्य ऋषिभिर्विसर्जित आत्मनो नगरं प्रविश्यान्तःपुरस-
मागत इतोगतं वृत्तान्तं स्मरति वा न वेति ।]

प्रियंवदा—वीसद्धा होहि । ण तादिसा आकिदिविसेसा
गुणविरोहिणो होंति । तादो दाणिं इमं वृत्तन्तं सुणिअ ण
आणे किं पडिवज्जिस्सदि त्ति^b । [विस्रब्धा भव । न ता-
दृशा आकृतिविशेषा गुणविरोधिनी भवन्ति । तात इदानी-
मिमं वृत्तान्तं श्रुत्वा न जाने किं प्रतिपत्स्यत इति ।]

अनसूया—जह अहं देक्खामि तह तस्स अणुमदं भवे^c ।
[यथाहं पश्यामि तथा तस्यानुमतं भवेत् ।]

entered his capital and been united with his harem,
whether he remembers what happened here.

PRI.—Be confident, excellent characters like that
never go against virtue (which they have once
manifested). Only, I do not know, what Papa will
do when he hears the story.

ANA.—As I guess, he will approve of it.

^a A राआ इष्टिपरिसमत्तीए (•माप्तौ) इसि०; •तेउरे इदो०;
om. वृत्तंतं; सुमरिस्सदि. F fol. A, has तेउरसमा—गमादो इमं
जणं सुमरोदि ण वत्ति । B गदधु०. O T •तेउरं स०. ^b Δ एत्थ
वी०; एत्तिअं उण चित्तिणिज्जं before तादो. F एत्थ दाव वीस-
त्था; ण हि; एत्ति—णिज्जं like A; •दो तीत्थजात्तादो पडिणिवुत्तो
इमं. B इदं वृत्तं सु०. D om. इमं. D O गुण—णो आकि—सा;
om. होंति. D G किं दु तादो. O तादो किं दु. S न तादृशी गु-
णविरोधिनी प्रकृतिः ।. ^c Δ सहि जधा मं पुच्छसि तथा तादस्स
अणुमदं पिअं च । F ज—सि like A, तथा अ—दं तादस्स । D
O S om. भवे.

प्रियंवदा—कहं विअ^a । [कथमिव ।]

अनसूया—गुणवंतस्स कण्णआ पडिवादणिज्जेत्ति अअं दाव पढमो संकप्पो । तं जइ देव्वं एव्व संपादोदि णं अप्प-आसेण किदत्थो गुरुअणो^b । [गुणवते कन्यका प्रतिपादनीयेत्ययं तावत्प्रथमः संकल्पः । तं यदि दैवमेव संपादयति नन्वप्रयासेन कृतार्थो गुरुजनः ।]

प्रियंवदा—पुष्पभाजनं विलोक्य ।—सहि अवइदाइं वखु बलिकम्मपज्जत्ताइं कुसुमाइं^c । [सखि अवचितानि खलु बलिकर्मपर्याप्तानि कुसुमानि ।]

अनसूया—णं सउंदलाए सोहग्गदेवआ अच्चणीआ^d । [ननु शकुन्तलायाः सौभाग्यदेवतार्चनीया ।]

PRI.—How ?

ANA.—It is of course the first (principal) intention to give the daughter to a worthy husband; if fortune herself accomplishes it, the elders thus have their object effected without any effort.

PRI.—(Looking at the flower-vessel) Friend, now enough flowers have been gathered for the offering.

ANA.—Sakuntalá's guardian deity is also to be worshipped.

^a A अणुमदं पिअं च after वि अ. ^b A किं अण्णं; से संक०; om. एव्व. I T alone वंतस्स, others वदे. D S T तादस्स । तं जइ. O G अप्पाआसे० (०ल्पाया०). O तादस्स for दाव. F अणुरूवस्स वरस्स हत्थे कण्णआ पडि०; ०ढमो कप्पो ।; om. अप्प-ण. ^c B C E G I M om. वखु. ^d All but A F D O S have सहीए स-ए. A सहि । स-एवि सो-दाओ अ-आओ; om. णं. F fol. A having णं for सहि. E F ता अवराइं अवचिणुम्ह ।.

प्रियंवदा—जुज्जदि । [युज्यते ।]

—तदेव कर्मरभेते^a ।

—नेपथ्ये ।—

अयमहं भोः^b ।

अनसूया—कर्णं दत्त्वा ।—सहि अदिधीणं विअ णिवेदिदं^c ।
[सखि अतिथीनामिव निवेदितम् ।]

प्रियंवदा—णं उडजसण्णिहिदा सउंदला^d । [ननूटजसं-
निहिता शकुन्तला ।]

अनसूया—अज्ज उण हिअएण असण्णिहिदा । अलं ए-
त्तिएहिं कुसुमेहिं । [अद्य पुनर्हृदयेनासंनिहिता । अलमेता-
वाद्भिः कुसुमैः ।]

—इति प्रस्थिते ।

PRI.—Right. (Both continue to do the same.)

(BEHIND THE SCENE.)

Here I am, ho !

ANA.—(Listening) Friend, it appears the an-
nouncing of a guest.

PRI.—Well, there is Sakuntalà at the hermitage.

ANA.—But her heart is not with herself today.
So-many flowers will do. (Both set out.)

^aA F अभिनयतः for आरभेते. D appears to make it
a part of प्रि०'s speech 'दि । तदेव कम्मरंभे । ^bD T अ-
हमहं भोः । ^cA श्रुत्वा. A F G अदिधिणा. ^dF O D S T
close प्रि०'s speech here; others, except A, continue
it thus-आत्मगतम्-(including after this the first part of
the next speech in this) अज्ज-०हिदा ।, having then
अन-होदु । अलं &c. A ०दला । आं । अज्ज-०हिदा । अन०-
सत्वरम्-तेण हि भोदु । एत्तिआइं कुसुमाइं ।-प्रास्थिता । F उडए
स०; ०तला । अन०-आं अज्ज उण अस-दा हि-ण । तेण हि भो-
दु । एत्ति-०मोर्हि पओजणं ।

—नेपथ्ये ।—

आः अतिथिपरिभाविनि^a

विचिन्तयन्ती यमनन्यमानसा

तपोधनं वेत्ति न मामुपस्थितम् ।

स्मरिष्यति त्वां न स बोधितोऽपि स-

न्कथां प्रमत्तः प्रथमं कृतामिव^b ॥ १ ॥

प्रियंवदा—हृद्दी हृद्दी । अप्पिअं एव्व संवुत्तं । कस्सिं पि
पूआरुहे अवरद्धा सुण्णहिअआ सउंदला^c । [हा धिक् हा
धिक् अप्रियमेव संवृत्तम् । कस्मिन्नपि पूजार्हेऽपराद्धा शून्यह-
दया शकुन्तला ।]

(BEHIND THE SCENE.)

Ha ! Thou that dost disrespect a guest ! He, thinking of whom with an exclusively absorbed soul thou dost not know me, wealthy in penance, to have arrived here, (he) will not remember thee even being reminded, as an intoxicated person does not remember the talk made before.

PRI.—Alas ! Alas ! A most unpleasant thing has occurred ! Sakuntalá, absent-minded as she (now) is has offended some person deserving of respect.

^a B •भाषिणि. F पुनर्नेपथ्ये—आःकथमतिथिं मां परिभवसि;
F •विणि. ^b E अनन्यसाधना. A यतोऽतिथिं वेत्ति. ^c A F
उभे—श्रुत्वा विषण्णे. A हृद्दी येव सं०; •आ सही । thus put-
ting the speech in the mouth of both. S puts this
and the following two speeches in the mouth of
Anasûyá. A F alone give the speeches as in the
text; others make हृद्दी to पहवदि as one speech of प्रि-
यंवदा and गच्छ—•प्पेमि of अनसूया. M om. one हृद्दी. D O
S तं for अप्पिअं. T तं before एव्व. D जस्सिं क०. F प्रि०—
•द्दी तं जेव्व संवुत्तं जं मए चित्तिदं क०; पिअसही स०.

अनसूया—पुरोऽवलोक्य ।—ण हु जरिंस कारिंस पि । ए-
सो दुन्वासा सुलहकोबो महेसी । तह सविअ चटुलदुन्वा-
राए गईए पडिणिवुत्तो^a । [न खलु यस्मिन्कस्मिन्नपि ।
एष दुर्वासाः सुलभकोपो महर्षिः । तथा शप्त्वा चटुलदुर्वा-
रया गया प्रतिनिवृत्तः ।]

प्रियंवदा—को अण्णो हुदवहादो दहिदुं पहविस्सदि ।
गच्छ । पादेसु पणमिअ णिवत्तेहि णं । जाव अहं अग्घोदअं
उवकप्पेमि^b । [कोऽन्यो हुतवहादग्धुं प्रभविष्यति । गच्छ ।
पादयोः प्रणम्य निवर्तयैनम् । यावदहमर्घोदकमुपकल्पयामि ।]

ANA.—(Looking forward.) Not an ordinary person really ! It is the easily-irritable great sage Durvāsas ! Having cursed in that way, he has turned away with a hasty step which cannot be checked.

PRI.—Who else than fire will be able to burn ? Go, prostrate yourself at his feet and make him come back, while I shall make reception-preparations.

^a A विलोक्य—ण कखु ण कखु जरिंस तारिंस । सु—वो कखु एसो
दु—सा म—सी; हुदासो विअ तुरिदिपादुद्धाराए गदीए गच्छिदुं पऊत्तो.
B दु—सा म—सी; वेअवत्योप्फुच्चलुफुल्लदुन्वाराए(?). C E वेअचलु-
प्फुल्लदु°. D वेअप्फुल्लपलोचदु°(?). All but A F G O T पुनर्वि-
लोक्य. G चहुलुप्फुल्ल दु°. I M वेअबलुप्फुल्लाए दुन्वाराए. F
•विअ अविरलपादतुवराए गदी°. ^b A •दि । अणसूए गच्छ पा-
देसु पडिअ पसाएहि णं । जाव अहं से अग्घादिअं उ—मि ।. F
प—दि द—तुं । ता गच्छ पाएसु पडिअ णिवुत्ताएहि जाव से अहं
पि अग्घो°—°मि ।. B पिअंवदे गच्छ ।. D O S T •दअं गेण्हिअ
उवसप्पामि ।.

अनसूया—तह । इति निष्क्रान्ता^a । [तथा ।]

प्रियंवदा—पदान्तरे स्खलितं निरूप्य ।—अम्मो । आवेअक्ख-
लिदाए पब्भट्ठं अग्गहत्थादो पुप्फभाअणं मे—इति पुष्पावचयं
रूपयति^b । [अहो । आवेगस्खलितायाः प्रभ्रष्टमग्रहस्ता-
त्पुष्पभाजनं मे ।]

—प्रविश्य ।—

अनसूया—सहि पकिदिवक्को सो कस्स अणुणअं पडिगे-
ण्हदि । किंचि उण साणुक्कोसो किदो^c । [सखि प्रकृतिवक्रः
स कस्यानुनयं प्रतिगृह्णाति । किंचित्पुनः सानुक्रोशः कृतः ।]

ANA.—Yes. (Exit.)

PRI.—(Stumbling at a step) Alas ! The flower-
vessel has fallen from my hand, as I stumbled in
the hurry. (Gathers the flowers.)

(ENTER ANASUYA.)

ANA.—Cross by nature, whose persuasion will he
listen to ? He was however made a little to relent.

^aThis and the subsequent speeches, up to the st.
dir. परिक्रामतः, are given according to A and F, the
other mss. putting अनसूया for प्रियंवदा and vice versa.
After that st. dir. the text follows all but A. A om.
तह । इति. ^bAll but A O S T have गदीए after °दाए.
O S T °णं मे; others °ट्ठं मे. B D °प्पोपचयं. I M °प्पो-
च्चयं G om. अग्ग. A मे । ता पुणो वि अवचिणिस्सं । तथा क-
रोति । ^cA सहि सरीरबद्धो कोवो विअ कस्स सो अ—अं गे°.
A F किंच. D O S T किंचि. T तह वि किं पि. Others किं
वि. B किं पि वि उण. C अणुगे°; किं उण. E पडिग्गाहिस्सदि.
S कस्य वा सोऽनु°. F अन°—प्रविश्य—सहि शरीरी विअ कोवो
कस्स °णअं सो गे°; किं च उण सो अणुकंपिदो मए ।

प्रियंवदा—तस्मिन् बहु एदं पि । कहेहि^a । [तस्मिन्ब-
हेतदपि । कथय ।]

अनसूया—जदा णिवत्तिदुं ण इच्छदि तदा विण्णाविदो
मए । भअवं पढमं त्ति पेक्खिअ अविण्णादतवप्पहावस्स दुहि-
दुजणस्स भअवदा एक्को अवराहो मरिसिदव्वो त्ति^b । [यदा
निवर्तितुं नेच्छति तदा विज्ञापितो मया । भगवन् प्रथममिति
प्रेक्ष्याविज्ञाततपःप्रभावस्य दुहितृजनस्य भगवतैकोऽपराधो
मर्षितव्य इति ।]

प्रियंवदा—तदो तदो । [ततस्ततः ।]

अनसूया—तदो ण मे वअणं अण्णहा भविदुं अरिहदि ।

PRI.—Even this is much of him. Say how.

ANA.—When he showed his unwillingness to re-
turn, I implored him thus: Divine Sir! Consider-
ing that it is a first (failing), your reverence will
pardon one fault of a daughter ignorant of the
power of penance.

PRI.—Yes, then?

ANA.—Then, saying “My word cannot be other-

^a A F O alone om. सस्मितम् which st. dir. is given
by others. D T एदं वि अभ्मुअं तक्खणे । कहेहि । A °हुअं
एदं । तदो कधेहि कथं विअ । F एदं ज्जेव्व तस्मिन् बहुदरं ता
कधेहि कथं तए पसादिदो । S repeats कहेहि. ^b A °ढमभत्ति
अवेक्खिअ अज्ज अत्तपहाववि (°वाविज्ञा°) ण्णादसामत्थस्स; om.
एक्को. F तदो पाएसु पडिअ विण्ण°; अअं अ-हो भअदा मरि°.
S जदा अणुणीदो वि णि°; मए । अनसूया-कहं विअ । प्रियं-भ°.
C °ढमं रूपं; °ण्णादभवप्प°. D °हिदुजणं giving which, the
Ms. om. the intervening portion upto अण्णहा, of course
through mistake. O पढमं इदं त्ति; om. तव. O D S T
अवेक्खिअ. S T like O प्रथमभक्तिमवेक्ष्य.

किं दु अहिष्णाणाभरणदंसणेण साबो णिवत्तिस्सदित्ति मंत-
अन्तो एव्व अंतरिहिदो^a । [ततो न मे वचनमन्यथा भ-
वितुमर्हति । किं त्वभिज्ञानाभरणदर्शनेन शापो निवर्तिष्यत इति
मन्त्रयमाण एवान्तर्हितः ।]

प्रियंवदा—सकं दाणिं अस्ससिदुं । अत्थि तेण राएसिणा
संपत्थिदेण सणामहेअंकिअं अंगुलीअं सुमरणीअंत्ति सउंद-
लाए हत्थे सअं ज्जेव पिणद्धं । तस्सि साहीणोवाआ सउंदला
भविस्सदि^b । [शक्यमिदानीमाश्वसितुम् । अस्ति तेन रा-
जर्षिणा संप्रस्थितेन स्वनामधेयाङ्कितमङ्गुलीयकं स्मरणीयमिति
शकुन्तलाया हस्ते स्वयमेव पिनद्धम् । तस्मिन्स्वाधीनोपाया
शकुन्तला भविष्यति ।]

wise ; but at the sight of an ornament for recogni-
tion the curse will cease" he instantly disappeared.

PRI.—If so, we can hope (lit:—it is possible to hope).
When his Majesty set out, he himself fastened,
as a token of remembrance, on Sakuntalà's finger
(lit:—hand), the ring stamped with his own name;
with that Sakuntala will have the remedy in her
power.

^a A ण मे वः; om. किं दु; आहरणाहिष्णाणदं; से सा०. A
D F O S T एव्व, others सअं. C E G I M दो वे वः; णा-
रि०. B दो मे साबो अण्ण०. C E तदो सो भणादि मे; णसंदं-
सणेण. O तदो सो ण मे. S T स ततो ण मे. D करिदुं for भ-
विदुं. F तदो तेन भाणिदं; आहरणाहिष्णाणदं; से सा०; अंतरितः.

^b G has the internal stop after अत्थि. B C E समस्ससि०.
C om. राए०—देण; दलाहत्थे पि. E हेअं अंगु०. D O S T तेण
for तस्सि. A F alone give सउंदलाए हत्थे and ज्जेव;
others, except C, om. the words. A तस्सि च साधीणे अअं
उवाओ भवि०. F अत्तणो णामांकिदं; तस्सि साधीणो उवाओ भवि०.

अनसूया—सहि एहि । देवकज्जं दाव से णिव्वत्तेम्ह^a ।
[सखि एहि । देवकार्यं तावदस्या निर्वर्तयावः ।]

—परिक्रामतः^b ।

प्रियंवदा—विलोक्य ।—अणसूए पेक्ख दाव । वामहत्थोव-
हिदवअणा आलिहिदा विअ पिअसही । भत्तुगदाए चिंताए
अत्ताणं पि ण एसा विभावोदि । किं उण आअंतुअं^c । [अ-
नसूये पश्य तावत् । वामहस्तोपाहितवदनालिखितेव प्रियसखी ।
भर्तृगतया चिन्तयात्मानमपि नैषा विभावयति । किं पुनरा-
गन्तुकम् ।]

अनसूया—पिअंवदे दुवेणं एव्व णो मुहे एसो वुत्तंतो
चिह्दु । रक्खिदव्वा क्खु पकिदिपेलवा पिअसही^d । [प्रियं-

ANA.—Friend, come; in the meanwhile let us perform the worship of the deity for her. (Both walk round).

PRI.—(Observing) Anasuya, just see, our dear friend appears as if painted in a picture, with the face resting on her left hand. With thoughts about her husband she is not aware of her own self; what then of a stranger ?

ANA.—Priyamvada, let this incident remain in the

^a A om. this speech. D सं-णिव. D F O S T दाव से; others om. से. O S T om. सहि. ^b F °मति ।. ^c A from this speech has the names of the speakers interchanged; अन०—हला पिअंवदे पेक्ख पेक्ख; om. पिअ; भट्टिग०; एसा ण. F हत्थविणिहिद०; °ही तग्गदाए. D F om. एसा. C सहि पेक्ख पेक्ख दाव. D दाव णं. D O S T °वअणं; °हिदं; °हीं. O S एसा ण. ^d D S T om. पिअ. A हला अणसूए । दोण्हं येव्व अम्हेसु एसो साववु०. F हला दोण्णं ज्जेव्व णो हिअए एसो. A D S T om. पिअ; °व्व णं णो.

वदे द्वयोरिव नौ मुख एष वृत्तान्तस्तिष्ठतु । रक्षितव्या खलु
प्रकृतिपेलवा प्रियसखी ।]

प्रियंवदा—को दाणिं उण्होदएण णोमालिअं सिञ्चेदि^a ।
[क इदानीमुण्होदकेन नवमालिकां सिञ्चति ।]

इति निष्क्रान्ते ।

विष्कम्भकः^b ।

—ततः प्रविशति सुप्तोत्थितः शिष्यः^c ।—

शिष्यः—बेलोपलक्षणार्थमादिष्टोऽस्मि तत्रभवता प्रवासा-
दुपावृत्तेन काश्यपेन । प्रकाशं निर्गतस्तावदवलोकयामि कि-
यदवशिष्टं रजन्या इति ।—परिक्रम्यावलोक्य च ।—हन्त प्रभात-
म् । तथा हि^d ।

mouth of us two only; our dear friend, tender by na-
ture; should he kept free from harm.

PRt.—Who indeed will sprinkle hot water on the
Navamālīkā ?

(Exeunt.)

END OF THE DIALOGUE.

(THEN ENTER A PUPIL WHO HAS ARISEN FROM SLEEP.)

Pu.—His reverence Kāśyapa, who has arrived
from his journey, has asked me to observe the
time. Now going into open air I will see how

^a E M णाम for दाणिं; F दाव for it. A तावोदएण. ^b A
D O T प्रवेशकः ।. ^c D शिष्यः सुप्तो. F कण्वशिष्यः. A का-
श्यपशिष्यः. ^d B C D आलोकया. B यदवशि. D °दुपावर्तिना;
°काशे. D F S तत्प्रका. A प्रभासात्प्रतिनिवृत्तेनोपाध्यायकाश्यः;
तत्प्राकाश्यं निर्गत्य तावः; किमवशिः; after तथा हि, it has क-

यासेकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीना-

माविष्कृतोऽरुणपुरःसर एकतोऽर्कः ।

तेजोद्वयस्य युगपद्वयस्यनोदयाभ्यां

लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु^a ॥ २ ॥

अपि च ।

अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वती मे

दृष्टिं न नन्दयति संस्पर्णीयशोभा ।

much of the night remains. (Walks round and observes) Oh ! It is day-break ! For, on the one hand the lord of herbs (i. e. the Moon) descends on the setting (Western) mountain; on the other, the sun with his harbinger the twilight, has become manifest: by the simultaneous rise and fall of the two luminaries, the world is, as it were, regulated in its changes of condition (i. e. warned about the vicissitudes of life.) And, the Moon having set, the same lotus plant does not now delight my eye, its beauty being now only a thing of memory; the distresses of the weaker sex,

कन्धूनामुपरि तुहिने रज्जवत्यग्रन्ध्या दार्भं मुञ्चत्युदमपटलं वीतानिद्रो
मयूरः । वेदिप्रान्तात्खुरविलिखितादुत्थितश्चैष सद्यः पश्चादुच्चैर्भवति
हरिणो गात्रमायच्छमानः । अपि च । पादभ्यामं शितिधरगुरोर्मूर्ध्नि
कृत्वा सुमेरोः क्रान्ते येन क्षपिततमसा मध्यमं धाम विष्णोः । सोऽयं
सोमः पतति गगनादल्पशेषैर्मयूखैः सूक्ष्मो भवति महतामप्यभ्रंश-
निष्ठः ॥ तत्सत्यं यतः सूर्याचन्द्रमसौ जगतोऽस्य संपाद्विपत्योर-
नित्यत्वं दर्शयत इव । तथा च । F °सात्प्रतिनिवृत्तेन कण्वेन. °शं
निर्गत्यावलोः; °भातप्रायारजनी । तथा हि ।

^a A C D E F G °ष्कृत्तारुण. B °नोदयेन. F इवैष दशा°.

इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य

दुःखानि नूनमतिमात्रमुदुःसहानि^a ॥ ३ ॥

—प्रविश्य पटाक्षेपेण^b ।—

अनसूया—एवं वि णाम विसअपरम्पुहस्स वि जणस्स एदं
ण विदिअं जधा तेण रण्णा सउंदलाए अणज्जदा आअरिद-
व्वत्ति^c । [एवमपि नाम विषयपराङ्मुखस्यापि जनस्यैतन्न
विदितं यथा तेन राज्ञा शकुन्तलायामनार्यताचरितव्येति ।]

caused by the staying away of beloved persons (i.e. lovers), are certainly extremely hard to bear.

(WITH A TOSS OF THE CURTAIN, ENTER ANASUYA.)

ANA.—Was it not so feared by us, although we are unfamiliar with love-affairs, that the king might practise dishonesty towards Sakuntala ?

^a A अपि च । अस्मिन् काले ।; °दुरुत्सहानि. B अणुमात्र.
F °द्वतीयं; जनेन; °त्रदुरुद्धहानि. After this verse F C give
the verses quoted above from A, F having अपि च
before both, and C before the second; F has स्वाङ्गं for
मात्रं; F C क्षपित for क्षयित, चन्द्रः for सोमः; F for the
last line of the second verse अत्यारूढिर्भवति महतामप्यप-
भ्रंशनिष्ठा ।; C has दूरारूढं for सूरारोहो. ^b I M अपटीक्षे.
F पटीक्षे. A अपटाक्षे. ^c A om. जणस्स. A alone gives the
text from एदं to त्ति. D om. ण. D S T विदिदं । (S यत्तहा)
तहाविहेणावि रण्णा; अण्णाअं आअरिदं अह (D हं, T ह वा) पडि-
बुद्धा वि किं करिस्सं । All but A have अणज्जं आअरिदं. F G
°रिदं त्ति । A F G S om. first वि. B C E I M तह वि
for जधा. F °हस्स जणस्स ण णिबडिदं जधा. I om. second
वि. G इमस्स जणः; ण एदं ण. E °हस्स इसिजणः; om. एदं.

शिष्यः—यावदुपस्थितां होमवेलां गुरवे निवेदयामि ।
—निष्क्रान्तः^a ।

अनसूया—पडिबुद्धा वि किं करिस्सं । ण मे उइदेसु वि
णिअकरणिज्जेसु हत्थपाआ पसरंति । कामो दाणिं सकामो
होदु । जेण असच्चसंधे जणे सुण्णाहिअआ सही पदं कारिदा^b ।
अहवा दुव्वासकोवो एसो विआरेदि । अण्णहा कहं सो रा-
एसी तारिसाणि मंतिअ एत्तिअस्स कालस्स लेहमेत्तं पि ण
विसज्जेदि । ता इदो अहिण्णाणं अंगुलीअअं से विसज्जेम ।

PU.—Now I shall let the preceptor know that the
time for the morning sacrifice has arrived (Exit.)

ANA.—What am I to do, even having risen from
sleep? My hands and feet do not go forward even
for my usual duties. Let Cupid be now gratified,
who has made our simple-minded friend to offer
herself to a perfidious person. Or it is Durvāsas'
wrath that works evil here; otherwise, how will

^aA om. होम & गुरवे. ^bB°पाअं पसरदि. E S om. णिअ.
D O T have the first sentence in the last speech.
D T असूदसंधे जणे. D °णे पदं—दा सु—आ सउंदला. O T
om. 2nd वि. S अथवा प्रतिबु°; शकुन्तला for सही. T re-
peats अहवा पडि° &c. in this speech; सकामो दाणिं कामो
होदु ।. A करयिस्सं; ण मे उत्थिदाए चित्तिदेसु पहादवावार-
कर°; हत्था पादा वा पहवति । सकामो—हु (like T) जेण सिणि-
द्धहि—ही अ—णे पदं°. F अन°—णं पहादा रअणी ता सिग्धं स-
अणं परिचआमि । अथवा लहुलहु उत्थिदा वि किं; °देसु पहाद-
कर°; °णे पिअसही सुद्धहिअआ पदं°. Et मुद्धहि°.

दुस्सवसीले तवासिजणे को अन्भर्त्थीअहु^a । णं सहीमामी
 दोसो ति व्वसिदा वि ण पारेमि पवासपाडिणिउत्तस्स ताद-
 कस्सवस्स दुस्संतपरिणीदं आवण्णसत्तं सउंदलं णिवेदिदुं ।
 इत्थंगए अम्हेहिं किं णु कखु करणिज्जं^b । [प्रतिबुद्धापि
 किं करिष्यामि । न म उचितेष्वपि निजकरणीयेषु हस्तपादं
 प्रसरति । काम इदानीं सकामो भवतु । येनासत्यसंधे जने शू-
 न्यहृदया सखी पदं कारिता । अथवा दुर्वासःकोप एष वि-

the king having made professions like that, not even write a letter for such a (long) time? We will therefore send him hence the recognition-ring; (but) who is to be requested (to do the duty) among the ascetics inured to hardships? The fault lies, of course, with my friend; hence I cannot in-

^aG I T सानो for कोवो. A B D E F I O compound दुर्वासस् and the next word; others do not. B अं विस-
 ज्जेम । C विसज्जेमि, so O S. B C अन्भर्त्थणीअहु. D कोवो
 एवं करेदि । साणि आलविअ; ता इदं अम्हाणं अंगु-अं से विः;
 अन्भर्त्थेदि । O एवं for एसो. O S अन्भर्त्थीअदि. T एसो एवं.
 साणि अल्लविअ; हिण्णाणंमु. A स्मृत्वा-अहवा ण तस्स राए-
 सिणो अवराहो हु-कोवो एत्थ विध्यकरे; तादिसो रा; साइं व-
 अणाइं मं; स्स वि काल; दि-विचिन्त्य-इदं अंगुलीअं से अहि-
 ण्णाणं विस; अथवा हु. F स्मृत्वा-वा ण तस्स राएसिणो अव-
 राहो हु-वो कखु एसो पहवादि । अण्ण; वात्ता for लेह; अथवा
 हु. ^bD om. णं & तवासिदा वि. O T om. णं. D om. कखु.
 B C E G I M om. णु कखु. A ण सहिगमणेण दोसोत्ति वव-
 सिदं । दाणि पारेम्ह । पहासाणिवुत्त; सत्तं को वि स-लं णिवेद-
 ईस्सादि ।; कखु अम्हेहिं कादव्वं. F व्वसाइदुं पि ण पारेम्ह ता-
 -स्स प-स्स दु; ता एत्थ दाणिं किं णु कखु अ° like A.

कारयति । अन्यथा कथं स राजर्षिस्तादृशानि मन्त्रयित्वैता-
वतःकालस्य लेखमात्रमपि न विमृजति । तदितोऽभिज्ञानमङ्गु-
लीयकमस्य विमृजावः । दुःखशीले तपस्विजने कोऽभ्यर्च्य-
ताम् । ननु सखीगामी दोष इति व्यवसितापि न पारयामि
प्रवासप्रतिनिवृत्तस्य तातकाश्यपस्य दुष्यन्तपरिणीतामापन्नस-
त्त्वां शकुन्तलां निवेदयितुम् । इत्थंगतेऽस्माभिः किं नु खलु
करणीयम् ।]

—प्रविश्य ।—

प्रियंवदा—सहर्षम् ।—सहि तुवर तुवर सउंदलाए पत्थाण-
कोदुअं णिव्वत्तिहुं^a । [सखि त्वस्व त्वस्व शकुन्तलायाः
प्रस्थानकौतुकं निर्वर्तयितुम् ।]

अनसूया—सहि कहं एदं^b । [सखि कथमेतत् ।]

प्रियंवदा—सुणाहि । दाणिं सुहसइदपुञ्जिआ सउंदलास-

form Papa Kasyapa who has returned from his journey, that Sakuntala married Dushyanta and is pregnant, although I determine (with myself) to tell him (of it). What indeed are we to do in such a state of things ?

(ENTER PRIYAMVADA.)

PRI.—(With joy) Come come friend, to make the auspicious preparations of Sakuntala's departure.

ANA.—Friend ! How comes that ?

PRI.—Hear. I just went to Sakuntala to inquire

^a A तातः प्रविशति प्रियंवदा । वि०. A D F अणसूए for सहि. A ए सउंदलाए पत्थानकोदुआइं करीअंतु । A E om. सहर्षम्. B om. सहि. C लापत्था. F कोदूहलं. O T हला for सहि. C T णिवेदिहुं. ^b A णेदं. D O om. सहि. F स-विस्मयम्—कथं विअ. S किमेतत्.

आसं गदमिह । जाव णं लज्जावणदमुहिं परिस्सजिअ ताद-
 कस्सवेण एव्वं अहिणंदिदं । दिट्ठिआ धूमावरुद्धदिट्ठिणो वि-
 जअमाणस्स पावए एव्व आहुदी पडिदा । वच्चे सुसिस्सप-
 रिदिण्णा विअ विज्जा असोअणिज्जासि मे संवुत्ता । अज्ज
 एव्व इसिपरिरक्खिदं तुमं भत्तुणो सआसं विसज्जेमि त्ति^a ।
 [शृणु । इदानीं सुखशयितपृच्छिका शकुन्तलासकाशं गता-
 स्मि । यावदेनां लज्जावनतमुखीं परिष्वज्य तातकाश्यपेनैवम-
 भिनन्दितम् । दिष्ट्या धूमावरुद्धदृष्टेरपि यजमानस्य पावक
 एवाहुतिः पतिता । वत्से सुशिष्यपरिदत्तेव विद्याशोचनीया-

whether she had had a comfortable sleep, when
 Papa Kasyapa, embracing her as she hung her face
 through shame, thus congratulated her: "Fortu-
 nately, the oblation of the sacrifice, though having
 the sight obstructed by smoke, fell right on the
 fire; my darling, like knowledge imparted to a
 worthy pupil, you are not an object of grief to me;

^a A सुणु; इदविबुद्धाए स-लाए समीपं; व तं सजीअ ता-
 -स्सवो णंददि ।; वि जणस्स; om. वच्चे; ता अज्ज; भट्ठिणो.
 After गदमिह all but A M have अन०-तदो तदो, D
 having one तदो. G I B E दाव for जाव; एदं ल०. B om.
 एव्वं. B C E I G जिअ सअं ताद०; धूमाउलिअदि०; विज्जा विअ
 (E as in text); णिज्जासंवु०. A D F O S T सिपडिग्गहिदं. C तदो
 जाव; एणं for णं. D O S T णदवअणं. D S O राएसिपरि०.
 E सुणादु पिअसही ।. O सअणपु०; लाए समीपं. S शयितृपृ०.
 T च्छिआए लाए स०; जिअं सउंदलं; णो जजमा०. F सुहसु-
 त्तिआपुच्छणणिमित्तं स-लाए स०; om. जाव; सअं तादकण्णेण;
 धूमोवरु०; पावअस्स ज्जेव्व मुहे आहुदी णिवडिदा; om. वच्चे;
 तुमं इसि-दं करिअ भ०.

सि मे संवृत्ता । अद्यैव ऋषिपरिरक्षितां त्वां भर्तुः सकाशं वि-
सर्जयामीति ।]

अनसूया—अह केण सूइदो तादकस्सवस्स अअं वुत्तं-
तो^a । [अथ केन सूचितस्तातकाश्यपस्यायं वृत्तान्तः ।]

प्रियंवदा—अग्निसरणं पविठस्स शरीरं विणा छन्दोमईए
वाआए^b । [अग्निशरणं प्रविष्टस्य शरीरं विना छन्दो-
मय्या वाचा ।]

अनसूया—सविस्मयम्—कहं विअ^c । [कथमिव ।]

प्रियंवदा—संस्कृतमाश्रित्य ।—

दुप्यन्तेनाहितं तेजो दधानां भूतये भुवः

अवेहि तनयां ब्रह्मन्अग्निगर्भां शमीमिव^d ॥ ४ ॥

this very day, do I send you to your husband, at-
tended by hermits.”

ANA.—And by whom was this account communi-
cated to Papa Kasyapa?

PRI.—By a speech in verse, as he entered the
fire-apartment.

ANA.—(Wondering) How, how ?

PRI.—(In Sanskrit) O Bráhmāna ! Know thy
daughter as bearing within her the lustre of life
deposited by Dushyanta, for the welfare of the
Earth, like the Sami-tree which contains fire in
its interior.

^a A आचक्खिदो तादस्स अअं सऊंतलावुं. B वुत्तं but सू-
इदो not °दं. F सहि केण उण आचक्खिदो तादकण्णस्स अअं
वुं. O S अअं before तादं. ^b A तादस्स अं; °स्स किल
सं; °दोवदीए वां. B om. छ-ईए. F किल सरीं. I M वा-
णिआए. ^c B C D E I G कहेहि for the speech. T S O
repeat कहेहि. M om. अनं's speech. ^d A सहि । मुणु ।
—सं—त्य पठति—।; °तं वीर्यं दधां. F मुणाहि—सं. O विभ्रती भू.

अनसूया—प्रियंवदामाश्लिष्य ।—सहि पित्रं मे । किंदु अ-
ज्ज एव्व सउंदला णीअदित्ति उक्कण्ठासाहारणं परितोसं अ-
णुहोमि^a । [सखि प्रियं मे । कित्तयैव शकुन्तला नीयत
इत्युत्कण्ठासाधारणं परितोषमनुभवामि ।]

प्रियंवदा—सहि वअं दाव उक्कण्ठं विणोदइस्सामो । सा
तवस्सिणी णिव्वुदा होदु^b । [सखि आवां तावदुत्कण्ठां
विनोदयिष्यावः । सा तपस्विनी निर्वृता भवतु ।]

अनसूया—तेण हि एदस्सि चूदसाहावलंबिदे णारिएल-
समुग्गए तण्णिमित्तं एव्व कालन्तरक्खमा णिकिखत्ता मए के-
सरमालिआ । तां तुमं हत्थसंणिहिदं करेहि । जाव अहंपि म
गोरोअगं तित्थमित्तिअं दुव्वाकिसलआणित्ति मंगलसमालं-
भणाणि विरएमि^c । [तेन ह्येतस्मिंश्चूतशाखावलम्बिते ना-

ANA.—(Embracing Priyamvada) Friend ! It is
a happy thing; but, at the thought that Sakuntala
is to be conveyed this very day, I feel comfort not
unmixed with uneasiness.

PRI.—Friend, we for ourselves shall get over the
uneasiness. Let the poor creature be made happy.

ANA.—Well then, in that cocoa-leaf-box suspended
on the mango-branch, I have placed a Kesara-garland
capable of keeping fresh for (lit:—of enduring) some
time, for that very purpose. You take that in your
hand; while I too prepare auspicious unguent-ma-

^a A सहर्षं प्रियं; om अज्ज एव्व; कखु दाणिं परि; समुव्व-
हामि. D G O S T repeat पित्रं मे. D दामाश्लिष्य. F re-
peats पित्रं after मे. ^b A om. सहि-दाव; दाणिं for त-णी.
F ०हि अम्हे कधंपि उ; सा दाणिं त. ^c C E F G I M O
एतण्णि; ता इमं for तां तुमं (O as in text); B also ता इमं.

रिकेलसमुद्रके तन्निमित्तमेव कालान्तरक्षमा निक्षिप्ता मया के-
सरमालिका । तां स्वं हस्तसंनिहितां कुरु । यावदहमपि त-
स्यै गोरोचनां तीर्थमृत्तिकां दूर्वाकिसलयानीति मङ्गलसमाल-
भनानि विरचयामि ।]

प्रियंवदा—तह करीअदु^a । [तथा क्रियताम् ।]

—अनमूया निष्क्रान्ता । प्रियंवदा नाट्येन सुमनसो गृह्णाति^b ।

—नेपथ्ये ।—

गौतमि आदिश्यन्तां शार्ङ्गरवमिश्राः शकुन्तलानयनाय^c

terials such as, yellow pigment, holy-clay, and tend-
er Dúrvā-grass.

PRI.,—Yes, do so.

(Exit Anasúya; Priyamvada gathers flowers).

(BEHIND THE SCENE.)

Gautamî ! Tell Sárngarava and others to go with
Sakuntala (lit:—to take her to her husband's.)

B C E G I M मिअलोअणं for गोरोअणं. A मअगोरो°. A °मा
खित्ता मए सकेसरगुणा । ते तुमं (तांस्त्व); °हिदे (°हितान्) क°;
om. पि; °आणि मंगलसमालहणत्थं विरएमि । इति निष्क्रान्ता ।
thus om. the following speech. F °क्खमा केसरगुण्डा वि-
क्खित्ता चिट्ठदि । ता इमं णलिणीपत्तसंगदं करे°; जाव से अहंपि;
°आइं मंग°.

^a F तथा करोति as a st. dir. ^b D S T सुमनो (S मनसो)
भाजनं गृ°; O कुसुमभा°. ^c D °लाप्रयाणमंगलाय. A om. गौ-
तमि; °नाय सज्जीभवतेति । F °रवशारद्धतमि°; वत्सां श-लां नेतुं
सज्जीभवन्तु भवन्त इति for श-य.

प्रियंवदा—कर्णं दत्त्वा ।—अनसूए तुवर तुवर । एदे कखु
हत्थिणाउरगामिणो इसीओ सदावीअंति^a । [अनसूये त्व-
रस्व त्वरस्व । एते खलु हस्तिनापुरगामिन ऋषयः शब्दायन्ते ।]

—प्रविश्य समालम्भनहस्ता^b ।—

अनसूया—सहि एहि । गच्छह^c । [सखि एहि ।
गच्छावः ।]

—परिक्रामतः ।

प्रियंवदा—विलोक्य ।—एसा सुज्जोदए एव्व सिहामज्जिदा
पडिच्छिदणीवारहत्थाहिं सोत्थिवाअणिकाहिं तावसीहिं अहि-
णंदीअमाणा सउंदला चिट्ठइ । उवसप्पम्ह णं ।—उपसर्पतः^d ।

PRI.—(Listening) Anasúyā, come come, there
the hermits who are to go to Hastinapura are
being called.

(Enter Anasuya with auspicious unguent-
materials in her hands.)

ANA.—Come friend, we'll go.

(Both walk round.)

PRI.—(Looking) There is Sakuntala who having
bathed over head early at sun-rise is(now) being con-
gratulated by the hermit-ladies, having rice in their

^a A °ओ सउजभिवान्तिस्ति । O S T हात्थिणणअर; सदायंते.
B E I M O om. कखु. C thrice तुवर. ^b E सहस्ताभरणा.
^c D S repeat एहि; S repeats सहि एहि. ^d A °सा कखु; °व्व
विसज्जिदा पडिच्छिदणीवारभाअणआहिं ताव°; ता उव°; तथा कुरु-
तः. B तवस्सिणीहिं. M O वाअणका°. O om. एव्व; °दा अ-
भत्तसादा (णहादा ?); °डिडिदणीवाराकखदहत्थामिः सद्धिवा°.
S T follow O, om. अभत्तसादा. F °दए किदमज्जणा पडि-
वारभाअणाहिं; चि°दि स-ला । ता उ°; इत्युभे तथा कुरुतः ।
G M translate पडिच्छिद by प्रतिष्ठित.

[एषा सूर्योदय एव शिखामार्जिता प्रतीष्टनीवारहस्ताभिः
स्वस्तिवाचनिकाभिस्तापसीभिरभिनन्द्यमाना शकुन्तला तिष्ठति ।
उपसर्पाव एनाम् ।]

—ततः प्रविशति यथोद्दिष्टव्यापारासनस्था शकुन्तला^a ।

तापसीनामन्यतमा—शकुन्तलां प्रति ।—जादे भर्तुणो बहु-
माणसूअअं महादेईसहं अधिगच्छ^b । [जाते भर्तुर्बहुमानसू-
चकं महादेवीशब्दमधिगच्छ ।]

द्वितीया—वच्छे वीरप्पसविणी होहि^c । [वच्छे वीरप्प-
सविनी भव ।]

hands, and invoking blessings (on her). We will
go to her. (Go forward).

(Then enter Sakuntala engaged as described,
sitting on a seat.)

ONE OF HERMIT-LADIES—(To Sakuntala) Daughter,
obtain the title of 'Great Queen' which indicates
the majesty of thy husband.

ANOTHER—Child, be the mother of a warrior.

^a B °थोपदिष्ट; om. आसनस्था; °ला गौतमी च । E ततः प्र-
विशंति श-ला तापस्यः. A °र्दिष्टासनस्था श-ला गौतमी तापस्यश्च ।
O °ष्टपरिवारा. F सपरिवारा for आसनस्था; having निर्दिष्ट for
उद्दि°. ^b Before this speech E F have श°—भअवदीओ
पणमामि (F वंदामि). B C E G I M लहेहि for अधिग°. A
°माणउत्तअं (युक्तकं); एका तापसी for ता-तमा. O °हं उव्व-
हेहि. F °माणसुहहेतुअं; om. महा. ^c A अन्या-व°. O °प्पसवा.
S अपरा°— F तापस्यः—; om. वच्छे, thus om. the next
speech.

तृतीया—वञ्छे भर्तुणो बहुमदा होहि^a । [वत्से भर्तुर्व-
हुमता भव ।]

—इत्याशिषो दत्त्वा गौतमीवर्जं निष्क्रान्ताः^b ।

सख्यौ—उपसृत्य—सहि सुहमज्जनं दे होदु^c । [सखि
सुखमज्जनं ते भवतु ।]

शकुन्तला—साअदं मे सहीणं । इदो णिसीदह^d । [स्वा-
गतं मे सख्योः । इतो निषीदतम् ।]

उभे—मङ्गलपात्राण्यादाय । उपविश्य ।— हला सउंदले सज्जा
होहि । जाव दे मंगलसमालम्भणं विरहम^e । [हला शकु-
न्तले सज्जा भव । यावत्ते मङ्गलसमालम्भनं विरचयावः ।]

शकुन्तला—इदं पि बहुमंतव्वं । दुल्लहं दाणिं मे सहीमं-

A THIRD ONE—Child, be highly esteemed of thy husband.

(Thus having blessed, exeunt all the hermit-
ladies but Gautamî.)

FRIENDS—(Approaching) Friend, may you be wholly surrounded by happiness !

SAK.—Welcome to my friends ! Sit here.

BOTH—(Taking up the auspicious vessels; sitting down) Dear Sakuntala, be ready; we will smear (your arms with) the auspicious unguent.

SAK.—Even this is to be highly valued. Deco-

^a A also om. this speech. D O बाले भ०. S T जादे भ०. ^b D F O सर्वा नि०. ^c A सुम०. F समज्ज. D O S T णं दे जादं. ^d A दृष्ट्वा सादरम्. A F om. मे. ^e B C E G I M om. दे. D O S T have वअं after दे. A उज्जुअगदा (ऋजु-कग०); ०लसमालद्धणं अङ्गं करीअदु. A F om. म०—०दाय. F हला उज्जुआ दाव होहि ०मालहणं करेम्ह ।

डणं भविस्सदि । इति बाष्पं विसृजति^a ।— [इदमपि बहु मन्तव्यम् । दुर्लभमिदानीं मे सखीमण्डनं भविष्यति ।]

उभे—सहि ण दे उइअं मंगलकाले रोइदुं । —इत्यश्रूणि प्रमृज्य नाट्येन प्रसाधयतः^b । [सखि न त उचितं मङ्गलकाले रोदितुम् ।]

प्रियंवदा—आहरणोइदं रूढं अस्समसुलहोहिं पसाहणोहिं विप्पआरीअदि^c । [आभरणोचितं रूपमाश्रमसुलभैः प्रसाधनैर्विप्रकार्यते ।]

—प्रविश्योपायनहस्तौ—

ऋषिकुमारकौ—इदमलंकरणम् । अलंकियतामत्रभवती^d ।

ration with the hands my friends will now be rare to me. (Sheds tears.)

BOTH—Friend, it is not proper for you to weep on an auspicious occasion. (Wiping off her tears, decorate her.)

PRI.—Your beauty worthy of ornaments, is marred by these decorations which are obtained in a hermitage.

(Enter two young hermits with presents in hands.)

HERMITS—Here are ornaments; let her Ladyship be adorned.

^a A उइदं before इदं; °स्सदि । रुदती उत्तिष्ठति । D S T क्खु for पि and दाव for दाणि; विकिरति. O also दाव and विकि°. E विकि°. I B विहरति and C परिहरति. F उचिदं पि एदं अज्जव—वं जदो °हं दाव पुणो मे पिअस. I M °हु म°. ^b A दे इच्छिदन्वे म—ले रोइदुं । F om. दे; जुत्तं for उ—दं. ^c D O S T विआरी°. A आहरणारिहं रूढं । अ°. E °दं इदं रूढं. F सहि आहरणारिहं दे रूढं. ^d A ततः प्रविशत उपा°; तावदलंकि°. F प्रविश्याभरणहस्त ऋ—मारः ।; °लंकारजातम् । °तामायुष्मती ।

—सर्वा विलोक्य विस्मिताः^a ।

गौतमी—वच्छ णारअ कुदो एदं^b । [वत्स नारद कुत एतत् ।]

प्रथमः—तातकाश्यपप्रभावात्^c ।

गौतमी—किं माणसी सिद्धी^d । [किं मानसी सिद्धिः ।]

द्वितीयः—न खलु । श्रूयताम् । तत्रभवता वयमाज्ञप्ताः श-
कुन्तलाहेतोर्वनस्पतिभ्यः कुसुमान्याहरतेति । तत इदानीं^e ।

क्षौमं केनचिदिन्दुपाण्डु तरुणा माङ्गल्यमाविष्कृतं

निष्ठूतश्चरणोपभोगसुलभो लाक्षारसः केनचित् ।

अन्येभ्यो वनदेवताकरतलैरापर्वभागोत्थितै-

र्दत्तान्याभरणानि तत्किमलयोद्भेदप्रतिद्वन्दिभिः^f ॥५॥

(ALL WONDER AT THE SIGHT.)

GAU.—Child Nārada ! Whence is this ?

One—By the power of papa Kasyapa.

GAU.—Is it a creation of his will ?

THE OTHER—No, no ; hear ; the revered lord ordered us to get flowers from the trees for Sakun-
tala; when, unexpectedly some tree gave forth
moon-white silken garments suited to this auspi-
cious ceremony; another exuded lac-dye suited for
dyeing the feet; from others, ornaments were pre-
sented by the hands of the sylvan nymphs raised
up to the wrists, which (hands) vied with the sprouts
which grew on the trees.

^a A तथा for सर्वा. D तस्मिन् (probably miscopied.)

^b A E F हारीद for णारअ. F एदं आसादिदं । ^c F कण्व
for का-प. ^d E मायासिन्. ^e A आज्ञापिताः. D T गौ०—तदो
तदो । D नारदः तदानीं. S ता काश्यपेन व० ज्ञापिताः. F ता
कण्वेन; ततश्च. O तदिदानीं. ^f A F सुभगो for सुलभो; नः for

प्रियंवदा—शकुन्तलां विलोक्य ।—हला इमाए अब्भुववत्ती-
ए सूइआ दे भत्तुणो गेहे अणुहोदव्वा राअलच्छी^a । [हला
अनयाभ्युपपत्त्या सूचिता ते भर्तुगेहेऽनुभवितव्या राजलक्ष्मीः]

—शकुन्तला ब्रीडां रूपयति^b ।

प्रथमः—गौतम एहेहि । अभिषेकावतीर्णाय काश्यपाय
वनस्पतिसेवां निवेदयावः^c ।

PRI.—(Looking at Sakuntala) By this favour,
is foreshown the royal fortune which you shall
enjoy in your husband's house.

(Sakuntala manifests bashfulness.)

FIRST HERM.—Gautama, come, come; we shall
communicate this service done by the trees to Ka-
syapa who has gone down (to the river) for bathing.

तत् in the last line. A °वमूलोत्थिः; °लयच्छायाप्रतिस्पर्धिभिः.
F °परागसु° in the 2nd line; °लयच्छायापरिस्पर्धिभिः. D पा-
ण्डुरतरं. In these 4 speeches F has हारीत for प्रथम and
द्वितीय; D T नारदः for प्रथमः.

^a A हला अब्भुदसंपत्ती सूइदा ।; दे after °व्वा. All but
A D F O S have त्ति after °च्छी. F हला कोडरसंभवावि म-
हुअरि पोक्खरमहु ज्जेव अहिलसदि । गौतमी-जादे इमाए &c.

^b A F S T लज्जां. A शकु°—लज्जां निरूपयति—सहि कल्ला-
णिणी दाणिं सि कोडरसंभवा विअ महुअरी पुक्खरमहुअं अहिलस-
सि ।. ^c A D om. गौतम and one एहि. O also om. one
एहि. A om. this speech and the following one, here;
अभिषेकावती°; तातकाश्यपा°; एवं कुर्वः for तथा. F हारीतः—
यावदिमां वन—वामभिषेकार्थं मालिनीमवतीर्णाय तत्रभवते कण्वाय
निवेदयामि—इति निष्क्रान्तः ।. B C E G I M °कोत्तीर्णा°.

द्वितीयः—तथा ।

—इति निष्क्रान्तौ ।

अनसूया—अणुवजुत्तभूषणो अअं जणो । चित्तकम्मपरि-
अएण दे अंगेसु आहरणाविणिओअं करेम्ह^a । [अनुप-
युक्तभूषणोऽयं जनः । चित्रकर्मपरिचयेन तेऽङ्गेष्वाभरणीव-
नियोगं कुर्वः ।]

शकुन्तला—जाणे वो णेउणं ।—उभे नाट्येनालंकुरुतः^b ।—
[जाने वां नैपुणम् ।]

—ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः काश्यपः^c ।—

काश्यपः—

यास्यसद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया

SECOND HERM.—Yes. (Exeunt both.)

ANA.—We have never used ornaments; we shall put the ornaments on your person by our acquaintance with the art of painting.

SAK.—I know your skill. (Both adorn her.)

(Then enter Kasyapa who has returned after bathing.)

KASYAPA—(At the thought) that Sakuntala goes today, my heart is touched with (afflicted by) anxiety; my throat is choked with the flow of tears

^a A प्रियंवदा—मण्डयन्ती—अणुभूदभू०. All but A D FOST सख्यौ for अ—या; अए अणु०. G E I ०णुवहुत्त. F अणुभूद-भू०; ०णो कथं तुमं अलंकरेदि । चिन्तयित्वा विलोक्य च—चित्तपरि-
—ण दार्णि. B C E G I M ०सु दे. A E ०णणिओअं. F S सहि in the beginning. ^b A सस्मितम्—. B om. वो. A D F णिउणत्तणं. D ०णेमि. O तुम्हाणं. A gives the speeches of नारद and his companion after ०रुतः. ^c A सुप्तोत्थितः for स्ना—र्णः. S ०नोत्थितः. F कण्वः. O ०तोत्ती०.

कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम् ।

वैक्लव्यं मम तावदीदृशमिदं स्नेहादरण्यौकसः

पीड्यन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविश्लेषदुःखैर्नवैः ॥ ६ ॥

—परिक्रामति^a ।

सख्यौ—हला सउंदले अवसिदमंडणासि । परिधेहि संपदं खोमजुअलं^b । [हला शकुन्तले अवसितमण्डनासि । परिधत्स्व सांप्रतं क्षौमयुगुलम् ।]

—शकुन्तलोत्थाय परिधत्ते^c ।

गौतमी—जादे एसो दे आणंदपरिवाहिणा चवखुणा प-

suppressed in it; my sight has grown heavy with care; if such is the distress through affection of me who pass my life in the forest, how (greatly) indeed must house-holders be afflicted by the first pangs of separation from their daughters !

(Walks round.)

FRIENDS—Dear Sakuntala, your decoration is finished; now clothe yourself in this pair of silk-garments.

(Sakuntala rises and puts it on.)

GAU.—Daughter, here comes thy father as if

^a A निःश्वस्य— A D O S T °ण्ठस्त—लुषं चि°. B °यं स्पष्टं समुत्क°. E वैक्लव्यं मम. A F M कथं न तन°. F अन्तर्बाष्पभरोपरगेधि गदितं चि° in line 2 of the verse. D S °दृशमहो स्ने°. O अपि for इदं in the margin. T अहो for it in the margin. F अपि for इदं. A for परिक्रामति, परिक्रामतः । ^b A °पदं इमं पवित्तं खोमणिम्मोअं. B E खोमदुऊलं. D संपादिद for अवसिद. F संपदं परि°. ^c F °य नाट्येन परि°. A शकुन्तला लतागृहान्निर्गत्य परिधाय पुनः प्रविश्योपविष्टा । काश्यप उपसर्पति ।

रिस्सजंतो विअ गुरु उवढिदो । आआरं दाव पडिवज्जस्स^a ।
[जाते एष त आनन्दपरिवाहिणा चक्षुषा परिप्वजमान इव
गुरुरूपस्थितः । आचारं तावत्प्रतिपद्यस्व ।]

शकुन्तला—सव्रीडम् ।—ताद वंदामि^b । [तात वन्दे ।]

काश्यपः—वत्से

ययातेरिव शर्मिष्ठा भर्तुर्बहुमता भव ।

सुतं त्वमपि सम्राजं सेव पूरुमवाप्नुहि^c ॥ ७ ॥

गौतमी—भअवं वरो कखु एसो । ण आसिसा^d । [भ-
गवन् वरः खल्वेषः । नाशीः ।]

काश्यपः—वत्से इतः सद्यो हुतानग्नीन्प्रदक्षिणीकुरुष्व^e ।
—सर्वं परिक्रामन्ति^f ।

embracing thee with the eye over-flowing with happy (comforting) thoughts; please do him obeisance.

SAK.—(Bashfully) Papa I salute you.

KAS.—Child ! Be highly esteemed of your husband, as Sàrmishthá was of Yayáti; may you obtain a son (who will be) a sovereign-ruler, as she obtained Pûru.

GAU.—This is a boon, not (a mere) blessing.

KAS.—Child ! Now go round the sacrificial fire here.

(All walk round.)

^a A E om. जादे. D om. दे. A °णंदवप्फपरि°; ता आ आ°; से for दाव. F °णंदवाप्पपरि—णा लोअणेण—°दो । ता समुदा-
आरं पडि°. A I °व—ज्ज. ^b A उत्थाय सव्री°. F °डं वन्दनां
करोति, thus om. the speech. ^c D O om. वत्से. A पुत्रं
for सुतं; °रुं समाप्नुहि. F पुत्रं. ^d A om. एसो । F जादे for
भवअं. D भअवं जुत्ते कखु से एदावासिसौ. ^e A F G सद्यो हु°. I M °द्योहु°. D E G M O हुताग्नी°. ^f F °र्वे तथाकारयितुं परि°.

काश्यपः—ऋक्छन्दसाशास्ते ।—

अमी वेदिं परितः कृत्वाधिष्ण्याः

समिद्वन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः ।

अपघ्नन्तो दुरितं हव्यगन्धै-

वैतानास्त्वां वह्नयः पावयन्तु^a ॥ ८ ॥

प्रतिष्ठस्वेदानीम् ।—सदृष्टिक्षेपम् ।—क ते शार्ङ्गरवमिश्राः^b ।

—प्रविश्य ।—

शिष्यः—भगवन् इमे स्मः^c ।

काश्यपः—भगिन्यास्ते मार्गमादेशय^d ।

Kas.—(Blesses her in a verse in a Rigvedic meter) May these sacrificial fires purify thee, having seats prepared for them round the altar, bearing consecrated fuel, with Darbhas strewn on their skirts, and driving away evil by the odour of the oblations! Now walk on. (Looking round) Where are those Sarngarava and others ?

(ENTER A PUPIL.)

Pu.—Here we are, your Reverence !

Kas.—Show the way to your sister.

^a A D F om. the st. dir. O gives it in the margin. A D O पालयन्तु; others पावयन्; but T both. E सिद्धि-
मन्तः प्रा०. F वत्से before the verse. ^b A शकुन्तला प्रद-
क्षिणीकरोति ।. F fol. A ०क्षिणं क०; वत्से प्र०. D F T क नु
ते. E परिष्वजस्व for प्रतिष्ठस्व. F ०रवशारद्वतमि०. ^c A ०श्य
समं त्रयः । ०मे वयम् ।. D S T शिष्याः. F शिष्यौ प्रविश्य; ०व-
न्निमौ स्वः. ^d A O S शार्ङ्गरव भ०. O पन्थानमावेदय; ०तीति परि-
क्रामति ।. F वत्सौ भ-न्याः पन्थानमादेशयतम् ।

शार्ङ्गरवः—इत इतो भवती ।

—सर्वे परिक्रामन्ति^a ।

काश्यपः—भो भोः संनिहितदेवतास्तपोवनतरवः^b

पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वपीतेषु या
नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन या पल्लवम् ।

आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः

सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम्^c ॥९॥

—कोकिलरवं सूचयित्वा ।—

अनुपतगमना शकुन्तला

तरुभिरियं वनवासबन्धुभिः ।

SÁRNGARAVA—This way, this way, your Ladyship.
(All walk round .)

KAS.—O Ye, trees of the penance-ground with the nymphs present in you ! She, who did not like to drink water first when you were not watered; who although fond of ornaments, would not pluck your sprouts out of affection for you; who celebrated a festival at the time of your first blossoming; that Sakuntala here goes to her husband's house; let her be permitted by all of you. (Listening to the note of a cuckoo.) In as much they have thus responded by means of the sweet notes of the cuc-

^a S शकुन्तला परिक्रामति. E इतो भगवती. ^b D F T वनदे-
व°. All but A D F O S T °हितास्त°. A का°—वत्से शकु-
न्तले । विज्ञाप्यन्तां संनि°. S अहो for भो भोः. O one भोः. E
तपोवनतर°. B भो भोः तपोवनसंनिहितास्तर°. ^c A F °स्वासि-
क्तेषु या. A पल्लवान्; प्रबोधसम°. C या वल्कलम्. E °सुमोदमे
भवति वै यस्याः सदाद्युत्स° (undoubtedly interpolated).

परभृतविरुतं कलं यथा

प्रतिवचनीकृतमेभिरीदृशम् ^a ॥ १० ॥

—आकाशे ।—

रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभि-

श्छायाद्रुमैर्नियमितार्कमयूखतापः ।

भूयात्कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः

शान्तानुकूलपवनश्च शिवश्च पन्थाः ^b ॥ ११ ॥

—सर्वे सविस्मयमाकर्णयन्ति ।

गौतमी—जादे ण्णादिजणसिणिद्धाहिं अणुण्णादगमणासि
तवोवणदेवदाहिं । पणम भअवदीणं ^c । [जाते ज्ञातिजनस्त्रि-

koo, the trees, as Sakuntala's companions of wild life, have consented to her departure.

(In the air.)

May the path be happy to her, being pleasant at intervals with lakes green with lotus creepers, having the heat of the sun's rays moderated by trees of thick shade, having the dust as soft as the pollen of lotuses and having gentle and favourable breezes!

(All listen with wonder.)

GAU.—The nymphs of the penance-grove, as af-

^a A F reverse the order of these two verses putting अनुमत &c. in शार्ङ्गरव's mouth. A °तरसितं प्रियं यदा om. को—त्वा. O F यतः for यथा. A F °भिरात्मनः. E °सूचयन्. O रुतं for रवं. ^b A नेपथ्ये for आकाशे; कमलकर्णजलैः सरोः. C शीतानुकूः. E च्छायामयैर्नियः; °यूखपातः. F मरीचितापः. ^c A °सिणिद्धं अबभणुः; ता पणम °दीओ । F ता पणः. C गहि for ण्णादि. E आदि for it.

ग्धाभिरनुज्ञातगमनासि तपोवनदेवताभिः । प्रणम भगवतीः ।]

शकुन्तला—सप्रणामं परिक्रम्य । जनान्तिकम् ।—हला पि-
अंवदे अज्जउत्तदंसणुस्सुआए वि अस्समपदं परिच्चअंतीए
दुक्खदुक्खेण मे चलणा पुरदो पवहंति^a । [हला प्रियंवदे
आर्यपुत्रदर्शनोत्सुकाया अप्याश्रमपदं परिसजन्त्या दुःखदुः-
खेन मे चरणौ पुरतः प्रवर्तेते ।]

प्रियंवदा—ण केवलं तवोवणविरहआदरा सही एव्व ।
तुए उवहिदविओअस्स तवोवणस्स वि दाव समवत्थं पेक्ख^b ।

उगगलिअदब्भकवला मिआ परिच्चत्तणच्चणा मोरा ।

ओसरिअपण्डुपत्ता मुअन्ति अस्सू विअ लदाओ^c ॥ १२ ॥

fectionate as kinsmen, have consented to thy departure. Salute the revered ones.

SAK.—(Walking round and saluting; aside) Dear Priyamvadā, although anxious to see my husband, my steps move forward with great difficulty as I am leaving the ground of the hermitage.

PRI.—Not only is my friend uneasy at (the thought of) being separated from the penance-grove; observe the state of the grove itself for which (the time of) separation from you has arrived. The

^aA B G I T °स्समं. D F T °णा पुरोमुहा ण पवहंति. O S °रणौ पुरोमुखौ वर्तेते ।. E °दो वट्ट°. C om. मे. B पुरो वट्ट°. B C E G I M णं अज्ज°. ^bA °लं तव विरहपय्युस्सुहाओ सहीओ एवेव । जाव तए; वि अवक्खं अवत्थंतरं । तथा अ ।. D O S T उवहिदवि°. B विरहा सही; °अस्स वि तवो°. B C E G I M °वत्था दीसइ ।. E °व्वं तुए. F °लं तुमं ज्जेव्व तवो—रा । तु°; वि अवत्थं पेक्ख दाव. O °दरदा सहीए एव्व. ^cA उल्ललिददब्भ—°ला मई परीसंतण—णा मोरा; °त्ता धुवंति अंगाइ व लआओ. F उ-
ग्गिण्णद°ला मई. O °सूणि वणलदाओ ।.

[न केवलं तपोवनविरहकातरा सख्यैव । लयोपस्थितवियोगस्य तपोवनस्यापि तावत्समवस्थां पश्य ।

उद्गलितदर्भकवला मृगाः परित्यक्तनर्तना मयूराः ।
अपमृतपाण्डुपत्रा मुञ्चन्त्यश्रूणीव लताः ॥]

शकुन्तला—स्मृत्वा ।— ताद लदावहिणिअं वणजोसिणिं दाव आमंतइस्सं^a । [तात लताभागिनीं वनज्योत्स्नां ताव-
दामन्त्रयिष्ये ।]

काश्यपः—अवैमि ते तस्यां सोदर्यस्नेहम् । इयं तावद-
क्षिणेन^b ।

शकुन्तला—लतामुपेत्य ।—वणजोसिणि चूदसंगता वि पच्चा-
लिङ्ग मं इदोगदाहिं साहावादाहिं । अज्जप्पहुदि दूरवत्तिणी कखु

deer have dropped the mouthfuls of Darbha-grass; the peacocks have abandoned dancing; the plants with the faded leaves dropping off are as if shedding tears.

SAK.—(Remembering) Papa, I will first take leave of Vanajyotsnā my creeper-sister.

KAS.—I know thy sisterly love to it. Here it is to the right.

SAK.—(Approaching the creeper) Vanajyotsnā, although thou art united with the mango-tree, do thou embrace me with thy arms of branches which

^a T om. लदा-अं. D om. लदा. A F णिअं दाव माधवीं. A om. स्मृत्वा. ^b D O T om. ते. A तेऽस्यां सौ०; । इमां तां दक्षिणेनामन्त्रयतां भवती । F कण्वः वत्से अ०; ०स्यां सौहार्दम्; ०यं सा दक्षिणे पश्य । C ते सख्यां सौद०.

दे भविस्सं^a। [वनज्योत्स्ने चूतसंगतापि प्रत्यालिङ्ग मामितोगता-
भिः शाखाबाह्याभिः। अद्यप्रभृति दूरवर्तिनी खलु ते भविष्यामि।]

काश्यपः—

संकल्पितं प्रथममेव मया तवार्थं
भर्तारमात्मसदृशं सुकृतैर्गता त्वम् ।

चूतेन संश्रितवती नवमालिकेय-

मस्यामहं त्वयि च संप्रति वीतचिन्तः^b ॥१.३॥

इतः पन्थानं प्रतिपद्यस्व^c ।

शकुन्तला—सख्यौ प्रति ।—हला एसा दुवेणं वो हत्थे णि-

are running this way; I am now to be away from thee from this day.

KAS.—By virtue of your merit you have been united with a husband worthy of you, who was already fixed upon for you by me; (and) this Nava-mâlikâ has resorted to the mango-tree; now I am relieved of anxiety for you as well as for her. Hence take your way.

SAK.—(To her friends) Friends, she is a pledge

^a A प्रत्यालिङ्ग्य च सस्नेहगद्गदम्—माधवि । पच्चा०. A F सा-
हामएहिं बा०. A E F I S T बाहुहिं. C गदेहिं. F लदाव-
हिणी for वन—सिणी. T om. दे. I M om. कखु दे. E F have
at the end ताद अहं विअ इअं तुए (E om. तुए) चितणीआ.
B C E दे कखु. B C E G I M मं after पच्चा०. ^b A F O
वत्से in the beginning. A इयमिदानीं चिन्तनीया मे । पश्य ।
संक०; स्वगुणैर्ग०; अस्यास्तु संप्रति वरं त्वयि वीतचिन्तः for 1.3; and
कान्तं समीपसहकारमहं करिष्ये । for 1.4. D त्वदर्थे. F त्वदर्थ-
म्; स्वगुणैर्गतासि; ll. 3 & 4 like A with इमं for अहं. B वन-
मल्लिके०; वीतचेताः. ^c A om. it. F तदि०. D तत्स्थानं.

कखेवो^a । [हला एषा द्वयोर्युवयोर्हस्ते निक्षेपः ।]

सख्यौ—अअं जगो दाणिं कस्स हत्थे समप्पिदो ।—वाप्पं विसृजतः^b । [अयं जन इदानीं कस्य हस्ते समर्पितः ।]

काश्यपः—अनसूये अलं रुदित्वा । ननु भवतीभ्यामेव स्थिरीकर्तव्या शकुन्तला ।—सर्वे परिक्रामन्ति^c ।

शकुन्तला—ताद एसा उडजपज्जंतचारिणी गर्भमंथरा मअवहू जदा अणघप्पसवा होइ तदा मे कं पि पिअणिवेदइत्त-
अं विसज्जइस्सह^d । [ताव एषोऽजपर्यन्तचारिणी गर्भमन्थ-

in the hands of you two.

FRIENDS—And to whose care do you commit us ?
(Shed tears.)

KAS.—Anasuya, do not weep (now). On the other hand you yourself should soothe Sakuntala.
(All walk round.)

SAK.—Papa when that doe slow on account of being with young, that is grazing beside the hermitage, has safely brought forth, you will send some one to me to communicate the happy news.

^aO S om. the st. dir. A E वि for वो. O D S T त्थ-
णि. O D *क्खित्ता. A उपेत्य for प्रति. F पि before वो.

^bA सास्वम्—; संदिट्ठो for ह—दो; रुदतः. E G I M विहरतः. C
परिहरतः. D O S T तुए before कस्स; अप्पिदो; विकिरतः (O
om. वि). ^cA *मेव श—ला स्थापयितव्या; om. सर्वे. F *ये प्रि-
यंवदे; *लं रुदितेन; श—ला स्थिरीकर्तव्या. B om. अनसूये. T
om. ननु. ^dE O S *सज्जअ. D *ज्जह. T *ज्जस्सह. A वि-
लोक्य—ताद; जदा आसण्णपसविणी भवे; पिअं. B होइस्सदि त-
दा. F विलोक्य—ताद; जदा सुहप्पसवा भविस्सदि; *वेदअं; *इस्स-
सि । मा एदं विसुमारिस्ससि ।

रा मृगवधूर्यदानघप्रसवा भवति तदा मे कमपि प्रियनिवेद-
यितृकं विसर्जयिष्यथ ।]

काश्यपः—नेदं विस्मरिष्यामः^a ।

शकुन्तला—गतिभङ्गं रूपयित्वा ।—को गु क्खु एसो पुणो
पुणो वि णिवसणे मे सजइ ।—इति परावर्तते^b । [को नु ख-
ल्वेष पुनः पुनरपि निवसने मे सजति ।]

काश्यपः—वत्से

यस्य त्वया व्रणविरोपणमिङ्गुदीनां

तैलं न्यषिच्यत मुखे कुशसूचिविद्धे

श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति

सोऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं मृगस्ते^c ॥ १४ ॥

KAS.—We shall not forget that.

SAK.—(Faltering at a step) I wonder what has
been pulling at my garment again and again. (Turns
round.)

KAS.—Daughter! This young antelope, here, thy
adopted child, tenderly brought up by thee with
handfuls of Syàmaka-grains, on whose mouth pricked
with the points of Kusa, thou hadst dropped Ingudi-
oil to cure the wounds, does not forsake thy path.

^a D O S T भवतु ने०. E नेसां. F वत्से ने०. *रिष्यामि. A
*रिष्यते. ^b D S T किं गु. D T om. one पुणो; *सणपटं मे. C
om. the 2nd st. dir. F *भेदं रूप०. A श-ला ग-पयति-।
सख्यौ-को गु &c.; एसो मादकंतो (मात्राक्रान्तः) विअ पु०; om.
वि; वसणस्स अंतं गेण्हदि ।. F अम्मो को; *सो पदकंतो विअ मे
पु०; वसणंते स०; *रावृत्यावलोकयति ।. B C E G I M om.
पुणो पुणो वि. ^c A B F S विरोहणमि०. I *मिङ्गुलीनाम्. A E
*त्रकृतः; others *त्रकृतकः. D om. वत्से.

शकुन्तला—वञ्छ किं सहवासपरिचाइणिं मं अणुसरसि ।
अचिरप्पसूदाए जणणीए विणा वड्डिदो एव्व । दाणिं पि मए
विरहिदं तुमं तादो चितइस्सदि । णिवत्तेहि दाव ।—रुदती प्र-
स्थिता^a । [वत्स किं सहवासपरित्यागिनीं मामनुसरसि । अ-
चिरप्रसूतया जनन्या विना वर्धित एव । इदानीमपि मया
विरहितं त्वां तातश्चिन्तयिष्यति । निवर्तस्व तावत् ।]

काश्यपः—

उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिं

बाष्पं कुरु स्थिरतया विरतानुबन्धम् ।

अस्मिन्नलक्षितनतोनतभूमिभागे

मार्गे पदानि खलु ते विषयीभवन्ति^b ॥ १५ ॥

SAK.—Child! Why do you follow me who am leav-
ing your company? You have already been reared
in the absence of your dam that had only a short
time back been delivered of you; now too, deprived
of me, my papa will take care of you; please go
back. (Passes on weeping.)

KAS.—Make the tears, which obstruct the action
(free play) of your long-eye-lashed eyes, cease to
flow; for, on this way, on which you cannot mark
the elevated and depressed portions of the ground,
your steps fall uneven.

^a A दृष्ट्वा; मं सह—णीं केदवसिणेहं अण्णेससि । अ—सूदोवर-
दाए; सि for एव्व; ता पडिणिअत्तसु. F मं सह—णीं अणुबंधेसि ।
णं अचि—दोवरदाए; विणा जधा मए व—दो सि तधा; तादो तुमं;
ता णिउत्तस्स. B C E G I विवड्डिदो. E चिरप्पसू. B om. तुमं.
D T परिवाडि. S विनापि व. D O S T तुमं मए विर. ^b A
वत्से; ०द्ववृत्तिर्वा०—स्थिरतरं विहिता०. F वत्से अलं रुदितेन । स्थि-
रा भव इतः पन्थानमालोकय ।; शिथिलानुबन्धम्. E ०त्पक्षयो०; ०रु-
द्विवृ०. M विहतानु०. C विषयीभ०.

शार्ङ्गरवः—भगवन्नोदकांतात्स्निग्धो जनोऽनुगतं व्य इति श्रूयते । तदिदं सरस्तीरम् । अत्र संदिश्य प्रतिगंतुमर्हसि^a ।

काश्यपः—तेन हीमां क्षीरवृक्षच्छायामाश्रयामः^b ।

—सर्वे परिक्रम्य स्थिताः^c ।

काश्यपः—आत्मगतम् ।—किं नु खलु तत्रभवतो दुष्यंतस्य युक्तरूपमस्माभिः संदेष्टव्यम् ।—चिन्तयति^d ।

शकुन्तला—जनान्तिकम् ।—हला पेक्ख । णलिणीपत्तंतरिदं वि सहअरं अदेक्खंती आदुरा चक्कवाई आरडदि दुक्करं वखु

SARNG.—It is said (laid down by the old sages) that a beloved person (who is going on a journey) should be escorted (only) upto the water-side. Here is the side of the lake; give us your message here and be pleased to return.

KAS.—So then let us stop (awhile) in the shade of the Kshîra-tree.

(All walk round and stop.)

KAS.—(To himself) What certainly should we fitly send as a message to his Majesty Dushyanta? (Meditates.)

SAK.—(Aside) Friend, see, that female Chakravaka is crying bitterly, being distressed at not seeing her mate, although he is separated (concealed

^aA om. भगवन् and जनः; °नुगम्यतामिति स्मर्यताम् ।; ततः प्रतिग°. F B C °कान्तं. F om. जनो; °नुगम्यत इ°; °रसीतीरं; नः सं°. I M S उदकान्तं; O उदकान्तात्. thus both om. आ. D T नः सं. C S नः प्रति°. ^bB क्षीरिवृ°. F क्षीरिच्छा°. E S om. क्षीर. D om. तेन हि. T °यावः. ^cA उपविश्य सर्वे तथा कृत्वा तिष्ठन्ति. F °र्वे तथा नाटयन्ति ।. ^dA अपवार्य for आत्म°. B om. तत्रभवतः. E om. नु. F om. आत्मगतम् and अस्माभिः. S युक्तरूपा°.

अहं करोमि^a । [हला पश्य नलिनीपत्रान्तरितमपि सहचर-
मपश्यन्त्यातुरा चक्रवाक्यारटति दुष्करं खल्वहं करोमि ।]

अनसूया—सहि मा एव्वं मंतेहि । [सखि मैवं मन्त्रयस्व ।]

एसा वि पिण्ण विणा गमेइ रअणि विसाअदीहअरं ।

गरुअं पि विरहदुक्खं आसाबंधो सहावेदि^b ॥ १६ ॥

[एषापि प्रियेण विना गमयति रजनीं विषाददीर्घतराम् ।

गुर्वपि विरहदुःखमाशाबन्धः साहयति ॥]

from her view) only by a lotus-leaf: I am surely
pained (by it).

ANAL.—Do not say so, my dear. Even she does
pass (does get through) the night, made longer by
sorrow; the pain of separation, though heavy is
made supportable by the tie of hope.

^aA has before this speech अनसूया—सहि ण सो अस्स-
मे चित्ताणिज्जो अत्थि । ज्जो तए विरहअंतीए ण उस्सुईकदो अ-
ज्ज । पेक्ख दाव । पदमिणीपत्तंतरिअं वाहरिअं णाणुवाहरदि जाअं ।
मुहउव्वूढमुणालो तयि दिट्ठि देइ चक्काओ ॥; then शकु०—वि-
लोक्य—सहि सच्चं येव णलि—दं पिअं स—रं; ०दुरं च०; ०रसदि.
B C E G M ति at the end. E om. वि; ०रवई.
D E O S T अहं तक्केमि. D S T दक्खिणदो णलि०. D T om.
वि;अवेक्ख०. S आरसति. G ०दं पिअसह०. F om. this speech.

^bA for this speech प्रियंवदा—अज्ज वि विणा पिण्ण (म्) गम-
मअदि राइं विसूरणादीहं । हंत गरुअं पि दु०. F for the whole
speech has अन—सहि अस्समपदे ण अत्थि कोवि चित्तवंतो जो
तए विरहिज्जंतो ण ताम्मादि पेक्ख दाव । पुडइणिवत्तंतरिअं वाहरि-
ओ वि ण वाहरेइ पिअं । मुहउव्वूढमिणालो तइ दिट्ठि देइ चक्काओ ।
B I मंतिअ for मंतेहि. D O T वि before गमेइ. D O
om. विसाद.

काश्यपः—शार्ङ्गरव इति त्वया मद्रचनात्स राजा शकुन्त-
लां पुरस्कृत्य वक्तव्यः^a ।

शार्ङ्गरवः—आज्ञापयतु भगवान्^b ।

काश्यपः—

अस्मान्साधु विचिन्त्य संयमधनानुच्चैः कुलं चात्मन—

स्त्वय्यस्याः कथमप्यवान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम् ।

सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया

भाग्यायत्तमतःपरं न खलु तद्वाच्यं बधूबन्धुभिः^c ॥ १७ ॥

शार्ङ्गरवः—गृहीतः संदेशः^d ।

काश्यपः—वत्से त्वमिदानीमनुशासनीयासि । वनौकसो-

KAS.—Sarngarava, you should thus speak, in my name, to that king presenting Sakuntala before him.

SAR.—May your reverence command.

KAS.—Well remembering us as wealthy in selfcontrol, as well as (well remembering) your own exalted family, and the flow of affection of the girl towards you, not in any way brought about by her relations, you should look upon her among your wives with common (equal) respect. Beyond this lies in the power of fate; nor is it to be asked (lit:—spoken) by the bride's relations.

SAR.—We have got the message.

KAS.—My daughter! You are now to be ad-

^a A om. स. D G S om. इति. F वत्स शा.; ०त्यामिधा-

तव्यः. ^b D S T अत्रभवान्. E F G M भवान्. ^c A भावप्र-

वृ. A F भाग्याधीनः; तत्स्त्रीबन्धुभिर्वाच्यते । E ०मदः परं.

^d I सुगृ. F ०हीतोऽयं सं.

ऽपि सन्तो लौकिकज्ञा वयम्^a ।

शार्ङ्गरवः—न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम^b ।

काश्यपः—सा खमितः पतिकुलं प्राप्य^c

शुश्रूषस्व गुरुन्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने

भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः ।

भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी

यान्सेवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः^d ॥१८॥

कथं वा गौतमी मन्यते^e ।

vised; although a dweller of the forest we know the ways of the world.

SAR.—With the intelligent there is nothing like beyond scope (i. e. they have nothing beyond their reach).

KAS.—You, then, having from this place gone into your husband's family, serve your elders; towards your fellow-wives, have the behaviour of a dear friend; even when offended by your husband, do not out of anger go against him; be extremely civil towards attendants; (and) free from vanity at fortune's gifts; thus do women rise to the title of 'house-wife;' of an opposite character they are banes of the family. Or, how does Gautamî think ?

^a A शकुन्तलां प्रति—A O T om. असि. A D F लोक-
ज्ञा. A D O S T पश्य वनौ°. F शकुन्तलां विलोक्य—; om.
सन्तो; °ज्ञा एव. ^b A भगवन्न ख°. E om. कश्चिद्. F धीमतां
after नाम. D O किञ्चित् for कश्चिद् at the end. ^c A वत्से
सा; °लमवाप्य. F °तिगृहं. S तत्त्वमि°. D S इतःपरं प°. ^d E
भावेष्वनु°; कुलस्यापि याः. F O भोगेष्वनु°. D प्रणयिनी वृ°. O
°खीकृत्यं. ^e A किं वा गौतमी ब्रवीति. F गौतमी वा किं मन्यते.

गौतमी—एत्तिओ वहूजणस्स उवदेसो । जादे एदं कखु सव्वं ओधारेहि^a । [एतावान्वधूजनस्योपदेशः । जाते एतत्खलु सर्वमवधारय ।]

काश्यपः—वत्से परिष्वजस्व मां सखीजनं च^b ।

शकुन्तला—ताद इदो एव्व किं पिअंवदामिस्साओ स-
हीओ णिवत्तिस्संति^c । [तात इत एव किं प्रियंवदामिश्राः
सख्यो निवर्तिष्यन्ते ।]

काश्यपः—वत्से इमे अपि प्रदेये । न युक्तमनयोस्तत्र गं-
तुम् । त्वया सह गौतमी यास्यति^d ।

शकुन्तला—पितरमाश्लिष्य ।—कहं दाणिं तादस्स अंकादो

GAU.—So much is the advice (to be given) to a bride; child, take care to keep all this in mind.

KAS.—Child, embrace me and thy friends.

SAK.—Papa, are Priyamvada and other friends to go back from this very place.

KAS.—They too are to be given away. It is not proper for them to go there. Gautamī will accompany you.

SAK.—(Embracing her father) How now shall I

^a B बंधु for वहू in Prakrit. A इत्तिअं खु य्येव एदं वहू-
अणे उवदेसो—शकुन्तलां प्रति—; एव खु अवधा°. F कखु वहूजणे
उ°; कखु हिअअे करेहि मा विमुमरिस्सदि. D O S T °ओ एव्व
वत्से ए°. D जणे उ°. ^b A वत्से एहि प—स्व माम् ।. ^c A किं
इदो एव्व पिअसहीओ णि°. F किं पिअसहीओ णि°. O T पिअं-
वदाअणसूआओ. O पिअसही°. D पिअंवदा अणसूआ अ. ^d A D
F O T तन्न यु°. A तत्रागन्तुम् ।. D O T °त्र गमनम् ।. D आ-
गच्छति ।. O T आयास्यति.

परिब्रमद्वा मलअतडुम्मूलिआ चंदणलदा विअ देसंतरे जीवि-
अं धारइस्सं^a । [कथमिदानीं तातस्याङ्गात्परिम्रष्टा मलय-
तटोन्मूलिता चन्दनलतेव देशान्तरे जीवितं धारयिष्ये ।]

काश्यपः— वत्से किमेवं कातरासि^b ।

अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे

विभवगुरुभिः कृत्यैस्तस्य प्रतिक्षणमाकुला ।

तनयमचिरात्प्राचीवार्कं प्रमूय च पावनं

मम विरहजां न त्वं वत्से शुचं गणयिष्यसि^c ॥१९॥

—शकुन्तला पितुः पादयोः पतति^d ।

support life elsewhere, having fallen away from my father's lap, like a sandal plant uprooted from the side of the Malaya-mountain ?

KAS.—Why are you thus afraid, my child? Standing in the covetable position of the house-wife of a husband of high birth, being every minute distracted by his deeds grand by reason of his greatness, having before long given birth to a pure son, as the East sends forth the Sun, you will not, my child, take account of the grief caused by separation from me.

(Sakuntala prostrates herself at her father's feet.)

^a A उत्थाय पितरमालिङ्ग्य; तादेण विरहिदा करिसत्थपरि-
ब्रमद्वा करेणुआ विअ पाणा धारइस्सं ।—इति रोदिति । B C E I
M T have तरुम्मूलि°. G has तडो in the च्छाया. T has
in Sanskrit तरोन्मू° (probably miscopied for टो). F has
मलअपव्वदादो उम्मू°. D धारयामि । D T इति बाष्पं विकिरति ।

^b A om. वत्से. ^c A पारनम् (°वनम्?). C S वत्से न त्वं. E पा-
वने; शुचं प्रगमिष्य°. ^d Before this st. dir. A has अपि

काश्यपः—यदिच्छामि ते तदस्तु^a ।

शकुन्तला—सख्यावुपेत्य ।—हला दुवे वि मं समं एव प-
रिस्सजह^b । [हला द्वे अपि मां सममेव परिष्वजेथाम् ।]

सख्यौ—तथा कृत्वा ।—सहि जइ णाम सो राआ पच्चहि-
ण्णाणमन्थरो भवे तदो से इमं अत्तणामहेअंकिअं अंगुलीअअं
दंसेहि ।—इत्यंगुलीयकं दत्तः ८ । [सखि यदि नाम स राजा
प्रयभिज्ञानमन्थरो भवेत्ततस्तस्येदमात्मनामधेयाङ्कितमङ्गुली-
यकं दर्शय ।]

KAS.—Mayest thou get what I wish for thee.

SAK.—(Approaching her friends) Friends, both
of you embrace me together.

FRIENDS—(Doing so) Friend, if possibly, the
king becomes slow of recognition, then show him
this ring which bears his name. (They give the
ring.)

चेदमवधारय । यदा शरीरस्य शरीरिणश्च पृथक्त्वमेकान्तत एव भा-
वि । आहार्ययोगेन विभज्यमानः परेण को नाम भवेद्विषादी ॥. D प-
तिता. F पतित्वा—ताद वंदामि ।. C °दयोः प्रणमति ।.

^a A यदिच्छसि तत्तेऽस्तु ।. B यदिच्छसि तदस्तु ।. E S य-
दिच्छसि ते तदस्तु ।. F यदहमिच्छामि तदस्तु ते ।. O °मस्ते.

^b A एध दुवे ग्येव मं समं परि°. F सहीओ एध दु°. ° B अ-
हिण्णाण for पच्च—ण. A सहि सो राआ जई प—रो; तदा से इमं
तदीअणाम°; A alone gives the 2nd st. dir., others
leaving it understood. F राएसी; अत्तणो णामधे°; दंसइस्स-
सि. O S T तदा से. D ता से; °हेअंगु°. D O S T स for
अत्त.

शकुन्तला—इमिणा संदेहेण वो आकंपिद म्हि^a । [अ-
नेन संदेहेन वामाकम्पितास्मि ।]

सख्यौ—मा भाआहि । सिणेहो पावसंकी^b । [मा विभी-
हि । स्नेहः पापशङ्की ।]

शार्ङ्गरवः—युगांतरमधिरूढः सविता । त्वरतां भवती^c ।

शकुन्तला—आश्रमाभिमुखी स्थित्वा ।— ताद कदा णु वखु
भूओ तवोवणं पेक्खिस्सं^d । [तात कदा नु खलु भूयस्तपो-
वनं द्रक्ष्यामि ।]

काश्यपः—श्रूयताम्^e ।

SAK.—I shudder at this your doubt.

FRIENDS—Do not fear. Affection suspects evil.

SAR.—The sun has mounted to another division
(of the sky). Let your ladyship make haste.

SAK.—(Standing with the face turned towards
the hermitage) Papa, when indeed shall I again
visit the sacred grove?

KAS.—Hear; having for a long time lived as the

^a A C F I S संदेसेण; C also °देहेण. A साशङ्कम्—।;
अणुकं°; om. वो. F इमिणा वो स-ण कंपिदं मे हिअअं-
^b D G O S T अदिसिणेहो ।. A °हो वामं आसंकदि ।. F स.
हि मा; °हो पावमासंकदि ।. ^c F G M O अत्रभ°. D S T °गा-
न्तमधि°. B C E G I M °तमारू°. D °ढोऽयं. A उर्ध्वमवल्लो-
क्य ।; तत्त्वर°. F भगवन् दूरमधिरूढः; तत्त्वरयात्रभवतीम् ।.
^d Before this A has शार्ङ्गरवः—उत्थाय—इत इतो भवती ।—सर्वे
परिक्रामन्ति ।; then श°-भूयः पितरमाश्लिष्य सगद्गदम्—. B C
E G I M om. वखु. D O S T °ओ वि. B T भूत्वा. F भूयः
पितुरङ्गमाश्लिष्य आ-खीभूय च. E कदा णं भूओव (?). ^e A D
O T वत्से श्रू°. F वत्से only. C °तां तावत् ।.

भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी

दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य ।

भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धं

शान्ते करिष्यसि पदं पुनराश्रमेऽस्मिन्^a॥२०॥

गौतमी—जादे परिहीअदि गमणवेला । णिवत्तेहि पिदरं । अहवा चिरेण वि पुणो पुणो एसा एव्वं मंतइस्सदि । णिवत्तदु भवं^b । [जाते परिहीयते गमनवेला । निवर्तय पितरम् । अथवा चिरेणापि पुनः पुनरेषैवं मन्त्रयिष्यते । निवर्ततां भवान् ।]

काश्यपः—वत्से उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम्^c ।

fellow-wife of the Earth to its four ends (extending to the oceans which bound her on the four sides) and having settled in marriage Dushyanta's son (by you), an unrivalled warrior, you will, in the company of your husband who shall have placed the burden of the family (government) on him, again set your foot in this peaceful hermitage.

GAU.—Child, the time for departure is passing away. Allow your father to return. Or, let your reverence (now) return, she will be again and again speaking the same way all along.

KAS.—Child, the observance of penance is being obstructed.

^a A F S प्रसूय for निवेश्य. A तस्मिन्निवेशितधुरेण सहैव भर्त्रा । शान्ते &c. F सदिगन्तमही०; तत्संनिवे० (like A); शान्त्यै. E महीं सपत्नीं दौ—रथे तनये नि०. ^b A F ता । ता णि०; रं ।—काश्यपं प्रति—; रेण एसा पिदरं (F om. पिदरं) ण णिवत्तइस्सदि । ता णि०—वं. B O om. one पुणो. E om. एव्वं; त्ति णि—दु. F S T दे गमण०. ^c A F O S मे त०. T अनुध्यानम् । A प्रतिनिवर्तितुमिच्छति as a st. dir.

शकुन्तला—भूयः पितरमाश्लिष्य ।—तवच्चरणपीडितं तादस-
रीरं । ता मा अदिमेत्तं मम किदे उक्कंठिदुम्^a । [तपश्चरण-
पीडितं तातशरीरम् । तन्मातिमात्रं मम कृत उत्कण्ठितुम् ।]

काश्यपः—सनिःश्वासम् ।—

शमयेष्यति मम शोकः कथं नु वत्से त्वया रचितपूर्वम् ।

उटजहारविरूढं नीवारबलिं विलोकयतः^b ॥ २१ ॥

गच्छ । शिवास्ते पन्थानः सन्तु^c ।

—निष्क्रान्ता शकुन्तला सहयायिनश्च^d ।

सरुयौ—शकुन्तलां विलोक्य ।—हृद्दी हृद्दी । अंतलिहिदा

SAK.—(Again embracing her father) my Papa's person is (already) wearied by the exercise of penance; so please do not be too anxious on my account.

KAS.—(Sighing) My child ! How will my grief come to an end while I see the offering of Nivara-grains, previously offered by you, growing at the entrance of the hut? Go, may the path be happy to you ! (Exeunt Sakuntala and attendants).

FRIENDS—(Looking towards Sakuntala) Alas !

^a A पुनः पि-ष्य—तवोवावारेण तादो णिरुक्कंठो भविस्सदि । अहं दाणिं उक्कंठाभाइणी संवुत्ता । F om. st. dir. तवच्चरणवा-
वारेण णिरुक्कंठो तादो अहं उण उक्कं^o like A. E °क्कंठिदं. G °क्कंठ. D S T भूओवि तव—°रं अदि°—°ठिदं भविस्सदि । O S T तादस्स सरी°. O °क्कंठस्स. ^b A काश्यपः—अयि किं मां जडोक-
रोषि; मम वत्से कथमिव शोकस्त्वया. F वत्से मामेवं ज° like A; निःश्वस्य—अपयास्यति मे शो°. B D O S T मे शो°. B I द्वा-
रि विरू°. E G चरितपू°. E शमयिष्यति. D S om. st. dir. ^c A वत्से ग°. F सन्तु प°. E भवन्तु. ^d A °लानुयायिभिःस-

सउंदला वणराईए^a । [हा धिक् हा धिक् । अन्तर्हिता
शकुन्तला वनराज्या ।]

काश्यपः—सनिःश्वासम् ।—अनसूये गतवती वां सहधर्म-
चारिणी । निगृह्य शोकमनुगच्छतं मां प्रस्थितम्^b ।

उभे—ताद सउंदलाविरहिदं मुण्णं विअ तदोवणं कहं प-
विसामो^c । [तात शकुन्तलाविरहितं शून्यमिव तपोवनं
कथं प्राविशामः ।]

काश्यपः—स्नेहप्रवृत्तिरेवदर्शिनी । —सविमर्शं परिक्रम्य ।—
हन्त भोः शकुन्तलां पतिकुलं विसृज्य लब्धमिदानीं स्वास्थ्य-

Alas! Sakuntala has disappeared in the forest grove!

KAS.—(Sighing) Anasuya, your companion in religious duties has gone. Restrain your grief and follow me (who am) going back.

BOTH—Papa, how shall we enter the penance grove, as it were, desolate being deprived of Sakuntala?

KAS.—The course of affection sees thus. (Walks round pondering) I am glad! Now having dis-

ह । E सहायिनश्च । F इति निष्क्रान्ताः शकुन्तलया सह गौ-
तमीशार्ङ्गरवशारद्वतमिश्राः ।

^a A चिरं विलोक्य-हृद्दी । अंतरिदा स-ला व-ईहिं. F चिरं
विचिन्त्य सकरुणम्—अंत° like A. D om. st. dir. D O S T
णो (S. om. णो) पिअसही सउं°. ^b A गता वां; °ह्यतां शो-
कावेगः । अनु°. F कण्वः—सनिःश्वासम्—अनसूये प्रियंवदे गता वां
सहचरी । निगृह्य शोकावेगं मामनुगच्छतम् । BCE I T °नुगच्छ.
E om. सह. D °ये कोनुगच्छति मां प्र°. T om. वां. O S स-
हचारि°. I O माम् । —प्रस्थितः । ^c A F I om. कहं; O in-
rts it in the margin. E कहं विअ.

म् । कुतः^a ।

अर्थो हि कन्या परकीय एव
तामद्य संप्रेष्य परिग्रहीतुः ।

जातो ममायं विशदः प्रकामं
प्रसर्पितन्यास इवान्तरात्मा^b ॥२२॥

—इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

missed Sakuntala to her husband's family I have obtained ease. For a daughter is really-speaking another's property; having today sent her to her husband, my soul here has been entirely eased, as if having returned a deposit (to its owner).

(Exeunt all.)

END OF ACT IV.

^a A °हवृत्तिरिव दर्शनीया. O S दर्शनी. D °र्शनीया ।. A D S T om. पतिकुलं, O inserting it in the margin. D प्रेष्य for विसृज्य. O S प्रतिविसृ°. T प्रतिसृत्य (°विसृज्य ?). B C पतिगृहं. F °गृहे. E F विसृज्य. B om. कुतः. ^bA तामेव सं°. A F जातोऽस्मि सद्यो विशदान्तरात्मा । चिरस्य निक्षेपमिवार्पयित्वा ॥. D °त्यर्थितन्या°.

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

—ततः प्रविशत्यासनस्थो राजा विदूषकश्च^a ।—

विदूषकः—कर्णं दत्त्वा ।— भो वयस्स संगीदसालन्तरे अ-
अवधानं देहि । कलविमुद्धाए गीदीए सरसंजोओ सुणीअ-
दि । जाणे तत्तहोदी हंसवादिआ वण्णपरिअअं करेदि त्ति^b
[भो वयस्य संगीतशालान्तरेऽवधानं देहि । कलविशुद्धाया
गीतेः स्वरसंयोगः श्रूयते । जाने तत्रभवती हंसपादिका वर्णप-
रिचयं करोतीति ।]

ACT V.

(Then enter Vidushaka and the king sitting
on a seat.)

Vid.—(Listening) O friend! Give attention to the
interior of the music-apartment. I hear combined
notes of indistinct but sweet and perfectly harmo-
nious (lit:—quite faultless) music. I think the lady
Hamsapadiká is exercising herself in the notes.

a A F do not give this scene in the beginning and
also make considerable variations in the order of
the speeches. F °विशति राजा विदूषको विभवतश्च परिवारः ।
A °नस्थः परिमितपरिवारो रा°. b B C G भो भो. F °सालन्तरे
कर्णं देहि ताललअशुद्धाए वीणाए सरसंजो°; °वदी(वती) for °वदि-
आ. A भोः । णं संगीदसालिआ । तेण अव°हि । तालगदीए विमुद्धाए
क्खु वीणाए सरसंजोआ सुणीअंति. C °सीलंकातरे (सालन्तरे ?). D
वीणा for वण्ण. O °दीए दुवआए (ध्रुवायां) गी°. O S T for
°द्धाए गीदीए have °द्धायां गीत्यां in the च्छाया. T सरसत्वरः
for स्वरसंयोगः.

राजा—तूष्णीं भव । यावदाकर्णयामि ।

—आकाशे गीयते ।—^a

अहिणवमहुलोलुवो तुमं

तह परिचुम्बिअ चूअमअरिं ।

कमलवसइमेत्तणिबुदो

महुअर विम्हरिओ सि णं कहं^b ॥१॥

[अभिनवमधुलोलुपस्त्वं तथा परिचुम्ब्य चूतमअरिम् ।

कमलवसतिमात्रनिर्वृतो मधुकर विस्मृतोऽस्येनां कथम्]

राजा—अहो रागपरिवाहिणी गीतिः ।^c

विदूषकः—किं दाव गीदीए अवगओ अक्खरत्थो ।^d

[किं तावद्गीत्या अवगतोऽक्षरार्थः ।]

राजा—स्मितं कृत्वा—सकृत्कृतप्रणयोऽयं जनः । तदस्या

KING— Be quiet. I listen meanwhile.

(Singing in the air.)

O Bee! Greedy of fresh honey, having in that way kissed the filament (of the blossom) of the mango, how have you forgotten it being contented merely by lodging in the lotus ?

KING— What a strain overflowing with melody !

VIDU— What; do you understand the sense of the words in the song ?

KING—(Smiling) This person is once made love to ; so, I understand (in it) a taunt to me from her

^aBefore this st. dir. A has कञ्चुकी—अये व्यासक्ताचित्तो देवः । अवसरं तावत्प्रतिपालयामि । —विलोकयन्स्थितः । ; F कञ्चुकी—अन्यासक्तो देवः । तदवसरं प्रतिपालयामि।—इत्येकान्ते स्थितः ।

AF नेपथ्ये for आकाशे. ^b MT भवं for तुमं. T मं for णं.

AF °लोहभाविदो. ^c F G I; °हिणी others °हिनी. E नीतिः

for गी°. ^d A किं दाव से गीदिआए । अवि गहिदो भअवदा

देवीं वसुमतीमन्तरेण मदुपालंभमवगतोऽस्मि । सखे माढव्य
मद्वचनादुच्यतां हंसपादिका । निपुणमुपालब्धोऽस्मीति । ^a

विदूषकः—जं भवं आणवोदि । —उत्थाय । — भो वअस्स
गहीदस्स ताए परकीएहिं हत्थोहिं सिहण्डए अच्छराए वीद-
राअस्स विअ णत्थि दाणिं मे मोक्खो । ^b [यद्भवानाज्ञाप-
यति ।... भो वयस्य गृहीतस्य तया परकीयैर्हस्तैः शिखंडके-
ऽप्सरसा वीतरागस्येव नास्तीदानीं मे मोक्षः ।]

with reference to Queen Vasumatî. Friend Ma-
dhavya, say to Hamsapadikâ in my name that I am
nicely rebuked.

VIDU—As your Majesty commands. (Rising)
O Friend! Seized by the lock of hair by her (i. e.
at her instance) by the hands of others (i. e. the
maids &c.) there is no liberation for me as for an
ascetic when seized by an Apsaras.

अक्ख °. F भो वअस्स किं&c. like A having भवदा for भअवदा.
B अवगदो गीदीए. D O T भवदा at the end. S भवतावग.

^a A °त्वा-वयस्यासत्कृतप्र°; तदस्याः कृते कुलप्रभामन्तरेण समुपा-
लंभमुपगतोऽस्मि । तन्मद्वच°; °ब्धाः स्म इति । B सस्मितम्—;
°रेणोपालं. C यदुपालम्भमेव गतो°. D om. कृत; तरसा देवीं; both
through miscopying. E °म्भमेवग°; °नाद्वक्तव्यतां (mis-
copied for वक्तव्या). F सस्मितम्—; जनइत्यक्षरार्थः । तदहं
देवीं हंसवतीमन्तरेण उपालम्भनमागतोऽस्मि । ; °च्यतां देवी हंस-
वती; सम्यक् for निपुणम्. G I महदुपालम्भनं गतो . M तस्या देवी-
वसु°. O °वगच्छामि; हंसवतिका. T जनः । तस्माद्देवीं; अधिगतो°.
^b A गहिदो तए (त्वया) पर°— °ण्डए अच्छभल्लो । अवीदरा°;
om. अच्छराए and दाणिं. F follows A upto °भल्लो; ता
वीद-स्स असरणअस्स णत्थि मे मोक्खो । B C E G I M T
ताडीअमाणस्स after सिहण्डए; but T omits it in the च्छाया.

राजा—गच्छ । नागरिकवृत्त्या संज्ञापयैनाम् । ^a

विदूषकः—का गई । — निष्क्रान्तः ।—[का गतिः]

राजा—आत्मगतम् । किं नु खलु गीतमेवंविधार्थमाकर्ण्ये-
ष्टजनविरहादृतेऽपि बलवदुत्कण्ठितोऽस्मि । अथ वा । ^b

रम्याणि वीक्ष्य मधुरांश्च निशम्य शब्दान्

पर्युत्सुकीभवति यत्सुखितोऽपि जन्तुः ।

तच्चेतसा स्मरति नूनमबोधपूर्वं

भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि ॥२॥ ^c

—पर्याकुलस्तिष्ठति । ^d

KING— Go, communicate it to her in the way of a fashionable person.

VIDU.— What help is there! (Exit.)

KING—(To himself) Why indeed have I become deeply anxious by hearing a song of this sort of import, even without separation from a beloved person? Or, perhaps, when even a happy being grows melancholy by seeing attractive objects and by hearing melodious sounds, he undoubtedly calls up in the mind, without consciousness beforehand, the affections of a past life, remaining permanent as abstract ideas. (Stands troubled.)

Com. गहिदस्स probably through mistake. D S T om.

दाणि. O om. विअ probably through mistake.

^a A वयस्य गच्छ नागरक°. F सखे गच्छ ना° —त्या सां-
त्वयै°. E संभावयै°. D T om. गच्छ. ^b A D S T alone
एवंविधार्थम्. B C E G M गीतार्थमाक°. I गीतमाक°. O गीत-
मेवाक°. F गीतमेवंविधमाक°. A गीतमाकर्ण्यदमेवं—र्थमिष्ट°. B D
om. अपि. B इति after अस्मि. ^c A D F O S T पर्युत्सुको.
A D O T स्थितानि. d A om. the st. dir.

—ततः प्रविशति कञ्चुकी । —a

कञ्चुकी—अहो नु खल्वीदृशीमवस्थां प्रतिपन्नोऽस्मि । b

आचार इत्यवहितेन मया गृहीता

या वेत्रयष्टिरवरोधगृहेषु राज्ञः ।

काले गते बहुतिथे मम सैव जाता

प्रस्थानविक्रवगतेरवलम्बनार्था ॥ ३ ॥ c

भोः कामं धर्मकार्यमनतिपासं देवस्य । तथापीदानीमेव ध-
र्मासनादुत्थिताय पुनरुपरोधकारि कण्वशिष्यागमनमस्मै नो-

(Then enter Kanchukî)

KANCH.— What a wonder that I am reduced to such a condition ! The same staff (mace or sceptre) which I bore, in the apartments of the King's harem, remembering it as a form, has, the time of so many days having past, come to serve as a support to me whose movement is unbalanced in walking. True, that the business of duty is not to be set aside by his Majesty; yet now that he has left the seat of justice (lit. of duty) I do not feel willing to inform him of the arrival of Kanva's disciples, that

a The entrance of this character is given in the beginning of the Act in A and F (see P. 186) ' a '.

b A आत्मानं विलोक्य निश्चस्य । —. A F अहो बत की-
दृशीं वयोऽवस्थां. T अहो बत ईदृशीं वयःसमवस्थां. A प्राप्तो-
ऽस्मि ; F आपन्नोऽ°. B D S om. नु. c A F इत्यधिकृतेन.
C इत्यभिहि.° A for the last two lines has कालेन सैव परि-
हीननियोगशक्तेर्गतुं ममेयमवलम्बनवस्तु जाता ।. D खलु लंब°
for °रवलंब°. E वधूषु for गृहेषु. F °लंबनाय. B I M T al-
one °नार्था; others °नार्थम्.

त्सहे निवेदयितुम् । अथ वाविश्रमो लोकतन्त्राधिकारः ।
कुतः । ^a

भानुः सकृद्युक्ततुरङ्ग एव
रात्रिदिवं गन्धवहः प्रयाति ।

might detain him again. But still, the office of governing the people allows no rest. The sun has his horses yoked once for all (i. e. having yoked them once he has been travelling for ever); the wind moves on day and night; Sesha has the burden of the earth placed on him for ever; this is the duty also of him whose maintenance is on the sixth portion. Meanwhile I will

a Before this part A has यावदभ्यन्तरगताय देवा-
यानुष्ठेयमकालक्षेपणार्हं निवेदयामि ।— द्वे पदे गत्वा — किं
पुनस्तत् ।—संस्मृत्य—आं । कण्वशिष्यास्तपोधना देवं द्रष्टुमिच्छन्ति ।
भोश्चित्तमिदम् । क्षणात्प्रबोधमायाति लङ्घ्यते तमसा पुनः ।
निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव जरतो मतिः ॥ —परिक्रम्या-
काशे—;so far F follows A with the following varia-
tions:—स्वमनुष्ठे°; °क्षेपार्हं; °दयामि-स्तोकमन्तरं गत्वा- किं &c.;
विचिन्त्य for संस्मृत्य; आं ज्ञातम् ।; तपस्विनो देवं; °त्रमेतत् ।;
परिक्रम्यावलोक्य च. A then continues मौद्गल्य धर्म-पात्यं
तद्देवस्य तदावेदयितुमिच्छामि । किं ब्रवीषि । नन्विदानीमेव धर्मा-
सनादुत्थितः पुनरुपध्यते देव इति । न त्वीदृशो लोकतन्त्राधिकारः ।
पश्य । F however has after परिक्रम्यावलोक्य च ।, एष देवः
प्रजाः प्रजाः स्वा इव &c. ; after the verse भोः सत्यं धर्म°;
तथापि शंकितवानस्मि; °ताय देवाय; om. पुन-कारि and अस्मै
नोत्सहे; अथ वा कुतो विश्रामो लोकपालानाम् । तथा हि । B om.
देवस्य; °दानीं धर्मा°. B C E G T °त्थितस्य. B E M O
°श्रमोस्थं. C om. कण्व. C G °श्रामोऽयं. D °श्रामो लो°. E निवे-
दितुं नोत्सहे. D E I om. कुतः. S T कामं खलु. T पुनर्गुरूपरो°.

शेषः सदैवाहितभूमिभारः
षष्ठांशवृत्तेरपि धर्म एषः ॥ ४ ॥^a

यावन्नियोगमनुतिष्ठामि । — परिक्रम्यावलोक्य च — एष
देवः ^b

प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्त्रयित्वा
निषेवते श्रान्तमना विविक्तम् ।

यूथानि संचार्य रविप्रतप्तः
शीतं दिवा स्थानमिव द्विपेन्द्रः^c ॥ ५ ॥

—उपगम्य ।— जयतु जयतु देवः । एते खलु हिमवतो गिरेरुप-

do my duty. (Walks round and looks.) There, having disposed of (looked to) the affairs of the subjects, as of his own children, His Majesty reposes in solitude with a wearied mind, as a lordly elephant heated by the sun in the day rests in a cool place having taken round his herd (for grazing). (Approaching) May your Majesty be victorious ! Here have arrived hermits accompanied by women, inhabitants of the

^aA अवेक्ष्य दाह्यं न शमोऽस्तिवद्देः for the 3rd line. C. सदास्वाहितभूमि°. F इति परिक्रामति after the verse. T सदा युक्त°. ^bBefore the st. dir. A has किं ब्रवीषि। तेन संगीतिक-शालासंगतं मंडपं गच्छ। अनुष्ठीयतां योग इति। यावत्तत्र गच्छामि।. F om. याव-ष्ठामि। giving this part with the following verse before भोः कामं धर्म° &c. (See P. 190). D O यावत्कण्वशिष्यनियो°. T यावत्कण्वशिष्यागमनमनु°. ^cA मनुः प्रजाः स्वा. F गुहास्थान°. A C D E S श्रान्तमना. B C D E सान्त्वयित्वा. D संचार्य; द्विपस्थान°. E दवस्थान°. T र-ञ्जयित्वा.

त्यकारण्यवासेनः काश्यपसंदेशमादाय सस्त्रीकास्तपस्विनः
संप्राप्ताः । श्रुत्वा देवः प्रमाणम् । ^a

राजा— सादरम् ।—किं काश्यपसंदेशहारिणः । ^b

कञ्चुकी—अथ किम् ।

राजा—तेन हि मद्रचनाद्विज्ञाप्यतामुपाध्यायः सोमरातः।

forest adjoining the Himálaya mountain, bringing with them (or bearing) a message from Kàsyapa. Upon this, your majesty is the authority (as to what is to be done next).

KING— (Respectfully) Are they bearers of a message from Kasyapa?

KANCH.—Yes (lit:—What else?).

KING— Then request the preceptor Somaràta in my name (thus) “ Please give reception to

a Between the last verse and जयतु जयतु &c A has ततः प्रविशत्यासनस्थः परिमितपरिवारो राजा विदूषकश्च । &c. being the scene, given in the text, in the beginning of this Act and concluding with जनानान्तरसौहृदानि; so that the 5th Act in A commences with the entrance of कञ्चुकिन्. F with the variations noted on the last 3 pages agrees with A in putting the entrance of कञ्चुकिन् in the beginning, and, continuing his speech to this point, gives the scene above referred to at this place. In the present clause A varies thus: उपसृत्य । प्रणिपत्य—जय°; °त्यकारण्यकाः; प्रभविष्णुः for देवः. F उपसृत्य—। जयति जयति; कण्वसंदे°. A F M हिमगिरे°. C I S one जयतु. D °त्यकाश्रमवासि°. E °नः प्राप्ताः. O °दाय संनिहितास्तपस्विनः सस्त्रीकाः । श्रु°. O T प्रमाणमिति। S हिमवद्गिरे°. T °तु देवः । देव एते; om. अरण्य. b A om. st. dir.; °रिणः सस्त्रीकास्तपस्विनः ।. F सविस्मयम्—किं कण्वसंदे°; then like A.

अमूनाश्रमवासिनः श्रौतेन विधिना सत्कृत्य स्वयमेव प्रवेश-
यितुमर्हसीति । अहमप्यत्र तपस्विदर्शनोचिते प्रदेशे स्थितः
प्रतिपालयामि । ^a

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । —निष्क्रान्तः । ^b

राजा— —उत्थाय ।—वेत्रवति अग्निशरणमार्गमादेशय । ^c

प्रतीहारी—इदो इदो देवो । ^d[इत इतो देवः ।]

राजा—परिक्रामति । अधिकारखेदं निरूप्य ।— सर्वः प्रार्थित-

those dwellers of a hermitage according to the form laid down in the Sruti and bring them in yourself. " I too wait here staying in a place suited to the visit of men of penance.

KANCH.— As your Majesty commands.(Exit).

KING—(Rising) Vetravati, show the way to the apartment of the (holy) fire.

PRATHARI— This way, this way, your Majesty.

KING—(Walks round; expressing the trouble of the -king's-office) Every being becomes happy on obtaining

^a A अर्हसि. A अहमप्येनांस्तपस्वि— ते देशे ; om. स्थितः. B D O S T alone अर्हसीति; others अर्हतीति. B सोमराजः. C om. इति after अर्हति. C F °चितप्रदेशस्थि°. D पुरस्कृत्य; दर्शनयोग्यदेशे. F तेन हि विज्ञाप्यतां मद्द°; अहमप्येनांस्तप°; om. स्थितः. I सोमराजः as a v. l. at the bottom. O om. तेन हि; मद्दचनादुच्यता°; सोमतात; दर्शनयोग्ये प्रदेशे. S मद्दचनादुच्यता°; तपस्विजनसंदर्शनयोग्ये देशे T °चितप्रदेशे. A T लयामीति. ^b C I यथाज्ञा°. ^c A वसुमति; °शरणमादेशय. B T आवेदय. O S आदर्शय. T om. देवः. ^d A परिक्रामन्ति at the end; D परिक्रामतः and O S T परिक्रामति in the same place, thus all om. the first st. dir. in the next speech.

मर्थमधिगम्य सुखी संपद्यते जन्तुः । राज्ञां तु चरितार्थता दुः-
खोत्तरैव ।^a

औत्सुक्यमात्रमवसाययति प्रतिष्ठा

क्लिशनाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम्^b॥६॥

—नेपथ्ये ।—^c

वैतालिकौ—विजयतां देवः ।^d

a a desired object; kings' having their objects (already) fulfilled has on the contrary only unhappiness in the sequel. Attainment (of the desired object) brings to an end all one's eagerness; only, the task of retaining what has been acquired gives pain. A kingdom like an umbrella, the pole of which is held in one's own hand, does not so much serve for removing fatigue as it causes fatigue.

(Behind the scene)

HERALDS— May your Majesty be victorious !

a A रूपयित्वा; om. अर्थ and जन्तुः; ° तार्थतापि. A F S T कुतः before the next verse. E भवति for संपद्यते. In F the portion beginning with this speech and ending with the next speech of the king is given after the कंचुकी's soliloquy and before the portion with which the Act begins in the text. F om. अर्थ; °रैव । कुतः. I दुखान्तरैव. O °मुखं. T धर्ममधि° for अर्थमधि°; तु चरित्राणि दुःखदुखोत्तराणि च. b A F I alone read यथा; all others न च for it. B D F O S T अवसा-
दयति. B C E M एनम् for एव; O notices it; T corrects this and the preceding variant as in the text. D वृत्तिरेषा. S वृत्तिरेवम्. T नातिश्रमाय न च विश्रमणाय भूयः.
c D आकाशे. d A वैतालिकः. F जयति जयति देवः.

प्रथमः—

स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः
प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेवाविधैव ।
अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं
शमयाति परितापं छायाया संश्रितानाम् ॥७॥^a

द्वितीयः—

नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः
प्रशमयासि विवादं कल्पसे रक्षणाय ।
अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम
त्वाये तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजानाम् ॥८॥^b

राजा—एते क्लान्तमनसः पुनर्नवीकृताः स्मः । इति प-
रिक्रामति ।^c

1ST. HER.— Indifferent to your own comforts you daily take trouble for the sake of the subjects; or rather, your life is of this very nature. For the tree bears on its head the scorching sun and by its shade removes the fatigue of those resting beneath.

2ND. HER.— Bearing the power to punish you check those that start in wrong ways, you stop dissensions and contribute to protection. Let there be relations while there are abundant riches; but in you is consummated the function of a relative of the subjects.

KING— Thus, wearied in mind we are again made fresh. (Walks round.)

^a A F O सृष्टि for वृत्ति ; O notices वृत्ति. D S खिद्यते.
^b A for द्वितीयः has अपि च. B E M कुमार्ग. B जनानाम्. C कुमार्ग. F ज्ञातयः संविभक्ताः. ^c A आकर्ण्य—; नवीभूताः. F आकर्ण्य साश्चर्यम् । —एतेन कार्यानुशासनपरिश्रान्ताः पुनः. After this speech F has the following: विदूषकः—विहस्य—भोः गोविन्दारअत्ति(गोवृन्दारक इति)भणिदस्स विसभस्स

प्रतीहारी—अहिणवसंमज्जणसस्सिरीओ संणिहिदहोम-
धेणू अग्गिसरणालिंदो । आरोहदु देवो । ^a[अभिनवसंमार्ज-
नसश्रीकः संनिहितहोमधेनुरग्निशरणालिन्दः । आरोहतु देवः]

राजा—आरुह्य परिजनांसावलम्बी तिष्ठति । — वेत्रवति कि-
मुद्दिश्य भगवता काश्यपेन मत्सकाशमृषयः प्रेषिताः स्युः । ^b

किं तावद्भ्रतिनामुपोढतपसां विघ्नैस्तपो दूषितं

धर्मारण्यचरेषु केनचिदुत प्राणिष्वसच्चेष्टितम् ।

PRATĪHARĪ— Here is the elevated veranda of the Fire-apartment with the cow of the sacrifice on it, possessing an attractive appearance on account of just being swept clean. May your Majesty step up.

KING.— (Steps up and stands reclining on the shoulder of the attendant.) Vetravati! With what object, may the hermits have been sent to me by the revered Kasypa? May it be that the penance of the men of discipline who have been practising austerities, is disturbed by obstacles, or that harm is done by some one to the animals wandering in (inhabiting) the religious forest; or that the further growth

किं परिस्समो णस्सदि । राजा—सस्मितम्—ननु क्रियतामासनपरि-
ग्रहः । उभौ उपविष्टौ परिजनश्च यथास्थानं स्थितः । then नेपथ्ये
वीणाशब्दः—विदू०—कर्णदत्त्वा &c. C T त एते. D S एते वयं.

^a A F S एसो अहिणव°. A F संमज्जणरमणीओ; ता
आरो°. A कविल for होम. DT °ज्जणेण स°. DTO
इदो आरो°. E तं आरो°. O om. स after °ज्जण; °धेणू अअं.

^b A आरोहणं नाटयित्वा परिज°—°ष्ठति सवितर्कम्—वसुमति; प्र-
हिताः स्युः. A F T तत्रभवता for भगवता. D om. आरुह्य.
F I °बी तिष्ठन्—; कण्वेन for काश्यपेन; om. स्युः. S °बी स्थित्वा—;
मत्समीप. T साभिनयमारुह्य.

आहोस्वित्ससवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधा-

मित्यारूढबहुप्रतर्कमपरिच्छेदाकुलं मे मनः^a ॥९

प्रतीहारी—सुचरिदाहिणंदिणो इसीओ देवं सभाजइदुं
आअदेत्ति तक्कोमे ।^b [सुचरिताभिनान्दिन ऋणयो देवं सभा-
जयितुमागता इति तर्कयामि]

— ततः प्रविशन्ति गौतमीसहिताः शकुन्तलां पुरस्कृत्य मुनयः ।

पुरश्चैषां कञ्चुकी पुरोहितश्च । — ^c

कञ्चुकी—इत इतो भवन्तः ।^d

of the creepers is obstructed on account of my mis-
deeds; my mind, to which many doubts occur in this
manner, is perplexed through indecision.

PRATĪHARĪ.— I believe the sages have come to pay
their respects to your Majesty being pleased with
their well-continued (unobstructed) observances.

(Then enter the hermits accompanied by Gautamī
leading forward Sakuntala; also Kanchuki
and the Preceptor before them.)

Kanch—This way, this way, your Honours.

a A° रण्यगतेषु. F ममापरिचितै°. T °रितैःसंस्तम्भितो. b A
has in the beginning देवस्स भुअणपरीसंगणिव्वुदे चतुरस्समे
कुदो एदं । किं तु सुअरिदाहिणंदिणो &c. F देवस्स भुअदंडणि-
व्वुदे अस्समपदे कुदो एव्वं । किं तु सुचरि° &c. A D F O S T
सुचरिदाहिणंदि°; others om. अभि. S संभावयितु°. c A पुरो-
हितकंचुकिनौ । F ततः प्रविशतः शकुन्तलामादाय कण्वशिष्यौ ।
पुरतश्चैषां पुरोहितकंचुकिनौ । C °सहितशकु°. D O S T सहि-
तां शकु. D मुनयश्चैषां पुरः पुरोहितः कंचुकी च. O मुनयः पुरोहितः
कंचुकी च । S पुरतश्चैषां पुरोहितः कंचुकी च । T आदाय for
पुरस्कृत्य; पुरोहितकंचुकिनौ. d A adds सर्वे परिक्रामन्ति ।
D O put this speech in the mouth of पुरोहित. B C ap-
pear to do the same, having in continuation of the

शार्ङ्गरवः—शारद्वत

महाभागः कामं नरपतिरभिन्नास्थितिरसौ

न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते ।

तथापीदं शश्वत्परिचितविविक्तेन मनसा

जनाकीर्णं मन्ये हुतवहपरीतं गृहमिव ^a ॥ १० ॥

शारद्वतः—स्थाने भवान्पुरप्रवेशादित्यंभूतः संवृत्तः । अ-
हमापि ^b

अभ्यक्तमिव स्नातः शुचिरशुचिमिव प्रबुद्ध इव सुप्तम् ।

बद्धमिवस्वैरगतिर्जनमिह सुखसङ्गिनमवैमि ^c ॥ ११ ॥

SARNGARAVA—Sâradvata, granted that this noble king never transgresses the proper limits (of his position or, never violates the rules of his duty); among the classes not one, even though the lowest, resorts to evil ways; never-the-less with the mind habitually used to seclusion I look upon this place swarmed with men as a house enveloped in fire.

SARAD—Rightly have you become thus inclined by having entered the city; I too look upon the men here addicted to pleasures, just as one that has bathed looks upon another that is smeared with oils, as a pure person looks upon one not pure, as one awake looks upon another that is sleeping, (or) as one of free movement upon one that is bound.

last st. dir. कंचुकी येन पुरोहितः इत इतो &c. E puts it in the mouth of both कंचु. and पुरो. OS भगवन्तः.

^a A om. शारद्वतः; सत्यं for कामम्. F सखे शारद्वत । BCEIM अहो for असौ. ^b A D F G O S स्थाने; others जाने for it. A स्थाने भवतः पु° °भूतः संवेगः. F शार्ङ्गरव स्थाने खलु पुर-शात्तवेदशः संवेगः । अहं तु. ^c A जनमवशः संगिन°. D is not clear; but seems to have जनमिव. E S जनमिव.

शकुन्तला— —निमित्तं सूचयित्वा । —अम्महे किं मे वामे-
दरं णअणं विप्फुरदि । a [अहो किं मे वामेतरं नयनं
विस्फुरति ।]

गौतमी—जादे पडिहदं अमंगलं । सुहाइं दे भत्तुकुलदे-
वदाओ वितरंदु । —इति परिक्रामति । — b [जाते प्रातिहतम-
मङ्गलम् । सुखानि ते भर्तृकुलदेवता वितरन्तु ।]

पुरोहितः—राजानं निर्दिश्य ।— भोस्तपस्विनः असावत्रभ-
वान्वर्णाश्रमाणां रक्षिता प्रागेव मुक्तासनो वः प्रातिपालयति ।
पश्यतैनम् । c

शार्ङ्गरवः—भो महाब्राह्मण काममेतदभिनन्दनीयं तथा-
पि वयमत्र मध्यस्थाः । कुतः । d

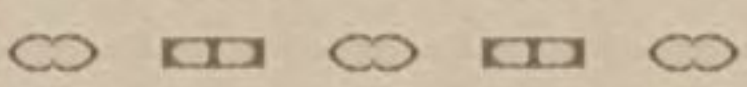
SAKUNTALA— (Indicating an omen). Alas !
Why does my right eye throb ?

GAUTAMI—Child, the evil be averted ! May the
tutelary deities of your husband's family confer hap-
py prospects ! (Walks round).

PRCEPTOR—(Pointing to the king) O Hermits,
there his Majesty, the protector of the classes and
orders, is expecting you, having already risen from
his seat. See him.

SARNG.—O Great Brahman ! True that it is (a
thing) to be congratulated. Still we are indifferent
about that. Trees bow down by bearing fruit (lit.

a A दुर्निमित्तं सूचयन्ती । सखेदम् ।—अम्मो किं पि वामेअरं
मे णअणं. विप्पकारेदि ।. F दुर्निमित्तमभिनीय । अम्मो &c. D
किंति;विआरेदि. O किं पि.स्फुरःD O S T मे before णअणं. T
किं ति. bA om. जाते. A F D परिक्रामंति ।.F सुहाइं दे होंतु.
E G O S शुभानि for सुहाइं in Pr. T om. the st. dir.
cA °र्दिशन्—om. व.D om. प्रागेव. D F O वः after प्रतिपा-
लयति. E G M T भो भोः. T अयमसौ; परिपालयतिवः. d For
पुरोहितः A F T having occasionally पुरोधाः. A om. भोः.

भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमै

नैवाम्बुभिर्दूरविलम्बिनो घनाः ।

अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः

स्वभाव एवैष परोपकारिणाम्^a ॥१२॥

प्रतीहारी—देव पसण्णमुहवण्णा दीसन्ति । जाणामि
वीसद्धकज्जा इसीओ ।^b [देव प्रसन्नमुखवर्णा दृश्यन्ते
जानामि विश्रब्धकार्या ऋषयः ।]

राजा— — शकुन्तलां दृष्ट्वा । — अथात्रभवती

का स्विदवगुण्ठनवती नातिपरिस्फुटशरीरलावण्या ।

मध्ये तपोधनानां किसलयामिव पाण्डुपत्राणाम् ॥१३॥

by the coming of fruit); clouds come a long way down by (the weight of) new water. Good men are not made arrogant by riches ; this is merely the nature of the benevolent.

PRATÎ.—My Lord ! They appear to have a placid appearance on their faces. I believe they have a quiet business.

KING—(Seeing Sakuntala) And who may this veiled lady be among the ascetics, with the beauty of her person not very plainly visible, like a young sprout among faded leaves ?

DT om. महा; °नीयं भवति. D om. अत्र and कुतः. F महात्मन् for महाब्राह्मण. O एतत्काममभि-यं भवतः तथा°.

^aA C D F O ST फलोद्गमैः. E फलागमे. G भूरि for दूर.
^bA °मुहराआ दीसन्ति सत्थ (स्वस्थ) कय्या इसीओ । D °ण्णमुहा इसीओ दीसन्ति । ता विसद्धकज्जा एव्व. E मुहपंक-आ. F °मुहा इसीओ दीसन्ति ।, om. जाणामि &c. O °मुह-राआ इसिणो दी° following D. S °मुखरागा इव ऋषयो दृश्यन्ते । तस्माज्जानामि विप्रसिद्धकार्या इति । T पसण्णा इसि-ओ दी° following D. ° D T विलोक्य for दृष्ट्वा ; D om.

प्रतीहारी—देव कुतूहलगर्भोपाहिदो ण मे तक्को पसरदि।
दंसणीआ उण से आकिदी लक्खीआदि । ^a [देव कुतूह-
लगर्भोपाहितो न मे तर्कः प्रसरति । दर्शनीया पुनरस्या आ-
कृतिर्लक्ष्यते ।]

राजा—भवतु । अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम् । ^b

शकुन्तला— — हस्तसुरसि कृत्वा । आत्मगतम् । — हिअ-
अ किं एव्वं वेवासि । अज्जउत्तस्स भावं ओहारिअ धीरं
दाव होहे । ^c [हृदय किमेवं वेपसे । आर्यपुत्रस्य भावम-
वधार्य धीरं तावद्भव ।]

PRATĪ.—My Lord, my conjecture, employed
out of curiosity (lit:- being full of curiosity) does
not proceed (in any direction). Her form however
appears (most) lovely.

KING.—Let it be. The wife of another must
not be minutely observed.

SAK.—(Placing the hand on the breast ; to her-
self) O Heart ! Why do you tremble thus ? Bearing
in mind the affection of my lord, be patient.

अथात्रभवती. F निर्वर्ण्य for दृष्ट्वा; अये अत्र for अथात्रभवती,
केयं for का स्वित्. O तत्रभवती. B C E काचित्.

^aA कुतूहलदाए विम्हिदम्हि । ण मे तक्को पसीददि ॥ परिजनः—
दंसणीआ कखु से आ°. B E F G I M पसरदि, others पसीददि.
(B gives the first part of the speech in its notes
omitting it in its text.) C E G M णं before दंसणीआ.
D O S T °ब्भो मे तक्को पसीददि. I separates पाहिदो. F °ब्भो
पाहिदो. G पाडिहिदो. O से उण. F भट्टा for देव.
^b A om. this speech. C अनिर्वचनीयं. D अवर्ण°. F अनिर्व-
र्ण्य खलु पर°. S अनिर्वर्ण्य. T भवत्वेवं (न?) निर्व°. ^cA
आत्मगतम्-उरसि हस्तं दत्त्वा । ससाध्वसम्—; भावत्थिदिं सुमरिअ
धी°. D om. आत्मगतम्; अज्जउत्तस्स हाववअणं अवधा°.

पुरोहितः— — पुरो गत्वा । — देव एते विधिवदर्चिता-
स्तपास्विनः । कश्चिदेषामुपाध्यायसंदेशः । तं देवः श्रोतु-
मर्हति । ^a

राजा—अवाहितोऽस्मि । ^b

ऋषयः— — हस्तमुद्यम्य । — विजयस्व राजन् । ^c

राजा—सर्वानभिवादये । ^d

ऋषयः—इष्टेन युज्यस्व । ^e

राजा—अपि निर्विघ्नतपसो मुनयः । ^f

PRE.— (Going forward) My Lord, here are the hermits worshipped(received)according to the rite. There is some message from their preceptor. Your Majesty will be pleased to hear it.

KING— I am attentive.

HERMITS— (Raising the hand) O King!
Be victorious!

KING— I salute you all.

HER.— May you obtain your desired object!

KING— Have the sages their penance free from impediments?

F उरसि हस्तं दत्त्वा स्वगतम् ।; अज्जउत्तस्स तादिसभावाणुबन्धं
सुमारिअ धीरत्तणं दाव अवलंबस्स. O S T अणवधारिअ for ओ-
हारिअ. T °कृत्वा—हृद्दी हृद्दी—आत्म°.

^a A एतेषां. F स्वस्ति देवाय । देव एते खलु विधि°; कश्चि
देतेषूपध्यायसंदेशोऽस्ति । तं &c. D Eअभ्यर्चिताः. B C E G I-
M om. देव. D F O S T संदेशोऽस्ति । तं &c. ^b A सादरम्
as a st. dir. before the speech. ^c B C D E F I O S
हस्तमुद्यम्य, others हस्तानुद्यम्य. A उपसृत्य । ह°. F भो रा-
जन् विजयतां भवान्. T शिष्याः for ऋषयः. ^d A सप्रणामम्—
A F S add. वः S अखिलान् for सर्वान्. ^e A S स्वस्ति भ-
वते, F स्वस्ति देवाय ; but A F om. इष्टेन यु°. C °न सह
युज्य°. ^f A F अपिनिर्विघ्नं तपः ।.

ऋषयः—

कुता धर्मक्रियाविघ्नः सतां रक्षितारि-त्वयि ।

तमस्तपाति घर्मांशौ कथमाविर्भविष्याति^a ॥ १४ ॥

राजा—अर्थवान्खलु मे राजशब्दः । अथ भगवाँल्लोका-
नुग्रहाय कुशली कः यपः ।^b

ऋषयः—स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमन्तः । स भवन्तमना-
मयप्रश्नपूर्वकमिदमाह ।^c

राजा—किमाज्ञापयति भगवान् ।^d

शार्ङ्गरवः—यन्मिथःसमयादिमां मदीयां दुहितरं भवानु-
पायस्त तन्मया प्रीतिमता युवयोरनुज्ञातम् । कुतः ।^e

HER.— Whence will there be an obstacle to the observances of religion while you are the protector of the good? While the sun is shining, how will darkness make its appearance?

KING— My title of King has indeed become significant. Is the revered Kasyapa faring well to bless the world?

HER.— Persons of miraculous powers have welfare in their power. He says this to your Majesty with a previous inquiry about your good health.

KING— What does his reverence command?

SARNGARAVA— That by mutual agreement you married this my daughter,—that, loving you both I

^a D कुतोऽध्वरक्रि°. ^b A अर्थवान् मे खलु रा°; अथ तत्र-
भवाँल्लो°. ^F रा°—आत्मगतम्—सर्वथा अर्थ°—ब्दः ।—प्रका-
शम्—तत्रभवान् कुशली काश्यपः । ^C °ग्रहार्थ. ^c A E S
°पूर्वमिद°. ^C om. स. ^E °कुशलः सिद्धिमान् स भ°. ^F T
राजन् स्वा°. ^O स भगवान् भव°. ^d A om. भगवान्. ^e A
°रवः—शकुन्तलामुद्दिश्य; °समयामिमां; °तरमुपयेमे om.
भवान्; प्रीतिमनसा. ^B पुनर् for यवयोः. ^D यस्मादसंनिधौ ममेमा-

त्वमर्हतां प्राग्रसरः स्मृतोऽसि नः

शकुन्तला मूर्तिमतीव सत्क्रिया ।

समानयंस्तुल्यगुणं वधूवरं

चिरस्य वाच्यं न गतः प्रजापतिः a ॥ १५ ॥

तदिदानीमापन्नसत्त्वेयं प्रतिगृह्यतां सहधर्मचरणायेति । b

गौतमी— अज्ज किंपि वत्तुकामस्मि । ण मे वअणाव-
आसो अत्थि । कहंत्ति । c [आर्य किमपि वत्तुकामास्मि ।
न मे वचनावकाशोऽस्ति । कथामिति ।]

have approved of. For, you are known to us as the foremost of worthy men (i. e. persons worthy of honour); Sakuntala is like a holy action incarnate; the creator, bringing together a bride and bridegroom of equal merits has, after a long time, not incurred censure. So now you may accept her, who is quick with child, for the joint performance of religious duties.

GAU.— Noble one! I am desirous to say something. There is no scope for me to speak (in this matter). (If you ask) how, (it is thus). She as

मस्मरमदीयां तुल्यगुणां दुहितरमुपायंस्त । &c. F उपयेमे. O
अस्मदीयां.

a A I प्राग्रहरः A स्मृतो हि नः B F अग्रसरः.
C श्रुतोऽसि. D त्वमर्हिणां प्रा° तुल्यगुणौ वधूवरौ. B C I M
यत् for नः. E om. नः G I M O मूर्तिमती च स°.
b B D E G I M om. इयम्. C अत्रभगवती सह°. D om.
सह; °मर्चरणा°. T om. इदानीम्. A इयं before इदानीम्.
S om. this line. F °त्वेयं गृह्यतां. c A F भद्रमुह for अज्ज.
A om. किं पि; वत्तुकामा त्थिदस्मि । ण अमे°. B C E F G
I M अवसरः for अवकाशः. C अयं before अत्थि. O S न खल
मे. F om. कहंत्ति.

णावेखिखओ गुरुअणो तुए इमाए ण पुच्छिइ बंधू ।

एककं एव चरिए भणामि किं एकमेकस्स a ॥ १६ ॥

[नापेक्षितो गुरुजनस्त्वयानया न पृष्टा बन्धवः ।

एकैकमेव चरिते भणामि किमेकमेकस्मै ॥]

शकुन्तला— — आत्मगतम् ।— किं ण वखु अज्जउत्तो
भणादि । b [किं नु खल्वार्यपुत्रो भणाति ।]

राजा—किमिदमुपन्यस्तम् । c

well as you did not wait for elders nor consult relations. In a matter done between yourselves alone what can I say to either (of you) with regard to the other ?

SAK.—(To herself) What probably will my lord say ?

KING—What is this brought before (me) !

a A om. तुए ; इमाए ण अ एत्थ पु°; एकेकमेण (एकैकेन) वरिए किं भण्णउ एकमेकस्मि. F राजा-आर्य कथ्यताम् between this verse and the last sentence. णावेखिखदो गुरुअणो इमिए तुएवि ण पुच्छिदो बंधू । एककस्स अ चरिए किं भणदु एक एकस्सि. D G I O T पुच्छिदो बंधू. O किं भणामि. S किं एकैकस्य ।. B णावेखिखओ गुरुअणो तुए अ णहु पुच्छिदो बंधु. अणो ।, adding अणुराअविहिदं at the end. C E M follow B with these changes: C om. अ, E दु for हु having एकमेकचरिए &c., M om. तुए adding अ (च) after पुच्छिदो. G णावेखिखदो गुरुअणो इमिणा ण तुएवि पु°; किं भण्णदु एकमेकस्स. I णावेखिखओ गुरुअणो इमाए ण तुए पु°. b A om.. this speech. F भणिस्सदि. B om. आत्मगतम्. c A साशंकाकुलमाकर्ण्य--। अयि किमिद° ।. F साशंकमाकर्ण्य--अये किमिद°. T अये किमि°.

शकुन्तला— — आत्मगतम् ।— पावओ खलु वअणोव-
ण्णासो ।^a [पावकः खलु वचनोपन्यासः ।]

शाङ्गरवः—कथामिदं नाम । भवन्त एव सुतरां लोकवृ-
त्तान्तनिष्णाताः ।^b

सतोमापे ज्ञातिकुलैकसंश्रयां

जनोऽन्यथा भर्तृवर्तीं विशङ्कते ।

अतः समीपे परिणेतुरिष्यते

तदप्रियापि प्रमदा स्वबन्धुभिः ^c ॥ १७ ॥

राजा—किं चात्रभवती मया परिणीतपूर्वा ^d ।

SAK.—(To herself) The utterance of (these) words is fire indeed !

SAR.—How indeed is this ? You yourselves are perfectly conversant with the affairs of the world. People suspect evil (lit:-otherwise) of a married woman even though virtuous (chaste), who resides exclusively in the family of her (own) kinsmen; hence the relations of a woman wish her (to be) with her husband even though she may be disliked by him.

KING.—What, was this lady before married by me ?

^a A शकु-स्वगतं साशङ्कम्-हं पावओ से वअणोवख्खेवो. F हद्दी हद्दी सावलेवो से वअणावख्खेवो. G एसो वअणो°. B C D E om. the st.dir. D T आः पाव°. S पावनः खलु &c. ^b A कथं नाम । अत्र भवन्त एव सुतरां लोकयात्रानिष्णाताः ।. F किं for कथं ननु भवन्त &c. E F add after नाम, किमिदमुपन्यस्तमिति. T न-नु भवानेव नितरां लोकवृत्तान्ते निष्णातः D om. वृत्तान्त. O कथं किमिदं नाम; वृत्ति for वृत्तान्त. S तत्कथं किमिदं नाम; नितरां लोकतंत्रानिष्णा°. ^c E F M प्रियाप्रिया for तदप्रिया. EM वा for अपि. ^d A D F O किमत्रभ°. G I M S किं-चात्रभ°. B puts मया at the end.

शकुन्तला—सविषादम् । आत्मगतम्—हिअअ संपदं दे
आसङ्का ।^a[हृदय सांप्रतं त आशङ्का]

शार्ङ्गरवः—

किं कृतकार्यद्वेषाद्धर्मं प्रति विमुखतोचिता राज्ञः ।^b

राजा—कुतोऽयमसत्कल्पनाप्रश्नः ।^c

शार्ङ्गरवः—

मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु d ॥ १८ ॥

राजा—विशेषेणाधिक्षिप्तोऽस्मि ।

गौतमी—जादे सुहुत्तअं मा लज्जसु । अवणइस्सं दाव दे
ओउंठणं । तदो तुमं भट्टा अहिजाणिस्सादि । — यथो-

SAK.—(With dismay, to herself) O Heart, thy fear was right.

SAR.—Is disregard for (moral) duty worthy of a King, out of disgust of a deed (previously) committed?

KING.—Wherefore this question of evil suspicion?

SAR.—In men intoxicated with power these bad humors do generally prevail.

KING—I am grossly traduced (insulted.)

GAU.—Child, don't be ashamed for a while. I'll

a A संवादिदा खु दे आसंका । for संपदं &c. C आसंसा for आसंका. D संपदे आतंको आत्थि. F संवुत्ता before दे. O °पदं एआरिसी आसंका आसि. T संपदं दे आअं-क आसी. S सांप्रतं युक्तं त आतंक आसीत्. b F G I alone agree with the text; A agrees nearly, omitting उचिता, but all the remaining copies but D have किं कृतकार्यद्वेषो धर्मं प्रति विमुखता कृतावज्ञा ।. D appears to agree with these having किं कृतकार्यद्वेषो धर्मं प्रति विमुखता-वज्ञा ।. c A E प्रसंगः for प्रश्नः d F °मत्तानाम्.

क्तं करोति।— a [जाते मुहूर्तं मा लज्जस्व । अपनेष्यामि ता-
वत्तेऽवगुण्ठनम् । ततस्त्वां भर्ताभिज्ञास्यति ।]

राजा— —शकुन्तलां निर्वर्ण्य । आत्मगतम् ।—

इदमुपगतमेवं रूपमाक्लिष्टकान्ति

प्रथमपरिगृहीतं स्यान्न वेत्यव्यवस्यन् ।

भ्रमर इव विभाते कुन्दमन्तस्तुषारं

न च खलु परिभोक्तुं नापि शक्नोमि हातुम् b ॥ १९ ॥

— विचारयन्स्थितः ।

प्रतीहारी—अहो धम्मावेक्खिआ भट्ठिणो । ईदिसं णाम
सुहोवणदं रूवं देक्खिअ को अण्णो विअरेदि । c [अहो
take off your veil. Your husband will then recog-
nise you. (Does as said.).

KING—(Looking at Sakuntala, to himself) Not
determining whether this form of unimpaired love-
liness, which has thus approached, was before
accepted (in marriage, by me), I am able neither to
enjoy it nor as well to abandon it; as a bee in the
morning (is in the case of) a Kunda flower having
dew in the interior. (Remains pondering.)

PRATĪ—How great is His Majesty's regard for

a A F शकुन्तलां प्रति; तदो भट्टा तुमं अहि°. A मा मुहुत्तअं
लज्ज; शकुन्तला यथोक्तं क°. F इति तथा करोति. b A
°र्वर्णयन् सविस्मयम् आत्म° ; आक्लिष्ट° ; om. the next
st. dir. A F न्नवेत्यव्यवस्यन्. F निशान्ते for विभाते; न खलु-
सपादि भोक्तुं नापि शक्नोमि भोक्तुम् ।. B उपगतमेवं; O corrects
this in the margin as above. B C E G I M S नैव for
नापि. B C E I M T न्नवेति व्यवस्यन्. B C E G M न खलु
च. B हातुं समर्थः for शक्नोमि हातुम्. O शक्तो विहातुम्;
but notices the reading of the text in the margin.
c D S परिजनः—जनांतिकम् for प्रतीहारी. T परिजनः प्रती-
हारी च—जनांतिकम्. O gives प्रतीहारी in the margin

धर्मावेक्षिता भर्तुः । ईदृशं नाम सुखोपनतं रूपं दृष्ट्वा कोऽन्यो विचारयति ।]

शार्ङ्गरवः—भो राजन् किमिति जोषमास्यते ।a

राजा—भोस्तपोधनाः चिन्तयन्नापि न खलु स्वीकरण-
मत्रभवत्याः स्मरामि । तत्कथमिमामभिव्यक्तसत्त्वलक्षणां प्रत्या-
त्मानं क्षेत्रिणमाशङ्कमानः प्रतिपत्स्ये ।b

duty! Who else will hesitate on seeing such a beauty really, which has approached with ease?

SAR—O King! Wherefore are you mute?

KING—O Hermits! Although recollecting I do not really remember having married this lady. How then shall I proceed with regard to her on whom signs of pregnancy are (already) manifest, suspecting myself to be a nominal husband.

having परिजनः in its original. A F इत्थीरदणं (स्त्रीरत्नं)
for रूपं. F प्रती—स्वगतम्-अम्मो धम्मावेखिणो भट्टिणो । °इदि.
A F G I translate धर्मावेक्षिता; most of the rest appear
to give धर्मापेक्षिता. C धम्मरखिदा; देखिअ णो विआ°. B भट्टिणो दिट्ठी ।.

a A किमेवं जो°. D S om. भो राजन्. T om.
भोः. D O S T किमिदं जो°. C भो भो रा°. b A भो-
स्तपस्विन्. D F O भोस्तपस्विनः. S T भोस्तपोधन. A तत्कथ-
मनभिव्यक्तसंधिलक्षणमात्मानं क्षेत्रिणमनाशंकमानः प्रति°. F
°लक्षणामात्मानमक्षत्रियं मन्यमानः प्रति° B विचारयन् for चि-
न्तयन्; आत्मानं क्षेत्रियमाशंकमानं प्रति° C अतिव्यक्त°. D O
खलु न after °भवत्याः D om. सत्त्व (probably through
mistake). E तर्कयामि for स्मरामि. O ततः कथमि°. T
परस्त्रियं before प्रतिआत्मानं &c.

शकुन्तला— — अपवार्य । — अज्जस्स परिणए एव्व संदेहो । कुदो दाणिं मे दूराहेरोहिणी आसा ।^a [आर्यस्य परिणय एव संदेहः । कुत इदानीं मे दूराधिरोहिण्याशा ।]

शार्ङ्गरवः—मा तावत् ।

कृताभिमर्शमनुमन्यमानः

सुतां त्वया नाम मुनिर्विमन्यः ।

मुष्टं प्रतिग्राहयता स्वमर्थं

पात्रीकृतो दस्युरिवासि येन ^b ॥ २० ॥

शारद्वतः—शार्ङ्गरव विरम त्वमिदानीम् । शकुन्तले व-

SAK— (Aside) My Lord has doubt about the marriage itself. Whence now my far-rising hope!

SAR—Do not (say so). You may rightly disrespect the sage who approves of his daughter with whom you have had carnal intercourse! (The sage) who, offering back his own possession stolen (by you), has made you like a thief, an object of the gift.

SARAD—Sarngarava, you cease (speaking) now. Sa-

a A D F S T om. अज्जस्स. O inserts it in the margin. A हद्धी । कथं । परि°; °देहो । भग्गा दाणिं मे दूरा-रोहिणी आसा. F follows A adding one more हद्धी and omitting मे; but B F have आसालदा. D T om. मे. D दूरारो°. E एव्वं for एव्व. O आत्मगतम् for अपवार्य; मे दाणिं दूरारो°. S सविषादमात्मगतम् for the st. dir. ; मे दाणिं. T दूरावरो°. b I M कृताभिमर्शमनु°. F कृत्वावमर्शम°. A अवमन्यमानः; जुष्टं प्रति°. D समक्षं for स्वमर्थं. E इष्टं for मुष्टं. S मुष्णं प्रति°.

क्तव्यमुक्तमस्माभिः । सोऽयमत्रभवानेवमाह । दीयतामस्मै
प्रत्ययप्रतिवचनम् । a

शकुन्तला— —आत्मगतम्— इदं अवत्थंतरं गदे तारिसे
अणुराए किं वा सुमराविदेण । अत्ता दाणिं मे सोअणीओ
त्ति ववसिदं एदं। b —प्रकाशम्।— अज्जउत्ता। —इत्यर्धोक्ते। —
संसइदे दाणिं परिणए ण एसो समुदाआरो । पोरव ण जु-
त्तं णाम दे तह पुरा अस्समपदे सहावुत्ताणाहिअअं इमं जणं
समअपुव्वं पतारिअ ईदिसेहिं अक्खरोहिं पच्चाचक्खिदुं । c
[इदमवस्थान्तरं गते तादृशेऽनुरागे किं वा स्मारितेन । आ-
त्मेदानीं मे शोचनीय इति व्यवसितमेतत्... आर्यपुत्र... संश-

kuntala! We have said what was to be said. Here his Majesty says thus. Give him a convincing reply.

SAK—(To herself) When such (i.e. so ardent a) love has been reduced to this changed condition, what may be the use of reminding? It is now settled here that I (lit:-myself) am to be miserable. (Aloud) My Lord! (With this half-said) The marriage being now doubted this must not be the form of address. O Paurava, having in that manner, after an agreement, once

a A °भवानिदमाह । तद्दीयता°; om. प्रत्यय. O इदानीं
after वक्तव्यम्. O D T प्रत्ययरूपं प्रति°; but T has प्रतिवच-
नीयम्. D om. आह having इदं for एवं. b C B E T सु-
मरिदेण. G om. एदं. B C E G I M अपवार्य for the st.
dir. A स्वगतं सखेदं निःश्वस्य; तादिसे मुहुत्तरागे; सुमराविदेण
संपदं तेण । अधवा अत्ता; सोधणीओ त्थि विवदिस्सं एदं. C
त्वं for एदं. F °विदेण । अधवा अत्ता; सोधणीओ होदु त्ति
किंचि वदिस्सम्. I मोअणीओ for सोअणीओ. c All but C G
I O S om. परिणए. I om. दाणिं. A °र्धोक्ते स्वगतम् . A F
अध वा संसइदो दाणिं मे (F एसो for मे) समुदाआरो-प्र-
काशम्. A D F O T om. the ण after पोरव. D °र्धोक्ते-सं-

यित इदानीं परिणये नैष समुदाचारः । पौरव न युक्तं नाम ते तथा पुराश्रमपदे स्वभावोत्तानहृदयमिमं जनं समयपूर्वं प्रतार्येदृशैरक्षरैः प्रसारयातुम् ।]

राजा— —कर्णौपिधाय—शान्तं पापम् । a

व्यपदेशमाविलयितुं किमीहसे जनमिमं च पातयितुम् ।

कूलंकषे व सिन्धुः प्रसन्नमम्भस्तटतहं च b ॥ २१ ॥

शकुन्तला—होदु । जइ परमत्थदो परपरिग्रहसंकिणा तुए एव्वं पउत्तं ता अहिण्णाणेण इमिणा तुह आसंकां अवण-इस्सं । c [भवतु । यदि परमार्थतः परपरिग्रहशङ्किना त्वयैव प्रवृत्तं तदाभिज्ञानेनानेन तवाशङ्कामपनेष्यामि ।]

enticed this person (myself), at the hermitage, whose heart is naturally unreserved, it is not indeed worthy of you to repudiate (me) with such words.

KING—(Placing the hands on the ears) May sin be averted! Why do you attempt to bring a stigma on the family and to debase this person (i.e. myself) as a river, that bores off (rubs or tears off) its banks, does to make its clear water turbid and to uproot the tree on the bank.

SAK—Well, if you have acted thus, really suspecting me to be the wife of another, then, by this sign of recognition I shall remove your doubt.

मदो दाणिं ण एस समु°. D F O S T° रिअ संपदं ईरि°. D T दाणिं in the place of तह; °स्समपदे तह उत्ताण° thus omitting स्वभाव. E पच्चावेखिखदुं. F तुह for तह; जणं तथा समअपुव्वं संभाविअ संपदं ईदि°. O S om. तह; संपदं ईदि°.

a B C D I O om. the st. dir. B शांतं शांतं पा°. F शान्तं शान्तं । G शान्तं । पापं. S शान्तं पापं once more. A स्पृष्ट्वा for पिधाय. b A F °हसे मां च नाम पात°; प्रसन्नमोघं. A S तट-रुहं च. F समीहसे for किमीहसे. E om. किमी—यितुम्. D व्यपदिश्यमाविलयितुं ; °मिमं तु पात°; °कषैव. c B I M in-

राजा—उदारः कल्पः ।^a

शकुन्तला— —मुद्रास्थानं परामृश्या— हृद्दी हृद्दी । अंगुली-
अअसुण्णा मे अंगुली । — सविषादं गौतमीमवेक्षते ।—^b [हा
धिक् हाधिक् । अङ्गुलीयकशून्या मेऽङ्गुलिः ।]

गौतमी—णूणं दे सक्रावदारब्धन्तरे सचीतित्थसलिलं
वन्दमाणाए पब्भट्ठं अंगुलीअअं । ^c [नूनं ते शक्रावतारा-
भ्यन्तरे शचीतीर्थसलिलं वन्दमानायाः प्रभ्रष्टमङ्गुलीयकम् ।]

राजा— —सस्मितम् ।—इदं तत्प्रत्युत्पन्नमिति स्त्रैणमिति यदु-
च्यते । ^d

KING— A fair proposal.

SAK— (Touching the place of the ring) Oh! Alas!
My finger is void of the ring. (Looks with dismay at
Gautami).

GAU— Really your ring dropped down while
you bowed to the water of Sachítîrtha in Sakràvatâr.

KING — (With a smile) This is what is called
ready-witted woman-hood.

sert वक्तुं before पउत्तं. B D O S T om. ता. A om.
होदु ; °ग्गहणसंकि°; एवं उत्तं । ता; °णेण गुरुणा तुह संदेहमवण°.
D om. पर. A D S T संदेहं for आसंका. F केण बि for इमिणा.

^a A O उदारम् ।. D S उदारः खल्वयमर्थः. F प्रथ-
मः कल्पः. O however notices the reading of the
text as a variant. ^b A तापसीं पश्यति for the second st.
dir. A B M om, one हृद्दी; E om. both. F गौतमीमुखं.
F T ईक्षते. C E om. गौतमीमवेक्षते thus referring सवि-
षादं probably to गौतमी's speech. ^c A ण ख्खु दे सक्राव-
दारे सचीतित्थोदअं अवगाहमाणाए पब्भट्ठो अंगुलीअओ ।.
C अपब्भट्ठं. D सचीतित्थं वंद°. D O S T °णाए तुह हत्थादो
पम्भ°; thus om. दे. F सक्रावदारे; °तिथ्योदअं वंद°. O
परिम्भट्ठं. ^d A इदं तद्यौतुकं प्रत्युत्पन्नं स्त्रीणां इति यदुच्यते. ।

शकुन्तला—एत्थ दाव विहिणा दंसिदं पहुत्तणं । अवरं दे कहिस्सं । a [अत्र तावद्विधिना दर्शितं प्रभुत्वम् । अपरं ते कथयिष्यामि ।]

राजा—श्रोतव्यमिदानीं संवृत्तम् । b

शकुन्तला—णं एकदिअहे णोमालिआमण्डवे णलिणीप-
त्तभाअणगअं उअअं तुह हत्थे संणिहिदं आसि । c [नन्वे-
कदिवसे नवमालिकामण्डपे नलिनीपत्रभाजनगतमुदकं तव
हस्ते संनिहितमासीत् ।]

राजा—शृणुमस्तावत् । d

शकुन्तला—तक्खणं सो मे पुत्तकिदओ दीहापंगो णाम
मिअपोदओ उवट्ठिओ e । तुए अअं दाव पढमं पिअउ त्ति

SAK—Here of course Fate has shown its power. I shall tell you another thing.

KING—It now becomes a thing to be heard !

SAK—Well, one day in the bower of Navamalli-
ka you had in your hand water in a vessel of
lotus-leaves.

KING— Yes, we are listening.

SAK—At the moment, that my fawn named
Dīrghapānga, my adopted son, came there. You, say-

D इदं संप्रत्युपपन्नं. D T add तदव्यभिचारिवचः at the
end. F इदं तावत्प्रत्युत्पन्नमतित्वं स्त्रीणाम्.

a B इत्थं दाव दंसिदं विहिणा but makes no change
in the Sanskrit. T दंसिदं विहिणा. b F om. संवृत्तम्. c D I-
M S T एकरिंस दिअ°. A ण रूखु तत्थेक्कादिअहे णो-वण्डए ; ह-
त्थसण्णि°. F वेदसलदा for णोमालिआ. d D om. this
speech. e A तक्खणं च मम सो किदअपुत्तओ हरिणओ उव-
ट्ठिओ. B om. दीहापङ्गो णाम; पिअ for मिअ. D O त-
क्खणं मह सो उत्तओ दीहा°. D O S T हरिण for मिअ.
S om. सो. T तक्खणं जललोहेण मह सो उत्तओ दी°.

अणुअंपिणा उवच्छंदिदो उअएण ^a । ण उण दे अपरि-
 चआदो हत्थब्भास उवगदो । ^b पच्छा तस्सि एव्व मए गहि-
 दे सलिले णेण किदो पणओ । तदा तुमं इत्थं पहसिदो सि ।
 सव्वो सगंधेषु विस्ससिदि । दुवेवि एत्थ आरण्णआ त्त । ^c
 [तत्क्षणे स मे पुत्रकृतको दीर्घापाङ्गो नाम मृगपोतक उप-
 स्थितः । त्वयायं तावत्प्रथमं पिबत्वित्यनुकम्पिनोपच्छन्दित
 उदकेन । न पुनस्तेऽपरिचयाद्धस्ताभ्यासमुपगतः । पश्चा-
 त्तास्मिन्नेव मया गृहीते सलिलेऽनेन कृतः प्रणयः । तदा
 त्वमित्थं प्रहसितोऽसि । सर्वः सगन्धेषु विश्वसिति । द्वावप्य-
 त्त्रारण्यकाविति ।]

ing 'Let him drink first', tried to draw him (towards you) by means of the water (i.e. coaxed him to drink the water). But not being familiar he did not come up to your hand. Then when I took the same water, he did honour (to it). Then you thus said laughing 'Every one puts confidence in one's own kind ; in this case both (of you) are wild. '

^a A F S begin this clause with तदो. A om. उअएण.
 D O S T तुए दाव पुढमं एसो पिविदुत्ति. ^b ण उण दे अवरिचिदस्स
 हत्थ°. E ण before उवगदो instead of at the begining.
 F ण उण सो अपरिचिदस्स दे हत्थादो उदअं उवडिदो पाडुं.
 S न पुनः स ते. ^c A पच्छा तस्सि य्येव सलिले मए गहिदे पण-
 अपकासपुव्वं पहसिदो सि । भणिदं च तए । सव्वो सगंधे वि°.
 D O S किदो तेण पणओ. D तदो इत्थं पहसिदहि । ; खु
 for एत्थ. E om. तस्सि to विस्ससिदि through mis-
 take. F एव्व उदअे मए गहिदे किदो तेण पणओ । एत्थंतरे
 विहसिअ तुए भणिदं । सव्वो सगणे वसिसदि । जदो दुवे बि
 तुम्हे आर°. O तदो इद्धं तुए परिहसिदं । जं तुमंपि आरण्णआ
 त्ति । S T om. तुमं ; द्वावपि खल्वत्र आर°.

राजा—एवमादिभिरात्मकार्यनिर्वर्तिनीनामनृतमयवाङ्-
मधुभिराकृष्यन्ते विषयिणः । ^a

गौतमी—महाभाअ ण अरुहासि एव्वं मंतिदुं । तवोव-
णसंवड्ढिदो अणभिण्णो अअं जणो कइदवस्स । ^b [महा-
भाग नाहस्येवं मन्त्रयितुम् । तपोवनसंवर्धितोऽनाभिज्ञोऽयं
जनः कैतवस्य ।]

राजा—तापसवृद्धे ।

स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीषु
संदृश्यते किमुत याः प्रतिबोधवयः ।

प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यजात-

मन्यैर्द्विजैः परभृताः खलु पोषयन्ति ^c ॥ २२ ॥

KING—By such and other honeyed words (lit: honeys in the form of words) full of falsehood, of women serving their own purpose, men of lust are tempted.

GAU—Noble one ! Please do not say so (do not pass such remarks). This person (i.e, this girl) brought up in the penance grove, is unacquainted with falsehood (deceit).

KING—Old ascetic woman, the untaught cleverness of the female sex is found (even) in females of the lower animals ; how much more (cleverness) then (must be found in) those that possess intellect ! The cuckoos, as a matter of fact, have their own young ones fed by other birds, before they (are able to) fly into the sky.

^a A विहसन्—एभिरात्म—वर्तिनीना°. A S om. मय. A D-O S T योषितां after °र्तिनीनां. D अप्रार्थितानृतवाङ्मधुकाभि°. F आभिस्तावदात्मकार्यप्रवर्तिनीभिर्मधुराभिरनृतवाग्भिराकृ°. O °र्य-निर्वहणीनां योषितामावर्धितानृतवादमधुराभिर्वाग्भिराकृ°. T अमृत-मयवादमधुराभिराकृ°. ^b A इत्तिअं for एव्वं. A F °ड्ढिदो ख्खु अअं जणो अणाहिण्णो केद°. T महाराअ. ^c F O S आयि तापसवृ°.

शकुन्तला— —सरोषम् ।—अणज्ज अत्तणो हिअआणुमा-
णेण पेक्खासि । को दाणिं अण्णो धम्मकञ्चुअप्पवेसिणो ति-
णच्छण्णकूवोवमस्स तव अणुकिदिं पडिवदिस्सदि ।^a [अ-
नार्य आत्मनो हृदयानुमानेन पश्यासि । क इदानीमन्यो
धर्मकञ्चुकप्रवेशिनस्तृणच्छन्नकूपोपमस्य तवानुकृतिं प्रतिप-
स्यते ।]

राजा— —आत्मगतम् ।— संदिग्धबुद्धिं मां कुर्वन्नकैतव
इवास्याः कोपो लक्ष्यते । तथा ह्यनया ^b
मय्येव विस्मरणदारुणचित्तवृत्तौ
वृत्तं रहः प्रणयमप्रतिपद्यमाने ।

SAK.—(With anger) Base man, you look by an
inference from your own heart. Who else indeed will
act in imitation of you who entering the garb of
duty have for your parallel a well covered over (con-
cealed) with grass.

KING—(To himself) Making me of a doubtful
mind, her anger appears like one free from fraud.
For, by the contraction of the curving eyebrows
towards myself (whom she considers to be) of feel-
ings hardened by loss of remembrance, not acknow-

A F परिबोधवत्यः ; अन्याद्विजैः ; किल for खलु. A B परभृतः.
F C अमानुषीणां. E अशंसितपटुत्वममानिषु.

^a A om. अणज्ज and दाणिं. A F तवाणुकारी भविस्सदि.
A F S (E किल) सव्वं पेक्खासि. B om. दाणिं in Pra-
krit. D S T पविसदि (प्रविशति) for पडिवदि°. E एवं
पेक्ख°. F णाम for अण्णो; °कञ्चुअव्ववेसिणो. G अणुकिदं.
O हिअआणुरूवेण. S om. को; आकृतिं for अनुकृतिं.
^b A T स्वगतम्. A F °तम्—वनवासादविभ्रमः पुनरस्याः कोपो
लक्ष्यते । B °द्विमाकुर्वन् अकृतक इवास्याः कोप उपलक्ष्यते ;

भेदाद्भ्रुवोः कुटिलयोरतिलोहिताक्ष्या

भग्नं शरासनमिवातिरुषा स्मरस्य a ॥२३॥

—प्रकाशम् । — भद्रे प्रथितं दुष्यन्तस्य चरितम् । तथापीदं न लक्षये b ।

शकुन्तला—सुहृ दाव सच्छन्दचारिणी किदम्हि जा अ-
हं इमस्स पुरुवंसप्पच्चएण मुहमहुणो हिअअट्ठिअविसस्स ह-

ledging the love privately contracted, the lady with her eyes excessively red has, as it were, with great wrath, snapped asunder the bow of the god of love. (Aloud) Good lady, the doing of Dushyanta is wellknown (unconcealed); yet I do not find this.

SAK.—Well indeed am I made (have I come to be considered) unchaste (lit. acting according to my

S also has उपलक्ष्यते. C तथा ह्यस्याः. A F T have °क्ष्यते। तथाहि, and then the following verse: न तिर्यगवलोकितं भवति चक्षुरालोहितं । वचोऽपि परुषाक्षरं न च पदेषु संगच्छते ॥ हिमार्त इव वेपते सकल एव बिबाधरः । प्रकामविनते भ्रुवौ युग-पदेव भेदं गते ॥; but A has for the first line न तिर्यगव-लोकि चक्षुरतिलोहितं केवलम् ।, and संसज्जते for संगच्छते, एष for एव and स्वभाव for प्रकाम; T भवसि चक्षुरत्युन्न-तम् ।, °देषु संपद्यते, विनतभ्रुवौ; A then omits the verse मय्येव &c; but F has अपि च । संदिग्धबुद्धिं मामधिकृत्य अ-कैतव इवास्याः कोपः संभाव्यते तथाह्यनया &c. ; and T अपि च । तथाह्यनया &c.

c F मय्येवमस्मर°. O खेदात् for भेदात्. d I reads पुरोहितः- for प्रकाशम्. A B प्रथितम्. A °द्रे।दुष्यन्तचरितं प्रजासु प्रथितम् । तवापीदं दृश्यते। F °रितं प्रजास्वपीदं न दृश्य-ते. D °द्रे पतितं दुष्यन्तचरितं तथाहीदं लक्ष्यते । O प्रतीतिं for प्रथितं; तथापीदं लक्ष्यते. S °रित्रं; न लक्ष्यते. T °द्रे प्रसि-द्धं दु°; °पीदं न लक्षयसि ।

तथभासं उवगदा । —पटान्तेन मुखमावृत्य रोदिति—^a [सुष्ठु
तावत्स्वच्छन्दचारिणी कृतास्मि याहमस्य पुरुवंशप्रत्ययेन
मुखमधोर्हृदयस्थितविषस्य हस्ताभ्यासमुपगता ।]

शार्ङ्गरवः—इत्थमात्मकृतं चापलं दहति ^b ।

अतः परीक्ष्य कर्तव्यं विशेषात्संगतं रहः ।

अज्ञातहृदयेष्वेवं वैरीभवति सौहृदम्^c ॥ २४ ॥

own will), (I) that through confidence in Puru's family made over myself to him (lit. went up to his hand) having honey in his mouth and poison lying in his heart ! (Covers her face with the end of her garment and weeps).

SAR—Thus, a hasty act done independently (lit. by oneself) brings grief. Therefore, a union, especially private union, should be made after having carefully looked through). In those whose hearts are not known, friendship turns into enmity.

^a A F before सुष्ठु have this verse: तुह्ये येव्व पमाणं जा-
णध धम्मत्थिदिं च लोअस्स । लज्जाविणिज्जिदाओ जाणंति हु किं
ण (F ण किं पि) महिलाओ. B C E T °वंसस्स पच्च°. D O S om. पुरुवंस. S अन्यस्य for इमस्स. All but A D F
O S T have अत्त (अत्र) after दाव. E दार्णि for दाव. F O S T om. ठिअ. A °पच्चएण हिअअसत्थ(शस्त्र)धा-
रस्स मुहमहुणो हत्थ°; om. पटान्तेन. F makes two speeches of
this, thus: सुष्ठु दाव अत्तच्छंदाणुचारिणी गणिआ समुबद्धिदा ।
गौतमी—जादे इमस्स—हिअअविसस्स हत्थं समुवगदासि । शकु-
पटान्तेन मुखमाच्छाद्य रो°. b B O T only read as in the
rest. S inserts अप्रतिहतमात्मानं before दहति. A F अप्र-
तिहतं for आत्मकृतम्. D त्वात्मानं in the place of चापलम्.
C E G I M insert परिहतं before चापलम्. F चापल्यम्.
A भागुरि: for शार्ङ्गरवः. ° A अतः खलु । परीक्ष्य सर्वं कर्तव्यं
विशेषात्संविदः क्रियाः । अज्ञात°. C °हृदयेष्वेव वै°.

राजा—आये भोः किमत्रभवतीप्रिययादेवास्मान्संयुत-
दोषाक्षरैः क्षिणुथ । a

शार्ङ्गरवः— —सासूयम्— । श्रुतं भवद्भिरधरोत्तरम् ।

आ जन्मनः शाठ्यमशिक्षितो य-

स्तस्याप्रमाणं वचनं जनस्य ।

परातिसंधानमधीयते यै-

र्विद्योति ते सन्तु किलाप्तवाचः b ॥ २५ ॥

राजा—भोः सत्यवादिन् अभ्युपगतं तावदस्माभिरेवम् ।
किं पुनरिमामतिसंधाय लभ्यते । c

KING—Pray sir, why merely by putting trust in this lady do you wound us with words involving censure?

SAR.—You have heard the inversion of things: The word of a person who never learnt cunning from birth, is false; (and) those, who study (the art of) deceiving others as a lore (as a part of education) may worthily be speakers of the truth.

KING—Sir truth-speaker, let us say, it is admitted by us; what however is to be gained by having deceived this lady ?

a B C F E T °दोषाक्षरेण; I M alone °षाक्षरैः. A °स्मानति बलेन क्षिण्वन्ति भवन्तः । F °स्मानसंभृतदोषैरधिक्षिपन्ति भवन्तः । D T प्रत्ययेनास्मान्संवृत (T त्त) दोषा°. O °स्मान्रोषाक्षरेणाधिक्षिपथ । S संभृतरोषाक्षरेण वचसाक्षि°. G संभृतदोषैरधिक्षिपथ. b A om. the st. dir. D सन्ति. A F T परामिसं°. D probably through mistake includes सासूयम् to °तरम् in the preceding speech. E O शारद्वतः for शार्ङ्गरवः. DT कृतं for श्रुतं. c A हन्त भोः स°; °दस्माभिः । एवं-विधा वयम् । किं पुनरिमामभिसंधा°. F has अहो सत्यवादिनः ।; it then follows A. D कः for किम्; अभिसं°. S भो भो;

शार्ङ्गरवः—विनिपातः । a

राजा—विनिपातः पौरवैः प्रार्थ्यत इति न श्रद्धेयमेतत् । b

शारद्वतः—शार्ङ्गरव किमुत्तरोत्तरेण । अनुष्ठितो गुरोः
संदेशः । प्रतिनिवर्तामहे वयम् । —राजानं प्रति । — c

तदेषा भवतः कान्ता सज वैनां गृहाण वा ।

उपपन्ना हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी d ॥ २६ ॥

SAR—Damnation.

KING—That damnation is desired by the descendants of Puru is not worthy of belief (likely to be believed).

SARAD.—Sarngarava, what is the use of talking further and further? The preceptor's order is obeyed (message is delivered). We shall return. (To the king) So she is your wife, take her or abandon her; for authority over a wife in every respect is proper.

लक्ष्यते. T भो भोस्तपस्विनः सत्यवादिनः; after this the Ms. appears to follow the text.

a A शारद्वतः for शार्ङ्ग°. b A तं नाहं प्रार्थये. F लभ्यते for प्रार्थ्यते. D इति किं श्रद्धेयमेतत् । T is indistinct here and appears to follow D; it may also have इति अश्रद्धेयमे°. E has पौरवेण. M om. एतत्. c A D F O S T compound गुरु and the following: word. A शार°—भो राजन् किमुत्तरोत्तरैः । अनुष्ठितगुरुनिदेशास्मः संप्रति निर्गच्छामहे वयम् ।; om. the st. dir. F S नियोगः for संदेशः. F om. शारद्वतः, having शार्ङ्गरवः—भो राजन् किमत्रोत्तरैः ।; संप्रति प्रति°; om. st. dir. B E G I M T किमुत्तरेण. C has उत्तत्तरेण the रो being probably omitted through miscopying. D S T om. st. dir. like A F. d A F पत्नी; उपयन्तुः for उपपन्ना. F विश्वतोमुखी.

गौतामे गच्छाग्रतः a

—प्रस्थिताः— । b

शकुन्तला—कहं इमिणा किदवेण विप्पलद्ध म्हि । तुम्हे वि मं परिच्चअह ।—इत्यनुप्रतिष्ठते । c [कथमनेन कितवेन विप्रलब्धास्मि यूयमपि मां परित्यजथ ।]

गौतमी— —स्थित्वा।— वच्छ सङ्गरव अनुगच्छदि इअं णो करुणपरिदेविणी सउदंला । पच्चादेसपरुसे भत्तुणि किं वा मे पुत्तिआ करेदु । d [वत्स शार्ङ्गरव अनुगच्छतीयं नः करुणपारिदेविनी शकुन्तला । प्रत्यादेशपरुषे भर्त्तरि किं वा मे पुत्रिका करोतु]

Gautamî, go forward. (They set out.)

SAK—How ? I am deceived by this villain, and you too abandon me ? (Starts after them.)

GAU—Child, Sarngarava here Sakuntala weeping pitifully follows us. Or what may my daughter do when the husband has become (i. e. shown himself to be) cruel (towards her) by having repudiated (her).

a C G S make गच्छाग्रतः a speech of गौतमी having °मी for °मि. b S T प्रस्थिता for प्रस्थिताः. A F सर्वे प्र°. c A सदैन्यं- हुं । इमिणा दाव केदवेण विपलद्ध- म्हि । तुम्हे वि मं परिच्चइदुं इच्छध । ता का गदी—इति गौतमी- मनुगच्छति । F अहं दाणिं इमि°; विप्पलद्धा । तुम्हे &c. B C मं परिदेविणीं परि°. B अनुप्रतिष्ठति । D हिं for वि before मं. D O T अनुप्रस्थिता. d A एसा for इअं णो; कलुषे for प- रुषे; भट्टरि किं वा पुत्तिआ मे करे°. B C E G O करिस्सदि for करेदु. B another मे after पुत्तिआ. C स्थिता for स्थित्वा. B C E G I M क्खु before णो. D S T करेदि for करेदु. D भत्तामि; T भत्तुम्मि. परिवेदिणी. F स्थित्वा परिवृत्यावलोक्य च ।; om. इअं; किं करेदु तवस्सिणी.

शाङ्करवः— —सरोषं निवृत्य । —किं पुरोभागे स्वातन्त्र्य-
मवलम्बसे । a

—शकुन्तला भीता वेपते ।

शाङ्करवः—शकुन्तले

यदि यथा वदति क्षितिपस्तथा

त्वमसि किं पितुरुत्कुलया त्वया ।

अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः

पतिकुले तव दास्यमपि क्षमम् b ॥ २७ ॥

तिष्ठ । साधयामो वयम् । d

राजा—भोस्तपस्विन् किमत्रभवतीं विप्रलम्बसे । c

SAR—(Turning round with anger) Wanton girl!
Do you assume independence ?

(Sakuntala being frightened trembles.)

SAR—Sakuntala, if you are so as the King says,
what has your father to do with you, fallen from his
family? If on the contrary you know your honour(to
be)unimpeachable, even the state of a slave is proper
for you in your husband's family. Stay, we are going.

KING—O Hermit, why do you delude this lady?

a A पुरोधसा संज्ञितः प्रतिनिवृत्य —आः पुरोभागे
किमिदं स्वातन्त्र्यमवलम्ब्यते । F प्रति before निवृत्या।
F S आः पुरोभागिनि किमिदं स्वा°. D निर्वर्त्य for निवृत्य;
पुरोभागे किं स्वा°. B सरोषः संनिवृत्य; om. किं. O °षं
परिवृ°; अयि for किम्; शकुन्तला वेपते. S संनिवर्त्य for निवृ-
त्य. T आः पुरोभागे किमिदं स्वातन्त्र्यमालम्बसे । G पुरोभागिनि.
b A शृणोतु भवती for शकुन्तले. F has the same after
शकुन्तले. T सकरुणं शृणोतु भवतु (°ती?), thus om. शकु-
न्तले. A किं पितृशोकदया त्वया. A F T पतिगृहे. B D
अथ नु. F पुनर् for पितुर्. O T अथ च. T उत्कुलया. d S
तिष्ठ तिष्ठ सा°. e F G कृतः before the verse; O gives

कुमुदान्येव शशाङ्कः सविता बोधयति पङ्कजान्येव ।
 वशिनां हि परपरिग्रहसंश्लेषपराङ्मुखी वृत्तिः^f॥२८॥
 शार्ङ्गरवः—यदा तु पूर्ववृत्तमन्यसङ्गाद्विस्मृतो भवांस्तदा
 कथमधर्मभीरुः । ^a

राजा—भवन्तमेवात्र गुरुलाघवं पृच्छामि । ^b

मूढः स्यामहमेषा वा वदेन्मिथ्येति संशये ।

दारत्यागी भवाम्याहो परस्त्रीस्पर्शपांसुलः ॥ २९ ॥

The moon awakens lunar lotuses only, the sun awakens solar ones only; for the manner of life of men of self-restraint is averse (not prone) to embracing the wife of another.

SAR—If however you may have been unmindful of the past occurrence by being occupied in other matters, then how are you fearful of sin?

KING—I ask you yourself as to which here is more important and which less important (as to which to choose and which not). In the indecision (doubt) that I may be unmindful or she may be speaking untruth, am I to be abandoner of a wife or polluted (sinful) with the contact of another's wife?

it in the margin. A has पश्य in the same place. D विप्रलम्भसि. S विप्रलम्भसे.

^a D °ति च पङ्कजा°; परापरिग्रहे किमुसं° O संसेवन for संश्लेष; but D and O both spoil the meter by these readings.

^b A F राजन् । अथ पूर्व°. A पूर्वपरिग्रहोऽन्यासङ्गाद्विस्मृतो भवेत् । तदा &c. F °वृत्तं व्यासङ्गाद्विस्मृतं भवेत् । तदा कथमधर्मभीरोर्दारपरित्यागः. D O S T यदि for यदा तु and तत् for तदा. D °त्तमस्याः सङ्गा°. O वृत्तान्त for वृत्त. S अन्यासङ्गा°. T भो राजन् । यदि पूर्ववृत्तमन्यसङ्गमाद्वि°. ^b A om. अत्र; प्रक्ष्यामि for पृच्छामि. C विद्यावन्तमेव गुरुत्वादत्रै (°तत्) पृ°; giving the reading of the text in the margin.

पुरोहितः— —विचार्य— । यदि तावदेवं क्रियताम् । a

राजा—अनुशास्तु मां भवान् । b

पुरोहितः—अत्रभवती तावदा प्रसवादस्मद्गृहे तिष्ठतु ।
कुत इदमुच्यत इति चेत् । त्वं साधुभिरादिष्टपूर्वः प्रथममेव
चक्रवर्तिनं पुत्रं जनयिष्यसीति । स चेन्मुनिदौहित्रस्तल्लक्ष-
णोपपन्नो भविष्यति अभिनन्द्य शुद्धान्तमेनां प्रवेशयिष्यसि ।
विपर्यये तु पितुरस्याः समीपगमनमुपस्थितमेव । c

PRE—(Having considered) If so, please do thus.

KING—May your honour instruct me.

PRE—Now let this lady stay in my house till delivery; if you ask why I say so, you have once been blessed (informed by way of a boon) by the saints, that first of all you would beget a son who would be a sovereign ruler; if that son of the sage's daughter (be found to) be possessed of (endowed with) the signs of such a one, you may welcome (congratulate) her and enter her into the harem; but in case the reverse happens, going to her father will of course be for her the course to be followed.

D O T °लाघवज्ञं पृ०. D °महमेवैषा वदे०. E भवेन्मिथ्ये०.

a A देव before यदि; क्रियते. b B भगवान् । D S om. भवान्. T om. मां. F गुरुः for भवान्. c A पुरोधाः—; °सवादापन्नसत्त्वा मद्गृहे तिष्ठतु । भूतमिदमुच्यते । त्वं साधुभिरा-
दिष्टः प्रथमं चक्रवर्तिनं जन०; भविष्यति ततः प्रतिनन्द्य &c.; °यि-
ष्यसीति ।; om. तु; F तिष्ठतु—राजा—कुत इदम् । पुरो-त्वं साधु-
नैमित्तिकैरुपदिष्ट०; ततोऽभिनन्द्य; °र्यये त्वस्याः पितुः समीपगमनं
स्थित०. B उपदिष्टः for आदिष्टपूर्वः; C also उ(प?)दिष्टः in
the same place.; B स्थितं for उपस्थितं. B E G I M
नयनं for गमनं. C मंदिरे for गृहे; जनयिष्यतीति ।; तदाऽभि-
नन्द्य शु०; प्रवेशयिष्यामि ; समीपे नयनं. C G I M अवस्थितं
for उपस्थितं. E G I M उदिष्टः for आदिष्ट-

राजा—यथा गुरुभ्यो रोचते ।

पुरोहितः—वत्से अनुगच्छ माम् । a

शकुन्तला—भअवदि वसुहे देहि मे विवरं । —रुदती प्र-
स्थिता । निष्क्रान्ता सह पुरोधसा तपास्विभिश्च । b [भगवति
वसुधे देहि मे विवरम् ।]

—राजा शापव्यवहितस्मृतिः शकुन्तलागतमेव चिन्तयति । c
नेपथ्ये ।—

आश्चर्यम् । d

राजा— — आकर्ण्य । — किं नु खलु स्यात् । d

KING—As it pleases your reverence.

PRE—Daughter, follow me.

SAK—O Venerable Earth! Give (make for) me
an opening. (Sets out weeping ; exit with the Precep-
tor and the hermits.)

(The King with his remembrance obstructed by
the curse ponders over the facts relating to Sakuntala.)

(Behind the scene.)

Wonder!

King—(Listening) What may there be indeed?

पूर्वः. E पुत्रमाप्नुहीति ।; तल्लक्षणो भवि°. D om. तावत्; om.
इति before चेत्. D T om. इति after जनयि°. D S T om.
तु before पितुः. O तत्रभवती. S°सवान्मम गृ°; °पूर्व एव प्रथ-
मं चक्रवर्तिनं जन°; °न्नो भवेत् ततः प्रतिनन्द्य शु°. T ततोऽभिनन्द्य.

a F उत्थाय-वत्से इत इतोऽनुग°. b A शकु—रुदती—भअ°;
इति निष्क्रान्ता सह सकलैः पुरोधसा च ।. B C E G सह
तपास्विभिश्च ।. F D O S वसुंधरे for वसुधे. D T om. नि-
ष्क्रान्ता from the st. dir. F अन्तरं for विवरं; इति सह
पुरोधसा गौतमीतपस्विभिश्च रुदती निष्क्रान्ता ।. O om. नि-
ष्क्रान्ता and सह. S om. प्रस्थिता; ° तपास्विजनैश्च. c A D
T om. गत. D T बुद्धिः for स्मृतिः. d A B D E F O S
आश्चर्यम् twice. d A F कर्णं दत्त्वा. E om. the st. dir.

— प्रविश्य —

पुरोहितः— — सविस्मयम् ।— देव अद्भुतं खलु संवृत्तम् । a

राजा—किमिव । b

पुरोहितः—देव परावृत्तेषु कण्वशिष्येषु
सा निन्दन्ती स्वानि भाग्यानि बाला
बाहूत्क्षेपं क्रन्दितुं च प्रवृत्ता । c

राजा—किं च । d

पुरोहितः—

स्त्रिसंस्थानं चाप्सरस्तीर्थमारा-
दुत्क्षिप्यैनां ज्योतिरेकं तिरोऽभूत् e ॥ ३० ॥
— सर्वे विस्मयं रूपयन्ति । f

(Enter Preceptor)

PRE— (With astonishment) My lord, really a surprising (or extraordinary) occurrence has taken place.

KING—How, what?

PRE—My lord, as Kanva's pupils returned, that lady began to weep throwing up her arms—

KING— And then ?

PRE—And immediately a luminous body having the outline of a woman lifted her up in the vicinity of Apsarastirtha and disappeared.

(All express astonishment.)

a B वृत्तम् for संवृत्तम्. C खलु अद्भुतं सं°. b B C E किमेवं.
c A D O T om. देव. F रोदितुं for क्रन्दितुं. A परिवृ-
त्तेषु. d B किं ततः D T किं चान्यत्. F ततः किम्. O om.
this speech. S किं ततस्ततः. e For तिरोऽभूत् B C E G
I M have जगाम. A आक्षिप्यैव ज्योतिरेनां तिरो°. D S also
आक्षिप्य for उत्क्षिप्य. F उत्क्षिप्याङ्के ज्योतिरेनां ति°. f A
सर्वे विस्मिताः ।. C D E S T निरूप°.

राजा—भगवन् प्रागपि सोऽस्माभिरर्थः प्रत्यादिष्ट एव ।
किं वृथा तर्केणान्विष्यते । विश्राम्यतु भवान् । a

पुरोहितः— — विलोक्य ।— विजयस्व ।— निष्क्रान्तः । b

राजा—वेत्रवति पर्याकुलोऽस्मि।शयनभूमिमार्गमादेशय । c

प्रतीहारी—इदो इदो देवो ।— प्रस्थिता ।— d[इत इतो देवः।]

राजा—

कामं प्रत्यादिष्टां स्मरामि न परिग्रहं मुनेस्तनयाम् ।

KING—Holy sir, already we have plainly refused that object, why seek invain with a conjecture?

PRE— (Observing) May your Majesty be victorious! (Exit.)

KING—Vetravati! I am uneasy. Show the way to the bed-chamber.

PRATÎ—This way, this way, your Majesty.

(Sets out.)

KING— Granted that I do not remember the sage's daughter, repudiated (by me),to be my wife;

a A D F O T प्रागेव सो°. C विश्राम्यतु भगवान्. F प्रागेवास्माभिरेषोऽर्थः प्रत्यादिष्टः । किं मृषा तर्केणान्विष्यते । विश्राम्यताम् । S आकृष्यते for अन्विष्यते । b A D E F om. विलोक्य. D O T विजयस्व राजन्।. c A सस्मितं-वसुमाति ।; °भूमिमादे°. D om. भूमि. F शयनीयगृहमार्ग°. O °मादर्शय. T om. this speech and the next. d A सादरं ; परिक्रामन्ति for the st. dir. B D O om. st. der.; C प्रस्थितो राजा for it. D om. देवो. S परिक्रामाति for the st. dir.

बलवत्तु दूयमानं प्रत्याययतीव मे हृदयम् a ॥ ३१ ॥

— निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

but my heart which is keenly afflicted, as if shows me a proof (that I did marry her).

(Exeunt all.)

END OF ACT V.

a A S T आत्मगतम्—कामं &c. F पारिक्रम्य स्वगतम् ।
कामं &c. A सा for मे. B प्रत्यापय°. E O चेतः for हृदयम्.
F G मां for मे.

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

— ततः प्रविशति नागरिकः श्यालः पश्चाद्बद्धं पुरुषमादाय
रक्षिणौ च । ^a

रक्षिणौ— —ताडयित्वा । — अले कुंभीलआ कहेहि कहिं
तुए एशे मणिबंधणुक्किण्णणामहेए लाअकीअए अंगुलीअए
शमाशादिए । ^b [अरे कुम्भारिक कथय कुत्र त्वयैतन्मणि-
बन्धनोत्कीर्णनामधेयं राजकीयमङ्गुलीयकं समासादितम् ।]

पुरुषः— — भीतिनाटितकेन । — पशीदंतु भावमिश्रे । हगे
ण ईदिशकम्मकाली । ^c [प्रसीदन्तु भावमिश्राः । अहं नेदृश-
कर्मकारी ।]

ACT VI.

(Then enter the King's brother-in-law Mayor of the city, and two guards leading a man with his hands bound behind).

GUARDS— (Beating the man) You thief! Tell (us) where you got this royal ring having the name engraved in the place of the jewel.

MAN—(With gesticulation of fear) May your honours be calm. I am not a doer of such a deed.

^a A नागरिकस्यालः. B E G I M बद्धपुरु°. E om. च.
F अथ पञ्चमाङ्कांशोऽङ्कावतारः। ततः &c. नागरकस्या°; पश्चाद्बाहुबद्धं
G अथ पंचमषष्ठांकमध्ये प्रवेशकः । ततः &c. ^b A E F O T पु-
रुषं ताड°. B C D E O T कुंभीलअ. A कहेहि; तए; एशे महा-
मणिपत्थलुक्किण्ण(प्रस्तरोत्कीर्ण)णामकखले लाअकीअंगु°. F
एशे महामणिभाशुले उक्किण्णणामकखले. B कहं तुए एषो.
C एसो for एशे; णामहेअए. D एदे for एशे. E किं for
कहिं. I कहेसु having, generally, सु for हि as the impera.
2nd s. term. M लाअकीलए. O कुंभिळय. S अहो कुंभी°; क-
थय कथय. T अले अले; कहेहि कहेहि. ^c A भयं नाटयित्वा—पशी-

प्रथमः—किं खु शोहणे बम्हणेत्ति कलिअ रण्णा पडिग्ग-
हे दिण्णे a[किं खलु शोभनो ब्राह्मण इति कृत्वा राज्ञा प्रति
ग्रहो दत्तः ।]

पुरुषः—शुणुध दाणें । हगे शक्कावदालब्भंतलवाशी
धीवले । b [शृणुतेदानीम् । अहं शक्रावताराभ्यन्तरवासी
धीवरः ।]

द्वितीयः —पाडचला किं अहोहिं जादी पुच्छिदा । c
[पाटचर किमस्माभिर्जातिः पृष्टा ।

1st GUARD—What? Did his Majesty give a pre-
sent to you because you were (lit:- taking you to be)
a good (or worthy) Brahman?

MAN—Hear me now. I am a fisherman living
in Sakrāvatar.

2nd GUARD—Robber, did we ask thy caste?

दंतु पशीदंतु भादुअमिश्रा । हगे कखु इदिशरश कम्मणो ण कल्ले
(कल्यः). F पशीदंतु once more; °शो ण हगे ईदिशरश
अकज्जश कालके । B भीतिं नाटयित्वा. B E G I अहके
for हगे throughout. C °मिश्रोहिं । अहं ण. A F O T पशी-
दंतु; others (S excepted) पशीदंते. I एरिशकम्म°. D भीतिं
नाटयति. D T अहगे for हगे. O puts अहं even in प्राकृत.

a A F D O T किं ण्णु कखु. A G लण्णा. F लज्जा;
एकः for प्रथमः. M रज्जा. M S om. खु. C दिणो. O दण्णो.
S रक्षिणोः प्रथमः—. b A आणवा (आनव) इदाणीं हगे शक्काव-
दालवाशिके धी°. C धीवरे. D F शुणुथ दाव. F हगे कखु शक्का-
वदालवा°. B सुणाह. C O T सुणुह; अहं श°. I शुणह. M
सुणध. S शक्रावतारतीरवा°. c A किं खु दे अम्हे°. F अले
पाअच्चल किं तुमं अम्हेहिं वशदिं जातिं च पुच्छीअशि। S ज्ञा-
तिस्ते पृ°. Most copies have पाटच्चल. B पुच्छिछे.
C पुच्छिछेदे.

श्यालः—सूअअ कहेदु सव्वं अणुक्रमेण । मा णं अंतरा पडिबंधह । a [सूचक कथयतु सर्वमनुक्रमेण । मैनमन्तरा-प्रतिबधीतम् ।]

उभौ—जं आवुत्ते आणवेदे । कहेहि । b [यदावुत्त आ-ज्ञापयति । कथय ।]

पुरुषः—अहके जालुगालादीहिं मच्छबंधणोवाएहिं कु-डुंबभरणं कलेमि । c [अहं जालोद्गालादिभिर्मत्स्यबन्धनोपा-यैः कुटुम्बभरणं करोमि ।]

श्यालः— — विहस्य । — विसुद्धो दाणिं आजीवो । d [विशुद्ध इदानीमाजीवः ।]

MAN—Suchaka, let him tell every thing in due order; do not interrupt him (stop or prevent him in the middle).

BOTH GUARDS—As your honour (lit:- the Royal Brother-in-law) commands. Say-on.

MAN—I maintain my family by nets, hooks and other means of catching fish.

SYALA—(Laughing) A holy profession indeed !

a A पाडिबंधिह (प्रतिबंधिष्ठ ?). F om. णं ; °बं-धेअ. C E मा एणं. E सच्चं ; अंतला. I प्रतिबधान; M अंतरे प्रतिबंधय in the Sanskrit. M शव्वं F ना-गरकश्यालः—. b A रक्षिणौ-जं &c; भण भण for कहेहि; F लबेहि ले for it. C अवुत्ते. D अले कहेहि. O repeats कहेहि. S T also repeat it but make this part, a speech of श्याल. d A शे हगे जालबडिशदिहिं. F शो हगे जालवल्लिश-प्पहुदिहिं. D जालुगोला°. E जालुगला°; भरणं. I जालुगलादि°. O जालुगालादि हिं (जालग्राहा°). S जालोदारादिहिं (द्वारा° or द्वारा° ?). e A प्रहस्य-; दे आजी°. F से आजी°. D दाव आजीवो-वायो. O दे दाणिं. °सुद्धो दाव दे आ°. T दे आजी°.

पुरुषः—भट्टा ।

शहजे किल जे विणिंदिए ण हु दे कम्म विवज्जणीअए
पशुमालणकम्मदालुणे अणुकंपामिदुए व्व शोत्तिए ^a ॥ १ ॥
[सहजं किल यद्विनिन्दितं न खलु तत्कर्म विवर्जनीयम् ।
पशुमारणकर्मदारुणोऽनुकम्पामृदुरेव श्रोत्रियः ॥]

श्यालः—तदो तदो ^b [ततस्ततः ।]

पुरुषः—एकदिंश दिअशे खण्डशो लोहिअमच्छे मए
कप्पिदे । जाव तश्श उदलब्भंतले एदं लदणभाशुलं अंगुली-
अअं देक्खिअं । पच्छा अहके शे विक्कआअ दंशअंते गहिदे
भावमिश्शोहिं । मालेह वा मुंचेह वा । अअं शे आअमवुत्तंते ^c
[एकस्मिन्दिवसे खण्डशो रोहितमत्स्यो मया कल्पितः । याव-
त्तस्योदराभ्यन्तर इदं रत्नभासुरमङ्गुलीयं दृष्टम् । पश्चादहं तस्य

MAN—Sir, what low (lit:- ill talked of) duty is of course born with one (belongs to one from birth) is not indeed to be done away with. A learned Brahman tender with compassion is himself cruel enough in the business of slaughtering the sacrificial beast.

SYALA—Well then.

MAN—One day, I cut a red-fish into pieces; when, in the inside of its belly, I found this ring shining with the jewel. After that, showing (or offering) it for sale I was caught by your honours. —Kill me or leave me—This is the account of its coming (to my hands).

^a M om. भट्टा. F भट्टके मा एव्वं भण; G भट्टा मा &c. like F. A शहजं किल जं पि णिंदिदं ण हि तं कम्म विवज्जणीअअं । पशुमालककम्म°. B °ज्जणीअके सोत्तिए; so C. E मिदु जेव्व सोत्तिणा. F शे for दे; मिदुके विशो°. I मिदुएवि शो°. O शो त्तिओ. ^b T appears to omit this speech. ^c A B C S एकदिअशे. A D O S T अह before एक°. A पेक्खामि for

विक्रयाय दर्शयन्गृहीतो भावमिश्रैः । मारयत वा मुञ्चत वा ।
अयमस्यागमवृत्तान्तः ।]

श्यालः— —अंगुलीयकमाघ्राय— जाणुअ मच्छोदरसंठिदं
त्ति णत्थि संदेहो । तथा अअं से विस्सगंधो । आगमो दाणिं
एदस्स विमरिसिदव्वो । ता एध राअउलं एव्व गच्छामो la
[जानुक मत्स्योदरसंस्थितमितिनास्ति संदेहः । तथायम-
स्य विस्सगंधः । आगम इदानीमस्य विमर्शयितव्यः ।
तदत्र राजकुलमेव गच्छामः ।]

SYALA—(Smelling the ring) There is no doubt that it was lying in the belly of a fish; so it has that smell (stink) of raw flesh. The finding of it must however be inquired into. So in this case we will go to the palace itself.

देक्खिअं; इध णं for अहके शे; °शेहिं । इत्तिके दाव एदरश
आगमे । अधुणा मालेध कुट्टेध (कर्तयत) वा. F °मच्छके पा-
विदे तदो खण्डशो कप्पिदे; °ढमंतले पेक्खामि दाव तशे महाल-
अणभाशुले अंगुलीअए पेक्खिदे । पच्चा इथ विक्कअत्थं दंश°; ए-
त्तिके दाव एदरश आगमे अध मं मालेध कुट्टेध वा. B इदं for
एदं. C लोहिदकम°; °प्पिदे । जा दाव तस्मा एदे; °शुले; °ली-
अए देक्खिए ।; वुत्तं for वुत्तंते. D से for जाव तस्स; om. शे
after अहगे. D E M O S T देक्खिअ पच्छाअह°. E किंपिदे
for कप्पिदे।; स विक्केदुं अणदं गहि°. M कप्पिदे जाव । तरश.
O S T om. जाव; अहगे after दंशअंते. O T इअं शे आअदि
(आगतिः). S अयमस्यागमः.

a A alone reads as in the text. F nearly agrees, having जालुअ मच्छोदलढमंतलगदो त्ति णत्थि सं-
देहो । जदो अअं आमिसगंधो वाअदि (वाति) दाणिं ए-
दस्स एसो विम°. B C D E G I M O. S T agree
in giving the following श्यालः— जाणुअ विस्सगंधो गोहादी

रक्षिणौ—तह । गच्छ अले गंठिभेदअ । a [तथा ।
गच्छ अरे ग्रन्थिभेदक ।]

— सर्वे परिक्रामन्ति ।

श्यालः—सुअअ इमं गोपुरदुआरे अप्पमत्ता पडिबालह
जाव इमं अंगुलीअअं जहागमणं भट्टिणो णिवेदिअ तदो
सासणं पडिच्छिअ णिकमामि । b [सूचक इमं गोपुरद्वारेऽप्र-
मत्तौ प्रतिपालयतं यावदिदमङ्गुलीयकं यथागमनं भर्तुर्निवेद्य
ततः शासनं प्रतीक्ष्य निष्क्रामामि ।]

GUARDS—Yes. Walk on, thou cutpurse !

(All walk round.)

SYALA—Suchaka, guard this man carefully at
the door of the gate, while, I come out having
informed his Majesty about this ring as it came (to
be found),and having obtained his order.

मच्छबंधो एव णिस्संसअं । अंगुलीअअदंसणं से विमारिसिदव्वं
राअउलं &c.; but there are some variations : B has श
for स through out, राऊलं for राअउलं; C मच्छबंधे
एव; D गंधी होदि मच्चबंधे, ता एहि राअ°; E रे जाणु°, ला-
उलं एव; G राउलं, गोघाती for गोहादी in Sansk.; M शे
for से, O S T घोराकृतिः for गोधादी which B C E I M
give in Sansk. for गोहादी.

a A गश्च(च्छ)णाध(नाथ) गंठि°. B C D I make गच्छ &c.
a speech of श्याल. B C I M गंडभे°. D गंथिभेद अगदो ।
E गच्छ अगे मंड°. F रक्षिणौ—धीवरंप्रति—; om. तह; गंठिच्छे-
दअ गच्छ ।; इति परिक्रा°. I गच्छसु. O अह for तह.
b A इध मं गोपालदुवारे; जधागमणं अङ्गुलीअअं भट्टिणो उ-
वणीअ तदीअसास°. F इध for इमं; परिपालेध मं जाव ला-
अउलं पवेसिअ णिक°. B C अमत्ता. B क्रमामि for णिक°.

उभौ—पविशदु आवुत्ते शामिपशादश । a [प्रविशत्वा-
वुत्तः स्वामिप्रसादाय ।] —निष्क्रान्तः श्यालः । b

प्रथमः—जाणुअ चिलाआदि वखु आवुत्ते । c [जानुक
चिरायते खल्वावुत्तः]

द्वितीयः—णं अवशलोवशप्पणीआ लाआणो । d [न-
न्ववसरोपसर्पणीया राजानः ।]

प्रथमः—जाणुअ फुलंति मे हत्था इमश वज्झश शुम-
णा पिणहुं । — पुरुषं निर्दिशति e [जानुक स्फुरतो मम
हस्तावस्य वध्यस्य सुमनसः पिण्डुम् ।]

BOTH—May your honour enter to receive favour
from his Majesty.

(Exit Syala)

1st G. —Januka, his honour takes a long time
(or, is late).

2nd G.—Yes, kings are to be approached accord-
ing to (convenience of) time (or, at a suitable time).

1st G—Januka, my hands throb to tie (garlands
of) flowers on this fellow who is to be killed. (Points
at the man).

D O पडिवज्ज for पडिच्छिअ. E लाउलदुवाले अप्पमत्तं परि°
G इमं पुरदु°. S ततोऽस्य शास°.

^a A पशादाअ. F पशादत्थं. C स for श in every-
case. D T पशादाह. b A श्यालो नि°. F नाग—परिक्रम्य
नि°. c A D E om. खखु. d F होंति at the end ; O सु-
णांआदि in the same place. e A वअश ; मम हत्था
इमश वशणं (व्यसनं) पिण°. F सूच— फुल्लंति मे अगगहत्था
इमं गंठिच्छेदअं वावादिदुं. B C D E M T फुल्लंति. B शुमणो-
D सुमणसो. B C E I M वहस्स (वध्यस्य I, वधार्थं M). O
शुमणं. T सुमणसं.

पुरुषः—णालुहदि भावे अकालणमालणे भविदुं । a
[नार्हति भावोऽकारणमारणो भवितुम् ।]

द्वितीयः— — विलोक्य । — एशे अम्हाणं शामी पत्तहत्थे
लाअशाशणं पडिच्छिअ इदोमुहे देक्खीअदि । गिद्धबली भ-
विशशिशि शुणो मुहं वा देक्खिशशिशि । b [एष नौ स्वामी
पत्रहस्तो राजशासनं प्रतीष्येतोमुखो दृश्यते । गृध्रबलिर्भविष्य-
सि शुनो मुखं वा द्रक्ष्यसि ।]

— प्रविश्य —

श्यालः—सुअअ मुंचीअदु एसो जालोवजीवी । उववण्णो

MAN—It is not right for your honour to be a killer without cause.

2nd G.—(Looking) There appears our master facing this way, with a paper in his hand, having received order from his Majesty. You will be an offering to the vultures, or will see the face of a dog.

(Enter Syala.)

SYALA—Suchaka, let this fisherman (lit;- one maintaining himself by means of nets) be set

a A णालिहदि भादुभादुके अकालमालके भ°. F मालके. D मालणे कालणे तुमं होदुं. G M ण अलु°. I अकालणे मालणे. M °मालणंभाविदुं. S अकारणे भवि° probably miscopied. T अकालणमालणकालणं भवि°. b A एशे अम्हाणं ईशले पत्ते (प्राप्तः) गेण्हिअ लाअशाशणं।— पुरुषं प्रति — शउलाणं (शकुलानां) मुहं पेक्खशि अधवा गिद्धशिआलाणं बली भविशशिशि । F following A has पत्रे for पत्ते in Sansk. and adds आअच्छदि after °शाशणं; then omitting the st. dir. continues शंपदं एशे शउलाणं मुहं पेक्खदु अहवा गिद्धशिआलाणं बली होदु ।. B C E O S इतोमुहं. D पडिपज्ज; देक्खिस्सदि. O S T शामी गेण्हिअ राअ°; om. शुणो &c. O लक्खीअदि. O T तुमं गिद्ध°. S ततस्त्वं गृध्र°.

किल से अंगुलीअअस्स आअमो । a [सूचक मुच्यतामेष जालोपजीवी । उपपन्नः किलास्याहुलीयस्यागमः ।]

सूचकः—जह आवुत्ते भणादि । b [यथावुत्तो भणति ।]

द्वितीयः—एशे जमशदणं पविशिअ पडिणिवुत्ते । —पुरुषं परिमुक्तबन्धनं करोति । c [एष यमसदनं प्रविश्य प्रतिनिवृत्तः ।]

पुरुषः— — श्य लं प्रणम्या—भट्टा तव केलके मे जीविदे । d [भर्तः त्वदायं मे जीवितम् ।]

free. The finding of that ring was quite right.

SU—As your honour says.

2nd G—He has come back having entered into Death's residence (or abode). (Sets the man free—or, makes the man free from bonds.)

MAN—(Bowing to Syala) Sir, my life is yours (I owe my life to you).

a A श्यालः— शिग्घं शिग्घं एदं । — इत्यर्थोक्ते—पुरुषः—हा-हदेम्हि—इति विषादं नाटयति—श्यालः मुंचेध रे मुंचेध जालोब-जीविणं ।; से किल ; °अमा । अम्ह सामिणा येव मे कधिदं । F नाग- प्रविश्य- शिग्घं &c. like A; but om. मुंचेध रे and किल, and has जाव for एव. B too nearly agrees with A thus, प्रविश्य श्यालः— शीघ्रं शीघ्रं । पुरु-- भयं नाटयति । श्यालः-- सूचअ &c. B E G अअ for से. C से अअं अंगु°. M °ण्णा कखु अंगु°. S जानुक for सूचक. b A F O include the following speech in this. A S प्रथमः for सूचकः. A जं for जह; आणवेदि for भणादि. F आणवेदि आवु°. E तह for जह. T जह भणादि भट्टा. c A om. एशे; जमवशादिं गमि-अ खंडं च विअ पडि°; पुरुषं मुञ्चति ।. F om. एशे; जमवशादिं गमिअ पडिणिवुत्ते कखु एशे— इति धीवरं बन्धनान्मोचयति । B शरणं for शदणं. C परिविमुक्त°. E विमुक्तबं°. D अले for एशे; °णिवुत्तो ।-- पुरुषं प्रति परिमु°. O S उन्मुक्तबं°. T मुक्तबं°. d B C D E G I M अह कीलिशे मे आजीवे । for तुह &c.

श्यालः—एसो भट्टिणा अंगुलीअअमुल्लसंमिदो पसादो वि दावेदो । — पुरुषायार्थं प्रयच्छति । —a [एष भर्त्राङ्गुलीयक-मूल्यसंमितः प्रसादोऽपि दापितः ।]

पुरुषः— — सप्रणामं प्रतिगृह्य । — भट्टा अणुग्गाहिदं म्हि।^४ [भतः अनुगृहीतोऽस्मि ।]

सूचकः—एशे णाम अणुग्गाहिदे जे शुलादो अवदालि-अ हत्थिकन्धे पडिद्वाविदे । b [एष नामानुगृहीतो यः शूला-दवतार्य हस्तिस्कन्धे प्रतिष्ठापितः ।]

SYALA—Here his Majesty has also given a present (lit:-favour) equal to the value of the ring. (Gives a valuable present to the man.)

MAN—(Receiving with a bow) Sir, I am obliged.

SU—He is indeed obliged who is taken down from the stake and placed on the back (lit:- shoulders) of an elephant.

A F alone भट्टा तव केलके मे जीविदे । F om. st. dir. भट्टके शंपदं तुह केलके मे जीविदे इति पादयोः पतति । O S T तुम्हकिए (युष्मदीय) मे आजीवे (जीवितं) B om. भट्टा.

a A F S पारितोषिक for प्रसाद. A श्यालः—उट्टेहि । एस भ°; पारिदोसिओ वि दे दाविदो; om. st. dir. F उट्टेहि । एसे भ°; पारिदोसिए दे पसादीकेदे ता गेण्ह एदं। इति धीवराय कटकं ददाति।

B भट्टिणो. B C मूल for मुल्ल. B पुरुषार्थं प्रय°. C रण्णा for भट्टिणा.

D om. मुल्ल; °म्मिदो पसादो पाविदो ।-- पुरुषाय धनं प्रदा-

(प?) यति. E om. वि. M पुरुषाय स्वं प्र°. O T अस्स (T

से) भट्टि°; अद्यो (अर्थः) for पसादो; पदाविदो (प्रदापितः)

for वि दाविदो ।; प्रदापयति for प्रयच्छति. S °संमितार्थः पारि-

तोषिकः प्रदापितः।. G एस for एसो. g A सहर्षं प्रगृह्य--अणुग्गाहिदे

म्हि ।. B E I T परिगृह्य. B भट्टके णुग्गिदम्मि. C प्रगृह्य.

G I भट्टकेण अणु°. S om. st. dir. b A प्रथमः--तथा

जानुकः—आवुत्त पारिदोसिअं कहोदे तेण अंगुलीअए-
ण भट्टिणो शम्मदेण होदव्वं त्ति । a [आवुत्त पारितोषिकं
कथयति तेनाङ्गुलीयकेन भर्तुः संमतेन भवितव्यमिति ।]

श्यालः—ण तस्सि महारुहं रदणं भट्टिणो बहुमदं त्ति
तक्केमि । तस्स दंसणेण कोऽपि अभिमदो जणो भट्टिणा सु-
मरिदो । मुहुत्तअं पकिदिगम्भीरो वि पज्जस्सुणअणो आसी । b
[न तस्मिन्महार्हं रत्नं भर्तुर्बहुमतमिति तर्कयामि । तस्य दर्श-
नेन कोऽप्यभिमतो जनो भर्त्रा स्मृतः । मुहूर्तं प्रकृतिगम्भीरो-
ऽपि पर्यश्रुनयन आसीत् ।]

JANUKA—My lord, the present shows (lit.-tells)
that ring to be liked by his Majesty.

SYALA—I suppose the valuable jewel in it was
not esteemed by his Majesty. At its sight his Ma-
jesty remembered some beloved person. Although
naturally grave, for a time he had his eyes filled
with tears.

णाम; जं for जे. F जालुक एशे कखु रण्णा तथा अणु°;
शमालोबिदे for पडिठाबिदे. B पडिठिदे C एसो णाम; पडि-
च्छिदे. E °ग्गहे दे जे. B C I M अणुगाहे जे. I ठविदे.

a A द्वितीयः— ; पालिदोसिओ कधेदि महालिहल-
दणेण तेण; पढमबहुमदेण for शम्मदेण. F सूच आवुत्ते
पालिदोशिण जाणामि महालिहलदणेण अंगुलीअएण शामिणो
बहुमदेण हो°. D पारितोसअं एव्व कहेहि (दि ?) जेरा (तेण ?)
अंगुली°. E सपलितोसं. B C E M पालिदोशं कहेहि ।. O S T
पारितोषिकमेव. B C E I M om. त्ति. b A F introduce a
speech of the two servants after तक्केमि. A ण अ तस्सि;
°रदणं त्ति बहुमाणं भट्टिणो तक्केमि । उभौ— किं खु । श्यालः--
तक्केमि तस्स; अहिलसिदो for अभिमदो; सुमरिदो त्ति जदो
तं [पेक्खिअ] मुहुत्तअं पईदिगम्भीरो पज्जस्सुअमणो संवुत्तो ।. F

सूचकः—शेविदं णाम आवुत्तेण । a [सेवितं नामावु-
त्तेन ।]

जानुकः—णं भणाहे । इमश्श कए माच्छिआशत्तुणो
त्ति । — पुरुषमसूयया पश्यात । b [ननु भण । अस्य कृते
मात्स्यिकाशत्रारति ।]

पुरुषः—भट्टालके इदो अद्धं तुम्हाणं शुमणोमल्लं होदु । c
[भट्टारकाः इतोऽर्धं युष्माकं सुमनोमूल्यं भवतु ।]

SU—Your honour then did good service.

JANU—Why, say owing to this enemy of fish
(lit:- the female fish).(Looks enviously at the man).

MAN—Sirs, let half of this be the worth of
flowers to you.

नाग- ण तस्सि भट्टिणो महालिहलदणं त्ति कदुअ पलिदोस्सो
एत्ति उण तक्केमि । उभौ—किं उण । नाग—; भट्टिणा को°; ° रिदो
त्ति जदो; पज्जुस्सुअमणो आसी । B C D E G I M तस्स
दंसणेण भट्टिणो अहिमदो&c.जणो. I M सुमराविदो. B C D E M
पज्जुस्सुअणअणो. G like A F has मणो for णअणो. I
पस्सुअण°. B एदारिंश for ण तस्सि; दंसणे; पज्जूशुअ.
C दंसणे. O S T भट्टिणो जणो.

a A साधु मंतिदं णाम आ°. F सूच- दोशिदे
(तोषितः) शोइदे अ दाणिं भट्टा आवु°. b A O
भणामि. A मश्चलिआश°. B C G I M भत्तुणो for
शत्तुणो. B किदे D F O S T मत्स्यशत्रो°. F भणेमि
इमश्श मच्छशत्तुणो कदे । इति धीवरमसू°. T om, the st. dir.
c F म्हाणं पि शुलामुल्लं (सुरामूल्यं) होदु । B इदोद्धं. D मुक्क-
मूलं (पुष्फभूल ?) E मूले G I S alone translate in
the plural, G I having भट्टारकाः and S भर्तारः. G O S
भट्टा for भट्टालके.

जानुकः—एत्तके जुज्जइ । a [एतावद्युज्यते ।]

श्यालः—धीवर महत्तरो तुमं पिअवअस्सओ दाणिं मे संवुत्तो । कादंबरीसक्खिअं अम्हाणं पढमसोहिदं इच्छीअदि । ता सोण्डिआपणं एव्व गच्छम्ह b [धीवर महत्तरस्त्वं प्रियवयस्यक इदानीं मे संवृत्तः । कादम्बरीसाक्षिकमस्माकं प्रथम सौहृदमिष्यते । तच्छौण्डिकापणमेव गच्छामः ।

—निष्क्रान्ताः सर्वे ।

प्रवेशकः ।

JANUK—So much is all right (that's right).

SALA—Fisherman, you have now become a very intimate friend of mine. It is our custom (lit:- it is desired) that our first friendship should be formed (in the presence of) liquor as a witness. So we shall directly go to the liquor-seller's shop.

(Exeunt)

END OF THE DIALOGUE.

a A इत्तिके. F omits this speech and puts the next in जानुक's mouth. D O S T एदं जु°. E om. एत्तके.
b A धीवर ।; °त्तरको हि संपदं पि°; °स्सकोसि मे सं°; च before अम्हाणं; ता एहि सुंडिअसालं गच्छम्ह ।-इति निष्क्रान्ताः ।. F धीवल महत्तले संपदं अम्हाणं पिअवअशशके संवुत्तेसि । कादंबलीशक्खिके क्खु पढमं सोहिदे इ°; ता एहि । सुंडिआलं अं ज्जेव ग°. B C om. महत्तरो. B वअशशको like A ; कादंबरीशहीअं शौंडिआअदणं (आयतनं). B C E तृतीयः प्रवेशकः. C °सखीअं. M translates सक्खिअं by सखित्वं and सोहिदं by शोभितं. C om. मे. D om. मे and ता ; सौंडिआलयं. D O S T इच्छीअदु ; but D T translate it by इष्यते. O T om. एव्व. D O S T पविसामो for गच्छम्ह.

— ततः प्रविशत्याकाशयानेन सानुमती नामाप्सराः । a

सानुमती—णिव्वहिदं मए पज्जा अणिव्वत्तणिज्जं अच्छरा-
तित्थसंणिज्जं जाव साहुजणस्स अभिसेअकालो त्ति । संपदं
इमस्स राएसिणो उदंतं पच्चक्खोकारेस्सं b । मेणआसंबंधेण
सरीरभूदा मे सउंदला । ताए अ दुहिदुणिमित्तं आदिट्ठपु-
व्वम्हि c ।— समन्तादवलोकय । — किं णु कखु उदुच्छवे वि
णिरुच्छवारम्भं विअ राअउलं दीसइ। अत्थि मे विहवो पणि-

(THEN ENTER AN APSARAS NAMED SÂNUMATÎ IN
A HEAVENLY CAR.)

SANUMATÎ—I have performed the duty of at-
tending at the Apsarastirtha, which is to be per-
formed (by us) by turns, so long as it is the bath-
ing time of holy men. Now I shall see with my
own eyes the circumstances of this saintly King.
Through Menakà's connection Sakuntala has become

O S T om. तुमं. E वुत्तो for संवुत्तो; सहिदं for सक्खिअं.
Before the last st. dir. G O S T give another speech;
G सर्वे—तह इति नि°; O S पुरुषः—तह । इति नि°; T पुरुषः
तह होदु इति निष्क्रान्ताः ।

a A आकाशयाननाक्षमाला । F °यानेन मिश्रकेशी ।
O प्रविशंति and अप्सरसः. b A णिज्जं ता जाव । इम-
स्स. F ° तित्थसंदिट्ठं । ता जाव साहुज—लो भवे दाव
संपदं; वुत्तंतं. C सलिलं for सणिज्जं. D णिवहिदं मए
संपदं; thus omitting पज्जाअ &c. to °लो त्ति. G puts a
stop after जाव and omits that after त्ति. O appears
to follow G. c A ताए अ एदाणिमित्तं येव संदिट्ठपुर-
व्वम्हि । B D E F G णं मेणआ°. B C D E F G I O दाणि
मे. F तए अ ; संदिट्ठपु°. D O S T om. अ.

धाणेण सव्वं परिण्णादुं । किंदु सहीए आदरो मए माणइद-
व्वो । होदु । इमाणं एव्व उज्जाणपालिआणं तिरक्खरिणी-
पडिच्छण्णा पस्सवत्तिणी भाविअ उवलहिस्सं । — नाट्येनावती-
र्य स्थिता । a [निर्वर्तितं मया पर्यायनिर्वर्तनयिमप्सरस्ती-
र्थसांनिध्यं यावत्साधुजनस्याभिषेककाल इति । सांप्रतमस्य
राजर्षेरुदन्तं प्रत्यक्षीकरिष्यामि । मेनकासंबन्धेन शरीरभूता
मे शकुन्तला । तया च दुहितृनिमित्तमादिष्टपूर्वास्मि । किं नु
खलु ऋतूत्सवेऽपि निरुत्सवारम्भमिव राजकुलं दृश्यते । अस्ति
मे विभवः प्रणिधानेन सर्वं परिज्ञातुम् । किं तु सख्या आदरो
मया मानयितव्यः । भवतु । अनयोरेवोद्यानपालिकयोस्तिर-
स्करिणीप्रतिच्छन्ना पार्श्ववर्तिनी भूत्वोपलप्स्ये ।

a part of my own body. And she herself has already directed me for her daughter's sake. (Looking all round.) Why indeed may it be that even in the festival of the (new) season the royal palace appears destitute of any festive preparations. I do possess the power to know every thing by contemplation (or meditation), but I must pay regard to the honour done to me by my friend (or I must pay regard to my respect for my friend). Well I shall ascertain (all) standing invisible (lit: concealed) by my power of disappearing (concealing the appearance) by the side of these very garden-keepers. (Representing descent, stands down.)

a A परिक्रम्य पुरः समंतादवलोक्य च ; क्व उस्व-
दिणेऽपि (°त्सवंदिनेऽ°) ; अध वा अत्थि ; जाणिदुं for
परिण्णादुं ; °दरो मे आणिदव्वो (?) ; इमाणां दाव उज्जाणवालिणिं ;
°रिणीपच्छण्णा ; उवालहिस्सं ; तथा करात for नाट्येन &c.
F क्व उवत्थिदुच्छवे वि दिअहे ; एदं राअ° ; जाणिदुं for परि-
ण्णादुं ; सहीए मए आदरो मा° ; उज्जाण बालआणं (°पालकानां)

—ततः प्रविशति चूताकुरमवलोकयन्ती चेटी । अपरा च पृष्ठतस्त-
स्याः । — a

प्रथमा—

आतम्महरिअपंडुर वसंतमासस्स जीवसव्वस्स ।

दिट्ठो सि चूदकोरअ उदुमंगल तुमं पसाएमि b॥ २ ॥

[आताम्रहरितपाण्डुर वसन्तमासस्य जीवसर्वस्व ।

दृष्टोऽसि चूतकोरक ऋतुमङ्गल त्वां प्रसादयामि ॥]

(Then enter a maid servant gazing at the mango blossom—lit: sprout —and another behind her)

1st .M s.—O Bud of the mango of a somewhat red green and white colour, whole possession of life of the vernal season (lit: month of spring) ! Thou art seen (hast made thy appearance), I hail thee; O Auspicious sign of the season!

पास—त्तिणी भविअ तिरक्करिणीए विज्जाए पच्छणा उवलहिस्सं.
B उदुच्छवे; मे वि विहवो. B D E F G I O S T एदं राअ-
उलं, some having राउलं. B E G O S T उबलंभिस्सं. C
wrongly omits म्हि to विहवो. D कखु उत्सवे वि; मे दाणिं
विहवो; सह for पस्स, उबालंभइ°; °तीर्य तथा स्थिता. O S T
कखु उत्सवकोलेऽपि ; इमाण जाव उज्जा°.

a A तस्याश्च पृष्ठतोऽपरा । F आलोकयन्ती चेटी तत्पृ-
ष्ठेऽपरा च । O आलोक°. b A B C G I आअंब for
आतम्म. A हरिअवेण्टअ (वृतक) जो ऊससिओ सि
सुरहिमासस्स । दिट्ठो अ चूअच्छारअ(°क्षारक)छणमंगलं
व पेक्कामि । F प्रथमा—कथं उबत्थिदो महुमासो । आ-
तम्महरिअवेण्टअ उस्सासिअं विअ वसंतमासस्स ; दिट्ठं चूअंकुर-
अं छणमंगलं निअच्छामि । B D E G मंगलं तुमं. D पेक्खाम्हि
for पसाएमि. O S T चूअं हरिसिअपिअअं (हर्षित-
पिककं) जीविदसरिसं वसंतमासस्स । सच्चरण(षट्चरण)च-
रणभगं उदुमंगलं विअ पेक्खामि ।

द्वितीया—परहुदिए किं एआइणी मंतेसि । a [परभृ-
तिके किमेकाकिनी मन्त्रयसे ।]

प्रथमा—महुअरिए चूदकालिअं देखिखअ उम्मात्तिआ पर-
हुदिआ होदे । b [मधुकारिके चूतकालिकां दृष्टोन्मत्ता परभृ-
तिका भवति ।]

द्वितीया—सहर्षं त्वरयोपगम्य । — कहं उवड्ठिदो महु-
मासो । c [कथमुपास्थितो मधुमासः ।]

प्रथमा—महुअरिए तव दाणिं कालो एसो मदविब्भम-
गीदाणं । d [मधुकारिके तवेदानीं काल एष मदविभ्रम-
गीतानाम् ।]

द्वितीया—सहि अवलंबं मं जाव अग्गपादद्विआ भविअ
चूदकालिअं गेण्हिअ कामदेवच्चणं करोमि । e [सखि अवल-

2nd M.S.—Parabritika ! What do you say alone ?

1st. M. S.—Madhukarika ! At the sight of the
blossom of the mango the parabritika(i.e. the cuckoo)
becomes intoxicated.

2nd. M. S.— (Joyfully approaching with haste)
How, has Spring set in ?

1st. M.S.—O Madhukarika!(i.e. O Bee!) It is now
time for you for wandering and singing with intox-
ication.

2nd. M.S.—Friend, support me while I stand on
the fore-parts of the feet (on tip-toe) and take down

a A उपसृत्य- हला पर°; किं णेदं ए°. F D O S T also
insert एदं after किं. B एआ णीमंतेसि. D O S T सहि पर°.

b A सहि for मधुअरिए; चूदलदिअं. F O S T खलु before
परभृतिका. c A om. त्वरयोपगम्य. C wrongly repeats मधु-
कारिका's preceding speech here omitting the right one.

उपसृत्य. d A F °विम्भमुग्गीदाणं. D गीदीणं. F तवावि कालो.

e A °लंबस्स जाव अग्गपादपडिष्ठाविदा भविअ कामदेवस्स

म्बस्व मां यावदग्रपादास्थिता भूत्वा चूतकालिकां गृहीत्वा का-
देवार्चनं करोमि ।

प्रथमा—जइ मम वि कखु अद्धं अच्चणफलस्स । a [यादि
ममापि खल्वर्धमर्चनफलस्य ।]

द्वितीया—अकहिदे वि एदं संपज्जइ जदो एकं एव्व णो
जीविदं दुधाट्ठिदं सरीरं । —सखीमवलम्ब्य स्थिता चूताङ्कुरं
गृह्णाति । —अए अप्पडिबुद्धो वि चूदप्पसवो एत्थ बंधण-
भंगसुरभी होदि । —कपोतहस्तकं कृत्वा । b [अकथितेऽ-
प्येतत्संपद्यते यत एकमेव नौ जीवितं द्विधास्थितं शरीरम् ।
...अये अप्रतिबुद्धोऽपि चूतप्रसवोऽत्र बन्धनभङ्गसुरभिर्भवाति ।]

the bud of the mango and perform the worship
of the god of love.

1st M. s.—If a half of the fruit of the worship
should also come to me.

2 nd. M. s.— That will happen even though it
be not mentioned (or asked) since our life is one
and the same, the body (only) is made (appears) in
two forms. (Stands supporting herself on her friend
and takes the mango blossom.) O! The blossom of the
the mango, though not blooming (fully open), becomes

अच्चणं करोमि । F अग्नपदे परिठ्ठिदा ; चूदप्पसवं गेण्हिअ सं-
पादेमि कामदेवस्स अच्चणं । O S T भविअ कामदेवच्चणस्स चू-
अंकुरावचअं करोमि ।

a E जइ मम वि कखु अद्धं अच्चणफलं । F जइ एव्वं ता
ममावि. b A हला । अभाणिदे वि एदं भोदि । जदो णो
दुहाट्ठिदं सरीरं ।—सख्यावलंबितं कृत्वा चूतभङ्गं नाटयति । ;
अम्महे । अप्प°; सुरही वादी ।—कपोतकं कृत्वा । F सहि अ-
भाणिदे वि एदं संपज्जइ एव्व; णो एदं सरीरं द्विधाभिण्णं पजाव-
इणा; °म्ब्य चूतप्रसवं गृहीत्वा—अम्महे अप्पबुद्धो; om. एत्थ ; रा-
अदि for होदि. D अकहिदं वि; कपोतहस्तं गृहीत्वा. O एव्वं

तुं सि मए चुदंकुर दिण्णो कामस्स गहिदधणुअस्स ।
 पहिअजणजुवइलक्खो पंचब्भहिओ सरो होहि ॥३॥
 [त्वमसि मया चूताङ्कुर दत्तः कामाय गृहीतधनुषे ।
 पथिकजनयुवतिलक्ष्यः पञ्चाभ्यधिकः शरो भव ॥]

— चूताङ्कुरं क्षिपति ।

— प्रविश्य पटाक्षेपेण कुपितः । b

कञ्चुकी—मा तावत् । अनात्मज्ञे देवेन प्रतिषिद्धे वसन्तो-
 त्सवे त्वमात्रकलिकाभङ्गं किमारभसे । c

fragrant just by being plucked off from the stalk.
 (With a hollow folding of the hands) O mango-blos-
 som, thou art offered by me to the god of love who
 has taken up his bow; be thou the most effective of
 his five arrows, having for thy mark the wives of
 journeying men (i.e. lovers who are absent from their
 home). (Drops down the mango-blossom.)

(Enter with a toss of the curtain Kanchukî.
 in anger.)

KANCH—Hold(lit:—don't), thoughtless woman!
 Why do you pluck the bud of the mango, when
 the spring festival has been prohibited by his Majesty?

एदं सं°; °कुरमवगृह्णाति. S T अफाणितेऽप्येवमेतत्संप°. S सख्यावलं-
 बिता चू°. S कपोतं कृत्वा. D O S T अम्महे for अए like A F.
 T कपोतहस्तं कृत्वा.

a A F णमो भअवदे, मअरद्धजाअ । before the verse.

A अरिहसि ते चूअंकुर ; for the 2nd line संठाविअजु-
 वईलक्खो पश्चाक्खलिओ सरो होउं । F अरिहसि मे
 like A ; गहिदचाबस्स ; पंचतरिओ सरो होदुं ; om. the fol-
 lowing st. dir. S पारिकुपितयुवतिल°. D G O S T तुं सि;

E तुम सि ; others तुमं सि. T translates होदि by भवसि.

b A प्रविश्य रुषितः कंचु°—F कंचुकी प्रविश्य सक्रोधम्—O ततः
 प्र°; क्रुद्धः for कुपितः. B C I M अपटाक्षेपेण. c A देवेना-

उभे— — भीते । — पसीददु अज्जो । अग्गहिदत्था वअं।^a
[प्रसीदत्वार्थः । अगृहीतार्थे आवाम् ।]

कञ्चुकी—न किल श्रुतं युवाभ्यां यद्वासन्तिकैस्तरुभिरपि
देवस्य शासनं प्रमाणीकृतं तदाश्रयिभिः पत्रिभिश्च । तथा
हि । ^b

चूतानां चिरनिर्गतापि कलिका बध्नाति न स्वं रजः

संनद्धं यदापि स्थितं कुरवकं तत्कोरकावस्थया ।

कण्ठेषु स्खलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतं

शङ्केसंहरति स्मरोऽपि चकितस्तूणार्धकृष्टं शरम्॥४॥

BOTH—(Afraid) May your honour pardon
(us; lit:—be calm) ; we were not aware of the fact
(or the thing, i. e. the order).

KANCH—Heard you not that his Majesty's order
is obeyed (lit:—considered authoritative or binding)
even by the vernal trees and by the birds shelter-
ed on them (lit:—resting or taking shelter on them) ?
For as you see, the bud of the mangoes though long
since out (or long sprouting forth) does not bear
its pollen; the Kurabaka also which is ready to open
remains in the state of a bud; the note of the
male-cuckoos, even though the cold season is gone,
sinks (or falters) in their throats ; I suppose, the
god of love himself being over-awed withdraws (drops
back) his arrow drawn half up from the quiver.

प्रमुखत एव प्रति°; त्वमत्र मंजरीभंगमारभसे । F°द्धे मधूत्सवे
चूतकलिकाभंगमारभसे । O T का त्व°; om. किं.

aA °त्था कखु अम्हे । CEM °त्थाओ व. Fपसीददु twice;
अम्हे for व अं. O पसीददु twice. b A हुं । न खलु श्रु°;
°वाभ्यां यथा वासन्तिकैस्तरु°; om. पत्रिभिः. F हुं । न कि°; भव-
तीभ्यां then following A. B खलु for किल. D O om. तथा
हि. O om. यद्. T आः । न कि°. c C चकितं तू°. E कंठे-
ऽपि स्ख°. O स्मरश्च चकि°, but notices °रोऽपि.

सानुमती—णत्थि संदेहो । महाप्पहाओ राएसी । a
[नास्ति संदेहः । महाप्रभावो राजार्षिः ।]

प्रथमा—अज्ज कति दिअहाइं अम्हाणं मित्तावसुणा राट्ठि-
एण भट्ठिणो पाअमूलादो पेसिदाणं । इत्थं अ णो पमदवण-
स्स पालणकम्म समप्पिदं । ता आअंतुअदाए अस्सुदपुव्वो
अम्हेहिं एसो वुत्तंतो । b [आर्य कति दिवसान्यावयोमि-
त्रावसुना राष्ट्रियेण भर्तुः पादमूलात्प्रेषितयोः । इत्थं च नौ
प्रमदवनस्य पालनकर्म समर्पितम् । तदागन्तुकतयाश्रुतपूर्वं
आवाभ्यामेष वृत्तान्तः ।]

SANUMATÌ—There is no doubt ; the royal saint
is of great power.

1st M. S.—Sir, several days have passed since we
were sent away from his Majesty's feet by the royal
Brother-in-law Mitràvasu, and the duty of keeping
the pramadavana (i. e. garden or grove of delight) was
thus entrusted to us ; so, on account of our having
come away, this news was not heard before by us.

a A अक्षमाला for सानुमती; F मिश्रकेशी for it as be-
fore. D T उभे सानुमती च—णत्थि &c. B C E G I M उभे
for सानुमती. A णत्थि एत्थ संदे°; so F adding खलु after
°प्पहाओ. O S T न एद्ध सं°. b A दिअसा अम्हा°; °दाणं ।
इध अ कीलहरे पडिकम्मं अप्पिदं । अदो ण कदावि सुदपुरवो
एसो अम्हेहिं वु°. F कदिचि दि°; °मूलं पेसिदा अम्हे इध पम-
दवणे चित्तकम्म अप्पिदं ।; °दाए ण सुद°. B दाणिं for इत्थं.
C O ट्ठिणीए पा°; वणो for इत्थं च णो. G °मूल. B C E I
M भट्ठिणीपाअमूलं. D कति दिअहाइ गदाइं अम्हाणं. O क-
दिवअदिअहाइं°. D O T °मूलादो एत्थ चरंतीणं; D om.
the subsequent part of the speech; O S T then contin-
ue इदं च णाम पमदवणस्स सअलं पडिकम्मं अप्पिदं; T also
inserts पालणं before णाम. S T om. आअंतुअदाए; O

कञ्चुकी—भवतु । न पुनरेवं प्रवर्तितव्यम् । a

उभे—अज्ज कोदूहलं णो । जइ इमिणा जणेण सोदव्वं
कहेदु अज्जो किंणिमित्तं भट्टिणा वसंतुस्सवो पडिसिद्धो । b
[आर्य कौतूहलं नौ । यद्यनेन जनेन श्रोतव्यं कथयत्वार्यः
किंनिमित्तं भर्त्रा वसन्तोत्सवः प्रतिषिद्धः ।]

सानुमती—उस्सवप्पिआ वखु मणुस्सा । गुरुणा कारणेण
होदव्वं । c [उत्सवप्रियाः खलु मनुष्याः । गुरुणा कारणेन
भवितव्यम् ।]

कञ्चुकी—बहुलीभूतेमेतत्किं न कथ्यते । किमत्रभवत्योः
कर्णपथं नायातं शकुन्तलाप्रसादेशकौलीनम् । d

KANCH—Very well, you should not do so again.

BOTH—Sir we have the curiosity ; if it may be heard by us (if there is no objection to our knowing it), your honour will tell us, for what reason his Majesty has prohibited the festival of spring.

SANUMATÍ—Men are certainly fond of festivals; there must be some weighty (serious) reason.

KANCH—It is known to many(lit:- has become widely extended or circulated), why will it not be told ? Did not the scandal of Sakuntala's repudiation reach your ears ?

translates it by आगंतुकाभ्याम्. I एत्थ for इत्थं.

a A S वार्ति.° A पुनर्नैवं. F तेन हि for भवतु. T प्रतिनि-
वर्तितव्यम् ।. b A अय्य । कोदुहलं जं इमिणा; °व्वं ता कधेदु;
°सिद्धात्ति. D°हलं णो होदि omitting the remaining part of
the speech. F उभे-सकौतुहलम्—अज्ज जइ; °द्धोत्ति ।. G कहे-
दु भवं । किंणि°. B C E M कहेदु अअं किं°. I कहेसु अअं किं° O S T
णो होदि । जइ & c. O °द्धोत्ति. S यद्यप्यनेन जनेन & c. c A °प्पि
आ राआणो ।; om. वखु. A F एत्थ गुरुणा. D T °स्सा :
ता महदा काल°. I M गुरुणा. All but A F G I M काल-
णेण. F गुरुणा. d A O F °मेतत् । तत्किं. A E अस्ति भवत्योः

उभे—सुदं रठिअमुहादो जाव अंगुलीअअदंसणं ।^a[श्रुतं
राष्ट्रियमुखाद्यावदङ्गुलीयकदर्शनम् ।]

कञ्चुकी—तेन ह्यल्पं कथयितव्यम् । यदैव खलु स्वाङ्गुली-
यकदर्शनादनुस्मृतं देवेन सत्यमूढपूर्वा मया तत्रभवती रहसि
शकुन्तला मोहात्प्रत्यादिष्टेति तदाप्रभृत्येव पश्चात्तापमुपगतो
देवः । तथा हि ।^b

रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृतिभिर्न प्रसहं सेव्यते

शय्याप्रान्तविवर्तनैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः ।

BOTH—We heard of it from the royal Brother-in-law's mouth upto the finding of the ring.

KANCH—So then, little remains to be told. Just when by the sight of his own ring his Majesty came to remember that he had really married Sakuntala before and had abandoned her through loss of remembrance, from that very time his Majesty has become full of repentance. For so, he hates every object of pleasure ; he cannot as before be regularly (lit.- daily) served (waited on) by the ministers (or subjects) ; he passes the nights altogether without sleep rolling on this and that side of the bed ; when, out of po-

कर्णपथमायातं &c. F T स्वगतम् before the first clause and प्रकाशम् before the second. D कारणं for कौलीनम्. O कौलीनं प्रभोः. T प्रत्याख्यान for प्रत्यादेश. S कालीनम् for कौ°.

^a A F O अय्य । सुदं. F जाव at the end instead of in the middle. O °दंसणांति. B रठिणो मुहा°.
^b A F O B खल्प for अल्पं. A O यथा रहसि तत्र°. A यदा खलु ; कुतः for तथा हि. B om. रहसि. C E उपागतो. E यदैव ; तत्रभवती मया. M मे for मया. D तदाप्रभृति. F om. खलु ; रहसि मया तत्र°. O तदा सत्य°.

दाशिष्येन ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा

गोत्रेषु स्वालितस्तदा भवति च व्रीडाविलक्षाश्चैरम् ॥५॥^a

सानुमती—पिअं मे ।^b [प्रियं मे]

कञ्चुकी—अस्मात्प्रभवतो वैमनस्यादुत्सवः । प्रत्याख्यातः।^c

उभे—जुज्जइ ।^d [युज्यते ।]

— नेपथ्ये । —

एदु एदु भवं ।^e [एतु एतु भवान्]

कंचकी— —कर्णं दत्वा । —अये । इत एवाभिवर्तते देवः ।

स्वकर्मानुष्ठीयताम् ।^f

liteness, he addresses the usual words to the ladies in the harem, he blunders in the names and becomes for a long time confused (discomposed) with shame.

SANUMATI—Happy (news) to me !

KANCH—On account of this extreme (predominating) uneasiness the festival has been prohibited; (or on account of this uneasiness of his Majesty, or on account of the uneasiness springing from this circumstance the festival has, been prohibited).

BOTH—It is right.

(Behind the scene)

May your Majesty go forward.

KANCH—(Listening) O ! His Majesty comes in this very direction. You may do your own duty.

a A यथा सुखं; स्वालितं तदा. A F O शय्योपान्ताविव°. C यथापुरप्र°. D दधाति. E उन्निद्रचंद्राः क्षपाः; उदितां for उचिताम्. F व्रीडावनम्रश्चि°. S यथा पुरं. E O T निगमय°. b F पिअं मे पिअं ।. O T add णिवेदिदं. T पिअं मे twice. c A om. अस्मात् ; °त्सवप्रतिषेध इति ।. d A प्रथमा for उभे. S जुज्जइ twice. e E एदु once only. f A अयमित ए°; तत्स्व-कर्मानुष्ठीयतामिति निष्क्रान्ते चेष्टिके ।, thus omitting तह. D अनुवर्त°; om. तह. F देवः । तद्गच्छतं स्वकर्मानुष्ठानाय ।.

उभे—तह । —निष्क्रान्ते । [तथा ।]

—ततः प्रविशति पश्चात्तापसदृशवेषो राजा विदूषकः प्रतीहारी च—^a

कञ्चुकी— —राजानमवलोक्य ।— अहो सर्वास्ववस्थासु
रमणीयत्वमाकृतिविशेषाणाम् । एवमुत्सुकोऽपि प्रियदर्शनो
देवः । तथा हि । ^b

प्रसादिष्टविशेषमण्डनविधिर्वामप्रकोष्ठार्पितं

विभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलयं श्वासोपरक्ताधरः ।

चिन्ताजागरणप्रतान्तनयनस्तेजोगुणादात्मनः

संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि नालक्ष्यते ^c॥६॥

BOTH—Yes. (Exeunt.)

(Then enter the king in a dress suited to his repentance, also enter Vidushaka and Pratíhàrí)

KANCH—What a loveliness do beautiful forms possess in all conditions! (Lit:-Oh the loveliness of &c.) Though so anxious, his Majesty wears a charming appearance. For, so, discarding the special forms of decoration, wearing only a single golden bracelet clasped round the left fore-arm, with the lips made pale (deprived of lustre) by sighing, with the eyes extremely languid on account of anxious wakefulness, (his Majesty) although emaciated is not seen (to be so) by virtue of his personal lustre, as a precious jewel, though growing less in size when scratched (or ground) in the process of polishing is, not observed to be so.

a A प्रविष्टः. O om. सदृश. b A °यत्वमेवाकृति°; समुत्सुकोऽपि शकुंतलां प्रति प्रिय°. A F O य एषः for तथा हि. F °नं विलोक्य--; °स्थासु रामणीयकत्वमाकृ; तथा ह्येवं वैमनस्यपरीतोऽपि प्रिय°. O °षाणाम् । तथा ह्येवं प्रियदर्शनः समुत्सुकोऽपि देवः. S before Kanchukin's speech has विदूषकः— एतु एतु भवान् ।; तथा हि before एवम् instead of at the end. c A F O प्रकोष्ठे श्लथं. F G O प्रताम्र for प्रतांत. F

सानुमती— —राजानं दृष्ट्वा । —ठाणे कखु पच्चादेसविमा-
णिदा वि इमस्स किदे सउंदला किलम्मादि । a [स्थाने
खलु प्रत्यादेशविमानिताप्यस्य कृते शकुन्तला क्लाम्यति ।]

राजा— —ध्यानमन्दं परिक्रम्य ।—

प्रथमं सारङ्गाक्ष्या प्रियया प्रतिबोध्यमानमपि सुप्तम् ।

अनुशयदुःखायेदं हतहृदयं संप्रति विबुद्धम् ॥ ७ ॥^b

सानुमती—णं ईदिसाणि तवस्सिणीए भाअहेआणि । c
[नन्वीदृशानि तपस्विन्या भागधेयानि ।]

विदूषकः— —अपवार्य ।—लंघिदो एसो भूओ वि सउं-

SANU—(Observing the King) Rightly indeed does Sakuntala, although offended with rejection, pine away (lit:-fade) for him !

KING—(Walks round slowly in musing) This wretched heart, at first sleeping though being roused by my fawn-eyed beloved, has now been awake for the pangs of repentance !

SANU—O Such is the lot of the poor girl !

VIDU—He is again affected by the Sakuntala-

तेजगैणरात्मनः. B प्रतीति for प्रतांत. B C D G O S श्वासा-
परक्ता°. D नो लक्ष्यते. O क्षामोऽपि नालक्ष्य°.

a A om. st. dir.; °णिदा वि सउंतला इमस्स कदे किल
तम्मदि । E F राजानं विलोक्य—. F किलिस्सदि for कि-
लम्मदि. B C E M T add त्ति at the end. C appears
to have जुत्तं for ठाणे. D T insert आदिमेत्तं before
किलम्मदि. b Before this speech of the king A has
प्रतीहारी-एदु एदु महाराओ ।. C संप्रति प्रतिविबु°. B हंत
for हत probably miscopied. c A O om. णं. A सा-
णि से तव°. C E O S T तपस्विनीभागधे°. I एरिसाणि.
O ईदिसाणि कखु तव°.

दलावाहिणा । ण आणे कंहं चिकिच्छिदव्वो भविस्सदि-
त्ति ।^a [लंघित एष भूयोऽपि शकुन्तलाव्याधिना । न जा-
ने कथं चिकित्सितव्यो भविष्यतीति ।]

कञ्चुकी— —उपगम्य । —जयतु जयतु देवः । महाराज प्र-
सवोक्षिताः प्रमदवनभूमयः । यथाकाममध्यास्तां विनोदस्था-
नानि महाराजः । ^c

राजा—वेत्रवति मद्वचनादमासपिशुनं ब्रूहि । चिरप्रबो-
धान्न संभावितमस्माभिरद्य धर्मासनमध्यासितुम् । यत्प्रसवे-
क्षितं पौरकार्यमार्येण तत्पत्रमारोप्य दीयतामिति । ^c

malady. I do not know how he will be treated and
cured (more lit:— will come to be treated).

KANCH—(Approaching) May your Majesty
be victorious ! My lord, the grounds of Pramadavana
(the garden of delight) have been inspected. Your
Majesty may rest at pleasure in the (various)
places of amusement .

KING.—Vetraveti, say to Minister Pisuna in
my name, “On account of long keeping up, it was
not possible for us today to occupy the seat of
justice, (or, we could not think of occupying the
seat &c.) Let the business of the people (lit:-citizens),
which your honour may have looked to, be sent to me
on paper (lit:- be sent over having written it on
paper).”

a A om. वि. A F om. त्ति. F हुं भूओ वि लंघिदो एसो सउं-
तलावादेण(°वातेन). T विलंघिदो. O लंघिदो क्खु एसो. B C व्वाहिणा.

b A महाराज । मया तावद्वाज्ञः प्रत्यवे°; देवः for महाराजः.
F B जयति जयति. F उपसृत्य ।—; देव and देवः for महा-
राज and महाराजः C I S T one जयतु. O विविक्तस्थानानि
देवः । T महाराज for देवः; देव for महाराज; यथाकाल-
मध्या°. E om. वन. c A प्रतीहारीं प्रति । वासुमति ।; आर्येण

प्रतीहारी—जं देवो आणवोदि ।— निष्क्रान्ता । [यद्देव आज्ञापयति ।]

राजा—वातायन त्वमपि स्वं नियोगमशून्यं कुरु । ^a

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । — निष्क्रान्तः । ^b

विदूषकः—किदं भवदा णिम्मविखअं । संपदं सिसिरातव-
च्छेअरमणीए इमस्सि पमदवणुद्देशे अत्ताणं रमइस्सासि । ^c [कृतं

PRATI—As your Majesty commands. (Exit.)

KING — Vatayana, you too look to your own business.

KANCH—As your Majesty commands. (Exit.)

VIDU— You have driven away every fly. Now you may amuse yourself in this part (or place) of

पौरकार्य; पत्रकमारो°. F ब्रहि । अद्य चिर;° °स्माभिर्धर्मा°;
आर्येण पौरकार्य; प्रस्थाप्यतां for दीयतां. G I M S °त्यमा-
र्यपिशु °. B आर्य for अमात्य; आर्यपुत्रेण for आर्येण. B C
D E M S प्रबोधनान्न. C चिरं प्रबो°; om. अद्य. O om.
आर्येण. S om. अद्य; प्रत्यगवेक्षि°. T अमात्यं वसुमंतं ब्रू°.

^aA F पार्वतायन. A D E F स्वनियो°. O त्वमप्यशून्यं कुरु
नियोगम् ।. S om. स्वं. ^bA S कञ्चु— तथेति निष्क्रान्तः D
follows A S having कञ्चुकी at the end. B C I give
no speech, but only निष्क्रान्तः कञ्चुकी. E यद्देव आज्ञा°.
^c सिसिरविच्छेदे रम°; पमदवणे सुहं विहरिस्सामो. E पद्मवणु°.
F सिसिरविच्छेअरम°; अत्ताणं विणोदेहि ।. O भवदा दाणिं
णिम्म°; इमस्सि दाव सिसिरे तावविच्छेदरम°; सुहं अत्ताणं. S
follows O, omitting दाव, and having तावच्छेदरम°. T
also follows O having संपदं शिशिरे तावाच्छिण (°च्छेदे)
सत्तवण्णछाआरमणिजे.

भवता निर्माक्षिकम् । सांप्रतं शिशिरातपच्छेदरमणीयेऽस्मिन्प्र-
मदवनोद्देश आत्मानं रमयिष्यसि ।]

राजा—वयस्य रन्ध्रोपरिपातिनोऽनर्था इति यदुच्यते
तदव्यभिचारि वचः कुतः । ^a

मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना

मम च मुक्तामिदं तमसा मनः ।

मनासिजेन सखे प्रहारिष्यता

धनुषि चूतशरश्च निवेशितः b ॥ ८ ॥

the garden of Delight, which is cool and pleasant by reason of its removing the heat (of the day).

KING — Friend, what is said that calamities gather at the weak point (lit:- at an opening) is a saying perfectly true (or, which is never wrong); for directly as the darkness obstructing the remembrance of my love for the sage's daughter, left this my mind, the god of love, O friend, intending to strike at me has placed on his bow the arrow of the mango blossom.

^a A वयस्य । यदुच्यते रन्ध्रोपरिपातिनोऽनर्था इति तदव्यभिचारि । पश्य । F निश्वस्य --वयस्य यदुच्यते रन्ध्रोः; इति तदव्यभिचारि । पश्य । B om. कुतः. O वयस्य यदुच्यते रन्ध्रोः; om. वचः. S तदप्यव्यभि°. T om. वयस्य. b Instead of this verse A has the following:—उपहितस्मृतिरंगुलिमुद्रया । प्रियतमामनिमित्तनिराकृताम् ॥ अनुशयादनुरोदिमि चोत्सुकः । सुरभिमासमुखं समुपस्थितम् ॥; F gives, this verse after the one in the text, having समुपैति च for समुपस्थितम्. O मम विमुक्त°; O T too give the verse like F; O has उपगतस्मृति°, °नुरोद्धामिवोत्सुकः, सुरभिमासमुखं समुपस्थितम्, and T अपि च before the second verse, अपहृतस्मृति°, अनुशयादनुरोधिनिवोत्सुकः । सुरभिमासमुखं च पुरः

विदूषकः—चिद् दाव । इमिणा दंडकट्टेण कंदप्पबाणं
णासइस्सं । —दण्डकाष्ठमुद्यम्य चूताङ्कुरं पातयितुमिच्छति । a
[तिष्ठ तावत् । अनेन दण्डकाष्ठेन कन्दर्पबाणं नाशयि-
ष्यामि ।]

राजा— — सस्मितम् —भवतु । दृष्टं ब्रह्मवर्चसम् । सखे
कोपविष्टः प्रियायाः किञ्चिदनुकारिणीषु लतासु दृष्टिं विलो-
भयामि lb

विदूषकः—णं आसण्णपरिआरिआ चदुरिआ भवदा
संदिद्धा । माहवीमंडवे इमं वेलं अदिवाहिस्सं । ताहिं मे चित्त-

VIDU—Wait a while; by this stick I shall de-
stroy the shaft of the god of love. (Offers to strike
down the mango blossom, having raised his stick).

KING— (With a smile) Never mind (don't).
The Brahman's power is seen. Friend, sitting in
what place shall I amuse my sight with (i.e. looking
at) the creepers somewhat imitating (the slender
form of) my beloved ?

VIDU — You already told Chaturikà your
personal attendant that you would pass away this

स्थितम् ।. B बोधिना for रोधिना. D युक्त for मुक्त
probably through miscopying. S प्रणयप्रतिरोधि°.

a A चिद्ध जावा इमं दंडं चूदमम्मधए पाडए; om. the st.
dir. F भो वअस्स चिद्ध जावा; ताडयितुं for पातयितुं. F O णासे-
मि. F G I O कंदप्पबाणं; all the rest except A have कं-
दप्पवाहिं (कंदर्पव्याधिं). B C G णासइस्सामि. D T होदु व-
अस्स. D इति चूतां—च्छति दण्डकाष्ठेन ।. E निम्भइस्सामि for
णास°. G I दाव । जाव इमि°. I M णासेस्सं. O दण्डकट्टेण
इमिणा. O S T णासेमि. S T दंडमुद्यम्य. T om. दाव.
b A अत्र for क. B अनुकारीषु; लोभयामि. C कोपाविष्टप्रि-

फलए सहत्थलिहिदं तत्तहोदीए सउंदलाए पडिकिदिं आ-
गेहि ति । a [नन्वासन्नपरिचारिका चतुरिका भवता सं-
दिष्टा । माधवीमण्डप इमां वेलामतिवाहयिष्ये । तत्र मे चित्र-
फलके स्वहस्तलिखितां तत्रभवत्याः शकुन्तलायाः प्रति-
कृतिमानयेति ।]

राजा—ईदृशं हृदयविनोदस्थानम् । तत्तमेव मार्गमादे-
शय । b

विदूषकः—इदो इदो भवं । c [इत इतो भवान्]

— उभौ परिक्रामतः । सानुमत्यनुगच्छति । d

time in the bower of Madhavî, and that she should bring there the portrait of her ladyship Sakuntala drawn by you on a picture-board with your own hand.

KING—Is that the place to divert the heart? Then point out the same way.

VIDU—This way, this way your Majesty.

(Both walk round, Sânumatî follows.)

यायाः for कोप°. D E सखे सुखोपविष्टः. F क्केदानीमुप°. F O T विनोदयामि. O सस्मितम्—दृष्टं भवतो ब्रह्म°.

a A णं खु भवदा मेधाविणी लिविकरी संदिष्टा; इमं खणं पडिवा-
लइस्सं। F णं भअदा आसण्णपरिचारिआ लिविअरी मेहाविणी आ
दिष्टा माहवीलदाहरए इमं; तहिं चित्तफलए मे सह°. B आसण्णा.
B तहिं अ मे. D चित्तफलअं. E पडिछंदअं for पाडिकिदिं. O
भो णं; संदिष्टपुव्वा; °वाहइस्सं. B C E G I M चित्तफलअगदं.

b A ईदृशं मे हृदयसंस्थानम् । तत्तमेवादेशय माधवीमंडपम् । CE
आवेदय. D M विनोदनस्थानम् । F ईदृशमेव हृदयाश्वासनम् ।
तत्तदेवादेशय माधवीलतागृहम् । O ईदृशं मम हृदयानवस्थानम् ।
ननु त्वमेव दर्शय माधवीमंडपमार्गम् । S om. तत्. T ईदृशं
मे हृदयं विनोदस्थानम् । तत्तमेवोद्देशमादेशय यत्र माधवीमंडपः.

c A एदु भवं । F inserts एदु before भवं. E one इदो.

d A om. उभौ. A अक्षमालानुगच्छति and F मिश्रकेश्यनु-

विदूषकः—एसो मणिसिलापट्टअसणाहो माहवीमंडवो
उवहाररमणिज्जदाए णिस्संसअं साअदेण विअ णो पडिच्छ-
दि। ता पविसिअ णिसीददु भवं । a[एष मणिशिलापट्टकस-
नाथो माधवीमण्डप उपहाररमणीयतया निःसंशयं स्वागतेने-
व नौ प्रतीच्छति । तत्प्रविश्य निषीदतु भवान् ।]

—उभौ प्रवेशं कृत्वोपविष्टौ^b ।

सानुमती—लदासंस्सिदा देक्खिस्सं दाव सहीए पडि-
किदिं । तदो से भत्तुणो बहुमुहं अणुराअं णिवेदइस्सं ।—
तथा कृत्वा स्थिता । c[लतासंश्रिता द्रक्ष्यामि तावत्सख्याः

VIDU—Here the Madhavî-bower, having in it a
marble seat, as if really hails us with a welcome, by
the charming appearance of its offerings (profuse
clusters) of flowers. So you may enter and sit(here).

(Both enter and sit down.)

SANU— Resting on this creeper I shall just
see the portrait of my friend; so that I shall
communicate to her her husband's love displayed in a

गच्छति as before. S राजा परिक्रामति । सानु°. E om. this
st. dir. here.

a A विलोक्य-; °मंडवओ विवित्तदाए णिसिद्धं (निःशब्दं)
साअदेण विअ पडिच्छदि पिअवअस्सं। उवविसम्ह । निसीददु भवं ।
F °सिलापट्टसणाहो माहवीलदामंडवो विवित्तदाए उवहाररम-
णिज्जदाए णिसग्गमारुदेण अ साअदेण विअ पडिच्छदि तुमं । ता
णिसीददु भवं । D °मंडवो पुप्फोपःक (पुष्पोपस्कर ?) रमणि°.
E O °पट्टसणा°. O °मंडओ भमरसंघट्टपडिदेहिं कुसुमेहिं अळं-
किदो उवआर°; विअ भवंतं पडि°. O S T उपचार for उप-
हार. b A F O S प्रविश्योपवि°. S प्रवेशं नाटयित्वो°. E
उभौ परिक्रामतः । सानुमत्यनुगच्छति । c A अक्षमाला लता-
माश्रित्य स्थिता thus giving no speech before the st. dir.

प्रतिकृतिम् । ततोऽस्या भर्तुर्बहुमुखमनुरागं निवेदयिष्यामि ।]

राजा—सखे सर्वमिदानीं स्मरामि शकुन्तलायाः प्रथमवृत्तान्तम् । कथितवानस्मि भवते च । स भवान्प्रत्यादेशवेलायां मत्समीपगतो नासीत् । पूर्वमपि न त्वया कदाचित्संकीर्तितं तत्रभवत्या नाम । कच्चिदहमिव विस्मृतवानसि त्वम् । a

variety of ways (Stands doing so, i.e, resting on the creeper Madhavî).

KING—Friend, I now remember all the previous account of Sakuntala; and I had told of it to you; you too were not near me at the time of repudiation, nor did you before make mention of her name. Was it that you forgot like me?

E F बहुमदं for बहुमुहं. D लदासंष्टिदा पेक्खिस्सं मम दाव. E O लदांतरिदा पेक्खि°. S C सांणिहिदा for संस्सिदा; स्थित्वा for स्थिता. T लदासंगोपिदा पेक्खामि &c.

a A स्मरणमभिनीय—सखे माधव्य । सर्वमिदं स्मरामि । शकुन्तलायाः प्रथमदर्शनवृत्तान्ते यत्कथितवानस्मि भवते।; देशदिवसे मत्स°; प्रथममपि न त्वया कदाचित्संकथासु तत्रभवत्याः कीर्तितं नाम । न खलु अहमिव मिथःसंविदं स्मृतोऽसि । F निश्चस्य—; वृत्तान्तं यं कथित°; om. च; नामादिकम्; विस्मृवांस्त्वमपि । C om. च; कदाचिन्न त्वया; कच्चिदहमिव त्वमपि विस्मृतवानसि । D राजा-स्मरामि सर्वमिदानीं शक°. B C D G S T मत्समीपमुपगतो. D E न कदाचित्त्वया. E om. भवते च; अस्मत्समीपे नासीत्; नाम । अहमिव क्वचिद्विस्मृ°. G cm. च. O सखे माधव्य ।; वृत्तान्तं यत्कथित°; om. च; तदा प्रत्या°; कदाचित्सुकथासु तत्रभवत्याः संकीर्तितं नाम । खल्वहमिव त्वमपि सर्वं विस्मृतोऽसि । S सुसंकीर्तितं; किम् for कच्चित्; त्वमपि. T राजा—सखे माधव्य । सर्वमिदं स्मरामि । शकुन्त—त्तांतं तावत्कथित°; प्रथममपि; कदाचित्संकथासु तत्रभवत्या नाम संकीर्तितम् ।; विस्मृतवांस्त्वमपि।

विदूषकः—ण विस्मरामि । किं तु सर्वं कहिअ अवसा-
उण तुए परिहासविअप्पओ एसो ण भूदत्थो त्ति आच-
क्खिदं । मए वि मिप्पिण्डबुद्धिणा तह एव्व गहीदं । अ-
हवा भविदव्वदा बलवदी । a [न विस्मरामि । किं तु सर्वं
कथयित्वावसाने पुनस्त्वया परिहासविजल्प एष न भूतार्थ
इत्याख्यातम् । मयापि मृत्पिण्डबुद्धिना तथैव गृहीतम् । अ-
थ वा भवितव्यता बलवती ।

सानुमती—एव्वं णेदं । b [एवं न्विदम्।]

राजा— ध्यात्वा । —सखे पारेत्रायस्व माम् । c

विदूषकः—भो किं एदं । अणववण्णं कखु ईदिसं तुइ ।

VIDU—I do not forget. But then having relat-
ed all, you still said at the end “This is a talk in
jest and not a fact.” I, too, clod-brained as I am,
took it to be just so. Or rather, destiny is (all-)
powerful.

SANU—So it is indeed !

KING—(Meditating) O Friend ! Save me !

VIDU—What is this, friend? It is not worthy of

a A सर्वं कथिदं तए येव्व उत्तं (त्वयैव वृत्तं) ।; om. आच-
क्खिदं. रहस्सभेदभीरुणा (। ?) मए वि मिप्पिण्डमंदबुद्धिणा
तथा एव्व; अवि अ for अ हवा. F तुए भणिदं परिहासविअ-
प्पिओ एसो ण भूदत्थो त्ति । मए वि मंदबुद्धिणा ; अध
वा भविदव्वदा कखु एव्वबल°. B विकल्पः for विजल्पः; आचक्खिअ
मए मंदबुद्धिणा. C om. एसो; मए मिप्पि°. B D M कखु be-
fore बलवदी. D T सर्वं वि कहिअ वुत्तंतं अवसा°. D मिप्पिण्ड-
मंदबु° like A. E मए वि मंदबुद्धिणा. O तुए रहस्सभेदभीरुणा
कहिदं । परिहास°; but does not omit आचक्खिदं ।. S om.
उण. T आचक्खिदं । रहस्सभेदभीरुणा मए मिप्पि°. b B O S T
एवं एदं. c A परित्रायस्व मां twice. F क्षणं ध्यात्वा.

कदा वि सप्पुरिसा सोअपत्तत्तणो ण होंति । णं पवादे वि
णिक्कंपा गिरीओ । a [भोः किमेतत् । अनुपपन्नं खल्वीदृशं
त्वयि । कदापि सत्पुरुषाः शोकपात्रात्मानो न भवन्ति । ननु
प्रवातेऽपि निष्कम्पा गिरयः ।]

राजा—वयस्य निराकरणविह्वलायाः प्रियायाः समव-
स्थामनुस्मृत्य बलवदशरणोऽस्मि । सा हि b

इतः प्रत्यादेशात्स्वजनमनगन्तुं व्यवसिता

स्थिता तिष्ठेत्युच्चैर्वदति गुरुशिष्ये गुरुसमे ।

पुनर्दृष्टिं बाष्पप्रसरकलुषामार्पितवती

मायि कूरे यत्तत्सविषमिव शल्यं दहति माम् c ॥९॥

you. Good men never have their souls subjected to
grief. Even in a tempestuous wind (or whirl-wind)
mountains remain unshaken.

KING—Thinking of (i.e. when I call to mind) the
condition of my beloved distressed by the rejection,
I am extremely helpless. For, that, when about to go
hence after her kinsmen on account of that rejection,
she, standing still when the father's pupil equal
(in respect) to the father himself cried in a loud
voice ' Stay ! ', again cast her sight bedimmed by the
flow of tears on me, cruel as I was,—that torments
me as the poisoned blade (of an arrow).

a A विदु—किं णेदं । ईदिसं उवणदं । कदा उण स-
प्पुरिसा सोअबद्धधिय्या (धैर्या) होंति । णं पवादेणावि गिरिणो
णिप्पकंपा । F भो वअस्स किं एदं तुइ उववणं । ण कदा ;
सोअचित्ता होंति ।; णिक्कंपा ज्जेव गि°. D om. णं. B C E I M
सोअवत्तवा (I वस्तव्याः, M वक्तव्याः). b A विह्वलायाः;
°वदस्वस्थोऽस्मि; सा मया. F °वायास्ते सख्यास्तामवस्था°. D तां
सम°; सखे for वयस्य. S निष्कारणनिराक°. E om. वयस्य;
समवस्थामवलोक्य; °स्मि संवृत्तो c A ततः for इतः. A F प्रत्या-

सानुमती—अम्महे । ईदिसी सकज्जपरदा । इमस्स सं-
दावेण अहं रमामि । a[अहो । ईदशी स्वकार्यपरता । अस्य
संतापेनाहं रमे ।]

विदुषकः—भो अत्थि मे तक्को । केण वि तत्तहोदी
आआसचारिणा णीद त्ति । b [भोः अस्ति मे तर्कः । के-
नापि तत्रभवत्याकाशचारिणा नीतेति ।]

राजा—कः पातिदेवतामन्यः परामर्शमुत्सहेत । मेनका

SANU—O such is the attention to (or, supreme-
ly selfish regard for) one's own object (lit:-business);
I feel joyful by his misery.

VIDU—O Friend, I am of opinion that her lady-
ship was carried away by some being moving in the
space.

KING—What stranger shall have the courage
to touch her whose husband is her god? I have heard
that Menakâ was the place of birth of thy friend(i.e.

दिष्टा. B C E F G प्रकर for प्रसर. B C E G I M T
मुहुः for स्थिता. S ततः for स्थिता.

a A अक्ष—अम्महे ईदिसी कट्ठावत्था ।; इमे. अम्महे इ-
दिसी परवसदा इमस्स मं पि संदावेदि. D लज्ज for सकज्ज
probably wrongly copied. S °परता नाम. b A विदू-अत्थि
दे तक्को । केण तत्त°; आआसगामिणा अवहितत्ति ।(अवहितेति).
F उण for वि; संचारिणा for चारिणा. D O T तत्तहोदी
सउंदला. B वितक्को. C I केण तत्त°. O before this speech
has राजा—वयस्या अपि तर्कयसे येन देव्यपहता स्यात्।; and then
continues णं भवे एव एरिसाणि दक्किदुं समत्थो ।. T fol-
lows O in the first variation. O T after this speech
राजा-विचिंत्यास्त्येकस्तर्कः । सा -किं विअ तक्किस्सदि ।; also अ-
वणीदा (अपनीता) for णीदा.

किल सख्यास्ते जन्मप्रतिष्ठेति श्रुतवानास्मि । तत्सहचारिणी-
भिः सखी ते हतेति मे हृदयमाशङ्कते । a

सानुमतो—संमोहो क्व विम्हअणिज्जो ण पडिबोहो ।b
[संमोहः खलु विस्मयनीयो न प्रतिबोधः ।]

विदूषकः—जइ एव्वं अत्थि क्व समाअमो कालेण
तत्तहोदीए । c [यद्येवमस्ति खलु समागमः कालेन तत्रभ-
वसा ।]

राजा—कथमिव ।

विदूषकः—ण क्व मादापिदरा भत्तुविओअदुविखअं

Sakuntalâ); my heart suspects that thy friend was
carried off by her (Menaka's) friends.

SANU—The loss indeed of this knowledge is
astonishing, not the recollection.

VIDU—If so, there is your union with her lady-
ship in the course of time.

KING—How?

VIDU—Parents will not indeed bear to see their

a B C E G परिमार्ष्टु°. A क इव देवताभ्योऽन्यः सं-
भाव्यते । मेन°; तत्सखीभिस्ता (भिः । ता° ?) मेव हृ-
दय°. F वयस्य । कः पतिव्रतामन्यः ; उत्सहते मेन°;
°ष्ठेति तत्सखीजनादस्मि श्रुतवान् । तत्सहचरीभिस्तया वा नी-
तेति हृद°. E सखी नीतेति. D सहचारिभिः. O क इह देवता-
भ्योऽन्यः संभाव्यते like A; तत्सखीभ्याम् । तामेव हृदयं शङ्कते.
S ते सख्याः ; °रिणीभिस्तां हतां मे. T om. सखी ते, and
मे. b A अम्मो मोहो क्व एसो विम्ह°. A D T ण उण
पडि°. F सम्मोहे वि विम्हअणीओ क्व इमस्स पडि°. D वि-
म्हावाणिज्जो. O पबोहो. c A एवं ता अत्थि क्व समागमो वि
का°. F भो जइ एव्वं ता समस्ससदु भवं अत्थि क्व स-मो काले°. O
कालेण भविदा तत्त°. S om. क्व. T समागमोवाओ कालेण दे तत्त°.

दुहिदरं देक्खिदुं पारेंति । a [न खलु मातापितरौ भर्तृवि-
योगदुःखितां दुहितरं द्रष्टुं पारयतः ।

राजा—वयस्य

स्वप्नो नु माया नु मतिभ्रमो नु
क्लिष्टं नु तावत्फलमेव पुण्यम् ।
असंनिवृत्त्यै तदतीतमेते

मनोरथा नाम तदप्रपाताः b ॥ १० ॥

विदूषकः—मा एव्वं । णं अंगुलीअअं एव्व णिदंसणं अव-
स्संभावी अचित्तिणिज्जो समाअमो होदि त्ति । c [मैवम्
नन्वङ्गुलीयकमेव निदर्शनमवश्यंभाव्याचिन्तनीयः समागमो
भवतीति ।]

daughter afflicted by separation from her husband.

KING—Friend, it was a dream or an illusory appearance or a delusion of the mind, or (it was the effect of) good deeds exhausted after (yielding) that much fruit. It has passed off never to return. Such hopes (as you speak of) are, so to say, the fallings of a bank (as frail and transitory and a riverbank that is about to fall down).

VIDU—Do not say so. Why, the ring itself is an instance that an unthought-of union takes place when it is necessarily to take place.

a A भट्टिविरहिदं दुहि°; पेक्खिदुं. A F O S चिरं after
दुहिदरं. T ण हि मादा°; दुहिदं. b A °भ्रमो वा; आ-
संनिवृ°; °तीत मेष मनो°. A F G T मनोरथानामतदप्रपातः.
B तदतीतमंते । C स्वप्नोपमा या नु. E °भ्रमो वा like
A. D om. वयस्य; अष्टं for क्लिष्टं. D F G O S T
तदतीतमेव । D O S मनोरथानामतटाः प्रवाहाः । c A
भो मा एवं भण । णं कखु अंगु°; णिदरिसणं । एवं येव
अवस्संभाविणो अचित्तिणिया समागमा होंति । F भो मा एव्वं

राजा— —अङ्गुलीयकं विलोक्य—अये इदं तावदसुलभस्थानभ्रंशि शोचनीयम् । ^a

तव सुचरितमङ्गुलीय नूनं
प्रतनु ममेव विभाव्यते फलेन ।

अरुणनखमनोहरासु तस्या-

श्रयुतमसि लब्धपदं यदङ्गुलीषु ^b ॥ ११ ॥

सानुमती—जइ अण्णहत्थगदं भवे सच्चं एव्व सोआणि-
ज्जं भवे ।^c [यद्यन्यहस्तगतं भवेत्सस्यमेव शोचनीयं भवेत् ।]

KING—(Looking at the ring) O ! This ring is indeed grievously wretched, that fell down from a place not easy to gain. Very small indeed, O Ring, is thy merit, like mine, found to be, from the fruit; that thou (too) hast fallen that hadst found a seat on her fingers charming by their rosy nails !

SANU—It would certainly be grievously wretched if it should fall into (lit:- should go to) the hands of a stranger.

णं अङ्गु^०; then it follows A but compounds अचितनीय and समागमाः. D O मा एवं भण. D O S T °भाविणो अत्थस्स अचित^०. G अवस्संभाविणो. E होदिए (?) for होदित्ति. I अचिताणिज्जसमा^०.

a A अङ्गुलीयकं वि^०. A F O S T तत् for तावत्. b A विभज्यते for विभाव्यते. B C E G I मनोरमासु. C षडङ्गुलीषु (?). F केशेन in the place of ममेव. c A अक्ष—सहि दूरे वट्टसि । एआइणी दाव कण्णसुहं अणुभवामि । thus omitting the speech in the text. F तदो सच्चं; F supplements the speech in the text with that given by A having कण्णसुहाइं for °सुहं. D सहीए. for अण्ण ; °गदं पळमट्टं भवे. O भवे ता सच्चं सो^०; m. sec.

विदूषकः—भो इअं णाममुद्दा केण उग्घादेण तत्तहोदीए हत्थब्भासं पाविदा ।^a [भोः इयं नाममुद्रा केनोद्घातेन तत्रभवत्या हस्ताभ्यासं प्रापिता ।]

सानुमती—मम वि कोदूहलेण आआरिदो एसो ।^b [ममापि कोदूहलेनाकारित एषः ।]

राजा—श्रूयताम् । तदा स्वनगराय प्रस्थितं मां प्रिया सबाष्पमाह कियच्चिरेणार्यपुत्रः प्रतिपत्तिं दास्यतीति ।^c

विदूषकः—तदो तदो । [ततस्ततः ।]

राजा—पश्चादिमां मुद्रां तदङ्गुली निवेशयता मया प्रत्यभिहिता ।^d

VIDU—Friend, by what occasion was this ring bearing your name made over into her hand ?

SANU—He has been inspired by my curiosity too.

KING—Hear. At that time my beloved said to me with tears “After how long will my lord send me news ?”

VIDU—Then.

KING—Then I replied to her putting this ring

cond भवे. S अस्य हस्त°. T जइ सहीए हत्थगदं एव पढभट्टं भवे सच्चं एव सोचणीअं ।.

a A भो वअस्स । इदं अङ्गुलीअअं केण ; पाविदं ।. F भवदा तत्त°. A F G O S T हत्थससगं पावि°. B D E I उद्देसेण for उग्घादेण. D पादिदा. G णाममुद्दा. O उग्घादेण and also उद्देसेण in the margin.

b A om. this speech. F वावारिदो. c A श्रूयताम् । यदा तपोवनात्स्वनगरगमनाय प्रस्थितं; इदमाह; °पुत्रोऽस्माकं संस्मरिष्यतीति. D यदा for तदा like A. B I M om. तदा. F O वयस्य श्रूय°. F स्वनगराय तपोवनात्प्रस्थितं; आह स्म; °पुत्रः पुनरस्माकं स्मरिष्यतीति ।. O तदा तपोवनात्स्वन°; °पुत्रः पुनर्मा स्मरिष्यतीति ।. d A D O S T णाममु°. A प्रत्याभिहितम् ।.

एकैकमत्र दिवसे दिवसे मदीयं

नामाक्षरं गणय गच्छसि यावदन्तम् ।

तावात्प्रिये मदवरोधगृहप्रवेशं

नेता जनस्तव समीपमुपैष्यतीति ^a ॥ १२॥

तच्च दारुणात्मना मया मोहान्नानुष्ठितम् । ^b

सानुमती—रमणीओ कखु अवही विहिणा विसंवादिदो।^c

[रमणीयः खल्ववधिर्विधिना विसंवादितः ।]

विदूषकः—कहं धीवलकप्पिअस्स लोहिअमच्छस्स उद-
लब्भंतले आसि ।^d [कथं धीवरकल्पितस्य रोहितमत्स्यस्यो-
दराभ्यन्तर आसीत् ।]

on her finger, "Count one letter, each day, of my name on this ring: by the time, O Beloved one, you go the end (of it), a messenger will wait on you to take you to enter the apartments of my harem." And, hard-hearted as I am, I did not act up to it through loss of remembrance.

SANU—A charming period indeed was made to fail of being kept, by fate!

VIDU—How was it found in the interior of the belly of the red-fish cut open by the fisherman?

F अथैनां मुद्रामंगुल्यं निवे°. B C E मयापि प्रत्य°. C तदी-
यांगुलौ. O तदंगुल्यां निवेश्य मया. T मुद्रिकां.

^a M S गच्छति for गच्छसि. A प्रवेशी. A D उपैष्यति.
E F °रोधनिदेशवर्ती. ^b A तच्च मोहाद्वारुणमनुष्ठितम् ।. B खलु
मया. D S T दारुणेन. O तच्च मोहाद्विस्मृत्य मया तथा दारुण
मनुष्ठितम् ।. S मोहान्मया. ^c A रमणीओ दे विहिणा दंसिदो
मगो ।. O विसंपादिदो. ^d A D O S T अथ कथं. A अध
कथं दासीए पुत्तस्स रोहिदमच्छस्स बलिशं विअ एदं
अंगुलीअअं मुखे पविट्ठं ।. F भो कथं लोहितमच्छस्स वडिसं-
विअ मुहप्पविट्ठं एदं आस्सि ।. D O S T खांडिद for कप्पिद

राजा—शचीतीर्थं वन्दमानायाः सख्यांस्ते हस्ताद्गङ्गा-
स्रोतासि परिभ्रष्टम् ।a

विदूषकः—जुज्जइ ।b [युज्यते ।]

सानुमती—अदो एव तवस्सिणीए सउंदलाए अधम्म-
भीरुणो इमस्स राएसिणो परिणए संदेहो आसि । अह वा
ईदिसो अणुराओ अहिण्णाणं अवेक्खादि । कहं विअ एदं ।c
[अत एव तपस्विन्याः शकुन्तलाया अधर्मभीरोरस्य राजर्षेः
परिणये संदेह आसीत् । अथ वेदशोऽनुरागोऽभिज्ञानमपे-
क्षते । कथमिवैतत् ।]

राजा—उपालप्स्ये तावदिदमङ्गुलियिकम् ।d

KING—It fell into the stream of the Ganga from thy friend's hand as she bowed to the Sachî-tîrtha.

VIDU—That's right.

SANU—Hence verily this saintly King, afraid of sin, had a doubt about his marriage with poor Sakuntala. Or rather, such love should require a sign of recognition,—how may this be?

KING—I must blame this ring.

a A T तित्थसालिलं किल वंद°. A F O S T ते सख्याः. F °तीर्थे सलिलं वंद. b A om. this speech and the following. c F अदो कखु तव°; जादो for आसि; अधवा ण; ता कहं. B om. सउंदलाए. C तदो एव. C E संदेहो संवुत्तो।. C D पेक्खादि. D S T अह वा कुदो ई°. E धम्म for अधम्म. O अह कुदो तवस्सिकण्णाए सउं°; अह कुदो for अह वा. S T ततः for अदो एव; om. आसि. d A continues the last speech of the king thus भवतु । उपालप्स्ये तावदेतत् । O भवतु उपा°.

विदूषकः— —आत्मगतम् ।— गृहीदो णेण पन्था उम्मत्त-
आणं ।a [गृहीतोऽनेन पन्था उम्मत्तानाम् ।]

राजा—

कथं नु तं बन्धुरकोमलाङ्गुलिं
करं विहायासि निमग्नमम्भासि ।

अथ वा ।

अचेतनं नाम गुणं न लक्षये-

न्मयैव कस्मादवधीरिता प्रिया b ॥ १३ ॥

विदूषकः— —आत्मगतम् ।— कथं बुभुक्खाए खादिदब्बो
म्हि ।c [कथं बुभुक्षया खादितव्योऽस्मि ।]

VIDU—(To himself) He has taken to the path of the infatuated.

KING—How, having left that hand of beautifully slender and delicate fingers, didst thou merge into the water? Or rather, an inanimate object may verily not appreciate merit (distinguish excellence); wherefore did I myself repudiate my love?

VIDU—(To himself) How? Hunger is going to devour me!

a A om. this speech. O adds प्रकाशम्—अहं वि एदं दंड कष्टं । T स्वगतम् for आत्मगतम्; like O adds प्रकाशम्—अहं दंडकष्टं. F विदू— सस्मितम्- भो अहं पि दाव एदं दंडकष्टं उबालहिस्सं कथं उज्जुअस्स मे कुडिलं तुमं सित्ति । C E उम्मत्ताणं पन्था. b A गुणान् for गुणं. F राजा— तद-शृण्वन्नेव ।; कोमलबन्धुराङ्गुलिम् ।; न वीक्षते. D अचेतनानाम-गुणं न लक्षये ।. O राजा किं निमित्तं । वि— आत्मगतम्— उज्जि-अस्स मे एष फलकांति (?) । राजा अङ्गुलयिकं प्रति । सो-पालंभम् ।— S लक्षये मयै°. T राजा- किं निमित्तम् । विदू— तुह अवक्कोत्ति । राजा— अनादृत्य सोपालंभम्—; om. अथ वा; अचेतनानामगुणं. c A om. this speech. F मिश्र— सअं

राजा—अकारणपरित्यागानुशयतप्तहृदयस्तावदनुकम्प्यता-
मयं जनः पुनर्दर्शनेन । a

—प्रविश्य पटाक्षेपेण चित्रफलकहस्ता ।b

KING— Please show pity by again showing yourself, to this person (i.e. to me), whose heart is afflicted by remorse at having abandoned you without cause .

(Enter Chaturiká with a hurried toss of the curtain with the picture-board in her hands)

जेव्व पडिबण्णो जं अम्हि वत्तुकामा । विदू— भो सव्वदा अहं
बुभुक्खाए खादिदव्वो ।. D O S T begin the speech with
आः. O हंत for कथं. S अहं खलु for कहं.

a B C E G I अकारणपरित्यक्ते अनुशय°. A before
this speech gives अक्ष—पुव्वापरविरोधी एसो वुत्तंतो वट्ठदि।;
then अकारणपरित्यक्ता कदा नु प्रेक्षणीया भविष्यति।. F अना-
दृत्य—प्रिये अका°; °त्यागादनुशयदग्धहृद°. D अकारणपरि-
त्यागादनुशयपरितप्तं हृदयं तावदनु°; °दर्शनेन प्रिये ।. O, like
A, has a speech before this, but does not mention the
name of the speaker, appearing thus to make it a
continuation of the last speech of Vidushaka; but A
and T show it to be a speech of the Apsaras ;
अहो पुव्वापरविरोहि अपुव्वो एसो विहिणा दंसिदो मग्गो ।;
then राजा— प्रिये अकारणप्रियापरित्यागानुतप्तहृ°; °वदनुकं-
पनीयोऽयं जनः पु°. T like A and O has सानु—आहो पु-
व्वापरविरोही अपुव्वो एसो विहिणा दंसिदो विआरमग्गो ।;
then °परित्यागादनु°.b A ततः प्रविशति फलकहस्ता लिपिकरी।.
F प्रविश्य चित्रफलकहस्ता चेटी ।. B I M अपटीक्षेपेण. S om.
चित्रफलकहस्ता.

चतुरिका—इअं चित्तगदा भट्टिणी । —चित्तफलकं दर्शयति ।^a [इयं चित्रगता भट्टिनी ।]

विदूषकः—साहु वअस्स महुरावत्थाणदंसणिज्जो भावाणुप्पवेसो । खलादि विअ मे दिट्ठी णिण्णुणअप्पदेसेसु ।^b

CHATU—Here is the queen presented (drawn) in the picture. (Shows the picture-board.)

VIDU— Excellent! O Friend! The delineation (or the representation) of the sentiments is pleasant

^a A लिपिकरी—समंतादवलोक्य--एसो कखु भट्टा जाव णं उवसप्पामि ।-उपसृत्य-जअदु जअदु भट्टा । इअं &c.F भट्टा इअं &c.
^b A विदू -विलोक्य—ही ही भो । सभावमहुरा आइदी खु । साहु वअस्स साहु । किं बहुणा । संताणुप्पवेससंकाए (स्वांतानु°) आलवणकुदूहलं मे जणअदि, thus omitting the speech as given in the text.E, before विषदूक's speech, has राजा—आश्चर्यमाश्चर्यम् । अहो रूपं ।. F also has before this speech, राजा—विलोक्य—अहो रूपमालेख्यगताया अपि प्रियायाः । तथा हि दीर्घापांगविसारिनेत्रयुगुलं लीलांचितभ्रूलतम् । दंतांतःपरिकीर्णहासकिरणज्योत्स्नाविलिप्ताधरम् ॥ कर्कधुद्युतिपाटलोष्ठरुचिरं तस्यास्तदेतन्मुखम् । चित्तेऽप्यालपतीव विभ्रमलसत्प्रोद्भिन्नकांतिद्रवम् ॥; then विदू—विलोक्य—साहु वअस्स साहु जं तए महुरो भट्टिणीए दंसिदो भावाणुप्पवेसो खलादि विअ मे दिट्ठी णिहुदप्पवेसेसुं किं बहुणा सत्ताणुप्पवेससंकाए (सत्त्वानु°) आलवणकोदूहलं मे जणअदि ।. D T संदंसणि°. D O S T like A F have साधु वयस्य साधु ।. S °नुप्रवेशकः।. T appears to add some part like the speech given by A for the one in the text, having in its margin अस्तु किं बहुणा सत्त्वानुप्रवेशेनैवैषालापयिष्यंतवि कौतूहलं मे जनयति; but there is no प्राकृत original for this in its text.

[साधु वयस्य मधुरावस्थानदर्शनीयो भावानुप्रवेशः । स्व-
लतवि मे दृष्टिर्निम्नोन्नतप्रदेशेषु ।]

सानुमती—अम्मो एसा राएसिणो वट्टिआणिउणदा ।
जाणे सही अग्गदो मे वट्टदि त्ति ।^a [अहो एषा राजर्षेर्व-
त्तिकानिपुणता । जाने सख्यग्रतो मे वर्तत इति ।]

राजा—

यद्यत्साधु न चित्रे स्यात्क्रियते तत्तदन्यथा ।

तथापि तस्या लावण्यं रेखया किञ्चिदन्वितम् ^b ॥१४॥

सानुमती—सरिसं एदं पच्छादावगरुणो सिणेहस्स अणव-
लवस्स अ ।^c [सदृशमेतत्पश्चात्तापगुरोः स्नेहस्यानवलपस्य च।]

by the charming disposition of the objects. (Or the insight—or penetration—into the sentiments is observable from the charming disposition—or delineation—of the objects). My sight as if stumbles at the elevations and depressions.

SANU—O His Majesty's skill in (using) the pencil(painting brush)! I believe,my friend is present before me.

KING—Whatever may be defective (lit:- not good) is made otherwise (i.e. improved) in a picture; nevertheless her loveliness is very partially traced (delineated) by the drawing.

SANU—Proper it is for an affection (grown) intense through remorse and for an unconceited character (or absense of vanity).

^a A अहो वअस्सस्स वट्टिकारेहाए णिउ°;om. त्ति.A C चि-
ट्टदि for वट्टदि. E अहो इमस्स राए°;सही मे अग्ग°. F अम्हो
एसा; वट्टिआलेहाणि°. B C E G I M do not give वट्टिआ.
^b A omits this verse and in its place gives the
verse साक्षात्प्रिया° &c. given in our text after चतुरिका's
exit to fetch the painting brush. Some copies have
लेखय. E चित्ते. O वयस्य before the verse. c For this

विदूषकः—भो दाणिं तिणिण तत्तहोदिओ दीसंति ।
सव्वाओ अ दंसणीआओ । कदमा एत्थ तत्तहोदी सउंद-
ला । a [भोः इदानीं तिस्रस्तत्रभवस्यो दृश्यन्ते । सर्वाश्च
दर्शनीयाः । कतमात्र तत्रभवती शकुन्तला ।]

सानुमती—अणाभिण्णो कखु ईदिसस्स रूवस्स मोहदिही
अअं जणो । b [अनभिज्ञः खल्वीदृशस्य रूपस्य मोघदृष्टि-
रयं जनः ।

VIDU—Friend, now there appear three ladies. And all are beautiful; which among these is Sakuntala?

SANU—This man of fruitless sight is truly incapable of distinguishing such beauty.

speech A has अअं येव सव्वं पडिवण्णो जं म्हि वत्तु कामा ।. E आसी for the अ at the end. F continues the king's speech before Sanumati's, thus तथा हि अस्यास्तुंगमिव स्तनद्वयमिदं निम्नेव नाभिः स्थिता । दृश्यन्ते विषमोन्नताश्च बलयो भित्तौ समायामपि ॥ अंगे च प्रतिभाति मार्दवमिदं स्निग्धप्रभावाच्चिरम् । प्रेम्णा मन्मुखमीषदीक्षित इव स्मेरा च वक्तीव माम् ॥; then मिश्रकेशी—सरिसं &c. om. अणवलेवस्स अ.

a Before this speech O F give the verse साक्षात्प्रिया° &c. A om. दाणिं; अत्तभोदीओ; om. अ; दीसादि in the place of तत्तहोदी. F om. दाणिं; तिणिणआ आइदिओ दीसंति सव्वाओ जेव दं°; ता कदमा. D O S T om. अ; but D gives जेव for it. b A मोहदक्खो (मोहदक्षः) तवस्सी । अवस्सं ण मे पच्चक्खा सही ।. F अणाहिण्णो कखु एसो सहीए रू°; मोहचक्खु । इअं कखु ण से गदा पच्चक्खदं ।. B om. रूवस्स in its text. D O S T सहीरूपस्स for ईदिसस्स रूवस्स. O adds. अवस्सं से अपच्चक्खा (अप्रत्य°) सही ।.

राजा—त्वं तावत्कतमां तर्कयासि । a

विदूषकः—तर्केमि जा एसा सिढिलकेसबंधणुव्वंतकुसु-
मेण केसंतेण उब्भिण्णस्सेअबिंदुणा वअणेण विसेसदोओस-
रिआहिं बाहाहिं अवसेअसिणिद्धतरुणपल्लवस्स चूअपाअवस्स
पासे इसिपरिस्संता विअ आलिहिदा एसा सउंदला । इद-
राओ सहीओ त्ति । b [तर्कयामि येषा शिथिलकेशबन्ध-
नोद्धान्तकुसुमेन केशान्तेनोद्भिन्नस्वेदबिन्दुना वदनेन विशेष-
तोऽपसृताभ्यां बाहुभ्यामवसेकस्त्रिगुधतरुणपल्लवस्य चूतपाद-
पस्य पार्श्व ईषत्परिश्रान्तेवालिखिता एषा शकुन्तला । इतरे
सख्याविति ।]

KING—Well whom do you guess ?

VIDU—I think this here, who is drawn as if somewhat fatigued, near the mango-tree whose fully developed foliage is fresh with watering, with a braid of hair from which the flowers have dropped off on account of the slackened hair-band, with a face on which drops of perspiration have gathered (broken out), (and) with the arms much more drooping, this is Sakuntala; the others, her friends .

a S कां for कातमां. b A चिरं विलोक्य-तर्केमि जा एसा
अवसेअसिणिद्धपल्लवं असोअलदिअं संसिदा सिढिलकेसबंधोव्वमंत-
कुसुमेण बद्धसेअबिंदुणा वअणेण विसेसणमिदसाहाहिं बाहुलदाहिं
ऊससिदणीविणा वसणेण ईसीपरीसंता; एसा अत्थभेदी सउं°. F
निर्वर्ण्य—; केसहत्थेण बद्धसेअ°; विसेसदो णमिदसाहाहिं बाहु-
लदाहिं ऊस्ससिदणीविणा वसणेण अ ईसीपरिस्संता वि अबिसेअ-
सिणिद्धदरपल्लवस्स बालचूअरुक्खस्स पास्से आलिहिदा एसा.
B सा एसा; (the text of this Ms. is unintelligible here
and in many of the prakrit speeches that follow). C विसे-
सदोसरि°; °तरुण द्धंतपल्लव°. D E सिठिलिदके°. D F O S T ए-
सा; तत्तहोदी सउंदला. D O S T °बाहाहिं उवलखिदा. D प-

राजा—निपुणो भवान् । अस्मत्त्र मे भावचिह्नम् । a
स्विन्नाङ्गुलिविनिवेशो रेखाप्रान्तेषु दृश्यते मलिनः
अश्रु च कपोलपातितं दृश्यामिदं वर्तिकोच्छ्वासात्^b ॥१५॥
चतुरिके अर्धलिखितमेतद्विनोदस्थानम् । गच्छ । वर्तिकां
तावदानय । c

चतुरिका—अज्ज मादव्व अवलंब चित्तफलअं जाव
आअच्छामि । d [आर्य मादव्व अवलम्बस्व चित्रफलकं
यावदागच्छामि ।]

KING—You are clever. There is an indication of my passion here. The impression of my perspiring fingers appears soiled upon the outline; and here a tear fallen on (her) cheek is observable from the rising up of the colour. Chaturika, this object of amusement is not finished (lit:- is half drawn). Go, just get the pencil.

CHATU—Honoured Madhavya, please take up (lit:- support) the picture board till I come.

रिखिण्णा for परिस्संता; om. ति. E ओससिदाहिं. I °बंधु-
व्वंत°. M सा for एसा. O makes some orthographic
changes in the प्राकृत such as शिथिल for सिढिल; दरुण
for तरुण &c. S तर्कयामि एषा या शिथिलबंधोद्वृत्तकुसु°;
अपि before इतरे. T बंधुत्त°(बंधोद्वृत्त°); आणणेण for वअणेण.

a E ममापि for मे. O अस्त्यन्यदपि मे. b A स्विन्नाङ्गुलीनिवे°. B मलिनम्; om. दृश्यामिदं. F विनिवेशाद्रेखा; मलिना; वर्णको-
च्छ्वा°. G O S वर्णिको°. S रेखाप्रान्तेषु. c A मेधाविनि । अर्धलि-
खितमेतद्विनोदनमस्माभिः । तद्गच्छ &c. AO F वर्तिका. FO
°स्थानमस्माभिः. B तस्माद्वै गच्छ तावद्वर्तिकामानय. C E like
B om. तावत्. G S तस्माद्गच्छ. D चतुरिके after गच्छ in-
stead of at the beginning. D O S T इदं for एतत्. S वर्णि-
कास्ता°. T °खितमस्माकं विनो°: गच्छ तावद्वर्तिकामानय । d A जाव

राजा—अहमेवैतदवलम्बे ।—यथोक्तं करोति ।^a

—निष्क्रान्ता चेटी ।^b

राजा— —निश्चस्य—

साक्षात्प्रियामुपगतामपहाय पूर्वं

चित्रार्पितामहमिमां बहुमन्यमानः ।

स्त्रोतोवहां पथि निकामजलामतीस

जातः सखे प्रणयवान्मृगतृष्णिकायाम्^c ॥ १६ ॥

विदूषकः—आत्मगतम् ।—एसो अत्तभवं णदिं अदिक्क-
मिअ मिअतिणिहअं संकंतो । —प्रकाशम्—भो अवरं किं

KING—I myself will take it up. (Does as said.)
(Exit attendant.)

KING—(Sighing) Having before abandoned my beloved who had come to me in person, I, who (now) pay great regard to her here drawn (delineated) in the picture, have after passing beyond a river, in the way, which had abundant water, O Friend, become possessed of a longing for (come to regard with earnestness) the water of the mirage.

VIDU—(To himself) Here his Majesty having crossed (passed by, disregarded) a river has gone

गच्छामि । इति विदूषकाय दत्त्वा निष्क्रान्ता ।, thus om. the next speech of the king and the st. dir. F आगच्छम्ह । S यावद्वर्णिकासमुद्रकं गृहीत्वागच्छामि । O ओ-
ळंब एदं चि°.

a F om. एतत्. E has एनं for एतत्. B अवलंबामि. b F चेटी निष्क्रान्ता।. c A F O give this verse followed by a speech of the Apsaras, before Vidushak's question on p. 277. A F I O S read as in the text; but I O om. the st. dir. B C E G मुहुः in the place of अहं; D M T पुनः for it. B C D E G M T

एत्थ लिहिदव्वं ।^a [एषोऽत्रभवान्नदीमतिक्रम्य मृगतृष्णिकां
संक्रान्तः ।... भोः अपरं किमत्र लिखितव्यम् ।]

सानुमती — जो जो पदेसो सहीए मे अहिरुइदो तं तं
आलिहिदुकामो भवे b [यो यः प्रदेशः सख्या मेऽभिरु-
चितस्तं तमालिखितुकामो भवेत् ।]

राजा—श्रूयताम् ।

कार्या सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी
पादास्तामभितो निषण्णहारिणा गौरीगुरोः पावनाः ।

over to the water of the mirage. (Aloud) Friend,
what more is to be drawn here ?

SANU—He must be thinking of drawing those
various spots which were liked by my friend.

KING—Listen; the river Mālīnī is to be drawn
with pairs of swans resting on its sand-banks; about
it (are to be delineated) the holy hills at the foot of (or

राजा—अहं हि साक्षा° . A बहु for पथि; जातोऽस्मि रे
प्रण° . I M बहु मन्य° . A O give the Apsaras' speech
after the verse thus : A अक्ष—अअं येव सव्वं पडिवण्णो जम्हि
वत्तुकामा । (see p. 177). O सानु-सअं एव्व पडिवण्णा जं वत्तुकामा ।

a A F om. the first part of the speech. B E G I O
°तिण्हिआए संकं; C is ambiguous. A om. भो; किं अवरं
एत्थ. F किं एत्थ अवरं आलिहिदव्वं । B °कमिअ तिण्हि°. E
किं वि एत्थ. D F O S T °कमिअ सच्चं मिअति°. O तद्धभवं
तिण्हिआए आकंदो. b A D O S T असंसअं जो जो. A O
जो जो सहीए मे अहिरुइदो पदेसो. A °कामो भविस्सदि त्ति
तक्केमि । B C E G I M अहिरुवो for अहिरुइदो; D F T
अहिमदो for it. F जो जो पिअसहीए अहिमदो पदेसो; °का-
मो त्ति तक्केमि. S T om. मे.

शाखालम्बितवल्कलस्य च तरोर्निर्मातुमिच्छाम्यधः
 शृङ्गे कृष्णमृगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम्^a॥१७॥
 विदुषक— —आत्मगतम् । — जह अहं देक्खामि पूरिद-
 व्वं णेण चित्तफलअं लम्बकुच्चाणं तावसाणं कदंबोहिं ।^b [य-
 थाहं पश्यामि पूरितव्यमनेन चित्रफलकं लम्बकूर्चानां ता-
 पसानां कदम्बैः ।]

राजा—वयस्य अन्यच्च शकुन्तलायाः प्रसाधनमभिप्रेत-
 मत्र विस्मृतमस्माभिः । ^c

विदुषकः—किं विअ [किमिव ।]

adjoining) the Himalaya (lit:-Gauri's father) with the deer sitting on them; and beneath a tree, with bark garments hung on its branches, I wish to draw a doe rubbing her left eye on the horn of a black antelope.

VIDU—As I see, he is about to fill the picture-board with groups of long-bearded hermits.

KING—Friend, further we forgot the decoration intended for Sakuntala.

VIDU—What is it?

a A माधव्य श्रू°; for the 2nd line पादांते निभृतं निषण्ण-
 चमरो गौरीगुरोः पावने ।. F सखे श्रू°; चमरा for हरिणा. O
 माधव्य श्रू°. S वल्कलस्य तु तरो°. b A तथा तक्केमि पूरिदं
 अणेण चित्तफलअं कुच्चालआणं (कूर्चालकानां) तावसाणं ति ।.
 F स्वगतम्—जधा मंतेदि तथा तक्केमि पूरि°; °फलअं आकिदिहिं
 लंबकुच्चाणं वक्कलपरिहाणाणं तावसाणांति ।. D तक्केमि for दे-
 क्खामि like A F. O णिअरेण for कदंबोहिं. S वि--आत्मगतम्—
 यद्येवं नूनमनेन पूरयितव्यं चित्र°. S T सार्थेन for कदंबोहिं. T
 विदू- आत्मगतम्-- पूणं णेण पुरिदव्वं लंबकु° then following
 S. c A O माधव्य for वयस्य. A अभिप्रीतम्. F लेखितुम् in
 the place of अत्र. B om. अत्र. S puts अभिप्रेतम् at the
 end. M om. अत्र विस्मृतम्.

सानुमती—वा वासस्स सोउमारस्स अ जं सरिसं भवि-
स्सदि । a [वनवासस्य सौकुमार्यस्य च यत्सदृशं भवि-
ष्याति ।]

राजा—

कृतं न कर्णार्पितबन्धनं सखे
शिरीषमागण्डविलम्बिकेसरम् ।

न वा शरच्चन्द्रमरीचिकोमलं

मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे b ॥ १८ ॥

विदूषकः—भो किं णु तत्तहोदी रत्तकुवलअपल्लवसोहि-
णा अग्गहत्थेण मुहं आवारिअ चइदचइदा विअ ठिआ । c

SANU—Such as may be suited to a forest-life and to a delicate form (lit:- to tenderness).

KING—Friend, I have not drawn a sirisha-flower with the stalk placed on the ear and the filaments hanging down to the cheeks; nor have I drawn over the breast a garland of lotus-fibres, soft like the rays of the autumnal moon.

VIDU—Friend, why does her ladyship stand as if somewhat frightened, having covered her face

a A वणवासस्स तस्स अ सोअमल्लस्स (सौकुमार्यस्य) जं; भविस्स-
दित्ति । . A O S जं अणुसरिसं. F वणवासस्स कण्णआभावस्स अ जं
स°. B C E S वणवासस्स सोउमारस्स अविणअस्स अ ; but
C सोउमारस्स. O वणवासस्स अ सो°; °सरिसं तं हविस्सदि ।
S वनवासस्य च सौकुमार्यस्य यदनुसदृशं तद्भविष्यति । . b D O
नवं for न वा. S आखंडविलंबि°. c A F om. भो. A अत्थ-
भोदी. A S C E I M ओवारिअ (अपवार्य). D F O S T
किं णु कखु तत्त°. D O S T agree in having आवृत्य. F G
alone give आवार्य. B चइदचइदं विअ. C ओवारिअ चइदा

—सावधानं निरूप्य । दृष्ट्वा । — आ एसो दासीए पुत्तो कुसु-
मरसपाडच्चरो तत्तहोदीए वअणं अहिलङ्गेदि महुअरो ।^a
[भोः किं नु तत्रभवती रक्तकुवलयपल्लवशोभिनाग्रहस्तेन
मुखमावार्य चकितचकितेव स्थिता । . . . आः एष दास्याः
पुत्रः कुसुमरसपाटच्चरस्तत्रभवत्या वदनमभिलङ्घते मधुकरः ।]

राजा—ननु वार्यतामेष धृष्टः ।^b

विदूषकः—भवं एव्व अविणीदाणं सासिदा इमस्स वा-
रणे पहविस्सादि । ^c [भवानेवाविनीतानां शासितास्य वार-
णे प्रभविष्यति ।]

with the hand appearing beautiful like the petal
of a red lotus? (Observing carefully; marking) Ha!
Here this whore-son, the bee, the thief of the nectar
of flowers, falls upon (darts at) the lady's face.

KING—Drive away that bold thing.

VIDU—You yourself, who are the chastiser of
the rude, will be able to drive it off.

विअ. E भोदु for भो. O S दळ for पल्लव. T रत्तासोअदल-
सो°; om. कखु in प्राकृत.

a A om. सावधानं निरूप्य ; दृष्ट्वा—ही ही भो एसो; om.
रस; °च्चरो महुअरो अत्थहोदीए वअणकमलं अहिलसदि । F om.
निरूप्य; आ ही ही भो एसो; °च्चरो दुठमहुअरो तत्थहोदीए&c.
like A. B C दासीपुत्तो; अत्तहोदी°. D I S om. दृष्ट्वा.
D O S T दुठमहुअरो. D S T अतिलंघते. O अहिलसदि
दुठ°. O S T आसव for रस. b A S निवार्यताम्. O S T
दुष्टः. O S अयं for एष. c A S अविणीदाणुसासी. A om.
इमस्स; पहवदि. F भो तुमं जेव; पहवसि. D पारणे for
वारणे. T दुव्विणीदाणं, but appears from its Sanskrit to
have दुव्विणीदाणुसासी.

राजा—युज्यते । अयि भोः कुसुमलताप्रियातिथे किम-
त्र परिपतनखेदमनुभवासि । a

एषा कुसुमनिषण्णा तृषितापि सती भवन्तमनुरक्ता ।
प्रतिपालयति मधुकरी न खलु मधु विना त्वया पिबति a ॥ १९ ॥

सानुमती—अज्ज अभिजादं कखु एसो वारिदो lb [अ-
द्याभिजातं खल्वेष वारितः ।]

विदूषकः—पडिसिद्धा वि वामा एसा जादी lc [प्रति-
षिद्धापि वामैषा जातिः ।]

राजा—एवं भो न मे शासने तिष्ठासि । श्रूयतां तर्हि
संप्रति । d

KING—That's true; O Thou beloved guest of a
flowery- creeper, why dost thou undergo the trouble
of flying about here? Here thy fondly-loving female
bee sitting on the flower, waits for thee (and) al-
though she is thirsty, does not indeed sip the honey
without thee.

SANU— It is indeed now courteously driven
away.

VIDU—Although turned away (driven off) this
kind (of creatures) is perverse (these creatures are
very perverse).

KING—O ! You thus do not obey my order

a A O S इतः for अत्र. B om. अयि भोः; अर्हसि for
अनुभवसि. T इतः पतन°. b F मधु त्वां विना. T मधु त्वया
विना. B om. 2nd line having न्याय्यं in its place.
C om. अपि. c A om. अज्ज and एसो. F मिश्र—अदिअत्थं
(अत्यर्थं)कखु वारिदो॥. I translates अज्ज by आर्य. O अज्ज ख-
अहिजादं वा°; so D T. d A पडिसिद्धवामा एसा जा°. F भो-
पडिसिद्धवामा कखु ए°. O T follow F omitting भो. S वा-
मा खल्वेषा. dF सकोपम्—भो न; संप्रति हि ।. O संप्रत्यस्य

अक्लिष्टबालतरुपल्लवलोभनीयं

पीतं मया सदयमेव रतोत्सवेषु ।

बिम्बाधरं स्पृशसि चेद्भ्रमर प्रियाया-

स्त्वां कारयामि कमलोदरबन्धनस्थम् a ॥ २० ॥

विदूषकः—एवं तिक्रखणदण्डस्स किं ण भाइस्सदि ।—प्र
हस्य । आत्मगतम् । — एसो दाव उम्मत्तो । अहं पि एदस्स
संसग्गेण ईदिसवण्णो विअ संवुत्तो । — प्रकाशम् । — भो
चित्तं कखु एदं । b [एवं तीक्ष्णदण्डस्य किं न भेष्यति । एष

(remain under my control); then hear now, O Bee !
If you touch the lip of my beloved (which is) as
red as a Bimba, which is lovely like the uninjured
foliage of a young tree, and which I sucked only
tenderly in the festive pleasures of love, I shall
have you put in confinement in the interior of a
lotus.

VIDU—What will not fear you whose punish-
ment is so severe ? (Laughing; to himself). He is
certainly infatuated; I too, by his contact have as if

शासनं । S शासनमनुतिष्ठसि ।; om. संगति. E तिष्ठति.

a A F दशसि for स्पृशसि. O नलिनोदर°. T शोभनीयं; मधुप
for भ्रमर. b A तिक्रखदण्डस्स कथं दे ण भा°; om. आत्मगतम्; एसो
उम्मत्तओ कखु । अहं पि ईदिसस्स संसग्गे; om. प्रकाशम्;
then before भो चित्तं &c. the Ms. has अक्ष -ममावि अत्तणो
अणंतरं गणेहि जा अहं दारणं पडिबुद्धा । राजा—प्रिये स्थितोऽय-
मेतावति । अक्ष—अहो धीरे वि जणे रसो पदं करोदि । F भो
एवं तिक्रखदण्डस्स दे कथं ण भा°; विहस्यात्मगतम्;—ईदिसोम्हि
संवुत्तो । राजा—निवार्यमाणोऽपि कथं स्थित एव । अम्हो धीरं
पि जणं रसो विआरेदि । विदूषकः—प्रकाशम् &c. B C E F G-
I M संगेण for संसग्गेण. E किं भाइस्सदि ।; अं for एसो.

तावदुन्मत्तः । अहमप्येतस्य संसर्गेणेदृशवर्ण इव संवृत्तः ।
... भोः चित्रं खल्वेतत् ।]

राजा—कथं चित्रम् । a

सानुमती—अहं पि दाणिं अवगदत्था किं उण जहालि-
हिदाणुभावी एसो । b [अहमपीदानीमवगतार्था किं पुन-
र्यथालिखितानुभाव्येषः ।]

राजा—वयस्य किमिदमनुष्ठितं पौरोभाग्यम् । c
दर्शनसुखमनुभवतः साक्षादिव तन्मयेन हृदयेन ।

been speaking in the same way. (Aloud) Friend,
it is a picture.

KING—He n ? 'Tis a picture ?

SANU—I too have just come to know the thing.
And is he actually feeling what he has drawn?

KING—Friend, what meddlesomeness you have
committed here ? While I experienced the pleasure
of her sight with a heart wholly absorbed in her,

C om. प्रकाशम्. E जणो for वण्णो. G तिण्हदंडस्स; व
अणो for वण्णो. D ईदिसो म्हि संवुत्तो; so O S T. O °दं-
डस्स दे किं ण; दाणिं for दाव. S किं वा न भेष्यासि ।; इदानीं
for दाव. D T °दंडस्स ण भाअणं भविस्सदि ।; but T puts
ण after भाअणं. B विहस्य for प्रहस्य.

a A om. this speech and the following. b A om.
this speech. H इदानीं for इदं. F जधांचित्तिदाणुसारी
ए°. D G O S ° अणवगदत्था. D O S अहंपि दाव दाणिं;
T is ambiguous. D °दाणुहाव ए°. c D किमनुष्ठितं पौरो-
भाग्येन ।. O om. इदम् like D. T adds धिक् before किं.

स्मृतिकारिणा त्वया मे पुनरापि चित्रीकृता कान्ता ॥ २१ ॥

— बाष्पं विहरति । a

सानुमती—पुञ्चावरविरोही अपुञ्चो एसो विरहमग्गो । b

[पूर्वापरविरोध्यपूर्व एष विरहमार्गः ।]

राजा—वयस्य कथमेवमविश्रान्तदुःखमनुभवामि । c

प्रजागरात्खलीभूतस्तस्याः स्वप्ने समागमः ।

बाष्पस्तु न ददात्येनां द्रष्टुं चित्रगतामपि d ॥ २२ ॥

as if visible before me, you, by making me remember, have again made my beloved a (mere) picture.

(Sheds tears.)

SANU—This way of (the influence or effect of) separation is unusual having in it an inconsistency between the previous and the subsequent conduct.

KING—Friend, how, do I thus experience unceasing grief ? By (usual) sleeplessness, her union in a dream is prevented; the tears, on the other hand, do not allow (me) to see her even while she is drawn in a picture!

a A रोदिति । F विसृजाते for विहरति. D O S Tविकिरति for विहरति. b A has given this speech already after the verse कथं नु तं &c. F विरुद्धो for विरोही; विरहमग्गो । D एसो संविआ(हा ?)ण(संविधान°)मग्गो । O T begin with अहो. O S एसो विधानमग्गो; T is ambiguous, giving all the three readings संविधान, विधान, विरह. c A does not give this speech here; वयस्य पश्य; °भवामः .A B S om. एवं. C वयस्य कथं अविश्रान्तदुःखमेवानु°. Dom. वयस्य कथमेवम्. O adds पश्य at the end. S अविश्रमदुः°. T अविश्रामदुः° d A F स्वप्नसमा°. C बाष्पं तु न. O स्वप्ने तस्याः समा°. S खलीभूतः probably miscopied.

सानुमती—सन्वहा पमज्जिदं तुए पच्चादेसदुक्खं सउंदला-
ए। a[सर्वथा प्रमार्जितं त्वया प्रत्यादेशदुःखं शकुन्तलायाः।]
—प्रविश्य । —

चतुरिका—जेदु जेदु भट्टा । वट्ठिआकरंडअं गेण्हिअ
इदोमुहं पत्थिद म्हि । b [जयतु जयतु भर्ता । वर्तिकाकर-
ण्डकं गृहत्वितोमुखं प्रस्थितास्मि ।]

SANU—You have wholly (or in every respect) removed (atoned for) Sakuntalàs sorrow for her re-
pudiation.

(Enter Chaturiká)

CHA—May your Majesty be victorious! Having taken
the box of brushes I was coming in this direction.

a A अक्ष— वअस्स । सुमरिदं तए (त्वया) पच्चादे-
सविमाणणं सउंतलाए सहीए दिट्ठं कखु पच्चक्खं अम्हेहि । .
F °दुःखं पिअसहीए पच्चक्खं जेव सहीजणस्स । . O
वअस्स in the place of सन्वहा. S सर्वथा वयस्य प्रमा°. b F इदो
अहं पत्थिद°. I one जेदु. O om. जेदु जेदु भट्टा; भट्ठिणो वट्ठि°. T
om. जेदु जेदु. For. this and the following four speeches
A has. the following :—प्रविश्य लिपिकरी— भट्टा । देवीए
कुलप्पहाए परिअणेण अंतरा अवच्छिण्णो दे वट्ठिआकरंडओ ।
राजा—भवंतु । वयमप्यक्षमाः संप्रति वर्तिकाकर्माणि । अक्ष--बहुमण्णा
से (अस्याः) कुलप्पहा । अधवा ण एदं किंचि । विपंचीए कखु
असंणिधाणे एकतंतू वि अग्घदि (अर्घति) । राजा—वयस्य कथं
अविश्रान्तदुःखं &c. to द्रष्टुं चित्रगतामपि; then लिपिकरी—
भट्टा इदं पि दाणिं चित्तपडिकिदं पिंगलिआमीसाहें अवहट्ठिदं
(अवघट्टितं) जं अत्थि । विदू—भिण्णा दाणिं से (अस्याः) आसा ।
राजा—हुं ।—स्तनान्तरे हस्तं निक्षिपति । नेपथ्ये—जअदु जअदु भट्ठिणी ।
विदू—कर्णं दत्वा—अवेध भो । मेधावीणिं मई (मृगीं) विअ अणुसरंती
उवट्ठिदा अंतेउरव्वग्घी पिंगलिआ । ; then राजा-वयस्य &c.

राजा—किं च । a

चतुरिका—सो मे हत्थादो अंतरा तरलिआदुदिआए देवीए वसुमदीए अहं एव्व अज्जउत्तस्स उवणइस्सं त्ति सबलकारं गहीदो । b [स मे हस्तादन्तरा तरलिकाद्वितीयया देव्या वसु-
मत्याहमेवार्यपुत्रस्योपनेष्यामीति सबलात्कारं गृहीतः ।]

विदूषकः—दिट्ठिआ तुमं मुक्का । c [दिष्ट्या त्वं मुक्ता] ।

चतुरिका—जाव देवीए विडवल्लगं उत्तरीअं तरलिआ मोचेदि ताव मए णिव्वाहिदो अत्ता । d [यावदेव्या विट-
पलग्नमुत्तरीयं तरलिका मोचयति तावन्मया निर्वाहिते
आत्मा ।]

KING—What then?

CHA—In the way it was taken forcibly (snatched) from my hand by Queen Vasumati, accompanied by Taralika (lit:- with Taralika as a second), saying “I shall myself take it to my lord.”

VIDU—Fortunately you escaped (lit:- were let go)!

CHA—While Taralika freed the upper garment of the queen which was caught by the branches (of a shrub), I took myself off (stole away).

a F ततः किम् । B C E किंवा चतुरिका । D वा for च. O तततस्तः. T किं ततः ।; b F चेटी—तं मे हत्थादो पिंगलिआवेदिआए देवीए; त्ति भणिअ सबल°; गहिदं. B सा for सो and गहिदा for गहीदो. C om. दुदिआ. D T सअं मे अग्ग°. O सअं मे हत्थादो; उवणआमिति. O S T एव्व णं अज्ज°. S सोऽस्म-
द्धस्ता°. c F विदूषकः—तुमं कथं मुक्का । O दिट्ठिआ दाव तुमं मुक्तासि । d F देवीए लदाविडवल्लगं उत्तरीअंचलं पिंगलिआ मोआवेदि दाव णिण्हविदो मए अप्पा । O S जाव विडवल्लगं उत्तरिअं देवी एतर°; निव्वासिदो अत्ता । T omits to give the
छाया of this passage; om. देवीए; मए णीतो अप्पा ।

राजा—वयस्य उपस्थिता देवी बहुमानगर्विता च । भवानीमां प्रतिकृतिं रक्षतु ।^a

विदूषकः—अत्ताणं त्ति भणाहि । —चित्रफलकमादायो-
त्थाय च ।—जइ भवं अंतेउरकालकूडादो मुंचीअदि तदो मं मे-
हप्पडिच्छंदे पासादे सदावेहि । —द्रुतपदं निष्क्रान्तः ।^b [आ-
त्मानमिति भण । ... यदि भवानन्तःपुरकालकूटान्मोक्ष्यते तदा
मां मेघप्रतिच्छंदे प्रासादे शब्दापय] ।

सानुमती—अण्णसंकंतहिअओ वि पढमसंभावणं अवे-
कखादि । अदिसिढिलसोहदो दाणिं एसो ।^c [अन्यसंक्रां-

KING—Friend, the queen is coming; and she is proud with lofty self-esteem. You keep (safe) this portrait.

VIDU—Say ‘(Keep safe) yourself’. (Takes the picture-board and rises.) If your Majesty escape from the deadly poison of the harem, then call me at the Megha-pratichchhanda palace. (Exit with quick steps.)

SANU—Even having a heart (the affections) transferred to another (mistress), he pays attention

^a A राजा-वयस्य इमां रक्ष प्रियाप्रतिकृतिम् । F तद्भावा° . M om. च. O देवी बहुमानगर्विता वसुमती । स भवा° . S T प्रकृतिं for प्रतिकृतिं. ^b A °णाहि । अक्ष—सहि पडिकिदी वि दे पडिव-
स्वस्स अलंघणीआ करीअदि । विदू—फलकमादाय । —एसो णं तहिं गोवेमि (गोपायामि) जत्थ पारावदिं वज्जिअ अवरो ण पे-
कखादि ।—द्रुतपदं निष्क्रांतः । F अत्ताणं पि किं त्ति ण भणासि । चित्र°; अंतेउरकूडवागुरादो मु°; मेहच्छण्णप्पासादे सदाविस्सदि एदं च तहिं गोवाएमि जहिं पारावदं उज्जिअ अण्णो कोवि ण पोक्खिस्सदि ।—इति द्रुत° . B भणामि. C om. पासादे. O S T om. the च in the first st. dir.; कलहादो forकालकूडादो. S has the first st. dir. before अत्ताणं &c. ^e A om. this

तहृदयोऽपि प्रथमसंभावनमपेक्षते । अतिशिथिलसौहृद
इदानीमेषः ।

—प्रविश्य पत्रहस्ता—

प्रतीहारी—जेदु जेदु देवो । a [जयतु जयतु देवः ।]

राजा—वेत्रवति न खल्वन्तरा दृष्टा त्वया देवी lb

प्रतीहारी—अह इं । पत्तहत्थं मं देक्खिअ पडिणिउत्ता । c

[अथ किम् । पत्रहस्तां मां प्रेक्ष्य प्रतिनिवृत्ता ।]

राजा—कार्यज्ञा कार्योपरोधं मे परिहरति ld

to his respect for the first wife. He now has quite a cold affection.

(Enter Pratîhârî with a letter in her hand)

PRA—May your Majesty be victorious!

KING—Vetravati! Did not you see the queen in your way?

PRA—Yes. Seeing me with a letter in the hand, she returned.

KING—Knowing what ought to be done, she avoids causing obstruction to me in the affairs of the state.

speech. F अम्हो अण्ण°; °भावणं रक्खदि थिरसोहिदो दाव एसो । E T असिदिलसो°. I M om. अदि. M om. the stop after अवेक्खदि. S अतो in the place of अति. °सौहृद एष इदानीं । f F पत्रहस्तः.

a C भट्टा for देवो । b A वसुमति । न खलु देव्यागता । B om. त्वया. F अंतरे. F D T त्वया दृष्टा. c A प्रतीभट्टा—पत्तअहत्थं. F प्रती—देव दिष्टा पत्त°. S भट्टिणी before पत्त° T पेक्खिअ मं. d A कालज्ञा. F कार्यज्ञा देवी कार्यो°. O S. om. मे. T प्रतिहरति.

प्रतीहारी—देव अमच्चो विण्णवेदि । अत्थजादस्स गण-
णाबहुलदाए एकं एव्व पोरकज्जं अवेक्खिदं तं देवो पत्ता-
रूढं पच्चक्खीकरेदु त्ति ।^a [देव अमात्यो विज्ञापयति ।
अर्थजातस्य गणनावहुलतयैकमेव पौरकार्यमवेक्षितं तदेवः
पत्रारूढं प्रत्यक्षीकरोत्विति ।]

राजा—इतः पत्रिकां दर्शय । ^b

—प्रतीहार्युपनयति । ^c

राजा— —अनुवाच्य । — कथम् । समुद्रव्यवहारी सार्थ-
वाहो धनमित्रो नाम नौव्यसने विपन्नः । अनपत्यश्च किल
तपस्वी । राजगामी तस्यार्थसंचय इत्येतदमात्येन लिखितम् ।
कष्टं खल्वनपत्यता । वेत्रवति महाधनत्वाद्बहुपत्नीकेन तत्रभवता

PRA—My lord, the minister prays, “Owing to the over-abundance of calculations of the several branches of revenue, only one public affair was considered, which your Majesty may find (lit:- see) as given on the paper.”

KING—Show the paper here.

(Pratîharî hands it.)

KING—(Having read through) How ? The minister writes that Dhanamitra a trader trading on the seas died in a ship-wreck; and the poor man is without issue; that his accumulated wealth goes to the king. It is indeed a misery to be without issue! Vetravatî! Being of great wealth, the good man (lit.:

^a A तं देवो सोढुं अरिहदि । F विण्णवेदि । अज्ज रज्ज-
कज्जस्स बहुल°; ज्जेव्व मए पारे°; पत्तारोविदं पच्च°. F
D O S T प्रत्यवेक्षितम् for अवेक्षितम्. B अपेक्षितम्.
C गणनबहु°. E om. एव्व. O S अज्ज एकं एव्व.
O पत्तगदं पच्च°. S तत्तावत्पत्रारूढं देवः प्रत्य°. ^c A
राजा—मेधाविनि । वाच्यताम् । F O पत्रं. d A लिपि—जं भट्टा

भवितव्यम् । विचार्यतां यदि काचिदापन्नसत्त्वा तस्य भार्या स्यात् । a

प्रतीहारी—देव दाणिं एव्व साकेदअस्स सेट्ठिणो दुहि-
आ णिव्वुत्तपुंसवणा जाआ से सुणीअदी lb [देव इदा-
the honoured man) must be possessed of many
wives. Let it be inquired, if he has any wife quick
with child.

PRA— My lord, it is just heard that his wife
आणवेदि ।—पत्रकं प्रसार्य वाचयति ।, thus om. राजा—अनुवाच्य
in the next speech. O तथा दर्शयति for उपनयति, S द-
र्शयति for it.

a A विदितमस्तु देवपादानां यथा धनवृद्ध इति यथा-
र्थनामा वणिग्वारिपथोपजीवी नौव्यसने विपन्नः । स चानपत्यः ।
तस्य कोटिशतसंख्यातं वसु । तदिदानीं राजार्थमापद्यते । श्रुत्वा
राजा प्रमाणमिति । राजा—आकंपितः—कष्टा खल्वनपत्यता । वसु-
मति । महाधनत्वाद्बहुपत्नीकेन तत्रभवता भवितव्यम् । विचार्यतां
यदि कदाचिदापन्नसत्त्वा कापि तस्य भार्या स्यात् । B C D E G I
M T बहुधनत्वा° . B C G M om. वेत्रवति. C G I M भार्यासु.
C O S T नौव्यसनेन विपन्नः. C G तरस्वी for तपस्वी. D om.
तपस्वी; तस्माद्राजगा° . D O S T om. the एतद् before अमात्येन.
D Tom. तत्रभवता. O समुद्रपथव्यवहा°; अपुत्रश्च स तपस्वी ।;
°गामी तदर्थसंच°; लिखितम् ।—विषादं नाटयित्वा ।—आः कष्टा खल्व°;
यदि at the end instead of after विचार्यताम्. S om. नाम;
and किल; °सत्त्वापि तस्य भार्या स्यात्. T विषादनाटितकेन before
कष्टं; कदाचित् for काचित्. F राजा—वाचयति—विदितमस्तु देव-
पादानां धनवृद्धिर्नाम वणिग्वारिपथोपजीवी नौव्यसनेन विपन्नः ।
स चानपत्यः । तस्य चानेककोटिसंख्याकं वसु । तदिदानीं राजस्वतामप-
द्यते । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणमिति ।—सविषादम्—कष्टं &c.; . महा-
धनतया; तदन्विष्यतां for विचार्यताम्; अस्य for तस्य. b A देव

नीमेव साकेतस्य श्रेष्ठिनो दुहिता निर्वृत्तपुंसवना जायास्य श्रूयते ।]

राजा—ननु गर्भः पित्र्यं रिक्थमर्हति । गच्छ । एवममा-
स्यं ब्रूहि ।^a

प्रतीहारी—जं देवो आणवेदि ।—प्रस्थिता ।^b [यद्देव आ-
ज्ञापयति ।]

राजा—एहि तावत् ।^c

प्रतीहारी—इअम्हि ।^d [इयमस्मि ।]

राजा—किमनेन संततिरस्ति नास्तीति ।^e

the daughter of a merchant of Sáketa has had her ceremony for a male foetus (already) performed.

KING—Well, the child in the womb can receive (lit. :—deserves) the paternal wealth. Go, tell the minister so.

PRA.—As your Majesty commands. (Exit.)

KING—First, come here.

PRA.—Here I am.

KING—Why particularly consider the fact that

इदाणि येव केसवसेष्टिणो; om. om. से F देव; साकेदउरस्स सेष्टिं; तस्स जाआ सुगीं. DO एव्व तस्स जाआणं साके. S T follow D O, omiing एव्व. D O S T पुंसवणा सुणीअदि.

^a A ननु स गर्भः; एवमार्यापिशुनं ब्रूहि. F राजा स खलु गर्भः; ऋक्थं; हति । गत्वैवममां. D गर्भोपि पि-
त्र्यं. O धनं for रिक्थं; S अर्थं for i. T गर्भस्थः पित्र्यं.
^b D S T निष्क्रांता for प्रस्थिता. ^c A एहेहि तावत् ।
O एहेहि वेत्रवति तावत् । ^d A T निवृत्य—इं. F O प्रतिनि-
वृत्य—इं. B एसम्हि ^e A अपि च तत्रभवान्वक्तव्यः । किमने-
न &c. नास्ति वेति । O नास्तीति विचारेण ।

येन येन वियुज्यन्ते प्रजाः स्निग्धेन बन्धुना ।

स स पापादृते तासां दुष्यन्त इति घुष्यताम्^a ॥२३॥

प्रतीहारी—एवं णाम वोसइदव्वं ।—निष्क्रम्य । पुनः प्र-
विश्य ।—काले पवुहं विअ अहिणंदिदं देवस्स सासणं ।^b
[एवं नाम घोषयितव्यम् ।....काले प्रवृष्टमिवाभिनन्दितं देव-
स्य शासनम् ।]

राजा—दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य ।—एवं भोः संततिच्छेद-
निरवलम्बनां कुलानां मूलपुरुषावसाने संपदः परमुपतिष्ठन्ति ।
ममाप्यन्ते पुरुवंशश्रिय एष एव वृत्तांतः ।^c

one has or has not issue ? Let it be proclaimed that from whatsoever affectionate relative the subjects may be separated, Dushyanta is that relative to them, sin (or a sinful one) excepted.

PRA.—So indeed shall it be proclaimed.

(Exit and re-enter)

Your Majesty's proclamation (lit: order) was hailed like a timely shower.

KING—(Heaving a deep and hot sigh) Thus, alas, the property of families made supportless by the discontinuance of progeny goes over to a stranger at the death of the principal person. The same is to be the history (or condition) of the wealth Puru's family at my end.

^a A घोष्यताम्. B वियुज्येत यो यः स्निग्धं. E विमुच्यन्ते.
^b A इदं णाम एत्थ वोसिदव्वं; प्रविश्य च; काले घुहं इव; दे-
वसासणं महाजणेण ।. F एदं for एवं; पविहं (but प्रवृष्टं in
Sansk.); सासणं महाजणेण । C वोसइद. D T पवुहं for
पवुहं; O पउत्तं for it and S प्रकृष्टं for it. O om. नामः
महाजणेण like A F. S अमात्येन at the end. ^c A दीर्घ

प्रतीहारी—पडिहदं अमंगलं ।^a [प्रतिहतममङ्गलम् ।]

राजा—धिङ्मामुपस्थितश्रेयोऽवमानिनम् ।^b

सानुमती—असंसअं सहि एव्व हिअए करिअ णिदिदो
णेण अप्पा । [असंशयं सखीमेव हृदये कृत्वा निन्दितोऽने-
नात्मा ।]

राजा—

संरोपितेऽप्यात्माने धर्मपत्नी

सक्ता मया नाम कुलप्रतिष्ठा

कल्पिष्यमाणा महते फलाय

वसुंधरा काल इवोत्तबीजा^c ॥ २४ ॥

PRA.—May evil be averted !

KING—A curse on me that disregarded the blessing that had approached !

SANU.—Undoubtedly he censured himself having in mind my friend herself.

KING—For, although my self was implanted in her, I cast off, indeed, a rightful wife, the source of permanence to my family, that, like the earth with the seed sown at the proper season, was to yield magnificent fruit.

निःश्वस्य—एवं संततिं; लंबानां पुरुषाणामवसाने; तिष्ठन्ते ।

BCEGIM पुरुवंशश्रीरकाल इवोत्तबीजा भूरेवंवृत्ता । F

विच्छेद; लंबना मूलं; तिष्ठन्ते; om. एव O om. एव. S दीर्घ

निःश्वस्य—; लंबानां मूलं; श्रियोऽप्येष एव वृं. DT om. च

in the st. dir; श्रीरेवंविधा भविष्यति । T लंबनानां कुलां;

परानुपतिं.

^a A पडिहदं आसंकिदं । O repeats the same once

more. ^b F उपनतश्रे. S उपस्थितश्रियो. ^c S मया नात्मकुं

certainly miscopied. E appears to have संशोधितेऽप्या.

सानुमती—अपरिच्छिन्ना दाणिं दे संददी भविस्सदि ।^a
[अपरिच्छिन्नेदानीं ते संततिर्भविष्यति ।]

चतुरिका— -जनान्तिकम् ।—अए इमिणा सत्यवाहवृत्त-
तेण विमणाअदि भट्टा । णं अस्मात्तिदुं मेहप्पडिच्छंदादो
अज्जमाठव्वं गेण्हिअ आअच्छेहि ।^b [अये अनेन सार्थवाह-
वृत्तान्तेन विमनायते भर्ता । एनमाश्वासयितुं मेघनातिच्छन्दा-
दार्यमाठव्वं गृहीत्वागच्छ ।]

प्रतीहारी—सुद्ध भणसि । —निष्क्रान्ता^c [सुष्टु भणसि ।]

SANU.—Your progeny will not now be dis-
continued.

CHA.—(Aside) O! His Majesty has grown sad
by this account of the Merchant. Please get
with you the noble Mâthavya from the Megha-
pratichechhanda palace, to soothe him.

^a A om. this speech. F अपरिच्छत्ता (‘त्यक्ते’) दाणिं
दे भविस्सदि । E अविच्छिन्ना. ^b A जनांतिकम्—इमं पत्तअं
पेसअंतेण किं सुमारिदं अमच्चेण जं पेक्खिअ दाव भट्टिणो जलाव-
सेओ संवुत्तो । —विचित्त्य । —अधवा ण सो अबुद्धिपुरवं पवट्टदि ।
thus omitting the speech in the text. F ‘तिकम्—
अज्जे एदं पेसअंतेण किं विआरिदं अमच्चेण पेक्ख दाव भट्टिणो
वाहजलप्पवाहो संवुत्तो अधवा ण एसो सोअं (शोकं) बुद्धिपुव्वअं
पडिवज्जिस्सदि । ता मेहच्छण्णागाराट्टिदं गिवाणसमत्थं अज्ज-
माहव्वं गे. B C E G I M अज्जं माठव्वं. B C G I M वि-
उणुव्वेओ (द्विगुणोद्वेगो) for विमणाअदि । ; E has विउस्सुओ
for it. B C E M गेण्हिअ आअच्छामि. D ‘सिदुं तुमं गदुअ
मेहं. O T ‘अदि भट्टा । तुमं गदुअ मेहं. ^c A om. this
speech. F सुद्ध दे भणिदं.

राजा—अहो दुष्यन्तस्य संशयमारूढाः पिण्डभाजः ।
कुतः ।^a

अस्मात्परं वत यथाश्रुति संभृतानि

को नः कुले निवपनानि करिष्यतीति ।

नूनं प्रसूतिविकलेन मया प्रसिक्तं

धौताश्रुशेषमुदकं पितरः पिबन्ति^b ॥ २६ ॥

—मोहमुपगतः ।^c

KING—O The ancestors (lit:—the enjoyers of the rice-oblations) of Dushyanta have mounted upon a doubt; for indeed saying ‘Who after him will offer us obsequious libations of water prepared according to the precept?’ my ancestors drink of such of the water, poured by me having no progeny, as remains after washing their tears. (Faints.)

^aA O S T om. कुतः. C E पितरः for पिण्डभाजः. T अहो दुष्यन्तस्य पिण्डभाजः संशयमारूढाः. ^bA यथाश्रुतसं; मया प्रमुक्तम्. F श्रुतिमंहितानि. A F O S T करिष्यतीति others नियच्छतीति. D धाराश्रुशेषं. ^cBefore this st-dir. A has अक्ष—सदिसं खु देववधागं । वअत्थो (वयस्थः) पहू अवरासु देवीसु अणुरूव पुत्तजम्मगा पुव्वगुरिसाणं अरिणो भविस्सदि त्ति ।—एवगतम् ।—ण मे वअगं पडिगेहदि । अध वा अणुरूवं येव ओसहं आदकं गिवारेदि । राजा—शोकवेगनटितकेन—आमूलशुद्धसंतति कुलमेतत्पौरवं प्रजावन्द्ये । मय्यस्तमितमनार्ये देश इव सरस्वतीत्योतः ॥ then संमोहं गतः । F in the same place has मिश्र-हद्दी हद्दी । सदि खु दीवे ववधानदोसेण अंवआरं अणुहोदि स-एसी । चेटी—भट्टा अलं संदाविदेण वअत्थो ज्जेव पहू अवरासु देवीसु अणुरूवपुत्तजम्मगेण पुव्वपुरुसाणं अण्णिणो भविस्सदि ।—आत्म-

चतुरिका—ससंभ्रममवलोक्य ।— समस्ससदु समस्ससदु भट्टा ।^a [समाश्वसितु समाश्वसितु भर्ता ।]

सानुमती—हृद्धी हृद्धी । सदि कखु दीवे ववधानदोसेण एसो अंधआरदोसं अणुहोदि^b । अहं दाणि एव्व णिव्वुदं करेमि । अह वा सुदं मए सरुंदलं समस्सासअंतीए महेंदजण-णीए मुहादो जण्णभाओस्सुआ देवा एव्व तह अणुचिठ्ठिस्सं-ति जह अइरेण धम्मपदिणि भट्टा अहिणंदिस्सदि त्ति । ता ज़त्तं एदं कालं पडिपालिदुं । जाव इमिणा वुत्तंतेण पिअसहिं

CHATU.—(Looking with haste) May your Majesty take courage.

SANU.—Alas, alas ! Although there is light, he undergoes (endures) the evil effect of darkness through the fault of the screen. I will just now make him happy. Or rather, I have heard from the mouth of Mahendra's mother while soothing Sakuntala, that the gods themselves, desirous of sacrificial offerings, will so bring about that the

गतम्—ण मे वअणं पडिच्छदि अणुरूवं वि ओषधं आतंकं णिअत्ते-दि । राजा—शोकनाटितकेन—आमूल &c. like A; then मोह-मुपागतः ।. D मोहमुपगच्छति ।.

^a C D E I M समस्ससदु once only. O S अवलंबय for अवलोक्य; B D T विळोक्य for it; F om. it. ^b F has given हृद्धी to अणुहोदी already ; A om. this portion C ववधारणदोसेण D O S T अंधआरं अणु. O विज्जमाने वि दीवे सहिए ववहाणं . S also विद्यामाने for सति; T also notices this.

समस्सासेमि ।^८ - उद्भ्रान्तकेन निष्क्रान्ता । [हा धिक् हा धिक् । सति खलु दीपे व्यवधानदोषेणैषोऽन्धकारदोषमनुभवति । अहमिदानीमेव निर्वृतं करोमि । अथ वा श्रुतं मया शकुन्तलां समाश्वासयन्त्या महेन्द्रजनन्या मुखाद्यज्ञभागोत्सुका देवा एव तथानुष्ठास्यन्ति यथाचिरेण धर्मपत्नीं भर्ताभिनन्दिष्यतीति । तस्माद्युक्तमेनं कालं प्रतिपालयितुम् । यावदनेन वृत्तान्तेन प्रियसखीं समाश्वासयामि ।]

-नेपथ्ये ।-

husband will soon receive with joy his duly-wedded wife. So it is proper to wait for this (i. e. so much) time. Meanwhile I shall console my dear friend with this account. (Rising up in space, exit.)

(Behind the scene.)

^a Before अहं दाणिं &c. O has चतुरिका-अळं संसणं । अणवराहो अद्ध (अत्र) पहू । अवराधे वि अणु-हूदउत्तजम्मणा पुव्वपुरिसाणं अणुरिणा हविस्सदित्ति ।-आत्मगतम्-ण मे वअणं गेण्हादि । अह वा अणुरूव एव्व ववसाओ से आदंक्कं णिव्वत्तेदि । राजा-शोकावेगनाटितकेन-सर्वदा आमूल शुद्धसंतति कुलमेतत्पौरवं प्रजावन्ध्ये । मय्यस्तमितमनार्ये देश इव सरस्वतीस्त्रोतः ॥-मोहमुपगतः । परिजनः-संसभ्रममवलब्ध-
thus repeating the previous speech of चतुरिका. A अक्ष-इदाणीं येव णं णिव्वुदं करेमि । अथ वा । महदीहि उण देवदाहि एदं दंसिदं । ण सक्को मए अणुण्णादाए हत्थसंसग्गं णेदुं । भोदु जण्णभाओस्सुआ देवाओ य्येव त्थवा करईस्संति जधा एसो राएसी ताए सहधम्मचारिणीए समागमिस्सदि ।-नभोऽवलोक्य सहर्षम्-करईस्संति कहं य्येव तहि (तत्र) पेक्खामि । जाव इ-

अव्वम्हणं अव्वम्हणं ।^a [अब्रह्मण्यम् अब्रह्मण्यम् ।]

राजा— —प्रत्यागतः । कर्णं दत्त्वा ।—अये माठव्यस्येवार्त-
स्वरः । कः कोऽत्र भोः ।^b

Help ! Help ! (Lit :—An act against Brah-
minism.)

KING.—(Coming to himself; listening) O! The
cry of distress is like Māthavya's. Who is (waiting)
here ?

मिणा वुत्तंतेण &c. F किं दाणिं जेव णिव्वुदं करेमि (thus
omitting अहं); देव for महेंद; जण्णभाअसमुम्सुआओ दे-
वाओ; जह सो भट्टा अइरेण धम्मपदिणिं तुमं अहिणंदिस्सदित्ति ।
ता ण जुत्तं मे एत्थ विलंबिदुं । जाव इमिणा; पिअसहिं सउंतलं
समं. O करेमि । महदीहि वणदेवदाहिं समदिट्ठिदो (समधिष्ठितः)
एस ण सकं मए उम्मादादद्ध (उन्मादादत्र) संगणइदुं (संगणयितुं-
संगमयिं?) अह वा &c. ; ता ण जुत्तं महाकाळं विलंबिदुं । जाव
उवगम्म अणेण पिअउत्तंदेण पिअसहिं समं. DST करिस्सं
for करेमि. DOST जण्णभाअय्युम्सुआ देवा. D तुमं—
in the place of अइरेण. OS दाणिं एव णं णिव्वुदं.
OST om जाव in the last sentence. S तह जुत्तं धम्म-
पदिणिं अइरेण भट्टा. BCEIM ता ण तुमं कालं पडिं.

^a A अव्वम्हणं अव्वम्हणं भो । अव्वम्हणं. F T put
भो in the beginning. I M अव्वम्हणं once only ; so
B, but it gives it in Sanskrit. C D O also do not
give the speech in Prakrit. ^b A राजा—शनैः प्रत्याश्वस्य
कर्णं दत्त्वा— A F O आर्तनादः । B C D O S T om.
प्रत्यागतः. E G प्रत्यागतप्राणः कर्णं द°. F प्रत्यागतचेतनः
कर्णं द°. Before कः कोऽत्र भोः ।; A has लिपिकरी—

—प्रविश्य ।—

प्रतीहारी — —ससंभ्रमम् ।—परित्ताअदु देवो संसअगदं व-
अस्सं ।^a

(Enter Pratîharî.)

PRA.—(With haste) May your Majesty protect

तवस्सी पिंगलिआमासाणं मुहे पडिदो भविस्सदि । राजा ।—वसुमति
गच्छ मद्दचनादनिषिद्ध परिजनां देवो उपालभस्व । प्रती—तथा ।—
इति निष्क्रान्ता । नेपथ्ये—अठवम्हण्णं अठवम्हण्णं भो । राजा—
परमार्थभीत एव भिन्नस्वरो ब्राह्मणः ।; then कः कोऽत्र भोः ।
F following A has in the same place चेटी—सो णाम
माधव्यो तवस्सी पिंगलिआमिस्सिआहि चेडिआहि चित्तफलअहत्यो
पाविदो भवे । राजा—चतुरिके गच्छ &c. like A upto उपालभस्व,
then चेटी निष्क्रान्ता । नेपथ्ये भूयः स एव शब्दः । राजा—
परमार्थतो भीतिभिन्नस्वरो ब्राह्मणः ।; then कः कोऽत्र भोः ।
O probably through some mistake omits or changes
the order of this and the following two speeches,
having, in continuation of the preceding speech
behind the scene, परित्ताअदु परित्ताअदु भट्टा संसअगदं
वअस्सं परित्ताअदु । देव अदिट्ठरूवेण &c. D माधव्यस्यैवार्तः.

^a A for this speech has प्रविश्य कंचुकी—आज्ञापयतु
देवः । राजा—किमेवं माधव्यो माणवकः क्रंदति । कंचुकी—देव
अवलोकयामि ।—निष्क्रम्य संभ्रमात्पुनः प्रविष्टः । राजा—पार्वताय न
न खलु किञ्चिदात्ययिकम् । कंचु—देव नैवम् । राजा—तत्कुतोऽयं
वेपथुः । किं तु प्रागेव जरसा कंपः सविशेषं तु सांप्रतम् । आवि-
ष्करोति सर्वाङ्गं अश्वत्थामिव मारुतः । कंचु—तत्परित्रायतां मुहुरं
महाराजः । F like A has प्रविश्य कंचुकी—आज्ञापयतु देवः ।
राजा—निरूप्यतां किमेवं माधव्यब्राह्मणः क्रंदतीति । कंचु—

[परित्रायतां देवः संशयगतं वयस्यम् ।]

your friend who is in danger (to his life).

यावदवलोकयामि । इति निष्क्रम्य ससंभ्रमं पुनः प्रविष्टः । राजा-
-पार्वतायन न खलु किञ्चिदत्याहितम् । कंचु-मैवम् । राजा-ततः
कुतोऽयं वेपथुः । तथा हि प्रागेव जरसा कंयः सविशेषस्तु संप्रति
&c. like A upto मारुतः ।; then कंचु-परित्रायतां सुहृदं
महाराजः । O following F has before the entrance
of कंचुकिन्, in continuation of the speech of प्रतीहारी
just referred to (see 'b' p. 305), अदिष्टरूपेण केण वि
सत्तेण अक्कमिअ मेहपडिच्छंदस्स पासादस्स अग्गभूमिं आरोविदो ।
राजा-अये माधव्यस्येवार्तनादः । तवस्सि पिगाळिआमिस्साणं
दासीणं देविण्मुहे पडिदो हविस्सदि । राजा-वेत्रवाति गच्छ
मद्वचनादनिर्वध परिजतां देवमुपालभस्व । प्रती-तहत्ति निष्क्रांता ।
नेपथ्ये भूयः स एव शब्दः । रा०-परमार्थं भीति इव भिन्नस्वरो
ब्राह्मणः कःकोऽत्र भोः ।; then प्राविश्य कंचुकी-यदाज्ञापयति
देवः । राजा-किमेष &c. like A; then कंचु-यावदवलो-
कयामि । इति निष्क्रम्य पुनःप्रविष्टः । राजा-पार्वतायन न किञ्चि-
दत्याहितम् । कंचुकी-एवम् । राजा-कुतो वेपथुः।प्रागेव जरया कं-
पः सविशेषस्तु सांप्रतम् । आविर्भवति सर्वांगेऽप्यश्वत्थ इव मारुतैः
॥; then कंचु-परित्रायं like F. BCEG om. ससंभ्रमम् D
प्राविश्य संभ्रांता प्रतीहारी परित्ताअदु परित्ताअदु संसअ, thus omit-
ting देवो. S ससंभ्रमं प्राविश्य प्रतीहारी-परित्रायतां पदित्रायतां
देवो येन केन च कंठे गृहीतं संशयगतं वयाव्यम् । प्राविश्य संभ्रांता
चतुरिका-परित्तां.

राजा—केनात्तगंधो माणवकः ।^a

प्रतीहारी—अदिदृष्ट्वेण केण वि सत्तेण अकमिअ मेहप्प-
डिच्छन्दस्स पासादस्स अग्गभूमिं आरोविदो ।^b [अदृष्टरूपेण
केनापि सत्त्वेनाक्रम्य मेघप्रतिच्छन्दस्य प्रासादस्याग्रभूमिमा-
रोपितः ।]

KING—Who has attacked that poor fellow?

PRA.—By some evil spirit whose form is not
seen (or of invisible form) he is seized and placed
on the uppermost floor of the Megha-prati-chehh-
anda palace.

^a A F राजा—कस्मात्परिताप्यः । ; O following them has
'त्रातव्यम् । CE माठव्य for माणवकः. D केनार्तिं प्रापितो
माणवकः S आत्तकंठो माण. T आर्तकंठो माण.

^b After the King's speech given under 'd', A
continues कंचुकी—महतः कृच्छ्रात् ।; F O also give the
same; then A has राजा—अये । अनिर्भिन्नार्थमुच्यताम् ।, O
अयि निर्भिन्नार्थमुच्यताम् ।, and F अये भिन्नार्थमभिधीयताम् ।;
then A कंचु—देव योऽसावभ्रंलिहो नाम प्रासादः । राजा—किं
तत्रा so F कंचु—योऽसौ दिगवलोकनप्रसादो मेघछन्नो नाम । राजा—
किं तत्र ।; so O कंचु—योऽसौ मेघप्रतिच्छन्दनामा दिगवलोकन-
प्रासादः । राजा—किं तत्र । Then all these three copies
give a verse, instead of the prose speech in our
text. A तस्याग्रभूमगृहनीलकंठै—रनेकविश्रांतिविलंध्यशृंगम् ।,
सखा प्रकाशेतरमूर्तिनाते सत्त्वेन केनानिनिगृह्य नीतः ॥; F
thus varies from A 'ग्रभागाद्गृह; 'नेक विश्राम विलंध्यशृंगात्,
केनापि सत्त्वेन निगृह्य; O differs thus 'ग्रभूमि; 'नेकवि-
श्रामविलंध्यशृंगाम् ।, सुहृत् for सखा. B C E I M अदिक्
मिअ for अकमिअ. S T begin with देव.

राजा— -उत्थाय— मा तावत् । ममापि सत्त्वैराभिभूयन्ते
गृहाः । अथ वा । ^a

अहन्यहन्यात्मन एव ताव-

ज्ज्ञातुं प्रमादस्खलितं न शक्यम् ।

प्रजासु कः केन पथा प्रयाती-

त्यशेषतो वेदितुमस्ति शक्तिः ^b ॥ २६ ॥

—नेपथ्ये ।—

भो वयस्स अविहा अविहा ।^c [भो वयस्य अविहा अ-
विहा ।]

KING—(Rising) That mustn't be allowed, indeed! Do evil spirits infest even my residence! Or yet, when it is not possible to determine (know) one's (or my) own faults due to carelessness (being done) day by day, is there the possibility to know entirely (through and through) as to who among the subjects goes by which path?

(Behind the scene).

O Friend ! Help ! Help !

^a A F सहसोत्थाय. O सामर्षमुत्थाय. F आ. मा ता^a.

A F O add after अथवा, बहुप्रत्यवायं नृपत्वम् ।

^b A 'त्यशेषतः कस्य नु शक्तिरास्ति । O follows A

having तु for नु, but notices the reading of our text.

F 'त्यशेषतः कस्य पुनः प्रभुत्वम् । B प्रमादात्स्खलितं. C E यथा

for पथा. ^c A नेपथ्ये—अयि धाव भो । F नेपथ्ये—अविधावे

हि भो अविधावेहि । B आ for first अविहा. C अविदं अ-

विदं for अविहा अविहा. E परित्ताहि for अविहा अविहा.

O अविधाविध in Sanskrit giving अविधाविध in Prakrit. ^d

अविध अविध.

राजा— —गतिभेदेन परिक्रामन् ।—सखे न भेतव्यं न भेतव्यम् ।^a

—नेपथ्ये ।—

—पुनस्तदेव पठित्वा ।—कहं ण भाइस्सं । एस मं को वि पच्चावणदसिरोहरं इक्खुं विअ तिखंडं करोदि ।^b [कथं न भेष्यामि । एष मां कोऽपि पश्चादवनतशिरोधरमिक्षुमिव त्रिखण्डं करोति ।

राजा— —सदृष्टिक्षेपम् ।—धनुस्तावत् ।^c

—प्रविश्य शार्ङ्गहस्ता—

KING— (Walking round with an altered gait)
Friend, fear not, fear not!

(Behind the scene)

(Again repeating the same) How shall I not fear?
Here some one is breaking me into three pieces like
a sugar-cane, having bent back my neck (lit :—with
my neck bent back).

KING— (Casting his glance) The bow, please.

(Enter a Yavana-woman with
a bow in her hand)

a A राजा-सहस्रोत्थाय गतिभङ्गेन परि° वयस्य for सखे. F
आकर्ण्य गति भेदं रूपयन्—. B °देन परिक्रामति-सखे मा भेतव्यम्।
b A विदु—कथं दाणिं ण भा°; पच्चावणदसिरो°; विअ थिर-
भङ्गं येव करिदुं इच्छदि ।. A F om. पुनस्तदेव पठित्वा.
F भो कथं ण; पच्चावणदसिरो°; विअ भग्गात्थि करिदुं इच्छदि।
B तिखण्डभङ्गं करोदि ।, so G O S T. C E तिखंडभङ्गं करे°.
D T इक्षुखंडं विअ; but in प्राकृत, T इक्षुदंडं. B C E I
M translate पच्चावणद by प्रत्यवनत. D पच्चावणद. O S T
पच्चावणद as in the text. पश्चादवनत is the translation
of D G O S T. O पुनस्तथैव पठित्वा. T कहं अत्तभवं ण भा°.
om. को वि. I M उच्छं for इक्खु. c A धनुधनु°. F O धनुर्धनुः।;

यवनिका—भट्टा एदं हत्थावावसहिदं सरासणं । a[भर्तः
एतद्धस्तावापसाहितं शरासनम् ।]

—राजा सशरं धनुरादत्ते ।—

—नेपथ्ये ।—

एष त्वामभिनवकण्ठशोणितार्थी

शार्दूलः पशुमिव हन्मि चेष्टमानम् ।

आर्तार्तां भयमपनेतुमात्तधन्वा

दुष्यन्तस्तव शरणं भवत्विदानीम् b|| २७ ||

राजा— —सरोषम्— कथं मामेवोद्दिशति । तिष्ठ तिष्ठ
कुणपाशन त्वमिदानीं न भविष्यासि । —शार्ङ्गमारोप्य —वेत्र-
वति सोपानमार्गमादेशय । c

YAVA.—Here, my lord, is the bow together with the arm-guard.

(The king takes the bow with an arrow.)

(Behind the scene)

Here, thirsty of the fresh blood of the throat, I kill thee struggling, as a tiger does a beast. Let now Dushyanta, who bears his bow to remove the fear of the oppressed, be thy protector !

KING—(With rage) How, he points (his words) to myself. Stay, stay, thou devourer of carcasses. Thou shall not be (live) now ! (Having strung the bow) Vetravati, show the way upstairs.

a A G M यवनी. A जअदु जअदु भट्टा । एदं सरासणं हत्थावावसहिदं । F प्रविश्य धनुर्हस्ता प्रतीहारी—जअदु जअदु भट्टा एदं ससरं सरासणं हत्थावारओ अ । O य०—जअदु जअदु भट्टा । इदं सरासणं हत्थत्ताणसाहिदं । S like A puts सरासणं after एदं . b A S वेष्टमानम्. c A कथं मामेवमुद्दि०; कुलपासन for कुणपाशन; अयमिदानीं न भवसि—चापमादाय—पार्वतायन सोपा०. Fसक्रोधम्; —आस्तिष्ठ तिष्ठ

प्रतीहारी—इदो इदो देवो । [इत इतो देवः ।]

—सर्वे सत्वरमुपसर्पन्ति ।—a

राजा— —समन्ताद्विलोक्य ।—शून्यं खल्विदम् । b

—नेपथ्ये—

अविहा अविहा । अहं अत्तभवन्तं पेक्खामि । तुमं मं ण पेक्खसि । बिडालग्गहीदो मूसओ विअ णिरासो म्हि जी-
विदे संवुत्तो । c [अविहा अविहा । अहमत्रभवन्तं पश्या-
मि । त्वं मा न पश्यासि । बिडालगृहीतो मूषक इव
निर्दोशोऽस्मि जीविते संवृत्तः ।]

PRATI— This way, this way Your Majesty.

(All proceed with haste.)

KING—(Looking about) It is all vacant here

(there is no one here).

(Behind the scene.)

Woe ! Woe ! I see your Majesty ; you do not see me. Like a mouse seized by a cat I have become hopeless of life !

कौणपापसद; भवासि for भविष्यसि चापमारोप्य—पार्वतयन सोपा°.
B कथं मामेवोद्दिश्य तिष्ठति. C आवेशाय for आदेशाय. D T
प्रभविष्यसि; आदर्शाय for आदेशाय. O मां कथं निर्दिशति;
तिष्ठ तिष्ठ रे रे कुण°; ° रोप्य—पार्वतायन सोपानमादेशाय । S
निर्दिशति for उद्दिशति; कोणपापसद. T न त्विदानीं प्रभवि-
ष्यसि ।

a C आरोहन्ति for उपस°. bB om. the st. dir. C D F O
S T अवलोक्य for विलो°. F O अये शू°. O इदानीं for इदम्.
c A नेपथ्ये विदू—अहिधाव भो । अहं भवंतं पेक्खामि । एसो
भवं मं ण पेक्खदि । मज्जारगहिदो विअ उंदुरो णीरासो &c.
F नेपथ्ये —भो परित्ताआहि; तुमं for अत्तभवन्तं; मज्जारगहिदो
उंदुरू विअ; om. संवुत्तो. B अविहा once only. T तत्तभवन्तं.

राजा— भोस्तिरस्करिणीगर्वित मदीयमस्त्रं त्वां द्रक्ष्य-
ति । एष तमिषु संदधे ^a

यो हनिष्यति वध्यं त्वां रक्ष्यं रक्षति च द्विजम् ।

हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयत्यपः ^b ॥ २८ ॥
—अस्त्रं संधत्ते । ^c—

—ततः प्रविशति विदूषकमुत्सृज्य मातलिः ।—^d

मातलिः—

कृताः शरव्या हरिणा तवासुराः

KING—O Thou, proud of thy power of concealment! My missile shall see thee. Here I affix that arrow (to my bow) which shall kill thee that art to be killed and save the Brahman who is to be saved; for the swan takes up milk and rejects the water that is mixed with it. (Aims the arrow).

(Then enter Matali having left Vidushaka free).

MATALI—The demons have been made the marks

^a A त्वां पश्यति । स्थितो भव मा च वयस्यसंपर्काद्वि-
श्वासो भूत् । एष त्वदर्थं तमिषु संदधे । ^F ° गर्वित किमिदा-
नीं मदीयमस्त्रमपि त्वां न पश्यति । स्थिरो भव मा च ते वयस्य-
संपर्काद्विश्वासो भूत् । एष तमिषु संधदे । O D T तिरस्करि-
णीविद्यागर्वित. O द्रक्ष्यति । स्थिरो भव । मा च ते &c. like
F. B C D E G I M शस्त्रं for अस्त्रं. B T °गर्वितं. E
इति इषु संधत्ते in the place of तमिषु संदधे; but the Ms.
does not omit the st. dir. following the next verse.
G संधत्ते for संदधे. S द्रक्ष्यति । संप्रति स्थिरो भव । एषोऽहं
तमिषु सं°. T द्रक्ष्यति । स्थिरो भव ; संदधे तावत् । b A F O
रक्षिष्यति द्विजम् for रक्षति च द्विजम्. A हंसोऽपि क्षी°.
S वध्य त्वां. T हंसः क्षीरमिवादत्ते तन्मि°. ^c B C D E F
शस्त्रं for अस्त्रं. C E I S च before संधत्ते. d A प्रविश्य

शरासनं तेषु विकृष्यतामिदम् ।

प्रसादसौम्यानि सतां सुहृज्जने

पतन्ति चक्षूषि न दारुणाः शराः a ॥ २९ ॥

राजा—अस्त्रमुपसंहरन्।—अये मातलिः । स्वागतं महेन्द्रसारथे । b

—प्रविश्य—

विदूषकः—अहं जेण इट्ठिपसुमारं मारिदो सो इमिणा साअदेण अहिणन्दीअदि । c [अहं येनेट्ठिपसुमारं मारितः सोऽनेन स्वागतेनाभिनन्द्यते ।]

for thy arrows by Indra. Let this bow be drawn against them. The eyes, and not the dreadful arrows, of the good fall on friendly persons, softened with affection.

KING— (Withdrawing his arrow) O ! It is Mâtali. Welcome! Charioteer of Indra!

(Enter Vidushaka)

VIDU.—He is hailing with a welcome him who killed (was killing) me in the manner of (killing) a sacrificial beast!

संभ्रातो विदूषकमुत्सृज्य मातालिर्विदूषकश्च । F ततः प्रविशति मातालिर्विदूषकश्च । S °ज्य मातालिर्विदूषकश्च ।

a G I M शरव्यम् for शरव्याः But none of the Mss. give शरव्यम्. E तेन for तेषु. b A O स्वागतं देवराजसारथये. F सं-सभ्रममस्त्रमु°; स्वागतं देवराजसारथेः. D महेन्द्रसारथये. E मातले for महेन्द्रसारथे. O अये मातलिः । मातले स्वा°. S T देवेन्द्र for महेन्द्र. S उपसंहरति. T शस्त्रं संहरन्- अये मातले स्वा°. c A F O S om. प्रविश्य. A विदू—निकटमेत्य— भो अहं णेण पसुमारेण मारिदो मणम्मि (मनागस्मि) । साअदेण अहिणंदामि । F भो मणस्सि (मनस्विन्) इमिणा अहं पशुमारणं मारिदुं पाविदो भवं उण इमं साअदेण अहिणं ददि । B om. अहं. D मारिदो म्मि.

मातलिः— —सस्मितम् ।— आयुष्मन् श्रूयतां यदास्मि
हरिणा भवत्सकाशं प्रेषितः। a

राजा—अवहितोऽस्मि ।

मातालिः—अस्ति कालनेमिप्रसूतिर्दुर्जयो नाम दानव-
गणः ।

राजा—अस्ति । श्रुतपूर्वो मया नारदात् । b

मातलिः—

सख्युस्ते स किल शतक्रतोरजय्य-

स्तस्य त्वं रणशिरसि स्मृतो निहन्ता ।

उच्छेत्तुं प्रभवति यन्न सप्तसाप्ति-

स्तन्नैशं तिमिरमपाकरोति चन्द्रः c ॥ ३० ॥

स भवानात्तशस्त्र एवेदानिमैन्द्रं रथमारुह्य विजयाय प्रतिष्ठताम्।d

MATALI—(With a smile) Long-lived one ! Hear why I am despatched to you by Indra.

KING— I am attentive.

MATALI— There is a tribe of demons named Durjaya, the progeny of Kâlanemi.

KING—There is. I have already heard of it from Narada.

MATALI—That troop then is incapable of being subdued by Indra your friend; you are declared the destroyer of it at the head of battle. That nocturnal darkness, which the sun is not able to destroy, is removed by the moon. You then will now set out for victory having mounted on Indra's chariot, armed as you are.

a B अनुप्रेषितः. F G O यदर्थमस्मि. O हरिणा त्वत्सका-
शमिह प्रेषितः ।. b B C E G I M श्रुतपूर्व. A O S T om-
अस्ति. O °पूर्वोऽयं मया ना°. S नारदमुखात्. c A F अवध्यः

for अजय्यः. D स्मृतोऽसि हन्ता; T appears to follow D.

d B C E G I M T °दानीं तमैन्द्ररथमा°. A O तद्भवान्गृहीतचाप

राजा—अनुगृहीतोऽहमनया मधवतः संभावनया । अथ माढव्यं प्रति भवतां किमेवं प्रयुक्तम् । a

मातलिः—तदापि कथ्यते । किञ्चिन्निमित्तादपि मनः-संतापादायुष्मान्मया विक्लवो दृष्टः । पश्चात्कोपयितुमायुष्मन्तं तथा कृतवानस्मि । कुतः । b

ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः फणं कुरुते । प्रायः स्वं महिमानं क्षोभात्प्रतिपद्यते जन्तुः c ॥ ३१ ॥

KING—I am obliged by this honour of (i.e. done to me by) Indra. And why did you behave in that way towards Madhavya?

MATALI—That also I will tell. I found you (lit:— the long-lived one) anxious (uneasy) from mental agitation due to some cause. Then to rouse you to anger I did so; for fire blazes when the fuel is stirred, the serpent spreads its hood when harmed (or offended); generally (every) being displays its own power through provocation (excitement).

एव. A अधिरुह्य for आरुह्य. F °दानीं देवरथमा°. S °दानी-मिममै°.

a A अनुगृहीतमनया. A O अथ भवद्भिर्माधव्यं प्रति किमे°. F °गृहीतोऽस्मि अनया. B अनया महत्या मधं°. O अयम् for अहम्. T om. प्रति probably through mistake. b A °थ्यते । कुतोऽपि निमित्तान्मनस्तापा°; E om. मया. F विक्लतो for विक्लवो. O मनस्तापा° like A रोषयितुं for कोपयितुं O T विकलो for विक्लवो. S किंनिमि°; om. आयुष्मन्तं. T मानससंतापा°; आत्मानं for आयुष्मन्तं. c A विक्लतः for विप्रकृतः through mistake. F G M O T फणां; C om. the word through mistake. F for the

राजा—जनान्तिकम् ।—वयस्य अनतिक्रमणीया दिव-
स्पतेराज्ञा । तदत्र परिगतार्थं कृत्वा मद्रचनादमात्यपिशुनं
ब्रूहि । a

त्वन्मतिः केवला तावत्परिपालयितुं प्रजाः ।

अधिज्यमिदमन्यस्मिन्कर्मणि व्यापृतं धनुः b ॥३२॥

विदूषक—जं भवं आणवोदि ।—निष्क्रान्तः —c [यद्भवा-
नाज्ञापयति ।]

KING— (Aside) Friend, the order of the lord of Heaven is not to be transgressed. So having communicated this affair (lit:—having made him aware of the news about this affair), say to minister Pisuna, in my name, “ For a while your intelligence will be alone to protect the subjects. This strung bow is engaged in another duty. ”

VIDU.—As your Majesty commands. (Exit).

2nd line has तेजस्वी संक्षोभात्प्रायः प्रतिपद्यते तेजः ।. B क्रोधा-
त्प्रपद्यते हि जंतुः. D चरणहतः for विप्रकृतः G I M O S
° पद्यते हि जनः ।.

a A वयस्य माधव्य ; ब्रूयाः । . F O S राजा— युक्त
(°मिद ° S) मनुष्ठित भवद्भिः । ; then F विदूषकं प्रति
for जनांतिकम्. O om. the st. dir. altogether. F तद्वच्छ
for तदत्र. O वयस्य माधव्य दिवस्पतेराज्ञानतिक्रमणीया तदर्थ
प्रति गत्वा मद्रच.° B आर्यपिशुनं for अमात्यपिशुनं. b A B C
D E G T परिपालयितुं प्रजाः ; F O प्रतिपालयतु. I M S परि-
पालयतु. C E G I M add इति after the verse. E M T
व्यावृतं धनुः. DO केवलं तावत्. cA om. the st. dir. D
श्रुतः (निष्क्रान्तः ?) as the st. dir.

मातलिः—आयुष्मान् रथमारोहतु । a
 —राजा रथारोहणं नाटयति ।—b
 —इति निष्क्रान्ताः सर्वे— c

इति षष्ठोऽङ्कः ।

MATALI—May you mount on the chariot.
 (The king represents mounting the chariot).
 (Exeunt.)

END OF ACT VI.

a A मातलिः— इत आयुष्मान् ।; D O follow A repeating इतः. S T इत इत आयुष्मान् ।. O also adds in the margin मातलिः —आयुष्मन् रथमारोहतु भवान् ।.
 b A om. this st. dir. F राजा तथा करोति for it. M S रथाधिरोहणं ना°. T रथारोहं नाट°. c A इति परिक्रम्य निष्क्रा°.

अथ सप्तमोऽङ्कः ।

— ततः प्रविशत्याकाशयानेन रथाधिरूढो राजा मातलिश्च ।—a

ACT VII.

(Then enter in the heavenly path the king seated on a chariot and Matali).

a In the beginning of this Act A gives the following प्रवेशक.—ततः प्रविशति नाकलासिका—नाकलासिका—आ-
णत्तं हि गुरुणा णारएण जघा एदेसु एयेव दिवसेसु मच्चलोआदो
(मर्त्यलोकात्) उत्तिण्णेण राएसिणा दुस्संतोण भअवदो पुरंदरस्स
पिअआरिणा दाणववहाणिमित्तं गतव्वं । जाव अब्भाच्चिअ इमं
आपुच्छीअमाणो णिक्खिवादि ताव एयेव मए विबुहपच्चक्खं मंगल-
णिमित्तं किंपि पेक्खणअं दरिसईदव्वं । ता तुमं कं पि लासिअं
अण्णेसिअ संगीदसालाए आगच्छत्ति । ता जाव लासिअं अण्णे-
सेमि । —परिक्रम्यावलोक्य च ।—का पुण एसा गहिदवरणा पच्छा
हरिसिदुक्कंठिदा (हर्षितोत्कं०) विअ इदो एवागच्छदि।—निपुण-
मवलोक्य —कधं पिअसही चूदमंजरी । ता जाव एदाए सह उव-
इज्जाअसमीव गच्छामि ।— इति प्रतिपालयति । ततः प्रविशति
यथा निर्दिष्टा लासिका ।—सहर्षं सविस्मयं च ।—अहो महाप्पहावो
राएसी दुस्संतो ।— सासूयम् - अहो महाबलो सो हदो दुज्जओ
दाणवबलो । - विचार्य - अध वा दुस्संतो एयेव जेण साराधिदुदि-
येण एयेव अनेक पहरणसाहसाइं विकिरंतो खणेण एयेव णिहदो
सो दुज्जअदाणवबलो ।—नृत्यति ।—प्रथमा—उपसृत्य—सहि चूद-
मंजरिए । उक्कंठिदा विअ लक्खीअसि ।— द्वितीया—विलोक्य -
कधं पारिजादमंजरी । सहि सव्वं कधईस्सं । तुमं दाव कहिं पत्थि—
दत्ति पुच्छिस्सं ।—प्रथमा—सहि संखेवेण कधईस्सं । अहं खु रा-
एसिणो दुस्संतस्स दाणवविजअववदेसेण अज्ज मंगलणिमित्तं किं
पि पेक्खणअं दंसीआदीत्ति । उवज्जाअस्स आणाए (आज्ञया)

राजा—मातले अनुष्ठितनिदेशोऽपि मघवतः सात्क्रिया-
विशेषादनुपयुक्तमिवात्मानं समर्थये । a

मातलिः— —सस्मितम् । —आयुष्मन् उभयमप्यपरितोषं
समर्थये । b

KING— Matali, having executed the commission of Indra, I yet think myself useless, as it were, from the special (high)honour (done, or reception given, to me by him).

MATALI—Long-lived one, I think both (of you to be) unsatisfied. From the reception (given to you), you

उभे य्येव सआसं ।—द्वितीया—सोत्कंठम्— आसि अवसरो एदस्स ।
इदाणि पुणो मच्चलोअं पत्थिदे एदस्सि महाराए कस्स दंसीअदि ।
—प्रथमा—साशंकम् —सहि किं महेदस्स मणोरधा संपादिअ गदो
उद अण्णधत्ति (उतान्यथेति) । —द्वितीया—सहि । सुणु । अज्ज
य्येव । गोसग्गसमएण वरं दुज्जअदाणवजीविदसव्वस्ससेसं गेणिह-
अ जाव अ तिअसविलासिणी(त्रिदशविलासिनी)सरसहिअआई
अवाणि अहिप्पट्ठिदो । अदो अ मे हरिसोक्कंठाणं कारणं ।
—प्रथमा—सहि तए पिअं णिवेदिदं जं येव उवज्झाएण पुरुवंसरा-
एसिणो पुरदो कय्यं कादुं आणत्तं । तं येव गीदं कदुअ एत्थ य्येव
करेम्ह ।—द्वितीया—जं दे रोअदि (रोचते)एव्वं तं जं येव गीदं मए ल-
विदं तए(त्वया) वा सह णच्चम्ह ।—प्रथमा—सहि एवं करेम्ह ।—उभे
गायतः।—अविसअगमणं कंचणअण्णं च सराअं आलिं महुसमओ
(सरागं आलिं ? मधुसम°)। अण्णं कुणई(करोति) विसण्णं पाड-
लिए (पाटल्याः ?) इमाए भूमीए ॥ इत्यंते नर्तित्वा निष्क्रान्ते ॥प्रवे-
शकः ॥. A रथ for आकाश. F O आकाशवर्त्मना. B C E-
F O T रथारूढो.

a C om, मातले. D °निर्देशो°. O ° ष्टितादेशो°; °विशे-
षानुपयु° noticing the reading of the text in the
margin. b समर्थये is omitted in A D F O S T;

प्रथमोपकृतं मरुत्वतः

प्रतिपत्त्या लघु मन्यते भवान् ।

गणयत्यवदानविस्मितो

भवतः सोऽपि न सत्क्रियागुणान् a ॥ १ ॥

राजा—मातले मा मैवम् । स खलु मनोरथानामप्यभू-
मिर्विसर्जनावसरसत्कारः ।^b मम हि दिवौकसां समक्षमर्धासनो-
पवेशितस्य ^c

think the previous obligation on Indra worthless (slight). He too astonished at your heroic deed does not take any account of those special forms of reception.

KING—Matali ! No, don't say so. That honour (done to me) at the time of giving me leave (or

but D has आयुष्मन्नोभयमप्यपरितोष्यम् । ; F आयुष्मन्नुभय
त्राप्यसंतोषमवगच्छ ।; O आयुष्मन्नुभयोः परस्परमपरितोषः ।
S T आयुष्मन्नुभयोरप्यपरितोषः । A F O T कुतः before
the verse.

a A उपकृत्य हरेस्तथाभवाँल्लघु सत्कारमवेक्ष्य मन्यते । गण-
यत्यपदानसंमितां भवतः सोऽपि न सत्क्रियामिमाम् । F follows
A having अवदान for अपदान. O प्रथमोपकृतिं हरेर्भवान्
लघु सत्कारमवेक्ष्य मन्यते &c. as in the text, but having
अपदान for अवदान. D बहु for लघु; उपदान for अवदान. G
in its text gives तोषितः for विस्मितः but translates विस्मितः
noticing तोषितः in the note as a variant. S T अपदान
like A O; T also appears to give अपधान as a correc-
tion. b A C O om. मातले. A ° रथानामप्यतिभूमिवर्ती विसर्ज °.
A F D O ° अवसरे सत्कारः F ° रथानामपि दूरवर्ती यो विसर्ज °.
D T अतिभूमिः ; but T appears to correct it as in the
text. D समक्षं धर्मासनो °. O न खलु for स खलु; ° सनोप-
रिनिवेशत °. ^c T om. हि.

अन्तर्गतप्रार्थनमन्तिकस्थं
जयन्तमुद्गीक्ष्य कृतस्मितेन ।

आमृष्टवक्षोहरिचन्दनाङ्का

मन्दारमाला हरिणा पिनद्धा a ॥२॥

मातलिः—किमिव नामायुष्मानमरेश्वरान्नार्हति । पश्य b

सुखपरस्य हरेरुभयैः कृतं

त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् ।

तव शरैरधुना नतपर्वभिः

पुरुषकेसरिणश्च पुरा नखैः c ॥ ३ ॥

bidding me farewell) was beyond the region even of expectations; for having seated me, on half his own seat, in the presence of the gods, Indra smiling and looking at Jayanta, who stood by and inwardly longed for (such distinction), fastened round my neck a garland of Mandâra flowers which was marked with the yellow sandal rubbed off (by it) from over his breast.

MATALI—What forsooth does your honour not deserve at the hands of the lord of the gods? While Indra lay at ease (or enjoyed ease), the two (famous things) removed (or pulled off) from Heaven the thorns in the form of demons (lit:— made Heaven such as had the thorns pulled off);

a A ° प्रार्थनमन्तरस्थम् ।; प्रमृज्य वक्षोहरिचन्दनाक्तम् । for the third line. E कृतोऽस्मि तेन for कृतस्मितेन. D अमृष्ट for आमृष्ट. O आलिप्य वक्षो हरिचन्दनेन । for the third line निबद्धा for पिनद्धा. T प्रमृष्ट for आमृष्ट. b A किमिव नायुष्मान्परमेश्वरादर्हति । पश्य ।. F किमिव नायु°; °श्वरादर्हति । पश्य. O किं नाम नायु°; °श्वरादर्हति । पश्य पश्य ।. D T om. इव; but T corrects again as in the text, and repeats पश्य like O. S om. नाम. c B C D G O सुरसखस्य for सुखपरस्य. C उद्धृत for उद्धृत.

राजा—अत्र खलु शतक्रतोरेव महिमा स्तुत्यः । a

सिध्यन्ति कर्मसु महत्स्वापि यन्नियोज्याः

संभावनागुणमवोहि तमीश्वराणाम् ।

किं वाभविष्यदरुणस्तमसां विभेत्ता

तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् b ॥ ४ ॥

मातालिः—सदृशमेवैतत् ।—स्तोकमन्तरमतीत्य ।—आयुष्मन्

इतः पश्य नाकपृष्ठप्रतिष्ठितस्य सोभाग्यमात्मयशसः । c

विच्छित्तिशेषैः सुरसुन्दरीणां

वर्णैरमी कल्पलतांशुकेषु ।

संचिन्त्य गीतक्षममर्थबन्धं

now, by your arrows of which the joints (the knots at the joints) are planed off, and formerly by the claws of the Man-lion.

KING—In that, certainly, the majesty of Indra alone is to be praised; that servants are successful even in great offices —know this to be the effect of the regard of (i. e. shown by) the masters. Could Aruna have become the destroyer of darkness if the thousand-rayed Being (the Sun) had not placed him on his yoke?

MATALI—Quite worthy it is (of you)! (Having passed some distance) Long-lived one ! Behold here the glory of your fame that rests (or reigns) on Heaven's surface. Here the gods having thought out a composition full of sense, suitable for singing, describe your deeds, in writing, on canvass yielded ready by the Kalpa-tree, in the pigments that re-

a A F om. स्तुत्यः A F O add पश्य after this sentence.

b A F किं प्राभविष्यदरुणस्तमसां वधाय। O also reads वधाय noticing विभेत्ता as a variant. C निदेश्याः for नियोज्याः. c A F सदृशं तवैतत् । D T नाकपृष्ठे प्रतिष्ठितं. B स्तोकमतीत्य. B C E G गत for प्रतिष्ठित. C om. एव.

दिवौकसस्त्वच्चरितं लिखन्ति ^a ॥ ५ ॥

राजा—मातले असुरसंप्रहारोत्सुकेन पूर्वद्युर्दिवमधिरो-
हता न लक्षितः स्वर्गमार्गः । कतमस्मिन्मरुतां पथि वर्तामहे । ^b

मातलिः—

त्रिस्रोतसं वहति यो गगनप्रतिष्ठां

ज्योतींषि वर्तयति च प्रविभक्तरश्मिः ।

तस्य द्वितीयहरिविक्रमनिस्तमस्कं

वायोरिमं परिवहस्य वदन्ति मार्गम् ^c ॥ ६ ॥

main after the pigment-decorations of celestial beauties.

KING—Matali, eager as I was to fight with the demons, I did not observe the path of Heaven, yesterday, while mounting into the sky. In what region of the winds are we (at present)?

MATALI—This is called the region (or path) of the wind Parivaha that bears the three-streamed river flowing (located or situated) in the heavens and that, distributing the rays, sets the stars into motion—the region that is free from all evil by the second stride of Hari.

^a B E I M विचिंत्य for सचिंत्य. B C D E I M अर्थजातम्. A लतांतरेषु; अर्थतत्त्वम्. S गीतिक्षमम्. C कर्णे° for वर्णे°. D लतांकुरेषु. ^b A पूर्वं दूरम् for पूर्वद्युर्दिवम्; न लक्षितो मया स्वर्ग°; कतमस्मिन्पथि मरुताम्. F न लक्षितोऽयं प्रदेशो मया; तत्कतमस्मिन्पथि वर्तामहे मरुताम्. C E G I M कतरस्मिन्. C असुरप्रहारो°. D om. मातले. O दिवमारोहता मया न; कस्य मरुतः पथि. S तस्मात्कथय कतमस्मिन्मरुतां प्रतिवर्तामहे । T असुरसंहारो°; नालक्षितः; तत्कस्मिन् for कतमस्मिन्. ^c A F वर्तयति चक्रविभक्त°; तस्य व्यपेतरजसः प्रवहस्य वायोर्मार्गो द्वितीयहरिविक्रम-

राजा—मातले अतः खलु सबाह्यान्तःकरणो ममान्त-
रात्मा प्रसीदति । —रथाङ्गं विलोक्य । —मेघपदवीमवतीर्णो स्वः । a
मातलिः—कथमवगम्यते । b

राजा—

अयमरविवरेभ्यश्चातकैर्निष्पतद्भि-

हैरिभिरचिरभासां तेजसा चानुलिप्तैः ।

गतमुपरि घनानां वारिगर्भोदराणां

पिथुनयति रथस्ते शीकरक्लिन्ननोमिः ॥ ७ ॥ c

KING—Matali, hence ineed, my soul with the internal and external organs becomes delighted. (Looking at a wheel). We have descended to the region of clouds.

MATALI— How is that known ?

KING—Your chariot, with the rims of the wheels wet with the spray, shows our passage over clouds full of water in the interior, by the châtakas flitting through the interstices of the spokes and by the horses glistening (lit:— tinged) with the flashes of the lightning.

पूत । एषः. B वर्धयति for वर्तयति. C वर्तयति विप्रविभक्त°. O यः in the place of च. OS रश्मिः । T रश्मिम् ।; गृणन्ति for वदन्ति.

a A खलु मे सबा °; पथ for पदवी. A O ततः for अतः; रथाङ्गे विलो°. A O F T शङ्के मेघ°. B M T सबाह्यकरणो. B C G E I M अवलोक्य for विलोक्य. D om. मातले. F अतः खलु मे सबा-रणोऽन्तरा°; °तीर्णाः स्मः. b A सस्मितम्—कथ°. F आयुष्मन् कथ°. O कथमायुष्मान्वेत्ति ।. c A अयमरिविवरे°. F अयमगविवरे°.

मातालिः—क्षणादायुष्मान्स्वाधिकारभूमौ वर्तिष्यते । a
राजा—अधोऽवलोक्य । —वेगावतरणादाश्चर्यदर्शनः संल-
क्ष्यते मनुष्यलोकः । तथा हि । b

शैलानामवरोहतीव शिखरादुन्मज्जतां मेदिनी
पर्णाभ्यन्तरलीनतां विजहति स्कन्धोदयात्पादपाः
संतानैस्तनुभावनष्टसलिला व्यक्तिं भजन्त्यापगाः
केनाप्युत्क्षिपतेव पश्य भुवनं मत्पाश्वर्यमानीयते॥८॥

MATALI—After a moment your honour will be on the land under your control.

KING—(Looking below) The land of men (i. e. the Earth) appears to present a wonderful sight by (our) rapid descent. For so, the Earth as it were descends from the summit of the up-rising mountains ; the trees, by the appearance of the branches, leave off the state of being enveloped among the leaves; the rivers, whose water had disappeared by their narrowness, resume their full appearance by reason of their expansion ; behold, the Earth is, as it were, being sent up to me by some one throwing it up.

a A क्षणमूर्ध्वमायुष्मा°. A O S T आत्माधिकार for स्वाधिकार.
F मात—अथ किम् । क्षणाच्चायुष्मा°. b A D S मातले वेगा°. A O संपद्यते for संलक्ष्यते. A °दर्शनः खलु संपद्यते मनुष्यलो-
कः । तथा । F वेगादवतर°. C जीवलोकः for मनुष्यलोकः. D
आश्चर्यरूपः संलक्ष्य° S om. तथा हि. ° A पर्णेष्वांतरली°; संधा-
नं for संतानैः; व्यक्ता व्रजन्त्यापगाः F संधानं तनुभागनष्टसलि-
लव्यक्त्या व्रजन्त्यापगाः । E पर्णे—र, probably पर्णेष्वांतर
like A. B C I M पर्णस्वांतर°. D उन्मज्जती मेदि°; वर्त्मभुव-
नं for पश्य भुवनं. O संतानात्तनु°; O notices मर्त्यभुवनं as
a variant which accurs in S T for पश्य भुवनम्. O S T

मातलिः—साधु दृष्टम् । — सबहुमानमवलोक्य — अहो उदाररमणीया पृथिवी । ^a

राजा—मातले कतमोऽयं पूर्वापरसमुद्रावगाढः कनकर-
सनिष्यन्दी सांध्य इव मेघपरिघः सानुमानालोक्यते । ^b

मातलिः—आयुष्मन् एष खलु हेमकूटो नाम किंपुरुष-
पर्वतस्तपसां सिद्धिक्षेत्रम् । पश्य ^c

MATALI—Well observed! (Looking with great regard or admiration) How nobly charming is the Earth!

KING—Matali, which mountain is this, appearing like a bulwark of clouds in the evening twilight, washed by the eastern and western seas, and sending down liquid gold.

MATALI—Long-lived one, this here is the mountain of Kimpurushavarsha (belonging to the part known as Kimpurushavarsha), the land of the acquisition of powers of austerities. See, here, that ancestor (or great father), who sprung from Marichi

व्रजन्त्यापगाः like A F. T appears to have उन्मज्जती or उन्मज्जताम्; पर्णप्रस्तरली°.

^a A om. साधु दृष्टम्. A O S उदग्ररमणी°. F आयुष्मन् साधु दृष्टम् ।; A F T °मानमालोक्य. B C D E G O विलोक्य for अवलोक्य. O concludes Matali's speech with दृष्टम् assigning the rest to the king. C बहुमानम् for सबहुमानम्; मेदिनी for पृथिवी. G T पृथ्वी. G खलु पृथ्वी. ^b A नकनिष्यंदशोभी सांध्य. F S इव मेघः सानु°. C T अवलोक्यते. O कनकरसनिष्यंदशोभी सांध्य. S आलक्ष्यते. ^c A om. खलु. A S T °पर्वतः परं तपास्विनां सिद्धि°. F °पर्वतः परं तपास्विनां क्षेत्रम् ।. E °कूटो नाम पर्वतस्त°. M तपःसंसिद्धि°. O आयुष्मन् हेमकूटो नाम किंपुरुषपर्वत एषः । परं तपास्विनां सिद्धि°.

स्वायंभुवान्मरीचेर्यः प्रबभूव प्रजापतिः ।

सुरासुरगुरुः सोऽस्मिन् सपत्नीकस्तपस्यति a ॥९॥

राजा—तेन ह्यनतिक्रमणीयानि श्रेयांसि । प्रदाक्षिणीकृत्य भगवन्तं गन्तुमिच्छामि । b

मातलिः—प्रथमः कल्पः — अवतरणं नाटयित्वा ।—
एताववतीर्णो स्वः । c

राजा—सविस्मयम् ।—

उपोढशब्दा न रथाङ्गनेमयः

प्रवर्तमानं न च दृश्यते रजः ।

the offspring of the Self-born, he, the father of gods and demons, here practises austerities with his wife.

KING—Then, holy powers are not to be passed by unsaluted. I wish to go having walked round the revered sage.

MATALI—Excellent proposal. (Representing descent) Here we have alighted.

KING—(With wonder) The rims of the wheels do not produce noise, nor does dust appear to rise; from its not coming into contact with the surface of the earth, your chariot which does not (for

a A स्वायंभुवो मरी°. B C E G I M सोऽत्र for सोऽस्मिन्. b A F O सादरं—तेन ह्य°. A °कृत्य भगवन्तमिच्छामि यावत् ।. E तेजांसि for श्रेयांसि. O ° कृत्य भगवन्तमेनं द्रष्टुमिच्छामि ।. c The latter part of this speech is omitted in all but A F O S T. F आयुष्मन् प्रथमःकल्पः।—अवतरणं नाटयन्—एता°. B C D E G I M नाट्येनावतीर्णो for अवतरणं नाटयित्वा. O नाट्येनावतीर्य. S om. the st. dir. T नाट्येन रथावतरणं निरूप्य ।—आयुष्मन्नवतीर्णो स्वः ।.

अभूतलस्पर्शतयानिरुद्धत-

स्तवावतीर्णोऽपि रथो न लक्ष्यते a ॥ १० ॥

मातालिः—एतावानेव शतक्रतोरायुष्मतश्च विशेषः । b

राजा—मातले कतमस्मिन्प्रदेशे मारीचाश्रमः । c

मातालिः—हस्तेन दर्शयन् । —

वल्मीकार्धनिमग्नमूर्तिरुरसा संदष्टसर्पत्वचा

कण्ठे जीर्णलताप्रतानवलयेनात्यर्थसंपीडितः ।

अंसव्यापि शकुन्तनीडनिचितं बिभ्रज्जटामण्डलं

यत्र स्थाणुरिवाचलो मुनिरसावभ्यर्कबिम्बं स्थितः d ॥ ११ ॥

the same reason) jolt, though brought down (to the surface of the earth) does not appear to be so (brought).

MATALI—This much only is the difference between Indra and your honour.

KING—Matali, in what part is Marîcha's hermitage?

MATALI—(Pointing with the hand) There where immoveable like the bare trunk of a tree, that sage stands facing towards the sun's orb, with his form half buried in an ant-hill, with the breast to which the slough of snakes has adhered, coiled fast at the throat by a ring of the tendrils of old creepers, bearing a mass of matted hair, that, flowing over the shoulders is thickly filled with the nests of birds.

a A D E F° णोऽपि न लक्ष्यते रथः।. A O निरुद्धतिः. A O °भानं च न दृश्य°. D° शब्दाश्च रथां ° B दृश्यते for लक्ष्यते. B C E G I M O निरुद्धतः. Som. the st. dir. b A F T शतमन्योः for शतक्रतोः; O शतमखस्य. C एतावतेव शत.° F °ष्मतश्च रथस्य विशेषः।. E आयुष्मतः शतक्रतोश्च. c A D om! मातले. B देशे for प्रदेशे. O सस्मितम्—मातले. d A F ° मूर्तिरुरगस्वग्नसूत्रां-

राजा—नमस्ते कष्टतपसे । a

मातालिः—संयतप्रग्रहं रथं कृत्वा ।—महाराज एतावदिति-
परिवर्धितमन्दारवृक्षं प्रजापतेराश्रमं प्रविष्टौ स्वः । b

राजा —स्वर्गादिधिकतरं निर्वृत्तिस्थानम् । अमृतहृदमि-
वावगाढोऽस्मि । c

KING—A bow to thee that practisest hard pen-
ance !

MATALI—(Drawing in the reins of the chariot)
We have now entered the hermitage of the great
father, where Mandár trees are brought up by Aditi.

KING—It is a place of happiness more agreeable
(or higher in its qualities) than heaven (itself). I
have as it were been merged into a pool of nectar.

तरः. C D T संश्लिष्टसर्पत्व°. B अभ्यर्क एव स्थितः C नीडर-
चितं. C E विंबस्थितः. B C E M वल्मीकाग्रानिम°. O संस्पृष्ट
for संदष्ट. O T निविडं for निचितं. T वलयैरत्यर्थमापीडितः.

a A F D T नमोऽस्मै कष्ट°. O नमोऽस्तु कष्ट°. S नमोऽस्त्व-
स्मै कष्ट°. F विलोक्य as a st. dir. before the speech. b A
F O om. महाराज. A om. रथं; एतावद् इति परिवर्धि °; प्रजा-
पतेस्तपोवनं. B. om. स्वः. C S एतावति पारि°. E एतावदतिपरि°
This speech and the following are given after the
next speech of the king in O. O ममसमयं (?) संयतप्रग्रहं
कृत्वा—एतददितिपरिवर्धितमन्दारवृक्षकं प्रजापतेस्तपोवनं प्रविष्टौ स्वः.
S °वृक्षकं. T संयतप्रग्रहो भूत्वा । —एतदपि पारि °; ° राश्रमपदं प्र °.
c A अहो विस्मयः । स्वर्गादिधिकनिर्वृ°. F अहो स्वर्गादिदमधिकतरं
निर्वृ°. B अमृत इवा °. B C D G T निर्वृत्तिस्थानम्. D स्व-
र्गादितिनिर्वृ° O विलोक्य—स्वर्गादिधिकनि. ° T ° वगाढः संवृत्तः.

मातालिः—रथं स्थापयित्वा ।—अवरत्वायुष्मान् । a

राजा—अवतीर्य ।—भवान्कथामिदानीम् । b

मातालिः—संयन्त्रितो मया रथः । वयमप्यवतरामः ।
—तथा कृत्वा ।—इत आयुष्मन् ।—परिक्रम्य ।—दृश्यन्तामत्र भ-
वतामृषीणां तपोवनभूमयः । c

राजा—ननु विस्मयादवलोकयामि । d

प्राणानामनिलेन वृत्तिरुचिता सत्कल्पवृक्षे वने

तोये काञ्चनपद्मरेणुकपिशे धर्माभिषेकक्रिया ।

MATALI—(Laying down the chariot) May your honour get down.

KING—(Getting down) How will you (come down) now?

MATALI—I have fastened (stopped) the chariot; we too will get down. (Having done so) This way, your honour. (Walking round) You may behold the penance grounds of the revered sages.

KING—Indeed with wonder do I behold! In a grove where exist desire-yielding trees, maintenance of life on air is preferred; in a water tawny

a A S अवतीर्यताम् for अवतरत्वा°; O आयुष्मन्नवतीर्यताम् for it. b A D O T साभिनयमवतीर्य. All but A F O S T begin the speech with मातले. F किम् ior कथम्. C om. This speech and the following. c A मात—समययन्त्रितो-
ऽयमास्ते रथः । वयम °; इत इत आयुष्मान् । उभौ परिक्रम्य; °भवता
सिद्धर्षीणां तपो°. A E O आयुष्मान्. F मात--समययन्त्रित
एवायमास्ते रथः । तद्वयमप्य°; इत इत आयु°; om. the second st.
dir. D O S इत इतः like AF. E संयमितो for
संयन्त्रितो. O नियन्त्रितो मयास्ते रथः । अहमप्यवतरामि उभौ
परिक्रामतः for परिक्रम्य; सिद्धर्षी ° like A. T संय-
न्त्रितो मयास्ते रथः । तद्वयमप्य°. d A F ° स्मयादुभयमप्यवलोक-

ध्यानं रत्नशिलातलेषु विबुधस्त्रीसंनिधौ संयमो
 यत्काङ्क्षन्ति तपोभिरन्यमुनयस्तस्मिंस्तपस्यन्त्यमी^a॥१२॥
 मातलिः—उत्सर्पिणी खलु महतां प्रार्थना । —परिक्रम्य ।
 आकाशे । —अये वृद्धशाकल्य किमनुतिष्ठति भगवान्मारी-
 चः । किं ब्रवीषि । दाक्षायण्या पतिव्रताधर्ममधिकृत्य पृष्टस्त-
 स्यै महर्षिपत्नीसहितायै कथयतीति । ^b

with the pollen of golden lotuses, the act of holy bathing (alone, is thought of); on the surfaces of precious stones contemplation (is all that is practised); restraint (over the senses is observed) in the presence of celestial damsels ; these sages practise penance in the midst of that which other hermits aspire after by their austerities.

MATALI—High-soaring indeed is the ambition of the great. (Walking round ; in the air) O Aged Sakalya, what is the venerable Marîcha doing ? What say you ? That being questioned by Dákshayanî regarding the duties of chaste and devoted wives, he is explaining (them) to her in company with the wives of the great sages.

यामि ।. O ननु विस्मयनीयमशेषमिह ।. O om. ननु.

^a A तोये हैमसहस्रपत्रसुभगे नक्तंदिवं सद्व्रतम् ।.
 A F ° रत्नशिलागृहेषु. F पुण्याभिषके° for धर्माभि°.

^b A मात—उत्कर्षिणी खलु महतां प्रार्थना ।. परिक्रामतः । मात-
 लिः—आकाशे—;om. अये; ° शाकल्य किंव्यापारो भवान् (भ-
 गवान् ?) । कर्णं दत्त्वा । —किं ब्रवीषि । एष दाक्षा °; ° व्रतापुण्य-
 मधिकृत्य पृष्टः । तस्यास्तद्व्याकरोतीति प्रतिपाल्यावसरः &c. thus
 incorporating the following speech into this. F om.
 अये; ° शाकल्य किंव्यापारः संप्रति भग°; आकर्ण्य before किं ब्रवी-
 षि; पतिव्रतापुण्यमधि °; पृष्टस्तदस्यै; ° पत्नीगणसहितायै कथयती-

राजा—कर्णं दत्वा ।—अये प्रतिपाल्यावसरः खलु प्रस्तावः । a
मातलीः—राजानमवलोक्य । —अस्मिन्नशोकवृक्षमूले ता-
वदास्तामायुष्मान् यावत्त्वामिन्द्रगुरवे निवेदयितुमन्तरान्वेषी
भवामि । b

KING—(Listening) O ! The introduction of a new subject must await its time.

MATALI—(Looking at the king) Your honour may rest for a while at this foot of the Asoka tree while I shall be waiting for an opportunity to announce you to Indra's father.

ति । तत्प्रतिपाल्यावसरः &c. like A. B भगवान् मारीचः । अये किं ब्रवीषि; om. the इति at the end. E दाक्षायण्या धर्मपत्न्या पतिव्र °. G पृष्टस्तत्तस्यै like F. O om. अये; ° शाकल्य कस्मिन्व्यापारेऽधुना भगवान्मारीचः ; पतिव्रताकृत्यमाधिक °. S om. खलु. T मरीचिः for मारीचः; किं ब्रूषे । एष दाक्षा °

a A F make this a continuation of the preceding speech. D T तर्हि प्रतिपाल्यावसराः खलु मुनयः । T omits to give the name of the speaker here, but, seems to assign the speech to the king as in the text, and not to make it a continuation of Matali's last speech like A or F. G follows D T but has अये for तर्हि. I om. खलु. O राजा—प्रति—सराः खलु ते तपास्विनः । S तर्हि for अये. A F D O S T om. the st. dir. कर्णं दत्वा. b A राजानं दृष्ट्वा—अस्मिन्नशोकपादपे तावदायुष्मानास्ताम् । यावत्त्वां प्रजापतये आवेदयामि । E om. वृक्ष. F ° लोक्य—अस्यामशोकच्छायायां तावदास्तामा °; निवेदयामि । F S अहं after त्वां. O अस्मिन्न (अस्यां?) शोकपादपच्छायायां तावदायुष्मानास्ताम् । यावत्त्वां प्रजापतये निवेदयामि । T. ° वृक्षे तावदायुष्मांस्तिष्ठतु । यावदहं त्वामिन्द्र °.

राजा—यथा भवान्मन्यते ^a । —स्थितः ।

मातलिः—आयुष्मन् साधयाम्यहम् । —निष्क्रान्तः ।^b

राजा—निमित्तं सूचयित्वा । —

मनोरथाय नाशंसे किं बाहो स्पन्दसे वृथा ।

पूर्वावधीरितं श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते^c ॥ १३ ॥

—नेपथ्ये ।—

मा कखु चाबलं करोहि । कहं गदो एव्व अत्तणो पकिदिं ।^c [मा खलु चापलं कुरु कथं गत एवात्मनः प्रकृतिम् ।]

राजा—कर्णं दत्त्वा ।—अभूमिरियमविनयस्य । को नु खल्वेष

KING—As you like. (Rests.)

MATALI—Long-lived one, I take leave. (Exit.)

KING—(Indicating an omen) Why, O Arm, dost thou throb? I hope not for my desire; for a blessing that is once refused, will with difficulty turn back.

(Behind the scene).

Don't do mischiefs (don't commit such a wilful act). How, he has assuredly gone to his own nature!

KING—(Listening) This is no place for rudeness

^a O यथा रोचते भवते। ^b A F S T give no speech, F having मातलिर्निष्क्रान्तः । and A S T निष्क्रान्तो मातलिः। B om. अहम्. ^c A बाहो स्फुरसि किं वृथा. O follows A having मुधा for वृथा. F मुधा or वृथा. D appears to have either नाशसे for नेच्छामि. B दुःखेन परि°. A D O S T मा कखु मा कखु &c. A F चबलदं for चाबलं. A करोहि । सिंघ कधं कधं ग्येव अत्तणो पइदिं दंसेसि । F follows A having जहिं तहिं for कधं कधं. B कधं णिसग्गदो ग्येव अत्तणो पइदि ।

निषिध्यते ।—शब्दानुसारेणावलोक्य ।सवस्मियम् ।—अये को नु
खल्वयमनुबध्यमानस्तपस्विनीभ्यामबालसत्त्वो बालः ^a

अर्धपतिस्तनं मातुरामर्दक्लिष्टकेसरम् ।

प्रक्रीडितुं सिंहशिशुं बलात्कारेण कर्षति ^b ॥ १४ ॥

—ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टकर्मा तपस्विनीभ्यां बालः । ^c

(i. e. rough words). Who indeed is being scolded there? (Looking in the direction of the voice, wonderingly). Who is this child, being closely followed by hermit-ladies, who is possessed of a power not of a child, (and) who, for the purpose of playing, forcibly draws the cub of the lion, from its mother, which has only half sucked the dug and the mane of which is dishevelled (or disordered) by rough handling?

(Then enter with two hermit-ladies a child occupied as described.)

^a A ° मविनयस्य । कोनुखल्वविनयं निषि °; विस्मयाभिनयपूर्वकं for सविस्मयम्; अये अनुरुध्यमान °; thus om. को नु खल्वयम्. F ° मविनयस्य । तत्को नु खल्वेवं; अये को नु खल्वयमवरुध्यमानस्तापसीभ्यामबालसत्त्वो बालः ।. B C बाल for बाल. D T निरुध्यते for निषिध्यते; एषः for अयम्. E तपस्विनीभ्यामनुबध्यमानोऽबाल °. O अभूमिरयं विनयस्य; °खल्वेवं निषिध्यते । भवतु अवलोकयामि ।—शब्दानु°; om. अयम्. S शिक्ष्यते for निषिध्यते; तापसी ° for तपस्विनी °. T भवत्ववलोकयामि like O; अनुगम्यमानः. ^b A विलंबिनं सिंह°; करेणाहत्य कर्षति for बलात्कारेण क°. F करेणैवावकर्षति for बलात्कोरण कर्षति. B अर्धपीत°. T आक्रीडितुम् for प्रक्रीडितुम्. ^c A °कर्मा तापसीभ्यामनुरुध्यमानो बालः ।. E यथोद्दिष्टकर्मा तपस्विनीभ्यामनुगम्यमानो बालः ।. C om. यथा. D F S सह before बालः. F तापसीभ्यां. O ° कर्मा बालस्तापसस्त्रियौ च ।.

बालः—जिभ सिंघ दंताइं दे गणइस्सं । ^a [जृम्भस्व सिंह दन्तांस्ते गणयिष्ये ।]

प्रथमा—अविणीद किं णो अपच्चणिव्विसेसाणि सत्ताणि विप्पअरेसि । हंत वड्डइ दे संरंभो । ठाणे कखु इसिजणेण सव्वदमणो त्ति किदणामहेओ सि । ^b [अविनीत किं नोऽपत्यनिर्विशेषाणि सत्त्वानि विप्रकरोषि । हन्त वर्धते ते संरम्भः । स्थाने खलु ऋषिजनेन सर्वदमन इति कृतनामधेयोऽसि ।]

राजा—किं नु खलु बालेऽस्मिन्नौरस इव पुत्रे स्निह्यति मे मनः । नूनमनपत्यता मां वत्सलयति । ^c

CHILD— Yawn, O Lion ! I shall count thy teeth (or fangs).

1ST. LADY— Naughty boy, why do you harm our beasts looked upon (by us) with no difference from our own offspring (as dear to us as our own offspring)? Now now, your mischievousness is increasing. Properly indeed have the hermits named you Sarvadamana (the controller of every thing)!

KING—Why indeed does my mind conceive a yearning for this child as if for my own son ? Certainly my childlessness moves me with affection.

^a A B S T जृम्भस्व twice. C E O जिभस्स for जिभ. A ले सिंघ; D रे सिंघ. F जिभ ले सिंहसावआ जिभ । दंताइं &c. O जिभस्स रे रोसिंह पोदअ दंदाइं &c. ^b A अविणीदि किंत्ति णो; om. हंत; पवट्टदि for वड्डई. F वड्डई विअ दे. O थाणे इसिजणेण सत्तदमणो ° (सत्वदम °). E संरंभो दे instead of दे संरंभो. S कथं वर्धित एव संरंभस्थाने खलु &c; but this is probably through miscopying. ^c A F विचिंत्य before नूनम°. D T औ-रसपुत्र इव. F हृदयम् for मनः. S एवं for मां.

द्वितीया—एसा कखु केसरिणी तुमं लंघेदि जइ से पुत्त-
अं ण मुंचेसि । a [एषा खलु केसरिणी त्वां लङ्घयति य-
दि तस्याः पुत्रकं न मुञ्चासि ।]

बालः—सस्मितम् । — अम्हहे बलिअं कखु भीदो म्हि
— इत्यधरं दर्शयति । — b [अहो बलीयः खलु भीतोऽस्मि ।]

राजा—

महतस्तेजसो बीजं बालोऽयं प्रतिभाति मे ।

स्फुलिङ्गावस्थया वह्निरेधोऽपेक्ष इव स्थितः d ॥१५॥

प्रथमा—वच्छ एदं बालमिदं अं मुंच । अवरं दे कीलण-
अं दाइस्सं । c [वत्स एनं बालमृगेन्द्रं मुञ्च । अपरं ते
क्रीडनकं दास्यामि ।]

2ND. LADY—This lioness will surely attack you if you do not let her cub go.

CHILD— O! Lo! I am extremely frightened indeed! (Shows or extends the lower lip.)

KING—This child appears to me to be the seed of (i. e. sown by) some powerful lustre (mighty energy) remaining like fire, in the condition of a spark, waiting for fuel (to blaze up).

1ST LADY—Child, let this young lion go. I shall give you another play-thing.

a A om. कखु. F एसा तुमं केसरिणी लंघईस्सदि जइ से पुत्तअं ण मुंचिस्ससि । S सर्वदमन एषा खलु. T appears to have तुमं ण लंघेदि. b A दशति for दर्शयति. D om. सस्मितम्. d B स्फुलिङ्गापेक्षया. B C E G I M एधापेक्ष. E तपसो for तेजसो. F सविस्मयम् as a st. dir. before the verse. S पुत्रो for बालो. cA वच्च मुंच एदं बालं मइदं ।; अण्णं for अवरं. F एदं मुंच बालमइदं । अव°. O वच्च बाळमिअदं मुंच मुंच ।; केळणिज्जं (क्रीडनीयं) for कीलणअं. B E कलिणं. E बालमिअं

बालः—कहिं । देहि णं ।—इति हस्तं प्रसारयति । a[कुत्र ।
देहेतत् ।]

राजा—कथं चक्रवर्तिलक्षणमप्यनेन धार्यते । तथा ह्यस्य b

प्रलोभ्यवस्तुप्रणयप्रसारितो

विभाति जालग्रथिताङ्गुलिः करः ।

अलक्ष्यपत्रान्तरामिद्धरागया

नवोषसा भिन्नभिर्वैकपङ्कजम् c ॥ १६ ॥

द्वितीया—सुव्वदे ण सक्को एसो वाआमेत्तेण विरमा-
विदुं । गच्छ तुमं । ममकरेए उडए मक्कंडेअस्स इसिकुमारअस्स
वण्णचित्तिदो भित्तिआमोरओ चिट्ठादि । तं से उवहर । d

CHILD—Where is it ? Give (me) that.

(Extends the hand.)

KING—How ! He also bears the sign of a univers-
al sovereign. For so, extended in asking for the thing
which is desired (by him), his hand with its fingers
connected as in a web appears like a solitary lotus
flower blooming at the deep-tainted morning-dawn
(lit:—new dawn glowing with redness), having the
intervals between the petals imperceptible.

2ND. LADY—Suvratá, it is not possible to stop
him by mere words. You go; in my hut there is

मुंच. S क्रीडनीयकं. T इमं for एदं; कीळणिज्जं like O.

a A कहिं शे देहि मे एणं ।—इति दक्षिणहस्तं प्रसा°. b A T

om. अपि. F बालस्य हस्तं दृष्ट्वा ।—कथं; om. तथा ह्यस्य. O लक्ष्म

for लक्षणम्. S दृष्ट्वा सविस्मयम्—कथं &c. c A प्रलोभव-

स्तु°. F नवोषया. T °तर सिद्धरागया. B C E आल-

क्ष्यपत्रां °. d A असासमेत्तेण for वोआमेत्तेण; and संजमिदुं

for विरमाविदुं ता गच्छ for गच्छ तुमं; मंक्कणअस्स (मंक्कणकस्य)

इति°. A F मट्ठिआमऊरो. F सुव्वदे मुंच णं ण एसो सक्को वाआमे-

त्तेण समइदुं (शमयितुम्). ता गच्छ ममकरेए उडए संकोचणस्स

[सुव्रते न शक्य एष वाङ्मात्रेण विरमयितुम् । गच्छ त्वम् ।
मदीय उटजे मार्कण्डेयस्यार्षिकुमारस्य वर्णाचित्रितो मृत्तिका-
मयूरस्तिष्ठति । तमस्योपहर ।]

प्रथमा—तह । —निष्क्रान्ता । a [तथा ।]

बालः—इमिणा एव दाव कीलिस्सं । --इति तापसी वि-
लोक्य हसति । b [अनेनैव तावत्कीडिष्यामि ।]

राजा—स्पृहयामि खलु दुर्ललितायास्मै । c

आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासै-

रव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।

अङ्गाश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो

धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति d ॥ १७ ॥

a peacock made of clay and tinged with (different)
colours, belonging to the young Markandeya;—please
get it for him.

1ST. LADY— Yes. (Exit).

CHILD— I shall meanwhile play with this same
(cub). (Laughs looking at the hermit-lady).

KING—I really yearn for this naughty child.
Happy they who are soiled by the dust on the
bodies of sons, seeking shelter in the lap, with
bud-like teeth partially visible in causeless smiles,
and making endeavours to speak, charming by the in-
distinct (utterance of) syllables !

इस्सि °, O.विदुं । ता गच्छ मदीए &c. B C D तुमं गच्छ । D
मंमकीए for ममकेरए; om, इसिकुमारस्स. G S T om. तुमं.
B C S मक्कंडस्स(मार्कंडस्य).C om. एसो; मदीए for ममकेरए..

a O सच्चपदिए (सत्यपादिके) तहा करेमिति निष्क्रांता । b A
F दाव इमिणा ज्जेव की° दाव. A B O तापसी विलोक्य हसति।
F तापसी--विलोक्य हसंती--णं मुंच णं । a A S om. खलु. A
दुर्ललितकायास्मै । d A B F O T निश्वस्य as a st. dir. be-

तापसी—होदु । ण मं अअं गणेदि ।—पार्श्वमवलोकयति—
को एत्थ इसिकुमाराणं । — राजानमवलोक्य । — भद्रमुह
एहि दाव । मोएहि इमिणा दुम्मोअहत्थग्गहेण डिं-
भलीलाए बाहीअमाणं बालमिइंदअं । a[भवतु । न मामयं
गणयति ।....कोऽत्र ऋषिकुमाराणाम् ।....भद्रमुख एहि
तावत् । मोचयानेन दुर्मोकहस्तग्रहेण डिम्भलीलया बाध्यमानं
बालमृगेन्द्रम् ।]

HERM. LADY—Well, he does not obey me. (Looks to her side.) Who is there of the young hermits ? (Seeing the king) Good sir, please come (and) free the young lion which is being roughly used by this (boy), in his childish play, with a grasp of the hand which is difficult to disengage.

fore the verse. A पुरुषीभवन्ति for मलिनीभवन्ति. F पुरुषी-
भवन्ति. D T हासान् for हासैः. B वहन्ते for वहन्तो ; त्वदं-
गरज °. C कर्णरमणीय for वर्णरमणीय.

a Aतापसी—सांगुलितर्जनम्—भोदु ण मं गणेसि । पार्श्वमवलोक्य—
कोएत्थ इति °; राजानं दृष्ट्वा—भद्रमुह एहि मोआवेहि दाव इमिणा
दुम्मोअहत्थग्गेण डिंबकरिणा बाधीअमा °. F तापसी—सांगुलितर्ज-
नम्—भो ण मं गणेसि ।. पार्श्वमवलोक्य--को एत्थ इमि °; राजानं
दृष्ट्वा -; दुम्मोअहत्थग्गहेण डिंबएण बाधीअमा °. O होदु होदु
भो ण उण एस मं गणेदि ।—पार्श्वतोऽवलोक्य; अद्ध for एत्थ;
दृष्ट्वा for अवलोकयति; एहि मोअअ दाव इमि °. B दाव again
after इमिणा. D S °हत्थग्गहेण. D उण मं गणे °; पार्श्व-
तो विलोकयति ।; एहि मोएहि दाव इमि °. E पार्श्वमवलोक्य. S
भवतु एष मां न गणयति।—पार्श्वमवलोक्य—;एहि मोचय तावद-
नेन &c. T होदु होदु भो ण उण मं गणअदि ।—बालमवलोकयन्ती
को अद्ध इमि कुमाराणं ।—राजानं दृष्ट्वा-भद्रमुह एहि मोअअ दाव
इमि °.

राजा— —उपगम्य । सस्मितम् ।—अयि भो महर्षिपुत्र । ^a

एवमाश्रमविरुद्धवृत्तिना

संयमः किमिति जन्मतस्त्वया ।

सत्त्वसंश्रयसुखोऽपि दूष्यते

कृष्णसर्पशिशुनेव चन्दनः ^b ॥ १८ ॥

तापसी—भद्रमुह ण हु अअं इसिकुमारओ । ^c [भद्र-
मुख न खल्वयमृषिकुमारः ।]

राजा—आकारसदृशं चेष्टितमेवास्य कथयति । स्थान-
प्रत्ययात्तु वयमेवंतर्किणः । -- यथाभ्यर्थितमनुतिष्ठन्बालस्पर्शमुप-
लभ्य । आत्मगतम् ।--^d

KING— (Approaching, with a smile) Oh grea-
sage's son, why, from very birth, do you, whose be-
haviour is contrary to the (ways of the) hermitage,
pollute (the life of) peace (or discipline), when
it is pleasant by the protection of animals, just as
a young black snake pollutes a sandal-tree?

HERM. LADY—Gentle sir, he is not a sage's son.

KING—His action itself corresponding to his
form declares (or bespeaks) it. We guessed that way
thinking of (or considering) (this particular)

^a A तथा ।--इत्युपगम्य-अयि महर्षि°. F O T तथेत्यु-
पगम्य सस्मितम् . F अयि भो महर्षिपुत्रक ।. O अये मह°. S
सस्मितमुपगम्य ।. T अये भो म°. ^b A F संयमी किमिति ज-
न्मतस्त्वया ।. F O सत्त्वसंश्रयगुणोऽपि दू°. B C G I M चंद-
नम्. C G O S जन्मतः for जन्मतः. S °विरुद्धवृत्तिना. S T
दूष्यते. ^c A भोदु for भद्रमुह. F एसो for अअं. C अअं ण हु
इसि°. O मा क्खु भद्रमुह अअं इसिकु°. S भद्रमुह अअं ण
इसि°. ^d A वयमतर्किणः । सिंहं मोचयित्वा यथाभ्यर्थितमनुति-
ष्ठन् बालस्पर्शमनुभूयात्मगतम् ।.—F बालकस्य स्पर्शमुपलभ्य स्व-

अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण
स्पृष्टस्य गात्रेषु सुखं ममैवम् ।
कां निर्वृतिं चेतसि तस्य कुर्या-

द्यस्यायमङ्गात्कृतिनः प्ररूढः a ॥ १९ ॥

तापसी -- उभौ निर्वर्ण्य । -- अच्छरिअं अच्छरिअं । b
[आश्चर्यमाश्चर्यम् ।]

राजा—आर्ये किमिव । c

तापसी—इमस्स बालअस्स रूवसंवादिणी दे आकिदि
त्ति विम्हाविदं म्हि । अपरिइदस्स वि दे अप्पडिलोमो संबुत्तो
त्ति । d [अस्य बालस्य रूपसंवादिनी त आकृतिरिति विस्मापि-
तास्मि । अपारेचितस्यापि तेऽप्रतिलोमः संवृत्त इति ।

place. (Doing as desired, feeling the touch of the
child, to himself) Such is my happiness (while I
am) touched on the limbs by this scion of the fa-
mily of some unknown person. What happiness
must he be giving to the mind of that fortunate
man from whose body he has sprung !

HERM. LADY—(Looking at both) Wonder ! Won-
der !

KING—What is that, noble lady?

HERM. LADY—I have been struck (by seeing)
that your form corresponds with the appearance of
this boy ; that he has become tame before you
though unacquainted with him.

गतम्. D O om. तु. D °भ्यर्थितमुपातिष्ठन् बाल°. O °सदृशचे-
ष्टि°; बालस्पर्शसुखमभिनीयात्मगतम् ।--S °स्पर्शसुखमुप°.

a A F D O T प्रसूतः for प्ररूढः; S प्रगूढः for it. F गात्रे
सुखिता ममैवम् । B C M अङ्गात् for अङ्गात्. b A अवलोक्य for
निर्वर्ण्य; F O विलोक्य for it. T अच्छरिअं once only. c A
S T om. आर्ये. T कथमिवाश्चर्यम् for किमिव. d A अस्स बा-
लस्स असंबद्धे वि भद्दमुहे संवादिणी आइदित्ति विम्हिदम्हि । अवि

राजा—बालमुपलालयन् । —न चेन्मुनिकुमारोऽयमथ को-
ऽस्य व्यपदेशः । a

तापसी—पुरुवंसो । b [पुरुवंशः ।]

राजा—आत्मगतम् ।—कथमेकान्वयो मम । अतः खलु
मदनुवारिणमेनमत्रभवती मन्यते । अस्त्येतत्पौरवाणामन्त्यं
कुलव्रतम् । c

KING— (Fondling the child) If he is not the
son of a hermit, then what is his family ?

HERM. LADY—The family of Pura.

KING—(To himself) How, has he the same family with
me? Hence indeed her ladyship thinks him to be like

अ अच्चंतपरिइदस्स विअ अप्पडिलोमो एसो दे संवुत्तो ।. F इम-
स्स बालस्स असंबद्धे वि भद्दमुहे संवादिणी आकिदित्ति विम्हिदम्हि।
अवि अ वामसीलो वि भविअ अवरिचिदस्स वि दे वअणेण पइदि-
त्थो संवुत्तो ।. A C इमस्स बालअस्स रूपसंबधसंवादि°. B
om. the दे in the last sentence. D इमस्स बालस्स तव
रूपसंवादिणी आकि°. E इमस्स बालअस्स संवादिणी आइदित्ति
वि°. E I om. the last त्ति like A F. G M इमस्स बालअस्स
दे वि संवादिणी आकि°. O सत्यव्रता—इमस्स भवदो वि संबधसं-
वादिणी आकि°; अपि च before the second sentence also
अ (च) at the end; T also adds अ at the end. S अ-
स्य बालस्य तव संबधिसंवादिन्याकृ°; आर्यस्य for दे in the
last sentence. T इमस्स बालस्स तुह असंबद्धसंवादिणी आ-
कि°. O S T विम्हिदम्हि like A F.

a A G D O S T बालमुपला°, others बालकमु°. F D
O S T आर्ये न चेन्मु°. F तत् for अथ. O ततः for अथ.
b F पोरवोत्ति।. D O T पुरुवंसो एसो. S पुरुवंशज
एषः ।. c A F T स्वगतम्—कथमेकान्वयोऽयमस्माकम्. A T

भवनेषु सुधासितेषु पूर्वं

क्षितिरक्षार्थमुशान्ति ये निवासम् ।

नियतैकयतिव्रतानि पश्चा-

त्तरुमूलानि गृहीभवन्ति तेषाम् a ॥ २० ॥

—प्रकाशम् ।—न पुनरात्मगत्या मानुषाणामेष विषयः । b

तापसी—जह भद्रमुहो भणादि अच्छरासंबन्धेण इमस्स
बालस्स जणणी एत्थ देवगुरुणो तवोवणे पसूदा । c [यथा

me (possessed of a form like mine). Puru's descend-
ants do observe this as their final family-vow. To
them who first choose to reside in palaces, white with
mortar (i.e. splendidly built), for the protection of
the earth, the feet of trees afterwards serve for habita-
tions where a vow of asceticism alone is observed
(lit:—fixed upon). (Aloud) But this is no place
for man (to tread) by his own power.

HERM. LADY—Just as your honour says. This child's
mother, through her relation with an Apsaras was

om. एनम्. C अत्यंतकुल° for अंत्यं कुल°. D T
ममानुकारिण°. E नाम for मम; अंत्यकुल°. O अस्माक-
म् like A F; ततः for अतः; तत्रभवती for अत्रभवती; आर्ये
अस्त्ये°; om. अंत्यम्. T अस्त्येवैतत्पौर°. A F O T प्रकाशम्
before अस्त्येतत्पौ°, thus omitting it after the verse
as given in the text.

a B C E G I M रसाधिकेषु for सुधासितेषु. B C
D E M O S T ° तैकपतिव्र°. C येषां for तेषां.
O gives ° मुनिव्रतानि as a variant. S गृहभवन्ति तेषाम्.
T तरुगुल्मानि; corrects गृहीभ° by गृहं भव°. b T F कथम्
for न. E O विशेषः for विषयः. O आत्मशक्त्या. c A णं
जघा भद्र°; ° संबन्धेण उणो इम°; एत्थ एवेव गुरु° O भणादि
किंदु अच्छरासंबन्धेण उण इम°; इध ज्जेव for एत्थ.

भद्रमुखो भणत्यप्सरःसंबन्धेनास्य बालस्य जनन्यत्र देवगुरो-
स्तपोवने प्रसूता ।]

राजा—आत्मगतम् ।—इन्त द्वितीयमिदमाशाजननम् ।—प्रका-
शम् ।—सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी । a

तापसी—को तस्स धम्मदारपरिच्चाइणो णाम संकीतिदुं
चिंतिस्सदि । b [कस्तस्य धर्मदारपरित्यागिनो नाम संकी-
र्तयितुं चिन्तायिष्यति ।]

राजा—स्वगतम् ।— इयं खलु कथा मामेव लक्ष्यीकरोति ।
यदि तावदस्य शिशोर्मतरं नामतः पृच्छामि । अथवान्याय्यः
परदारव्यवहारः । c

delivered here, in the penance-forest of the precep-
tor of gods.

KING—(To himself) Ah ! Here is another source
of hope. (Aloud). Her ladyship is the wife of a royal
saint of what name ?

HERM. LADY—Who will think of mentioning his
name who has abandoned a lawful wife ?

KING— (To himself) This story indeed points to
myself. If I ask the name of this child's mother ? —Or
inquiry (lit:— business, meddling) about another's
wife is not right.

^a A दत्तं for हंत; आशंका for आशा. A O S om. सा.
B E G I M अपवार्य for आत्मगतम्. C E om. इदम्. O
om. हेत; आशाजनकम्।; आर्ये before तत्रभ. ° F स्वगतम्—
F G M अथ सा तत्रभ°. b A णामहेअं गेण्हिस्सदि। F
णामं कत्तिइस्सदि । S णाम चिंतिस्सदि. T णाम संकिदिस्सदि।
° A किं for यदि; पृच्छेयम्। for पृच्छामि; अन्यायः पर°. F
कथमियं कथा for इयं खलु कथा; यावद् for यदि तावत्; पृ-
च्छेयम् like F. B C D I नामतो मातरं पृ°. B अथ वा तर्ह्यना-

—प्रविश्य मृण्मयूरहस्ता ।— a

तापसी—सर्वदमण । सउंदलावण्णं पेक्ख । b [सर्व-
दमन शकुन्तलावण्यं पश्य ।]

बालः—सदृष्टिक्षेपम् ।—कहिं मे अज्जू । c [कुत्र मे माता ।]

उभे—णामसारिस्सेण वंचिदो माउवच्छलो । d [नामसा-
दृश्येन वञ्चितो मातृवत्सलः ।]

(Enter the 1st hermit lady with the clay-
peacock in her hand).

1ST. LADY—Sarvadamana, see the beauty of
this bird.

CHILD—(Casting his glance) Where is my mamma?

BOTH—Fond of his mother, he has been deceived
by the resemblance of the name.

र्यः व्यवहारः।. C E कथं in the place of कथा. C तार्हि for
अथवा. E om. स्वगतम् ; शिशोर्नाम मातरं पृ°; अथ वा तर्ह्यनार्यः
पर°. C E F I M अनार्यः for अन्यायः. F G O T परदार-
पृच्छाव्यापारः।. A G T अन्यायः पर°. G विचिंत्य as a st.
dir. before अथवा &c. S पृच्छेयम् like A F; अन्यदार°
for परदार°. T विचिंत्य after अथवा as a st. dir.

a B D O T °हस्तातापसी. A B C D मृण्मयमयूरह°. A °हस्ता
—द्वितीया तापसी. b F सर्वदमण पेक्ख सउंदलावण्णं।. O सत्तदमण.
D रे सर्व°. c A om. मे; कुत्तार्या माता in the छाया. E G I M
S T कहिं वा मे अ°. F काह सां मे अ°. G S अंबा अज्जू. T trans-
lates कस्मिन् वा मेंऽबा।. O कहं for कहिं. d A O उभे प्रहसिते।
प्रथमा-णाम°; चलिदो for वंचिदो. A °वच्छलओ ।. F उभे प्रहसतः--
प्रथमा-णाम°; उवच्छंदिदो for वंचिदा. E वंचिदो कखु वत्सो।.
O °वत्सलो एसो. S उभे विहस्य णाम°.

द्वितीया—वच्छ इमस्स मित्तिआमोरस्स रम्मत्तणं पेक्खत्ति भणिदोसि ।^a [वत्स अस्य मृत्तिकामयूरस्य रम्यत्वं पश्येति भणितोऽसि ।]

राजा—आत्मगतम् ।—किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या । सन्ति पुनर्नामधेयसादृश्यानि । अपि नाम मृगतृष्णिकेव नाममात्रप्रस्तावो मे विषादाय कल्पते ।^b

बालः—अज्जुए रोअदि मे एसो भद्मोरओ । —क्रीडनकमादत्ते ।^c [मातः रोचते म एष भद्रमयूरः ।]

2ND. LADY—Child, you were asked to see the beauty of this clay-peacock.

KING—(Aside) And is 'Sakuntala' his mother's name? But there do exist resemblances of names. Is it then that like the mirage, the mention of the mere name is to bring on utter disappointment to me?

CHILD—Ma'am, I like this fine peacock. (Takes the play-thing).

^a A वच्छ । सउंदला भणादि । इम° ; रमणीअदं पेक्खत्ति । thus om. भणिदोसि । F om. वच्छ; इमस्स मोरस्स रमणीअदं पेक्खत्ति भ° . O सत्तदमण for वत्स. b A स्वगतम्-किं शकुन्तलेति मातुराख्या ।; नामसादृ° ; °तृष्णिकेव नाय-मंतेन प्रस्ता °; om. मे. F O स्वगतम्- किं शकु°; अथ वा संति पु° . D नाममात्रे प्र° . D T विसंवादाय for विषादाय. S ° तृष्णिकेवायमत्र प्रस्ता °; om. मे. c A अत्तिए लोअदि मे भ-हालके (भद्रालकः) एशे मऊले । —क्री° . D अज्जु मे रोअइ एशो भ° . E क्रीडनमा ° . G अज्जए. O अज्जे (आर्ये) रोअदे मे &c.; एहि देहि णं before the st. dir. O S क्रीडनीयकमा° . F अंतिए रोअदि मे चडुलके एसे मऊले ।—इति क्रीड° .

प्रथमा—विलोक्य । सोद्वेगम् ।—अम्महे रक्खाकरंडं से मणिवन्धे ण दीसदि । a [अहो रक्षाकरण्डकमस्य मणिवन्धे न दृश्यते ।]

राजा—अलमावेगेन । नन्विदमस्य सिंहशावविमर्दात्परिभ्रष्टम् । —आदातुमिच्छति । b

उभे—मा कखु एदं अवलंबिअ । कहं गहीदं णेण । —विस्मयादुरोनिहितहस्ते परस्परमवलोकयतः । c [मा खल्विदमलम्ब्य । कथं गृहीतमनेन ।]

राजा—किमर्थं प्रतिषिद्धाः स्मः । d

1ST. LADY— (Looking; with confusion) Oh ! The protecting-casket does not appear on his wrist.

KING— Do not be afraid. Here, it has fallen through the struggle of the lion's cub. (Wishes to take it up).

BOTH— Do not take hold of it. How he has taken it up ! (Placing their hands on their bosoms they look at each other with astonishment).

KING—Why were we prevented ?

a A आलोक्य ससंभ्रमम् ; °करंडओ. F विलोक्य सावेगम्-अम्मो रक्खाकांडो से मणि °. B C D मणिवन्धे से. S om. विलोक्य. b C D G M S T repeat अलम्. A नन्वयमस्य सिंहशावकमर्दात्परिभ्रष्टः । --आदा °. F आर्ये अलमा °; नन्वयमस्य सिंहशावकस्य विमर्दात्परिभ्रष्टः । &c. D T सिंहशावमर्दनात्. C E O शावक. S सिंहविमर्दनात्. c A मा कखु णं अवलंबिअ । कहं गहिदं येव णेण । --सविस्मयम् । उरोनिहि °. F मा कखु मा कखु एदं ।—विलोक्य—कथं गहिदो ज्जेव । &c. O om. एदं ; repeats मा कखु. B C D G S T repeat माकखु like O F. D अवलंबिअं. G has a stop before एदं. E उरसि निहि °. d A T किमर्थं प्रतिषिद्धोऽस्मि ।. F किमर्थं भवतीभ्यां प्रतिषिद्धोऽस्मि ।. O किमर्थं निषिद्धोऽस्मि ।.

प्रथमा—सुणादु महाराओ । एसा अवराजिदा णाम ओसही इमस्स जातकम्मसमए भअवदा मारीएण दिण्णा । एदं किल मादापिदरो अप्पाणं च वज्जिअ अवरो भूमिप-
डिदं ण गेण्हादि । a [शृणोतु महाराजः । एषापराजिता नामौषधिरस्य जातकर्मसमये भगवता मारीचेन दत्ता । एतां किल मातापितरावात्मानं च वर्जयित्वापरो भूमिपतितां न गृह्णाति ।]

राजा—अथ गृह्णाति । b

प्रथमा—तदो तं सप्पो भविअ दंसइ । c [ततस्तं सर्पो भूत्वा दशति ।]

राजा—भवतीभ्यां कदाचिदस्याः प्रत्यक्षीकृता विक्रिया । d

1ST. LADY—May your Majesty hear. This is a herb named Aparájitá given by the divine Máricha at the time of the ceremony at his birth. None but his parents or himself takes (i. e. can take) it up when dropped on the ground.

KING—If one take it up?

1ST LADY—Then it becomes a snake and stings.

KING—Did your ladyships at any time see such change of it ?

a A सुणादु अय्यो । महाप्पहावां एसा खु अवराजि°; °अप्पाणं वा वज्जि°. A B D E महोसही for ओसही; F has सुरमहो-सही, and O दिव्वोसही (दिव्यौ°). F महाभाओ for महा-राओ । एसा महाप्पहावा अवराजि°. B जादकस्स समए;अप्पाणं विवज्जिअ. S T O अस्मै for इमस्स in the छाया; O cor-respondingly has दारकाय O एदं खु for एदं किल. S आ-त्मानं च किल वर्ज°. T अत्ताणं वज्जिअ. b A adds किं भव-ति । S अथ वा गृ°. c A तदो सप्पो भविअ अण्णं दंसेदि । C अ for तं. F तदो सप्पो भविअ तं दं°. O T om. तं. S स-द्य एव in the place of तं. T अह for तदो. d A O अथ

उभे—अणेअसो । [अनेकशः ।]

राजा— —सहर्षम् । आत्मगतम् ।—कथमिव संपूर्णमपि मे मनोरथं नाभिनन्दामि । — बालं परिष्वजते । a

द्वितीया—सुव्वदे एहि । इमं वृत्तंतं णिमव्वावुडाए सउंदलाए णिवेदेह्म । b [सुव्रते एहि । इमं वृत्तान्तं नियम-व्यापृतायै शकुन्तलायै निवेदयावः ।]

—निष्क्रान्ते । c

बालः—मुंच मं । जाव अज्जूए सआसं गच्छामि । d [मुञ्च माम् । यावन्मातुः सकाशं गच्छामि ।]

BOTH—Many times.

KING—(With joy, to himself) How then may I not hail with joy my hope which is wholly fulfilled ? (Embraces the child).

2ND LADY—Suvratá! come, we shall tell this matter to Sakuntala who is engaged in (the observance of) her vows. (Exeunt).

CHILD—Let me go (lit:—leave me). I'll go to Mamma.

भव °. F अत्रभव °; कदाचिदन्यत्र प्रत्यक्षीकृतमिदम् । T om. अस्य.

a A O S om. आत्मगतम् . A F D S T पूर्ण for संपूर्ण. O has प्राप्त for it. A किं खल्विदानीं पूर्णमपि मनो °. F तत्किं खल्विदाना पूर्णमात्मनो मनो °. D T कथमिमं पूर्णमनोरथमात्मानं नाभि °; but T appears to have इदं for इमं. O तत्किं खल्विदानीं प्राप्तमपि मनो °. S किमिदानीं पूर्णमपि मनो °. b A संजदे for सुव्वदे; ° णिवुदाए for वावुडाए. O सहर्षम् as a st. dir. before the speech. D वाउळा for व्यापृता. c A द्वितीया—एवं करेह्म । इति निष्क्रान्ते तापस्यौ । d B C F G I M गमिस्सं for गच्छामि. A D अज्जूशकाशं. F मुंच मं मुंच मं अंबा एस आसं गमि °. G O S अंबाए सआसं ग °. S T om. जाव T अज्जोसआ °.

राजा—पुत्रक मया सहैव मातरमभिनन्दयिष्यासि । a

बालः—मम क्खु तादो दुस्संदो । ण तुमं । b [मम खलु तातो दुष्यन्तः । न त्वम् ।]

राजा— —सस्मितम् ।—एष विवाद एव प्रत्याययति । c

—ततः प्रविशत्येकवेणीधरा शकुन्तला ।

शकुन्तला —विआरकाले वि पकिदित्थं सव्वदमणस्स ओसहिं सुणिअ ण मे आसा आसि अत्तणो भाअहेएसु । अह वा जह साणुमदीए आचविखदं तह संभावीअदि एदं । d [विकारकालेऽपि प्रकृतिस्थां सर्वदमनस्यौषधिं श्रुत्वा न म आशासीदात्मनो भागधेयेषु । अथ वा यथा सानुमत्याख्यातं तथा संभाव्यत एतत् ।

KING—My darling son, you will joyfully meet your mother along with me.

CHILD—My father is Dushyanta, not you.

KING—(With a smile) This contradiction itself convinces me.

(Then enter Sakuntala having her braid of hair woven once for all—i.e. wearing the same braid that was last woven before the separation.)

SAKU.—Hearing Sarvadamana's herb keeping its own nature (not undergoing change) even at the time of change, I lost all hope (lit:—there was no hope to me) in my good fortune. Or yet, it may be as was told by Sānumati.

a A पुत्रक मयैव सह मातरं नन्दयि°. F T मयैव सह like A F G I M T अभिनन्दयिष्यासि. O पुत्र मया सह मातरमानन्दयि°. S पुत्र मया &c. b A तादे दुस्सन्ते. F दुस्सन्तो मम तादो ण क्खु तुमं । O को तुमं for ण तुमं ।; S त्वं कः for it. c A F O T एव मां प्रत्या°. D निषेध for विवाद; प्रत्यापय°. d O S T सुणिअ वि ण मे &c.

राजा— -शकुन्तलां विलोक्य ।- अये सेयमत्रभवती
शकुन्तला^a

वसने परिधूसरे वसाना

नियमक्षाममुखी धृतैकवोणिः ।

अतिनिष्करुणस्य शुद्धशीला

मम दीर्घं विरहव्रतं बिभर्ति^b ॥ २१ ॥

शकुन्तला— -पश्चात्तापविवर्णं राजानं दृष्ट्वा ।- ण वखु
अज्जउत्तो विअ । तदो को एसो दाणिं किदरक्खामंगलं
दारअं मे गत्तसंसग्गेण दूसेदि ।^c [न खल्वार्यपुत्र इव । ततः

KING— (Observing Sakuntala) Ah ! Here her lady-
ship Sakuntala, of a holy character, clothed in dusky
garments, with the face emaciated through (au-
stere) vows, having a braid tied once for ever,
observes a long-continued vow during her separa-
tion from me who am excessively ruthless !

SAKU.— (Looking at the king pale with repent-
ance) He does not certainly appear to be my
husband. Then, who here contaminates, by the touch

A पर्इदित्थं तं सव्व°; आसासो for आसा आसि; जधा मे अक्ख-
मालाए आच°. A F O add परिक्रामति at the end as a
st. dir. F सवितर्कम्-विआर°; आसंसो in the place of आसा
आसि; मिस्सकेसीए; O S T आसंसा for आसा. D आसा अत्तणो
भागधेएसुं आसि। S om. एदं. B for विआरकाले gives चिर-
काले in the sanskrit.

^a A D O S T दृष्ट्वा for विलोक्य ; E निर्वर्ण्य
for it. F adds सहर्षखेदं to the st. dir. A S om. सा
C D G I M add येषा at the end of the sentence, E
adds एषा in the same place. D T om. अये. ^b A कृतैक-
वेणिः. B D E S °वेणी. O दधाना for वसना; दुःखशीला for शुद्ध-
शीला; दीर्घा विरहव्यथां बि°. S अपि निष्क°. ^c A om. पश्चात्ताप-

क एष इदानीं कृतरक्षामङ्गलं दारकं मे गात्रसंसर्गेण दूषयति।]

बालः— —मातरमुपेत्या। —अज्जूए एसो को वि पुरिसो मं पुत्त त्ति आलिंगादि । ^a [मातः एष कोऽपि पुरुषो मां पुत्र इत्यालिङ्गति।]

राजा—प्रिये क्रौर्यमपि मे त्वयि प्रयुक्तमनुकूलपरिणामं संवृत्तं यदहमिदानीं त्वया प्रत्यभिज्ञातमात्मानं पश्यामि । ^b

शकुन्तला— —आत्मगतम्।—हिअअ समस्सस समस्सस । परिचत्तमच्छरेण अणुअंपिअ म्हि देव्वेण । अज्जउत्तो एव्व

of his body, my son who has (on him) an auspicious protecting herb ?

CHILD— (Going to his mother) Mamma, here some man embraces me saying ' O son ! '

KING—My love, even cruelty shown by me to you has come to have a favourable end, in that I now see myself recognized by you.

SAKU.—(To herself) Take courage, take courage ! O Heart ! I am pitied by fate which has foregone

विवर्णं; ° उत्तो विअ । ता को णु क्खु एसो किद° ; हत्थसंसग्गेण for गत्तसंसग्गेण. F adds. सवितर्कम् to the st. dir.; अअ for विअ; ता को एसो किद° for तदो को &c. C दुःखेदि. for दूसेदि. E om. विअ. S om. दाणिं.

^a A अज्जूए एशे के वि पले(परः)के मं मणुशे पुत्तकेत्ति आलवदि। F मातरमुपगम्य--अंब को एसो मं पुत्तकेत्ति ससिणेहं आलिंगदि । D अज्जु को एसो परकिओ मं उत्तोत्ति आलिं°. G अंब को एसो पुरिं°. O अंब एस को वि मं &c. like D. S follows O omitting मं. T follows D having को वि. ^b A यतोऽहं for यदहं; F तदहं for it. A F इच्छामि for पश्यामि. O क्रौर्यमपि प्रिये मे त्वयि &c. T om. मे B त्वया प्रत्यभिज्ञानं आत्मानं प्रपश्यामि । E प्रत्यभिज्ञातमिवात्मा°.

एसो । ^a [हृदय समाश्वसिहि समाश्वसिहि । परित्यक्तमत्स-
रेणानुकम्पितास्मि दैवेन । आर्यपुत्र एवैषः]

राजा—प्रिये

स्मृतिभिन्नमोहतमसो दिष्टया प्रमुखे स्थितासि मे सुमुखि ।

उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् ^b ॥२२॥

शकुन्तला—जेदु जेदु अज्जउत्तो ।—इत्यर्थोक्ते बाष्पकण्ठी
विरमति । ^c [जयतु जयत्वार्यपुत्रः ।]

its evil disposition (malice). He is my husband himself.

KING—My love, fortunately, you stand before me, whose darkness in the form of forgetfulness has been dispelled by recollection. O Lovely-faced one, at the end of the eclipse Rohini has come to be united with the moon.

SAKU.—May my Lord be victorious! (With this half-said, leaves off speaking with tears choking her throat.)

^a A F O S T °उत्तो एव एसो ।; O thers °उत्तो कखु एसो. A स्वगतम्-हिअअ समस्सस समस्सस । पहरिअ णि-
वुत्तमच्छरेण अणु°; देव्वेण ।—सहर्षम् -अय्यउत्तो एव एसो ।.
F follows A omitting सहर्षम् and having परिच्चत्त for
णिवुत्त as in the text. C E M अस्सस अस्सस for समस्सस
समस्सस; B अस्सस once only; I अस्ससस्सु. E अस्सस
अस्सस रे परिच्च°. O T स्वगतम् परिच्चत्तदुम्मच्छरेणेव (°णेव)
अणु°. ^b A O S T om. प्रिये. A समुपगतो रोहिणीयोगः for
समुपगता &c. S समुपगतेवाश रोहि° for समुपगता &c.
^c A बाष्पं विहरति for विरमति. B अज्जो for अज्जउत्तो.
C M S one जेदु. F सहर्षम्—in the beginning. F O बा-
ष्पसन्नकंठी. S T सबाष्पकंठी.

राजा—सुन्दरि

बाष्पेण प्रतिषिद्धेऽपि जयशब्दे जितं मया ।

यत्ते दृष्टमसंस्कारपाटलोष्ठपुटं मुखम् a ॥२३॥

बालः—अज्जूए को एसो । b [मातः क एषः ।]

शकुन्तला—वच्छ दे भाअहेआई पुच्छेहि । c [वत्स
तव भागधेयानि पृच्छ ।]

राजा— —शकुन्तलायाः पादयोः प्रणिपत्य ।— d

सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते

किमपि मनसः संमोहो मे तदा बलवानभूत् ।

KING— Lovely one, I have become victorious even though the word of victory (your words 'be victorious') be impeded by tears, since I have seen your face with the lips pale red being destitute of the use of the lac-dye.

CHILD— Mamma, who is he ?

SAKU—My child, ask your good fortune.

KING— (Falling at Sakuntala's feet) Fair lady, let the painful recollection (lit:— the stigma, hence, unpleasant feeling) of repudiation pass away from your heart; for some cause or another my mind was, on that occasion, under a mighty delusion. The tendencies of those engrossed in powerful darkness are

a A F प्रिये for सुंदरि ; °पाटलौष्ठमिदं मुखम्.
F B O प्रतिरुद्धेऽपि. D G असंस्कारं पाट°. E अयि
before सुंदरि. O °पाटलोष्ठं मुखं प्रिये । T °पाटलोष्ठमुखं
प्रिये । b D O वा between को and एसो. A के वा एशे.
F G S अंब for अज्जूए. c A वच्छ । भाअहेआई मे पुच्छ ।
—रोदिति । A om. वच्छ and दे ; adds रोदित like A. O
om. पुच्छेहि. d F om.this st. dir. A has only प्रणिपत्य
for the whole st. dir. T शकुन्तलां प्रणिपत्य ।

प्रबलतमसामेवंप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः

स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्याहिशङ्कया॥२४॥

शकुन्तला—उद्देदु अज्जउत्तो । णुणं मे सुअरिअप्पाडिबं-
धअं पुराकिदं तेमु दिअहेसु परिणाममुहं आसि जेण साणु-
क्कोसो वि अज्जउत्तो मइ विरसो संवुत्तो । b [उत्तिष्ठत्वा-
र्यपुत्रः । नूनं मे सुचरितप्रतिबन्धकं पुराकृतं तेषु दिवसेषु
परिणाममुखमासीद्येन सानुक्रोशोऽप्यार्यपुत्रो मयि विरसः
संवृत्तः ।]

—राजोत्तिष्ठति ।

indeed mostly of this character with regard to aus-
picious objects. The blind man throws off even a
garland of flowers cast on his head, fearing it to
be a snake !

SAKU— May my lord rise ! Surely my doing in
a former life, contrary to virtuous conduct, was dur-
ing those days bearing its fruit, whereby (or since)
although (naturally) compassionate my lord became
unkind to me.

(The king rises.)

^a A D E उपैतु for अपैतु. A O एवं प्रायः शुभेष्वपि वृ-
त्तयः; A reverses the order of the 3rd and 4th lines.
M किमपिमनसः as a compound; शुभेषु प्रवृत्तयः probably
through mistake. T शुभेषु च वृत्तयः. F adds इति पादयोः
पतति after the verse. ^b A उद्देदु अय्यउत्तो । णं मम सुह-
प्पाडिबन्ध°. A D O S T परिणामाहिमुहं (°णामाभिमुखम्)
आसि. A D S T तधाविहो for विरसो. F उत्थेदु उत्थेदु अ-
ज्ज°; सुह for सुचरिद like A. B मइ विसंवुत्तो for मइ वि-
रसो संवुत्तो probably miscopied. O सबाप्पम्—उत्तिष्ठेदु अ-
ज्ज°; सुचरित्तपडि°; तहा विमुहो for विरसः. S सबाप्पम् like
O; उत्तिष्ठतु twice. C साणुक्कोसो विअ अज्ज.

शकुन्तला—अहं कहां अज्जउत्तेण सुमरिदो दुक्खभाई
अअं जणो । a [अथ कथमार्यपुत्रेण स्मृतो दुःखभाग्यं जनः।]

राजा—उद्धृतविषादशल्यः कथयिष्यामि । b

मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपेक्षितस्ते

यो बाष्पविन्दुरधरं परिबाधमानः ।

तं तावदाकुटिलपक्ष्मविलग्नमद्य

बाष्पं प्रमृज्य विगतानुशयो भवेयम् ° ॥ २५ ॥

—यथोक्तमनुतिष्ठति ।

शकुन्तला—नाममुद्रां दृष्ट्वा ।—अज्जउत्त एदं तं अङ्गुली-
अअं । d [आर्यपुत्र इदं तदङ्गुलीयकम् ।]

SAKU— And how did my lord remember this wretched person ?

KING—I'll tell it, having pulled up the blade of grief from me. O Fair lady, having first wiped off today that tear, clinging to (these) slightly curved eyelashes, which tear-drop injuring your nether-lip, was through infatuation formerly disregarded by me, let me be free from remorse. (Does as said.)

SAKU.—(Seeing the seal) This, my lord, is that ring.

a A om. दुक्खभाई. G I M दुःखभागी in sanskrit. B अहं कहां सुमरिदो अज्जउत्तेण दुक्कम्मा अअं जणो।. E अज्जउत्तेण अहं कहां सुम °. b B कथयामि ते।. O. T add किंतु after the sentence. D T कथयामि. S °शल्यः पश्चात्कथयिष्यामि।. c A परिधावमानः; आकुलितपक्ष्म°. A F O कांते in the place of बाष्पम्. A E S भवामि. F यथोक्तं करोति ।. O प्रतिबाधमानः. D परिभूयमानः; विगतानुशयी. E परिबाध्यमानः. S यो बद्धाविंदु °. T विमृज्य; मुखमुन्नमयितुं हस्तं प्रसारयति । यथोक्त °. d A O प्रमृष्टबाष्पा नाम मु°. A णं for एदं. F प्रमृष्टबाष्पा अङ्गुरीयकं विलोक्य ।; तं एदं. B C M T एदं ते अङ्गु °. D तं इदं. O S णं इमं तं अङ्गु °.

राजा—अस्मादङ्गुलीयोपलम्भात्खलु स्मृतिरुपलब्धा । a
 शकुन्तला—विसमं किदं णेण जं तदा अज्जउत्तस्स
 पञ्चाअणकाले दुल्लहं आसि । b [विषमं कृतमनेन यत्तदा-
 र्यपुत्रस्य प्रत्यायनकाले दुर्लभमासीत् ।]
 राजा—तेन हृतुसमवायचिह्नं प्रतिपद्यतां लता कुसुमम् । c

KING—Verily, from this finding of the ring I had the remembrance.

SAKU—It did (great) harm in as much as it was difficult to find out then at the time of convincing my lord.

KING—Then, let the creeper receive the flower, as a mark of her union with the season.

a A D F S T अथ किम् । before the sentence. A F O अङ्गुलीपालं ° for अङ्गुरीयोपालं ° ; om. खलु. A D F O T मया before स्मृति °. A B T लब्धा for उपलब्धा. O inserts अङ्गुलीयकात्° after ° लम्भात्; but O om. this speech in this place giving it after the following speech of शकुन्तला which by the omission becomes a continuation of her preceding speech. S तस्मादङ्गु°. I अस्याङ्गुलीयस्योपालं°. b A शकु-सुमुहीकादुं(सुमुखीकर्तुं)खणेण जं तदा अज्जउत्तस्स पञ्चकखेण करेण दुल्लहं मे संवुत्तं ।. B D om. तदा. C जदा for जं तदा ; जञ्चाकाले (जं पञ्चाअणकाले ?). B E M T पञ्चअकाले. O S T तावत् for तदा. c A O ऋतुसमागमशंसि प्रति °. F समागम for समवाय. O °कुसुममिव ; this speech is made a continuation of the preceding speech of राजा. C om. हि ; प्रतिपाद्यताम्. D स्वकुसुमम्. E ऋतुगर्भापचिह्नम् ।. S तर्हि for तेन हि. T appears to have तेन स्वसमयचिह्नम् प्रतिपद्यतां लतावकुसुमम् ।.

शकुन्तला—ण से विस्ससामि । अज्जउत्तो एव्व णं धारेदु । a [नास्य विश्वसिमि । आर्यपुत्र एवैतद्धारयतु ।]

—ततः प्रविशति मातलिः । b

मातलिः—दिष्ट्या धर्मपत्नीसमागमेन पुत्रमुखदर्शनेन चायुष्मान्वर्धते । c

राजा—अभूत्संपादितस्वादुफलो मे मनोरथः । मातले न खलु विदितोऽयमाखण्डलेन वृत्तान्तः स्यात् । d

मातलिः—सस्मितम् ।—किमीश्वरणां परोक्षम् । एह्यायुष्मन् । भगवान्मारीचस्ते दर्शनं वितरति । e

SAKU—I do not put faith in it. My lord himself should wear it.

(Then enter Matali)

MATALI—Fortunately, the long-lived one is prosperous by virtue of the union with the duly-wedded wife and of the sight of the son's face.

KING—My hope has come to bear a sweet fruit; Matali, this affair may not have been known to Indra.

MATALI—(With a smile) What is beyond the

a A पारेदु for धारेदु. D णत्थि से विस्सासो । अज्ज °. O णद्धि अत्त मे विस्सासो । अज्ज °. S follows O having मेऽत्र. E एणं for एव्व णं. b A S प्रविश्य मातलिः । c C om. च; वर्तते for वर्धते. d A सुहृत्संपादितत्वादुत्तरफलो हि मनोरथः । A F O S आखंडलस्यार्थः । for आखंडलेन वृत्तान्तः स्यात् । D ° स्वादुना (तर ?) फलो मेऽद्य मनो °. F सुहृत्संपादितत्वात्साधुतरफलो &c. O सुहृत्संपादितत्वाद्धनतरो मे मनो°, noticing अभूत् &c. in the margin. S सुहृत्संपादितत्वात्साधुतरः सफलो भवति मे मनोरथः । T अभूत्संपादितः स्वादु °. e A मातलिः— एहि । भगवांस्ते मारीचो दर्श °, thus om. the st. dir. and the first part of

राजा—शकुन्तले अवलम्ब्यतां पुत्रः । त्वां पुरस्कृत्य
भगवन्तं द्रष्टुमिच्छामि । a

शकुन्तला—हिरिआमि अज्जउत्तेण सह गुरुसमीवं । b
[जिहेम्यार्यपुत्रेण सह गुरुसमीपं गुन्तुम् ।]

राजा—अप्याचरितव्यमभ्युदयकालेषु । एहोहि । c

—सर्वे परिक्रामन्ति ।

—ततःप्रविशत्यदित्या सार्धमासनस्थो मारीचः । d

sight to the Masters of all ? Come, long-lived one, the divine Marîcha allows you to see him.

KING—Sakuntala, take up the child, I wish to see his reverence with you before me.

SAKU—I am ashamed to approach the elders in company with my lord.

KING—Even this should be done (observed) on occasions of bliss (auspicious occasions). Come, come. (All walk round.)

(Then enter Marîcha sitting on a seat along with Aditi.)

the speech.G M एत्वायुष्मान् for एह्यायुष्मन्. D om. भगवान्. E om. st. dir. S परोक्षं नाम । &c. O inserts अयं विदितः after the st. dir.; परोक्षम् । तदेहि भग°. F एहि भग °; °स्ते दर्शनमिच्छति ।.

a F प्रिये for शकुन्तले. b A अरिहामि for हिरिआमि; om. गुरु. F लज्जेमि क्खु अज्जउत्तेण सद्धं गुरुअण समी°. D गुरुणो समीपं. T गुरुणो समीवे गंतुं । C om. सह. c A राजा —आचरितमेतदभ्यु°. F आचरितव्यमेतदभ्युदयकालेषु तदेहि तावत् । O अलं लज्जितेन । आचरितव्यमेवैतदभ्यु°. B आचरितम् for आचरितव्यम्. T अयि for अपि. D प्रिये आचरितव्यमिदमभ्यु°. S अलं ह्रिया । आचरि°. T follows S having आचरितमिदमभ्यु°. d A सार्धमर्धासन°. F

मारीचः— —राजानमवलोक्य ।—दाक्षायणि

पुत्रस्य ते रणशिरस्ययमग्रयायी

दुष्यन्त इत्यभिहितो भुवनस्य भर्ता ।

चापेन यस्य विनिवर्तितकर्म जातं

तत्कोटिमत्कुलिशमाभरणं मघोनः ^a ॥ २६ ॥

अदितिः—संभावणीआणुभावा से आकिदी । ^b [संभावनीयानुभावास्याकृतिः ।]

मातलिः—आयुष्मन् एतौ पुत्रप्रीतिपिशुनेन चक्षुषा दिवौकसां पितरावायुष्मन्तमवलोकयतः । तावुपसर्प । ^c

MARÎCHA— (Looking at the king) Dākshāyani, this is he called Dushyanta, the protector of the world, the foremost (warrior) of your son at the head of battle, by means of whose bow, the thunderbolt of sharp edges, having its office (already) performed, has become a (mere) ornament to Indra.

Aditi—His form is one that impresses its greatness.

MATALI—Long-lived one, here the parents of the gods look at you with an eye indicative of parental affection (impressed with affection for you as for a son). Approach them.

अदित्या सहासनोपविष्टो मारीचः ।. O परिक्रामतः for the first st. dir.; आसनस्थः काश्यपो मारीचः ।. I अदित्या सहासनस्थो मा°.

a A C अग्रगामी. O दाक्षायणीं प्रति as a st. dir. for दाक्षायणि. C कर्ता for भर्ता. S गोप्ता for भर्ता.

b A संभावणीआ से क्खु आइदी ।. F संभावणीअप्पहावा से आ°. S ° नुभवा. c A O भूतलपते for आयुष्मन्; om. आयुष्मन्तम्. A F तदुपसर्प ।. O उपसर्पतः as a st. dir. instead of तावुपसर्प. D om. आयुष्मन्. S तस्मादुपसर्प. E T तौ उपसर्पतः probably making it a st. dir.

राजा—मातले a

प्राहुर्द्वादशधास्थितस्य मुनयो यत्तेजसः कारणं

भर्तारं भुवनत्रयस्य सुषुवे यद्यज्ञभागेश्वरम् ।

यस्मिन्नात्मभवः परोऽपि पुरुषश्चक्रे भवायास्पदं

द्वन्द्वं दक्षमरीचिसंभवमिदं तत्स्रष्टुरेकान्तरम् b ॥ २७ ॥

मातालिः—अथ किम् ।

राजा— —उपगम्य । —उभाभ्यामपि वासवनियोज्यो
दुष्यन्तः प्रणमति । c

मारीचः—वत्स चिरं पृथिवीं पालय । d

KING—Is this, O Mātali, that pair born of Daksha and Marīchi, separated (only) by one (progenitor) from the creator, which the sages declare as the cause of the light that subsists in twelve forms, which gave birth to the lord of the three worlds, who is the principal enjoyer of the sacrificial offering, (and) in which even the supreme self-created Being made (for himself) a place of birth !

MATALI—What else ? (i. e. It is the same).

KING—(Approaching) Indra's servant Dushyanta salutes you both.

MARICHA—Child, long protect the earth !

a A F S O om. एतौ which the other copies add after मातले. b A for the last line has ब्रह्मानंतरविश्वयोनिसहितं द्वन्द्वं तदेतद्वाशि । B E F G O S T आत्मभुवः. B आत्मभुवो-
ऽपरोऽपि. D आहुः for प्राहुः. E भुवनेश्वरस्य for भुवनत्रयस्य.
c A F G प्रणिपत्य for उपगम्य. D om. the st. dir. and वासव, having उभाभ्यामपि वांनियो°. O S उपेत्य. T उभा उ-
पेत्य. A D F O S read वासवनियोज्यः, others वासवानुयो-
ज्यः. d C E G I M वत्स चिरं जीवा पृथि°. D सुचिरं omit-
ting वत्स. F वत्स चिरं जीवन्ट°. O पृथ्वी. S महीं for पृथिवी.

अदितिः—वच्छ अप्पडिरहो होहि । a [वत्स अप-
तिरथो भव ।]

शकुन्तला—दारअसहिदा वो पादवंदणं करेमि । b
[दारकसहिता वां पादवन्दनं करोमि ।]

मारीचः—वत्से

आखण्डलसमो भर्ता जयन्तप्रतिमः सुतः ।

आशीरन्या न ते योग्या पौलोमीसदृशी भव c॥२८॥

अदितिः—जादे भत्तुणो बहुमदा होहि । अवस्सं दीहाऊ
वच्छओ उहअकुलणंदणो होदु । उवविसह । d [जाते
भर्तुर्बहुमता भव । अवश्यं दीर्घायुर्वत्स उभयकुलनन्दनो
भवतु । उपाविशत ।]

ADITI—Child, be an unmatched warrior (lit:-one having no opponent or rival).

SAKU—I salute your feet together with my son.

MARÎCHA—Child, (you have had) a husband like Indra, a son like Jayanta ; no other blessing is fit for you. Be like Paulomî (i. e. Sachî).

ADITI—Child, be highly esteemed of your husband; may the long-lived little boy be the giver of joy to both his families. Sit down.

a A F S T om. वत्स. b A दारएण सहिदा पादवं°. O इअं सउंदला दारएण सहिदा वो पा°; करेदि. c A वत्से चिरमविधवा भव । ; योज्या for योग्या; प्रतिमा for सदृशी. F योज्या like A; मंगला for प्रतिमा. B D E G S पौलोम्या सदृ°. d A D F O S बहुमदा, others अहिमदा. A होहि । अअं च दे देहओ (देहजः) वच्छओ उहअपक्खं अलंकरेदु । तां उवविसध । C तुह अ for उहअ. F होहि ।. अअं च दीहाऊ उहअपक्खं अलंकरेदु । एध उवविसध । S अवश्यं ते दीर्घा°. E उवविस.

—सर्वे प्रजापतिमभित उपविशन्ति । a

मारीचः— —एकैकं निर्दिशन् । —

दिष्ट्या शकुन्तला साध्वी सदपत्यभिदं भवान् ।

श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं तत्समागतम् b ॥ २९ ॥

राजा—भगवन् प्रागभिप्रेतसिद्धिः । पश्चाद्दर्शनम् ।

अतोऽपूर्वः खलु वोऽनुग्रहः । कुतः c

उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं

घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः ।

निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रम-

स्तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः । d ॥ ३० ॥

मातलिः—एवं विधातारः प्रसीदन्ति । e

(All sit round the Prajapati).

MARÍCHA—(Pointing to each) Fortunately the virtuous Sakuntala, this noble son, and yourself, this triad of Faith, Fortune, and Formal-performance, has come together.

KING—Divine one, first the fulfilment of desire; then (your) sight ; your favour is, therefore, indeed, novel. For, first appears the flower, (and,) then the fruit; first the rising of clouds, after that, water. This is the order of cause and effect. While prosperity has come before your favour.

MALATI—Thus do Creators show their favours.

a A सर्वे प्रजापत्यभिमतमासनमुप°. b B त्रितयं च समा°. D S त्रितयं वः समा°. c A अभिप्रेतसिद्धिः ।; इत्यपूर्वो भगवतोऽनुग्रहः पश्यतु भगवान् । for अतोऽ°. F °प्रेतार्थसिद्धिः ; इति for अतः. O ° सिद्धिः । पश्चाद्दर्शनः खलु भवतोऽनुग्रहः । पश्यतु भवान् । B अभिमत for अभिप्रेत; अतः खलु पूर्वो वोऽ; ° पश्यतु भवान् like O.S om. भगवान्. T om. खलु. d A विधिः for क्रमः. S तपःप्रसादस्य. e A

राजा—भगवन् इमामाज्ञाकरीं वो गान्धर्वेण विवाह-
विधिनोपयम्य कस्यचित्कालस्य बन्धुभिरानीतां स्मृतिशैथि-
ल्यात्प्रत्यादिशन्नपराद्धोऽस्मि तत्रभवतो युष्मत्सगोत्रस्य
कण्वस्य । पश्चादङ्गुलीयकदर्शनादूढपूर्वां तदुहितरमवगतोऽहम्
तच्चित्रमिव मे प्रतिभाति । ^a

यथा गजो नेति समक्षरूपे

तस्मिन्नतिक्रामति संशयः स्यात् ।

KING --Divine one, having married this lady who obeys your commands, (i. e. who is your 'servant like me) by the Gāndharva form of marriage, repudiating (refusing to accept) her through looseness of memory, when brought (to me), some time after, by her relatives, I was in fault with his reverence Kanva, your kinsman. Then, upon seeing the ring I knew his daughter to have been married before (by me). This appears rather strange to me. Just as there should be a doubt that 'it is not an elephant,' when one is passing by with its

एवं विश्वगुरवः प्रसी°. F आयुष्मन्नेवं प्रसीदन्ति विश्वगुरवः ।
O महाभागाः for विधातारः.

^aA om. युष्मत्सगोत्रस्य; पश्चादेनामङ्गुली यदर्शनादारूढ-
स्मृतिरूढपूर्वामनुगतोऽस्मि । तच्चित्रमेव मेप्रति°. F युष्मद्गोत्र-
स्य कण्व° ; पश्चादेनामङ्गुलीयकदर्शनारूढस्मृतिरूढपूर्वामवग-
तोऽ°. O कुताश्चित् before स्मृति°; पश्चादेनामङ्गुलीयकदर्शनादारूढ-
स्मृतिरूढपूर्वा तदुहितरमवगतोऽस्मि । तच्चित्र°. B तच्चित्रं मे प्रति°. C
तस्य दुहितरमुपागतोऽहम् । for तदुहितरमवगतोऽहम् ।
D पश्चादङ्गुलीयदर्शनादूढपूर्वा वो दुहि°. S विवाहेन for विवाह-
विधिना; वैकल्य for शैथिल्य. T °दूढपूर्वा दुहि°. E °नीतां प्र-
त्यादिशन्स्मृतिशैथिल्यादपराद्धोऽस्मि &c., दृष्टपूर्वा for ऊढपूर्वा
probably miscopied; °पूर्वेति दुहित°.

पदानि दृष्ट्वा तु भवेत्प्रतीति-

स्तथाविधो मे मनसो विकारः a ॥ ३१ ॥

मारीचः—वत्स अलमात्मापचारशङ्कया । संमोहोऽपि त्वय्युपपन्नः । श्रूयताम् । b

राजा—अवहितोऽस्मि ।

मारीचः—यदैवाप्सरस्तीर्थावतरणात्प्रत्यक्षवैकल्यां शकुन्तलामादाय मेनका दाक्षायणीमुपगता तदैव ध्यानादवगतोऽस्मि दुर्वाससः शापादियं तपस्विनी सहधर्मचारिणी त्वया प्रत्यादिष्टा नान्यथेति । स चायमङ्गुलीयकदर्शनावसानः । c

form present before the eye; then on seeing the foot-marks, there should arise a conviction (that it was an elephant); such was the illusion of my mind.

MARÍCHA—Child, away with (every) doubt about your wrong conduct (evil behaviour). Even the loss of remembrance was right in you. Listen.

KING— I am attentive.

MARICHA—At the very time when Menakà came to Dakshayanì with Sakuntala, apparently distressed (grieved), from the ford at the Apsarastírttha, I came to know by contemplation, that through Dur-

a F यथा गजे साधुसमक्षरूपे कस्मिन्नपि क्रामति संश°; दृष्ट्वाथ भवे°. C G I M अपक्रामति for अतिक्रामति. B प्रतीतिः for प्रतीतिः. C पश्चात् for तस्मिन्. b E F G I M आत्मापराधशंक°. A B C F S त्वय्युपपन्नः others त्वय्यनुपपन्नः. E एवम् in the place of अलं. A यतः श्रूय°. F S उपपन्न एव । श्रू°. O उपपन्न एव यत्र श्रूयतां तावत् । S हि for अपि. c A दाक्षायणीसकाशमागता ; अधिगतो° for अवगतो°; om. त्वया and अयम्; °अवसर; for अवसानः. F B प्रत्याख्यान for

राजा— —सोच्छ्वासम् ।—एष वचनीयान्मुक्तोऽस्मि । a

शकुन्तला— —स्वगतम् ।—दिष्टिआ अकारणपच्चादेसी
ण अज्जउत्तो । ण हु सत्तं अत्ताणं सुमरेमि । अह वा पत्तो
मए स हि सावो विरहमुण्णहिअआए ण विदिदो । अदो
सहीहिं संदिह म्हि भत्तुणो अंगुलीअअं दंसइदव्वं त्ति । b

vasas' curse this poor girl, your companion in religious duties, was rejected by you; not for any other reason (on no other account). That curse now has come to its end at the sight of the ring.

KING— (With relief) Here I am freed from blame.

SAKU.— (To herself) Fortunately, my husband did not repudiate me without reason. I really do not remember myself (to have been) cursed. Or rather, the curse though incurred was not known by me

प्रत्यक्ष. F ° विक्लवां for °वैक्लव्यां; °दाय दाक्षायणीमुपगता
मेनका तदैव ध्यानादवगतवृत्तांतोऽस्मि; om. नान्यथेति ।; स चांगु-
रीयदर्शनावसानः शाप इति ।. O प्रत्यग्रविक्लवां for प्रत्यक्षवैक्ल-
व्यां; °यणीसमीपमुपगता; ध्यानादवगतवृत्तांतोऽस्मि like F; दुर्वा-
स°; °वसानः शापः ।. C E अप्सरस्तीर्थात्प्रत्यक्ष°; E °वैक्लव्यात्
शकु°. S प्रत्यादेशविक्लवां for प्रत्यक्षवैक्लव्याम्; T °वैक्लव्यम्;
दुर्वासःशापा°.

a A एषोऽहं वच°. F सोच्छ्वासमात्मगतम्—. T om.
st. dir.; एवं for एष. b A आत्मगतम् —दिष्टिआ अकाम-
पच्चादेसी अज्जउत्तो । ण उण सत्तं (सन्तम्) अत्ताणं सुम-
रामि । अह वा ण सुदो धुवं अण्णहिअआए मए सावो । जदो
सहीहिं अच्चादरेण संदिहम्हि भट्टिणो अंगुलीअअं दंसेहि त्ति ।
F °उत्तो । ण उण सत्तं; अध वा ण सुदो सुण्णहिअआए मए
अअं सावो जदो सहीहिं अच्चाअरेण संदिहम्हि सो राआ जइ

[दिष्ट्याकारणप्रत्यादेशी नार्यपुत्रः । न खलु शप्तमात्मानं स्मरामि । अथ वा प्राप्तो मया स हि शापो विरहशून्यहृदयया न विदितः । अतः सखीभ्यां संदिष्टास्मि भर्तुरङ्गुलीयकं दर्शयितव्यमिति ।]

मारीचः—वत्से चरितार्थासि । सहधर्मचारिणं प्रति न त्वया मन्युः कार्यः । पश्य । ^a

शापादासि प्रतिहता स्मृतिरोधरूक्षे

whose heart was vacant (who was absent-minded) by reason of separation. For this was I directed by my friends that the ring should be shown to my husband.

MARÍCHA—Daughter, your object is accomplished; you should not show displeasure to your husband (lit:—companion in religious duties). Behold, your

तुमं ण सुमरेदि तदा एदं अङ्गुलीअअं दंसेसित्ति ।. O दिष्टिआ कारणपच्चादेसी ण अज्ज^०; ण उण अहं सत्तं; पत्तो मेअअं दूर- विरहसुण्णहिअआए सावो ण विदिदो । अदो एव्व सहीहिं अ- च्चादरेण संदिष्टिदम्हि ।; दंशेहित्ति for दंसइदव्वंत्ति. B ^०पच्चा- देसिणी ण अअं अज्जउत्तो । णं बहुसत्तं अत्ता^०;मए againafter सावो. D दिष्टिआ कारणपच्चादेसी अज्जउत्तो । णं खु सच्चं अ- प्पाणं तदा विमुमरामि; om. स हि; दंसणिज्जं त्ति ।. E ^०देसी अज्ज^०; om. हु. S आत्मगतम्--; न खलु सत्यं तदाहमात्मानं स्मरामि ।; om. स हि; om. ण विदिदो. T दिष्टिआ कारणपच्चा- देसी अज्ज^० like D; ण क्खु सच्चं अप्पाणं तदा अहं सुमरामि; om. स हि and ण विदिदो like S; अच्चादरेण like A F O.

^a A F I S विदितार्था for चरितार्था. A F O तदिदानीं before सहधर्म^०. A S कर्तव्यः for कार्यः. F O S शकुंतलां विलो- क्य—वत्से &c. F करणीयः for कार्यः. T प्रति त्वया न मन्युः &c.

भर्तयपेततमसि प्रभुता तवैव ।

छाया न मूर्छति मलोपहतप्रसादे

शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा a ॥ ३२ ॥

राजा—यथा भगवानाह । b

मारीचः—वत्स कच्चिदभिनन्दितस्त्वया विधिवदस्मा-
भिरनुष्ठितजातकर्मा पुत्र एष शाकुन्तलेयः । c

राजा—भगवन् अत्र खलु मे वंशप्रतिष्ठा । d

husband being harsh by reason of the obstructon (caused) to his memory by the curse, you were re-jected. On him, now that his darkness is re-moved, you alone have mastery (supreme influence). The reflection does not appear clear on the surface of a mirror the cleanness of which is spoiled by dust, but it finds easy scope on it when clean.

KING—As your reverence says.

MARÎCHA—Child, I hope you received with joy this Sakuntala's son whose birth-rite was duly per-formed us.

KING—Divine one, in him is (hoped) the per-manence of my family.

a A O तथैव for तवैव. A F स्मृतिलोपरूक्षे. D O उपेततमसि. S तवैवम्; छायाविभाति न मलो°. T appears to have °मनसि- for °तमसि. b This speech and the following are omit- ted in B C D E G S. F I M यथाह भगवान्. T यथा भ- वानाह. c F °त्वयास्माभिर्विधिवदनुष्ठितजातकर्मादिक्रियः पुत्र &c. T क्वचित् for कच्चित्; °कर्मा बाल एष शाकुन्तले एषः(शा- कुन्तलेयः ?). d B C D E F G T add a st. dir. here; B C बालं दर्शयति हस्तेन ।; D E T बालं हस्तेन दर्शयति; F G बालं हस्तेन गृह्णाति. F भगवन्नयं खलु मे कुलप्रतिष्ठा.

मारीचः—तथा भाविनमेनं चक्रवर्तिनमवगच्छतु भवान् पश्य ।^a

ग्धेनानुद्धातस्तिमितगतिना तीर्णजलधिः

पुरा सप्तद्वीपां जयति वसुधामप्रतिरथः

इहायं सत्त्वानां प्रसभदमनात्सर्वदमनः

पुनर्यास्यत्याख्यां भरत इति लोकस्य भरणात्^b॥३३॥

राजा— भगवता कृतसंस्कारे सर्वमस्मिन्वयमाशंसामहे ।^c

अदितिः— भअवं इमाए दुहिदुमणोरहसंपत्तीए कण्णो

MARICHA—So , you may know him to be the future sovereign ruler. See, having crossed the ocean in a chariot of unhindered and (therefore) steady progress, being without a rival, before he conquers the Earth consisting of the seven continents, here (named) Sarvadamana (the subduer of all) from forcibly subduing the beasts (of the forest), he will again attain the name of ' Bharata ' (the Supporter) from (the act of) supporting the world.

KING— We hope all in him whose purificatory rites were performed by your Holiness.

ADITI— Divine one, let Kanva too be just made aware of the details (or circumstances) of this ac-

^a G I M join तथा and भाविनम्; D appears to do the same. C E S एवम् for एनम्. A तथा तत् । भावि °. F om. तथा; पश्यतु for पश्य. O चक्रवर्तिनमेवैनम्. D om. चक्रवर्तिनम्; om, पश्य. T तथा भाविनं चक्रवर्तिनमेनमवग °.

^b B G O S अनुत्खात for अनुद्धात ; T also has अनुत्खात but gives a correction in the margin. A ° गतिरातीर्ण °; सर्वस्य for लोकस्य. D O सत्त्वदमनः. ^c A om. वयम्. A O आशंसामहे. all others but. F आशास्महे F भगवत्कृतसंस्कारेऽस्मिन्सर्वमाशंसे ।. B सर्वस्मिन् for सर्वमस्मिन्. C E भवता for भगवता.

वि दाव सुदवित्थारो करीअदु । दुहिदुवच्छला मेणआ इह
एव्व मं परिचरन्ती चिद्धदि ।^a [भगवन् अस्या दुहितृम-
नोरथसंपत्तेः कण्वोऽपि तावच्छ्रुतविस्तारः क्रियताम् । दुहि-
तृवत्सला मेनकेहैवमामुपचरन्ती तिष्ठति ।]

शकुन्तला— —आत्मगतम् ।— मणोरहो कखु मे भणिदो
भअवदीए ।^b [मनोरथः खलु मे भणितो भगवत्या ।]

मारीचः—तपःप्रभावात्प्रत्यक्षं सर्वमेतत्तत्रभवतः कण्व-
स्य ।^c

complishment of the daughter's object. Menaka full of affection for her daughter is in this very place attending on me.

SAKU.— (To herself) The holy lady has just expressed my own desire.

MARICHA— By the power of penance all this is present before the eyes of his reverence Kanva.

^a A om. भअवं ; णंदणा for 1st. दुहिदु ; om. दुहिदुवच्छला ; सण्णिहिदा for मं परिचरन्ती चिद्धदि । F om. वि; मेणआ उण इध मं परिअरन्ति सण्णिहिद उजेव । O सुदविद्धरो (विस्तरो); इह एव्वं मं परि°. B वट्टइ for चिद्धदि. D S मं परिचरन्ति like A F O. E सूचिदत्थो for सुदवित्थरो. S पारचारकैः before श्रुतविस्ता°. B C E I M T उपचरन्ति for मं परिचरन्ती. M translates अनयादुहि—संपत्या कण्वो°. ^b A om. आत्मगतम्; मणोगदं मे मंतिदं भअ°. F मणोगदं मे वाहरिदं भअ°. O om. आत्मगतम् and कखु. B D T स्वगतम्. D कखु णाम भअवदीए भणिदो । T मणोरहो मे भअवदीए भणिदो । ^c C E G I M om. कण्वस्य. B C E G I M O T सर्वमेव. F सर्वमिदं प्रत्यक्षं तत्र°. A सर्वमेतत् in the beginning of the speech. O भगवतः काश्यपस्य

राजा—अतः खलु ममानतिक्रुद्धो मुनिः । ^a

मारीचः—तथाप्यसौ प्रियमस्माभिः प्रष्टव्यः । कः कोऽत्र भोः । ^b

— प्रविश्य —

शिष्यः—भगवन् अयमस्मि । ^c

मारीचः—गालव इदानीमेव विहायसा गत्वा मद्वचना-
त्तत्रभवते कण्वाय प्रियमावेदय यथा पुत्रवती शकुन्तला

KING— Hence indeed was the sage not much dis-
pleased with me.

MARICHA—However, we must inquire this happy
thing of him. Who is there?

(Enter a pupil)

PU.— Here I am, divine one !

MARICHA— Gálava, go just now, by the (path in
the) sky, and communicate the happy news to Kanva
that the curse having ended, Sakuntala together

for तत्रभवतः. E तपःप्रभावात्सर्वमवगतमेव तत्रभवतः ।. S om.
प्रत्यक्षं probably through miscopying.

a A हंत खलु नः समभिक्रुद्धो गुरुः ।. M मम ना-
तिक्रु°. D अतः खलु मयि निःक्रोधो मुनिः ।. O
गुरुः like A. S मामनति(भि?)क्रु°. b A F श्रा-
वयितव्यः for प्रष्टव्यः. C om. 1st. कः. D T प्रापयित-
व्यः for प्रष्टव्यः. E प्रियेणास्माभिरनुयोक्तव्यः ।. T तथाप्यसौ
दुहितुः सपुत्रायाः पत्या परिग्रह प्रियमस्मा°. O अदिष्टव्यः for
प्रष्टव्यः; वत्स गालव इतस्तावत् for कः को°. S प्रियसमभियोगः
संदेष्टव्यः ।. T includes the 1st part of this speech in
the preceding, assigning to मारीच, कः कोऽत्र भोः । only.
^c O गालवः for शिष्यः; आज्ञापयतु भगवान् for the speech.
C अयमहम् for the speech. E इमे स्मः for अयमस्मि.

तच्छापनिवृत्तौ स्मृतिमता दुष्यन्तेन प्रतिगृहीतेति । a

शिष्यः—यदाज्ञापयति भगवान् ।—निष्क्रान्तः । b

मारीचः —वत्स त्वमपि स्वापत्यदारसहितः सख्युराख-
ण्डलस्य रथमारुह्य राजधानीं प्रतिष्ठस्व । c

राजा —यदाज्ञापयति भगवान् । d

with her son has been accepted, by Dushyanta re-
membering (her).

PU.— As your Holiness commands. (Exit.)

MARICHA— My son, you, too, accompanied by
your wife and son, start for (your) capital, having
mounted on (driving in) the chariot of your friend
Indra.

KING—As your Holiness commands.

a E G I M मम वचनात् for मद्बचनात्. A वत्स गालव ।
मद्बचनादिदानीमेव विहायसा गत्वा तत्रभवते श्रीकण्वाय; om. पु-
त्रवती; शकुन्तला दुर्वाससः शापविनिवृत्तिसमुपागतस्मृतिना दुष्यन्तेन
प्रति°. F follows A upto °दानीमेव; वैहायस्या गत्वा for वि-
हायसा गत्वा; दुर्वाससः शाप° for तच्छाप°; परिगृहीतेति। O
मद्बचनात् before इदानीं like A; om. तत्रभवते; प्रतिगृह्य स्वन-
गरीं नीतेति for प्रतिगृहीतेति। B D T प्रतिगृह्य नीते-
ति । D आदेशाय for आवेद्य. T om. विहायसा. b A
प्रणम्य निष्क्रान्तः। F °पयन्ति गुरवः।--इति नि°. O गालवः
for शिष्यः; after this speech this Ms. gives another
speech: शकुन्तला—अणुगहिदम्हि । C यथाज्ञाप°. T om. भग-
वान् probably through mistake. c A F राजानं प्रति as a
st. dir. in the beginning. A सापत्यदारः संनिहितं सख्यु°;
स्वराजधा°. F सापत्यदारः सख्यु°. स्वां राजधा°. B त्वमपि पुत्र-
सहितः. B C G M T ते राजधा°. I सापत्यदारसहितः. T om.
दार; रथमास्थाय. d O om. this speech, thus making the
following a continuation of the last.

मारीचः—अपि च

तव भवतु विडौजाः प्राज्यवृष्टिः प्रजासु

त्वमपि विततयज्ञः स्वर्गिणः प्रीणयालम् ।

युगशतपरिवर्तानेवमन्योन्यकृत्यै-

नयतमुभयलोकानुग्रहश्लाघनीयैः a ॥ ३४ ॥

MARICHA— Moreover, may Indra yield abundant rain to your subjects! Do you, too, performing sacrifices, fully please the beings of heaven. In this manner, by each other's acts worthy of praise for the favours (bestowed) on both the worlds, may both of you pass (continue to rule through) the rounds (revolutions) of hundreds of ages !

^a A मारीचः—वत्स । क्रतुभिरुचितभागांस्त्वं सुरान्भावयालम् सुरपतिरपि वृष्ट्या त्वत्प्रजार्थं विधत्ताम् । इति सममुपकारव्यंजितश्रीमहिम्नोर्ब्रजति बहुतिथो वां सौहृदयेव कालः ॥, thus omitting the verse in the text. T om. अपि च before the verse, and giving it after it, gives the verse found in A—क्रतुविरचितभागैस्त्वं सुरान्भावयालम् सुरपतिरपि वर्षं त्वत्प्रजास्वातनोतु । अविरतमुपकारे व्यंजकै (उपकारव्यंजके ?) स्वे महिम्नि ब्रजतु बहुतिथोऽयं सौहृदेनैव कालः ॥. M om. this and the following speeches. B D S T भावयालं for प्रीणयालम्. F संप्रति हि for अपि च ; वज्रिणं for स्वर्गिणः; युगशतपरिवृत्तैरेवमन्यो°; जयतम् for नयतम्. I प्रीणयस्व for प्रीणयालम्. E विततयत्नः स्व°. D विततयज्ञैः स्वर्गिणां (णो ?) भावयालम् ; ° परिवर्तान्येवम°. S राजानं विलोक्य—त्वयि भवतु; ° वृष्टि प्रजासु; परिवृत्तान्येव°. T विविधयज्ञैः ; स्वर्गिणोर्भावयालम्; ° परिवर्तेनैवम°.

राजा—भगवन् यथाशक्ति श्रेयसे यतिष्ये । a

मारीचः—वत्स किं ते भूयः प्रियमुपहरामि । b

राजा—अतः परमपि प्रियमस्ति । यदिह भगवान्प्रियं कर्तुमिच्छति तर्हीदमस्तु भरतवाक्यम् । c

प्रवर्ततां प्रकृतिहिताय पार्थिवाः

सरस्वती श्रुतमहतां महीयताम् ।

KING.—I shall strive for (such) good according to my power.

MARICHA—My son, what other favour may I bestow upon you?

KING—Is there anything to be desired beyond this? If your Holiness, even yet (lit:—in this case), wishes to bestow favour, then may this utterance of Bharata take place: May the king busy (exert) himself for the welfare of his subjects! May the speech of those eminent for their knowledge be high-

a A श्रेयसेऽहं प्रयतिष्ये । O प्रयतिष्ये । S श्रेयसि प्रयतिष्ये । T भगवन्नहमपि यथा°.

b B D M T उपकरोमि. A वत्स तदुच्यतां किं ते &c. O वत्स तदुच्यतां किमपरं ते प्रिय °. T वत्स तदुच्यतां किं ते भूयःप्रियमुपकरोमि । E om. वत्स.

e A सहर्षं प्रणमन्—यदतःपरं मे भगवान्प्रसादं कर्तुमर्हति ।

ततः thus omitting the part as given in the text. F अतः परमपि प्रियमस्ति । तथाप्येतदस्तु thus

omitting यदिह to भरतवाक्यम्. O ° मस्ति । तथापि यदि मे भगवान्प्रसादं कर्तुं°. B D भगवान्प्रसन्नः प्रियं. C E यदि च

for यदिह. I यदीह; भरतवाक्यम् as a कविदचन. D कि-

मतः परं प्रि°. S अतःपरमपि यदि भगवा°; तथापि for तर्हि.

T न ह्यतःपर°;यदि भगवान् परमपि कर्तुमिच्छते तदेतदस्तु भर°.

ममापि च क्षपयतु नीललोहितः

पुनर्भवं परिगतशक्तिरात्मभूः a ॥ ३५ ॥

—इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति सप्तमोऽङ्कः ।

समाप्तम् ।

ly honoured ! And, may the god Siva, self-born whose power is diffused all-round cut off my rebirth (stop my being born again) !

(Exeunt all)

END OF ACT VII.

^a A F S T श्रुतिमहताम्; E श्रुतिमहती. A परिगतभक्ति °. B D T अमंगलं in the place of ममापि च. D श्रुतिमधुरे-यमास्यताम् for श्रुतमह °; प्रतिहतशक्तिमात्मभूः।. E प्रकृति-हितार्थपार्थिवः probably a mistake. I महीय्यताम्. B C E M महीयसाम् for महीयताम्. T appears to have महीयसी for महीयताम्. T concludes with an additional speech: मारीचः—एवमस्तु ।— इति नि °.

NOTES.

ACT I.

Page 1 स्रष्टुः सृष्टिराद्या-सोऽभिध्याय शरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः।
अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् । Manu.

वहति-हविः—जातवेदा देवेभ्यो हव्यं वहतु । इति श्रुतिः F. अविधिहुतं
भस्मीभवति, hence विधिहुतम् R.

होत्री—The sacrificer. यजमानरूपा तनुः

कालं विधत्तः—सौरं चान्द्रं च कालम् । केचित्कालमहोरात्रलक्षणमाहु-
स्तन्न प्रत्यक्षविरोधात् । अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषदैविके इतिमनुविरोधाच्च । F.
सूर्यगतिपरिच्छिन्नः कलामुहूर्ताहोरात्रादिः चन्द्रगत्युपलक्षिताः प्रतिपदादितिथयः ।
...बहुलपक्षेऽसत्यपि चन्द्रे रात्रेः सम्भवात् । S.

श्रुतिविषयगुणा—आकाश 'ether' is defined as शब्दगुणम् and
शब्द is the object of the organ of hearing. आकाश is विभु
i. e. all pervading. आकाशस्य प्रत्यक्षत्वं त्वगिन्द्रियग्राह्यत्वात् । K.

सर्वबीजप्र०—भूतप्रकृ० is supported by the southern Mss.
and G. भूतप्रकृति=The original cause of all beings, ani-
mate or inanimate. बीजप्रकृतिः बीजभूता प्रकृतिः= The prime
source of all seed. बीज appears to be the older reading
and gives a philosophic sublimity to the idea. सूर्यो जलं
मही वह्निर्वायुराकाशमेव च । दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः स्मृताः—
विष्णुपुराणम् F.

The metre is स्रग्धरा. Mark the अनुप्रास in the verse.

P. 2 नान्यन्ते सूत्रधारः—See Appendix A.

नेपथ्याभि०—नेपथ्यं रङ्गस्थलव्यतिरिक्तं जवनिकान्तरितं वर्णिकापरि-
ग्रहणाय योग्यं नटवर्गस्थानम् । S.

नेपथ्याविधानम्—नेपथ्यं नेपथ्ये भवं तस्य विधानं । नेपथ्यं नाम न्यस्त-
भूषांगरचना । K.

अज्जउत्त-सर्वस्त्रीभिः पतिर्वाच्य आर्यपुत्रेति यौवने-भरतः । R.
R has the following remarks on the प्राकृत that is
used in the play :—अत्र नाटके कवेः प्रायः सौरसेनी भाषैवाभिमता-
स्ति । उक्तं च मातृगुप्ताचार्यैः । प्राक्प्रतीचीभुवोः सिंध्वोर्हिमवद्विध्यशैलयोः ।
अंतरावस्थितं देशमार्यावर्तं विदुर्बुधाः । आर्यावर्तप्रसूतासु सर्वास्वेव हि जाति-
षु । सौरसेनीं समाश्रित्य भाषां काव्ये प्रयोजयेत् । इति ।

अभिरूपा भूयिष्ठं यस्याः—The greatest part of which

is (composed of) learned men. cf. दग्धभूयिष्ठं वनं । Maha-
bharata-Vanaparvan 231.

P. 3 आपरितोषा०—परितोषोदा परितोषं मर्यादीकृत्य। यावत्परितोषो भ-
वतीत्यर्थः । R.

बलवदपि &c. Kalidāsa frequently uses बलवत् as an
adverb, in which case it can be construed with
शिक्षितः—Of even the ably instructed. Cf. बलवदस्वस्थ-
शरीरा शकुन्तला Act iii. शिक्षाया बलवत्त्वं &c.S. Some do however
construe otherwise: शिक्षितानां विज्ञानां-प्रवीणनिपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णात-
शिक्षिताः इत्यमरः—बलवदपि चित्तम् F. There is the argument of
दूरान्वय advanced against such a construction, but it
will appear that there is no दूरान्वय since both the
words occur in the latter part of the verse and the
first word can be understood to qualify the last
with perfect naturalness. As an exactly parallel in-
stance, see the verse on p. 115, where, as here, there
being no intervening same case, the first word
naturally agrees with the last.

P. 4 श्रुतिप्र०—श्रुतिं श्रवणेन्द्रियं प्रसादयति तत् । तस्मात् ।

प्रच्छायम्—प्रकृष्टाच्छाया यत्र तत्स्थानम् । K.

P. 5 सुकुमाराः केसराणां शिखा येषाम् or सुकुमाराणि केसराणि शिखा ये-
षाम्.

दयमानाः सकृपा अकठोरं स्पृशत्य इत्यर्थः । R.

पमदा दअमाणाओ—This order keeps the correct caesura.
A alone reads thus.

प्रकरणम् See App. A.

P. 6 अहिष्णाणसाउंदलं—अभिज्ञानप्रधानं शकुन्तलामधिकृत्य कृतं (नाटकम्)
शाकपार्थिवोदितसमासः । F S. अधिकृत्य कृते ग्रंथे इत्यण् प्रत्ययः अभिज्ञान-
प्रधानं शाकुन्तलम् । K. Many copies read अभिज्ञानशकुन्तलम्. But
three commentaries support अभिज्ञानशकु. °अभिज्ञानशकुन्तला also
appears to have been one of the recognised names.

अतिमात्रं रहो यस्य तेन. Verse 5 contains a perfect उपमा.

P. 7. आयुष्मन्—इति वाच्यस्तु रथी सूतेन सर्वदा।। राथेकः सूतेनायुष्मान्नि
त्युक्तत्वात् । K.

पिनाकेनम्—पिनाकोऽस्त्री रुद्रचापे पांशुवर्षात्रिशूलयोः — मेदिनी । =
Bearing his bow. दक्षस्य प्रजापतेरध्वरे भयन मृगरूपमाश्रित्य पलायमानं
यज्ञं शिवो वधार्थमनुससारेति पौराणिकी कथा । I; the cause of the

chase was that दक्ष had not invited शिव for a horse sacrifice.

अनुपतति, locative, qualifies स्यन्दने.

पश्चार्धेन—पश्चाद्भागेन F. पूर्वकायम्-कायस्यपूर्वभागम् । B.

अर्धेऽवलीढाः तैः। K.

In verse 6 the figure is स्वभावोक्ति ; the meter is स्रग्धरा.

P. 9 निभृत The horses bend the ears backwards so as 'to present the least resistance to the wind' or rather to run headlong forward without heeding obstacles. In such a case the ears are not erect but fall flat backwards so as to be nearly on the same level with the neck. The sense here given of निभृत appears to be nearer the original one, viz., 'concealed,' 'closed &c. The commentators do not quote any authority for the sense 'motionless' which they give; 'motionless' is a secondary sense which is applicable in other places, but not so well here. With the present use Cf. अविलम्बितं निभृतं च Act iii. द्वारं निभृतं कृत्वा Panch. V. p. 41.

अलङ्घनीयाः—As the chariot runs on, the dust raised by the hoofs of the horses follows them; it also rises high up in proportion to the force with which it is struck up. In the first case no great speed is necessary to outstrip the dust. But very great speed is necessary if the dust is not to be allowed 'to rise higher than' or rather 'to light on' the bodies of the horses; so that as soon as the dust has left the surface of the ground they are far away from it. The latter sense therefore appears preferable. "Not allowing themselves to be surmounted, or touched, or lighted on by the dust."

P. 10 हरित् a horse of Sûrya; हरि a horse of Indra.

P. 11 अंतरे तपस्विन उपस्थिता इत्येतत्पताकास्थानकम् । तथोक्तं वसंतराजीयेऽपि । पताकास्थानकं प्राहुर्भाविनोर्य(स्य) सूचकम् । सहसार्थ(स्य) संपत्त्या विमर्शादनुनिर्णयात् । तुल्येन संविधानेन तथा तुल्याविशेषणादिति । K.

आत्मनातृतीयः An instrumental अलुक् समास, आत्मनश्च पूरणे इति तृतीयाया अलुक् ।

P. 12 पुष्प from one point of view is preferable to तूल, as tenderness is the common quality between पुष्पराशि and मृगशरीर. Three editions give तूल which is used in an exactly similar expression in Mahabhârata वनपर्वन्—141: तन्मे दहति गात्राणि तूलराशिमिवानलः । यच्च वीरं न पश्यामि धनंजयमुपान्तिकात् ।. Also तूलराशि (263 in the same). The phrase appears to be common in the language, and पुष्प therefore must have been chosen at the expense of an idiomatic and therefore natural expression. पत्र is another reading for तूल.

P. 13 पुरु.—The spelling usually given is पूरु. Cf. सेव पूरुमवामुहि Act iv. According to the older of the two genealogies given in the Mahābhārata (I. 95) भरत is the 20th from पूरु and 41st from दक्ष the father of दाक्षायणी (who appears with her husband in Act vii.). पूरु is well known for an act of filial piety. Being requested by his father ययाति, he transferred his youth to the father to enable him to enjoy worldly pleasures for a longer time. When the father took back his decrepitude he blessed the son with the boon that he would be the ancestor of a great family. Thus the family was named after him.

युक्तरूपम्—Very proper; अतिशयेन युक्तम्—प्रशंसायां रूपम्। R.

कुलपति—मुनीनां दशसाहस्रं योऽन्नदानादिपोषणात् । अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः । R.

मालिनी—This appears to have been a right-hand tributary of the Ganges at a distance from Hustinapura (which is about 57 miles N. E. of Delhi).

सोमतीर्थ is mentioned as situated midway between गङ्गाह्रद and कुरुक्षेत्र. गङ्गाह्रद is known as a holy place in or about कुरुक्षेत्र. So सोमतीर्थ may be supposed to be somewhere near Panipat. It cannot be supposed to be प्रभास in Kāthiavār when we remember the distance between the adjoining forests of Hastināpura and the coast of the S. W. part, and the region of the desolate मरुभूमि to be traversed. But the Kashmir copy throughout reads प्रभास (see p. 146 Act iv.). It is

however equally possible that Kálidàs was less attentive to perfect geographical accuracy. For हस्तिनापुर see note on the name in Act iv.

P. 14 क्रियाः—आरम्भो निष्कृतिः शिक्षा पूजनं संप्रधारणम् । उपायः कर्म चेष्टा च चाकत्सा च नव क्रियाः । B. It is however unnecessary to attach this definition to the word.

सोमतीर्थ See note on मालिनी P. 13.

P. 15 साधयामः—निर्वर्तयामः प्रकृतं समिदाहरणादिकमनुतिष्ठाम इत्यर्थः । K.

P. 16 इंगुदीनां फलानि भिदंति ते । K. तोयाधाराः जलाशयाः । K.

Verse 14 is in the शार्दूलविक्रीडित meter; and verse 15 in मन्दाक्रान्ता. The figure in both is स्वभावोक्ति.

P. 17 आर्द्रपृष्ठाः whose backs are watered and washed. सिक्तकायोपरिभागाः । K.

P. 18 दक्षिणेन governs the following accusative. एनपा द्वितीया ।

P. 19 शुद्धान्तः—अन्तःपुरम्.

P. 21 सोदरसिनेहो—सोदरेषु स्नेहः—तत्पुरुष. See P. 169.

असाधु०—न साधु पश्यति इति.

P. 22 अव्याज०—न व्याजेन मनोहरम्.

समिलता—This is the older reading, and is evidently more natural than शमीलता. The verse is in the वंशस्थ meter.

P. 23 The verse इदमुपहितसूक्ष्मग्रंथिना स्कंधदेशे । स्तनयुगपीरिणाहच्छादिना वल्कलेन । वपुरभिनवमस्याः पुष्यति स्वां न शोभाम् । कुसुममिव पिनद्धं पांडुपत्रोदरेण ॥ which is given by the Mss. C D E F G O (see 'b' p. 21 and 22 and 'c' p. 23), may be thus translated :—This lovely (or wonderful) form of hers, with the bark-garment concealing the expansion of her bosom, having a fine knot tied on the shoulder, does not fully exhibit its own gracefulness like a flower enclosed in a faded leaf.

P. 24 कामम् This accusative is in sense more allied to the frequentative gerundial form of कम् to love or desire;=granted that; admitting that; true that.

वयसः—According to the form of the life that was to be led by every individual of the higher castes,

वल्कल was to fall to the lot of every one in old age in the forest. And Sakuntalà's present age was not one to which bark-garments were suited. Simplicity and homeliness heighten the charm of real beauty. Even in a bark-garment she appears more lovely. वपुः is not given by the older Mss. Cf. किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम्. Kumar. V.

The meter of verse 18 is मालिनी. The figure is संसृष्टि of प्रतिवस्तूपमा and अर्थोतरन्यास. F.

P. 26 सअंवरवहू Wife by self-choice, a तृतीयातत्पु.

For स्वयंवर see note P. 125 गांधर्वेण.

वनजोसिणी The moon-light of the grove.

Verse 19-cf. Vikramor. नदीभावेनेयं ध्रुवमसहमाना परिणता where the figure makes a river of the heroine.

P. 27 उपभोगस्य क्षमः । मात्रामातिक्रम्य अतिमात्रम्.

P. 28 विभावोमि I do not see, or understand.

अत्तगत -सप्तर्मात० Cf. सखागतम् P. 40 below.

असवर्ण०—न समानो वर्णो यस्य तदसवर्णम् qual. क्षेत्र.

P. 29 अभिलाषोऽस्यास्तीति—अभिलाषि.

Construe संदेहपदेषु वस्तुषु हि सतामंतःकरणप्रवृत्तयः प्रमाणम् । The meter is वंशस्थविल and the figure अर्थोतरन्यास. महापुरुषस्यात्मप्रशंसादोषो न विद्यते। यथा रामायणे आर्यरामस्य रामत्वं पश्यंतु हरियूथपाः। इत्यादौ । यद्वात्मगतत्वेनोक्तत्वान्न दोषः। S.

P. 30 चलौ अपांगौ यस्याः ताम् । वेपथु noun from वेप् to tremble, Cf. nouns such as दवथु, स्फूर्जथु &c. रहस्यमाख्यातीति । कर्णयोरंतिके चरतीति । तत्त्वस्य अन्वेषः तस्मात् । The meter is मंदाक्रांता.

P. 31 दुर्विणीदेण—Lit:—Ill-trained; नी with वि to instruct. Hence ill-natured.

P. 32 राजभावः Being the King.

P. 33 अत्याहितम्—महाभीतिः । Amara.

P. 34 अदिहिविसेसलाहेण—अतिथीनां विशेषस्य लाभेन ।

P. 35 Read यूयमप्यनेन कर्मणा परि०. उचितं नः&c. अभ्यस्तेऽप्युचितं न्याय्ये इति यादवः. S.

P. 36 जनांतिकम्—त्रिपताककरेणान्यानपवार्योतरा कथां अन्योन्यामत्रणं यत्स्याज्जनांते तज्जनांतिकम् ।

P. 37 सर्वश्राव्यं प्रकाशं स्यात्.

विरहेण पर्युत्सुका जना यत्र। The printed copies read तवोवणग-
मण than which तवोवणागमण is evidently better.

P. 38 आत्मापहार Concealing myself.=आत्मवंचनम् S.

अविघ्नानां क्रियाणामुपलंभाय।; उपलंभ knowing, cf. तत्त्वत एनामुप-
लप्स्ये। P. 29. Cf. Also note on verse 24 P. 135.

P. 39 सणाहा—The girls appear to have recognised
the king here. But they do not plainly say so
nor does the king make himself plainly known
throughout his conversation. इदानीमित्यनेन राज्ञा राजभावः प्र-
च्छादितोऽपि तथा ज्ञात इति द्योत्यते। S.

P. 40 ब्रह्मणि ब्रह्मचर्ये. आजन्मब्रह्मचारीत्यर्थः S.

सखीगतम् शकुंतलाश्रितम् regarding your friend सख्यां गतम्.
Cf. आत्मगतम्, also तद्गतेनाभिलाषेण P. 108.

P. 41 कौशिक इति गोत्रेण नामधेयं यस्य. B R.

P. 42 Many of the copies translate वसंतोदारसमए by
वसंतोदारसमये which does not appear elegant. B again
makes it उदारवसंतसमये saying प्राकृते पूवानपातानेयमः. But
the correct translation वसंतावतारसमये is given by the
older copies. Cf. Malavik. P. 36.

अन्येषां समाधेः भीरुः तस्य भावः A person rising higher in
power by practising austerities was a source of great
fear to Indra as such person could, if successful,
usurp his throne.

P. 43 अप्सरसि संभवो यस्याः सा।

अथ किम्—What else? Cf. Marathi तर काय or दुसरें काय.
अथ किं स्वीकृतालापे हुं क्रोधे त्वहहार्तिषु। शांतं स्मृतमसंभाव्ये अज्ञाने हीति वि-
स्मय इति त्रिलोचनः। S.

प्रभयातरलम्. S.

धृतो द्वैधीभावो येन तच्च तत्कातरं च। S.

P. 44 न नियंत्रणं यस्य सोऽनुयोगो यस्य. पुनः पुनः पृच्छतीति रागद्वेषादे-
रसंभवात्. S.

P. 45 व्यापारान् रुणद्धीति। Cf. बाह्यकरणव्यापाररोधी Malati M.
P. 163.

आत्मनः सदृशानि ईक्षणानि यासां ताः अत एव वल्लभाः ताभिः।

The metre of verse 25 is वसंततिलक.

अनुरूपाय वराय प्रदानम्।

P. 46 स्पर्शक्षम cf. उपभोगक्षम, तपःक्षम.

न संबद्धं असंबद्धं तत्प्रलपतीति ।.

गौतमी काश्यपस्य भगिनी K. S.

P. 47 चेष्टायाःप्रतिरूपिका-यादृशी शरीरचेष्टायां तादृशी (०वृत्तिः) तां विनापि । R. आंगिकक्रियायाःसमानरूपा S.

P. 48 मोचिअ having freed (yourself from the debt).

P. 49 तलशब्द एकदेशेन भीमो भीमसेन इतिवत्करतलमाह बाहुसान्निध्यात् । R.

कर्णेऽवतंसीकृतं शिरीषं (R.) कर्णशिरीषं तद्गुणद्वि इति. The metre of verse 28 is शार्दूलविक्रीडित.

राज्ञःपरिग्रहोऽयम् । अनेन राजराजकीययोः सामान्यवचनेन प्रच्छादनं कृतमिति मंतव्यम् । S.

P. 51 लब्धावकाशा cf. लब्धावकाशो मे मनोरथः P. 43.

The metre of verse 29 is वसंततिलक.

P. 52 संनिहिताः मिलिताः S. Present, near. cf. जइ एत्थ तादो संणिहिदो भवे P. 39; also अपि संनिहितोऽत्र कुलपतिः P. 14.

मृगयायां विहरतीति ।.

विटपेषु विषक्तानि जलेनार्द्राणि वल्कलानि येषु. आर्द्रवल्कलेषु धूलिपतनमेका बाधा इदानीं बाधांतरमपीतिभावः ।. S. परिणतः सायंकालीनः योऽयमरुणः सूर्यः तद्वत्प्रकाशः स्फुटः । R.

The metre of verse 30 is पुष्पिताग्रा.

प्रतिहत=Broken off. R takes तरुःस्कंध &c. making two-different words; but it does not appear very natural. As स्कंधलमैकदंतः is then taken to mean, 'with one of his tusks scratching his shoulder' as he looks to the sides. The idea implied in our reading is that the elephant passes on with a branch stuck on his tusk which, with a blow, broke it off from the mother-tree. एकं तरुस्कंधं अवस्कंधैकस्मिन्दंते निक्षिप्यागच्छतीत्यर्थः । S.

P. 53 भिन्नानि सारंगयूथानि येन.

स्यंदनस्यालोकाद्भीतः The metre of V. 31 is मंदाक्रांता, and the अलंकार is स्वभावोक्ति.

किंचिदिव संभ्रांताः—इवशब्दो वाक्यालंकारे S.

P. 56 गच्छति पुरः &c. Observe the contrast between गच्छति and धावति. The figure is उपमा.

ACT II.

विदूषको नाम नायकपार्श्ववर्ती कामपुरुषार्थसहायो हास्यकारी नर्मसुहृद्-
च्यते । K.

भो दिष्टं is not given by K agreeing with our text.
विदूषकेण वक्तव्यो वयस्येति च भूपतिः R.

P. 57 वअस्सभावेण By being a companion.

पत्राणां संकरेण कषायाणि। संकरः—विरुद्धानामेकाधिकरणस्थितौ-शब्दाब्धिः
F.

सुल्लमंस०—लोहशलाकया मांसं संग्रथ्य यत्पच्यते तत् R; for the com-
pound compare अभिरूपभूयिष्ठा P. 2.

P. 58 तुरगेण (तुरगमारुह्य) अनुधावनेन कंडिताः संधयो यस्य ।

रत्ति वि An accusative of time. कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे द्वितीया ।

सद्दब्बं—Verbal noun.

दास्याः पुत्र An optional अलुक् compound., when censure
is meant. पुत्रेऽन्यतरस्याम् is the सूत्र.

अपहीन Left behind; from हा to leave.

P. 59 अधन्यतया (कर्त्र्या) दर्शिता । अधन्यता is the agent
of दर्शिता. असंभाव्यस्थले राज्ञो युवतिदर्शने स्वस्याधन्यतैव हेतुरिति
भावः । S. अनेनात्र रात्रौ राज्ञा विदूषकस्याग्रतः शकुंतलादर्शनादिकं किंचि-
त्प्रसंजितमित्यनुसंधेयम् । K S.

कृताचारपरिकर्माणं—E notices परिकर्मन् as a variant ex-
plaining it by कृतं आचारस्य स्नानादेः परिकर्म अनुष्ठानं येन ।

जवणीहिं—These are the bearers of the king's arms.
Cf. प्रविश्य शार्ङ्गहस्ता यवनी. Act vi.

अंगानां भेगेन विकलः ।

दंडकाष्ट—It is always borne by the विदूषक. Cf. इमिणा दंडक-
ट्टेण &c. Act vi. Also Malavik. Act iv. कंहं दंडकट्टं एदं
and Mrichchh. Act ix. दंडकट्टेण मत्थअं दे सदखंडं करेमि ।

P. 61 ०दर्शनायासि is another reading—which means
the mind longs to ascertain her feelings. But there
is no longing of the kind now remaining, since he
has already said लाब्धावकाशा मे प्रार्थना । कुतः वाचं न मिश्रयति &c.
He has known her feelings and is now thinking of
securing her hand. He finds that it is difficult to
accomplish this object; but, in the uneasiness caused
by the difficulty, he feels comforted by the thought
of 'having known her feelings'; and the observation

in the 2nd line of the verse is based on this knowledge. A longing on the part of both relieves the heart of each even though the object of love be not yet accomplished. As he has known that there is such longing he feels comforted. Having in this way first concluded that he has known the state of her mind, he again doubts and corrects himself by एवमात्माभिप्राय &c., explaining the same thought by the following verse. आश्वासि is moreover the reading of the older Mss. R has the reading आयासि and explains the clause thus: सा काममत्यर्थं प्रिया प्रियतमा इत्यर्थः । तर्हि सम्यगेव । न सम्यगित्याह । यतो न सुलभा (न) अप्राप्या किंतु सुखेन न लभ्या । तां ह दुष्प्रापे वस्तुनि प्रयत्नेनापि किमित्याशंकायामाह मन इति । ... मनस्तस्या (श्रेष्ठानां दर्शने) आयासि सखेदं प्रयत्नपूर्वकं लालसमित्यर्थः । E following K first explains आश्वासि—मनस्तु तस्या शकुंतलाया भावानां अभिलाषानुभावानां दर्शनेन साक्षात्कारेणाश्वासिति । आश्वासहेतुमाह । अकृतार्थेऽपि इति । मन्मथेऽकृतार्थेऽपि उभयोः स्त्रीपुंसयोः प्रार्थनान्योन्याभिलाषः प्रीतिं जनयति । Then E gives the explanation for आयासि in the words of R, probably quoting from it. S—तद्भावदर्शनायासि तस्या भावदर्शनेन स्वविषयाभिलाषज्ञानेनायासि प्रयासयुक्तम् ... तद्विषये स्वारसिकवृत्तीत्यर्थः । Thus S appears to interpret the reading to agree with the sense of आश्वासि. But the same commentary proposes another interpretation; यद्वा तद्भावदर्शने आयासवत् । साकृतावलोकनमंदगमनादीनां स्वाभाविकत्वेनापि संभवात् । तथा च वदिष्यति एवमात्माभिप्रायसंभावित—विद्वंभ्यते ।; thus saying that 'he has not yet ascertained her feelings'; but, this is his after-thought as expressed in the 2nd verse and the clause immediately preceding it. If however आयासि is to be insisted on, then all what he has previously said expressing his hopes of having known that she loved him, viz., the words लब्धावकाशा मे प्रार्थना, वाचं न मिश्रयति &c., should be understood to be आत्माभिप्रायसंभावित and not expressions of facts, and hence subject to correction. But it should be remembered that आश्वासि is the older reading of the two.

P. 61 The meter of verse 2 is शार्दूलविक्रीडित.

अहं परायणं भाश्रयो यस्य तत् । K E.

हस्तपादम्—समाहारद्वंद्व.

वागेव वाङ्मात्रम् तेन ।

जापयिष्यामि Future of the causal of जि to be victorious.

P. 63 खुज्ज Hence in Marathi खुजा. कुब्ज may be also understood to signify the plant of that name.

ननु—परमतापेक्षणे R (quoting दंडनाथ's authority).

तत्र कारणम् तस्मिन् कारणम् ।

जं सच्चं—यत्सत्यम्—To say the truth, a phrase usually used thus. Cf. Venisam. Act I. यत्सत्यं काव्यविशेषवेदिन्यां &c. Mrichchh. यत्सत्यं स्वर्गायते इदं गेहं Act IV. Also एतद्वलं पूर्णमस्माकमेवं । यत्सत्यं तान्प्राप्य नास्तीति मन्ये । Mahabharata V. 22.

P. 65 मृगयायां विक्रवम् R.

The meter of verse 3 is पुष्पिताग्रा.

ज्यामधीति अधिज्यम्.

हृदये कृत्वा. Cf. मनसि कृत्वा.

P. 66 मोदअखज्जिआए—cf. Vikramor. सर्वत्रौदरिकस्याभ्यवहार्यमेव विषयः. The gratification of a Brahman's hunger is very amusingly described in Mrichchh. Act I. गल्लकसदपरिवुदो चित्तकरो विअ अंगुलीहिं छिविअ छिविअ अवणेमि । णअरचत्तरवुसहो विअ रोमंथाअमाणो चिट्ठामि । Also cf. Act v. of this play कहं बुभुक्खाए खादिदव्वोम्हि ।

क्षण is the acceptance of an invitation to represent dead ancestors at the Srāddha ceremony to receive the annual dinner and oblations; see S. P. Pandit's note on the same phrase in Malavika. P. 31. The sense of the word however is further extended to 'simple engagement' or 'vow for some ceremony &c.' Cf. स्वयंवर कृतक्षणा; अर्जुनः कुरुतां क्षणम्, in Mahabharata I. स्वयंवरपर्वन्.

भट्टा—स्वामिन्देवेति नृपतिर्भृत्यैर्भट्टेति बाधमैः ।

दिण्णदिट्ठी cf. the same expression on P. 7.

P. 68 न अवरतं धनुषो ज्याया आस्फालनं तेन क्रूरः पूर्वः यस्या. R adds an explanation of this compound as applied as an epithet to the elephant.

The meter is मालिनी cf. Act vi. संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि नालक्ष्यते ।

क्लेशलेशै° is another reading for स्वेदलेशै°. The majority of the Mss., the old ones included, read स्वेद which evidently makes the compound intelligible without any strain on the expressive power of the words.

K. has प्राणेन शक्त्या सारं परं उत्कृष्टम्. S प्राणस्य शक्तेः स्थिरांशम्. प्राणसार—E solves प्राणो बलमेव सारः स्थिरांशो यत्र ।.

P. 69 माठव्य—K R S read माढव्य. माधव्य and मांडव्य are other readings. There is a vulgar marathi word 'माठू' in colloquial use (meaning 'an ignorant rude fellow').

P. 69 वैधेयः—अज्ञः। Amara.

निदर्शनम्—cf. अंगुलीयकमेव निदर्शनम् Act vi. नलिनी पूर्वनिदर्शनं मता Ragh. VIII.

विश्रामशब्दः पाणिनीयेनोदात्तोपदेशस्य मांतस्य नाचमेरिति वृद्धिप्रतिषेधेऽपि व्याकरणांतरसिद्धत्वात्साधुः । तथा भवभूतिनाप्युक्तम् । विश्रामो हृदयस्य यत्र &c. Act i. Utt. Ramach. K.

The meter of V. 5 is शार्दूलविक्रीडित.

वराहतातिभिः—The reading पतिभिः appears to be spurious. In the first line he speaks of the whole class of महिष s. So he speaks of the dear as मृगकुल the class as a whole. So speaking of the boars there is no need of making a special mention of the foremost or the leading wild pigs.

P. 70 पकिदिं आवण्णो—स्वभावं प्राप्तः R.

रिच्छ—Marathî रीस.

P. 71 आश्रमस्य संनिकृष्टम्.

छायासु बध्दानि कदंबकानि येन ।

The meter of V. 6 is शार्दूलविक्रीडित.

प्रभविष्णु—प्रभवति तच्छीलः 'भुवश्च' इतीष्णुच् । R.

वनग्राहिणः वागुरिकान् K S. Cf. वनग्रहणकोलाहल P. 58.

P. 72 तपोवनमुपरुंधति Cf. तपोवननिवासिनामुपरोधो माभूत् P. 17.

The meter of V. 7 is उपजाति. The अलंकार is दृष्टांत. S.

शमः प्रधानं मुख्यगुणो येषाम् । K.

तदन्यतेजोऽभिभवात् तेजोऽतरकृततिरस्कारात् —तत्तेजो वमंति। K.

गच्छ संपदं दासीए °—दास्याः पुत्र इति षष्ठ्या आक्रोशेऽलुक् (see p. 58)

K. This is of course pretended. Both abuse each other before the King as if really ill-disposed. See सखे स्थिर° and प्रलपत्वेष वैधेयः P. 69; and जिण्णरिच्छस्स मुहे पडिस्ससि। P. 70.

स्वनियोगम्-द्वारस्थितिरूपम् R.

P. 73 जिम्नच्छिभं See Act vi.

गवितागसणाधे—Cf. भवता सनाथीक्रियतामाश्रम इति p. 86.

सुखं आतीतः सुखासीनः .

P. 74 ननु भवानग्रतो मे वर्तते—यद्दर्शनीयस्त्वं दृश्यसे तस्मादनवाप्तचक्षुः—
फलो नास्मीति भावः । K ; S interprets in the same way.

आसीयं स्वकीयं अस्म्यपि स्नेहवशाद्रम्यमेव दृश्यत इति भावः ।

तल्लामभूता—अलंकारभूता K. A तत्पुरुष compound that can be classed under the subdivision कर्मधारय. Grammarians would call this a तुप्पुप् compound.

अदिकृत्य—Cf. कदमं उण उदुं अधिकरिभ गाइस्सं p. 4. Also पतिस्तावर्धमधिकृत्य पट्टः Act vi.

P. 75 तावत्कण्णआ &c. He alludes to the prohibition laid down in the स्मृति that a Kshatriya could not marry a Brahman girl. Cf. असवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् &c. Act i.

निवारितमिमेगमिः &c. This verse appears a little inconsistent with the last speech of the king. But the insertion of it may be explained by understanding it as an answer to Vidushaka's remark तावत्कण्णआ अब्भत्यणीआ दीसदि । The verse is also found in the commentary E. It may not however be genuine.

पौरवाणां मनः Cf. यदार्थमस्यामभिलाषि मे मनः । p. 29.

P. 76 तया उज्जितमधिगतं च । K.

P. 77 रूपोच्चयेन—रूपणां चंद्रायुपमानवस्तुसंबन्ध्याकारविशेषाणां उच्चयेन राशिनोपादानकारणेन न तु साधनेन कृतानुमिता किम् । K. S has a similar interpretation.

स्त्रीरत्नसृष्टिपरा Another creation of a स्त्रीरत्न अन्या अपूर्वा स्त्रीरत्नसृष्टिः । K. जगत्स्त्रीसृष्टिविलक्षणेत्यर्थः R.

The meter is वसंततिलकम्.

P. 78 पञ्चादेशो Cf. ऊर्वशी...प्रत्यादेशो रूपगर्वितायाः श्रियः Vikramor. Act I.

Constr. इह विधिः कं भोक्तारं समुपस्थास्यति न जाने । S. gives another possible interpretation शकुंतलालक्षणं भागधेयमिह लोके कं पुण्यवंतं समुपस्थास्यति संप्राप्स्यति । This is also supported by K.

The meter is शिखरिणी.

अखंडं पुण्यानां फलम्. Good actions done during life re-

sult in a series of happy sensations to the soul when freed from the body.

इंगुदी—The common oil in use among the forest-dwellers was that of the इंगुदी. The raw fruits of the tree were also used for washing. Cf. यस्य त्वया व्रणविरोपण-मिंगुदीनां तैलं &c. Act vi.

भवंतमंतरेण-अंतरांतरेण युक्त इति द्वितीया। Cf. Malavika. i. चलितं नाम नाट्यतमंतरेण कीदृशी मालविका.

दिट्टिराओ Cf. चक्षुरागः Malati M. Act vi. where it is given as one of the stages of love.

P. 79 अभिमुखे This is the conclusion drawn from the verse वाचं न मिश्रयति &c. p. 51. The stage-direction सव्याजं विलंब्य &c. (P. 55) should be remembered in this connection.

The meter is द्रुतविलंबित.

P. 81 The meter of दर्भांकुरेण &c. is वसंततिलक. (For the allusion see P. 55).

पाथेय Provisions for journey. पथि साधु पाथेयम् । पथ्यातिथि-वसतिस्वपतेर्दृष्ट् । R. See आतिथेय p. 13.

सकृत् may through its synonyms have the sense of 'for a single day' as K explains it.

P. 82 णीवारच्छद्भाग—Among other items of revenue the sixth part of the produce of the soil went to the king. पंचाशद्भाग आदेयो राज्ञा पशुहिरण्ययोः । धान्यानामष्टमो भागः षष्ठो द्वादश एव वा । आददीताथ षड्भागं द्रुमांसमधुसर्पिषाम् । गंधौषधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च । पत्रशाकतृणानां च वैदलस्य च चर्मणाम् । मृण्मयानां च भांडानां सर्वस्याश्रममयस्य चेत्यादि मनुः । F.

P. 83 प्रतीहारभूमि—'Properly the ground near the gate of the palace, but here simply the station of the porter.' Mon. Wms.

With the verses said by the young hermits compare हरदत्त's and गणदास's speeches in Malvik. अहो दुरासदो राजमहिमा &c. Act i.

P. 84 The words सर्वभोग्ये and रक्षायोगात् are capable of a double meaning as given in the translation. In R सर्वभोग्ये as applied to the king's residence is explained by quoting the following verse from पद्मपुराण-

यथा वायुं समाश्रित्य वर्तते सर्वजंतवः । तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्तते चतुराश्रमाः ।
and is understood as सर्वैर्बटुभिर्भोग्ये in the case of the hermitage proper. रक्षायोगात् प्रज परिपालनात्; in the case of the sages शरीररक्षार्थे अष्टांगो योगः तन्निमित्तम्. E has यथा चोक्तं विज्ञानेश्वरेण अभिषेकादिगुणयुक्तस्य राज्ञः प्रजापालनरूपः परमो धर्म इति.

बलभित्सखो—This is an allusion to the friendship that existed between the king of Heaven and this king of the Earth. The denouement is brought about through this connection.

दुष्यंत was a राजमुनि or more familiarly राजर्षि. A Kshatriya was styled a राजर्षि after he had observed a certain amount of austerities. He could rise higher than this if he could go through the penance that was necessary for the achievement of that higher position. The conflict between वसिष्ठ and विश्वामित्र was for not allowing the latter to obtain the title of ब्रह्मर्षि which after long and laborious penance he at last succeeded in getting and drank nectar in Indra's company (see Mahâbhâr. I. 175).

P.85. नगरपरिघप्रांशु Long like the bars of city-gates. परिघोऽर्गलः .

आशंसंते सुरयुवतयो बद्धवैरा &c. is the reading of seven of the editions; R gives the following reason for reading सुरयुवतयो —युवतिग्रहणं तासामतिभीरुत्वाद्द्वंद्वीदुःखाद्यनुभवात्स्त्रीत्वेन युद्धाद्यभिमानाभावाच्च । प्रथमस्य धनुषो ग्रहणादस्यैव प्राधान्यं द्योत्यते ।. E however comments upon the verse as given in our text. The meter is मंदाक्रांता.

फलान्युपहरतः—रिक्तपाणिस्तु नोपेयाद्राजानं देवतां गुरुमिति न्यायात् । S.

P 86 रक्षांसि इष्टिविघ्नमुत्पादयन्ति । The religious rites, especially sacrificial performances, were generally infested by evil spirits. Kings were therefore requested to guard the sacrificial sessions. It was for the same duty that Rama and Lakshmana were taken by Visvamitra to his penance-ground. The sages were always sparing of their power to destroy such evil-doers by pronouncing curses on them; for, says विश्वामित्र (Ramayan I. 17) न च मे क्रोधमुत्सृष्टुं बुद्धिर्भवाति पार्थिव । तथाभूता हि

सा चर्या न शापस्तत्र विद्यते । Cf. Also अपसर्पेतु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारः &c.—पृथ्वीतिमंत्र.

P. 87 अणुञ्जला Because by this request he was enabled to stay at the hermitage.

सत्रेषु दीक्षिताः —There is always a form of initiation through which the performer of a ceremony has to pass first; when that is over the main business of the ceremony begins, and, thus initiated, the यजमान is to attend to nothing but the performance of the rite.

अनुपदम् an अव्ययीभाव.

P. 88 सपरिवाहम्—Overflowing, that is, very great. Cf. अहो रागपरिवाहिणी गीतिः । परिवाहशब्दो ... निगमनसंदेहेनाधिवयं लक्षयति । R. The विदूषक's curiosity may be considered as increased from what he has said तं क्लृप्त्वा रमणीयं जं भवति वि विम्वहं उपादेशः । Yet from his usual love for food he may not be so serious about having a sight of Sakuntala except only to follow the bent of the king's mind.

P. 89 अंबाभिः The plural is used to show reverence, as आचार्यपादाः.

पउत्तपारणो—K has अत्र चतुर्थदिवसे प्रवृत्तपारण इत्यादिना ज्येष्ठमास-पूर्णिमायां कर्तव्यं वटसावित्रीव्रतं गम्यते. E quotes the same. It is doubtful however whether that is the fast meant.

दीहाउणा—Cf अस्सं दाहाऊ उहअकुलणंदणो भविससदि । Act vii.

द्वैधीभवति—Cf. धृतद्वैधीभावकातरं मे मनः । p. 43.

P. 91 तिसंकु —कौशिकार्जिततपोवीर्येणोद्भूतोऽपि नाकपयं सशरीरस्त्रिशंकुर्नामेक्ष्वाकुकुलक्षितीश्वरो गरुडापोपजनितप्रातिकुलेयनाखंडलनाथः पतितोऽतरांतरीक्ष एव वा शिरास्तिष्ठति. F. त्रिशंकु was the 6th in descent from इक्ष्वाकु according to the genealogy described by वशिष्ठ in Ramayan. I.

P. 92 युवराजः—This is the title given to the son of the reigning king, after he has been duly coronated for the purpose. This son becomes the successor to the throne. Cf. Raghu III. 35. कामंदक-विनीतमौरसं पुत्रं यौवराज्येऽभिषेचयेत् । S thus remarks on the word युवराज

used by the विदूषक—युवराज इत्यनेन राज्ञः पुत्राभावः सूचितः। राज्ञः पुत्रसंभवे स्वस्य युवराजत्वकथनस्यानुचितत्वात्। &c.

P. 93 बटुः A lad.

अक्ष्णोः परः परोक्षः मन्मथो यस्य ।

समम् एधितो—सह वर्द्धितः.

परमार्थ Truth.

The meter of the verse is वैतालियम्.

अह इ Cf. the same p. 43.

ACT III.

P. 95 कुशानादाय—There is a question about the position of this stage-direction. The copies B E F G I M insert it after प्रवेशति in the foregoing st. dir., thus meaning that the pupil enters with a bundle of the grass in his hands; and then after soliloquising about the valour of the king, explains the purpose which has brought him out. When thus placed, this last part of the speech (यावदिमान् &c.) wears a shade of affectation; as if he has purposely stopped short to describe the king's valour, and having done that, turns his thoughts to another duty, viz., taking the grass to the priests. But the whole speech appears more natural, when it is seen that the pupil enters gathering kusa-grass and, by the by, makes his observations; and that having finished the business in hand he says 'Now I shall take this grass to the priests'; when thus construed परिक्रम्य (p. 96) can be suitably interpreted, signifying that he now started homewards from the forest.

निरुपप्लवानि—This is the older reading while निरुपद्रवाणि appears to be later. K has the former.

आकाशे—किं ब्रवीष्येवमित्यादि विना पात्रं ब्रवीति यत्। श्रुत्वेवानुक्तमप्येकस्तस्यादाकाशभाषितम् । दशरूप.

उपक्रम्यताम्—चिकित्स्यताम् K.

P. 96 कस्येदं—कस्य=for whom?

उशीरानुलेपनम्—नलदांगरागः K.

आतपलंघन—आतपातिक्रम S. K translates लंघन by आघात.

बलवदस्वस्था—again p. 103.

वितानो यागस्तत्संबन्धि वैतानिकम् K R.

गौतमी नाम कण्वस्य भगिनीति कथ्यते । K S.

P. 97 विष्कंभक—This is a शुद्ध विष्कंभक, being in the form of a soliloquy of a single character.

कामयमानावस्थो—कामयमानस्यावस्थेवावस्था यस्य. Cf. अनसूया's speech on p. 105 Also Malavik. Act iii. p. 35.

अलमस्मि &c. This is the reading of all the Mss. except F G, the latter of these having followed the Bengal copy.

P. 98 The meter of verse 3 is उपजाति.

विश्वसनीयाभ्याम्—उक्तनाम्नः (कुसुमायुध and चंद्रमस्—चदिआह्लादने इत्याह्लादकश्चंद्रशब्दः) सार्थकत्वभ्रमेण विश्वासयोग्याभ्याम् । S. Cf. विश्वसनीयमायुधम्. Malavik. III.

P. 99 The meter of V. 4 is मालिनी.

अद्यापि &c. The god of Love, having tried to influence the mind of Siva while he was engaged in contemplation, was burnt to ashes by a flash sent forth by the latter from his third eye.

और्व इवांबुराशौ—According to a myth (in Adiparvan 180) the submarine fire was the wrath of the sage और्व which, at first about to destroy the world, was, at the request of the sages, transformed into a mighty fire which was then deposited in the ocean.

अग्निमिंदुमर्यूखैः—cf. Gitagovinda iv. —मयि सपदि सुधानिधिरपि तनुते तनुदाहम्.

अनिशमपि &c. Cf. वर्षशतमस्तु दुर्दिनमविरतधारं शतह्रदा स्फुरतु । अस्मद्विधदुर्लभया यदहं प्रियया परिष्वक्तः । Mrichchh. v.

P. 100 संस्थिते—समाप्ते सति । K.

सदस्य—सदस्या विधिदर्शिन इत्यमरः ।

प्रायेण—May be translated by 'generally' or 'usually' rather than by 'most probably,' so that his guess then would seem natural.

प्रवातसुभग—अत्र वायोः प्रकृष्टता शैत्यादिगुणवत्त्वेन न तु बाहुल्येन । K. S explains it similarly. Cf.; सुभगसलिला°; again p. 104.

उद्देशः—स्थानम्.

P. 101 शक्यमर°—Making a पूर्वपक्ष on this construction R says महाभाष्यवचनात्सिद्धम् । शक्यं च श्वमांसादिभिरपि क्षुत्प्रतिहंतुम् । &c. K S quote from Ramayana शक्यमंजलिभिः पातुं वाताः कैतकगंधिनः । saying अत्र शक्यमित्यव्ययम् । Parallel constructions are विषवृक्षोऽपि संवर्धय स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् । Cf. Also Mahābhārata Virātaparvan 16. नाहं युक्तं ताडयितुम् &c. The regular construction would require शक्य to be an adjective; cf. दैवी च सिद्धिरपि लंघयितुं न शक्या Mrichchh. vi. Also उचितः प्रणयो वरं विहंतुम् Malavik. iii.

P. 102 यावद्विट्पांतरेणावलोक°—cf. इतस्तावदावां लतांतरितौ भवावः Malavik. iii. p. 42.

निर्वाणम्—श्रेयः—Final beatitude S. Cf. प्रसक्ते निर्वाणे Malavik. iii. The word is peculiar Buddhism, and has been thus explained: All that words can convey is that Nirvana is a sublime state of conscious rest in omniscience —A. P. Sinnett- Esoteric Buddhism. p. 189. See further p. 205. अर्हत्.

अबि सुहाअदि—K appears to separate सुखाय and ते, but it is not clear whether the reading explained in it contains another ते.

P. 103 आतपदोषः &c. Cf. the word अपराद्धं in the following verse.

कृतं संदेहेन cf. the same expression p. 29.

प्रशिक्षिलं मृणालमेकं वलयं यस्य—एकमित्यनेन वलयांतरासहत्वं ध्वन्यते । R. But K agrees with our translation मृणालान्येवैकानि मुख्यानि वलयानि यस्य ।

साबाधम्—A Bahuvrihi comp.

तदपि This is the older reading, as also is प्राशिक्षिल. The later copies have किमपि and शिथिलित.

P. 104 प्रसर—वेग.

The meter is शिखरिणी.

आरभ्य—cf. Mal. Madh. भूयो भूयः सविधनगरीरथ्यया पर्यटंतम् S. तण्णिमित्तो—स निमित्तं यस्य.

P. 105 अणब्भंतरा—cf. अहो प्रयोगाभ्यंतरः प्राश्रिकः Malav. ii.

मदणगदस्स—गत—Often used at the end of compounds to mean 'with regard to' or 'relating to.'

इदिहासणिबं० पुरावृत्ताख्यानमितिहासः। तन्निबंधेषु पुराणेषु S.

विआरं क्खु &c.—Such general observations are occasionally introduced. Cf. सिणिद्धजणसं० p. 108. विवक्षितं ह्यनुक्तमनुतापं जनयति p. 119.

P. 106 नहि-दर्शनम्—The latter part of the king's speech is omitted in the Bengal copies and also two or three others. दर्शनHis act of observing.

लावण्यमई छाआ—तथा कार्ष्णं यथा प्रधानं लावण्यमेव दर्शनयोग्यं नावयवा इतिभावः। R.

P. 107 अवितथमाह-cf. प्रियमपि तथ्यमाह &c. p. 26.

क्षामक्षाम—The repetition shows excess.

शोषणेन—शोष्यतेऽनेनेति शोषणः R. शोषकेण ग्रीष्मवायुनेत्यर्थः K.

S explains the propriety of the word प्रियदर्शना in the case of the माधवी creeper thus:—माधवीलतायां मलयमरुत्स्पर्शेन अंकुरादिजननादर्शनीयतोक्ता।

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

P. 108 समदुःखसुखेन—समं दुःखं सुखं च यस्य। Cf. Raghu. viii. 65.

The meter is वसंततिलकम्.

P. 109 अभ्रश्यामः—K reads अभ्रश्याम-तपात्यये ग्रीष्मांते मैघैः कृष्णः दिवस इव। वर्षाकाले दिवसस्य वर्षणात्पूर्वमुष्मलत्वात्तापकरत्वं वर्षणे सति निर्वापयितृत्वमित्यभिप्रायः। तथा च रत्नावल्याम् तपति प्रावृषि नितरामभ्यर्णजलागमो दिवस इति। This quotation is given also by S, which too agrees with us. The explanation of R of अर्धश्याम is not quite intelligible. I follows the same but tries to give a clearer explanation: निदाघस्यात्यये प्रावृषीत्यर्थः अर्धमेघाच्छन्नतया श्यामो निरातपः शीतलश्चेत्यर्थः दिवसः दिवाभागः जीवलोकस्य प्राणिवर्गस्येव यथा प्रावृषि दिवाभागः सातपतया जीवलोकस्य संतापकारकः कियत्कालं च मेघाच्छन्नतया संतापहारकश्च भवति तद्वदित्यर्थः अर्धशब्दोऽत्र न समांशवचनपरः समांशेन दिवसस्य सातपताया मेघाच्छन्नतायाश्चासंभवात्। But the reading appears to be later.

सिंचय मे उदअं-तिलोदअं appears to be a later reading. K agrees with our text.

P. 110 ललामभूदो Cf. आश्रमललामभूताम् p. 74.

ता जुत्तं cf. शक्यमर० p. 101.

P. 111 विशाखे. The विशाखा नक्षत्र, the 16th in the series. शशांकलेखा is शकुंतला and विशाखे are the two friends.

P. 112 इमान्दिवसान् Accusative of time. कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे इति द्वितीया ।.

अशिशिरैः qual. अश्रुभिः.

न अभिलुलितो ज्याया आघातस्यांको येन ।. Cf. कनकवलयभ्रंशरिक्तप्रकोष्ठः Megh. I.

मणिबंधनात् प्रतिसार्यते It is pushed back from the wrist, as it repeatedly slips down the upper part of the fore-arm. स्रस्तंस्रस्तं वारंवारं पाणिमूलमागतम् तस्मात्तन्मया प्रतिसार्यते ऊर्ध्वं नीयते. The figure is स्वभावोक्ति E.

The meter is हरिणी.

P. 113 देवसेसावदेसेण. देवशेष—Probably the same as निर्माल्य (Flowers already offered are taken off from idols when a fresh पूजा is to be performed. Such flowers are called निर्माल्यम् from माल्य a flower).

सुकुमारः प्रयोगः । प्रयासरहितो गूढप्रयोगः । S.

किं णिओओ &c. को नियोग इति पाठे विकल्प्यते विचार्यते दातुमिति शेषः E.

उवण्ण.स०—उपन्यासः पूर्वो यत्र ।. Cf. वअणोवण्णसो Act v.

P. 114 The meter of the verse is वंशस्थविल. Cf. Kumar. V.

The figure is अर्थान्तरन्यास.

को दार्णि—दार्णि is almost an expletive here.

P. 115 स्थाने—cf. ठाणे कखु पच्चादेसविमाणिदा &c. Act vi. Malavik. i. ठाणे कख सज्जदि दिट्ठी.

विस्मृतो निमेषो येन.

असंनिहितानि Not at hand; cf. कुलपतेरसांनिध्यात्. p. 86.

P. 116 संगदत्था—संगतोऽर्थो यस्याः ।.

अवहिदम्ह—cf. अवहितोऽस्मि Act vii.

जुत्तमणोरद्दाइं—R does not explain its reading वुत्तमणो०. E however has वृत्ता जाता मनोरथा येषां तानि.

P. 117 अनिशम्—न निशा यथा स्यात्तथा.

कुमुद्वती — The lotus which blooms in the moon-light.

मणोरहस्स—अत्र मनोरथशब्देन तद्विषयो राजा कथ्यते। S;K also gives this.

अभ्युत्थातुम्—To show respect by rising to receive.

संदष्टकुसुम०—सम्यद्द्रष्टुं कुसुमशयनीयं येषु तानि । R. गात्राणामुत्थापने कर्तव्ये कुसुमशय्याप्यंगलग्ना तिष्ठतीतिभावः । E.

आशुक्लान्त०— It is doubtful whether this is the original reading.

P. 118 अण्णोण्णाणुराओ—अन्योन्यस्मिन्ननुरागः.

पुनरुक्तवादिणी—पुनरुक्तं वदतीति ताम् ।

P. 119 विवाक्षितं &c. Cf. similar sentences elsewhere pp. 108 and 105.

साधारणो०— ममापि जीवितं भवत्सख्यावलंबनीयमित्यर्थः । E S.

P. 120 अंतेउर०—Observe the natural jealousy towards fellow-wives.

न अन्यत् परायणं यस्य.

हृदयहानिहिते—सप्तमीतत्पुरु० Cf. अज उण हिअएण असंणिहिदा Act iv.

मदिर— मदिरादृष्टिलक्षणमादिभारते । आघूर्णमानमध्या या क्षामा चांचिततारका दृष्टिर्विकसितापांगा मदिरा तरुणे मदे । R.

The meter is द्रुताविलंबित.

णिव्वाहे हे.—Cf. The request of चित्रलेखा for ऊर्वशी Vikrmor.

P. 121 कुलस्य (प्रतिष्ठा) इत्यनेन...शकुंतलामेव पट्टमाहिषीं कृत्वा तज्जनित-पुत्रस्यैव साम्राज्यमपीतिभावः । S.

प्रियंवदा—सदृष्टिक्षेपं &c. intended to let the couple alone. निर्गमनव्याजवचनमिदम् R.

P. 123 अलमावेगेन Cf. Kumarasambh. V.

करभोरु—करभा इव करबहिर्भागाविवोरु यस्याः । K. मणिबंधादाकनिष्ठं करस्य करभो बहिः । S.

माणणीएसु गुरुजनेषु S. Cf. मअणसंतत्ताबि ण हु &c. next page.

P. 124 E very nicely explains the meaning of कथम्, त्वं तु स्वभावतः सुकुमारांगी तत्रापि पीडायुक्ता तत्रापि पीडगवस्था तत्रापि कुसुमशयननलिनीदलादि हित्वा सुतरां गंतुमशक्तेति कथंशब्दार्थः ।

परिबाधापेलवै० R appears to take परिबाधा as a separate बहुव्रीहि compound, परितो बाधा पीडा यस्याः सा, qualifying त्वम्.

रक्ख विणअं—विनयः सद्वृत्तम् K, सौशील्यादिगुणम् S.

गांधर्वेण विवाहेन—The eight forms of marriage are enumerated in the following verse in Manu; ब्राह्मो देवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः । गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः । The union of the bride and the bride-groom by simple mutual love is called गांधर्वविवाह. The eight forms are briefly defined also in Mâhâbharata Adiparvan 101. See also Aryavidyâsudhâkara P. 110. स्वयंवर is yet a distinct form which is thus explained त्रीणि वर्षाण्यु-

दीक्षेत कुमार्यृतुमती सती । उर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विदेत सदृशं पतिम् । अदीयमाना भर्तारमीधगच्छेद्यदि स्वयम् । नैनः किञ्चिदवाप्नोति न च यं साधिगच्छति ।

P. 126 The meter is मालभारिणी-विषमे ससजे नगे नगे ना विषमह्येण तु मालभारिणी सा R; उपवृत्त according to F.

P. 128 The speech is intended for being heard by शकुंतला. Such a speech is technically called चूलिका. नेपथ्यांतरितैः पातैः चूलिकार्थस्य सूचनादित्युक्तवात् । K. The male and female of a pair of चक्रवाकस are considered as too loving to each other to endure the slightest separation. At night, being unable to see each other, each of them, especially the female, cries bitterly believing itself to be separated. Cf. णलिणीपत्तंतरिदं वि सहचरं अदेवखंती आदुरा चक्रवाइ आरडदि. p. 174. Also Vikramor. iv. सहचरींदूरे मत्वा विरौषि समुत्सुकः । इयमस्तुतप्रशंसा ।... अनेन द्वितीयं पताकास्थानकमुक्तम् । तल्लक्षणं दशरूपके । प्रस्तुतांगतुभावस्य वस्तुनोऽन्योक्तिसूचनम् । पताकास्थानवत्तल्यं संविधानविशेषणं । इदं व्याजमिति राज्ञो मनसि स्यात्तन्निवारणायासंशयमित्युक्तिः । R.

P. 131 लघुः संतापो येषां ।

विशेषः—E explains this by संतापविशेषः । But no other commentary supports such an interpretation of the word.

P. 132 साणुसअविहडिदस्स-सपश्चात्तापं च तद्विघटितं च तस्य । R.

लदावलअ—एकयोक्त्या दुष्यंतलतागृहयोः संबोधनम् । R.

प्रतिषेधाक्षरविक्र०—प्रतिषेधस्याक्षरैः विक्रवं च तदाभिरामं च । पक्षमले अक्षिणी यस्याः ।

The meter is उपवृत्त and the figure is स्वभावोक्तिः.

P. 133 न चुंबितं तु—Seven of the copies read तत् for तु. S says on this ध्वनिकारेणापि निपातानां रसादिव्यंजकत्वोदाहरणे अयं श्लोकस्तु न चुंबितं तु इत्येवोदाहृतः केचित् न चुंबितं तत् इति पठन्ति तदयुक्तं । &c.

P. 135. The meter is वसंततिलकम्.

छाया—घृतादिपात्रेषु दृष्टानि प्रतिबिंबानि । K. S gives a similar explanation. But there does not appear any restriction of the sense, as far as the context is concerned.

प्रयस्ताः R notices प्रकीर्णाः क्वचित्प्रकीर्णाः इति पाठः । See p. 86.

Act IV.

P. 136 अणुरूपमनु०—अनुरूपं भर्तारं गच्छति इति ।.

P. 137 आकृतिविशेष—‘यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति,’ An imposing exterior possesses high internal excellences. This is a favourite idea with our poet. Cf. आकृतिविशेषेषु आदरः पदं करोति ।. Malavik. i. आकारसदृशी प्रज्ञा Raghu. i.

P. 138 सोदग्गदेवआ—(देवकज्जं p. 145) It cannot be ascertained whether any particular deities are here referred to. G quotes from Sankara षष्टिकागौरीप्रभृतयः देवताः. If षष्टिका is our Marathi सटवाई her worship was necessary only for infancy. S has यया देवतया अनुरूपवरसंघटना कृता सा देवता अर्चनीयेत्यर्थः.

P. 139 निशेदेइ—Announcing. Cf. यावत्त्वामिन्द्रगुरवे निवेदयितुं मंतरान्वेषी भवामि Act vii.

हिअएण असंणिहिइ—She has not her heart with herself, i. e. she is distracted by thoughts about the king. See p. 145 अताणं पि एसा ण विभा०.

P. 140 यं The correlative of it is सः in the third line.

The meter is वंशह्य.

जरिस कस्सि पि — The तपोधन was दुर्वासस् well known in Hindu mythology as a very irritable character, who would utter a curse for the least offence.

P. 141 पादेसु The प्राकृत has no dual.

अग्घोदअं—Sandal, flowers and water were mixed and offered to the guest by way of reception.

P. 142 There is a difference between the characters of the two friends of Sakuntala.—Priyamvada clever in conversation, displaying occasional archness and humour in her talk, is yet possessed of a younger understanding. Anasûya on the contrary, not gay and vivacious, but grave and thoughtful displays a maturer understanding. The one is possessed of poetic vivacity, the other of philosophic gravity. The former feels and the latter thinks.—Considering this difference, I have found it right hereto change the names of the speakers in accordance with A and F, on two principal

grounds, 1st. that as seen from her character, the best qualified person to propitiate the angry Durvāsas, was Anasuyā; 2ndly, that the hurry at the hearing of the curse and the consequent stumbling are more suited to Priyamvada's character. Of the two duties, viz., calming the angry sage and preparing the reception-materials, the former could best be done by Anasuya and the latter naturally became Priyamvada. Another ground that can be advanced in favour of this change is that the alternate speeches thus go on duly to the end of the scene, while if this change be not made there would be two successive speeches, for no special reason, of प्रियंवदा herself on p. 145, one before and another after the st.dir. परिक्लामतः, which somewhat disturbs the thread of a natural dialogue.

पकिदिवको -cf. प्रकृतिभीरुस्तपस्वी Malavik. Act iv. Also प्रकृतिपेलवा p. 145.

हस्तस्याग्रं अग्रहस्तः।

P. 144 अंतरिहिदो--- The power of vanishing from another's sight is one of the सिद्धिs that accrue to men of penance at a certain stage of discipline. See Patanjali's योगसूत्र iii. 21.

P. 146 दाणिं often occurs in the play as a mere expletive. See pp. 144 and 114.

P. 147 अस्ताशिखर The west is supposed to be bounded by a mountain beyond which the luminaries disappear.

पतिरोषधीनाम्— The moon is considered the lord of herbs.

आविष्कृतः is equivalent to आविर्भूतः thus having an active sense. प्रकटाभूतः R.

अरुणपुरःसरः—अरुणः पुरःसरो यस्य ।

The meter is वसंततिलक and the figure is उत्प्रेक्षा.

सैव कुमुद्वती This verse suggests the future calamity that is to befall Sakuntala. अनेन शकुंतलाया अपि दुष्यन्ताविश्लेष-जनितबहुदुःखानुभवोऽस्तीति सूच्यते। S.

संस्मरणीयशोभा. The beauty of which only lives in remembrance.

The meter is the same as the preceding.

P.148 The editions do not well agree on the reading of Anasuya's speech on this page. Our text is mainly that of A. But yet the whole sentence is very obscure, and the commentators do not agree in the interpretations they give. In our translation अपि, the second word is understood as an interrogative particle.

प्रतिबुद्धापि—राज्ञा कृतमन्यायं ज्ञातवत्पि । K.

P. 149 उद्देशु—अत्रोचितानि करणीयानि राजानं प्रति लेखनिर्माणादीनि K. But this interpretation does not appear proper.

सकामः—सफलमनोरथः cf. Vikramor. II. भवतु पंचबाणः सुखी. पदं कारिदा--- cf. कारिदं एव्व बज्जुलावलीए मालविकाए पदं Malavika. p. 52.

विअरेदि—अन्यथा कारयति R.

तारिसाणि—Of that sort i.e. professions like that.

R has लेशमत्र for लेखमात्र.

p. 150 दुःखसाले—तपस्विजनेषु मध्ये इत्यर्थः । कोऽभ्यर्थ्यतां तत्र गंतुं इति शेषः K. दुःखशाले राजानं प्रति स्मारकांगुलीयकं नेतुमसमर्थं शृंगाररसानभिज्ञे... तपस्विजने सर्वविषयोदासिनजनविषये कः दैन्यपुरःसरं याच्यते । S. But before this, S gives quite a different explanation ; आश्रमवासित्वाऽपलावण्याच्च परिमिताहारादिक्लिष्टे तपस्विजने अनागरिकजनविषये शकुंतलायामित्यर्थः । कः अभ्यर्थ्यते को वा जनः प्रार्थ्यते प्रार्थनां कुरुत इति यावत् । राजव्यतिरिक्तो जनः प्रार्थनां न कुरुते &c. &c.

दोसोति adv. sentence to पारोमि. सखीगामी दोष इति निवेदयितुं न पारयामि इति संबंधः । R. व्यवसिता determined to speak, about to speak. व्यवसो is often used to mean 'to do,' 'to be about', 'to set to do'; cf. पातुं न प्रथमं व्यवस्यति p. 166.

आवण्णसत्तं—सत्त्वनापन्ना ताम् ।

P. 151 °कोदुअं—पारंपर्यागतमंगलं. हेमः R. cf. Raghu. viii. विवाहकौतुकं.

सुहसइदपुच्छिआ—An उपपद compound. Cf. सौखशायनिकान् Raghu. x. 14.

P. 152 धूमावरुद्धदिट्ठिणो—अवरुद्ध is more to the point than आकुलित which is a later reading.

P. 153 सरीरं विणा &c. A speech from an unseen being is always the last resort of decision in an inextric-

cable difficulty; and occasionally on account of the peculiar powers of a person words are believed to be heard by him from such a voice. शकुंतला's recognition according to the story in the Mahābhārata is due to the voice of this unseen being. (See App. B).

P. 154 उक्कंठासाहारणं उभयमप्यनुभवामीत्यर्थः । R.

कालंतरक्खमा—The same expression occurs in a different connection in Malavika. p.36.

मंगलसमालंभणाणि—मंगलालंकरणानि R. समालंभनमालेपे तिलकेऽलंकृतावपि यादवः. समालंभन may be what is called in Marathi उटी, the plural being understood to signify the ingredients used. सामलंभनं लेपनविशेषः । S.

P. 155 नाट्येन—This word signifies that the action is simply to be represented; it is not necessary that actual flowers should be picked up from the ground. See further on, p. 156.

गौतमि &c. is said by कण्व who was going to the river to bathe.

शांगेरवमिश्राः—मिश्र is added at the end of words as a mark of respect having often the additional sense of 'and others'. See p. 178.

शकुंतलाया नयनाय—तत्पुरु०.

P. 156 हस्तिणाउर—This city (according to Mahābhārata I. 95) was established by हस्तिन् who was the great-grandson=of भरत. य इदं हस्तिनापुरं स्थापयामास । एतदस्य हस्तिनापुरत्वम् ; if that is true, the city could not be so named before भरत's birth. It therefore appears to be an anachronism. The name is also spelt हास्तिनपुरम्, not infrequently used in the epic. In the story of दुष्यंत, there is mention made of the name of his capital as गजसाहय which can be explained by the fact that वैशंपायन, in speaking of the old capital, might use its comparatively modern name, which was more familiar to his audience. The mention of the name in this play is however defended by F. But the above quotation is thoroughly conclusive and F's arguments do not appear reasonable.

शब्दाय्यते pass.

समालम्बनानि हस्ते यस्याः—समालम्बनं नाम लेपनविशेषः. See p. 154.

सिंहामज्जिदा —अभ्यक्तस्नाता K. अभ्यंगस्नानं कारिता । E.

सोत्थिवाअणिकाहिं—स्वस्तिवाचनायै हिताभिः । F.

P. 157 महोदेवी—The great i. e. the principal queen, पट्टमहिषी.

P. 158 भट्टिणो बहुमदा होहि—This was the usual form of blessing pronounced by elderly ladies (rarely by men), on a new bride when saluted by the latter. Now the blessing in use is जन्मसावित्री हो; and in the mouths of men अष्टपुत्रा सौभाग्यवती भव. See Act vii.

गौतमीवर्जम्—The णमुल् with an उपपद.

सुहमज्जणं—This is translated by सुस्नानम् in R. Our translation here is not in accordance with the commentators, who mean 'May thy ablution be happy !' शिखामार्जन is no doubt alluded to before. But there is hardly any propriety in expressing their good-wishes alluding to that morning's bath, after the blessings of the elderly ladies which make no point of it at all. Moreover, the wish that 'Sakuntala should be happy' has been already mentioned सा तपस्विनो निर्वृता भवतु p. 154, and it is more consistent to understand the present blessing in the light of the former.

P. 159 विसृजति—विहरति is the reading of the later Mss. It might mean 'wipes away'.

नाट्येन प्रसाधयतः—See p. 155 above and p. 162 below.

प्रविश्योपायनहस्तौ This is a kind of पताकास्थानक.

P. 160 माणसी सिद्धी—The creation of the mind i. e. will. Kanva was a sage possessed of all the सिद्धिs consequent upon योग (cf. स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमंतः p. 204). Hence he could create any thing at pleasure. The power is प्राकाम्य by which every thing desired can be immediately attained. See पतंजलि's योगसूत्र iii. 46.

इंदुपांडु —Karmdharaya ; qual. क्षौमम्.

मांगल्य adj. qual. क्षौमम्.

चरणोपभोगसुलभो— उपभोगः उपरंजनं तत्र सुलभो योग्यः । I.

अन्येभ्यो ablative qualifying वृक्षेभ्यो understood.

आपर्वभागोत्थितैः—पर्वभागं मर्यादीकृत्योत्थितैः पर्वभाग इति करतलसंबन्धा-
न्मणिबंधोऽवगंतव्यः । K.

तत्किसलयोद्भेदप्रति० तेषांकिसलयोद्भेदानां प्रतिद्वंद्विभिः । I.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

P. 161 अवतीर्ण—who has gone down (to the river);
उत्तीर्ण who has come up (from the river); see p. 162.

वनस्पतिसेवां —वनस्पतीनां (वनस्पतिभिः कृतां) सेवाम् ।

P. 162 अणुवजुत्त—अनुपभुत्त is another reading. But the
majority of the copies including the oldest have the
former.

नाट्येनालंकुरुतः—See p. 155 above. The ornaments are
already on the heroine's person and the action of
putting them on only is to be made on the stage.

स्नानोत्तीर्णः See note p. 161 above.

P. 163 स्तंभितबाष्प०—स्तंभितया बाष्पस्य वृत्त्या कलुषः स्वरभंगवान् । R.
R explains दर्शन by तत्तद्दिन्द्रियजन्यं ज्ञानम् ।

आणंदपरिवाहिणा—cf. रागपरिवाहिणी गीतिः Act v.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

This verse and three others are known as
the most charming verses in the whole of
Sanskrit poetical literature. Some one has thus vers-
ified his verdict काव्येषु नाटकं रम्यं तत्रापि च शकुंतला तत्रापि च
चतुर्थोऽकस्तत्र श्लोकचतुष्टयम् । The remaining three verses
are 18, 19, and 22. But there is not one opinion
on this selection.

P. 164 आआरं- अभ्युत्थानवन्दनादिकम् । R.

ययातेरिव शर्मिष्ठा—ययाति was पुरु's father, शर्मिष्ठा his wife
was daughter of वृषपर्वन् a demon-king, and co-wife
of the well-known देवयानी. See p. 12. note.

सम्राज्-येनेष्टं राजसूयेन मंडलस्येश्वरश्च यः । शास्ति यश्चाज्ञया राज्ञः स
सम्राट् Amara.

आसिसा- Not a mere blessing, you have not uttered
a formal blessing, but have given an actual boon.
संतुष्टदेवादीनां अवश्यंभाविफलकं वचनं वरः शुभाशंसनरूपत्वादनियतफलकं
त्वाशीः । E.

प्रदक्षिणी० —To walk round an object of venera-
tion keeping the object to the right is the highest
manifestation of respect. At present the Hindus

show this respect to idols and rarely to living saints. It is also a form in the श्राद्ध ceremony. Dushyanta expresses his desire to walk round the sage मारीच in Act vii. प्रदक्षिणोक्त्य भगवंतं गंतुमिच्छामि.

P. 165 क्वच्छंदसाशास्ते — Blesses her in a meter of the Rigved. The meter is त्रिष्टुप्.

अमी वेदि &c. The words and expressions are such as often occur in the Veda समिद्धंतः — पदसंज्ञायां जश्त्वम् R. K has पालयंतु with A D O.

भगिन्याः This sisterhood was a recognised relation, for the violation of which देवयानी urged कच, but the latter did not yield.

P. 166 संनिहितदेवताः — Everything in nature great or small is according to the belief of the Hindus owned by a presiding deity. Cf. कुलदेवताभ्यो नमः, ग्रामदेवताभ्यो नमः, दास्तुदेवताभ्योनमः in the daily संकल्प.

व्यवस्यति Lit:— Does not set herself to (drink). See p. 150 above.

अपीतेषु-तथा च महाभाष्ये- अकारो मत्वर्थीयो विभक्तमेषामस्तीति विभक्ताः पीतमेषामस्तीति पीताः । R.

प्रियाणि मंडनानि यस्याः — बहुव्रीहि.

पल्लवं नादत्ते- पल्लव being used as ornaments.

आद्ये qualifies समये.

Verse 9 is in शार्दूलविक्रीडित.

०रवं सूचयित्वा - Calling attention to the Koil's voice.

अनुमतगमना &c. The meter is अपरवक्त्र.

परभृत See note on परभृताः किल पोषयंति p. 217.

P. 167 आकाशे This is a speech of the nymphs to be recited by a character behind the scene.

छायाद्रुमैः—A Madhyamapadalopi compound (a subdivision of कर्मधारय). K has चुलिकिताग्रमयूखतापः । explaining चुलिकित by शमित.

भूयात्- Benedictive.

कुशेशय- An उपपद compound. कुश water.

शांतानुकूलपवनः qual. पंथाः.

शिवश्च पंथाः शिवाः पंथानः संतु is the whole phrase; see p. 183.

ज्ञातिजनस्निग्धाभिः- ज्ञातयश्च ते जनाश्च त इव स्निग्धाः ताभिः । ज्ञाति

independently means a relative; cf. ज्ञातिभिश्च समं मेलं-
कुर्वाणो न विनश्यति.

भभवदीणं- Gen. for the Dat. which too is irregularly
used for the acc. here.

P. 168 दुःखदुःखेण- The repetition shows intensity.
उपस्थितो वियोगो यस्य.

P. 169 लत.बहिणिअं The tenderness to the plants
is already alluded to. See p. 20.

सोदर्यस्नेहं See p. 21 The word सोदर्य appears in Mala-
vika. I. सोदर्या पुनरस्य ग्रहणविप्लवे विनष्टा ।.

साहाबाहाहिं-बाहा fem. the same as बाहु. बाहोऽश्वभुजयोः पुमानिति
दामोदरः बाहो बाहुरपि स्मृतः । इति देशिकोशः । ...स्त्रियां तु भुजा बाहा-
—महेश्वर Amara's Commentator.

The meter of verse 13 is वसंततिलक.

P. 171 अअं जणे—The friends speak of themselves.
The singular may stand for more than one. Cf. तपस्वि-
कन्य.जनः p. 79.

अणघप्पसवा—अघ=विघ्न.

प्पिअणिवेदइत्तअं S has शोभनज्ञापनपत्रलेखादिकम् ।.

P. 172 व्रणविरोपणं—व्रणं विरोपयतीति ।.

The metre is वसंततिलक.

श्यामाक Probably what is called राब्ठा in Marathi.

पुत्रकृतकः—See दीहापंगो-p.215. श्रेण्यादयः कृतादिभिरिति स्वार्थे समासः ।

K. आहिताग्निपाठत्परनितापः R.

P. 173 अचिरप्पसूदाए—An allusion which reminds
the audience of her own state when a baby.

उर्ध्वं पक्ष्मणी ययोः । R.

उपरुद्धवृत्तिं—उपरुद्धा वृत्तिः येन. Cf. धूमोवरुद्धदिट्टिणो p. 152.

अलक्षितनतोन्नत—न लक्षिता नतोन्नता भूमिभागा यत्र ।.

The meter is वसंततिलक.

P. 174 ओदकांता०—तथा च श्रुतिः ओदकांतं प्रियं प्रोथमनुव्रजेत् । F.
संदिश्य—having given your message.

क्षीरवृक्ष—इति प्लक्षादेरुपलक्षणं R. F insists on undersanding
the न्यग्रोध by this word. The five trees that exude a
milky juice from their bark &c. are न्यग्रोध, उदुंबर, अश्वत्थ,
पारिश (?) and प्लक्ष.

दुष्करं &c. The cries of the चक्रवाकी cause uneasiness
in Sakuntala's heart, thus foreshadowing her future

separation and grief. Some of the copies adding इति at the end make it an utterance of the चक्रवाकी, but 'the unconscious presentiment of the future distress' would be an idea preferable to our poet. Cf. इष्टजनविरहादपि बलवदुत्कण्ठितोऽस्मि । Act v. p. 189. इति is moreover not found in the older Ms. K calls this तुल्यसांविधानेन कृतं पताकास्थानकम्.

आसाबंधो cf. Megha. i. आशाबंधः कुसुमसदृशं &c. The figure in the verse is अर्थोत्तरन्यास.

P. 175 पुरस्कृत्य Having placed her before him.

कथमप्यबांधवकृतां—केनापिप्रकारेण सिद्धां तामतिशयवत्तया त्वयैव ज्ञाताम् &c. K.

सामान्यप्रतिपत्तिपूर्व—साधारणगौरवपूर्वकम् । R. S having given the explanation as in our translation, gives another way of interpreting the verse which does not make any highly notable difference. As an optional explanation of सामान्यप्र०, it has यद्वा सेयं दारेषु सत्स्वपि अन्यप्रतिपत्तिपूर्वकं मा दृश्या (सा मा अन्य० being the division), that is, she should be shown higher than ordinary respect.

भाग्यायत्तमतःपरं— This is also considered to foreshadow the future separation.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

अनुशासनीया-अनुशासन is 'instruction, advice, guidance.'

P. 177 लौकिकज्ञाः —तपोमहिम्ना इति भावः S.

प्रियसखीवृत्ति —सापत्न्यव्यवहारादिकं न प्रदर्शनीयमिति यावत् । S.

Construe. विप्रकृतापि रोषणतया भर्तुः प्रतीपं मा स्म गमः ।

वामाः कुलस्याधयः प्रतिकूलाः कुलस्यापकर्षहेतवो (भवंति) । S.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

कथं वा गौतमी मन्यते—The reference to the old lady shows that her voice in this matter was more powerful than his own, as his was a view based on observation, while hers would be one formed from experience and closer knowledge of women's condition.

P. 179 मलअतडुम्मू०. मलयतट is compared to the parent which is quite natural, while मलयतरु would require an unusual explanation of the relation be-

tween a tree and the creeper climbing it, these being more usually compared to lovers Cf. यदनेन तरुर्न-पातितः क्षपिता तद्विष्टपाश्रिता लता Raghu vii. Also वणजोसिणी अणुरूपेण पादवेण संगता &c. p. 28. तरुम्मूला itself cannot be rendered by तटोन्मू in a natural way.

अभिजन—सामान्यशब्दो विशिष्टं कुलं लक्षयति । R.

The meter is हरिणी.

P. 180 जइ णाम सो राआ &c. —See दुवेणं एव्व णो मुहे एस वु-त्ततो चिद्धदु । p. 145.

P. 181 संदेहेण—संदेशेण is another reading; but संदेश is more properly 'a mes sage' not 'a direction'.
सिणेहो पावसंकी—अतिस्नेहः पाप° is the reading of most of the older copies.

युगांतरमधिरूढः—युगं हस्तचतुष्केऽपि i. e. = 4 cubits.

P. 142 चतुरंतमहीसपत्नी—समानः पतिर्यस्याः सा सपत्नी चत्वारोऽता यस्याः सा चतुरंता तस्या मह्याः सप°.

अप्रतिरथ—अत्र रथशब्देन रथिको लक्ष्यते । K.

निवेश्य—विवाह्य. Cf. तान्निवेश्यचतुरोऽपि तत्र सः Raghu. xi. 57. Also Mahābhārata I. 895 अहं चाप्यानिविष्टो (अकृतविवाहः).

शांते qualifies आश्रमे.

The meter is वसंततिलक, and the figure is मालादीपक, R.

परिहीअदि—Cf. परिहीणा (the night has 'passed') Bhatti Kavya xiii.

P. 143 मा उत्कांठितुम्—The infinitive has sometimes an imperative sense. Here however the rule cannot be strictly applied as the use does not satisfy all the conditions of the rule. It may be accounted for as a प्राकृत irregularity.

रचितपूर्व—पूर्वं रचितः तं.

P. 145 सहधर्मचारिणी—A fellow or companion in religious duties. Cf. The term सब्रह्मचारिन् a fellow-student.

स्नेहप्रवृत्तिरेवंदर्शिनी—Cf. सिणेहो पावसंकी and many other general observations of a similar character.

सविमर्शम्—सविचारम् । S.

P. 145 परिग्रहीतुः—To her husband.

विशदः—प्रसन्नः निश्चित इत्यर्थः K.

The meter is इन्द्रवज्रा.

ACT V.

P. 186 गीतं वाद्यं तथा नृत्तं त्रयं संगीतमुच्यते । S.

अवधानं देहि—अवहितो भव Pay attention.

कलविशुद्धा—कलं मधुरास्फुटम्; विशुद्ध faultless; a Karm-dharaya. विशुद्धा नाम गीतिः ग्रामरागजनिकेत्यर्थः । E.

हंसपदिका Some lady among the attendants of the queen. R F think her to be one of the queens.

वसुमती Mention is made of her name on p. 188 and again near the end of Act vi.

वर्ण—The notes of music. वर्ण may be translated by 'music' simply. S has गीत्यभ्यासे प्रथमतो वर्णपरिचयः कार्यः ।

P. 187 The verse implies that Durvasas' curse has had its full effect on the king's mind. चूतमंजरि is a reference to Sakuntala, and मधुकर to Dushyanta; कमलवसति is intended to mean 'his residence in his haram'. R makes all the words श्लिष्ट by attaching an obscure sense to each.

The meter is अपरवक्त्र. The figure is हेतु according to S.

रागपरिवाहिणी—रागं परिवहतीति. Cf. पुढमं सपरिवाहं आसि । p. 88.

अक्षरार्थ—The sense of the words. अक्षर = a word. See प्रतिषेधाक्षर p. 133. The question also may be translated thus 'What do you understand to be the sense?'

R takes अयं जनः to mean हंसपदिका herself, thus taking this lady to be an inmate of the haram. The king has already a large haram (अवरोधे महत्यपि p. 121). It may refer as well to the king himself meaning 'I have once made love to her.'

P. 188 निपुणम् adv. Cf. निपुणं निरीक्ष्य.

ताडिअमाणस्स which is given by the later copies has no propriety as regards the simile.

अप्सरसा गृहीतस्य वीतरागस्य यथा मोक्षः कैवल्यं नास्ति तथा । R.

P. 189 नागरिकवृत्त्या—R has नागरिकवृत्त्येति त्रिपताकस्य मध्यमा-तर्जनीभ्यां वक्त्राभ्यामधोमुखं कंप्तिताभ्यामित्यर्थः. प्रवीणस्य दृष्ट्या । K. नागरिकः प्रवीणः प्रौढांगनासंभाषणकुशल इति यावत् S.

गीतमाकर्ण्य is a more natural expression than गीतार्थमाकर्ण्य given in the later copies.

इष्टजन—A love or lover (lit:—a desired person); the same expression occurs on p. 61.

रम्याणि—The विशेष्य is not separated but implied in the adjective itself. K has रूपाणीतिशेषः ।

पर्युत्सुकीभवति—The च्वि form is appropriate so far as its use is concerned. पर्युत्सुकः असंपद्यमानः पर्युत्सुकः कृतः पर्युत्सुकीभूतः. But पर्युत्सुकः is not less appropriate since he was really made anxious.

जंतुः प्राणिमात्रम् R. जनः S. Cf. क्षोभात्प्रतिपद्यते जंतुः । Act vi.

तच्चेतसा—तत् is the correlative of यत् in the 2nd line.

अबोधपूर्वम्—बोधः पूर्वः यथा स्यात् तथा बोधपूर्वम्; न बोधपूर्वम्— Without knowledge to precede, without consciousness. दिष्यविशेषज्ञानाभावपूर्वम् R. विशेषज्ञानरहितमित्यर्थः K.

भावस्थिराणि—भाव is the abstract form in which ideas remain attached to the soul in its transmigrations from life to life. R भादैः वसनाभिः निश्चलानि जन्मसहस्रेरपि दूरीकर्तुमशक्यानीति भावः; adding also सामान्यतो जन्मांतराणामनुरागं स्पृष्टुं समुत्सुकत्वं भवतीत्यर्थः । ... असौ एव कविः 'मनो हि जन्मांतरसंगतिर्ज्ञम्' (Ragh. vii. 15) इत्याह स्म । E has भावे आत्मनि स्थितानि—so K. F alludes to the above line. F adds एवमेव कदं बर्या जनानंतरजातसौहार्दायाः महाश्वेतायाः रथानसंपर्केण मनसः रमृतेः पुंडरीकस्थौत्सुक्यं द्रष्टव्यं । Cf. संस्काराः प्राक्तना इव Ragh. i.

The meter is वसंततिलक.

P. 190 The Kanchukin (कंचुकं विद्यतेऽस्येति), generally on his first appearance on the stage alludes to his old age and the vicissitudes of his life to impress upon the audience an idea of the influence he is entitled to wield in the royal house-hold. R कंचुकिलक्षणं मातृगुप्ताचार्यैरुक्तम् — ये नित्यं सत्यसंपन्नाः कामदोषदिवर्जिताः । ज्ञानविज्ञानकुशलाः कंचुकीयास्तु ते रमृताः ।, Cf. Vikramor. iii.

अवहितेन—सावधानेन । शक्तेनापि इत्यर्थः R. The explanation is ingenious.

बहुतिथे—बहुसंख्यापूर्वके काले S. बहुपूगणसंघस्य तिथुः । R.

प्रस्थाने विक्लवा गतिर्यस्य—The compound may also be taken as a कर्मधारय.

अवलंबनाय इयम् इत्यवलंबनार्था । विशेष्यलिङ्गता is a characteristic of the compound.

The meter is वसंततिलक.

लोकतंत्र—लोकस्य तंत्रं प्रयोगः रक्षाकर्म तस्मिन्नाधिकारो नियोगः K S.

सकृत् युक्तः तुरंगः यस्य. The whole compound is the predicate in the first sentence. यस्य तुरंगयोजने विश्रांत्यभावः तस्या न्यकार्ये ऽ विश्रांतिः किमु वक्तव्यत्याविश्रांतगमनं ध्वन्यते । R.

रात्रिदिवम्—An अलुक् comp. रात्रौ च दिवा च रात्रिदिवम् । Panini 5-4-77.

गंधवहः प्रयाति—सदागतिः is a synonym of वायु.

P. 192 सदैवा०—सदैवाहितो भूमेः भारः येन; the predicate in the sentence.

शेष—The Great Snake which is supposed to bear the Earth on its head.

षष्ठांशवृत्तेः See note p. 82. षष्ठांशो वृत्तिर्यस्य K S.

The meter is इन्द्रवज्रा. The figure is मालाप्रतिवस्तूपमा and also अप्रस्तुतप्रशंसा. R.

तत्रयित्वा तत्तदुचितमार्गे व्यापार्य S.

श्रान्तमना—This adjective corresponds with रविप्रतप्त in the simile. श्रान्तमनाः must therefore be rejected; with श्रान्तमनाः R says उपमानेन सह विरोधः स्यात्. See also नवीकृताः below p. 196.

P. 193 उपत्यका The place near the foot. Cf. अधित्यका.

प्रमाणम् The deciding authority. — यत्प्रमाणतया कर्तव्यं तद्देवो जानातीत्यर्थः E K. अनंतरकर्तव्यज्ञः S.

सोमरात The name of the preceptor.

P. 194 श्रौतेन = वेदोक्तेन.

वेत्रवाति—This is addressed to the प्रतीहारी. संधिविग्रहसंबद्धं नानाकार्यसमुत्थितम् । निवेदयन्ति याः कार्यं प्रतीहार्यस्तु ताः स्मृताः ।—मातृगु. R. प्रतीहारे प्रतीहारीत्यपि शब्दः स तु पुंव्यक्तावपि स्त्रियाम् । Amara-Commentary.

अग्निशरण—A special apartment is made for depositing the sacred fires, in the house of every गृहस्थ. There are अग्निहोत्रs yet in existence, whence alone the orthodox Brahmans of today get the sacred ashes भस्मन्.

P. 195 राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव—अर्थ may be explained by मनोरथ. It is somewhat difficult to give a name to the compound दुःखोत्तरा; we have called it Bahuvrihi and solved दुःखं उत्तरम् (= अनुबन्धि) यस्याः सा. E उत्तराधिका. F agrees with us.

औत्सुक्यमात्रम्—R thinks there is आभिमानिकं सुखम् in so far as one's eagerness to get an object of desire is gratified ; and this ' सुख ' corresponds to 'the removal of a little fatigue by the umbrella'. प्रतिष्ठा आस्पदं राज्यलाभ इत्यर्थः । S.

यथा श्रमाय—न च श्रमाय is another reading which is undoubtedly not genuine. To admit that the king does not feel the kingdom a source of trouble, would be contrary to राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव, and also to क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव. The umbrella as imagined by him must naturally be a state-umbrella like that held over his head. The ordinary umbrella which was lighter could not cause so much fatigue as he speaks of. न च श्रमाय therefore cannot be accepted. लब्धपरिपालनाय वृत्तिव्यापारः K.

वैतालिको तत्तत्प्रहरकयोग्यै रागैस्तत्कालवाचिभिः श्लोकैः । सरभसमेव वितालंगायन्वैतालिको भवति । भावप्रकाश S. Cf. the verses sung by the same characters in Malavik.

P. 196 लोकहेतोः for the world's sake.

प्रतिदिनम्—modifies खिद्यसे, pass. or act. 4th conj. A. of खिद्.

The meter is मालिनी. This verse is quoted in the दशरूप to illustrate the hero's quality of being दृढव्रत.—परिच्छेद 2 श्लोक 4.

आत्त p. p. of दा with आ.

कल्पसे—कृप् to lead to, to serve as, to do the duty of, &c.

अतनुषु—It is somewhat difficult to determine the exact import of this line. Our translation follows the general interpretations given by the several commentators and editors. R has बहुषु संपत्सु ज्ञातयः संतु भवंतु । बंधुकृत्यकारिणः इत्यर्थः. That is when there is abundance of wealth, there may be persons to perform the office of kinsmen, but when there is no wealth, such relatives will not be found ; but सति विभवेऽसति च विभवे प्रजानां रक्षणं त्वयैव निष्पाद्यते नान्येनेत्यर्थः । ; K E कुक्षिमरैस्तैः किं प्रयोजनमित्यभिप्रायः । किं तैर्निग्रहानुग्रहासमर्थैरिति वाक्यशेषः S.

The meter is मालिनी.

पुनर्नवीकृताः—शोकोन्मुक्तः पुनर्नवः quoted by S.

P. 197 अभिनेवेन संमार्जनेन सश्रीकः.

अलिङ्गः—बहिर्द्वारप्रकोष्ठक. ओटा in Marathi.

व्रतिन् A hermit so called because his life is only an observance of vows.

उपोदतपस्—उपोदं तपो यैः तेषाम्.

असत् evil or mischief. अन्याय्यं कर्म K.

P. 198 ममापचरितैः Cf. राजन्प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्तते Ragh. xv. and न राजापराधमन्तरेण प्रजास्वकालमृत्युश्चरति Utt. Ram. ii.

आरूढबहुप्र० बहून् प्रतर्कानारूढम्—Cf. संशयमारूढाः पिंडभाजः । Act vi. Cf. compounds with प्राप्त and आपन्न.

अपरिच्छेदाकुलम्—अपरिच्छेदेनाकुलम्.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

सुचरिताभिनंदिनो—सुचरित अभिनंदंति ते.

सभाज् Rt. 10th conjugation. Cf. स्नेहात्सभाजयितुनेत्य दिनान्य-
मूनि Utt. Ram. i.

P. 199 The verses recited by the sages indicate that the king had forgotten Sakuntala and that she was now to come to grief.

The meter of verse 10 is शिखरिणी.

स्थिति—The position assigned ; the limits of his position.

अपकृष्टोऽपि—R has वर्णानां ब्राह्मणानां मध्ये हनिःपि कश्चिद् &c.
K E S ब्राह्मणादीनां मध्ये अपकृष्टोऽकिंचनोऽपि कश्चित् ।

अपथम् A neuter compound. Panini 2-4-30.

शश्वत् modifies परिचित.

इदं जनाकार्णम्—स्थानम् is understood R E. F understands राजभवनम्.

परीत p. p. of इ with परि.

इत्थंभूत—To be classed under तत्पुरुष ; a सुप्पुंसमास.

अभ्यक्त may be taken to mean 'unclean' in accordance with the following verse तैलाभ्यंगे चिताधूमे मैथुने क्षौर-
कर्मणि । तावद्भवति चांडालो यावत्स्नानं समाचरेत् ॥ which is quoted in the Bombay Edition.

स्वैरागतिर्यस्य.

सुखेन सजति इति सुखसंगी.

The verse is an instance of मालोपमा.

P. 200 निमित्त—The throbbing of the right eye of a woman and of the left eye of a man foretold some approaching evil; that of the other eye foretold good. Cf. Ragh. xiv. 49. सव्येतरेण स्फुरता तदक्षणा &c. पुंसां सदा दक्षिणदेहभागे । स्त्रीणां तु वामावयवे प्रजातः । स्पंदः फलानि प्रादिशत्यवश्यम् । निहंत्यनुक्तांगविपर्ययेण ॥ वसंतराजः । quoted by हेमाद्रि and F. Mrichchh. ix. सव्यं च नेत्रं स्फुरति प्रसह्य.

पडिहदं अमंगलं This is a phrase uttered, when some unlucky event is foreshadowed, with the hope that it will be prevented.

वर्णाश्रमाणां रक्षिता—वर्णस are the four castes. आश्रमस also are four, viz. ब्रह्मचर्य, गार्हस्थ्य, वानप्रस्थ, and संन्यास.

एतत् That he has risen from his seat.

अत्र मध्यस्थाः—एतदस्माकं वर्णनीयं न भवतीति भावः । R. पक्षपात राहिता ब्रूम इत्यर्थः K E.

P. 201 दूरं विलंबेते इति ।

The meter is वंशस्थविल and the figure is अर्थांतरन्यास.

वीसद्वकज्जा —शांतमक्रूरं कार्यं येषाम्.

स्वित् —वितर्के.

P. 202 कुतूहलगर्भोपहितः—कुतूहलं गर्भे यस्य स कुतूहलगर्भः अत एव उपहितः Karmadha. R has कुतूहलेन गर्भे मध्ये उपहितः युक्तः ।

P. 203 विधिवत्. See श्रौतेन विधिना p. 194.

एषां उपाध्यायसंदेशः—Cf. देवदत्तस्य गुरुकुलम्.

P. 204 तपति loc. qual. the following noun. Cf. सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा Ragh. v. 13.

तमः nom. to आविर्भाविष्यति ।

लोकानुग्रहाय -Cf. परोपकाराय सतां विभूतयः ।

सिद्धिमंतः The सिद्धिs that accrue to the Yogin from the conquest of the elements are eight viz., अणिमा, महिमा, गरिमा, लघिमा, प्राप्तिः, प्राकाम्यम्, ईशित्वम् and वशित्वम्. These are called महासिद्धिs; there are also सिद्धिs of a subordinate kind such as मनोजवित्व &c. Patanjali's योगसूत्र iii. 46 and 48. Every great sage was believed to be possessed of these superhuman powers.

अनामयस्य प्रश्नः पूर्वं यथा स्यात्तथा—ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रं पृच्छेदनामयम् Manu.

मिथः समयात् — A तत्पुरुष.

P. 205 अर्हताम् Buddhistic terms and ideas are not infrequently made use of in Sanskrit plays. Cf. परिव्राजिका (Malavik.), बुद्धरक्षिता (Malatī Madh.), बोधिसत्त्व (Malatī Madh.) शाक्यश्रमणक (Mrichchh.) निर्वाण (p. 102 of this play and also Malavik.).

मूर्तिमतीव—मूर्तिमती च is another reading. But as there is no लक्षणा in the case of the king, it is natural to expect none in the case of शकुंतला.

वधूवरम्—Samāhāra Dvandva.

चिरस्य वाच्यं न गतः— It is very rarely that a bride and bridegroom have qualities exactly suited to each other. Brahma, therefore, who is supposed to tie the knots of marriage, has more often to incur blame, any case, in which he is not liable to blame occurring after very very long intervals.

The meter is वंशस्थ and the figure is सम (S).

P. 207 ज्ञातिकुलै °—ज्ञातेः कुलम् or कुले एकः संश्रयो यस्याः ज्ञातिः सगोत्रे पितरि &c. विश्वः । R.

जनो °—बंधुशत्रुमध्यस्थभूतलोकः S.

तदप्रिया—प्रियाप्रिया वा is another reading which is equally good. K has the former.

The meter is वंशस्थ.

परिणीतपूर्वा—पूर्वं परिणीता ।

P. 208 संपदं दे आसंका—सांप्रतम् is by some interpreted as युक्तम्. But it is far-fetched in this context.

किं कृत °—The reading of the majority of the Mss. has in the first line three questions. कृतावज्ञा being the last But it is very difficult to make a consistent meaning out of the whole. असत्कल्पनाप्रश्नः । अविद्यमानार्थस्य कल्पनया प्रश्नः K E. तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेनोतिसमासः K.

मूर्च्छन्ति Mon. Wms. refers to the use of the words in Ragh. xii. 57, vi. 9, X. 80, and तमसां निशि मूर्च्छताम् Vikramor. iii.

अधिक्षिप्तो—सोपहासं न्यकृतः । S. Cf. मालविका ii.

P. 209 अक्लिष्ट—Fresh, uninjured, not defiled by use.

अव्यवस्यन्—Not determining, being unable to deter-

mine. व्यवस्यन् which must be taken to mean 'striving to determine' is a later reading and also not so expressive as the other.

अहो धम्मावेक्खिआ—A side remark on the king's character. Cf. चपलोऽयं बटुः p. 93.

P. 210 जोषम् adv. like तूष्णीम्.

अभिव्यक्तसत्त्व°—The fact of Sakuntala's being quick with child has been already several times alluded to. See pp. 150, 153, 205.

क्षेत्रिण°—R has क्षेत्रं पत्नी यस्यासौ क्षेत्री तम्; अन्येनोढायाः परिग्रहत्वे मम क्षेत्रत्वमेव स्यात् न तु धर्मपत्नीत्वमिति शंका । S क्षेत्रिणम्—कलत्रवंतम् ।

P. 211 दूराधिरोहिणी—महिषीपदं प्राप्स्यामीत्यादि R.

अभिमर्श—संस्पर्श hence संग्रहण S.

नाम-कृताभिमर्शो सुतामनुमन्यमानः मुनिः त्वया विमान्यो नाम । Proper or becoming, or worthy is it of you that you should disrespect the sage &c. नामेति क्रोधे R. K नाम संभावनायाम्. नामावधारणे मुनिरेवेति यावत् । S.

पात्रीकृतः—पात्र is that on whom a gift is conferred.

दस्यु—This is a word belonging to the Vedic times, it signified originally 'savage, dark, &c.' and thus came to mean 'a thief.'

P. 212 प्रत्ययप्रतिवचनम्—विश्वासजनकमुत्तरम् । E.

अन्या अवस्था—अवस्थांतरम्.

अत्ता दाणिं &c. This is an ambiguous sentence. Another reading is मोअणीओ which gives good sense. But this does not appear genuine as it is the reading of only one copy.

समुदाआरो—She was going to address as अजउत्त, which is the term the wife used in addressing her husband. See note on अजउत्त p. 2.

स्वभावेन उत्तानं हृदयं यस्य.

समअपुव्वं—समय is मिथः समयः (see p. 204). संकेतपुरःसरं प्रतिज्ञापूर्वकं च । S. See एकैकमत्र दिवसे दिवसे मदीयम् &c. Act vi. and परिग्रहबहुत्वेऽपि &c. Act iii.

पच्चाचविस्वदुं—from ख्या with प्रति.

P. 213 व्यपदेशमाविलयितुम् —कुलं मलिनीकर्तुम् R. Cf. कोऽस्य-व्यपदेशः Act. vii.

कूलंकषा An अलुक् Compound. कुलाभ्रकरीषेषु कषः इति खच्प्रत्ययः । K.

उदारः कल्पः—K has उदारम् explaining it by वचनमिति शेषः ।

P. 214 अंगुलीयकेन शून्या.

शक्रावतार— A holy place on the way. शक्रावतारस्य तदाख्यस्य ग्रामस्याभ्यंतरे. शचीतीर्थं नाम शक्रावताराभ्यंतरवर्ती तीर्थविशेषभूतो जलाशयः । शक्रावतार probably means a place where the river was fordable, and which was dedicated to शक्र ; a particular spot in this place may have been dedicated to शची, शक्र's wife.

स्त्रेणम्—स्त्रीसमूहः.

P. 215 पुत्तकिदओ दीहापंगो— See p. 172.

P. 216 उवच्छंदिदो—अभ्यर्थितः I.

सगंधेषु—स्वजनेषु I.

P. 217 स्त्रीणामशिक्षितं—If it may be admissible, a second and a third meaning can be made out of this verse. The words अमानुषी, परभृत, अपत्यजातम्, अंतरिक्षगमन &c. look very suspicious. Sakuntala could possibly understand it as a sly indirect reflection on her own circumstances of birth and protection, अमानुषी स्त्री being मेनका, पर and द्विज being कण्व. This implied sense was suggested by a friend of ours. The commentator Srīnivās says अत्र काव्यार्थोऽपि द्योत्यते तथा हि अंतरिक्षगमना प्राक् दुष्यंतस्य मातलिना सह स्वर्गगमनात्पूर्वं स्वमपत्यजातं स्वकीयं पुत्रं अन्यैर्द्विजैर्मारिचादिभिः पोषयन्ति । See note on परभृतिका p. 247.

P. 218 अप्रतिपद्यमाने-अजानाने R.

The meter is वसंततिलक. The figure is उत्प्रेक्षा.

P. 219 भद्रे प्रथितं &c. This is by some considered to be the पुरोहित's speech, but the authority for it is small.

सच्छंदचारिणी—गणिका Sankara quoted in G.

P. 220 इत्थं आत्मकृतं—परिहतम् is a word inserted in this speech. R explains परिहतम्- केनचिद्रुद्धं सत्.

अतः परीक्ष्य &c. अतः रहःसंगतं विशेषात्परीक्ष्य कर्तव्यम् । R has अतःसंगतम् परीक्ष्य कर्तव्यम् । रहः (संगतं) विशेषात् (परीक्ष्य कर्तव्यम्).

वैरीभवति-विद्वेषे पर्यवस्यति I.

P. 221 संयुतदोषाक्षरैः संयुतो दोषो येषु तैः अक्षरैः ।

अधरोत्तरम् R explains it by 'base answer'—हीनं च तदुत्तरं च । S says अधरस्य निकृष्टस्य मम इत्यर्थः । ... भवद्भिरिति बहुवचनमुपहासे । E अधरोत्तरं विपरीतम् । वैपरित्यार्थे अधरोत्तरशब्दो मनुना प्रयुक्तो यथा सप्तमाध्याये राज्ञो दंडशैथिल्ये... प्रवर्तेताधरोत्तरम् इति । तथाष्टमाध्याये वादिनः सदोषोक्तौ अदेश्यं यच्च दिशति निर्दिश्यापहृते च यः । यश्चाधरोत्तरानर्थान् विगीतान्नावबुध्यते इति च । The reference is sufficiently conclusive.

शाक्यम् object of अशिक्षितः

आप्तवाचः—प्रमाणगिरः S. आप्तस्तु यथार्थवक्ता.

The meter is उपजाति.

अभ्युपगतम्—स्वीकृतम् I.

विनिपातः धर्मप्रजार्थे स्वीकृतसहधर्मचारिणीपरित्यागेन प्रत्यवायः । S.

P. 222 उत्तरोत्तरेण—This is the older reading.

सर्वतोमुखी—सर्वतः मुखं यस्याः सा परिच्छेदातीता इत्यर्थः I.

P. 224 पुरोभागे—दोषदर्शिनि । दोषैकद्वयपुरोभागी इत्यमरः । R. K दुष्टे. E पुरोभागेनि=दुष्टे. S तिरस्काररूपदोषमेव गृह्णासि । अपरित्याज्यभर्तृत्वगुणं न गणयसीत्यर्थः । Cf. Vikramor. iii.

उत्कुलया—अतिक्रान्तकुलमर्यादया त्वया । R. अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया इति समासः । K.

व्रतं—चरित्रं नियमं वा । E. शुचि-अव्यभिचरितम् S.

पतिकुलम्—भर्तृगृहम् । E.

The meter is द्रुताविलंबितम्. The figure is हेतु.

P. 225 परेषां परिग्रहस्य संश्लेषात्पराङ्मुखी. The verse is an instance of अर्थान्तरन्यास.

यदा तु पूर्वं—R explains अन्यसंगात् by अन्यस्य अलौकिकस्य शापस्य संगः शक्तिः संबंधस्तस्मात् । अथ चान्यस्या वसुमत्या देव्याः प्रसंगात् । अथ वान्यस्या लोकोत्तराया राजलक्ष्म्याः संगदित्यादि योज्यम् ।

गुरुलाघवम्—An abstract noun from गुरुलघु, irregularly formed.

पांसुल—From पांसु dust, hence the word means 'sinful.' Cf. अपांसुलानां धुरि Ragh. ii.

P. 226 आदिष्टपूर्वः—उद्दिष्टः is another reading.

P. 227 देहि मे विवरम्—Cf. Marathi दे माय धरणी ठाय. Sîtâ was thus taken into her bosom by the earth, her mother.

शापेन व्यवहिता स्मृतिर्यस्य—The शाप was the व्यवधान.

P. 228 बाहूक्षेपम्—The णमुल् form with an उपपद. स्वांगे ध्रुव इति णमुल्प्रत्ययः K.

स्त्रीसंस्थानम्—ललनाकारम् ।...परपुरुषासंस्पर्शित्वं ध्वनितम् । R, संस्थान मवयवाविन्यासः । K.

अप्सरस्तीर्थमिति तस्य तीर्थस्य नाम K S.

आरात्—K S. अंतिके. E has आरात् दूरादुत्क्षिप्य.

तिरोऽभूत्—The propriety of the perfect जगाम which is another reading for this, is not explained by any of the commentators. The former is the reading of the older Mss.

P. 229 कामं प्रत्यादिष्टां मुनेस्तनयां परिग्रहं न स्मरामि.

P. 230 प्रत्ययायतीव—परिणीतपूर्वतया विश्वासयतीव । F.

ACT VI.

P. 231 नागरिकः नगररक्षाधिकृतः श्यालो राजश्यालः R.

पश्चाद्बद्धम् —pinioned. A तत्पुरुष compound.

दक्षिणौ—The dialect in which these characters and the पुरुष speak is मागधी, the principal peculiarities of which are that all the three letters श, ष, and स are replaced in it by श, and र by ल, and the nom. case generally ends in ए instead of in ओ as in सौरसेनी. This is for the same reason called the language of the शकारs; cf. with this the language of शकार in Mrichchh. पैशाची मागधी वा स्यात् पिशाचात्यंतनीचयोः S K.

मणिबंधणु०—मणिबंधन the cavity on the ring in which the jewel is set. मणिबंधने उत्कीर्णं नामधेयं यत्र तत्.

भावमिश्रे—Cf. आर्यमिश्र. मान्यो भावस्तु वक्तव्यः इत्युक्तेः R. भावो विद्वान् Amara. गौरवितास्त्वार्यमिश्राः श्लाघ्यास्तत्रभवन्मुखाः । F.

P. 232 इति कलिअ —Cf. परकीयमिति कृत्वा Malavik. But R translates कलिअ by कलयित्वा=ज्ञात्वा.

प्रतिग्रह—A gift given to a Brahman. It is one of the धर्मs of a ब्राह्मण to accept of such gifts. याजनाध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रहः । Manu.

शक्कावदाल—See Act v. p. 214. इति क्षेत्रनाम तत्संबंधात् ग्रामनामापि । R.

P. 233 आवुत्ते—आवुत्तो भगिनीपतिः । But it is indifferently used here for श्याल who is 'brother of the wife.'

जालुग्गालादि०—जाल a net, उद्गाल a hook. उद्गालः बडिशम् E.
दाणि an expletive.

P. 234 श्रोत्रियः—जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्काराद्भुज उच्यते । विद्यया
याति विप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यते । R E have पशुमारणकर्मदारुणो न
भवतीत्यर्थः ‘ meaning that he does not kill the beast ’,
which is certainly not right.

कप्पिदे—from this root (i. e. कृप्) is derived कापणे to
cut, in Marathi. कल्पनं कर्तनं कृत्तौ । विश्वः R.

लदणभाशुलं—रत्नेन भासुरम्.

P. 235 The speech of the श्याल here is taken from
A and is preferred to the reading of the great major-
ity of the copies on the following grounds: These
mean that the श्याल is now convinced from the smell
of the man's person that he is a fisherman. But
there was no doubt in his mind before this, about
his being a fisherman. But on the contrary he be-
lieved that he was a fisherman and ironically re-
marked विशुद्ध इदानीं आजीवः ; and then the fisherman
defended his adherence to his profession by saying
सहजे किल जे &c. No doubt therefore now remains to be
removed, and hence विस्सगंधी निस्संसअं is quite out of
place. On the other hand, it is quite natural that
he might smell the ring to ascertain whether it was
really taken out of the belly of a fish and hence अं-
गुलीयकमाग्राय &c. आगम means ‘ how it came to be in a
fish's belly.’ विस्सं स्यादामगंधि यत् Amara. R.

ण हु तं कम्म विवजणीअए—सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत्। Bhaga-
vadgīta F.

The meter is सुंदरी.

राअउलं—Corrupted into राउळ in Marathi, like देउळ
from देवकुल.

P. 236 गंठिभेदअ Lit:—one who undoes a knot ; and
thus one who steals things in the manner of a cut-
purse. गोपुर—पुरद्वारं तु गोपुरम् Amara.

जहागमणं—यथा आगमनं यस्य a Bahuvrihi.

तदो तस्मात् qual. भर्तुः understood.

प्रतीष्य—Cf. पडिच्छिदणीवारहस्ता° p. 156.

P. 237 अवसरे उपसर्पणीयाः. अवसर—suitable time or opportunity. Cf. प्रतिपाल्यावसरः प्रस्तावः Act vii.

शुमणा पिण्डुं—Garlands of flowers were hung on the person of the criminal sentenced to be killed. See *Mrichchh.* x.

P. 238 अकारणं मारयतीति. अनिमित्तघातकः F.

गिद्धबली भविशशि &c.—Implying that he would be put upon the stake and devoured by vultures and dogs.

P. 239 तव केलके—त्वदीयम्. F translates केलके by क्रीतकम् which is certainly not right.

P. 240 अंगुलीयकमूल्यान संमितः.

दापितः given through me; the form is the p. p. of the causal of दा.

P. 241 पारिदोसिअं कहेदि is evidently better than the unusual expression परितोषं कहेहि which is understood to mean 'Tell us how the good pleasure of the king took place in the matter?' E has पारितोषिकं कर्तुं thus implying that it is the nominative to कहेदि.

पर्यश्रुणी नयने यस्य । पर्युत्सुकनयन does not appear elegant.

P. 242 जानुक feels envious when he sees the reward.

शुमणोमुल्लं—Flowers were given as a token of respect, love &c. It is not meant to be the price of their kindness पुष्पमूल्यमिति विनयोक्तिः R.

P. 243 जानुक was pleased when a sharing was proposed.

कादंबरी wine. In the presence of wine they had to pledge each other as each other's friends. R has कादंबरीसखित्वम् which is not supported by any other copy. Cf. अग्निसाक्षिकम्.

प्रवेशक—See App. A p. 9. F calls this अंकावतार and takes it as a supplemt to Act v.

P. 244 आकाशयान May mean the heavenly path, or a heavenly vehicle, a celestial car.

पञ्चाअणिवत्तणिजं &c. The Apsarases were to attend at the Apsarastirtha on the Ganges, in turn, for the time

during which holy men bathed there. F has a different interpretation of its own on this passage.

दुहिदुणिमित्त Used as an adverb. Cf. किणिमित्तं Act i.

उदुच्छवेवि—The hot-season-festival was the वसंतोत्सव. See p. 249.

निर्गता उत्सवस्यारंभा यस्मात्—आरंभ means प्रयत्न, not 'beginning'.

पणिधानेण—See Patanjali's योगसूत्र iii. 50.

P. 245 सहीए आइरो &c. Although I am able to know every thing by contemplation, still I wish to see the affair with my physical eye, since I was so requested by my friend Menaká.

तिरक्खरिणी—The power to conceal oneself from another's sight. It is again alluded to at the end of this Act. It is greatly made use of in Vikramor.

उवलहिस्सं Cf. तत्त्वत एनामुपलप्प्ये. p. 29. अविघ्नक्रियोपलंभाय p. 38.

P. 246 आतम्म०—आ may be taken to modify all the three adjectives ताम्र, हरित, and पांडुर.

जीवय्य सर्वस्वं तत्संबुद्धम् ।.

ऋतोर्मगल ।.

प्रसादयामि I ask thee to favour us: a prayer made to an object of worship. Cf. प्रसाद परमेश्वर.

P. 247 परभृत्तिका The cuckoo. So called because, it is believed that the female of these birds lays her eggs in the nest of another bird, generally the crow, which unknowingly hatches them. When able to fly, the young ones leave their protectors and lead an independent life. See above p. 217 note. There is a play here on the word. छलात्कोकिला R.

मदविभ्रमगीदाणं—A Dvandva. मधुकरिका छलाद्भ्रमरी R.

अगगपाद—Cf. अगगहृत्थ p. 142.

कामदेव—The god of love was the principal object of worship in the summer festival.

P. 248 एत्थ बंधण०—Here i. e. at the place where it is plucked. R has एत्थ वसंतारंभे.

कपोतहस्त—कपोतोऽसौ करौ यत्र श्लिष्टमूलाग्रपार्श्वकौ । संगीतरत्नाकर R.

P. 249 पथिकजनस्य युवतयो लक्ष्याणि यस्य सः ।.

पंचानां शराणां मध्येऽभ्यधिकः । S differs from the other com-

mentators, taking it as a sixth arrow. K adds चूतं हि पंच-
त्वेन परिगणितम् । तथोक्तं त्रिपुरासिद्धौ । अरविंदमशोकं च शिरीषं चूतमुत्पलम् ।
पंचैतानि प्रकीर्त्यते पंचबाणस्य सायकाः इति । F quotes the following
संमोहनोन्मादनौ च शोषणस्तापनस्तथा । स्तंभनश्चेति कामस्य पंच बाणाः प्रकी-
र्तिताः ।

E अत्र कंचुकिनः सूचनाभावेऽपि पटाक्षेपेण प्रवेशः तत्र कुपितत्वं हेतु-
रिति ध्येयम् ।

अनात्मज्ञे—Not knowing yourself, not knowing how
to act. Cf. कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यनात्मज्ञः Malavik. i.

P. 250 अग्गाहिदत्था—न गृहीतोऽर्थो याभिस्ताः or याभ्यां ते in
Sanskrit.

प्रमाणीकृतम्—राजा कालस्य कारणमिति धिया ... अंगीकृतम् । S. Cf.
न प्रमाणीकृतः पाणिर्बाल्ये बालेन पीडितः &c. Uttar R. iii.

पत्रिन् a bird.

पुंस्कोकिल a Karmadharaya.

संहरति Cf. प्रतिसंहतः p. 12. अत्र उपसंहरन् near the end of
this Act.

तूणायाः अर्धात्कृष्टः १; or तूणायाः अर्धकृष्टः according to E.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

P. 251 महाप्पहावो. Cf. the same p. 95.

मित्तावसु—The name of the आवुत्त or श्याल see p. 231.

भट्टिणो पाअमूलादो—That is they were told to leave the
palace and live in the प्रमदवन as its keepers.

P. 252 बहुलीभूतम्—सर्वतः प्रचरितम् I.

कौलीन—लोकापवादः ।

P. 253 रम्यं स्रक्चंदनचंद्रपादादिकम्—R. K explains simi-
larly. यथा पुरा न सेव्यते—पूर्वं तु कार्यापेक्षितया अधुना तु अवसरापेक्षित
येत्यर्थः । E.

प्रकृति—ministers; S has सचिवैः प्रजाभिर्वा; K अमात्यैः only.

P. 254 दाक्षिण्य—Cf. Malavik. p. 78. R explains the
word by अत्यंतानुरोध. F एकाश्रितोऽनुकूलः समरागो दक्षिणस्तु सर्वासु ।

गोत्रेषु स्खलितः अन्यथावादि (दी ?) शकुंतलानाम गृह्णातीत्यर्थः K. Cf.
उद्यद्गोत्रस्खलनमनिशं गोपि ते गोपयिष्यन् । राधानाम्नीमकरवमहं सारिकामं-
तिकस्थाम्—उद्धवदूत. As an instance of uttering a wrong
name see Vikramor. iii. p. 67—पुरुसोत्तमेति भणिद्वे पुरुवेत्ति
णिगदा वाणी.

विलक्ष—विलक्षो विस्मयान्वितः इत्यमरः । इतिकर्तव्यताशून्यः K.

The Meter is शार्दूलविक्रीडित.

प्रभवतः qual. वैमनस्यात् and may mean, rising (अस्मात् from this circumstance), or powerful, predominating. प्रभवत् is by some understood as प्रभविष्णु. As a parallel use G quotes from Vikramor. ii. नास्ति प्रभवतोऽपराधः । S supports this interpretation. अस्मात्कारणात्प्रभवतः समर्थादधिकादित्यर्थः । R.

P. 256 सर्वास्ववस्थासु —Cf. The same Malavik. i.

आकृतिविशेष—The same occurs in Act iv. p. 137. Cf. आकृतिविशेषेषु आदरः पदं करोति Malavik. i.

वामप्रकोष्ठ—पुरुषस्यैककटकधारणे दक्षिणहस्तेनैव कर्तव्यम् । अत्र वामहस्ते धारणं योगवैचित्र्यादिति मंतव्यम् । K. अत्र वामहस्तधारणं तु शकुंतला-विरहसंभ्रांतचित्तत्वेन S.

प्रियदर्शनः Cf. शोच्या च प्रियदर्शना च Act iii. p. 107.

श्वासोपरक्त—विश्वासमारुतैः पीडां गतः F.

प्रतांत—प्रकर्षेण तांते म्लाने R. नितरां ग्लाने I.

संस्कारे उल्लिखितः.

क्षीणोऽपि नालक्ष्यते । Cf. अपचितमपि गात्रं &c. p. 68.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

P. 256 णं ईदिसाणि &c. भागधेय is to be understood as 'miserable lot' in connection with the word तवस्सिणी. It may mean 'a high good fortune' alluding to her having obtained so great and good a king for her husband. K explains ईदिसाणि by राज्ञो विरहकातरवचनादीनि. E explains similarly.

P. 257 The Vidushaka uses medical terms. चिकित्सा a term in Medicine means 'diagnosis' but is indifferently used by the speaker in the sense of 'treatment'. Cf. आतपलंघन p. 96.

प्रमदवन—विज्ञेयं प्रमदवनं नृपस्तु यस्मिन् शुद्धांतैः सह रमते पुरोपकंठम् । हलायुधः R.

धर्मासनमध्या० अधिशीङ्स्थासां कर्म.

F quotes from Manu—अमात्यमुख्यं धर्मज्ञं प्राज्ञं दांतं कुलोद्भवम् । स्थापयेदासने तस्मिन् खिन्नः कार्येक्षणे नृणाम् ।

पत्रमारोप्य having committed to paper.

P. 258 वातायन The name of the Kanchukin.

स्वनियोगं see p. 73.

णिम्माक्खिअं see p. 23.

सिसिरातवच्छेदः—शिशिरस्यातपस्य च छेदेन लाघवेन रमणीये। I.

P. 259 रंध्रोपनिपातिनः—छिद्रेष्वनर्थो बहुलीभवन्ति। क्षते निपाता निपतंत्य-भीक्षणम् is the maxim alluded to.

अव्यभिचारि—अनन्यथाभावि। I.

The च च in the verse signify that both actions take place simultaneously. चौ एककालं द्योतयतः E.

The meter is द्रुतविलंबित.

P. 260 K reads कंदप्पव्वाहं—कंदर्पव्याधम् explaining it by मन्मथकिरातम्.

ब्रह्मवर्चसम्—ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः Panini 5-4-78.

अनुकारिणीषु लतासु.—cf. अधरः किसलयरागः &c. p. 26.

प्रतिकृति—During separation the lovers beguile their hours by drawing portraits of each other. Cf. त्वामालिख्य प्रणयकुपितां धातुरागैः शिलायाम् Meghaduta ii. विलिखति रहसि कुरंगमदेन भवंतम् Gita Govind iv. तस्या एव प्रतिकृतिसखो Raghu. xiv. 87.

P. 261 ईदृशं हृदयविनोदस्थानमिति प्रश्नः। R.

P. 262 उपहाररमः—उपहारः पुष्पोपहारः R.

बहुमुहं—बहूनि मुखानि यस्य. अनेकप्रकारकम् E.

P. 263 काचित् The use of the word here shows that it is not always used in the sense of 'I hope'? But the more usual use is of course in the sense of 'I hope'?

Numerous quotations will be found in Mahabharata उद्योगपर्वन्—संजययान. Also Ragh. v. काचित् कामप्रवेदने Amara. कामप्रवेदन=अभिलषितप्रश्न. F tries to account for the present use thus: तथा च अनतिचिरैर्गैवातिविस्मरणादात्मनोऽल्पमतिदोषतिरोधानाय माधव्यस्यापि विस्मरणमिष्टमस्य इतिभावः।

P. 265 कदा वि सप्पुरुसा &c. One of the most sensible sentences that the Vidushaka sometimes gives forth.

इतः From this place, rather than from me. The commentators support the latter.

मुहुः is a variant for स्थिता in the 2nd line of the verse. मुहुः is supported by seven of the copies. As an argument it may be said that तिष्ठ is said once only by the pupil and not मुहुः.

दहति is proper in the case of the शल्य since it is सविष ; otherwise it would not have suited the simile.

The meter is शिखरिणी.

P. 266 सकलपरदा—Sánumatī's object is to see whether and how far he is afflicted by Sakuntala's separation; and the more he is afflicted, the greater her joy. यथा यथा अस्य तापः तथा तथा शकुंतलानयनोपायं प्रति प्रयत्नवान्भविष्यतीत्यर्थः । R.

आआसचारिणा णीदत्ति see p. 228.

पतिर्देवता यस्याः ताम्।

P. 267 तत्सहचारिणी—It appears that Menaka herself lifted up Sakuntala at the Apsarastīrtha. See यदैव शकुंतलामादाय मेनका दाक्षायणीमुपस्थिता &c. Act vii.

सखी ते हता—Your friend i. e. Sakuntala; often used in this way. Cf. निर्विनेदां सखीं ते and सख्यास्तव मयि मनः &c. Meghadūta.

—क्लिष्टं—परिसमाप्तम्. See note on अखंडं पुण्यानां फलं p. 78. The happiness resulting from meritorious actions has its length proportionate to the amount of merit.

P. 268 माया नु असत्कल्पना किमु K. ऐंद्रजालिकम् S. तदतीतम्—तच्छकुंतलालक्षणं वस्तु । R. तदित्यनेन पंचमांकप्रतिपादितं शकुंतलादर्शनं प्रातिपरा-मृश्यते K.

क्लिष्टं नु तावत्फलमेव पुण्यम् cf. तव सुचरितम् &c. p. 269. तावत्फल A. Bahuvrīhi.

मनोरथा नाम तटप्रपाताः—If left to the mere authority of Mss. the reading मनोरथानामतटप्रपातः would appear preferable, एष or एव being then read for एते; and the sense being that hopes like these have a precipitate fall. The reading adopted by us, also gives good sense. That of D O S (K supports these) also is equally good, meaning 'the streams of hopes have no banks' i. e. flow unimpeded in every direction. It is difficult to determine which of these readings is genuine. The first is not supported by the majority of the southern copies; the second is supported by the Devanagari editions only and the third is quite independent of either. Cf. नास्त्यगतिर्मनोरथानाम् Vikramor. ii.

The meter is उपजाति.

P. 269. असुलभात्स्थानाद्भश्यतीति.

The meter is पुष्पिताग्रा.

P. 270 उग्घादेण—This is the reading of the majority of the Mss., उद्देसेण being read for it by four or five copies.

मम वि कोदूहलण—cf. मम वि आत्थि कोदूहलं । p. 37.

आकारितः—आहूतः प्रेरित इत्यर्थः S.

मुद्रां तदंगुलौ निवे०—see p. 144.

P. 271 The meter is वसंततिलका.

गच्छसि is evidently better than गच्छति.

P. 272 शचीतिर्थम् see p. 214.

P. 273 The meter of verse 13 is वंशस्थ.

बुभुक्खाए—cf. p. 166.

P. 274 E does not support the reading अकारण-परित्यक्ते &c.

P. 275 मधुरेण अवस्थानेन दर्शनीयः —अवस्थानम्=आकृतिः । सुंदराकारतया भावाविर्भावो रम्यतर इत्यर्थः R.

P. 276 The 1st line of the verse should be thus construed:—यद्यत्साधु न स्यात् तत्तच्चित्रे अन्यथा क्रियते. This is the only construction that appears natural considering the sense that is intended. R thus sums up संमार्ज्यं संमार्ज्यं भूयो भूयो लिख्यमानमपि शोभां नातिक्रामतीत्यर्थः । K has चित्रे यद्ययद्रम्यं स्यात् तत्साधु क्रियते इत्यर्थः । ; thus K does not appear to recognise the presence of न in the first line. Its meaning appears to be 'whatever appears attractive in a picture is generally the result of improvement on the original, but Sakuntala's loveliness excels even this'. But if there be no न what particle K has in its place cannot be determined. S agrees with us.

तथापि तस्या लावण्यं &c. See Ragh. xviii. 53, प्रतिकृतिरचनाभ्यः...समाधिकतररूपाः.

सदिसं &c. R takes अनवलेपस्य to qualify स्नेहस्य.

P. 279 भावचिह्नम्—R has भावेन साच्चिकभावेन कृतं चिह्नम्.

P. 280 The meter of verse 16 is वसंततिलका and the figure is हेतुनिदर्शना (R.)

In the speech of the Vidushaka, the first part appears unnecessary, and आत्मगतम् has no propriety when

the king has said that very thing in the preceding verse. The first part of विद्'s speech is omitted in A F. The st. dir. आत्मगतम् is omitted in C's accompaniment.

P. 281 सैकते लीनानि हंसमिथुनानि यस्याम्.

For मालिनी see note on the word p. 13.

तामभितो Cf. प्रजापतिमभितः Act vii.

निषण्णहरिणाः—Cf. मृगाध्यासितशाद्वलानि Ragh. ii.

गौरीगुरोः पादाः R—अनेन कन्यापितृत्वेन तदुःखानुभवात्तत्प्रदेशेऽविघ्नित-
संकेतत्वं द्योत्यते । See हिमवतो गिरेरुपत्यकारण्यवासि°. p. 192.

P. 282 शाखालंबितवल्क°. Cf. विटपविषक्तजलार्द्रवल्कलेषु p. 52.

The meter is शार्दूलविक्रीडितम्.

P. 283 कर्णेऽर्पितं बंधनं यस्य.

आगंडं विलंबिनः केसरा यस्य.

शरच्चंद्रस्य मरीचय इव कोमलम्.

The meter is वंशस्थ.

अग्गहत्थ Cf. the same p. 142, also अग्गपाद p. 247.

For दासीएपुत्तो see note on the same p. 58.

P. 284 भवं एव अविणीदाणं &c. R remarks on this: विदू-
षकस्तु चित्रगतस्य वारायितुमशक्यत्वादिति सोलुंठं स्वभावोक्तिमाह ।...राजा
तु तादृक्त्वबुद्धयैव प्रत्युत्तरयति ।

P. 285 एषा कुसुम°—चित्रलिखितायां तत्पुष्पे भ्रमर्यपि लिखिता तामु-
दिश्यैषेत्युक्तिः । R. The figure is समासोक्ति (R).

P. 286 For अक्लिष्ट see p. 209.

बिंबाधरः—बिंबसदृशोऽधरः मध्यमपदलोपी समासः ।

कारयामि—अनेन सूर्यस्यापि निजाज्ञाकारित्वं ध्वन्यते R. Hardly so.

The meter is वसंततिलका.

भाइस्सदि according to the general rule should be used with the ablative. The present use is a प्राकृत irregularity.

ईदिसवण्णं—ईदृशा वर्णा अक्षराणि यस्य R.

P. 287 जहलिहिदाणुभावी—R takes this to qualify विदूषक.

पौरोभाग्यम्—दोषदर्शित्वम् R. दुष्टत्वमित्यर्थः E.

P. 288 पुष्पापरविरोही—R. पूर्वं चित्रस्य चित्रत्वेन ज्ञानं पुनस्तस्योन्मा-
दावस्थायां सत्यत्वेन ज्ञानं पुनरपि चित्रत्वेन ज्ञानमिति पूर्वापरविरोधः । उन्मादाव-
स्थानंतरं मूर्छाद्यवस्थाया अभावादिति भावः । अत एवापूर्वं आश्चर्यकारी ।

खिलीभूतः—निरुद्धः R.

बाष्पस्तु &c. Cf. अल्लैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे &c. Me-
ghaduta.

द्रष्टुं न ददाति—Cf. Marathi पाहूं देत नाहीं.

P. 289 इदोमुहं—Cf. इदोमुहे देक्खीअदि. p. 238.

P. 290 तरलिकाद्वितीयया—Cf. सारथिद्वितीयेन p. 86.

वसुमदीए—See p. 188.

णिव्वाहिदो अत्ता—पलायितास्मीत्यर्थः R.

P. 291 प्रतिकृतिं रक्षतु—Cf. पच्छादेहि चित्तफलं Ratnavali ii.

अंतेउरकालकूटादो-कालकूट is one of the 14 precious objects that were thrown out of the ocean when it was being churned by the gods and demons for the immortalising drink अमृत. None dared to own the deadly poison, when, Siva deposited it in his throat. Cf. गं. अम्हाणं जीविदसंसओ &c. Ratnavali Act iii.

अत्ताणंत्ति भणाहि—अत्रात्मशब्देन विदूषको राजा चोभयमपि गृह्यते R.

मेघप्रतिच्छंद—So named probably from its resemblance in size and colour to a cloud.

अन्यसंक्रांतहृदयः—Vikramor. iii. अन्यसंक्रांतप्रेमाणो नागरा &c.

पढमसंभावणं—Respect for the first wife.

P. 293 राजगामी तस्यार्थं—अहार्यं ब्राह्मणधनं राज्ञा नित्यमिति स्थितिः। इतरेषां तु वर्णानां सर्वाभावे हरेन्नृपः । Manu.

P. 294 साकेदअस्स—साकेतस्य—अयोध्यायाः R.

श्रेष्ठिन्—Corrupted into शेटी and latterly into शेट in Marathi.

णिवुत्तपुंसवणा—The पुंसवन ceremony is the second संस्कार, the first being गर्भाधान. This latter is yet generally performed by every pious Hindu. But the former is avoided in many cases. It is a belief that the performance of पुंसवन makes the child a male one; पुमान्सूयतेऽनेनेति पुंसवनम् । It is to be performed in the third or fourth month since conception. व्यक्ते गर्भे तृतीये तु मासे पुंसवनं भवेत् । गर्भेऽव्यक्ते तृतीये तु चतुर्थे मासि वा भवेत् इति शौनकः । See Ragh. iii. 10 यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रियाः &c.

P. 295 गर्भः पित्र्यं रिक्थमर्हति—Because he thinks that the child will be a male one since the पुंसवन ceremony was performed.

एवं नाम घोषयितव्यमित्यत्र काकुरनुसंधेया इति टीकाकृतः । K. नाम अंगी-कारे F.

P. 296 पापादृते—स्त्रीणां भर्तृत्वेन विना इत्यर्थः R. K S explain similarly.

पुरुवंशश्रिय एष एव वृत्तांतः—The reading of the copies B C E I M will be found to be unacceptable when the spirit of the preceding sentence is considered. Soil sown at an improper season does not, for that reason, pass over to a stranger ; so the simile अकाल इवोत्तबीजा भूः &c. is not proper. There is much more naturalness and propriety in the reading we have adopted. The above simile is in its proper place in the next verse.

P. 297. पाडिहदं अमंगलं—see p. 200.

हिअए करिअ—see p. 65.

अत्र मनुः—पतिर्भार्या संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते । जायायास्ताद्वि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः । quoted in I.

संरोपितेऽप्यात्मनि—According to the Hindu belief man is himself born again in the form of a son. अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायसे । आत्मैव पुत्र नामासि स जीव शरदः शतम् ॥ K. E quotes from the same. K reads संकोपिते for संरोपिते. S संरोपिते उप्ते सति. K explains संकोपिते by उत्तप्ते, this is probably the result of miscopying by an understanding scribe, the original being that given by S. Cf. स्वमूर्तिभेदेन Ragh. iii. 27.

The meter is उपजाति.

P. 298 अपरिच्छिन्ना—For सानुमती knows that he has already had a son.

P. 299 पिंडभाजः—i. e. पितरः—The ancestors in heaven are supposed to be fed with the food and water that is offered at the श्राद्ध ceremony by their descendant.

निवपनानि—श्राद्धादीनि R. पिंडोदकादिदानानि. Mallinatha, see Ragh. iii. निवापदत्तिभिः also xi. भर्तृलोकप्रपन्नानां निवापान्विदधुः क्रमात्. पितृदानं निवापः Amara.

धौताश्रुशेषमुदकं—धौतमश्रु येन तद्धौताश्रु धौताश्रु च तच्छेषं च। Karmadh. R. शेष=अवशिष्ट Cf. Ragh. viii. अनुपास्यासि बाष्पदूषितं परलोकोपनतं जलांजलिम्.

The meter is वसंततिलका.

P. 300 व्यवधानदोषेण—व्यवधानं देशांतरेण; अंधकारदोषं मोहलक्षणम् E.

महेंद्रजनन्याः अदितेः. अदिति is the name of the mother of the gods. In the Vedas also the word is used in this sense. But the sense is primarily figurative.

जण्णभाओस्सुआ— It appears that the gods were believed to long for sacrificial offerings. The Vedic hymns abound in such ideas.

P. 301 उद्धांतकेन—उद्धांतकनाम्ना उत्प्लुतिकरणेन R.

P. 302 अब्बम्हण्णं—अब्रह्मण्यम् अवध्योक्तौ Amara. अब्रह्मण्यमिति रक्षकं प्रतिवध्योऽहमित्यापन्नाक्रोशः S. न ब्रह्मण्यम् i. e. something, contrary to ब्रह्मण्य Brahminhood or Brahminism.

P. 305 आत्तगंधः—अभिभूतः Amara.

सत्त्व—A spirit.

P. 307 पश्चादवनता शिरोधरा यथा स्यात्तथा ।

धनुस्तावत् With this scene cf. Vikramor. v.

P. 308 हस्तावाप—ज्याघातवारणम् R S.

The meter of एष त्वा° is प्रहर्षिणी.

कुणपः A dead body. कुणपाशन राक्षस R.

तिरस्कारिणी—अदृश्यकारिणी See p. 245.

P. 310 हंसो हि क्षीरमादत्ते—This belief has been proverbial. Cf. अंभोजिनीवननिवासविलासमेवा हंसस्य हंति नितरां कुपितो विधाता । न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धाम् । वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥

तन्मिश्रा—तेन मिश्राः तदेकीभूताः S.

मातलि—This is the name of Indra's charioteer. The office of a charioteer was always considered a very important one and only one that was possessed of a brave heart and powerful eloquence was chosen for it. शल्य was कर्ण's charioteer, कृष्ण was that of अर्जुन, both the charioteers are as great warriors as their masters, even superior, besides being renowned for their powers of eloquence. See Mahabharata उद्योगपर्वन्. Cf. The descent of Matali with Indra's chariot to help Rama in his last fight with Ravana.—Rama-yan युद्धकांड 103.

शरव्याः—शरव्यम् is not supported by any of our Mss. The commentary R supports शरव्यम्, but E supports our reading.

P. 311 इष्टिपसुमारं—The णमुल् with an उपपद by उपमाने कर्मणि च । Panini 3-4-45.

P. 312 कालनेमि—Son of the demon हिरण्यकशिपु with hundred arms and as many heads—Monier Williams.

नारद—This is a very famous character in Hindu mythology. He is the son of Brahman and one of the most eminent sages. He is always wandering, विष्णु in hand, and singing praises of God, from one world to another generally acting as a universal carrier of news and often raising quarrels of which he is supposed to be very fond. He is further known as one of the best devotees of God (a परमभागवत). प्रल्हादनारदपराशरपुंडरीकव्यासांबरीषशुकशौनकभीष्मदालभ्यान् । भीष्मार्जुनांगदवशिष्टबिभीषणादीन्पुण्यानिमान्परमभागवतान्नमामि । The character is also introduced in Vikramor.v. where he brings favourable news to the king from Indra.

त्वं स्मृतो निहंता—It was a belief common in Hindu mythology that one hero was specially created for subduing another वृष्टद्युम्न was declared the killer of द्रोण ; शिखण्डि was the means of subduing भीष्म.

सप्तसप्ति The sun सप्त सप्तयोऽश्वा यस्य । F. सप्तसप्तिः सप्त शीर्षण्याः प्राणा ...इति श्रुतेः सप्तप्राणानां सप्तिः प्रवृत्तिः यतः सः । सप्तसंख्याश्च from the commentary on Ramayana VI. 106 आदित्यहृदय.

P. 313 The figure in the verse is अप्रस्तुतप्रशंसा.

P. 314 दिवस्पति—Indra.

परिपालयितुम्—This is the reading of the great majority of Mss.

ACT VII.

P. 316 आकाशयान—See p. 244. मघवतः—मध्यमस्थमुभयत्रापि अन्वेति R, i. e. मघवतः अनुष्ठितनिदेशोऽपि मघवतः सत्कारः.

P. 317 The repetition of समर्थये in Matali's speech does not give beauty to it. It is omitted in the older copies, but these do not all read in the same way. K also omits समर्थये.

P. 318 प्रतिपत्ति—Respect गौरवम् सत्कारः Cf. निर्विशेषप्रतिपत्ति—Ragh. xiv. 22.

अवदानं शुद्धकर्म Amara. The meter is वैतालीय—सुंदरी.

P. 319 आमृष्टस्य वृक्षोहरिचंदनस्यांको यस्याः सा. The meter is उपजाति. The figure is उदात्त.

सुखपरस्य—सुखरस्य is another reading noticed in E.

कंटक—K explains this by क्षुद्रजंतवः.

नतपर्वभिः—नतानि पर्वणि यस्य—Applied to नख it means the pointed ends of which are curved; applied to arrows it may mean 'the joints of which are planed off or not uneven.' K says नतानि मग्नानि पर्वणि अंगुलिसंधयो येषां तैर्नखैः. In Monier William's quotation from K, he says नतानि अनुन्नतानि पर्वणि येषाम्.

पुरुषकेसरी—This is the fourth incarnation in which, to protect प्रह्लाद from his father हिरण्यकशिपु, Vishnu appeared suddenly in a form, half-man, half-lion and tore the father to pieces. The meter of verse 3 is द्रुतविलंबित.

P. 320 Construe यन्नियोज्याः महत्स्वपि कर्मसु सिध्यन्ति तमीश्वराणां संभावनागुणमवेहि । किंवारुणस्तमसां विभेत्ताभविष्यत्तं सहस्रकिरणश्चेद्गुरि ना- करिष्यत् । The meter is वसंततिलका.

विच्छिन्ति—अंगराग R. कुंकुमालेपवाससामनादरेण स्वल्पानां न्यासो विच्छि-
त्तिः । K.

अंशुक—कल्पलतास्वशुकाभरणादीनि विद्यन्ते इति प्रसिद्धिः K.

गीतक्षम—Cf. उपभोगक्षम p. 27. गानयोग्यं सुकुमारमित्यर्थः ।

अर्थबंधम्—अर्थो बध्यतेऽनेनेति अर्थबंधः पदं संचित्य विचार्य K. Cf. Vi-
kramor. ii. ललितार्थबंधम्.

P. 321 The meter of verse 5 is उपजाति.

असुरैः संप्रहाराय उत्सुकेन.

मरुतां पथि—वायुस्कंधे । तत्र सप्त वायुस्कंधाः....तदुक्तं सिद्धांतशिरोमणौ—
भूवायुरावह इह प्रवहस्तदूर्ध्वं स्यादुद्धहस्तदनु संवहसंज्ञकश्च । अन्यस्ततोऽपि सुवहः
प्रतिपूर्वकोऽस्माद्वाह्यापरावह इमे पवनाः प्रसिद्धाः । R. प्रवह is probably
meant by परिवह here, by R. K has the following
comment on परिवह—परिवहो नाम स्वर्गगासप्तर्षिमंडलप्रवर्तकः षष्ठो
वात संघः । यथोक्तं श्रीब्रह्मांडपुराणे आवहः प्रवहश्चैव संवहश्चोद्धहस्तथा । विव-
हाख्यः परिवहः परावह इति क्रमात् ॥ सप्तैते मारुताः संघा महर्षिभिरुदीरि-
ताः । सप्तर्षिचक्रं स्वर्गगां षष्ठः परिवहस्तथा । परावहस्तथा वायुर्वर्तयेद्भ्रुव-
मंडलम् ॥ इति.

त्रिस्रोतसं &c.—See preceding note तथा च विष्णुपुराणे सूर्याचंद्रमसौ
तार नक्षत्राणि ग्रहैः सह । वातानीकमयैर्बर्धैर्ध्रुवैर्बद्धानि तानि वै ॥ इति । ... द्वितीया

हरेर्वामनावतारे विक्रमः पादनिक्षेपस्तेन निस्तमस्कं पापराहितं शोकरहितं च । विष्णुपुराणे ऽस्यान्वर्थताप्युक्ता । तैलपीडा यथा चक्रं भ्रमंतो भ्रामयन्ति वै । तथा भ्रमन्ति ज्योतींषि वातविद्धानि सर्वशः । &c. R. When बलि, a demon born in the family of प्रल्हाद, became too powerful for the gods, विष्णु came into the world as Aditi's son and appeared before बलि in the form of a बटु, and requested him to grant him as much land as he could measure in three steps. On Bali's consenting to do it, the dwarf grew to an enormous size and with two steps deprived him of all his possessions, and there being no room left to place the third step, Bali asked him to put it on his head; which done, the demon was pressed down into the nether regions. Satisfied with his unswerving charity, the dwarf became his door keeper for ever.

The meter of verse 6 is वसंततिलका.

P. 322 सबाह्यांतःकरणः—Some copies om. अंतः. But the same expression occurs in Vikramor. iv. प्रसन्नबाह्यांतःकरणोऽतरात्मा । The बाह्यकरण's are the 5 ज्ञानेन्द्रियs and 5 कर्णेन्द्रियs. The अंतःकरणs are मनोबुद्धयहंकाराः.

अराणां विवेरभ्यः.

चातक—This is a bird which is supposed to be unable to drink the water lying on the earth. It therefore catches the rain-drops before they reach the earth.

हरिभिः—अश्वैः.

घनानामुपरि ऊर्ध्वभागे गतं गमनम् K.

वारि गर्भे येषां तानि वारिगर्भाणि तादृशानि उदराणि येषाम्.

शीकरैः किन्ना नेमयो यस्य.

The meter is मालिनी.

P. 323 स्वाधिकारस्य भूमिः. R solves स्वस्याधिकारो यस्यां सा स्वाधिकारा सा चासौ भूमिश्च । आत्माधिष्ठानभूमौ is another reading noticed in E.

आश्चर्यं दर्शनं यस्य.

उन्मज्जतां qual. शैलानाम्. मेदिनी उन्मज्जतां शैलानां शिखरादवरोहति इव ।

पर्णानामभ्यंतरे लीनता. Being concealed among the leaves. K reads like our text

तनुभावनष्टसालिला आपगा संतानैर्व्यक्तिं भजन्ति ।. K तनुभावेन नष्टे अदृष्टं सलिलं यासां तास्तथोक्ता आपगा नद्यः संतानाज्जलविस्ताराद्व्यक्तिं स्फुटत्वं व्रजन्ति ।.

The meter is शार्दूलविक्रीडित.

P. 324 उदारा चासौ रमणीया च Karmadh. उदारा महती. R.

पूर्वापराभ्यां समुद्राभ्यामवगाढः।. Cf. पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य Kumara.i.

अवगाढः संबद्धः E.

कनकरसं निस्यन्दते इति.

परिघः—अर्गल इव । अर्गलेनौपम्यं दैर्घ्यज्ञापनार्थम् । R.

हेमकूटो नाम किंपुरुषपर्वतः— हिमवान्हेमकूटश्च निषधस्तस्य दक्षिणे । नीलश्वेतश्च भृंगी च उत्तरे वर्षपर्वताः।... भारतं प्रथमं वर्षं ततः किंपुरुषं स्मृतम् हरिवर्णं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विज । R. Thus हेमकूट is a mountain belonging to the tract known as किंपुरुषवर्ष.

तपसां सिद्धिक्षेत्रम्—परं तपस्विनां सिद्धिः is another reading. See note सिद्धिमन्तः p. 204.

P. 325 स्वायंभुवान्मरीचेः— This प्रजापति is मरीच also called कश्यप son of मरीचि who was son of ब्रह्मन्. His wife was अदिति or दाक्षायणी, daughter of दक्ष, who also was son of ब्रह्मन्. Cf. सृष्टुरेकांतरम् further on.

P. प्रजापति—F has the following note on this: सप्तर्षयो महात्मानः कश्यपश्च प्रजापतिः । इति पाद्मम् । ...तथा च विष्णुपुराणम्—यदास्य ताः प्रजाः सर्वाः नाभ्यवर्धत धीमतः। अथान्यान्मानसान्पुत्रान्सदृशानात्मनो ऽसृजत्। भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमगिरसं तथा । मरीचिं दक्षमत्रिं च वशिष्ठं चैव मानसानिति ।. कश्यप is known as the father of nakes, birds, beasts, gods &c. He is one of the प्रजापति s.

श्रेयांसि— K says अत्र श्रेयांसि कश्यपदर्शननमस्कारादीनि It may secondarily be taken to mean 'the holy persons themselves'.

प्रदक्षिणाकृत्य— See p. 164.

प्रथमः कल्पः—उत्तमः पक्षः R. मुख्यः पक्षः K.

उपोदशब्दाः—उपोदःशब्दो याभिः ताः ।. Cf. उपोदतपसाम् p. 197

रथांगनेमयः—चक्रप्रधयः See p. 322.

P. 326 नास्ति भूतलस्य स्पर्शो यस्य तत्तया.

अनिरुद्धतः. K reads निरुद्धतः.

The meter is वंशस्थविल. The figure is विशेषोक्ति.

वल्मीके अर्धनिमग्ना मूर्तिर्यस्य.

संदष्टा सर्पत्वक् यस्य.

जीर्णानां लतानां प्रतानानां वलयेन.

अत्यर्थं संपीडितः.

अंसौ व्याप्नोतीति.

शकुंतानां नीडैः निचितम्.

यत्र—तत्र मारीचाश्रम इति संबंधः K.

अभ्यर्कबिंबम्—An अव्ययीभाव This is not a description of मारीच but of some other Rishi practising penance. The meter is शार्दूलविक्रीडित.

P. 327 संयताः प्रग्रहा रश्मयो यस्य.

एतौ अदिति परिवर्धि०—अदिति=दाक्षायणी the mother of gods. प्रजापतेः see p. 325.

P. 328 भवान्कथामिदानीम्—अवतरिष्यतीति शेषः Sankara quoted by Monier Williams.

वयमप्यवतरामः—The use of the plural by Matali., with reference to himself, is not explained by any of the commentators. O alone reads अहम्.

संतः कल्पवृक्षा यत्र. विद्यमानकल्पद्रुमे वने K.

P. 329 वृद्धशाकल्य— शाकल्य is derived from शाकल an old school of grammarians.

कथयति is used intransitively.

P. 330 प्रतिपाल्यावसरः &c. E gives an explanation of this which appears more to the point : इति पाठेऽयं प्रस्तावः पतिव्रताधर्मकथनलक्षणः खलु निश्चितं प्रतिपाल्योऽवसरो यस्य सः ।

त्वां निवेदयितुम्—Cf. अदिहीणं विअ निवेदिअं p. 139.

अंतरमान्विष्यतीति—Waiting for an interval.

P. 331 साधयामि—see p. 15.

निमित्तं सूचयित्वा—see p. 18.

मनोरथाय—क्रियार्थोपपदस्य कर्मणिस्थानिनः इति चतुर्थी. The figure in the verse is अर्थोत्तरन्यास. With the idea cf. वचोभिराशा-जननैर्भवानिव गुरुव्यथम् । अयमास्पंदितैर्बाहुराश्वासयति दक्षिणः । Vikramor. iii.

The speech behind the scene is addressed by one of the ladies of the hermitage to Dushyanta's son सर्वदमन.

P. 332 नास्ति बालस्य सत्त्वामिव सत्त्वं यस्य ।

अर्धं पीतः स्तनो येन.

आमर्देन क्लिष्टानि केसराणि यस्य. Cf. स्पृशन्नुमाकेसरिणः सटालीः—Kumara. xi.

यथा निर्दिष्टं कर्म यस्य.

P. 333 दंताइं दे गणईस्सं. Cf. अजीगणन्मंजु मुखं प्रसार्य महेशकंठोरगदं-
तपंक्तिम् । Kumar. xi.

अपच्छणिव्विसेसाणि—निर्गतो विशेषो येभ्यः तानि । निर्विशेषाणि अपत्येभ्यो
निर्विशेषाणि. Cf. सुतानिर्विशेषम् Ragh. v. 6. निर्विशेष=तुल्य Mallinath
Ragh. xiv. 22.

सर्वान्दमयति इति सर्वदमनः.

K reads लंघेदि with our text.

P. 334 अधरं दर्शयति—अत्राधरदर्शनमनादरे K.

तेजसो बीजम्—The seed sown by a powerful lustre. तेजः-
शब्देन तेजस्वी लक्ष्यते बीजं बीजोत्पन्नः पुत्र इत्यर्थः K.

एधांसि अपेक्षते इति एधाऽपेक्षः K reads the same. The figure
is उपमा.

P. 335 चक्रवर्तिलक्षणम्—अतिरक्तः करो यस्य ग्रथितांगुलिको मृदुः
चापांकुशांकितः सोऽपि चक्रवर्ती भवेद्ध्रुवम् ॥ R.

प्रलोभ्ये वस्तुनि प्रणयत् । प्रलोभ्यं प्रकर्षेण स्पृहणीयम्। K. प्रणयो याच्चा E.

जालवद्ग्रथिता अंगुलयो यस्य R. जालेष्वंतरेषु ग्रथिताः संहता अं-
गुलेयो यस्य । K.

इद्धो रागो यस्यास्तया.

भिन्नम्—भेदं प्राप्तं न तु सम्यग् विकसितम् R.

The meter is वंशस्थाविल.

वाआमेत्तेण see p. 62. R translates वाचामात्रेण ; K वाङ्मात्रेण.

मम केरण—see तवकेलके p. 239.

वर्णैःचित्रितः ।

P. 336 दुर्ललिताय—धूर्ताय K. Cf. Malati M. ix. प्रियतमा-
स्तनोन्नाहदुर्ललितमूर्तिः and the quotations in the note there.
स्पृहेरीप्सितः Panini 1-4-36.

ईषलक्ष्याणि दंतमुकुलानि येषाम्.

अव्यक्तैर्वर्णैः रमणीया वचसः प्रवृत्तिः येषाम्. वचःप्रवृत्तयो वाग्व्यापाराः R.
अंकाश्रयं प्रणयंति इति तान्.

The meter is वसंततिलका. With the verse cf. न नंदनालो-
कनमंगलेषु क्षणं क्षणं हृष्यति कस्य चेतः। Kumara. xi. Also इदं तत्स्नेह-
सर्वस्वं सममाढ्यदरिद्रयोः । अचंदनमनौशीरं हृदयस्यानुलेपनम् ॥ Mrichchh.
p. 345.

P. 337 दुर्मोकः मोक्तुं कठिनश्चासौ हस्तग्राहश्च तेन. It may also
be solved as a Bahuvrihi. R हस्तेन ग्रहः

P. 338 आश्रमविरुद्ध—cf. अस्समविरुद्धं आचरिदं। Vikramor. v.

सत्त्वसंश्रयेण सुखः. R has सत्त्वानां संश्रयः अत एव सुखः. K reads गुण for सुख. सत्त्वस्य संश्रयः आश्रयणं स एव गुणो धर्मो यस्य ।

चंदनः—The later copies read चंदनम्.

The meter is रथोद्धता. R says स्वागता. E follows. Both are evidently wrong. The last three syllables of स्वागता are स॥ (See App. C.)

आकारसदृशे—cf. Ragh. i. 15 आकारसदृशप्रज्ञः.

बालस्पर्शमुपलभ्य—Cf. सर्वोर्गीणः स्पर्शः &c. Vikramor. v. Also शरीरयोगजैः सुखैर्निषिंचंतमिवामृतं त्वचि । Ragh. iii.

P. 339 The meter of verse 19 is उपजाति.

रूपेण संवदतीति रूपसंवादिणी. Cf. बहुदरं भअदो अणुकरोदि । Vikramor. v.

अप्पडिलोमो—प्रतिलोम is against the course of the hair; hence, contrary, opposed &c.

P. 340 एकोऽन्वयो यस्य.

P. 341 सुधासितेषु—रसाधिकेषु another reading, which Monier Williams. translates by 'abounding in pleasures of sense'.

R says रसो रागः शृंगारादिश्च मधुरादिश्चास्वादश्च । एतेऽधिका येषु । एतैर्वाधिकान्युत्तमानि । K has सुधासितेषु. Cf. Ragh. i. वार्धके मुनिवृत्तीनां योगेनांते तनुत्यजाम् ।

नियतं एकं यतीनां व्रतं यत्र तानि. K has °पतिव्रतानि. The meter is उपवृत्त. The verse describes their वानप्रस्थाश्रम. See p. 200 note on वर्णाश्रमा°.

देवगुरुणो—काश्यपस्य R. i. e. of मारीच. Some of the commentators confound the names कश्यप and काश्यप.

P. 342 परदाराणां व्यवहारः। व्यवहार=Having anything to do with.

P. 343 सउंदलावण्णं शकुंतस्य पक्षिणो लावण्यम्. The expression suggests the name of शकुंतला to the boy.

P. 344 नाममात्रस्य प्रस्तावः.

भद्रमोरओ—भद्र often used in the sense of 'good'. Cf. भद्रमुह p. 338, also भद्रे p. 48.

P. 345 रक्खाकरंडं—K explains this by रक्षाकुटिका.

मा अवलंबिअ—मा is translated by अलं in I, but it quotes no authority for it. The use must be considered a प्राकृत irregularity.

विस्मयादुरो०—Because the circumstances make them think that the stranger was दुष्यंत himself.

P. 346 जादकम्म—नाडीच्छेदनात्प्राकृतेव्यसंस्कारविशेषः The fourth Samskāra and the first after the child's birth. It should be performed by the father, but in his absence by any one else.

अथ—Used in the sense of 'if'; but more exactly of 'then,' implying the full form 'one takes it; then?'

P. 347 नियमे व्यापृतायै.

P. 348 एकवेणीधरा Who has not untied the braid that was woven before the separation. एकवेणी occurs in Meghaduta also in the same sense.

ण मे आसा आसि—I had lost all hope, since, I thought that the herb had ceased to have its effect.

जह साणु०—This implies that Sānumatī had informed her that Dushyanta was now in Heaven and would soon see her.

P. 349 धृतैकवेणिः see last page.

The meter is उपवृत्त. According to R मालभारिणी.

P. 350 क्रौर्यमापि मे &c. अनुकूलपरिपाकं स्वतः संवृत्तम् । तत्र हेतुमाह यद्यस्मात्कारणादहमिदानीमद्य त्वया भवत्या आत्मानं मां प्रत्यभिज्ञातं स एवायमिति ज्ञातं पश्यामि जानामि । पश्चात्तापकार्यवैवर्ण्यादिभिरन्यथाभूतोऽहं चिरं विभाव्य ज्ञात इत्यनेन स्वापराधः नतामृष (?) इति तया ज्ञातत्वादनुकूलपरिणामत्वं सिद्धमित्यभिप्रायः । K.

P. 351 रोहिणी—The wife of the moon. This is the fourth constellation.

The figure is दृष्टांत.

बाष्पकंठी—Bahuvrīhi.

P. 352 असंस्कारेण पाटलं ओष्ठपुटं यस्य. With the verse cf. मया नाम जितं यस्य त्वयायं समुदीर्यते । जयशब्दः सहस्राक्षादगतः पुरुषांतरम् । Vikramor.

P. 353 एवंप्रायाः—प्रायेणैवंविधाः ।

The meter is हरिणी.

सुअरिअप्पडिबधं—opposed to virtuous conduct.

परिणाममुहं = परिणामोन्मुखम् I.

P. 354 उद्धृतं विषाद एव शल्यं यस्मात् सः । The definition of विषाद is quoted from सुधाकर by R, as अपराधपरिज्ञानादनुतापस्तु यो भवेत् ।

ईषेत्कुटिलयाः पक्ष्मणोर्विलग्नम्.

विगतोऽनुशयो यस्य.

The meter is वसंततिलका.

P. 355 अस्मादंगुलीयकोपलंभात्—The intended meaning however appears to be अस्यांगुरयिस्योपालंभात्.

K reads पञ्चाअणकाले like us.

तेन हि &c. The लता means Sakuntala and कुसुम the ring.

The figure is अप्रस्तुतप्रशंसा (R F).

P.356 संपादितः अत एव स्वादु फलं यस्य सः । Cf. दुहिदुमणोरहसपं० p. 367.

आखंडल Indra see p. 360.

P. 357 अप्याचरिव्यम् &c. अपि is not supported by A F O T. R appears to explain अपि by एव. E follows R.

P. 358 अग्रे यातीति अग्रयायी.

यस्य चापेन विनिवर्तितकर्म तत् मघोनः कोटिमत् कुलिशं (मघोनः) आभरणं जातम् । कोटिमत् बहुकोणकं शतकोटित्वादिति भावः F.

The meter is वसंततिलक.

संभावनीयोऽनुभवो यस्याः.

पुत्रप्रीतिपिशुनेन—पुत्रस्नेहसूचकेन. Cf. आनंदपरिवाहिणा चक्रवर्त्तुणा p.163.

P. 359 द्वादशधा स्थितस्य तेजसः This means the sun who is supposed to possess 12 digits enumerated in the following verse: तपिनी तापिनी धूम्रा मरीचिज्वालिनी रुचिः । सुषुम्ना भोगदा विश्वा बोधिनी धारिणी क्षमा ॥ कभाद्या वसुधाः सौर्याठंडांता द्वादशेरिताः । In the present connection द्वादश cannot mean the 12 sons of अदिति and कश्यप viz., विष्णु, इंद्र &c., as इंद्र is separately named in the 2nd line.

भर्तारम्—This means इंद्र. भुवनत्रयस्य—भूर्भुवःस्वर्लक्षणस्य R. But the usual meaning is स्वर्ग, मृत्यु and पाताल.

आत्मभवः स्वयंभूः विष्णुः. आत्मभुवः is another readingः. आत्मभुवः ब्रह्मणः परः पुरुषः the Being who is beyond the creator. मन्वंतरे च संप्राप्ते तथा वैवस्वते द्विज। वामनः कश्यपाद्विष्णुरदित्यां संबभूव ह । R, from विष्णुपुराण. S says उपेंद्रावतारस्य कारणमुक्तम्.

एकोऽंतरं यस्य तत्. । दक्षाददितिः मरीचेः कश्यपः इत्यनुसंधेयम् । K. S अंतरं व्यवधानम्. F ब्रह्मणः सुतादक्षादुप्तनेयमदितिः । मारीचश्चायं ब्रह्मसुतान्मरीचेः संभूतः।

The meter is शार्दूलविक्रीडित. The अलंकार is मालोदात्त R

P. 360 आखंडल Indra. पैलोमी—पुलोमजा शर्चीद्राणीत्यमरः F. Cf.

पौलोमीसंभवेनेव जयंतेन पुरंदरः । Vikramor. v. Also यथा जयंतेन शची पुरंदरौ Ragh. iii.

अप्पडिरहो A warrior without a rival. न प्रातिरथः यस्य cf. the same p. 367.

प्रजापतिमाभितः Cf. नारदमनु उपविशंति Vikramor. v.

P. 361 श्रद्धा वित्तं &c. cf. Ragh. ii. श्रद्धेव साक्षाद्विधिनोपपन्ना उक्तं देवलेन । नास्ति ह्यश्रद्धाधानस्य धर्मकृत्ये प्रयोजनम् । ... वित्ते हि संभवे-दिज्या इति F.

त्रितयं—स्त्रीबालावित्यनयोरवज्ञानकार्या इति भावः । R. E यद्वा वः समागतं समागमो जात इत्यर्थः ।

On the word भगवन् R quotes देवानामपि ये देवा महात्मानो महर्षयः । भगवन्निति ते वाच्या यास्तेषां योषितस्तथा ॥ from भरत.

प्रागभिप्रेतं—Cf. Ragh. ii. प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि.

The meter of verse 30 is वंशस्थ.

P. 362 आज्ञाकरीमित्यनेन विनयोक्तिः । R. युष्मत्सगोत्रस्य. Mārīcha's other name is कश्यप—Kanva belonged to his race; hence The was called काश्यप see p. 20. मरीचिवंशोत्पन्नस्येत्यर्थः E. F however reading युष्मद्गोत्रस्य thus comments on it युष्मद्गोत्रस्यैव भवत्संततः । संततिर्गोत्रजननकुलानीत्यमरः । अत्र युष्मत्सगोत्रस्येति पेटुरन्ये तदवज्ञापयति महाभारतम् । यथा दुष्यंतोपाख्याने (see App. B p. 16) महाषिं काश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनम् । ... इति अत्र कश्यपापत्यत्वश्रुतेः समानं गोत्रमादिपुरुषोऽस्येति सगोत्रशब्दार्थसंगतिः ।

P. 363 The meter is उपजाति.

अपचार Cf. ममापाचरितै. p. 198.

त्वय्युपपन्नः—त्वयि अनुपपन्नः is another reading which is not supported by the older copies. Cf. उपपन्नं भवानाह Vikramor. ii. प्रत्यक्षं वैकुण्ठं यस्याः. Cf. नवाभिषंगा which parallel idea supports O's reading प्रत्यग्र. Ragh. xix 77.

ध्यानादवगतोऽस्मि Cf. पणिधाणेण सव्वं परिण्णादुं । Act vi.

अंगुलीयकदर्शनेनावसानं यस्य.

P. 364 ण हु सत्तं &c. This clause is differently read by many of the copies. K reads सत्यं for शप्तम्.

शापात्स्मृतिरोधरुक्षे भर्तरि प्रतिहतासि । स्मृते रोधेन रुक्षे.

P. 365 अपेततमसि तस्मिन् तवैव प्रभुता.

P. 366 मलेनोपहतः प्रसादो यस्य The brightness of which is spoiled by dirt.

सुलभोऽवकाशो यस्याः सा—अत्यंतं व्यक्ता दृश्यत इत्यर्थः R.

अनुष्ठितं जातकर्म यस्य.

वंशप्रतिष्ठा cf. अमंस्त चानेन...स्थितिमंतमन्वयम् Ragh. iii.

तथा— तेन प्रकारेण कुलोद्धारकत्वेन K. E follows K.

P. 367 अनुद्धता चासौ स्तिमिता च गतिर्यस्य तेन. जले स्खलनासंभवात् ।
R. अनुद्धत not made uneven, free from jolting. Cf.
अनुद्धातसुखेन Ragh. ii. 72. अनेन रथस्याकाशगामित्वं सूचितं भवति
K. E follows K.

सप्तद्वीपा—जंबुप्लक्षशाल्मलिकुशक्रौंचशाकपुष्कराख्यैः सप्ताभिर्द्विपैर्विभक्ते-
त्यर्थः I. Monier Williams has the following note on
this: 'According to the mythical geography of the
Hindus, the earth consisted of seven islands or
rather insular continents, surrounded by seven seas.
That inhabited by men was called जंबुद्वीप and was
in the center, having in the middle of it the sacred
mountain मेरु or सुमेरु, inhabited by the gods. About
जंबु flowed the sea of salt water (लवण), which ex-
tends to the second द्वीप, called प्लक्ष, which is in its
turn surrounded by a sea of sugarcane juice (इक्षु).
And so with the five other द्वीपस, शाल्मली, कुश, क्रौंच, शाक^०
and पुष्कर, which are severally surrounded by the seas
of wine (सुरा), clarified butter (सर्पेस्), curds (दधि), milk
(दुग्ध) and fresh water (जल).—विष्णुपुराण p. 166.'

अप्रतिरथः—see p. 360. न विद्यते प्रतिद्वंद्वी रथो यस्य R.

प्रसभं हठेन दमनात् R. प्रसभेन बलात्कारेण दमनात् K.

The meter is शिखरिणी.

आशंसामहे—cf. ममाप्येतदाशंसि मनः Vikramor. ii. आशास्महे
does not appear proper.

दुहिदुमणोरहं— Cf. मणोरहं संपादइस्स Vikramor. iii.

P. 368 श्रुतः विस्तारो येन.

दुहिदुवच्छला—दुर्हीतस्नेहवती—सप्तमीतत्पुरुष.

K reads परिचरंती.

P 371 विडौजाः इंद्रः.

P. प्राज्या वृष्टिर्यस्य.

युगशतपरि०—युगानां शतानि तेषां परिवर्तान् आवर्तान्.

उभयलोकानुग्रहश्चा० उभयलोकौ मर्त्यस्वर्गौ तयोरनुग्रहः अभ्युपपात्तिः तेन
श्लाघनीयैः स्तुत्यैः परस्परव्यापारैः K. Cf. त्वत्कार्यं वासवः कुर्यात्त्वं च तस्येष्ट-

माचरेः । Vikra. v. The युग's or cycles are कृत, त्रेता, द्वापर and कलि. Hundreds of rounds of such cycles.

The meter is मालिनी. R does not give this verse.

P. 372 The commentators all read उपहरामि.

भरतवाक्यम्—नटवाक्यं नाटकाभिनयसमाप्तौ सामाजिकेभ्यो नटेनाशीर्दीयते । R. The science and art of Indian dramaturgy has been originally attributed to a sage named भरत whose work does not appear to exist as a whole, but is generally found handed over from one generation to another in the form of stray quotations. Some portions of continued composition have been however discovered, and published by some scholars under his name. See Preface to the दशरूप edited by Fitz Edward Hall p. 37.

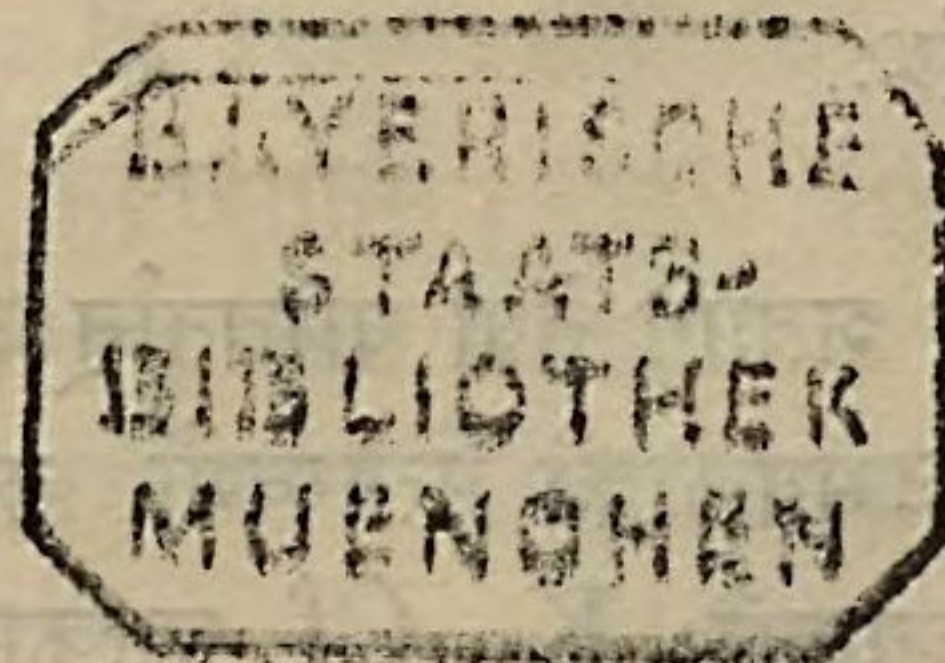
सरस्वती श्रुतमहतां महीयताम्—cf. संगतं श्रीसरस्वत्योर्भूतयेऽस्तु सदा सताम् Vikramor. महीयताम् is another reading. There is a separate wish fully expressed in each clause; so, to understand प्रवर्तताम् in the 2nd line does not appear proper. K reads श्रुतमहताम् like us.

नीललोहितः—A name of शिव. See explanation of K S below.

पुनर्भव—Being born again. This is supposed to be due to वासना.

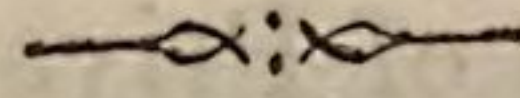
परिगतशक्तिः—परितो गता व्याप्ता शक्तिः सामर्थ्यमस्येत्यनेन तच्छक्तित्वं व्यज्यते R. परिगता प्राप्ता शक्तिः येन स तथोक्तः अत एव नीललोहितः वामभागे नीलः दाक्षिणभागे लोहितः । तथा चोक्तं अर्धमिन्द्रमणिमेचकमर्धं प्राक्रियां वहति विद्रुमराशेः । तावकं वपुरुमा- (?) मातृमंति पितृमंति जगंति । K. S follows K. We may also translate 'May the Self-born Purple-red god accompanied by his wife शक्ति &c.

The meter is रुचिरा.

Additional readings.

Ms. S.

P. 1—^bभूत for बीज, on the margin. 2—^dआर्य इयम-
स्मि. ^hअद्य खलु....वस्तुना नवेन नाटकेन.... 3—^aसुविहित....
परिहापयिष्यति. ^dएवमेतत् for आर्य एवं न्विदं. 4—^aOmits the
words परिषदः and संगीतात्. ^cनन्विममेव नातिचिरप्रवृत्तमु-
पभोगक्षमं ग्रीष्मर्तुमधिकृत्य गीयतां तावत्. 5—^bईषच्चुंबितानि
for ईषदीषच्चुंबितानि. ^cदयमानाः प्रमदाः for प्रमदा दयमाना.
^dआर्ये साधु गीतम् । अहो रागानुबद्धचित्त....इव सर्वतो रंगः. ^eवदे-
दानीं....राधयामः. 6—^bAfter मया, तत् सर्व. 7—^aOmits
सशर. ^cसूत वयममुना सारंगेण दूरमाकृष्टाः. ^dअयमिदानीमपि.
^eबद्धदृष्टिः, and भिया for भयात् in the next line. 8—
^dसविस्मयम् before the line, omits तदेष. ^eउत्खातिनी
for उद्धातिनी. ^fन्तरः संवृत्तः. 9—^cसंप्रति हि for एते.
10—^aसहर्षम् before सत्यम्. 11—^aबाणपथवार्तिनः. ^bप्रगृह्यन्ता-
म्. ^eराजन् आश्रममृगोयं न हंतव्यो न हंतव्य. 12—^bअपि च
before the line. 13—^cप्रतिगृहीतम्. ^eमहर्षेरुप°, with कु-
लपतेरनु° in the margin.....तत्प्रविश्यात्र गृह्यतामतिथिसत्कारः.
14—^dआत्मगतम् before भवतु and प्रकाशम् before सा. 16
—^bअपि च कुल्यांभो° before सूत's speech. 17—^aसूतः
—सर्वमुपपन्नमेव. राजा—स्तोकमंतरं गत्वा । तपोवनवासिनामुपरोधो
माभूत् । अत्रैव तावद्द्वयं स्थापय यावदहमवतरामि. ^bविनीतवेष-
प्रवेश्यानि तपोवनानि नाम । इदं तावद्गृह्यतां । इति सूतहस्ते धनुश्चा-
भरणानि चोपनीय. ^cयावदहमाश्रमवासिनः प्रत्यवेक्ष्योपावर्ते.
18—^bपरिक्रम्य. ^cप्रवेशमभिनयान्निमित्तं सूचयित्वा. 19—^a

Omits अये. ^cOmits निपुणं. ^fवृक्षच्छाया....मीति. 20—^bवृ-
क्षाः for वृक्षकाः and पेशला for पेलवा. 21—^aन केवलं तात-
नियोगः । अस्ति ममापि खलु सो०. 22—^aवित्त्रब्धं for विश्वस्तां.
23—^aOmits सखि; एतत् for एनं. ^cअत्र तावत्पयोधरविस्तार-
यितृकं. 25—^bThis speech is made a continuation of
the preceding speech of Priyamvadā and the inter-
mediate speech of Sakuntala is omitted. 26—^aअतः
खलु प्रियंवदा. ^bन पुनः प्रियंवदा प्रियमपि तथ्यमाह. ^dसखि for
हला. बालसह०. मल्लिका खलु. 27—^aतथा यदि आ०. ^bOmits
खलु. ^cयं नव०क्षम एष सह०. ^dसस्मितम् before the speech. सखि
अन० अपि जाना०. 28—^bएवं नामाहमपि for अपि नामैवमह-
मपि. ^cसासूयम् before the speech. 29—^aआत्मगतम् दुर्लभः
खल्वेषमनोरथः अपि०. 30—^aहला सखि सलिलसेचनसंभ्रांतो.
^bसाधु बाधनमपि रमणीयमस्याः । यतोयतः षट्चरणोभिर्वर्तते त-
तस्ततः प्रेरितलोललोचना विवर्तितभ्रूरियमद्य शिक्षते भयादका-
मापि हि दृष्टिविभ्रमम्. ^cसासूयमिव. चलापांगं दृष्टः स्पृश०.
31—^aसख्यौ परित्रायेथां परित्रायेथां अनेन दुर्विनीतेन मधुकरेणा-
भिभूयमानाम्. 32—^dविचार्य for स्वगतम्. ^eशंकुंतला—नैष दुष्टो
विरमति तस्मादन्यतो गमिष्यामि—पदांतरे स्थित्वा सदृष्टिक्षेपम्—
कथ०. 33—^cआर्य किमपि अत्याहितम् । इयं०. ^dअपि नाम तपो.
34—^bइदानी०....स्वागतमार्यस्य. ^dसखि for हला; इदं ता-
वत्पाद्योदकं भविष्यति. ^eभवतु भव०. 35—^aआर्य उपविश्य प-
रिश्रमविनोदनं करोतु. ^bननु यूयमप्यनेन कर्मणा परिश्रान्ताः. 36
—^aदृष्ट्वा for प्रेक्ष्य. ^cअनसूये को नु खल्वेष चतुरगंभीराकृतिर्मधुरं
प्रियमालपन् प्रभुरिव दृश्यते. 37—^aदृच्छामि for प्रक्ष्यामि. ^bवि-
श्वासो मां मंत्रयति for विश्वंभो मां मंत्रयते. ^cसुकुमारोपि तपोवन-
परिश्रमस्यात्मा पात्रतामुपनीतः. 38—^aहृदय मा उत्ताम्यतु भ-
वान्. and इदानीं after चिंतितम्. ^eसोहमाश्रमिणामविघ्न०.

Ms. T.

P. 1—^bभूत for बीज. 2—^h नवेनाभिज्ञानशाकुंतला-
 ख्येन नाटके°. 3—^aअञ्जुत्तस्स for अञ्जस्स. 4—^aश्रुति
 प्रसादनहेतोर्गीतात्करणियम्. ^eनन्वमुमेव°. 5—^cओदंसअंति दअ-
 माणा पमदाओ°. ^dअहो रागानुबंधचित्तवृत्तिरालिखित इव सर्व°. 6—^aण खं अञ्ज°....पओएण अलंकरीअदुत्ति. ^bतत्सर्वं मया.
 7—^cदूरतरममुना°. 8—^dएवं च अनुपतित एव मे यत्नप्रेक्ष°. ^eउत्खातिनी भूमि°. ^fतेन विप्रकृष्टांतरः संबृत्तः. 9—^eआत्मो-
 त्थितैरपि°. ^fधावंत्यमी. 10—^aकथमतीत्य हरिणं हरयो वर्तते
 having on the margin हरितो&c. ^fThis speech is omit-
 ted. 11—^aते बाण°....सारंगस्यांतरे तपस्विनावुभौस्थितौ
 having on the margin तपस्विनस्सन्निहिताः; the stage-
 direction आकर्ण्यवलोक्य च is given after the speech. ^bप्रगृह्यता°. ^eभो भो राजन् आश्रममृगोयं न हंतव्यः. 12—
^bअपि च । तत्साधु° ते; for वः. ^cसप्रणामम् एष प्र-
 तिसंदृतो बाणः. 13—^bचक्रवर्तिनमामुहि. ^cपरिगृ-
 हीतं ब्राह्मणवचनम्. ^eमतिथिसत्कारः. 14—^aधर्म्या°. ^cस-
 त्कारायादिश्य. ^dसैव.... कथयिष्यति. 15—वैखानसः—साध-
 यामो वयम्. ^aसूत सूत. ^cOmits सूत. ^dतत्कथम्. 16—^aनिष्पंद.
^bअपि च कुल्यांभोभि° before the speech. ^dप्रसूतचपलैः and
 नष्टाशंकं. 17—^aतप्तेव नानामुत्वाचो (रोधो in the margin)
 मा भूत् । इहैव रथं स्थापय । यावदहमवतरामि. ^bसूत विनीतवेष-
 प्रवेश्यानि. ^cप्रत्यवेक्ष्याहं निवर्ते 18—^cसूचयित्वा अये.
^eपिअसहीओ. 19—^aमंदं मंदानित°. ^dमुनि° having यदि
 in the margin. ^fयावदेनां°. ^hपिअसहीओ. 20—^bजं
 ण्णो णोमाल्लिआकुसुमपेशला°....सेअणे°. 21—^aअणसूये ण के-
 वलं तादणिओओ मह वि अत्थि सोदरसिणेहो एदेसु followed by
 the st. dir. इति सखिभ्यां सह वृक्षसेचनं निरूपयति. 22—

विज्ञेयं. 23—^a अदअपिणद्वेण इमिणा थवणवक्कलेण°....दि-
 दं. 24—^a Before this speech it gives the verse इदं-
 मुपाहितसूक्ष्मग्रंथिनास्कंधदेशे स्तनयुगपरिणाहाच्छादिना वल्कलेन ।
 वपुराभिनवमस्याः पुष्प (प्य on the margin) ति स्वांतशोभां कु-
 सुममिव पिनद्धं पांडुपत्रोदरेण. 25—^b The preceding speech
 of Sakuntala is omitted; कैसररुक्खो पडिहादि. 26—^a
 तुमं omitted. ^bप्रियंवदा प्रियमपि तथ्यमाह शकुंतलाम्. ^domits
 तुए, इदाणीं for णं which is given in the margin. 27—
 °बालसहआरो. ^dअणसूये किं णु जाणासि सउंदला°. 28—
^a °अहं°. 30—^a °सेअणसंभमत्तो णोमालियं उडिअ मे
 वअणं अहिवट्टइ महुअरो. °चलापांगं दृष्टः after this verse
 साध्वसबाधनमपिरमणीयमस्याः । यतो यतः षट्चरणो विवर्तते
 ततस्ततः प्रेषितलोललोचना विवर्तितभूरियमद्य शिखते हठाद-
 क्रामापि हि दृष्टिविभ्रमम्. 31—^a हला परित्ताआह इमिणा दुवि-
 णीदेण अहिहूयमाणं मां. 32—^a °रक्खिदाणि तवोवणाणि. ^bअ-
 यमेवावसरो ममात्मानं दर्शयितुम् । कः कोत्र भोः. °This is omit-
 ted. ^dइत्यर्द्धोक्ते मम राजभावोभिज्ञातो मा भूत् । भवत्वेवमभिधास्ये.
 °ण एस दुट्ठो विरमदि ता अणदो गमिस्सं पदान्तरे....कहं. 33—
^dअपि नाम°. 34—^d °हविस्सदि. 35—^a इमस्सि दाव पच्छायसीअ-
 लम्मि सत्तावणवेदिआम्मि अज्जो उपविसिअ. ^bOmits धर्म and
 तत्. °अदिहिणं । अद्धोपविस्सम्ह. 36—^b °रमणीयं भवतीनां
 सौहार्दम्. °महुरं पिअं आलवंतो अत्ताणं दक्खिणं करेदि. 37—
^a Omits जनान्तिकमेव—सहि. ^b °विस्सासो मं मंदअति. °अज्जे-
 ण कदणो°....पज्जुसिद (अ in the margin) जणो....किणिमित्तं
 सुउमारो वि तवोवणपरिस्समस्स अत्ता पत्तदं उवणीदो. 38—^a जं
 एसे तुए विचित्तिदं दाणीं. °भवति पौरवेण°.... सौहमाश्रमिणा-
 मवि°. 39—^c °जइ अज्ज°. ^dOmits सरोषम् °इमं पिआदि-
 हि जीविदसव्वस्सेण किदत्थं किरेदि. 40—^a अए किं वि हिअए
 करिअ मंतेहि. ^b वयमपि भवत्योः सखीगतं°. °अज्ज अणुग्गहो

विअ अठमत्थणा. d तत्रभवान् काश्यप°....इयं च वः सखी. 41—
 a °किद गोत्तणामहेओ°. b अस्ति श्रूयते. c तदो णो°. 42—a °गो-
 दमीदिरे °पहिदा. b Omits ततस्ततः. c °ताए°. 43—
 a ततः पुर°. d न प्रभा° having स in the margin. 44—
 a °शकुंतलामवलोक्य । नायकाभिमुखे स्थित्वा । °किंवि°. c Omits
 नः, °दन्यदपि°. d °विस्ता (चा in the margin) रिअ. e इति
 सखी°. 45—a अत्यंतमेव मदिरेक्षणवल्लभाभि°.

Ms. 0.

P. 1—b °भूतप्रकृति. 2—b °सितं तदितस्ताव°. e अय्य
 इअम्हि° omitting अज्जो. h Omits नवेन. 3—a °परिहीअदि.
 b Omits आर्ये. d एव्वं एदं । अणंदर° अय्यो°. 4—a °श्रुति-
 प्रसाधनतः. b अह कअमं—उद्दिसिअ. c नन्विममेव नातिचिरप्र-
 तिपन्न° गीयतां तावत्. 5—b इसिचुंविआइ. c ओदंसयंदि द-
 अमाणा पमदाओ. d आर्ये साधुगीतम् अहो रागबद्धचित्तवृत्तिरालि-
 खित इव सर्वतो रंगः. e कतमं. 6—a णणु अअमिस्सोर्हे पुडमंएव्व
 आणत्तं. अपुरुव्वं—अहिकरिअदु त्ति. b अवबोधितोस्मि । मया
 खलु विस्मृतं तत्. 7—a ततः प्रविशति रथारूढः सशरचापहस्तो
 मृगमनुसरन् राजा सूतश्च ।; चाधिज्यधन्वनि in verse 6. d अ-
 यमिदानीमपि. e °बद्धदृष्टिः. 8—d स एष कथमनुपतत एव मे
 दुप्प्रेक्षणीयः संवृत्तः. e आयुष्मन्नुत्खातिनी भूरियमिति मया°. g र-
 थस्य दुरासदो न भविष्यति. 9—a सूत मुच्य°. b इति रथवेगं
 भूयो निरू (प्य). e आत्मोत्थितै°. f धावन्त्यमी°. 10—a सह-
 र्षम् । संप्रति सत्यमतीत्य°. c यदंतर्विच्छिन्नं°. 11—a °खलु ते बाण-
 पथवर्तिनः°. b प्रगृह्यंता. e राजन्नाश्रममृगोयं न हंतव्यो न हंतव्यः.
 12—a पुष्पराशा having तूलराशा in the margin क खलु°. d प्रदीपभूतस्य. 13—b राजाभिमुखं स्थित्वा शिष्यो बाहुमुद्यम्य
 (इतरौ बाहू उद्यम्य in the margin) सर्वथा चक्रवर्तिनमाप्नुदि.

प्रतिगृहीतं ब्राह्मणवचनम्. e रूपमालिनी. । तत्प्रविश्य. 14—

a धर्म्या having रम्या in the margin.

I.

P. 2—^cThis is omitted. 3—^d इयम्. 4—^aThis speech (omitting संगीतात् and Nati's intervening speech) is joined to the following speech of सूत्रधार. 5—^cओदंसअंति दअमाणा प-
मदाओ. ^dआर्ये साधु गीतम् । अहो रागबद्ध. 6—^aसउन्दलं.
पओए अहिकरीअदुत्ति. 7—^eवद्धट्टष्टिः. 9—^fधावन्त्य-
मी. 10—^dन मे पार्श्वे-दूरे. 11—^aते बाणपथवर्तिनः. ^dस-
शिष्यो. ^eराजन् आश्रममृगोयं न हंतव्यो न हंतव्यः. 12—^a
तूल. ^bते शस्त्रं in verse 11. 13—^bOmits the speech.
प्रतिगृहीतम्. ^eकाश्यपस्य. 14—^cसंदिश्य. ^dतामेव प-
श्यामि ।; कथायिष्यति. 15—^aनोदयाश्वान्. 17—^aOmits
अपि च and the verse कुल्यांभोभिः before this speech.
^bसूत विनीत. 20—^bइमे अस्सम. 22—शमीलतां in
verse 18. ^aएनां विस्त्रब्धां पश्यामि. 23—^aस्थित्वा before
the speech. ^cOmits मं किं उवाल्भेसि. 25—^aतुवरावेदि.

APPENDIX A.

I.

THE CONSTRUCTION OF THE SANSKRIT DRAMA.

(PRINCIPALLY BASED ON WILSON'S DRAMATIC SYSTEM
OF THE HINDUS.)

THE general term for all dramatic compositions is **रूपक** which comprises a subordinate class called **उपरूपक**.* The **नाटक** is a species of **रूपक**. It is regarded as the highest sort of poetic composition.† The subject is selected from mythological or historical records, or it is fictitious or mixed or partly resting on tradition and partly the creation of the author. The **प्रकरण** is another species of **रूपक** having for its subject some fable which is a pure fiction drawn from real life in a reputable class of society ; and the most, appropriate subject is love. The **Abhijnána Sákuntala** belongs to the first species; the **Mṛichchhakatika** and **Málatî Mâdhava** belong to the second.‡ The **नाटिका** and **प्रकरणिका**, of the same nature as **नाटक** and **प्रकरण**, and comprised under **उपरूपक**, have their length restricted to four acts. The **Ratnâvali** is a **नाटिका**. The **त्रोटक** may consist of five, seven, eight, or nine acts: the business is partly, human, partly celestial, as in the **Vikrama** and **Urvasî**.

*रूप्यतेभिनयैर्यत्र वस्तु तद्रूपकं विदुः । नाटकाद्यैर्दशविधम् ।

†नाटकान्तं कवित्वम् ।

‡भवेत्प्रकरणे वृत्तं लौकिकं कविकल्पितम् । शृङ्गारोऽङ्गी नायकस्तु विप्रोऽमात्योऽथवा वणिक् । सापायधर्मकामार्थपरो धीरप्रशान्तकः ।

Every dramatic work opens with a Prelude,* in which the audience are made acquainted with the author, his work, the actors, and such part of the prior events as it is necessary for the spectators to know. This Prelude opens with the नान्दी† Benediction. The नान्दी is recited by the सूत्रधार‡. i.e. Manager, or some other person.§ The सूत्रधार is also styled स्थापक. The next portion gives some account of the author of the work, in which most of the authors 'give long descriptions of their genealogies

*सभापतिः सभा सभ्या गायका वादका अपि । नटी नटश्च मोदन्ते यत्रान्योन्यानुरञ्जनात् । अतो रङ्ग इति ज्ञेयः पूर्वं यत्संप्रकल्प्यते तस्मादयं पूर्वरङ्ग इति विद्वद्भिरुच्यते ।

† नान्दी वृषः कोऽपि महेश्वरस्य रङ्गत्वमादौ किल खे जगाम । तद्रङ्गमुद्दिश्य कृतां तु पूजां नान्दीति तां नाट्यविदो वदन्ति ॥ आशीर्नमस्क्रियारूपः श्लोकः काव्यार्थसूचकः । नान्दीति कथ्यते ॥ नन्दन्ति काव्यानि कवीन्द्रवर्गाः कुशीलवाः पारिषदाश्च सन्तः यस्मादलं सज्जनसिन्धुहंसी तस्मादियं सा कथितेह नान्दी । सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमं स्वरमाश्रितः । नान्दीपदैर्द्वादशभिरष्टाभिर्वर्ण्यलंकृताम् ॥

‡ चतुरातोद्यनिष्णातोऽनेकभूषासमावृतः । नानाभाषणतत्त्वज्ञो नीतिशास्त्रार्थतत्त्ववित् । वेश्योपचारचतुरः पौरेषणविचक्षणः । नानागातिप्रचारज्ञो रसभावविशारदः । नाट्यप्रयोगनिपुणो नानाशिल्पकलान्वितः । छन्दोविधानतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविचक्षणः । तत्तद्गीतानुगलयकलातालावधारणः । अवधाय प्रयोक्ता च शोक्तृणामुपदेशकः । एवं गुणगणोपेतः सूत्रधारोऽभिधीयते ॥ वर्तनीयतया सूत्रं प्रथमं येन सूच्यते । रङ्गभूमिं समाक्रम्य सूत्रधारः स उच्यते ॥

§ पूर्वरङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते । तद्वन्नरः प्राविश्यान्यः सूत्रधारगुणाकृतिः । So सूत्रधार may or may not be the character entering after the नान्दी.

and of their own attainments,' while 'it is a characteristic of Kalidasa's writings that they all begin with a charmingly modest introduction, marked by great diffidence.* The notice of the author is in general followed by a complimentary appeal to the favour of the audience, and the Manager occasionally gives a dramatic representation of himself and his concerns. The conclusion of this part is termed the प्रस्तावना,† which prepares the audience for the entrance of one of the dramatic personages, who appears either by simply naming him, or by uttering something which he is supposed to overhear, and to which he advances to reply.

Then the piece is carried on by the division of scenes and acts. The scene may be considered to be marked by the entrance of one character and the exit of another, for in general the stage is never left empty in the course of the act, nor does total change of place often occur. As this rule could not be invariably followed, contrivances have been resorted to to fill up the seeming chasm which such an interruption as a total change of scene requires. Of these two are the विष्कम्भक‡ and प्र-

* S. P. Pandit-Introd. to Mkg.

† प्रस्तूयते उपक्षिप्यते प्रबन्धार्थोऽनयेति प्रस्तावना सूत्र-
धारो नटो ब्रूते मार्षं वापि विदूषकम् स्वकार्यं प्रस्तुताक्षेपि चित्रो-
क्त्या यत्तदासुखम् । प्रस्तावना ।

‡ सूच्यं श्राव्यं दृश्यमिति तत्र वस्तु त्रिधा मतम् । नीरसानुचितं
वस्तु सदा संसूच्यमेव तत् । श्राव्यं तु युद्धसंक्षोभपुत्रजन्मादिकं स्मृ-
तम् । दृश्यं तु मधुरोदात्तरसभावनिरन्तरम् । अर्थोपक्षेपकैः सूच्यं
पञ्चभिः प्रतिपादयेत् । विष्कम्भचूलिकांकांशांकावतारप्रवेशकैः ।
अतीतानां भाविनां च कथांशानां प्रदर्शकैः । मध्यमेनैकपात्रेण द्वा-
भ्यां त्रिभिरथापि वा । प्रयोज्यो वस्तुविस्तारो विष्कम्भस्तु द्विधा भ-

वेशक* . “The विष्कम्भ or विष्कम्भक is an introductory monologue or dialogue, so called from its concisely compressing into a short space an account of those subordinate parts of the plot not enacted before the audience, a knowledge of which is essential to the comprehending of the action of the remainder of the play. The विष्कम्भक may occur at the beginning of any of the Acts, even of the first, immediately after the प्रस्तावना. It may be spoken by two of the three sets of characters viz., the नीच and मध्यम, but not by the प्रधान. Again, it may be spoken by one character in the form of a soliloquy or by two in the form of a dialogue. Sometimes more than two characters appear on the stage at once, in which case it is properly called प्रवेशक.”—From Monier William’s note.

The Act or अङ्क is said to be marked by the exit of all the personages. The first Act or the अङ्कमुख furnishes a clue to the subject of the whole story; the ensuing Acts carry on the business of the story to its final development in the last. The piece closes as it began, with a characteristic benediction or prayer, which is always repeated by the principal personage, and expresses his wishes for general plenty and happiness.

वेत् ।.. शुद्धसंकीर्णभेदेन..। आदौ विष्कम्भकं कुर्यान्नाटकेषु महाकविः । अग्रेक्षितं परित्यज्य नीरसं वस्तुविस्तरम् । यदा संदर्शयेच्छेषं कुर्याद्विष्कम्भकं तदा । यदा तु सरसं वस्तु मूलादेव प्रवर्तते । आदावेव तदाङ्के स्यादामुखाक्षेपसंयुतम् । यथोचितं तु विष्कम्भं सर्वाङ्केषु प्रकल्पयेत् ।

* यन्नीचैः केवलं पात्रैर्भाविभूतार्थसूचनम् । अङ्कयोरुभयोर्मध्ये स विज्ञेयः प्रवेशकः । अङ्कयोरुभयोर्मध्ये इत्यनेन प्रथमाङ्कनिषेधः । These quotations have been mostly taken from the commentaries.

II.

Writers on the Hindu Drama have tried to discover the laws which govern its construction, and have determined the following as those most generally observed.

The plot of every perfect dramatic piece consists of five main divisions arranged in due order so as to develop the final purpose. These divisions are termed Sandhis, i.e. combinations of incidents by which the object is ultimately attained. They are, 1 the मुखसन्धि, 2 the प्रतिमुखसन्धि, 3 the गर्भसन्धि, 4 the विमर्शसन्धि, and 5 the निर्वहणसन्धि. Each of these Sandhis is the enlargement or development of some main point round which the action of that Sandhi is to revolve; there are five such points and five corresponding phases of development. The main points are called अर्थप्रकृतयः, and their developments अवस्थाः. अर्थप्रकृतयः are 1 बीज, 2 बिन्दु, 3 पताका, 4 प्रकरिका, and 5 कार्य. The अवस्थाः corresponding to these are 1 आरम्भ, 2 यत्न, 3 प्राप्त्याशा, 4 नियताप्ति, and 5 फलागम. Thus each of the अर्थप्रकृतयः taken together with its corresponding अवस्था makes a Sandhi. Thus the मुखसन्धि is the result of the combination of बीज and आरम्भ; the former meaning the principal point which is introduced in the beginning and on which rests the action of the whole play; the latter the simple eagerness of the hero or heroine to effect the final end. The प्रतिमुखसन्धि is the combination of बिन्दु and यत्न; बिन्दु is the point where the action of the play comes round to the बीज, after a number of subordinate and apparently unconnected incidents have been disposed of; and यत्न is the earnest effort for attaining the

object, and is thus the struggle to escape through the subordinate incidents. The गर्भसन्धि is made up of पताका and प्राप्त्याशा ; पताका being an episodical incident which considerably affects the main purpose, while प्राप्त्याशा is the possibility of the attainment of the object as affected by any circumstances which promote or hinder it. In the विमर्शसन्धि, प्रकरिका is the main point and the corresponding अवस्था is नियताप्ति; the one being some inferior episodical occurrence which points the way to the final end; while the other points out that the difficulties have been removed and that the action will have the desired result. The निर्वहणसन्धि is the last; its point is कार्य and the अवस्था in it is फलागम; कार्य is the final object and फलागम is the complete arrangement for accomplishing it.*

*मुखं प्रतिमुखं गर्भः सविमर्शो निर्वहणम्
(सावमर्शोपसंहतिः)

बीजबिन्दुपताकाख्यप्रकरीकार्यलक्षणाः
आरम्भयत्नप्राप्त्याशानियताप्तिफलागमाः
अर्थप्रकृतयः पञ्च पञ्चावस्थासमन्विताः
यथासंख्येन जायन्ते मुखाद्याः पञ्च सन्धयः
औत्सुक्यमात्रमारम्भः फललाभाय भूयसे
प्रयत्नस्तु तदप्राप्तौ व्यापारोऽतित्वरान्वितः
उपायापायशङ्काभ्यां प्राप्त्याशा प्राप्तिः सम्भवः
अपायाभावतः प्राप्तिर्नियताप्तिः सुनिश्चिता
समग्रफलसंपत्तिः फलयोग उदाहृतः
स्तोकोद्दिष्टः कार्यहेतुर्बीजं विस्तार्यनेकधा
अवान्तरार्थविच्छेदे बिन्दुरच्छेदकारणम्
प्रतिपाद्यकथाङ्गं स्यात्पताका व्यापिनी कथा
अव्यापिनी प्रकरिका कार्यं निर्वहकृत्फले ।

If we test the construction of the अभिज्ञानशाकुन्तल by means of these laws, we shall find that it satisfies all the conditions.* The मुखसन्धि of the play introduces the heroine to the hero and love between them commences; their lasting union is the final object and to effect it is the aim of the whole action; the सन्धि closes with the Prince's eagerness to obtain Sakuntala.† The प्रतिमुखसन्धि goes through

* It is very natural that opinions about the exact demarcation of these divisions will differ. I have tried to draw rough lines which Srinivasa gives very vaguely in another way:—प्रथमाङ्के....तयोवणाविरोहिणो विआरस्स.. इत्यादिनानुरागबीजस्य कथनं मुखसन्धिः । तथा द्वितीयाङ्के तृतीयाङ्के च प्रतिमुखसन्धित्वं तयोस्तल्लक्षणोपपन्नत्वात् । तथा हि प्रथमाङ्कोपक्षिप्तस्यानुरागस्य द्वितीयेऽङ्के मृगयाव्यापारनिवर्तनम् । ऋषिप्रार्थनातिरोहितस्य तृतीयाङ्कप्रवेशकानन्तरं ततः प्रविशति कामयमानावस्थो राजेत्यादि (ना?) समानरूपो विन्दुरुक्तः । तथा द्वितीयेऽङ्के शकुन्तलाप्राप्त्युपायं विचार्य तृतीयेऽङ्के क्व नु खलु संस्थिते कर्मणीत्यादिना यावदेनामन्विच्छामीत्यादिना च शकुन्तलाप्राप्त्यर्थप्रयत्नो सावित्रीतीरगमनादिरूपो निबद्धः । तथैव चतुर्थपञ्चमयोर्गर्भसन्धित्वम् । तथा हि शकुन्तलाया दुष्यन्तनगरप्राप्त्याशापस्तत्र (पश्चात्तत्र?) राज्ञो विस्मरणम् । पञ्चमाङ्के राजा शकुन्तलां निर्वर्ण्य.....नैव शक्नोमि हातुमित्यादिना....प्रकृतान्वेषणं कृतमित्युभयाङ्करूपो गर्भसन्धिः तथा षष्ठाङ्कस्यावमर्शसन्धित्वम् । तथा हि....व्यसनाद्गर्भोद्विन्नस्य बीजस्यालोचनम् ।...अनुशयात्....आलोचनं कृतमिति । तथा सप्तमाङ्कस्य निर्वाहणसन्धित्वं तत्र....मनोरथादिपदैः पुनर्बीजोद्भेदः कृतः ।

† अहो मधुरमासां दर्शनम् &c. and न खलु शक्नोमि शकुन्तलाव्यापारादात्मानं निवर्तयितुम् &c.

various subordinate incidents, such as retirement from the chase, the calls of duty to the city and to the hermitage, the warding off of the obstacles to penance; and then the hero directs his endeavours to obtain the hand of the heroine.* The गर्भसन्धि includes the curse which mars the hopes afterwards; while, having made the audience aware of this obstacle, it points out, in Kanva's speech, his hope that the lasting union would soon come off.† In the विमर्शसन्धि are to be reckoned the invitation of इन्द्र, which leads the hero in the way of the attainment of the object, and the observations of Sanu-mati show how the impediments have been removed.‡ In the last all the necessary arrangements have been effected, the husband, the wife and the son are united and the कार्य is done.§

*मन्दोत्साहः कृतोऽस्मि मृगयापवादिना माठव्येन &c. and क नु खल्वात्मानं विनोदयामि....किं मे प्रियादर्शनादृते शरणमन्यत्तत्रैव तावद्गच्छामि.

†हन्त भोः शकुन्तलां पतिगृहं विसृज्य लब्धमिदानीं स्वास्थ्यम्, and किमिदमुपन्यस्तम्....पावओ रुखु वअणोवण्णासो, which is the effect of the curse.

‡सव्वहा पमज्जितं तुए पच्चादेसदुखवं सऊंदलाए....अपरिच्छि-
ण्णा दाणिं दे संददी भवि सदि, and आहुप्पन् श्रूयतां यदस्मि ह-
रिणा भवत्सकाशं प्रेषितः.

§अस्मिन्नशोकवृक्षमूले तावदास्तामायुष्मान्, and कण्वाय प्रिय-
मावेदय यथा पुत्रवती शकुन्तला....द्रुष्यन्तेन प्रतिगृहीता, &c.

APPENDIX B.

I.

THE STORY OF DUSHYANTA AND SAKUNTALA IN THE MAHÁBHARATA.

[The lengthy speeches have not been quoted at full length, since, although in themselves interesting, they have no connection with the plot of this play.]

जनमेजय उवाच ।

संभवं भरतस्याहं चरित्रं च महामतेः
शकुन्तलायाश्चोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः
दुष्यन्तेन च वीरेण यथा प्राप्ता शकुन्तला
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञ सर्वं मतिमतां वर

वैशंपायन उवाच ।

स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः
वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः
सुवर्णप्रतिमेनाथ रथेन वसुधाधिपः
तद्वनं मनुजव्याघ्रः सभृत्यबलवाहनः
लोडयामास दुष्यन्तः सूदयन्विधिवान्मृगान्
बाणगोचरसंप्राप्तांस्तत्र व्याघ्रगणान् बहून्
राज्ञा चाद्भुतवर्येण योधैश्च समरत्रियैः
लोडयमानं महारण्यं तत्पुत्रः स्म मृगाधिपाः
व्यायामक्लान्तहृदयाः पतन्ति स्म विचेतसः
केचित्तत्रनरव्याघ्रैरभक्ष्यन्त बुभुक्षितैः
केचिदग्निमथोत्पाद्य संसाध्य च वनेचराः
भक्षयन्ति च मांसानि प्रकुट्य विधिवत्तदा
तत्र केचिद्रजा मत्ताः प्राद्ववन्ति स्म वेगिताः
वन्या गजवरास्तत्र ममृदुर्मनुजान्बहून्
ततो मृगसहस्राणि हत्वा सबलवाहनः

राजा मृगप्रसंगेन वनमन्यद्विवेश ह
 एवंगुणसमायुक्तं ददर्श स वनं नृपः
 आश्रमप्रवरं रम्यं ददर्श च मनोरमम्
 मालिनीमभितो राजन्नदीं पुण्यां सुखोदकाम्
 तस्यास्तीरे भगवतः काश्यपस्य महात्मनः
 आश्रमप्रवरं रम्यं महर्षिगणसेवितम्
 चकाराभिप्रवेशाय मतिं स नृपतिस्तदा
 महर्षिं काश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनम्
 अवस्थाप्य वनद्वारि सेनामिदमुवाच सः
 मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनम्
 काश्यपं स्थीयतामत्र यावदागमनं मम
 सामात्यो राजलिङ्गानि सोऽपनीय नराधिपः
 पुरोहितसहायश्च जगामाश्रममुत्तमम्
 ततोऽगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य तान्
 नापश्यच्चाश्रमे तस्मिन्स्तमृषिं संशितव्रतम्
 सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तदाश्रमम्
 उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं सन्नादयन्निव
 श्रुत्वाथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी
 निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी
 स्वागतं त इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च
 उवाच स्मयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति
 तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम्
 आगतोऽहं महाभागमृषिं कण्वमुपासितुम्
 क्व गतो भगवान्मद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने

शकुन्तलोवाच ।

गतः पिता मे भगवान्कलान्याहर्तुमाश्रमात्
 मुहूर्तं संप्रतीक्षत् द्रष्टास्येनमुपागतम्

वैशंपायन उवाच ।

अपश्यमानस्तमृषिं तथा चोक्तस्तया च सः

तां दृष्ट्वा च वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम्
विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च
रूपयौवनसम्पन्नमित्युवाच महीपतिः
का त्वं कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागता वनम्
एवं रूपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने
दर्शनादेव हि शुभे त्वया मेऽपहतं मनः
इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्व शोभने
एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे
उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम्
कण्वस्याहं भगवतो दुष्यन्त दुहिता मता
तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य महात्मनः

दुष्यन्त उवाच

ऊर्ध्वरेता महाभागे भगवाँल्लोकपूजितः
चलेद्धि वृत्ताद्धर्मोऽपि न चलेत्संशितव्रतः
कथं त्वं तस्य दुहिता संभूता वरवर्णिनी
संशयो मे महानत्र तन्मे च्छेत्तुमिहार्हसि

शकुन्तलोवाच ।

यथायमागमो मह्यं यथा चेदमभूत्पुरा
शृणु राजन्यथातत्त्वं यथास्मि दुहिता मुनेः
ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत्
तस्मै प्रोवाच भगवान्यथा तच्छृणु पार्थिव
तप्यमानः किल पुरा विश्वामित्रो महत्तपः
सुभृशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरम्
भीतः पुरन्दरस्तस्मान्मेनकामिदब्रवीत्
श्रेयो मे कुरु कल्याणि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु
लोभयित्वा वरारोहे तपसस्तं निवर्तय

मेनकोवाच

यथाऽसौ न दहेत्क्रुद्धस्तथाज्ञापय मां विभो
कामं तु मे मारुतस्तत्र वासः

प्रक्रीडिताया विवृणोतु देव
भवेच्च मे मन्मथस्तत्र कार्ये
सहायभूतस्तु तव प्रसादात्

कण्व उवाच

प्रातिष्ठत तदा काले मेनका वायुना सह
अथापश्यद्वरारोहा तपसा दग्धकिल्बिषम्
विश्वामित्रं तप्यमानं मेनका भीरुराश्रमे
अभिवाद्य ततः सा तं प्राक्रीडदृषिसंनिधौ
अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः शशिसंनिभम्
तस्या रूपगुणान् दृष्ट्वा स तु विप्रर्षभस्तदा
न्यमन्त्रयत चाप्येनां सा चाप्यैच्छदनिदिता
तौ तत्र स्म चिरं कालमुभौ व्यहरतां तदा
जनयामास स मुनिर्मेनकायां शकुन्तलाम्
जातमुत्सृज्य तं गर्भं मेनका मालिनीमनु
कृतकार्या ततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम्
पर्यरक्षन्त तां तत्र शकुन्ता मेनकात्मजाम्
उपस्पृष्टुं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमाम्
आनयित्वा ततश्चैनां दुहितृत्वे न्यवेशयम्
शरीरकृत्प्राणदाता यस्य चान्नानि भुञ्जते
क्रमेणैते त्रयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मशासने
निर्जने तु वने यस्माच्छकुन्तैः परिवारिता
शकुन्तलेति नामास्याः कृतं चापि ततो मया
एवं दुहितरं विद्धि मम विप्र शकुन्तलाम्

शकुन्तलोवाच

सुतां कण्वस्य मामेवं विद्धि त्वं मनुजाधिप
इति ते कथितं राजन्यथावृत्तं श्रुतं मया

दुष्यन्त उवाच।

सुव्यक्तं राजपुत्री त्वं यथा कल्याणि भाषसे
भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते

सर्वं राज्यं तवाद्यास्तु भार्या मे भव शोभने
 गांधर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुंदरि
 आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः
 अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मतः स्मृताः
 ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः
 गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः
 गांधर्वराक्षसौ क्षत्त्रे कर्तव्यौ नात्र संशयः
 सा त्वं मम सकामस्य भार्या भवितुमर्हसि
 शकुन्तलोवाच ।

सत्यं मे प्रतिजानीहि यथा वक्ष्याम्यहं रहः
 मायि जायेत यः पुत्रः सभवेत्त्वदनन्तरः
 यद्येतदेवं दुष्यन्त अस्तु मेसङ्गमस्त्वया
 वैशंपायन उवाच ।

एवमस्त्विति तां राजा प्रत्युवाचाविचारयन्
 अपि च त्वां हि नेष्यामि नगरं स्वं शुचिस्मिते
 एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम्
 जग्राह विधिवत्पाणावुवास च तया सह
 विश्वास्य चैनां स प्रायादब्रवीच्च पुनःपुनः
 प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं चतुरङ्गिणीम्
 तथा त्वानाययिष्यामि निवासं स्वं शुचिस्मिते
 वैशंपायन उवाच ।

इति तस्याः प्रतिश्रुत्य स नृपो जनमेजय
 मनसा चिन्तयन्प्रायात्काश्यपं प्रति पार्थिवः
 भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किं नु करिष्यति
 एवं स चिन्तयन्नेव प्रविवेश स्वकं पुरम्
 मुहूर्तयाते तस्मिंस्तु कण्वो ऽप्याश्रममागमत्
 शकुन्तला च पितरं ह्रिया नोपजगाम तम्
 विज्ञायाथ च तां कण्वो दिव्यज्ञानो महातपाः
 उवाच भगवान्प्रीतः पश्यन्दिव्येन चक्षुषा

त्वयाद्य भद्रे रहसि मामनादृत्य यः कृतः
 पुंसा सह समायोगो न स धर्मोपघातकः
 क्षत्रियस्य हि गान्धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते
 सकामायाः सकामेन निर्मन्त्रो रहसि स्मृतः
 धर्मात्मा च महात्मा च दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः
 अभ्यगच्छः पतिं यत्वं भजमानं शकुन्तले
 महात्मा जनिता लोके पुत्रस्तव महाबलः

शकुन्तलोवाच ।

मया पतिर्वृतो राजा दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः
 तस्मै ससचिवाय त्वं प्रसादं कर्तुमर्हसि

कण्व उवाच ।

प्रसन्न एव तस्याहं त्वत्कृते वरवर्णिनि
 गृहाण च वरं मत्तस्त्वं शुभे यदभीप्सितम्

वैशंपायन उवाच ।

ततो धर्मिष्ठतां वव्रे राज्याच्चास्खलनं तथा
 शकुन्तला पौरवाणां दुष्यन्तहितकाम्यया
 प्रतिज्ञाय तु दुष्यन्ते प्रतियाते शकुन्तला
 गर्भं सुषाव वामोरूः कुमारममितौजसम्
 त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु दौष्यन्ति जनमेजय
 जातकर्मादिसंस्कारं कण्वः पुण्यकृतां वरः
 विधिवत्कारयामास वर्धमानस्य धीमतः
 दन्तैः शुक्लैः शिखरिभिः सिंहसंहननो महान्
 चक्राङ्कितकरः श्रीमान् स तत्राशु व्यवर्धत
 षड्वर्ष एव बालः स कण्वाश्रमपदं प्रति
 सिंहव्याघ्रान्वराहांश्च आश्रमस्य समीपतः
 आरोहन्दमयंश्चैव क्रीडंश्च परिधावति
 ततोऽस्य नाम चक्रुस्ते कण्वाश्रमनिवासिनः
 अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वं हि दमयत्यसौ
 तं कुमारमृषिर्दृष्ट्वा कर्मचास्यातिमानुषम्

समयो यौवराज्यायेत्यब्रवीच्च शकुन्तलाम्
 तस्य तद्वलमाज्ञाय कण्वः शिष्यानुवाच ह
 शकुन्तलामिमां शीघ्रं सहपुत्रामितो गृहात्
 भर्तुः प्रापयतागारं सर्वलक्षणपूजिताम्
 नारीणां चिरवासो हि बान्धवेषु न रोचते
 कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयत मा चिरम्
 तथेत्युत्तवा तु ते सर्वे प्रातिष्ठन्त महौजसः
 शकुन्तलां पुरस्कृत्य सपुत्रां गजसाह्वयम्
 अभिसृत्य च राजानं विदिता च प्रवेशिता
 पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीच्च शकुन्तला
 अयं पुत्रस्त्वया राजन्यौवराज्येऽभिषिच्यताम्
 यथा मत्सङ्गमे पूर्वं यः कृतः समयस्तथा
 सोऽथ श्रुत्वैव तद्वाक्यं तस्या राजा स्मरन्नपि
 अब्रवीन्न स्मरामीति कस्य त्वं दुष्टतापसि
 धर्मकामार्थसंबन्धं न स्मरामि त्वया सह
 गच्छ वा तिष्ठ वा कामं यद्वापीच्छसि तत्कुरु
 सैवमुक्ता वरारोहा ब्रीडितेव तपास्विनी
 निःसंज्ञेव च दुःखेन तस्थौ स्थूणेव निश्चला
 संरम्भामर्षताम्राक्षी स्फुरमाणौष्ठसंपुटा
 कटाक्षैर्निर्दहन्तीव तिर्यग्राजानमैक्षत
 आकारं गूहमाना च मन्युना च समीरिता
 तपसा संभृतं तेजो धारयामास वै तदा
 सा मुहूर्तामिव ध्यात्वा दुःखामर्षसमान्विता
 भर्तारमाभिसंप्रेक्ष्य क्रुद्धा वचनमब्रवीत्
 जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे
 न जानामीति निःशङ्क यथान्यः प्राकृतो जनः

दुष्यन्त उवाच ।

न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातं शकुन्तले
 असत्यवचना नार्यः कस्ते श्रद्धास्यते वचः

अश्रद्धेयमिदं वाक्यं कथयन्ती न लज्जसे
विशेषतो मत्सकाशे दुष्टतापसि गम्यताम्
शकुन्तलोवाच ।

राजन् सत्यं परं ब्रम्ह सत्यं च समयः परः
मात्याक्षीः समयं राजन् सत्यं संगतमस्तु ते
अनृते चेत्प्रसङ्गस्ते श्रद्धासि न चेत्स्वयम्
आत्मना हंत गच्छामि त्वाद्दशे नास्ति संगतम्
त्वामृतेऽपि हि दुष्यन्त शैलराजावतंसकाम्
चतुरन्तामिमामुर्वी पुत्रो मे पालयिष्यति
वैशंपायन उवाच ।

एतावदुक्त्वा राजानं प्रातिष्ठत शकुन्तला
अथान्तरिक्षादुष्यन्तं वागुवाचाशरीरिणी
भरस्व पुत्रं दुष्यन्त मावमंस्थाः शकुन्तलाम्
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला
तच्छ्रुत्वा पौरवो राजा व्याहृतं त्रिदिवौकसाम्
पुरोहितममात्यांश्च संप्रहृष्टोऽब्रवीदिदम्
शृण्वन्त्वेतद्भवन्तोऽस्य देवदूतस्य भाषितम्
यद्यहं वचनादेव गृह्णीयामि स्वमात्मजम्
भवेद्विशङ्क्यो लोकस्य नैव शुद्धो भवेदयम्

वैशंपायन उवाच ।

तं विशोध्य तदा राजा देवदूतेन भारत
हृष्टः प्रमुदितश्चापि प्रतिजग्राह तं सुतम्
मूर्ध्नि चैनमुपाधाय सस्नेहं परिष्वजे
तां चैव भार्या दुष्यन्तः पूजयामास धर्मतः
अब्रवीच्चैव तां राजा सान्त्वपूर्वमिदं वचः
कृतो लोकपरोऽक्षोऽयं संबन्धोऽयं त्वया सह
तस्मादेतन्मया देवि त्वच्छुद्धयर्थं विचारितम्
मन्यते चैव लोकस्ते स्त्रीभावान्मयि सङ्गतम्
पुत्रश्चायं वृतो राज्ये मया तस्माद्विचारितम्

यच्च कोपितयात्यर्थं त्वयोक्तोऽस्म्यप्रियं प्रिये
 प्रणयिन्या विशालाक्षि तत्क्षान्तं ते मया शुभे
 दुष्यन्तस्तु तदा राजा पुत्रं शाकुन्तलं तदा
 भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्ये ऽभ्यषेचयत्

From *Mahabharata*

I. 69--74.

II.

The Plot.

- I. * कदाचिन्मृगयाशीलो दुष्यन्तो भूपतिर्वने
 मृगानुसारी संप्राप्तः कण्वाश्रमपदं प्रति
 न ददर्श ऋषिं तत्र ददर्श तु शकुन्तलाम्
 महर्षेः कन्यकां तस्य सखीद्वयसमागताम्
 प्रियंवदानसूयाभ्यां सहितां वृक्षसेचने
 व्यापृतां मधुरालापैः परिहासपरां मिथः
 दृष्ट्वा तां चारुसर्वाङ्गीं विस्मयोऽभून्महीपतेः
 कथमारण्यकेषु स्यादस्य रूपस्य संभवः
 इति चिन्तयमानोऽसौ तासां विश्रब्धसंकथाः
 शृण्वन् कुतूहली तत्र च्छायामाश्रित्य तस्थिवान्
 ददर्श तावदापन्नां भ्रमरेण शकुन्तलाम्
 पुरःससार त्वरितः स्वनामश्रवणेन च
 दृष्ट्वा विलज्जितास्तं तु मुग्धास्तापसकन्यकाः
 अर्घ्यपाद्येन सत्कारं धर्मेणाश्रमवासिनाम्
 कर्तुं व्यवसिता राज्ञा वारिता दक्षिणेन तु

* These figures stand for Acts.

कथाप्रसङ्गाच्छ्रुत्वा च संभवं दुहितुर्मुनेः
 आसीन्मनोभवेनात्मा भूपतेर्भृशपीडितः
 भूयो वीक्षणहास्यादिचेष्टाभिरभिवीक्ष्य ताम्
 स्मरातुरां तथैवास्यामभिलाषोऽभवन्महान्
 वृक्षसेकपरिश्रान्तां दृष्ट्वा सख्या ऋणार्दिताम्
 ददौ स्वमंगुलीयं च सख्यै सेकविमोचनम्
 अत्रान्तरेण मत्तेभः कश्चिदारण्यको रुषा
 पीडयन्नाश्रमाभोगं संप्राप्तः सहसा ततः
 तं नियंतुं गतो भूपः पुनरागमनाय सः
 अनिद्रो ऽगमयद्वात्रिं चिन्तयंश्च शकुन्तलाम् ।

II. निर्विण्णो मृगयात्रासान्माठव्योऽथ विदूषकः
 विश्रान्तिकामो राजानं प्रातर्द्रष्टुमुपागमत्
 मन्दोत्साहश्च दुष्यन्तः सेनापतिमुपाह्वयत्
 आदिशच्च यथा दूरात्सैनिकान्मे निवेशय
 विविक्ते च वयस्याय प्रशंसन्स शकुन्तलाम्
 कस्येयं लभ्यते योषिदिति चिन्तापरो ऽभवत्
 स्मारं स्मारं च तच्चेष्टास्तत्र वासे मतिं दधे
 प्राप्ता तु चिन्ता महती पप्रच्छ च विदूषकम्
 अपदेशेन केनाहं वसेयं नु तपोवने
 उपायं चिन्तयात्र त्वं कामपूर्तिकरं मम
 अथ कण्वप्रयाणेन सोमतीर्थाय तापसाः
 रक्षोभिः पीडिता भूपं तत्र स्थातुं समादिशन्
 तावच्च मातृसंदेशादाहूतो नगरं पुनः
 द्वैधीभूतं च तच्चेतो निश्चिकाय च सत्वरम्
 शकुन्तलागतं चेतः संगोपयितुमात्मनः
 परिहासोऽयमित्युक्त्वा माठव्यं प्रैषयत्पुरम्
 प्राहिणोत्सह तेनैव सर्वानप्यनुयात्रिकान्
 स्वयं विघ्नापनोदाय तत्रोवास ससारथिः ।

III. शकुन्तला च तन्वङ्गी सुकुमारायतेक्षणा
 भृशं चिन्तापरा दीना विवर्णवदना कृशा
 कामसंतप्तसर्वाङ्गी बलवत्पीडिताऽभवत्
 सख्यौ च चक्रतुर्भूय उपचारं रुजाहरम्
 ग्रीष्मतापपरिक्लान्तां कुसुमास्तरणे शुभे
 वीजयन्त्यौ सहासीने पद्मपत्रैर्मुहुर्मुहुः
 रुजापनयनोपायं चिन्तयन्त्यौ परस्परम्
 कुरुतः स्नेहसंलापं सख्या आर्तिहरं भृशम्
 यावच्चिन्तापरो भूपस्तामन्विष्यन्नुपागतः
 तत्रैव मालिनीतीरे लतावलयवेष्टिते
 हर्षतापसमायुक्तः प्रियां दृष्ट्वा बभूव सः
 विश्रब्धकथितान्यासां पुनः श्रोतुं च तस्थिवान्
 भूयोभूयश्च निर्वन्धात्सख्योराह शकुन्तला
 यथा मे राज्ञि दुष्यन्तेऽभिनिविष्टं मनः किल
 ततः प्रियंवदाबोधात्स्मरलेखं चकार सा
 श्रुत्वा च ग्रथितां गाथामुपासर्पन्महीपतिः
 उवाच च प्रिये चित्तं त्वदेकायतनं मम
 प्रतिजज्ञे च तत्सख्योः कामबाणवशं गतः
 परिग्रहबहुत्वेऽपि द्वे प्रतिष्ठे कुलस्य मे
 समुद्रवसना चोर्वी सखी च युवयोरियम्
 अथ गान्धर्वविधिना विवाह उभयोरभूत्
 आपन्नसत्त्वा संजाता दुष्यन्ताच्च शकुन्तला
 एतावति समादाय शान्तितीर्थमुपागता
 द्रष्टुं शकुन्तलामार्या गौतमी भगिनी पितुः
 तां दृष्ट्वा नृपतिर्वृक्षेष्वात्मानं समगूहत
 शकुन्तला च निष्क्रान्ता सहान्याभिः सुदुःखिता
 ततो विरहसंतप्तो भूयः सङ्गसमुत्सुकः
 विललाप लतागुल्मे राजर्षिर्भृशपीडितः
 प्राहूतश्च पुनः सन्ध्यासमये तापसैर्द्रुतम्
 निष्क्रान्तो रक्षणं भूयः कर्तुमाश्रमकर्मणाम् ।

IV. स्वस्थानाय गते राज्ञि गच्छत्सु दिवसेष्वथ
 स्फुटगर्भाऽभवत् कन्या संप्राप्तश्चाश्रमं गुरुः
 सख्योश्चिन्ता समुत्पन्ना किं पिता प्रतिपत्स्यते
 यदा ज्ञास्यति वृत्तान्तं वैवाहिकमिमं मुनिः
 कस्मिंश्चित्समये तावदुर्वासाः कोपनो मुनिः
 अभ्यागतोऽतिथिस्तत्र तं तु नावेच्छकुन्तला
 अलब्धपतिसंदेशा मुग्धा शून्यमनाः सती
 अनन्यमानसा राज्ञि नाश्रृणोन्मुनिभाषितम्
 असहिष्णुर्विलोक्यैवं ददौ शापं महामुनिः
 यत्कृते मामवामंस्थाः स त्वां नैव स्मरिष्यति
 सखी त्वाकर्ण्य शापोक्तिं प्रणम्य विनयान्विता
 सानुक्रोशं मुनिं कृत्वा शापमोक्षमयाचत
 उक्तवांश्च मुनिस्तस्या अभिज्ञानविभूषणे
 दर्शिते स्मरणं पत्न्याः पुनः स्यान्नृपतेरिति
 अथ वैवाहिकं वृत्तं सर्वं वागशरीरिणी
 गुरवेऽवेदयत्तेन समतुष्यत काश्यपः
 आदिदेशाप्यसौ शिष्यान् राजधानीं शकुन्तलाम्
 अद्यैव प्रापयध्वं मे विदितं सर्वमेव हि
 तरवः प्रददुस्तस्यै वाससी भूषणानि च
 प्रस्थिता च पतिस्थानं मुनिगुप्ता शकुन्तला
 अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य वरं प्राप्य च काश्यपात्
 आपृच्छच्च च वनज्योत्स्नां प्रसान्तव्य मृगबालकम्
 गच्छन्ती चक्रवाकीं सा रुदतीं स्वप्रियं विना
 दृष्ट्वा वाच रहः सख्योर्यथा मे दूयते मनः
 दुःखोपजनकं सख्यौ मन्येऽपशकुनं पथि
 इत्यादिकानि संभाष्य पितरं परिष्वजे
 अथ प्रज्ञमतिः कण्वः संदेशं प्राह भूपतेः
 यथा तेवतरा भार्यास्तथैवास्तु शकुन्तला
 इति संदिश्य खिन्नात्मा कन्याविरहदुःखितः

आदिदेश सुतां स्नेहादनुशासनमात्मनः
 शुश्रूषस्व गुरून्पत्युर्मा प्रतीपं गमस्तथा
 गृहिणी भव योग्यास्य पुत्रं प्राप्स्यासि पावनम्
 एवं संदिश्य धर्मात्मा व्यसृजत्तां महामुनिः
 प्रत्यर्पितन्यास इव विशदात्मा बभूव च ।

V. अथ शापबलभ्रान्तो नृपो व्यवहितस्मृतिः
 परिणीतां स्वयं भार्या विसस्मार शकुन्तलाम्
 तथाप्यकारणाज्जातमौत्सुक्यं तस्य मानसे
 यावच्च ऋषयः प्राप्ताः समादाय शकुन्तलाम्
 प्रत्युद्गम्याथ तान्राजा प्रप्रच्छानामयं गुरोः
 तेऽप्युक्त्वा कुशलं सर्वं गुरोः संदेशमब्रुवन्
 यथा ज्ञाता मया राजंस्त्वया व्यूढा शकुन्तला
 संप्रति प्रेषिता स्वीयं नगरं त्वं गृहाण ताम्
 अपूर्वं किमुपन्यस्तमिति शङ्कापरो नृपः
 नावेदयद्वने पूर्वं परिणीतामृषेः सुताम्
 अज्ञातपूर्वा कन्येयं कथं व्यूढोऽस्म्यहं तथा
 कथं च गर्भिणीमेनां मन्ये मम परिग्रहम्
 तद्गर्तुर्वचनं श्रुत्वा हृदि शल्यमिवार्पितम्
 पटेन मुखमावृत्य प्ररुरोद शकुन्तला
 उचुश्च ऋषयो राजन्नात्मकृत्यं निगूहसि
 स्तेनवच्चरितं यत्ते क्षान्तं तेन महात्मना
 मुग्धामकैतवां बालां मतिसंधातुमीहसे
 विनिपातफलं कर्म व्यवस्यत इदं त्वया
 शकुन्तला च पप्रच्छ पूर्ववृत्तं यथाकृतम्
 न तु कस्यापि कृत्यस्य स्मृतिं स लभते नृपः
 ततस्तेन स्वयं दत्तमंगुलीयकमात्मनः
 पुरस्कर्तुं व्यवसिता न तु तद्दृश्यते करे
 तद्व्यासीत्पातितं तीर्थे पूर्वमेव विलोक्य सा

विदीर्णहृदयोपायं न लेभे दुःखमोचनम्
 सहाया ऋषयश्चापि ब्रुवन्ति परुषं वचः
 अज्ञातहृदयेष्वेवं वैरीभवति सौहृदम्
 राजानं च पुनः प्राहुर्धर्मज्ञास्तापसा अथ
 एषा राजन्भवत्पत्नी त्यज वैनां गृहाण वा
 राजा च तापसानाह धर्मावोक्षितया मम
 स्वीकार्या कथमेषा स्यादन्यव्यूढेति शङ्किना
 एवं वैचित्त्यमापन्नः किंकर्तव्यतया नृपः
 मूढः प्राह गुरुं स्वीयं भगवन्किं व्यवस्यताम्
 पुरोहितो ऽब्रवीद्राजन्नाप्रसूतेऋषेः सुता
 तिष्ठत्वस्मद्गृहे पश्चान्निर्णयं पुत्रजन्मना
 यावच्च तद्गृहं याति दुःखमग्रा शकुन्तला
 अप्सराः काचिदागम्य गृहीत्वा तां गता दिवम्
 नृपतिः सकलं श्रुत्वा विचित्रं चरितं च तत्
 शापलुप्तस्मृतिः शय्यां समापेदे सुदुःखितः

VI. अत्रान्तरे तु केनापि शचीतीर्थनिवासिना
 धीवरेण महामत्स्यो लब्धो जालोपजीविना
 कल्पितस्यास्य कोष्ठे तु स ददर्शागुरीयकम्
 आदाय चापणं प्राप्तो विक्रेतुं धनलिप्सया
 भूपनामांकितं तत्तु दृष्ट्वा तं राजपुरुषाः
 गृहीत्वा प्रापयामासुर्भूषणं राजसंनिधौ
 दृष्ट्वा तूपायनं भूप आदिदेशास्य सत्वरम्
 संप्राप्याभरणं तच्च साश्रुपूरेक्षणो ऽभवत्
 प्रत्युत्पन्ना स्मृतिः पूर्वा क्रूरव्यवसितं च तत्
 विज्ञातं दुःखदतरं महांश्चानुशयो ऽभवत्
 उद्यानाद्युत्सवांस्तावत्प्रतिषिध्य शुचिव्रतः
 विनोदयितुमात्मानं प्रमदोद्यानमागमत्
 माधवीमण्डपे तिष्ठन्विदूषकसमन्वितः

प्रियाप्रतिकृतिं चात्र प्राप्तुमादिष्टवांस्ततः
 अत्रान्तरे सानुमती मेनकाप्रहिताप्सराः
 संप्राप्तावसरा याता वृत्तं द्रष्टुं महीपतेः
 आसीन्नृपेण कथितं पूर्ववृत्तं विदूषके
 कथं न स्मारितो ऽहं तु पप्रच्छेति विदूषकम्
 उवाच स यथाज्ञातं मया मृत्पिण्डबुद्धिना
 परिहासो ऽयमित्येव यथा प्रोक्तं त्वया तदा
 भृशमुद्विग्नचित्तश्च भूपः कार्यनिरीक्षणम्
 विन्यस्य सचिवे तत्र स्थित्वा ऽलापांश्चकार सः
 बलवद्भवितव्यं तद्विचिन्त्याकुलमानसः
 प्रत्यादेशाद्यथादृष्टां प्रियावस्थामनुस्मरन्
 अपि वाप्सरसा नीता समुत्क्षिप्य प्रिया मम
 स्वप्नो वायं भ्रमो वायं परिच्छेत्तुं न पार्यते
 अंगुरीयक पुण्यं ते लघु मे हि विदृश्यते
 कथं प्रियाकरं प्राप्य भ्रष्टं स्यास्त्वं किलान्यथा
 मुद्राक्षराणि यावन्ति तावत्स्वेव दिनेषु ते
 नेता यास्यति मत्प्रेष्य इत्युक्तं न कृतं मया
 अहो नृशंसभावो मे सतीं यस्त्यक्तवानहम्
 प्रिये ऽनुशयतप्तस्य दर्शयात्मानमेहि मे
 एवं विलपतस्तस्य चेटी चित्रमुपानयत्
 लिखितं यत्स्वयं तेन स्निग्धेन चतुरेण च
 साक्षादेव प्रियां हित्वा स चित्रमृगतृष्णिकाम्
 बह्वमन्यत राजर्षिः समूढः शोकविह्वलः
 भूयो लिलिखिषुर्दृष्टं यद्यत्प्रथमदर्शने
 चेटीं प्रेषयदानेतुं वर्तिकादिकरण्डकम्
 एवं चित्राविनोदेन साक्षाद्दर्शनमेव तत्
 मन्वानो भ्रमरात् त्रातुं पुरो भूयः ससार च
 पुनश्चित्रमिति ज्ञात्वा बाष्पव्याकुललोचनः
 प्रियाविरहजादुःखाद् धृतिं नैवान्वाविन्दत

अन्तःपुरे च विदितं वृत्तमेतन्महीपतेः
 विदूषकश्च मुक्त्वा तं देव्या भीतः पलायितः
 अनपत्यं मृतं श्रुत्वा धनिकं मंत्रिपत्रकात्
 स्वानपत्यतया खेदः संजातो नृपमानसे
 कथमापन्नसत्त्वां तां धर्मपत्नीमुपास्थिताम्
 नृशंसवत्परित्यज्य शोचाम्यहमनाथवत्
 कथं नु तृप्तिमाप्स्यन्ति पितरोऽसंततौ मयि
 इत्यादि विलपन्भूयो भूपो मोहमुपागतः
 यावद्विवि महेन्द्रस्तु कालनेमिसुताद्रिपोः
 दुर्जयाद्दुर्जयात् त्रासं प्रपेदे बलगर्वितात्
 दुष्यन्तेन च वध्यं तं ज्ञात्वा सुतं स मातालिम्
 आह्वातुमाहनेच्छिघ्रं दुष्यन्तं सुहृदं भुवः
 स चागत्याथ दृष्ट्वैनं शोकमोहसमावृतम्
 प्रवृत्तोऽन्तर्हितो हन्तुं छलेनैव विदूषकम्
 श्रुत्वा चार्तस्वरं तस्य क्रुद्धो भूपः समुत्थितः
 सशरं च धनुः कुर्वन् दृष्टवान्मातलिं स्वयम्
 ततोऽधिगम्य वृत्तान्तं राज्यभारं स्वमंत्रिणि
 विन्यस्य राक्षसं हन्तुं तथैव प्रगतो दिवम्

VII. निर्वर्त्य कार्यामिन्द्रस्य लब्ध्वा संसदि साक्रियाम्
 प्रस्थितो भुवमागन्तुं सूतेन सह पौरवः
 विचरंश्च वियन्मार्गे दृष्टवानद्भुतं गिरिम्
 सूतं पप्रच्छ तन्नाम मातालिश्च न्यवेदयत्
 स्वायंभुवान्मरीचेर्यः प्रबभूव प्रजापतिः
 सुरासुरगुरुः सोऽयं सपत्नीकस्तपस्यति
 श्रुत्वैतदैच्छन्नृपतिर्द्रष्टुं तं च महामुनिम्
 अवतीर्य तरोर्मूले सूतवाक्यादुपाविशत्
 मातालिश्चाश्रमे यातो द्रष्टुं देवगुरुं पुरः
 निवेदयितुमायातं महीपालं महर्षये

उपविष्टस्य राजर्षेर्भुजोऽस्पन्दत पूर्ववत् ।
 संस्मृत्य पूर्ववृत्तान्तं जगाद स हताशवत् ।
 मनोरथाय नाशंसे किं बाहो स्पन्दसे वृथा ।
 पूर्वावधीरितं श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते ।
 चिन्तयन्नेवमादीनि खिन्नात्मा तत्र पश्यति
 बालमद्भुतकर्माणं प्राप्तं क्रीडापरं ततः ।
 अर्धपीतस्तनं मातुरामर्दच्छिष्टकेसरम्
 प्रक्रीडितुं बलादेव कर्षतं सिंहपोतकम् ।
 दृष्ट्वा तमौरसस्नेहो नृपचित्तं समस्पृशत्
 किमेवं स्यान्नु मद्भृत्तिरित्यादि व्यमृशत्पुनः ।
 महतस्तेजसो बीजं बालोऽयं प्रतिभाति मे
 लक्षणानि च भव्यानि पश्याम्यस्य शुभे करे ।
 स्पृहयत्येव मे चित्तं बालायास्मै यशस्विने
 तनयाङ्गुरजःस्पृष्टा धन्याः खलु विभान्ति मे ।
 ततश्च तापसीवाक्याद्ग्रीकृत्य पशुं स्वयम्
 गृहीत्वा तनयं लेभे स्पर्शादत्यद्भुतं सुखम् ।
 नामादिकं च विज्ञाय तापसीभ्यः स्वलक्षकम्
 मातुर्नामापि च श्रुत्वा मन्यते सर्वमद्भुतं ।
 जातं च संशयच्छेदि रक्षासूत्रं नृपेण तत्
 स्पृष्टं यदितरस्पृष्टं सर्पो भूत्वा दशत्यथ ।
 एवं सर्वमभिज्ञाय दृष्ट्वा भार्या शकुन्तलाम्
 एकवेणीधरां दीनां शुद्धशीलां पतिव्रताम् ।
 क्रौर्यं मे ऽनुष्ठितं देवि विस्मृतं हि मया पुरा
 मर्षयेति प्रियां पत्नीं प्रणनाम सुविद्वलः ।
 ज्ञात्वा चाकास्मिकं वृत्तं साश्रुपूर्णेक्षणा सती
 कान्तेन सहिता दृष्ट्वा वीरपुत्रा यशस्विनी ।
 ददर्श राजा मारीचं सपत्नीकं महामुनिम्
 आशिषः प्राप्य चाप्यस्माज्ज्ञात्वा विस्मृतिकारणम् ।

वचनीयात्तदा मुक्तमात्मानं ज्ञातवानृषः
संदिष्टवांश्च कण्वाय वृत्तं तद्भगवानृषिः ।
एवं सुखोपसंहारं दृष्ट्वा तत्संविधानकम्
नान्यच्छिष्टं प्रियतरं प्रजाक्षेमान्महीपतेः ।

APPENDIX C.

INDEX TO METERS WITH DEFINITIONS.

N. B.—The पाद or line of a verse may be divided into groups of three syllables. These groups are differently named according to the number of मात्राs they contain (a मात्रा being the time taken in pronouncing a prosodially short vowel); thus मगण or the group म contains three गुरु or prosodially long syllables. Representing a long syllable by | and a short one by s, we shall have, मगण meaning |||, यगण s||, रगण |s|; सगण ssl, तगण lls, जगण sls, भगण lss, नगण sss. When syllables remain at the end after such division, they are called लघु or गुरु as the case may be and the letters ल(s) and ग(|) are used to represent them. The number of syllables after which the caesura occurs, is symbolically given in the definitions by means of the names of certain objects whose number is generally supposed to be fixed. e. g. मुनि means 7, समुद्र means 4 &c.

अनुष्टुभ्—

श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम्
द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः।

अपरवक्र—

ननरलगकृतायुजं समे तु यदपरवक्रमिदं नजौ जरौ ।

आर्या—

यस्याः पादे प्रथमे द्वादश मात्रास्तथा तृतीयेऽपि
अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पञ्चदश सार्या ।

इन्द्रवज्रा—

ताविन्द्रवज्रा जजगा निरुक्ता ।

उपजाति—

यत्र द्वयोरप्यनयोस्तु पादा भवन्ति तत्स्यादुपजातिवृत्तम् ।
द्वयोरिन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोः ।

उपवृत्त—

अयुजोः ससजा गगौ समे च सभरा गा उपवृत्तेमेतदाहुः ।

उपेन्द्रवज्रा—

उपेन्द्रवज्रा जतजाश्च गौ स्यात् ।

गाथा or गीति—

यस्याः प्रथमतृतीयौ द्वादशमात्रात्मकौ मतौ पादौ
अन्यावष्टादशमितमात्राविहितौ च सा भवेद्गीतिः ।

त्रिष्टुभ्—

The one instance only of this occurring in this play (p. 165) is not regular. It is a mixture of वातोर्मी and शालिनी, varieties of त्रिष्टुभ्. The 1st and 3rd lines resemble वातोर्मी and the 2nd and 4th resemble शालिनी. The syllables are 11 in each line.

द्रुतविलम्बित—

द्रुतविलम्बितमेव नभौ भरौ ।

पुष्पिताग्रा—

ननरय विहिता यदाऽयुजोः स्यात्
नजजरगैः समयोश्च पुष्पिताग्रा ।

प्रहर्षिणी—

त्र्याकाशैर्मनजरगाः प्रहर्षिणी स्यात् ।

मन्दाक्रान्ता—

मन्दाक्रान्ता मभनततगा गः समुद्रर्तुशैलैः ।

मालिनी—

यदि ननमययाः स्युर्मालिनी नागशैलैः ।

रथोद्धता—

रौ नरौ लघुगुरू रथोद्धता ।

रुचिरा—

जभौ सजौ गिति रुचिरा चतुर्ग्रहैः ।

वंशस्थ—

जतौ च वंशस्थमुदाहृतं जरौ ।

वसन्ततिलक—

तत्स्याद्वसन्ततिलकं तभजा जगौ गः ।

शार्दूलविक्रीडित—

सूर्याश्वैस्तु मसौ जसौ च ततगा शार्दूलविक्रीडितम् ।

शालिनी—

वेदैः शैलैः शालिनी मश्च तौ गौ ।

शिखरिणी—

रसै रुद्रैरुक्ता यमनसभलागः शिखरिणी ।

सुन्दरी—

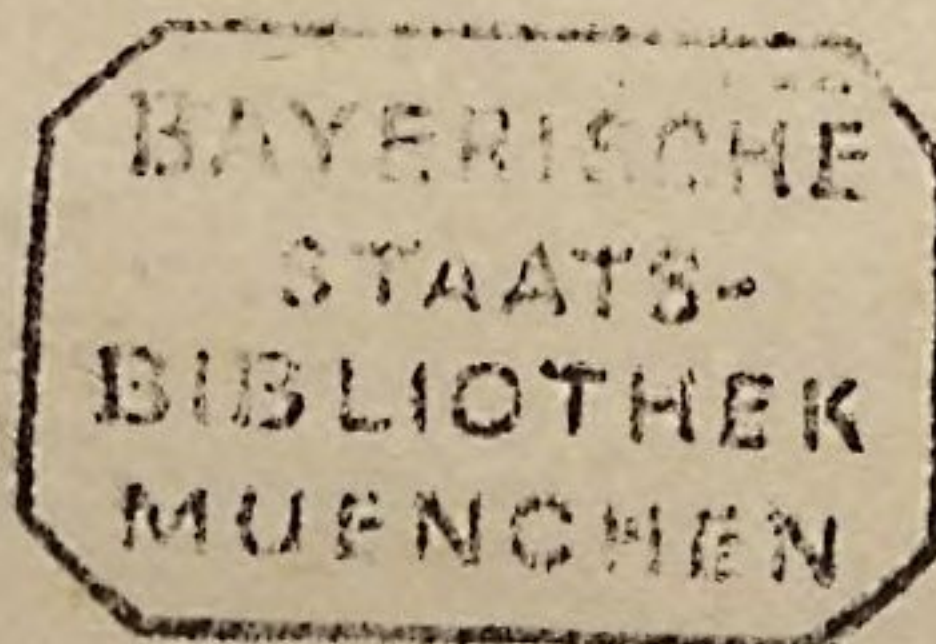
अयुजोर्यादि सौ जगौ समे सभरा लगौ यदि सुन्दरी तदा ॥

स्वग्धरा—

विप्रैः शैलैः क्षितिधैर्मरभनयययाः स्वग्धरेति प्रसिद्धा ।

हरीणी—

नसमरसला गश्चेत्षाङ्गिर्जलैर्हरिणी नगैः ।

— ॥ १॥

। नमोऽस्तु ते नमोऽस्तु ते

— १५५ —

१. ईश्वर प्रणीत हागि निम्न निम्न

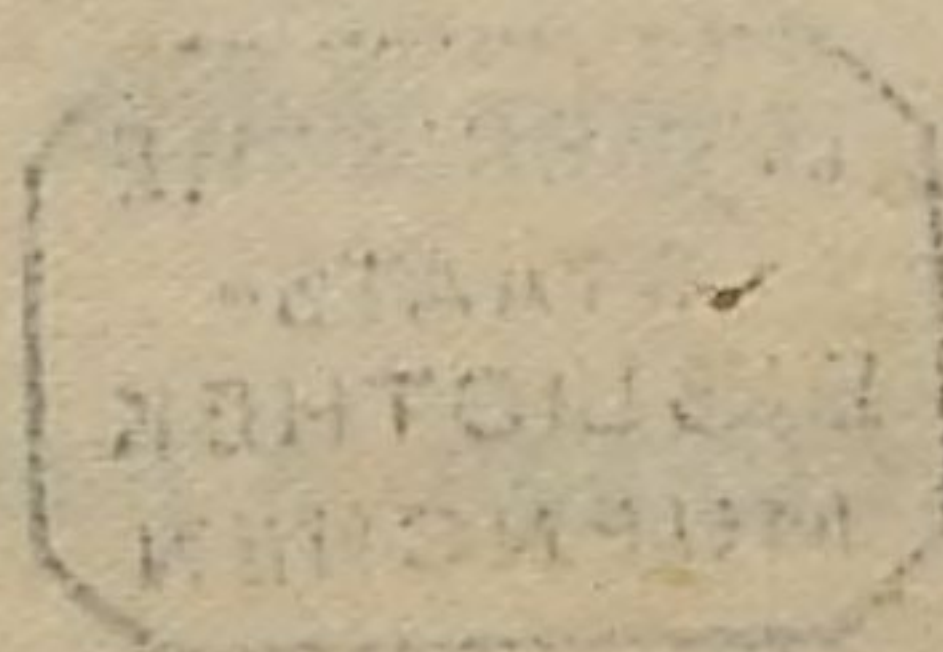
— 191 —

। मित्रं विहाय न गच्छेत् ॥

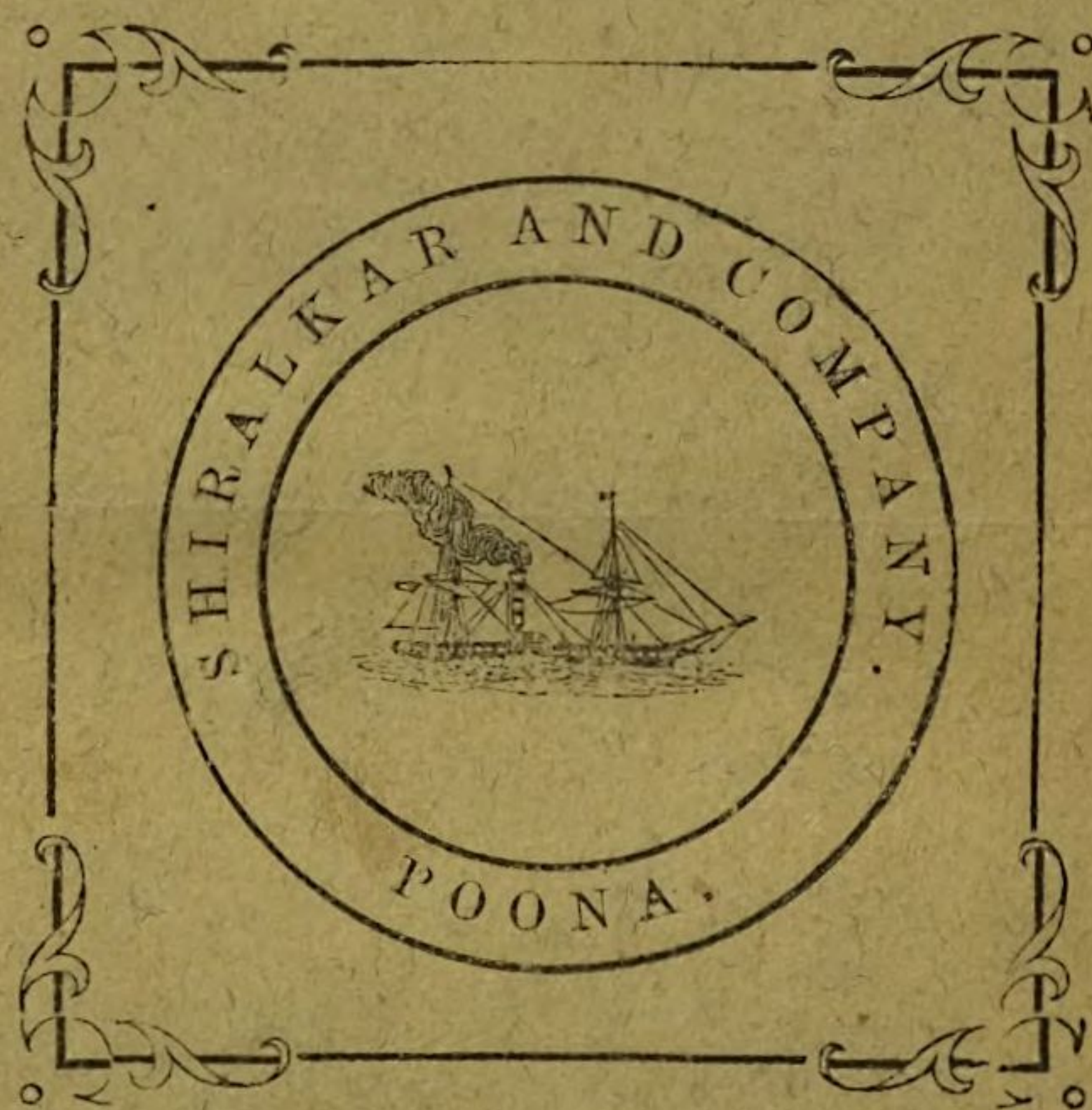
— 不 忍 心 切 切 —

। ॥ त्रिभुक्त तत्त्वक तंलुगिहिनडापुक्त

—पञ्चकिंकिण्ड—

95 U. he

Bögl

